ZBORNIK

ZA

NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA.

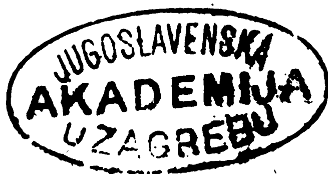
NA SVIJET IZDAJE

JUGOSLAV. AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

SVEZAK I.

UREDIO

PROF. IVAN MILČETIĆ.

U ZAGREBU 1896.

KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).

SADRŽAJ.

*

SADRŽAJ.

*

Dionička tiskara u Zagrebu.

SADRŽAJ.

Strana

PRIPOMENAK.

U novije doba propada narodno blago strašnom brzinom kao da ga odnosi vihar moderne kulture. Što je još prije pedeset godina živilo i cvalo, to je danas već mrtvo. Našlo se je krasnih sabirača narodnoga blaga, koji mnogo zlatno zrnce spasiše. Za narodnu pjesmu i pripovijest natjecali se najbolji sinovi našega naroda, da nas pred svijetom prikažu kao narod odlične pjesmotvorne snage. Ima i odličnih sabirača narodnih običaja. Ova je akademija prva dala svijetu i zbornik pravnih običaja, koji je danas najbolje vidjen u učenom svijetu. Samo nije bilo jošte časopisa, koji bi gojio sve ove struke i još druge potrebne za rasvjetljenje narodnoga života.

Napokon se odlučila akademija jugoslavenska, da započme takav godišnjak, koji bi imao donositi rasprave folklorske, pa gradivo živuće jošte u narodu, i pratiti razvitak ove nauke kod svih svojih suplemenika slavenskih. Naš „zbornik za život i običaje južnih Slavena“ ima po svom naslovu odgovarati samomu naslovu akademije, koja jednakom ljubavju goji jezik, povjest, prirodu i sve druge prilike svih južno-slavenskih zemalja. Prije svega će naš zbornik obradjivati narodni život Hrvata i Srba — na cijelom prostoru ovoga jednoga dvoimenoga naroda. I kao što je dr. Bogišić mogao izreći pred zbornikom pravnih običaja, da je „jedan pravni običaj od Bednje do Šare planine“, tako će još jasnije izlaziti naše narodno jedinstvo iz ovoga zbornika. Na sjeveru i zapadu slijevaju se od vjekova i danomice Slovenci s Hrvatima, a na istoku Bugari sa Srbima. To će se jamačno u mnogim prilozima svakomu očevidno prikazivati. A čim dalje, bolje i svestranije budemo ogledali dušu narodnu, sve će se više pred našim očima raskrivati davno jedinstvo svega jugoslavenstva. To će biti, ako nas svi naši suplemenici pomognu.

Već u ovom prvom godišnjaku nastojasmo, da podademo prinosa sa svih strana našega naroda. Ima u njem i rasprava i gradiva. U raspravama vidja se tek početak, koji još nije zasegnuo na prispodabljajuće polje ove nauke, kako od novijega vremena cvate u Europi.

Mi ćemo i u buduće u tom pogledu biti što oprezniji, da u raspravama dademo čast pravoj i čistoj nauci. Za umnožanje gradiva izdat će akademija do skora potanki upitnik, koji će razaslati svima, koji bi ju voljni bili pomagati. Nadamo se, da će nam se rado odazvati svi plemeniti sinovi našega naroda, koji imadu prilike, da svojim očima prate narodni život, živući u srcu samoga naroda. Nadamo se gradivu i od Slovenaca, koji su samostalno počeli raditi u svom „Letopisu Matice slovenske“. Dapače nadamo se dobiti stalnoga izvjestitelja od Bugara, koji već imadu svoj krasni „Zbornik“.

U svakom godišnjaku pratit ćemo rad naših suplemenika slavenskih što opširnije, kako smo već započeli u ovoj prvoj godini. Što već sada ne donesosmo izvještaja o radnji na polju folklore kod Hrvata, Srba i Slovenaca, to je zato, što mislimo sabrati do najmanje sitnice sve što se do sada uradilo na tom polju kod Hrvata, Srba i Slovenaca. Mislimo da je to potrebno i za napredak našega naroda, a da dademo i za strani, osobito slavenski, učeni svijet najpouzdanije i najpotpunije kazalo o svemu, što je do sada na sto strana rastreseno.

Gradivo za ovaj prvi godišnjak uredio je naš sudrug gosp. Ivan Milčetić, profesor u Varaždinu, kako je najbolje znao i mogao, odaljen od našega narodnoga književnoga središta. Budući godišnjaci uredjivat će se ovdje u samom sijelu i u srijedi same akademije.

Što se tiče ostataka čakavštine u Stupničkom kraju, o kojih je govor u prilogu g. Stjep. Korenića, to se je uprava akademije zajedno s gospodinom piscem uvjerila u Stupniku i u Remetincih, da je u tom kraju trag čakavštini posve osamljen pojav; ali kažu oni, koji to mogu znati, da su češći tragovi čakavštini u okolici Samoborskoj i Brdovačkoj.

U ZAGREBU dne 11. veljače 1897.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Što priča naš narod o nekim životinjama.

Napisao Dragutin Hirc.

Sisari.

Za *lasicu,* koju oko Bakra zovu *gospica,* kazuje naš narod, da je otrovna (Ploča, Vukovar, Otočani kod Đakova), da može otrovati i čovjeka.

Bilo na livadi šest kosaca i presjekli lasici gnijezdo. Stara lasica ode do staklena vrča (u kom su kosci imali vodu), ispljuje u nj svoj *jed* od kojega je voda kao trava pozelenjela (Otočani kod Đakova).

Ako se tko lasici zamjeri, proći će preko vode i načiniti zlatenicu (žutenicu; Brod na Kupi). I u Kovačevcu kod Gradiške vjeruju, da je lasica otrovna. Proletjela je nekom prilikom između pataka i šest ostalo mrtvih, jer ih je pootrovala. U Metku sam čuo ovu: imali žeteoci mlijeko, lasica došla i u nj se nagledala. To vidjela jedna žena i žeteocima rekla, da mlijeka ne piju; dali ga psu i on krepao.

Ako je u kući mnogo miševa, onda na mladu nedjelju bilo muško ili žensko, koje čisti kuću, svuče se prvo sunca golo i viče tri puta:

O lajo, lasica
po Bogu sestrica!
evo meni miši
odgrizoše uši,

ona dođe i koji miš stane na njezin korak, pogine (Oblaj u Banovini).

Narod pozna i *bijelu lasicu* i misli, da od starosti posijedi. (Bedenik.)

Puha zove naš narod i *pušć*, a rupe u kojima se podzemno drži *pušine.* U Lici idu u lov na puhove po dvojica: jedan nosi vreću, drugi konop ili ljestve. Kad dođu pred šuplju bukvu, onda onaj koji nosi vreću, progovara: „meni puh, bratu puh, Majci božjoj puh i sjekiri puh“. Ako je bukva s dola šuplja, pokrije jedan tu

šupljinu vrećom, dočim drugi na bukvi zapali slamu. Pusi se probude, bježe i omamljeni dimom, padaju u vreću. Kod kuće izvade im drob, ofure im dlaku, nakladajù ih u bačvice, dobro ih osole i preko zime troše.

O medjedu. Kad je Bog stvarao bilje, reče medjedu: stvorit ću ti bilinu, koja će slatkim plodom roditi, ali kasno dozreti. I stvori Bog medjedu drijenak. Medjed gladan čekao pod drijenkom, da se najede drenulja, ali ih nije dočekao. To ga tako razljuti, te se popeo na stablo i od jada grane mu svinuo. Zato ima i danas drijenak onako svite i grbave grane. (Lukov dol kod Severina.)

Ptice.

Među pticama na prvome je mjestu *kukavica*, *kukovača* ili *sklapalica,* jer o njoj naš narod priča najviše. Ona mu je zakleta sestra, koja kuka nad grobom jedinca si brata.

U Čeliću (Pčeliću kod Terezovca, u Slavoniji) pričaju, da je sestra imala dva brata, nu jedan joj brat umro. Ona je išla svaki dan na groblje i na njegovu je grobu plakala, dok joj se od žalosti srce raspuklo. Brat ju je toga radi prokleo, postala je *kukavica* i počela *kukati* od Lazarove subote do Petrova dana.

U Ploči, u Lici, pripovijedaju ovo: Bilo je devet sestara i jedan brat, koji je umro. Sestre su ga jako voljele, osobito Marta i Marija i uvijek bi za njime plakale i jadikovale. Molile su Boga neprestano, da im brata vrati i išle bi svaki dan na njegov grob, pa su plakale i kukale. To se njemu teško pričinilo, onda ih prokune, da *kukaju* od Đurđeva do Petrova. Ako se tko kukavici ruga kukanjem, onda ga kune:

kukala ti majka
do Petrova danka,
ne imala lijeka
do ptičjega mlijeka (Lijepa Vina).

U Selištu kod Slunja, Pašijanu, Zdenčacu vele, kad tko kukavicu na tašte čuje, ne smije joj se narugati, jer onda kune djecu ovako:

kukala ti majka
do Petrova danka,
ne imala lijeka
bez ptičjega mlijeka;
kad Petrovo nastalo,
tvoje majke nestalo.

U Šušnjevcima, kad joj se tko ruga, prokune ga ovako:

kukala ti majka
do Petrova danka,
od Petrova i otac i majka.

Oko Požege proklinje djecu, koja joj se *podruguju:*

kukala vam majka
do Petrova danka,
ne našla si lijeka
do labudova mlijeka.[1]
Kad to bilje skupila,
onda vam se skučila,
i vas k sebi primila,
i željno vas ljubila.

Osobitu važnost polaže naš narod na to, čuje li kukavicu na tašće i kad je čuje prvi put.

Tko je čuje na tašte, nesretan je (Selište kod Slunja). Kad rano u jutro zakuka, a ti si na tašće, cijelu ćeš godinu biti nesretan (Zdenčac). Kad je pak gospodarica na tašće čuje, onda joj se sir kvari (Strmec kod Pregrade.) U isto vjeruju i oko Bjelovara i vele, da se sir *crva.* U Vojnom Križu vjeruju, da će, tko je čuje na tašte, biti nešto kvaran, a oko Požege, da će biti lahak cijelu godinu.

Oko Zagreba, u Srijemu i druguda, paze, koliko je puta kukavica zakukala, kad je čuju prvi put. Pozorno se to sluša i broji, jer koliko ti je puta zakukala, toliko ćeš živjeti godina. Tko je prvi put čuje, treba da tri puta podvikne i one godine ne će promuknuti.

Ako kukavica sijača prevari na tašće, onda nema sreće u sijanju (Božjakovina). Tko je prvi put čuje, a ima novca u žepu, bit će sretan (Rokovci kod Vinkovaca).

Za Oblaj u Banovini zabilježio sam ovu: kad ju čuješ prvi put, onda joj treba tri puta viknuti: više ptica, nego zmija plazarica!, i one cijele godine ne vidi zmije.

Kad kukavicu prvi put čuješ, dobro je zemlju tri puta poljubiti. Ako je sit, onda sluti na dobro, ako li ju čuje na tašće, onda će gladovati (Lukov dol kod Severina).

---

[1] Kakova je bilina *labudovo mlijeko,* nije mi poznato, nu držim, da će biti mliječna, *otrovna* bilina. *Šulek* (Jugosl. imenik bilja, 188) bilježi nam po *Sabljaru* labudovu travu i dodaje, da je to *Clematis,* ali ne veli koja vrsta. Clematideae imadu jetkih sokova, od kojih se koža podmjehuri, ali ne maju *mlijeka.*

*

Kukavica kuka od Đurđeva do Petrova, pa otuda ona narodna: zakukala sinja kukavica od Đurđeva do Petrova danka. Kuka li prije Đurđeva, bit će lijepo vrijeme (Valpovo); čuješ li je u goloj šumi, bit ćeš te godine gladan (Oblaj, Lapovci kod Đakova). Kuka li, kad je šuma prolistala, onda će biti dobra godina. (U istim mjestima.)

Kad kukavica prestane kukati, onda postane *kopčić* (Kupčina). U Babinoj gredi vele: do Petrova kukavica, od Petrova do Đurđeva *kobo*. Oko Slunja čuješ ovu: u ljetu kuka, u zimi koke puka.

Kukavičin glas oponaša narod sa kupuj, kupuj!, a to je oponašanje postalo, otkada se sastali kukavica i futavac. Ovaj je htio premamiti i govorio kukavici: ja ću tebi kupiti jedne cipele, i zato kukavica viče: kupuj! a futavac odgovara: bud, bud! (bude, bude; Crkveni bok).

Narod naš pozna i *kukavičje suze* (Otočani, Valpovo) ili *kukovačine suze*. Kada kukavica pjeva, suze joj — kažu — padaju na grančicu, dočim u Oblaju vele, da joj suze padaju na grane, kada kukajući plače.

Te suze su srebrnasto prelijevajuća se jajašca od nekog lepira, koji ih poreda poput prstena okolo grančice.

Ako dijete hvata groznica, treba da se kroz suzu napije vode (Otočani, Valpovo, Toran, Lijepa vina, Gradac kod Požege).

Kad cure nađu kukavičje suze, metnu ih na riblju kost i načine *ukošnjak* (Haarnadel), da kosa bolje raste (Oblaj). Kukavičinu suzu dobro je nositi oko vrata kao lijek od groznice (Čigoć kod Siska).

Našemu rataru najmilija je ptica *ševa*, *ševrljuga*, *škrlac*, *krunka* (Alauda arvensis), koja mu od rana proljeća u polju pjeva i pripijeva trepteći u božjem zraku i dižući se u oblačne visine. U Sošicama joj oponašaju proljetno pjevanje ovako:

Sij, sij,
ori, ori,
vrzi, vrzi!

Ševa opominje time, da siju, da je vrijeme nastalo za sjetvu; zato je zovu *oračec* i *sijačec*. Kad razmeće balegu, onda pjeva prolazećemu: gdi si bio, pa mi nisi ništa donio!, i odleti (Lapovci), dočim u Božjakovini, kad se diže, pjeva

Ako si junak,
skoči gore,
ako si cura,
sjedi dole!

Oko Slunja, Crkvenog boka i druguda pripovijedaju, da ševi malo smrdi iz ustiju, ima dušak. To je srdi, i kad se diže, da ide — to je očevidno predaja još iz poganskoga doba — boga tuć, nosi travku, a kad joj između prsta ispane, viče: ispade mi klip, klip!; a u Pčeliću, kad se diže: daj mi sjekirku, da posječem bôgu!

U Čigoću kod Siska oponašaju ševu:

Tise, tise, tise,
ča, ča, ča,
vrn, vrn, vrn!

U Borovu kod Vukovara (očevidno po predaji iz poganske davnine):

Idem bogi,
idem bogi,
da ubijem bogu (kad se uzdiže);
sikiricu, sikiricu,
da ubijem bogi (kad se spušta).

Proljetno joj pjevanje oponašaju oko Kupčine:

Sij, sij svako seme,
samo repe naj!

A u Slunju sam čuo ovu:

Ševrljuga boga moli,
da janjčara (pastira) kuga mori,
da ne pase, da ne javi,
da joj gnijezda ne razvali.

Oko Đakova ima ševa ovu prošnju:

Čavrljuga boga moli,
da čobane kuga mori,
da u polje ne zalaze,
da joj gnijezda ne nalaze,
da joj tića ne raznose,
da pod krov ih ne donose.

O miloj i lakokriloj *lastavici* nisam puno pribilježio. Njezino je gnijezdo, kažu, ljekovito. Kad imadu djeca *guše*, uzme se gnijezdo, rasiječe, meće u mlijeko i raskuha, onda privije oko vrata, i bol prođe (Valpovo, Lipik). Gnijezdo pare i u vodi i meću na rane (Stupovača, Garešnica).

Kad bi lastavici metnuo oko vrata dukat, dok se seli, a na povratku metnuo ga u žito, ne će biti snijeti (Stupovača.)

Crna žuna pozna osobitu travu, što se zove „*zemaljski ključ*“. Kad izleti, valja duplje začepiti i poda nj staviti crven rubac. Kad žuna

dođe i vidi da je duplje zatvoreno, odleti po travu „zemaljski ključ“, prinese klinu, i klin iskoči. Travu spusti poslije na rubac, jer misli da je vatra i da će izgorjeti. Tko bi tu travu našao, mogao bi njom otvoriti svaku bravu (Bruvno, Staza, Pakrac, Lipovčani).[1]

Kada *crna žuna* „fićka“, bit će kiše (Lapovci). Jer kljunom po drvetu *kuje*, zovu je na Vrbovskom i u Kosinju gornjem *kovač*.

Glas žune oponašaju u Božjakovini:

Kurila bi oganj
nemam drrrv!

i onda si ih kljunom cijepa.

Surka (jer je *sura* perja; Schleiereule) bila je gola i tražila od svake ptice po jedno pero i svaka joj ga dala. Tih pera ona nije poslije vratila i zato ne smije preko dana u polje, jer svaka ptica traži svoje pero (Kešinci).

Čuješ li *prepelicu* prvi put na tašte, one se godine tučeš na nožni palac, kudgod išao (Odra, i oko Bjelovara).

Ako *kosovica* pjeva u visini, bit će lijepo vrijeme; ako pjeva nisko, bit će ružno (Lipovčani).

Hariš, recelj ili *kosac* (Rallus crex; Wachtelkönig) zove se i *rezovac*, jer kad se glasa, kao da *reže*, a kad se on čuje, onda je trava zrela (Borci gornji).

Kada *ćuk* (Todtenvogel) pod krov dođe, tad u Lukovu dolu slute na zlo vrijeme.

Dobro je našemu narodu poznata ptica *futavac* ili *futač* (Upupa epops). Oko Lijepih Vina priča narod, da onomu te ga čuje prvi put na tašte, cijelu godinu smrdi iz ustiju. U Brihovu vjeruju, ako ga tko na tašte zateče, da ga cijelu godinu boli nos. U Lapovcima, koliko ga puta žena čuje i vikne, toliko će snopova lana imati.

Futavac zove se tu *vodak*, jer pjeva: vod, vod, vod!; oko Božjakovine *hupač* po glasu: hup, hup, hup!; u Žumberku *vukvanac*, jer pjeva: vuk, vuk, vuk! Jer ima na glavi *greben* od perja, vele mu u Babinoj Gredi *grebeđed*, u Strizivojnoj *krebođed*, u Rokovcima *krebededa*, oko Siska *božji kokotić*, a jer greben prispodabljaju i kruni, zovu ga u Tordincima i *kruničar*. To je ptica puzavica, zato je u Šušnjevcima, Lapovcima poznat kao *puzavac,* u Sotinu još kao *smrdljiva ptica*, oko Požege kao *smrdulj* i *smrdelj*.

---

[1] Nije mi poznato, kakova je to trava.

Vuga zove se i *zlatica* (Slunj), *zlatara* (Sotin), *zlatoperka* (Račinovci), ali i *gljivar* (Strmec kod Pregrade) i *gljivarka* (Lijepa Vina). Koga prevari prvi put, taj ne nađe one godine gljiva. Vuga fućka: ajd Ivo po gljivo! (Lijepa Vina); ili: crvljiv gljiv, crvljiv gljiv! Tako oko Borova kod Vukovara, gdje je zovu *gljivarica*.

U Budinščini (Zagorje) zovu vugu *šofija*, pa je oponašaju ovako:

Vuga: Hodi, idemo na glive!
Djevojka: Ja nemam sekire.
Vuga: Ja imam dve.
Djevojka: Meni se ne će iti.
Vuga: Pošli kćer.
Djevojka: Ne će iti.
Vuga: Udri ju.
Djevojka: Boli ju.

Kao što je poljodjelcu mila ptica poljska ševa, tako je pastiru opet mila *pastirica*, koja se zato zove i *pastorčica*, *pastirička*, *pastiričica*, *pastarinka*, *pastiričićka*, a jer je uz čobanina i *čobanica*. Govedari je zovu *govedarica*, *volarica*, *kravarica* i *govedarka*; konjari *konjarica* i *konjušarka*; svinjari *svinjarica* i *svinjaruša*, a dostala se i odlična imena *božja pastirica*.

Kako je poznato, pastirica repom *maše* (maširep); ona repom *drma*, zato *drmalica*, ona repom *šmiga*, zato *šmigalica*; ona repom *miže* (migorep), *drnda* (drndalica). Nu zašto maše, zašto šmiga? Na ovu odgovorio mi sudrug I. M. u Delnicama, da je pastirica naletjela na koljevku, u kojoj se Isus zibao, i ovu prevrnula, a majka ju božja kaznila, da za vječna vremena miže repom. A zašto je ona pastirima toli mila ptica? Zato, jer im je obećala, da će sama goveda čuvati, i da nje nije, svaki bi pastir morao imati konja (Sošice). Kada pastirica bježi od goveda, bit će naskoro kiše (Babina Greda). U Velikom Trgovištu (Zagorje) pripovijedaju, da ona pašu čisti od otrova, naročito od *gebine*, velike, dlakave gusjenice od koje bi blago na paši nastradalo; kad je nađe, odnese je kljunom u vodu.

Za *kreštelicu*, *šoju*, *šojku* govore u Mlaki kod Jasenovca:

Kreštelica krešti
Na popovoj brešti (brijestu).
Hvataj, pope, volove,
da oremo dolove.

Kreštelica pjeva u 12 jezika: dreči kao jare, bleji ko janje, čiči ko prase itd. (Bastaj.)

Divlji golubovi živu u nas po šumama, u poljima, u dupljima, špiljama i pećinama. Najveća je u nas vrsta *grivnjaš* (Columba palumbus; Ringeltaube) (jer ima oko vrata *grivnu)*, *rinkač* (jer ima bijelu *„rinčicu"* oko vrata) ili *grlač* (jer ima bijelu *ogrlicu)*. Zovu ga i *granaš*, jer se gnijezdi po granama među *regama*, *rešljama* ili *rašljama*. Prije se gnijezdio u vinjagama, na glogovima, nu došla koza pa mu porušila gnijezdo. On ju je onda kleo:

Prokleta kozo,
blažena ovco,
Bog dao, da ti rep
tako ostô,

i po tome otišao na visoke bukve, zato i *bukvički golub*, a jer proklinje kozu, zovu ga *prokletac* (Mlaka, Jasenovac). On nosi po dva jaja, nu prije ih legao više, dok mu koza nije *„orušila"* gnijezdo, koju kune u Kešincima:

Pusta kozo,
u tuđe njive,
u moju među,
gut!

Druga je vrsta goluba *poljski golub* (C. oenas; Hohltaube) ili *dupljaš*, jer se gnijezdi u dupljima (šupljem drveću). Oko Staze, Jasenovca, Dubice zovu ga i *sijlukac*, jer pjeva s proljeća: sij luk, sij luk!; u Kupčini dolnjoj kaže: plij luk, plij luk!

Oponašanje ptičjega pijeva. *Vrebac*, kad je sam, onda pjeva: „živ, živ, živ"; kad ih je mnogo u skupu, onda viču: „Đik sterentete, vreće je, žita ni". (Kupčina dolnja.)

Žunu oponašaju u istome mjestu sa: jug, jug, jug!, i kad ona zimi *„sajuglja"*, mora jug popuhnuti.

Za lastavicu vele, da znade „dijački" (latinski), pa je ovako oponašaju: ficeri faceri, sekunda seside, tasnic, pajac, tajico!

Škanjac kaže: „pil bi, pil bi" i „ženil bi se ja, ženil bi se ja!" Vuga im pjeva: ivu črvivu, ivu na gljivu!

Kad je toplo, kaže sjenica: „cici gunj", a kad je zima: „vleci gunj!"

Jarebicu ili *orebicu* (Steinhuhn) oponašaju oko Grobničkoga polja: Anton Škrgatić Matijev, četiri skopit, pet pustit, škrgatić, škrgatić, škrgatić! (Škrgatić je prezime). Kod Bakra glasi se jarebica: četir, četir; četir, četir!

Mali vrzulin ili *vrzulinica* (Serinus hortulanus) pjeva ovako: sit, sit, čera črišanj bil (Soboli na Grob. polju).

Slavulju pjevaju u Zagorju posebnu pjesmu, koju zovu „*ptičja* pjesma“.

Oženil se tiček, droben moj *slaviček;*
došla gospa srna, gusle je potrla,
došel gospon jelen, gusle je sklenel,
došla gospa vrana, donesla dva purana,
došel gospon vučec, donesel jeden kučec,[1]
došla gospa lisica, donesla je sirca,
došel gospon zajec, donesel kozel[2] jajec.

Kad ovu pjesmu pjevaju, nadodavaju za svakim stihom: sum dil, dil, dil! bum, bum, bum!

Bijele zmije.

Poznato je, da se osnovna boja u životinja premetne katkad u bijelu boju i da tako nastaju bijelci. Bjelaca ima lijep broj i među biljkama naše flore, a od boja naginje k albinizmu ponajviše modra boja, rjeđe crvena. Među četveronošcima poznati su bijelci od kunića ili kunelića (Kaninchen), a našlo se i bijelih vukova, srna, krtica; među pticama bijelih lastavica, svraka, futača, vrebaca, kreštelica; među korepnjacima bijelih rakova potočara; među mekušcima bijelih puževa, a ne manjkaju bijelci ni među zmijama. Od domaćih zmija javlja se albinizam u *bjelouške* i *guša* ili *tičarke* (Callopeltis Aesculapii), a nije nam do sada u nas poznat i za smukulju (Coronella laevis).

O zmijama bjelicama, koje su dakako rijetke, priča naš narod koječega, što po mjestima pribilježismo.

---

[1] Komad mesa od „*kuka*“.

[2] Kozel ili kuzel je torbica, koja se pravi od kostanjeve, jalšine, ljeskove ili trušlikove kore. Seljačka djeca nose obično u kuzlu na prodaju jagode. Vijoglavku (Yunx torquilla, Wendehals) oponašaju u *Selištu* (Moslavina) ovako:

O tičice vijoglavo,
ne zoblji mi vinograde,
što je meni moja teta dala,
čim se ja budem udala.
Svi svatovi komarovi,
komar kapu nakrivio,
a muvice pletu nakitile.

Gdje se nađe od bijele zmije *„košuljica“* (lilina, lilak, olelak, svlak, kožica), nek ju uzme koga zimnica ulovi, neka je moči u vodi i ovu popije; za 24 sata će ozdraviti (Lijepa Vina).

Koja kuća ima bijelu zmiju, sretna je i ne treba se je bojati, jer je *kućarica* (Stari Banovci). Bjelica dobra je kod kuće, ima je svaka kuća, i ta je sretna (oko Broda na Savi); gdje je ona, tamo je dobro blago. Ima na glavi ružu kao kokot i brkove (Lukov dol kod Severina). Zmija kućarica ne smije se ubiti, jer bi onda netko u kući umro ili bi kod marve bilo kvara (Daruvar).

Bijela zmija je *zmijski knez*, vladar zmijâ (Vukovje kod Kutine); u Bruvnu (u Krbavi) vele, da je to *zmijski kralj*, ima na glavi ružu kao kokot i brkove. I tu tvrde, da bijelu zmiju ima svaka kuća, i gdje je ona, tamo je dobro blago.

Osobitu važnost podaje naš narod onim zmijama bjelicama, koje se nastaniše pod lijeskom. Kad bi takovu zmiju ispekao i komadić metnuo u usta, znao bi i razumio, što govori koja životinja (Odra kod Siska). U Rumi tvrde za *ljeskovu zmiju:* kad bi joj srce izvadio, pojeo i pošao na livadu, svaka bi trava kazivala od kakova je lijeka.

Ako je imela (mela, imelica bijela, kolovina, zelenjak; Viscum album; die Mistel) na lijeski, tamo ima *bijela zmija* gnijezdo, u kojem spava. Tamo bi trebalo doći i imelu lagano potrgati, da se ne probudi. Onda bi je čovjek mogao skuhati, vodu popiti, i svaka bi trava rekla od kakova je lijeka (Brod na Kupi). Oko Budinšćine u Zagorju čuo sam ovu: ako je na lijeski imela, onda je pod njom bijela zmija i zlata jabuka; u ljetu se sunča na imeli.

U bosanskoj Dubici zovu bijelu zmiju *„vračarna zmija“*.

I o olilku zmijinu priča narod koješta.

Ako djevojka nađe košulju od zmije i mjeri njom kite (pramove), onda joj kosa bolje raste (Vidovec kod Varaždina). Košuljicom valja protrti ruke, i ne će se više znojiti, komu se odviše znoje (Nuštar). Kod Broda na Savi rabe kožicu proti vrbancu, u Božjakovini meću je žene oko sebe, da laglje rađaju. Košuljica je dobar lijek, kad se komu gule ruke, njome ih valja natrti (Bedenik, Kešinci, Popovci kod sv. Križa).

Veliku ulogu igra u narodu i *glava* od zmije.

Ako glava otrovne zmije dođe pod papke govečeta, onda blago nastrada (Sv. Kuzam kod Bakra). Tko s proljeća zagleda prvu zmiju, treba joj odsjeći glavu, metnuti u nju tri konoplje, zakopati je gdje može niknuti, okrenuv usta prama gore. Kad konoplja nikne

i poraste, oplete se od nje bič, pa njim goni marva na vašar kupci navale (Daruvar, Suhopolje).

Ako tko pred Jurjevom vidi zmiju i cvancikom joj odreže glavu, dođe ova opet k njemu (Vidovec kod Varaždina, Gregurevci u Srijemu). Oko Bjelovara pričaju: ako se takova glava umijesi u kruh i dade nerastu, da je na mladu nedjelju prije sunca pojede, ljut je kao zmija i nitko ne bi bio jači od njega.

U Lijepim Vinima nose takovu glavu uza se, i kamo čovjek pođe, bit će sretan. Ako mu zmija uteče, *ujede* njegovu sreću, i one je godine nesretan. Ako se kroz takovu glavu grozničav čovjek napije vode, prođe groznica (Nuštar). Ako je tko zakopa i metne u nju češnjak, pa kad potjera, uza se nosi, imat će ga žene rade (Gregurevci).

U Slatiniku, Podvinju kod Broda, tko boluje od velike boli (padavice), „*vodi*“ najprije živu zmiju oko vrata, onda joj odsiječe glavu, objesi u odžak, i ostavit će ga bol. Još tu pričaju, da valja sjemenom, koje je poraslo iz odrezane glave, takova čovjeka pokaditi. Među glavu i u pušku, koja tada pravi tešku ranu.

Za Božjakovinu bilježimo ovo: ako glavu, odrezanu prije Jurjeva, zavrtaš pred blago u jasle, ono se dobro hrani.

Kad tko zmiju ulovi, onda joj novim bičem odreže glavu. Ovim bičem, kad dođe trgovac, udari blago, ono mu se dopane i on ga kupi. Ako se zmiji, koja se vidi prije blagovjesti, odreže glava, metne u sjeme i vrećica sveže, ono je zdravo od magle (Stupovača, Vukovje kod Kutine).

Čudotvornu moć ima oko Božjakovine i štap, kojim se zmija ubije prije Jurjeva. Kad navale vrepci na žito, obiđe gospodar s tim štapom 3 put polje ili njivu, zatakne ga u žito, i vrepci više ne dolaze. U Zaistovcu kod Križevaca meću glavu u torbu, kada siju sitno žito, koje onda obilno rodi.

I zmijski jezik ima svoju moć. Ako se metne u štap i ovim štapom dotjera na vašar blago, imat će mnogo kupaca (Lijepa Vina). Tko nosi u žepu jezik od bijele zmije, ima uvijek novaca. (Koprivnica).

I zmiju samu, i mast i srce rabi narod za ljekarske svrhe i čarolije. Ako bi tko zmiju skuhao i one čorbe srknuo, kazala bi mu svaka trava, od kojega je lijeka. Ima li tko gušu pod vratom, valja živoj zmiji konac provući kroz oči, tim koncem ovezati vrat, i guša prođe (Mlaka kod Jasenovca). Mast od *žutulje* (Zamenis caspius) rabe u Suhom polju za rane.

Kad bi živoj zmiji iglu sa koncem prepeljao kroz oči i djevojka tim koncem na muškarcu učinila tri šva, taj bi se u nju strastveno zaljubio (Hrvatsko primorje).

Kost od otrovne *pepeljuše* (vipera) dobro je spraviti i posušiti. Ako se takova kost u prah stuče, dobar je lijek za groznicu. Kad čovjeka *„srh“* od groznice popade, treba da u jednoj uri tri doze toga praha uzme (Bakar).

Kada paneš u veliku bolju, uhvati zmiju, raspori je, izvadi joj srce, a kad se osuši, sitno ga satri, saspi u rakiju i popij (Stari Banovci).

Mala šarena zmija metne se u lonac i pusti *jed* za 24 sata, od kojega je voda pozelenjela. Takova je voda dobar lijek za očne bolesti i oko bude kao u ribe (Ruma).

Tko prvu zmiju s proljeća vidi, taj će cijelu godinu biti živ i zdrav; kad naiđe na mrtvu, bit će loman cijelu godinu (St. Banovci).

Lijek od zmijina ujeda.

Razni su i u nas lijekovi, kojima liječe takova nesretnika, koga je ujela zmija.

Oko Voloskoga, Opatije, Ike i Lovrana u Istriji ima i otrovnih *kačka*, pa kad koga *„uji“*, treba poći u Lovran, gdje neki čovjek liječi dragim kamenom.

U okolici grada Osora (na otoku Cresu) ima pećina (špilja), u kojoj je živio sv. Gaudencije. Djetetom vidio je prof. *Milčetić* prodȁvati na sajmovima po otoku Krku kamenčiće, izbite iz one špilje, koji imadu čudotvornu moć. Tko nosi oko vrata onakav kamenčić, ne će ga ujesti zmija, a tko njime napravi oko zmije okrug, zmija se ne će više maknuti. (Vienac. 1885., p. 459.)

Osobitu čudotvornu moć pripisuju u nekim krajevima domovine *zmijskom kamenu*, kojega ima u Lici i u Pokuplju. Ovdje ću istaći, što sam o njemu čuo i zabilježio, ali osvježiti i opis što ga o njemu štampao u Danici ilirskoj g. 1843., br. 6, str. 22—23. Ilija *Rukavina* Ljubački, da nam slučajno ne izgine. On piše ovo: „Bijaše na dan sv. Josipa, to jest 19. ožujka 1797., kada je graničar Miloš *Matijević* iz Tomingaja (selo u ličkom regimentu) na brdu Vodena glava zvanom svoje koze pasao. Iduć za kozama, najde on jednu zmiju, koja se na suncu grijala, pak ju motikom prituče i kao mrtvu na istom mjestu ostavi. Nakon toga sjedne on na jednu liticu, dočim su njegove koze oko njega grm brstile. Sad

opazi sa svoga pastirskoga prestolja, kako je neka druga k onoj ležećoj doplazila, oko nje njuškala i za čas opet odpuzala. „Tko zna, reče *Matijević*, možebit da će ona opet doći, da i nju ubijem“. — Ali nije ni pô sata trajalo, kad se evo jedna velika zmija pokaže nešto u ustih noseći. Došavši ona k toj ležećoj zmiji, počme ju onim, što je u ustih nosila, simo tamo trti, za čim opet ova oživi i micat počme. *Matijević* kada je to opazio, ustane s litice i polagano se k zmiji prišulja, da ju motikom ubije i da vidi, što ona u ustih ima. Ali kad ga ona blizo sebe opazila, odmah to progutne. No *Matijević* ju dostigne i ubije i onu drugu na novo prituče. Zatim načini dva šiljka, zabode onoj većoj jedan u glavu, a drugi u rep, razreže ju uzduž po trbuhu i najde u njoj jedan kamen, velik kao dobar lješnjak, koji je krupičast bio i skoro u svakom zrnu drugu mast imao, od koje bijaše najviše blatno-žute, nekoliko zelene, nekoliko blijedo-crljene, a nekoliko modraste. — Kada je za ovaj *zmijski kamen* nadlekar ličkog regimenta David *Vencina,* koji tad u Sv. Petru blizu Tomingaja stanovaše, potlje pako kao kontumac-direktor u Brod premješten bijaše, doznao, kupi ga od *Matijevića* i počme njim ujedene od zmija ljude na ovaj način liječiti, da je taj kamen u toplo mlijeko namakao i potlije na ranu privijao. Ovo je postupanje on od ure do ure samo tri put ponavljao, i svakoga od zmije ujedenoga sigurno izliječio, što može svaki stanar u Sv. Petru posvjedočiti, a osobito još živući desetnik Gligoria *Kovačević,* koji je tad u kancelariji pisao i s *Vencinom* svaki dan bio.

Medju izliječenimi bio je i pokojni desetnik *Mandić*, koji je medju svimi od zmija ujedenimi, koje je rečeni ljekar izliječio, u najvećoj pogibelji bio. On bijaše od žute jedan fat dugačke zmije tako ujeden, da mu je sav život otekao i da mu se već modre mastnice na koži pokazale bile. Nitko se nije nadao, da će ovaj čovjek živ ostati, ali ipak bijaše on, kao i svi ostali upotrebom toga čudnovatoga kamena sretno izliječen.

Ja sam taj kamen više puta u ruci držao i svjedočanstvo iz usta izliječenoga Bože *Mandića* toliko puta čuo, buduć da sam godišta 1801. kao oberlajtsmant s nadljekarom *Vencinom* u Sv. Petru u jednoj kući stanovao i više od šest mjeseci s njim zajedno se hranio. — Ovo mi je on sam s tim dodatkom potvrdio, da će taj *zmijski kamen* poslije svoje smrti ljekarskoj vlasti u Beču darovati. Je li pako g. *Vencina* još živ i je li se taj kamen nakon

njegove smrti, ako li je umro, iznašao i u Beč odpravio, ili možebit u koje druge ruke dospio, nije mi nikad više na znanje došlo“.

U istom godišnjaku *Danice* br. 40. piše Janko *Hadvig*, kapelan u Crkvini 14. veljače: takav kamen da se nalazio u župi Kupinec, a dobio ga župnik Josip *Lovrenčić* i mnoge izliječio, a po smrti predao kamen svomu kapelanu Miki *Radenčiću*, koji da je njim jednoga dječaka od 18 godina izliječio, pošto je kamen u mlijeko namočio bio.

„Kamen ovaj, kojega sam ja u rukuh imao, piše dalje *Hadvig*, crn je, plošćast, velikoće od starinskih 5 kr. srebra — u toplo mlijeko namočen i na mjesto ujedeno pritisnut prihvata se vrlo — dakle snagu izvlačnu imade, a kada odpusti, mora se opet u mlijeko namočiti i na prvašnje mjesto pritisnuti, što se ponavlja tako dugo, dokle otok izčezne, i ujedeni — smrti već predani — nesretnik ozdravi“.

Meni je o tom *zmijskom kamenu* seljak Pavao *Matas* iz Pokuplja pripovijedao ovo: U selu Kupincu, u crkvi Majke božje ima jedan kamen za lijek, kad koga otrovna zmija ujede. Onim se kamenom nesretnik izliječi, pa da ga je ujela najotrovnija ljutica, i puno se puta dogodilo, da su takvog nesretnog čovjeka dopeljali svega otečena, od teške boli kao mrtva. Taj kamen daje župnik drage volje, i ne će se uhvatiti na tijelu čovječjem nigdje, već na onoj rani, gdje je zmija pustila svoj otrov.

Kad se kamen napije otrova, mora se metnuti u svježe mlijeko, koje od njega pozeleni; mlijeko je otrov izvuklo. Onda se opet metne na ranu, a kad se napije, opet u mlijeko, i tako se radi, dok se hvata rane. Kad se ne hvata, znak je, da je čovjek izliječen.

O tome sam se osvjedočio sam. Sina moje tetke Lovru Matasa ujela je zmija po prilici g. 1882., kad je s kravama bio na paši i na zmiju stao. Zmija ga ujede za nogu, krv mu se skazivala kao da ga tko iglom ubô. Lovro plače, moči prst jezikom i briše krv s rane. Ovako brišući, otrovao si zube i jezik mu otekao, te ga jedva držao u ustima.

Na mjestu gdje je Lovru zmija ujela, desio se Mirko Grbiniček sa svojim konjima i kolima, i čuje Lovru gdje plače. On odreže sa opanka remenac, preveže nogu više rane, metne ga u kola i odveze njegovoj majci.

Pođu u Kupinec, i kad su ljudi Lovru zagledali, svi su rekli, da ne će živ ostati, jer je bio sav otečen te je i bljuvao. Kamen ga je izliječio, i on ostao živ i zdrav, kao što je bio i prije“.

Zagorci pripovijedaju, da svaka zmija, kad ide da prezimi, neki kamen obliže. Kad bi ga čovjek obliznuo, tako bi dugo spavao, dok se zmije ne bi probudile.

Kakav je to kamen, nisam mogao saznati.

Svaka zmija, koja se može po Svih Svetih vani naći, Zagorcu je prokleta.

U nekojim krajevima Hrvatske takovog nesretnika „*razgovore*" ili „*pregovore*" od zmije otrovnice.

Ujede li koga zmija otrovnica u općini Kloštra Ivanića, prevežu mu ranu, da otok ne ide po svem tijelu, nabave kola i voze se u Čazmu do opančara M. Š., koji *pregovara*. Rana kod njega splasne i bolesnik ozdravi. Kako pregovara, to ne zna nitko, ne će da kaže, a naučio je od svoga oca.

U Primorju znadem za dvojicu seljaka, koji nesretnika *razgovore:* jedan je u Kraljevici, drugi u Bribiru. Ovaj mi reče, da čovjek ne treba da je blizu, dosta je, da njegovo ime znade i on ozdravi. Neka žena bila već crna, i on je izliječio. Kako radi, ne htjede mi reći, nu povjerio mi, da treba izmoliti tri očenaša.

U Budinščini dvije su žene i dva muškarca, koji pregovaraju, a tako i u Preseki kod Križevaca. U Gregurevcima, u Srijemu, *pregovori* jedna žena, pa bila kakva zmija.

Na mnogim mjestima običavaju, da otrovano mjesto sa ranom zakopaju u zemlju na 24 sata. Ta zemlja mora biti ilovasta, a ima tu osobitu moć, da otrov *utegne*.

Tako rade na Grobničkom polju, oko Lijepih Vina, oko Nuštra, Suhog polja, u Lici oko Ploče, Lovinca, nu u Gracu kod Požege zakapaju ranu i u gnoj. Takav nesretnik ne smije zaspati, jer da se to dogodi, on bi umro, a rana mu se mora vazda podvezati. Oko Bribira vode ga 24 sata u kolu, i jede stramontanu. U Ploči bila jedna žena, koja je imala travu, kojom je pomogla, ako se takav nesretnik javio prije, nego sunce počine.

U Klenovniku zmiju, koja je ujela, ubiju, zapale i ranu nad dimom drže. Oko Đakova mažu ranu zmijinom mašću, dočim kod Daruvara rabe mast za bolne noge. U Žumberku raspore takovu zmiju, izvade salo, rastope ga i njime mažu također ranu.

Događa se, da zmija otrovnica ujede i pasuće blago. Oko Bakra mažu ranu tučenim češnjem (bijelim lukom), što da pomaže, dočim na susjednom Hreljinu, ako je zmija blašče ujela u gubicu, trnom izbodu. Tako rade i u Ploči (Lika), a moraju da budu tri trna. Onda uzmu kamen kao pločicu i njime ranu nataru.

U Lukovu dolu kod Severina mažu gubicu domaćemu blagu na uskrs onim lukom kozjakom, što su ga u crkvi dali blagosloviti te vele, da takovu ovcu, kozu, vola, kravu, konja ne će ujesti pepelnjača (Vipera).

Proti zmijinu ujedu rabe za lijek i razno bilje, u hrvatskom Primorju, Istriji, na otocima, po Dalmaciji i Gorskom kotaru *astromontanu* ili *tramontanu*.

Ne upuštajući se u potanje opisivanje ove biline, istaći ćemo samo da spada u veliku familiju Composita, kamo brojimo od poznatijih sunčanicu, artićok, loćiku, čićoku, ivančicu (voluje oko) i mnoge druge korisne biline.

Latinski se zove astromontana *Inula squarrosa*, koju je prvi kao takovu opisao botaničar Koch, a nije to istoimena biljka od Linnéa, kako to gdjekoji navađaju. I. squarrosa, koju u Dalmaciji zovu *grmika* ili *ovjan* cvate u Primorju mjeseca lipnja i srpnja žutim cvijetom. Našao sam je na šikarastim mjestima oko Kukuljanova, kod Bakra na pećinama vrha Čiste, na Bakarcu, Hreljinu i druguda.

U onim krajevima, gdje grmika raste, nema djeteta, koje ne bi poznalo čudotvornu astromontanu, o kojoj su razni muževi pisali, pa joj i biskupi, vitezovi posvetili svoje pero. Velika je cijena astromontani iz Vrbnika na otoku Krku, gdje sam g. 1882. našao seljaka Antuna Hrijca, koji je po cijelom Primorju prodaje. U košari pletenoj od vrbovih šiba nosi po dvije boce, a mjeri na malu bočicu po 20 novčića. Da te osvjedoči, da je vrsna, natrt će koju kaplju na dlan, pa ti je podaje, da mirišeš. Osim astromontane ima u svojoj košarici i centaureje (kitice; Tausendguldenkraut) za lijek od groznice, dočim ti astromontanu preporuča i za madron, gliste, rane, a reći će ti ujedno, da je valja kuhati 8 dana. Ovako ukuhanom mažu platnene krpe i oblažu ranu.

U Dubici liječe ujed *haptovinom* ili *haptikom* (vrst bazga, Sambucus Ebulus), koja se upari u vrućoj vodi, obložе njome ranu i ne da oticati. Istu bilinu preporučuju i u Liču (Gorski kotar), a nije to *Scopolia atropoides,* kako sam prvobitno mislio, dočim u Brodu na Kupi goje u vrtovima *kačnik* (Scrophularia nodosa), i tu sam čuo, da se na mladom lišću vidi slika zmije (kače).

U Tounju liječe se *zmijinom travom* (Sylibum marianum), koju goje u vrtovima, dočim je samonikla oko Zadra, Šibenika, Splita i Dubrovnika. Oko Gline raste *zmiječa trava,* nu kojoj vrsti ta bilina pripada, nije mi do sada poznato.

Oko Dubrovnika rabe proti ujedu *Dentaria pentaphylla*, vrst biline krstašice, u Splitu štitarku *Peucedanum officinale*, koju je već *Plinij* preporučao. Kod Zadra krste *astromontanom* Compositu *Buphtalmum salicifolium*, a tako i u Cirknici (u Kranjskoj), o čem sam se na svoje oči osvjedočio. Zmije imaju i svoju florulu! Simo spada *zmićak*, vrst mlječera (Euphorbia), koji je pun bijela, mliječna soka (mlijeka). Ovo mlijeko piju zmije oko *Sotina*, a piju ga, da i one dobiju svoje mlijeko. Nu zmije imaju i svoje *grozdice*, a to je *Physalis Alkekengi* (Judenkirsche, Teufelspuppe), koja ima u velikoj nadutoj čaški oveću crvenu bobulju. *Kačje zelje* vrst je kozlaca (Arum italicum) u našem Primorju, za koji pričaju, da se oko njega najradije drže zmije, dočim im je *kačja preslica* lijerovnica Muscari botryoides, za koju tvrde, da je nije dobro u ruke primiti. Našao sam i prekrasnu divlju ružu u zmijinu cvjetnjaku, a po vrsti je to *Rosa pimpinellifolia*, koju Hrvati u Maloj i Veloj Učki (u Istriji) zovu *kačkin žir*, kojim da se zmije rado hrane.

Zašto se u Lukovu dolu *Achillea Millefolium* (Schafgarbe) zove *kačak*, nije mi poznato.

Zmije orijašice, zmijske nakaze, zmijska kraljica, kačji pastir.

Našemu su narodu osobito dobro poznate zmije: *kravosac*, *sisokravac, posikrava, mljekara* ili *mlječarica* i *drvolaž*. Ovo su u nas najveće zmije, pa ih se narod i najviše boji. Da *kravosac* siše kravu, u to se vjeruje širom Hrvatske. Tako smo čuli kod Vukovara, da je sisao nekog šumara kravu i zadnje joj noge omotao, da ga ne odbije, pak da je na ono mjesto krava dolazila svaki dan i tako bi dugo „*blejala*“, dok zmija ne bi došla. Mlijeko takove krave nije čisto, a katkad je krvavo.

U Pokuplju zovu kravosca *guš* (na otoku Krku govore *guž*, što je pravi izgovor[1]), pa i ondje tvrde, da krava za njime *ječi*, kad se namrsi. U Memiskoj u Moslavini, opazila neka seljakinja, da krava na jednu sisu daje mlijeko kao sukrvicu, i poslala sina, da na kravu pazi. Pošao u šumu, tu bilo jezero, uza nj panj, ispod kojega je zmija izlazila, kravi omotala noge i onda je sisala.

Jedan mi opet seljak iz Đakovštine pripovijedao, da mu je majka vidjela, kako zmija kravu u veži siše, dočim je drugi iz Zaistovca

[1] Korijen je *ǫng*, (isporedi latinski *ang-uis)*, odakle je postalo *ǫnž*, onda *guž*, kajkavski *gož*, *vož;* poljski *wąž*, ruski *užъ*. Bjelostjenčev, Jambrešićev i Voltigjijin rječnik pišu guž, pa tako i akademijski rječnik. *I. M.*

kod Križevaca sjedio na panju od jalše, u kojem bijaše zmija *namotana.* Ona je izašla, pošla kravi, splela joj se pod vime i kravu sisala. Bilo je opet u šumi Gubaljevici kod Grubišnog polja, gdje je pastir našao kravu, koju je zmija sisala. Htio je uhvatiti, ali mu utekla, nu drugi je dan opet došla, i kad je pala na tle, ubio ju. Kako je udario, „*šprihnulo*“ je iz nje mlijeko.

U Marincima kod Nuštra vjeruje puk isto, i zove kravosca *sisavkom,* a u Smiljanu (u Lici) priča opet, da kravosac omota i ženu, te je posiše. I u Brodu na Kupi živi kravosac, a zovu ga *voš,* koji kravu katkada tako *navuče*, da joj krv ide na *siske.*

Kravosac je ona zmija, koju latinski zovemo *Callopeltis Aesculapii,* jer bijaše u starih Grka posvećena Aesculapu. Živi po svoj domovini, i bude do 2 metra dug. Narod tvrdi za njega, da vadi ptice iz gnijezda i da pije jaja te ga zove zato i *tičar*, *tičarica, tičarka* i *jajara.* No on je vele koristan time, što čisti polja od miševa, i zovu ga zato *mišolovka,* a, jer ga ima po šumama, *šumarica,* a *kišnjača* opet toga radi, jer poslije tople kiše rado izlazi.

Oko Bjelovara i Daruvara, poznat je kravosac kao *blagara,* jer da leži ondje, gdje ima u zemlji blaga, dočim ga u Lici oko Ploče zovu *jegulja.*

U Dalmaciji vjeruju također, da zmije sišu krave, ali im taj grješnik nije naša Eskulapovka, već 5—7 stopa duga zmija *Elaphis cervone* (Coluber quaterradiatus), koju zovu kravosac i *kravarica.* Za njega priča puk (po *Vodopiću)*, da kad steče 9 prutova (a ima samo *četiri),* onda se pretvori zmajem, dobije krila i poleti preko neba u daleke pustinje i jezera.[1]

U Primorju, po otocima i Istriji zamjenjuje spomenute zmije *crni gad, črnec* ili *crnčina* (Zamenis carbonarius), obična vrsta živuća u vinogradima među gromačama, po umejcima među pećinama i narušenim kamenjem, i uz morski žal među grmljem.

Crnoga gada ne drže Primorci za *kačku* (zmiju), i zato ga ne proganjaju u vinogradima, jer gdje on prebiva, onamo ne dolaze zmije. Inače se crnčine veoma boje, jer da se baca za čovjekom, i kad bi ga dostigao, izjeo bi mu mozag. Vinodolci pričaju, da se gad omata oko stabla i kad je ljut, repom tako udara, da se kora lupi. Oko Bakra i Grižana pripovijedaju, da ima devet repova, i

---

[1] *Elaphis cervone* živi i u našem Primorju, otkuda je poznamo već od g. 1878., ali nismo čuli, da je zovu bilo *kravosac*, bilo *kravarica.*

kad ga čovjek razdraži, noge mu njima omota i sveže, i tako ga dugo drži, dok ne pocrni. Ovdje ondje vjeruju, da i kravu siše (oko Bakra i kozu), koja na onaj *sasak* doji krvavo ili joj mlijeko usahne, ali ga ne zovu nigdje kravosac ili kravarica. Oko Požege, Broda, Đakova i po Srijemu pozna naš narod zmiju, koju zove *drvolaz* ili *drvolaž,* po pripovijedanju ogromnu zmiju, koje se boji kao žive vatre i čitav kraj zastrepi, u kojem se pojavi ova zmijurina. Ime mu otuda, što *lazi* na drvo, vadi ptice iz gnijezda, ispija jaja, napada dapače veće ptice, te bi po tome drvolaž bio hrvatski udav.

Neki seljak iz Levanjske varoši kod Đakova pripovijedao mi je ovo: „Išli smo ja, otac i brat iz mekote na salaš pred noć i spazili u šumi kanjuga, kako se *otimlje.* Mislili smo, da je ptica ranjena; moj ju baja uzeo za perušku i podigao, ali zagleda drvolaža, kako se oko ptice u klupko smotao. Nije je grizao, već stiskao i gušio. Kad nas drvolaž zagledao, pusti pticu, a otac zgrabi nekakav grabrić i udri po drvolažu, da su mu jaja izašla, sva ovako svezana. Ptica se oporavi i odleti i opet doleti k nama; bilo joj je drago, što smo je oteli".

Od istoga sam seljaka čuo, da će, ako se drvolaž ne ubije, teći za čovjekom i fićkati, kao da se na prst fićka. Ako ga udariš po leštine onda ne može za čovjekom, digne se i fića od velike prokleđima, i krvava mu pjena dođe na usta, jer isiše samoga sebe. Ako drvolaža pripeknemo k vatri uzduž, nastavi isti seljak, onda pusti bliže repa noge poput žabe ili krtice.

Oko Požege stavljaju drvolaža u pušku i tuku nabijatkom tako dugo, dok ne pusti *jed* (otrov) iz sebe, a onda ga izbace sa nabojem skupa. Takova puška zadaje teške rane, dočim je mast od drvolaža zdrava i rabi za lijek.

Otrovnu Viperu zovu na otoku Korčuli *zmaja.* I tamo misle, da svaka zmija može pušku otrovati, kad ju metneš u puščanu cijev i ispališ. Za takovu pušku vele, da je otrovana, pak da se lako njom pogodi što mu drago. Ptica da od jednog zrnca padne i da joj meso na ovom mjestu pocrni. S toga lovac gleda da otruje pušku i misli, da će biti dobra. (S. Castrapelli u „*Slovincu*" g. 1880., br. 5.)

Veličinu drvolaža narod precjenjuje, i kad o njemu pripovijeda, čovjeku srsi prolaze tijelom. Takova su ubili 7. lipnja 1896. u šumi Sočni u Srijemu, koji bijaše 2 metra dug i 6 palaca debeo. Zinuo je toliko, da bi mogao lako kokošje jaje proždrijeti; žalca (jezika)

nije imao kao druge zmije, već zube od pô palca kao štuke, kojima bi hvatao, kao kliještima! (?)

O zmijama orijašicama priča narod i u kršnom našem Primorju. Ogromna takova zmijurina da je prebivala u vinogradu Budinu kod Bakra, i kad bi se protegnula, pun je bijaše vinograd, a kad bi zazviždala, čovjek bi oglušio. Na glavi je nosila *dijamant.*

U seocu sv. Kuzme, a kod istoga grada, ima jedna pećina (spilja) zarasla bršljanom. U njoj da živi zmija, koje bi bio pun kabao. Zmija je do 300 godina stara i ukleta djevojka. Kad je trgatba (branje), mora gospodarica pred pećinom stajati, da zmija ne izađe.

I u Lici smo čuli i slušali o zmijama orijašicama. Tako ima kod Kosinja Katalinska pećina pokraj rijeke Like. Otvor joj je osovan, ali se unići ne može. Na dnu je kaca puna novaca, koju čuva vrag. On se pretvara u ogromnu zmiju, koja, kad bi izlazila, legla bi na kamenu ploču i tu se sunčala, a kad bi tko došao, spustila bi se u jamu.

Prava je postojbina zmija orijašica na Velebitu. Ogromna je planina, treba dakako da su joj i ogromne zmije!

Neki lugar pošao u Velebit i našao je ogromnu zmiju, koju je ubio iz puške. Poslije joj glavu, koja bijaše velika kao najveća repa, ponio u kumpaniju i dobio nagradu. Glavu su rasjekli i tražili u njoj dragi kamen.

Drugi neki seljak krenuo u Velebit, da siječe drva, i tu nađe ogromnu zmiju, koja se na nj digla. Seljak poče bježati, a zmija za njime. Sjekira, koju je nosio na ramenu, bijaše tako oštra, da je njome bukvu sijekao kao repu, i na sreću se zmija na njoj „*rasjekla*“. Druge dvije ogromne zmije, koje su se „*ljubile*“ (valjda parile), nađe opet seljak, koji je od straha pobjegao, ostaviv na planini svoje odijelo.

Na ruševinama grada Mrsinja (u Krbavi) ima velika zmija, koja čuva silno blago te se svake 50. godine kupa u potoku, dočim je kod Plaškoga ubio seljak Mile *Vukelić* iz Vukelićeva varoša zmijurinu, koja je imala, kad je istrunula, rebra kao ovca, a glavu ko goveče.

Drugi opet seljak Mile *Kurteš* vidio je jednom zgodom u uzanom prodolu šumskom, kad je pasao koze, u *krugu* do 100 zmija. Jedna da je bila za cijelo mati, pošto je veličinom svojom bila nad sve druge i imala glavu kô *pašče.* Manje zmije bile su jednake i kao štap debele.

Isti seljak rekao mi i ovo: Moj je otac u šumi bukve sijekao. Kad pade bukva, a ono u deblu zmija ko *stožina*, jedno 6 m. duga. On bjež, a ona za njime, pa zviždi.

Drugi je opet vidio na svoje *„zdrave oči"* zmijurinu, kako ide od Klačnice u Janja-goru. Glavu je držala metar u vis, bijaše kô *greda duga,* kao *stožina debela,* i zviždala je.

Oko Račinovaca živi vrsta zmije, koju zovu *čobanica.* Kad zagleda čovjeka, uzme rep i pišti na njega, da se zmije oko nje sjate. Po opisu mogla bi to biti tičarka ili guš. (Zamenis Aesculapii.)

Narod naš ne priča samo o zmijama orijašicama, već on pozna i druge zmijske strahote i nakaze. Takav mu je *mulavar*, o kojem mi pripovijedahu u Novom u Vinodolu.

Bilo je godine 1877., kad se neki seljak s dvocjevkom zaputio od Novoga u planinu. Idući, zagleda drugoga seljaka, koji je zasopljen iz gore bježao, doviknuv mu, da se mulavar za njime valja. U istinu se dovalja, ovaj skine pušku, ispali je i svu glavu mulavaru raskaši.

Mulavar da ima glavu kao *buću,* uši kao *mačak*, u *oči* bi mu *prsti* mogli, puše kao mijeh, *debeo* je kao *stegno,* a do 30 funti težak.

Prava je opet strahota u Zagorju *gad* ili *gajd.* Za njeg mi reče seljak B., da sveže ljeskov grm od 2, 3 godine, kao da bi ga hvojkama svezao. Ne pušta k sebi, jer *švikne* daleko repom, i čovjeka bi prevalio, pak zato se može samo iz puške ubiti. Gad ima noge kao patka, bijele uši i bijele zube kao pas.

Zmije imadu i svoga pastira, a to je u Zagorju *modros.* Dug je kao lakat, glavu ima kao mačak, na glavi greben, a oči kao kokot. Tijelo mu je golo, crno, bijelo, žuto. Noge ima kao kokot, *sapaste* kao patka, repa nema. Živi u *„smrečju"* i *„borovečju"*, vidi se mjeseca ivanjšćaka, fućka kao lovac, i po fućkanju može ga čovjek opaziti.

Oko Lepoglave zovu modrosa *kačec,* ima ružu kao kokotić, nađe se pri pećinama, s prijeda je debeo, a fućka kao željeznica.

Kod Varaždina ga zovu *„kačji pastir"*, i rijetko ga tko može vidjeti, nu tko ga vidi, taj je svagdje i u svakom poslu sretan. Kad kačec sikne, a to biva obično oko Đurđeva, tad se sve zmije probude od zimskoga sna i oko njega sakupe (Vienac, 1894, br. 8).

Zmije imadu i svoju kraljicu. Priču o takovoj zmijskoj ili kačjoj kraljici pripovijedao je pokojnomu *Šenoi* neki seljak blizu Remeta

u gori zagrebačkoj te mu pokazivao i brdo, gdje se na Ivanje sve zmije svijeta sjate. Ovu priču prenio je *Šenoa* u pjesmu.[1]

U zagrebačkoj okolici nije kačji pastir zmija, već vrst mrežokrilca (Libellula depressa), i pamtim kô dijete, da smo izbjegavali grm, na koji bi se on posio. Isto smo se tako bojali *„kačje pjene"* po livadama i od straha nismo u nju zalazili, po gotovo pak onda ne, ako bijaše te pjene mnogo, a ona potječe od strigavca ili cikade *Aphrophora spumaria.* Na onome mjestu, gdje je smjestio svoje jajašce, bilina se pjeni, i u toj ćemo pjeni poslije naći ličinku.

Oko Kloštra Ivanića i Volodera zovu kačjega pastira *„kačji konj"*, oko Đakova *„vilenjski konj"*, u Srijemu *„vilin konj"*, oko Šušnjevaca *„zmijski konj"*, koji rado pada na zmije.[2]

Naš narod koješta priča o zmijama, koje imadu na glavi *ružu* (rožu) ili *greben* ili *krunu,* dapače i *dijamant.*

Živi li kod nas zmija, koja ima što takova na glavi, što narod prispodablja grebenu ili ruži kokotića, kruni ili dijamantu?

Ima, a takova je zmija naša najžešća otrovnica *poskok, brzoskok, pepeljuša, pepeljuha, pepelnjača, šarulja* (Vipera Ammodytes; Sandviper).

Na prednjoj strani glave, između nosnica, ima vrst bradavice, koja nalikuje *nosiću, roščiću* ili *čunjiću,* a od njega je naš narod izmaštao ružu (rožu), po kojoj pepeljušu zove u Sv. Ivanu-Žabno *„rožarica"*. Tko bi *„rožu"* uzeo i kući ponio, bio bi sretan.

Oko Tounja vele za poskoka, da je to *pogana* zmija, da je *pisasta* (šarena), da ima široku glavu i *„čunj kâ svinja"*. Od toga čunja izmaštao je ovdje narod *krunu,* i zove poskoka *„krunašica"*.

U bosanskoj Dubici tvrde također, da poskok ima sprijeda *krunu,* da mu je rep crven, i da se 5, 6 puta baca za čovjekom. Živi među stijenama, i *žestoka* je zmija. Od bosanskoga Hrvata *Stanušića* čuo sam, da poskoka zovu u Bosni i *šarac* (jer je šarena tijela) i da mu se glava *svijetli* kao *zvijezda.* U Ploči (u Lici) ima mu kruna *„tri ćoška"*. No osim u nosiću, traži naš narod i krunu sa dijamantima i vidi onda zmijsku kraljicu ili zmijskoga kralja. A od čega je tu krunu izmaštao? Mislim ob ovome slijedeće:

---

[1] Ono mjesto na kome se zmije sastaju, da se *biju* ili *prstenuju* (pare), zove naš narod *„zmijišće"*. Takovo su mi pokazivali u Gorskom kotaru na Viševici u Lješnjakovoj dragi u tamošnjem *„gruhu"*, i kod Ozaljske pećine, nedaleko Ozlja. Bit će zmijišće i *„Zmijini dvori"*, pećina (spilja) kod Janjča u otočkoj imovnoj općini.

[2] O zmijskom knezu i kralju gledaj *„Bijele zmije"*.

Kao što je poznato, zmije se preko godine olile, t. j. svuku staru, istrošenu kožu, puzeći i probijajući se među kamenjem, korijenjem, grmljem. Često se nađe takav olilak, po kojem možemo prepoznati i vrstu dotične zmije, koja ga svukla.

Prije no se zmija olili, oljušti se tanahna kožica na rubu gornje i dolnje usnice, a malo poslije toga odlupi se koža sa gornje i dolnje strane glave, a odljušti se i ona kožica, što zmiji poput stakalca na uri pokriva oči.

Gornja se strana kože nadigne, narahli i time uveća: u toj koži vidi narod krunu, a u očnoj kožici, koja se sja, izmaštao je svakako i dijamante.

O sljepiću i gušterima.

Sljepić je u nas dobro poznata životinja te ga narod zove i *slijepak* i *sljelopouš*, a kako je krhka tijela, priča o njemu, da nema kosti i da je šupalj.

Bezazlena ta životinja u našega je naroda veoma omražena i toga radi ju nemilice proganja. A što je sljepić jadan skrivio? Ugrizao je Majku božju za nogu, pa je toga radi oslijepio te ne će više nikada ugristi. (Strmec kod Pregrade.)

Ako sljepić ujede čovjeka, ne može se izliječiti (Nuštar). On skače s drveta, hoće na čovjeka skočiti; od ujeda se ne može izliječiti. Kažu, da ne vidi (Gregurevci u Srijemu).

Da sljepić vidi, košto ne vidi, devet bi majka rascvilio i devet jarmova opustio (Bedenik). Da vidi, zaklao bi svaku noć devet ljudi, i koga bi ujeo, nikada se ne bi izliječio.

U Zlataru ne tvrde, da je slijep, jer da vidi čovjeka samo do polovice tijela; kad bi cijela vidio, ujeo bi ga. U Lukovu dolu kod Severina pripovijedali mi, da devet puta jače ugrize, nego ikoja zmija; ako se zagrize, treba deveterog mlijeka, t. j. moraš mu dati devet šalica, a kad dođe do devete, tek onda pusti svoj plien.

Zelenoga guštera, zelenca ili zelenbaća (Lacerta viridis) narod se jako boji. U raznim krajevima domovine čuo sam, da bi skočio na čovjeka i mozak mu izio, toga radi i njega nemilice proganjaju.

Božja žabica (Hylla arborea)

najpoznatija je u nas vrst žabe, što svjedoči i obilje imena. Zovu je i *bogina, kraljica, kraljevčica, kraljeva žabica, kraljeva žabička,*

zelenjara, kišnjara, kišovica, gatalinka, gatalinčica, katoličanka, reglica, krekavica, zelena žabica, a i *vračara*, jer njome vračaju.

Oko Velikog Trgovišta u Zagorju, kad je prvi put ulove, mažu njom ruke, da ne pucaju. U Našicama je suše, meću u rubac i svežu oko vrata kao dobar lijek od groznice.

U Zaistovcu kod Križevaca ulove kraljevčicu, kako božju žabicu tamo zovu, na mladu nedjelju pred Đurđevom, metnu je u novu posudicu i stave u mravinjak, gdje mravi meso izjedu. Kosti se tad uzmu i metnu pred konje ili rogatu marvu, pa pred kojom marva zabekne, ona se spravi, a druge bace. Ako tu kost momak sveže u rubac i ovim rupcem takne bilo koju djevojku, poći će za 14 dana za njega. Radi toga je puno grijeha u obitelji.

U posudici mora žabica ostati tri tjedna. Ako se krpica, kojom bijaše čep omotan spali i pepeo žena popije, ona će zanositi. I oko Daruvara meću božju žabicu u posudicu, koju su kupili kod lončara i za nju platili, što je za nju tražio. Tko kroz kosti na mladu nedjelju pogleda djevojku ili obratno, zavole se. Jedna je kost u božje žabice kao vilica, druga kao grabljica. Ako se ovom takne djevojke, za godinu dana mora biti njegova ili umrijeti.

U *krastači* nazire narod vješticu ili coprnicu, tamaneć je bez milosrđa. Da pogine, valja je nataknuti na šiljast kolac, štap ili vrljiku. Ako se u kuću dovuče žaba ili krastača, bit će kiše (Lukov dol kod Severina).

Ribe.

O ribama priča naš narod malo. Za štuku veli, da ima na tjemenu *križ* ili *krst od kosti*, t. j. kost u prilici križa, pa da je toga radi Židovi ne jedu.

U poklopcu ili zaklopcu šarana, što pokriva škrge, vidi se Majka božja s djetetom. Od čikova, čika ili piškora (Cobitis fossilis) naši ljudi zaziru, dapače ih tu i tamo i ne jednu, jer da je *„guja devetog koljena“*.

Niže životinje.

Nekoji su lepiri prethodnici proljeća, i tko prvoga vidi, to ima nešto da znači. U Humu vele: tko prvoga vidi, sretan je u „čmelju“ (pčelama), u Brodu kraj Kupe, da će naći pčele, dočim u Bastaju tvrde, kakove je boje lepir, da će takav biti i čovjek ono ljeto.

Ima lepira, koji postaju od gusjenica, koje u sredini tijela nemaju nogu, pa kada plaze, onda se *zgudure* kao gudalo u gusala. Narod zove takove gusjenice *zgudurače* (Otočani kod Đakova), a zovu takovu gusjenicu i *mernica* (Kloštar Ivanić), ali i *mjerač* ili *smrtnjača*. „Izmjerio te mjerač" sad ćeš umrijeti. (Gradac kod Požege, Gradiška, Slatinik, Babina greda).

Ima jedna gusjenica, koju zovu *rožac* a ima po sebi piknjice kao glavice od žućke (gumbašnice.) Gusjenica je bijela, pa da ju konj ili krava pojede, poginula bi za 24 sata.

Dobro je poznat našemu seljaku *cvrčak*, *poljski popak*, *popić*, *stričak* ili *čučak*, koji se u polju nastanjuje po rupicama, pred kojima ga često vidimo, gdje se sunča. Kada uteče u rupicu, vabe gà u Memiskoj:

Izlazi, popo, van,
da ti kuće ne prodam!

U Zdenčacu kod Gračanice:

Pastir: Dobar dan, kume Pavle!
Tvoji su volovi
Moju provu pojeli.
Cvrčak: Nisu.
Pastir: Jesu, ajdmo cijenit. Onda izađe van.

U Ploči mu govore:

Izlaz, pole,
pred bijele dvore;
tvoje sive kobile
moje žito potrle.
Tvoja žena vidila,
nije tela kazati,
a kamo li isterati,
to se mora štimovati.

Sada izađe pred rupu i djeca ga uhvate.

Obljubljen je u nas kornjaš ***božji volak, božja ovčica, peničica, pavenčica, kravica***. U Zagorju uzimlju ga djeca među prste, polože na dlan, pa mu onda, da poleti, govore ove riječi: „Prelet', prelet', boži volek, na onu stran', gdje je Jezuš spal".

Kod Bakra meću na dlan penicu, pa joj govore: Pen, peničica, kadi moja ljubica? Djeca joj govore: frči, frči i na vojsku trči.

Hrušt, kebar ili ***šolbaba*** giblje se na zemlji sporo i toga radi mu se rugaju djeca u Primorju:

Kebar, bebar,
ki ne more v Rebar (neki vrh),
zlatnu Maru prosi,
da ga neka nosi.

Mila je našemu narodu i *ivanjska krijesnica*, koju u Kupčini dolnjoj zovu *iskrica od sjetve*, jer kad ona leti, onda se može svaka vrst žita sijati. Dok se viđa, dobro je hajdu sijati (Vidovec kod Varaždina). Ako ne će biti krava steona, umijese se tri krijesnice u kruh i dadu kravi pojesti, i to na mladu nedjelju do sunca (Otočani, Đakovo).

Vodenoga konjica zovu u Senju, jer je dug i tanahan, *iglenjak*, i tvrde, kad je mnogo iglenjaka, da će biti suha godina.

Od rakova živu u našim slatkim vodama dvije vrste: rak potočnjak (Astacus fluviatilis) i *rakac* (A. saxatilis). Ona vapnena zrnca, što Nijemac zove „*Krebsauge*“, zovu naši ljudi „*žrvice*“. Dobro ih je u prah stući i dobar su lijek od tifusa. (Brod kraj Kupe.)

Narodna kuća ili dom s pokućstvom u Dalmaciji, u Hercegovini i u Bosni.

Napisao Vid Vuletić Vukasović.

I.

U stara su doba po svoj Dalmaciji u *gornjoseljana* bile baš prvobitne kuće, a samo u dubrovačkom kotaru i u Boki kotorskoj bilo je boljijeh kuća, jer je tu bilo po svijetu pomoraca. Prvobitne su kuće u gornjoseljana bile kao kućarice, biva zgragjene u megju te zalijepljene klakom ili samo u *sušici*, a pokrivene pločama, slamom od ječma, od raži, ševarikom itd.

Osim spomenutijeh kućarica, još je i *koliba*,[1] a to ti je prvobitna vrsta kućarice, te je ovako sastučena: zabita su u zemlju četiri debela kôca (grede ili *lijenke)*, i to je glavni oslon kolibe, a *plijetver* (duvar) je spleten od pruća, pa zalijepljen gnjilom ili govegjom balegom. Po tlima je zbijena zemlja i to ti je tavan. Na kolibi nema prozora niti dimnjaka, nego ti ulazi svjetlost i izlazi dim kroz vrata, koja su obično od dubovine. Sve je to kućište obično jedno ciglo mjesto, pa ti tu divane i blaguju, tu spavaju, tu im je kuhinja, sprema, hambar ili koš, a katkada i svinjac. Ako je porodica razdijeljena te su u kolibi dvije obitelji, onda je preko kolibe *plijetrer* ili pretin. *Pleter* je opleten prućem i uvitima, te je ulijepljen gnjilom. U kolibama, što su bolje uregjene, još je na isti način razdijeljen *baškaluk* i *mliječar,* a to je sprema za ruho, a druga za hranu. Uz kolibu je pokraj *gumna*, gdje se vrše žito itd., *pojata*, no nije utvrgjena kako koliba. U pojatu se sprema slama i sijeno, tu zimuje blago, pa se gdjekada još i spava.

Kako im je siromašan stan, još je siromašnije pokućstvo i posugje, te je to sve gotovo na jedno shrpano. Još su ti četiri daske prebijene na četiri kôca, te su zabijeni u zemlju, a to je *odar* ili

[1] La Dalmacia descritta dal professore dr. Francesco Carrara con 48 tavole miniate — cap. IV abitazioni pag. 147.

krevet. Odar je namješten u ćošku kolibe, gdje je ložnica. Na odar je pometnuto njekoliko ručica ječmene slame, a na slami je prostrta *imbulja. Imbulja* je vrsta pokrivača od kostreti. Dva su *bjelca resača* ili dva *gunja* na *postelji*, jedan je kao *plahta* (ponjava), a drugi kao *pokrivač* ili kao *pernica*. Mješte *blazine* ili *jastuka* svuku *zubun* ili *koret*, pa ti ga metnu pod glavu. Zimi napola obučeni obično spavaju uz oganj prama *pupretu*, te okrenu legja k vatri. Još će leći i po tlima, te će se onda pokriti gunjem, strukom ili kabanicom. Ljeti spavaju na dvoru, i to na *gumnu* ili u *pojati*. U kući leži gjuveglija s nevjestom, žene, djeca i starci, a ostali na dvoru ili u pojati. Gjuveglija ti slegne uz nevjestu, kako gdje, do poroda, pa onda rodilja ostane s čedom na *babinama,* a muž će u pojatu na slamu. Za ženu je muž *čovjek*, a ona je za čovjeka samo *žena,* te će još kazati: da prosti tvoj svijetli obraz, moja žena — ili — da prostiš, moja žena. — Čedo spava u *bešici* (zibci) ili u *kolijevci*, a kolijevka je obično izdubena kao korito ili kao *naćve,* te je malahna, baš da je majka može lako uprtiti. Osim postelje ili dušeka još imadu *sanduk* ili *škrinju,* a tu se drži svečano odijelo i kakva ponuda, pa trpezu ili sofru, a ta je obično nizoka i okrugla kao dni na bačvi. Tu je još *žitnjak,* žrvnji, tocilj, po koja tronožna sjedalica, njekoliko prostijeh ratila — i ognjište. Sprema je za žito kao golem sanduk, a to je *hambar*, pa se još češće upotrebljuju *koši*, te su spleteni od vrbova pruća, od somine itd., i zalijepljeni gnjilom ili govegjom balegom. Ognjište je obično posred kolibe ili gdjegod sa strane, a da bude u zavjetrini. Na ognjištu je *pupret* zbijen gnjilom, a na pupretu je mješte opeke udarena *dvrsta.* Ognjište je nizoko, a okolo je ponizano skresana kamenja, da ne pada *žerava* i glavnje. Tu ti nema dimnjaka te dimi kroz vrata ili dim izlazi kroz rupu, koja je otvorena gdje u *planima* ili gdje mu drago na krovu. U kolibi se dimi, da je teško gledati. Sve ti zaudara dimom, pa još katkada pregori maslo i mlijeko, a pokućstvo je garavo i čagjavo. Najgore je zimi, jer vatra gori po vas božji dan i svu noć, pa je baš, da ti od dima oči iskape, al' se je težak gornjoseljanin svemu tomu naučio, te, ako otvori vrata, zauši ga vjetar i smrzne se, pa bez vatre bi ostao i u mraku, jer na kolibi nema niti prozorka, do samijeh vrata.

Tu ti je malo posugja, a obično je svukuda jednako, biva *peka* je ili *saksija* za pečenje *pogače* ili *brašenice*, *bakrača*, ili *kotlača* za mlijeko. Još imaju po koji lonac, *tendžeru, ožeg* ili *popećak* za

podizanje saksije s ognja, *tavu*, njekoliko zdjela i taljerića, veliki talijer od drva, *sahan*, jednu *varnjaču* i njekoliko drvenijeh ožica, a rijetko viljušaka. Osim toga u svakoj je kolibi *pehar* ili naćve za miješenje hljeba, onda *lopar*, te je okrugao i od tvrda drveta, a na njemu je ručica. Na loparu kisne kruh, pa s njega se i upreće supražicom na vruću opeku. Još ti je tu katkada po jedna *ploska* ili *cica* za rakiju, njekoliko peharčića, *buklija*, *čutura*, dva tri *fildžana* itd. Drže vodu u *vučiji*, a to je splošteno bure, te ga žene uprte užetom i tako dosta puta idu daleko po vodu. Vodu piju *kablićem*. Kablić je okovana *žbanjčica*, te je kao otvoren *siglić*. Gdjegdje pomoli se i svijeća (u Dubrovačkomu lukjernica) s jednijem nošcem i s dva, te je od lame. Nalije se svijeća maslom, pa se objesi na *svjetnjak*, a svjetnjak je od drveta s kukom u vrhu. Ove su svijeće od starina poznate, a to i u Rimljana od zemlje, biva *vječne svijeće.*

Rijetko se u *gornjoseljana*, u tako zvanijeh *vlaha*, pije vino, a to samo o *krsnom imenu*, na Božić, na *piru* itd. Ako je *vinograda*, a to je rijetko, smeči se *grož́dje* u *žetku*. Žetak je vrsta *žbanje*, te se metne mast u *badanj*, a da vre. I sada se kaže:

„Sveti Kuzma i Damjan, goni vino u *badanj*“. O krstnomu imenu ulijeva se vino iz *mješine* u *bardak*, pa se tako redom pije, a *bardak* se izvrati s naopaka na trpezu. Još se pije i iz *bureće*. *Bureća* je njeka vrsta mješine s grlom sa strane kaono u narodnoj pjesmi *tulumina.*

Ako se ne loži u kolibi vatra, onda se ništa ne vidi, kako sam kazao, ni pò danu, pa se s toga gori, gdje nema svijeće, *ušig*, a to su cjepanice od luča ili od smrekovine. Još ti kogod mlagji drži zublju, a u stara bi doba gorjeli na osobitoj plovki *brestovo osušeno pruće.*

Gornjoseljanin ti ili *vlah* zove domaće pitome životinje *blagom*, pa ih voli kao nu ti što su mu to *hrana*, a volove zove *hraniteljima.* On trpi u kolibi ovčje i kozje brabonjke, konjsku i govegju krkalu ili balogu, a ponipošto ne će, da se on sam pognusi u kolibi, pa je to zazorno i za bolestnike, te doklegod može nemoćnik duhopirati, i on će ti na polje, pa je velika sramota, da se kaže čovjeku: *gracka kantorica.*

Ovako je *prije bilo u gornjoseljana*, biva sve prvobitno, te je onda svak držao *vlaha* glupanom i nesposobnijem, da se odgoji po svjecku, al' sada se dobro napredovalo i u gornjijem selima po Dalmaciji, a još bolje su se uputili u prosvjetu brgjani po Herce-

govini, po Bosni itd. Ovo ću opisati u drugomu dijelu, te će se vigjeti razlika u življenju i u pokućstvu.

II.

Prva je briga novome domaćinu u južnijeh Slavena, a osobito u Herceg-Bosni, da izabere srećno mjesto, gdje će da metne kućni temelj, biva, da mu ne bude nesretna i nazadna, nego da mu sve ide u napredak i boljak. Ako čovjek, kaže se u narodu, udari kućni temelj na nesretno mjesto, a onda mu se sve onazadi, te mu se ne da u *malu* (imanju) i u *evladu* (porodu), pa u kratko vrijeme izumre čeljad u novomu domu, skapa *mal* i on se raskući. Tad mu kuća postane *kućerinom*, pa se pomalo i ona sruši i eto ti *kućištine*. Zgodno o tomu narod pjeva u Dubrovačkomu (u selu Brsečinama):

Kupile se male maslinice,
U našega bega gospodara,
Kuća mu se *kućištinom* zvala,
U kući mu crna drača rasla,
A djeca mu *meginje* zobala itd.

Gdje se čeljad umetu, gdje udari *morija*, tu ti nestane kuće, te se to mjesto zove *raskućište*. Narod u Bosni misli, da, kada čovjek napravi ili ogradi novu kuću, da će tê iste godine umrijeti domaćin ili domaćica. S toga ti i *kurbane* (zakolju kakovu životinju, kao ovna) kuću, a da zamijene glavu za glavu. — Ovako ti domaćin bira mjesto, a da mu bude sretno, biva: uzet će *dasku* ili *ploču*, pa će je metnuti na ono mjesto, gdje je *nakastio* (naumio), da gradi kuću. Tu ti prenoći, pa pusti, da ona *ploča* ili *daska* ondje stoji za njekoliko dana. Drugi će je opeta metnuti još jeseni, te tako čeka do proljeća, kad namjerava, da gradi kuću. Kad podigne dasku ili ploču, ako je pod njom kakve gamadi, onda je dobro, a mravi su najsrećniji. Tu će ti svakako, da se *stani*. Ako nema ništa pod pločom, onda ti traži drugo mjesto, pa sve tako kuša dokle ga iznagje. Još će kogod izabrati tri dobra mjesta, pa će sa svakog iskružiti po grumčić zemlje i onako će sva tri grumenčića ponijeti gataru ili gatari, a uz to i gatarinu. U svakoj je okolici po koji gatar ili gatarica, ali narod leti obično k najčuvenijem ili najčuvenijoj. Gatar ti ili gatarica uzme grumak po grumak u ruku, pa u kojemu čuje, da nešto živo kuca kô pile, savjetuje, da ongje gradi kuću.

Treći će ti, kad je sva *japija* (lijes) gotova, zovnuti majstore, a domaćica *ukuva* (ispeče) pogaču. Kad je pečena, domaćin je uzme pod desno pazuho, pa ode s majstorima na ono mjesto, gdje je *nakastio,* da kuću gradi. On ti spusti ispod pazuha kosimice na zemlju pogaču, pa ako se okrene na lice, ongje će graditi kuću; a ako s naopaka, ne bi ti ovgje za živu glavu gradio kuće, jer je nesreća i *nafaka,* nego traži zgodnije i srećnije mjesto. Pogača je s lica išarana, biva na njoj su starobosanske loze, a na prvom mjestu *mudro slovo,* biva *Salamunovo*, te valja, da ozgora ostanu šare, kad pogača pane na tle. Kad se kolutne pogača, pa ako sretno pane, onda ti sjede domaćin s naimarom, pa izlomi pogaču, te je pojedu zajedno.

Još ti kogod, ako i rijetko, ne gata, nego odvrne komšiluku: „Šta da gatam? Ako mi bude *navake,* bit će mi svega, te ne će mi gatanje dati; biva Bog sreću dijeli, a *aščija čorbu*". Ovako ti se uputi po narodnu u Herceg-Bosni gragjenje kuće, a kuća se zove na različite načine: *dom, kuća, koliba*, *stan*, u gospode *kula*, *dvor,* a u muhamedanaca *konak*, *odžak, čardak*, pa i *binja* ili *bina* itd. Najobičnije je u Herceg-Bosni *dom* i *kuća,* te, kad se sretnu i za zdravlje upitaju, ovako će: „Kako si? Kako je na domu itd." — Na rastanku će: „pozdravi na *domu* itd." Kula, konak i odžak, to ti je u age ili u bega, pa se eto sve manje čuje *kula*, nego će to obično kazati seljani u šali. Dosta je kula po Herceg-Bosni, a neke su još iz feudalne dobi. Kule su se gradile (ovo samo uzgrede) obično na sprate (bojeve), pa se češće pjeva u narodnoj pjesmi:

Na *bojali* okrečenoj kuli.

Bile su uske i visoke, a na četiri *ćošeta,* pa i to je zgodno u narodnoj pjesmi: na *tananoj kuli.* Bile su od kamena, a tijeh je u svakoj okolici, a rek' bi po Bosni i od drva, jer će pjêvo:

pa mu tanku zapalio kulu,

a Hercegovac će i Primorac ragje:

pa mu bijelu razorio kulu.

Uz kulu je bio *dvor*, al' je to plemenita *gospodičića* na *plemenitoj zemlji*, no o tomu na drugom mjestu. — Dan današnji je *koliba* ili *stan* (u *Slavoniji salaš)* na strani izvan sela (kao pojata), a u Šumadiji su *stanovi* drugo selo, gdje živu *planinštaci* i blago (marva), i to obično po sve godište. U Herceg-Bosni je čobanin na planini na *stanu* ili u *kolibi* samo dio godine, a zimuje u selu na *paljaru,* uz *pojate* itd.

Ne osvrćem se sada na *konak*, *odžak* i *binju*, jer ti je to gospocko kod Muhamedanaca, te je prostrano uz *avliju*, bašću itd. U običaju je od pamtivijeka, da se izabiru za gragjenje kuće mjesta *ocjedita* i *isprsita*, biva na *prisoju* t. j. pri brdu prama izhodu sunca ili u podne. Vrata se i duž kuće okreću obično k izhodu sunca, a k sjeveru ili k zapadu rijetko ili nigda, te se kaže, da je to radi napretka, da je kuća od istoka prama zapadu, a da vrata budu na podnevu, pa se čovjek tako zna Bogu da pomoli, to jest, da se zna okrenuti k istoku.

Ovo ti je dosada sve priprava za gragjenje, biva što *insan esapi* (čovjek misli) da mu budebolje, a to su svi narodi prije i sada imali *omen,* biva željeli su dobru *sreću*, al' neki su opeta držali, da je sve *nafaka* (udes) po onoj narodnoj:

nema dana bez sudnjega dana.

Tako je mislio i misli naš narod, a samo je odgoj donekle utaložio spomenuto sujevjerje.

Japija se siječe za kuću, te nabavlja dosta puta i prije pet godina, a siječe se jeseni i zimi, kad je šuma zdrava i zrela, i to za napuna mjeseca, da je ne toče crvi. Najbolja je japija od hrastovine, a kad ove nema, siječe se bukovina, pa i jelovina. U ime božje evo nas na temelj, a to u Bosni: meće se na četiri ćoška po ovelik okresan kamen, da se kuća barem pô metra podigne od zemlje, a da *posjeci* ne trunu. Gdje toga nema, tu se meću *ćuci* ili *kladići*, a to su hrastovi valjci, pa se rijetko u zemlju ukapaju. Tako je isto i s temeljnijem kamenjem, a to ako se kuća gradi od drveta. Kad se zidaju *duvarovi* (miri) od kamena, onda se temelj u zemlju ukopa, a s njega se izvadi *duvar*. Sad, da se povratimo na prvu: na temelje, onako odignute, dogju *posjeci* uzduž i poprijeko, te su hrastovi, kao nu ti što najdulje traju. Na *ćoškovima* se posjeci prekrste, te se urežu, da se uklopi jedan u drugi, a da se ne može nikako vrdnuti ni tamo ni amo, to jedan bez drugoga. — Kad su posjeci srezani, dodje ti kućni domaćin i baci majstorima na posjek *peškeš* (dar), a to od dvije plete do dva cekina, biva po imanju. To je majstorima veselje, a uz to će ti donijeti janje, ovna ili vola, to jest muško, nipošto žensko jali crne boje. To ti naimar zakolje na desnomu ćošku temelja, pa ga i okrvavi. Meso pojedu majstori i ukućani, a u Hercegovini se razdijeli i po komšiluku, a to radi *dobre sreće* i *nafake u novomu domu.* Sad se ono kaže, da je domaćin zamijenio svoju glavu, jer narod misli, da se ne bi *kuća*

kurbanila, a onda bi domaćin, domaćica ili kogod drugi u onomu domu za godinu dana umro.

Posjeci se na *četvrt* otešu, pa kad su, kako se ono reklo, srezani, onda ti se ostala gragja po njima izmjeri i na zemlji sreže. Kad je sve gotovo, tad se ovako po redu diže: najprije četiri *direka* ili *dirjeka* na četiri *ćoška*, te se u *posjek* ukopaju. Na *direke* dogju *vjenčanice* te se zakopaju i nataknu na zasječene direke. Na ove će ti *preke grede,* koje se takogjer urežu u vjenčanice i drže tavan u kući. Po gredama dogju gornje *vjenčanice,* biva poklopnice, te se svédno kao i *posjeci* na četiri ćoška, to jedna u drugu urežu, a na njima se usiječe za rogove. Kad se dignu rogovi, onda ti se ozgor metne na njih šljeme, a najbolje je *hrastovo.* Sad ti se po rogovima preko *žioke* donose majstorom darovi, a to redom redomice: domaćin *srču* vina jali plosku rakije, a, ako je od boljijeh, i *haršin čohe;* domaćica *boščaluk,* to gaće, košulju, čarape i tkanicu; domaćinova rodbina, *jarani* (prijatelji) i *dostovi* (znanci) po košulju, *peškir,* čarape itd. Kako je ko zgodniji, tako bolje i dariva naimara, pa je sramota, da se sakriješ, kako se kaže, za prst. Sve se to dodaje naimaru u ruke, a on će ti iza svega glasa, kiteći šljeme: „hvala gazda, gazdarice, kume, prijatelju, doste i jarane ovoga doma; ti dar donio, veselja dočekao, sinove ženio, ćerke udavao, te što od Boga želio, to ti dobri Bog darivô“. . .

Na šljemenu nakit stoji od četiri do pet dana, a u Dubrovačkomu samo metnu kitu nakićenu vrpcama, cvijećem *kozarom* itd. Kad ti naimar nakani skinuti dar, onda ti dozove domaćina, te sa šljemena nazdravi gazdi onom srčom ili ploskom. On ti kiti kako bolje zna „za sretna *početka*, rada, za dobre sreće u novomu domu“. . .

Kad se kuća pokrije, onda se rade spoljašnji i unutrašnji duvarovi. Najprije se metnu *makaze,* a to su ona ukosita drveta, te se njima s obe strane utanače ili podboče direci, da ne bi vjetar kuću obalio. Po tomu se meću unaokolo *direci,* biva koliko ih treba. Megju direke se udaraju popreko *dizmeta,* pa *tačke* (taklje), a po *tačkama šeper.* Kad se sve to uradilo, zamete se kala i šenične pljeve, pa se šeper umaže, onda obijeli klakom (krečom) ili bijelom zemljom (gnjilom). U sobi su samo *duvarovi* od *šepera,* a u kuhinji je sve udareno od brvana (v. lik 1).

Ako u kući nema podruma, onda se ne podi (ne popodi), nego se zakuha kala i šenične pljeve, pa se tom zamjesom kuća i soba ravno i dobro nabije. Kad se osuši, to je dosta tvrdo i udobno. Ako je kuća

s podrumom, onda se popodi debelijem hrastovijem brvnima, a ono se u podrumu nabije. — Kada je kuća sasvijem gotova, naimar će domaćinu: „e, gazda, ja kuću svrših, je li ti sve po volji?“ — Kad domaćin kaže, da je sve u redu, tvoj ti naimar baci preda nj *bradvu*, pa će ovako: „evo ti sada bradve!“ — Domaćin valja da bradvu pozlati ili bar posrebrni, te izvadi talijer jali dukat i dade majstoru. — Ovo ti je nekako mito, a ne dar, jer narod misli, da ako majstor *nehalali* (blagoslovi), tu ti može biti sto muka, biva može kuća dimiti, može postati neprilična za stanovanje; pa mogu čeljad umirati, može biti nazatka u *malu* i sijaset drugijeh jada i nevolja.

U Bosni ti ne će domaćin u novu kuću, a da ne učini *kurban.* Odmâ, kad je kuća svršena, pa može i proći nekoliko dana i negjelja, tvoj ti domaćin ploskom u ruci pozove na veselje komšije, doste, jarane i sve majstore, koji su na kući radili. Svi se sastanu poslije podne na urečeni dan, a *naimar* na pragu nove kuće zakolje ovna jali vola. Koža je majstoru, a meso se kuha i na ražnju peče. Dogje ti i pop, pa blagoslovi kuću ili *sveti vodicu.* Kad zasjednu za *sofru,* naimar dade *aščiji* (kuharu) jabuku, a aščija je za *sinijom* da drugu, pa tako ide od ruke do ruke i svak zadije u jabuku po koji bijeli novac, jer je sramota bakreni novac na dar baciti i djetetu. Kad se obrede, povrate naimaru jabuku. Tako ti se vesele, biva jede se i pije do mile volje, a uz to se nazdravlja za sretna namještaja. Mlagjarija se sastane te se uhvati u kolo. Tako ti igraju i pjevaju do pô noći, pa se onda razigju svak svojoj kući, a svojad ostane na konaku te se sjutra dan oko podne rastaje. Kad je sve mirno, onda ti se domaćin i majstor *pokusure* (naplate), pa se izljube, halale i rastanu.

U Hercegovaca, i u Muhamedanaca, nije sve to tako kako u Bošnjaka; oni ti na temelju nove kuće zakolju vola jali ovna, a iznose dar samo onda, kad se šljeme digne, pa eto tu im je sva slava.

Kuća se razlikuje po krovu (pokrivaču), a tako još i u gragjenju duvara, biva kuća, (kako se to kazalo), što je od *šepera* i od *brvana*, zove se *kuća u šeper.* — Staroga su se zemana kuće gradile „*u slijepi ćőrt*“, a to ti je bila tvrda gragja za obranu te je mogla stati donekle uz kamenu kuću. Na kući „*u slijepi* ćőrt“ duvarovi su bili od četiri ćošeta, te je udarano otesanijeh gredica i balvana, a to se srezavalo kao i posjeci na ćoškovima jedno na drugomu i tu bi se krstile gredice, pa je urezivana jedna u drugu. Tu bi se na onomu krstu svrdlom provrtile i zakovale

(utvrdile) drvenijem klinom te se tako izvodio duvar koliko je ko hotio, a izmegju toga, biva gdje bi se grede sastajale, zalijepilo bi se govegjom balogom, da je u kući toplije i da vjetar ne propuhuje. — Osim napomenutijeh kuća još je i kamenijeh, a u Hercegovini su gotovo sve kuće od kamena, al ih je pogdješto i od plota, pa tako i u Bosni. Ovako se grade kuće od plota: Udari se debelo *kolje* u zemlju, a po kolju se oplete debelijem granjem, pa se zalijepi kalom. Na kolje se nataknu vjenčanice, a na vjenčanice se dignu rogovi. Kuće se ponajviše pokrivaju hrastovom jali jelovom šimlom, a rijetko bukovom. Ovako se *jemče:* šimla je debela na jednomu kraju od 5—6 cm., a na drugomu je kraju oštro stanjena. Debeli je kraj uz to prostrugan (kao šašovka), te se može tanki kraj one druge šimle u nj uklopiti, pa onda *jemčenjakom* (ovako u Lici, a u Hercegovini kažu *klincem* jali *čavlom)* za žioku pribiti. Tako se pokriva i hrastovom jali jelovom daskom. Daske su ili štice dugačke koliko je krov visok, pa se navrh daske provrti svrdlom i udari se drveni klin, te se tako daska do daske objesi za šljeme. Još se pokriva i ražovom slamom, klasurom, sijenom, papradi i šašom, a u novije doba i crijepom. U Hercegovini su kuće pokrivene pločama, a to sve bolje, biva udare se na blizu žioke, te se poreda ploča na ploču. Ovako ti ne može kuća prokisnuti ili kapiti, a kad je čovjek gleda zdvora, rekao bi, da je to nekakva *gromača.* Još je i to, te će neki ljudi pokriti kuću daskama, a po daskama udarit će ploče, pa tako na isti način i šimlom. Rekao sam, da se pokrivaju ražovom slamom, te i šašom (šušnjem ili šušnjarom), a to se okreči ili zaklači. Ova ti posljednja rabota, kako kazuju, može trajati od 50—100 godina Ovo ti je sve prosto i tradicijonalno, pa se eto kuće po *pokrivaču* tako i zovu, to, ako ako je pokrivena crijepom — *crijepara,* ako je daskom — *daskara, šimlom je šimlara,* a na drugi način zovu kuću *krovnjača.*

U kući su *badže* (dimnjaci) poviše ognjišta te su napravljene od daske, a mogu se, kako to ustreba, otvoriti i zatvoriti *badženjačom.* Badženjača je drvo kao klapac ili sunjak (zasunka), baš kao u Dubrovačkomu gvozdeni *romazin.*

Niko se u stara doba nije mogao da provuče kroz *pendžere,* a tako su bili tijesni, pa nije bilo govora ni o *srči* (caklu). I dan današnji rijetko je na pendžeru *srče,* a gdje nije pristupio varoški duh, no onako obično drveni krst ili pritke, a na mjesto stakla, to je kod boljijeh udarena hartija, gdjegdje i s krmećega droba skinuta opna, pa, kad se rastegne i osuši, čvrsta je i prozračna.

*

Vrata su na kući od jakijeh hrastovijeh brvana te se zaključaju iznutra hrastovijem *mandalom* (ključanicom), a mandalo se *ćera* kroz *direk* preko cijelijeh vrata u drugi *direk*. Peć se ili ***furuna*** učini obično s lončićima (petnjacima), a neki će je smijesiti samo od kala bez lončića, biva prvo ti udare pruće kao koš, pa ti po onomu pruću debelo nalijepe dobro zakûhanoga kala sa šeničnom pljevom. Kad se sve to osuši i u peć vatra naloži, onda ti pruće izgori, a ostane zemlja, pa kažu ljudi, da sasvijem dobro grije i da može trajati do deset godina.

Obično je tavan u sobi od šašovaka, a tako i ***hudžane*** (v. lik 4). U kuhinji se u ćošku načini *dolaf* (zabat), te je od prilike visok do jedan metar. Ozgora se pokrije daskama, a unutra se metnu police te se na police sprema posugje i hrana t. j. hljeb, mlijeko, maslo itd. Povrh *dolafa* se meću ozgora *naćve*, a to posvraćene, biva, kad se u njima hljeb umijesi, a kogod kaže skuha, što nije svakako na mjestu. Za kućom ti njeki ljudi načine *ćiler* (spremu) (v. lik 5. III), biva iz kuhinje su vrata (l. 1) u *ćiler*, te se u *ćileru* drži kuhinjsko posugje i ostalo.

Rijetko je naći u seljaka u kući dvije sobe, a u Hercegovini malo i jednu, nô je sve jedna prostorija. Ovamo dakako ne ubrajamo Muhamedance, pa je u njih i nekoliko soba, a najmanje dvije.

Na selu u sobi ja li u kući nema kreveta, nô čeljad leže jedno do drugoga po tlima, a prostru malo sijena ili slame. Na sijeno bace ponjavu, imbulju, ćilim itd., pa tako spavaju. U Posavini metnu pod glavu jastuk (blazinu), a u Hercegovini i u gornjoj Krajini nema *jastuka* ili ga je rijetko u koga. Domaćice ču jastuke od vune, te su pirlitani raznijem šarama.

Gdje je soba, tu se niko ne pokriva ničijem nikada, a kad je zimi velika studen, i danju i noću vatra gori neprestano u peći, a baš žestoko. Taka ti je u sobi vrućina, da bi nenaučan čovjek baš u kratko vrijeme pobjesnio ili se ugušio, a navlastito jer nema nikakva provjetrenja. I ne može biti propuhe, kao nu ti što su skoro svi prozori jali ***pendžeri*** papirom nalijepljeni ili opnom zastrti, te se nikako ne mogu otvoriti. U Hercegovini, gdje nema soba, a dakako ni peći, tu se stanuje u kući i leži oko vatre, a valja se pokrivati *guberom* jali *ćebetom* (bijelcem), što ga domaćice ču od slabije vune, biva sve one urade, to opredu i izatkaju. Ljeti odrasli leže kod torova, po zgradama itd. Po gornjoj Krajini i Hercegovini i na stanu. Gdje nije baš dovoljne zgrade za blago (mal), tu ti leže pod istijem krovom, al je u istinu u jednomu kraju kuća zagragjena ili pregragjena.

Kod muhamedanaca je, kako sam kazao, i po *kasabama* (varošima), to drukčije u kući i u sobama namješteno i prostrto, te se ide preko ćilima, a leži se na *dušecima* i na *jastucima*. Dušeci su i jastuci obično napunjeni vunom.

Vid ili svijeća (svjetlost) obično je od kakve hrbine (od dna lonca), te se u nju metne loja i *stijenj* (vitilj) od prtene krpe, pa se u večer položi na peć ili na drugo kakvo mjesto, a kogod će još napraviti od drveta *svijetnjak*. Prije se je svijetlilo i *lučkami*, a to *treskotinami* od bukova drveta, pa na Primorju (na Mljetu) *lučem*. Dakako, ovdje nije kud kamo, da spominjem, da iole naobraženiji seljani sada užižu kameno ulje i lojene svijeće. Otprije se je upotrebljavala, kako sam kazao, svijeća od gvoždja ili od *trumča* (tuča), *lućerna*, a u Dubrovačkomu *lukjerna* ili *lukjernica*. Sada mi je opeta kazati, da je imala sprijeda *nosić*, ozada uzgori izvit rep, pa na njemu kukicu, koja je služila, da se *lućerna* može objesiti. U *lućerni* je gorio stijenj (vitilj) baš kao u hrbini, te bi se u nju metnulo loja, masti, masla i maslinova ulja, pa ih se joštera vigja u Lici, u Dalmaciji itd.

U kući služe *merdevine*, ljestve ili *škale*, a to za penjanje na tavan. Za to se uzme rašljasto drvo, pa se izvrti u *rasohi* i ongje se umetnu *trnuti* (škalini) od obla i tvrda drveta, kao n. pr. od drenovine. Još ima merdevina i od brkljasta drveta, biva one se grane osijeku te ostanu parošci, a kad su od ravna drveta, tu su zasječeni *škalini*. Kad je potreba, samo se onda metnu *merdevine*, pa se opeta s mjesta uklone.

U Bosni se katkada kuća prenaša, a to ovako: Najprije se *poćusteči* t. j. pribiju se zdvora na četiri ćoška, a tako i iz nutra, za *posjek* i za *vjenčanicu* po dva *ćustaka* (jaka drveta), te drže, da se kuća ne saspe. Ako se kuća ima maknuti do pedeset koračaja ili šežanja, to se sastane, prama veličini kuće, od petnaest do pedeset ljudi iz komšiluka, te ti se najprije razdijele, biva na svaku ćošu kuće po jedan, a da upravlja, da se kuća goni upravo. Polovina družine ostane unutra, a druga polovina zdvora uz kuću jedan do drugoga te svaki ima po jaku polugu i pothiti složno pod posjek. Kad ti zapru, podvikne starešina: „*hajde*“ ili „*složno*“. Tako ojednom pomaknu za pedalj i bolje. Ako se kuća na dalje prenaša, onda ti naprave jake *sane* (dva debela drveta), pa ih razmaknu malo manje nô što je kuća široka, a onda na *sane* navale kuću i *utamče* ti iza posjeka ona dva drveta, biva ukuju ih, da se ne mogu razmicati. Kad je ovo sve gotovo, udare na svako ono

drvo *procjep*, te se onda hvataju u dva reda volovi, to od deset do trideset jarmova. — Ovdje nije zbora o kolima, jer su drvena, te jim se trupine i osovine namažu masti. — I tako kuću daleko odvuku za jedan dan koje pô sata puta.

Obično se i sada hljeb peče pod *pekom* ili *saksijom* u *žaru* ili pod *supražicom*, a ko je bolji, načini izvan kuće od zemlje peć *(furunu)*, te je dobro usije (zgrije) i vatru izvadi na dvor, pa onda metne hljeb. Kad ga je *uprećao*, dobro je zatvori, pa se tako lijepo hljeb ispeče, baš kako to rade naobraženi narodi. Ovako se obično radi, kad je kakva slava ili drugo veselje, kao o krsnom imenu, o Božiću itd.

Podrum je u onijem kućama, te su načinjene pri brdu. Ozdo je podzidan u tri kraja, a unutra, dokle soba zasjeca, zazidan je samo pod sobom, t. j. podrum je vazda pod sobom. Vrata su mu zdvora, te se u podrum spremaju bureta, a zimi kukus i *kaca*, voće, mast itd. Rijetko kogod drži mal: konje, ovce, koze, janjce, i *klad* itd.

Otprije se nijesu nigda bojili (mastili ili farbali) *direci* ili *pendžeri*, vrata itd., nô bi ti pred kakav *sobet* domaćica zovnula cure, ako ih je u kući, a ono svoje drugarice ili komšinice, pa bi to sve krpom u mlakoj vodi oprale i nožem sastrugale, to vrata, pendžere, brvna, te iznutra i gornji tavan u sobi.

Ovdje mi je po debelu spomenuti (a na ovo ću se navratiti), da se u večer sastaju momci iz sela na *sijelo*, a bogme hoće gdjekada i iz trećega sela, te tu cijelu noć sjede, šale se, gonetaju, pjevaju itd.

U kući je najodličnije mjesto *čelo vatre*, pa se tu posagjuju glavni prijatelji i odlični gosti, te se u narodu to dobro kaže: „nezvanu gostu u glavnjama mjesto". — U glavnjama je najzadnje mjesto; tu se čovjek ne može vatre da nagrije, a često dimi i bude sto drugijeh jada.

*

Sad ću štogod napose napomenuti o posugju. Maslo se ponajbolje drži u *ćupu* (golemi zemljani lonac), te se tako malo siri masni sirac. Suhi se sir, t. j. *basa* ili *skorup*, drži u kozjijem mješinama ili u kačicama. Kuhinjsko je posugje sasvijem prosto. *Lonci* su i sada najprostije umiješeni od zemlje. *Bakarač* je ili kotao od bakra (mjedi), a *zdjele* ili *čanci* od drva, pa ih je još prostijeh i od zemlje. *Sanovi* (taljeri) su od bakra. Tako i *zemljene ćase*, sa zelenom ocaklinom (kalajem), unijele su se iz tugjega svijeta. *Kašike* su drvene (v. lik 9), te ih napravljaju osobito Karavlasi, kao

i *čanke*, od lipova, vrbova i od klenova drveta, jer manje puca. *Stolac* je na tri nožice, te je od prilike visok 20 cm. (lik 6), a *kladić* (lik 7) je za sjedanje kao i stolac. *Stolac* je i *kladić* nizok, pa kad kogod pobolji dogje, seljak će mu (ako ima) metnuti jastuk, a ako je to pred kućom, domaćica će ragje prostrijeti na zemlju *pokrovac*, te će ponuditi, da se na nj sjedne. Ako instranac ostaje u kući dulje vremena, onda će mu se jednako prostrijeti pokrovac na zemlju, a da po turskom *adetu* (običaju) podvije noge. — *Sinija* (lik 8) je okrugla na tri jali na četiri noge, te je samo visoka do 20 cm. Oko nje se naokolo posijeda podvitijeh (prekrštenijeh) nogu, a katkada na *stôce* i na *kladiće*. Na *siniju* se iznose raznovrsna jela te je to vrsta *trpeze*. *Ibrik* (lik 10) je od bakra, te je zdvora bio, to jest *kalaisan* je *kalajem* ili *kositerom*. U njemu je voda za piće. *Kondir* se samo spominje u narodnijem pjesmama, al ga sada, u koliko mi je poznato, narod ne drži. *Testija* (lik 18) je ili *bardak* zemljana posuda za vodu, a tako isto i *tikva*. Tikva se vodenjača dobro osuši, pa se na dršku izvrti i izgrohoće te kažu, da je iz nje najzdravija voda, a najbolje vino. — *Slanica* (sandučić za sô) (lik 11) je od daske, te su joj ozgor vratašca, a ona stražnja je daska uzgori produljena i zaobljena pa provrćena, da se može objesiti o klin. *Peka* (lik 12) je obično gvozdena, a ima ih i zemljanijeh. *Maša*, *vatralj* ili *hožeg (ožeg)* (lik 19) je za prećanje vatre, te se joštera *mašom* meće ugljen (žerava) na lulu itd. *Lopar* (lik 20) je za mećanje ili prećanje hljeba na *pupret*, te hljeb obično na *laporu* kisne. *Ploska* je ili *čutura*, kao i *buklija* (lik 21), i sada najobičnji sud za rakiju, te se u njoj nosi i iz nje pije. Ploska je od ljeskova ili od javorova drva, te je dosta puta krasno pirlitana (usjeckana). Može se u gdjekoju plosku uliti do tri oke rakije, pa mi je poznato i drevnijeh plosaka. Ozdo su na ploski četiri nožice, a ozgor grlo. — Ploska je bosanska ovako jednom *eglenisala* (šalila se): Što je ovo poda mnom? – Rakidžija: Četri noge, a da što? — Ploska: A što je megju nogama? — R.: Bogme, dupe! — P.: A šta je ovo gori? — R.: Grlo. — P.: Sad čuj; ko meni prvo okrene u nebo dupe, ja ću bre njemu poslije. — Ova priča smjera na pijance.

Mašicama se (lik 14) meće vatra na lulu, pa se mašice zadiju u korice, te se nose za pojasom (za *silujem* u *pašnjači)*.

Harbija (lik 16) služi, kao i šipka, za nabijanje malijeh pušaka, te je dosta puta šuplja i u njoj su mašice. Glava joj je kositerom izlita, t. j. izvezena.

Sjekira ili *sikira* (lik 17) je prosta, al vazda od dobre mazije.

Bešika (lik 13) je sada obično od dasaka kao sanduk. Ozdo je u krajevima malo podignuta, a nožice su joj (ljuljke) svedene na polukrug, te se tako može lako ljuljati. Na krajevima su joj ozgo savita dva obruča. Tu je niz duž šljeme prokopano, te je nabito na obruče i tako se može po volji spustiti i podignuti. Ovo služi, da se preko obručâ prevjesi pokrivač, a da se dijete ne bi zadušilo.

Lule su (po turskomu običaju) zemljane, a po gornjoj Krajini, po Hercegovini itd. ima ih i drvenijeh, te ih sam narod gradi. Njekoje su lule baš krasno izvezene, a to žutom žicom, te su obično od javorova, horova i od klenova drveta, pa i od loze, biva iskopa se iz zemlje ikra (hrek), pa se okuje limom, da ne puca.

Pale se lule *kresivom*, t. j. metne se *trud* na *kremen* te se kresne *ognjilom* o kremen i tako vrcne iskra. To se sve nosi za potrebu u tobocu za pojasom. — Ovo je muška *dangubica* ili po sadašnju razbibriga, a sad ću o ženskoj lijepoj zabavici, pa to je stopanici muka i zabava: *tara*, stan, *trlica*, *razvod*. Tara je sastavljena od više komada: a) *stative* (lik 25), b) *brdo, brdila*, *niti* (lik 26); c) *vratilo* (lik 27), d) *podložnici* ili *podnožnici* (lik 24), e) *čunak* (lik 23) (na *čunak* se metne cijev namotana pregjom), f) *mosur* (lik 22); na mosur se namota *pregja*, a to, kad se snuje. g) *Preslica* (lik 29), h) *bašluk* (lik 28). Kad se prede, na *bašluk* se namata vlakno. i) *Vreteno* ili *vrateno* (lik 30), j) *rašak* (lik 31). Na *rašak* se mota pregja. Tka se ili tče obično u sobi. U Dubrovačkomu se kaže (na o. Lopudu, gdje je najviše *tkalja* i *stanova)*, da je *tkalja* vazda potrebita, te je prva tkalja bila mati svetoga Petra, koja je u dnu pakla radi oholosti. U Bosni (osobito u Rami) udate žene nose na glavi *poćelicu*, a to je kao neka vrsta *diadema* nad čelom. U Uboskomu tču, te su vrle stopanice. Kad sam upitao domaćicu (bila je za stanom): „Jesi li, stopanice, sustala?“, ona će mi: „Ej, brâco, *poćelica* ženska mučenica“. Ovo ti je, da udatu ženu ćera sto briga, a navlastito tkanje. — Oprede se *potka*, pa *osnova*, a onda je istom na početku djelo, jer je daleko do *natre*, pa — koja kuća ne izuče *natru* (kaže se u Dubrovačkomu), tu ti je i golotinje i bosotinje. O tkanju ću u opisu *konoplje*.

Od gnjata (kosti) zašilje se često *šiljci* za opanke, t. j. za *opućenje* i za *priječanje,* al o tomu u *opančariji*.

Od govegjijeh i od ovnovijeh ili ovnećijeh rogova čine se korice za nože itd., al i to valja upisati u domaći obrt.

Vez i šare su raznovrsne po gornjoj Krajini, u Hercegovini itd. Veze se svilom po *rizi,* a *riza* je *čoha* (svita) raznovrsne boje. Gragja se prišije na obuću, pregače, tkanice itd. U Posavini pletu čarape od crna, crvena, žuta, modra i od mava pletiva, a *koljeri* na košulji oko vrata vezu se raznom bojom, to koncem (pamukom). *Štrikanje (utijavanje* ili *šlinganje)* je malo poznato, kaonuti što je to ušlo sa strane, da se košulje itd. usijanijem gvožgjem rastežu. I ovo spada na *vezove,* pa sam o tomu pisao na drugomu mjestu (Srpski narodni vezovi — sa četiri tablice — Srpska kraljevska akademija — 1891).

Osobito u Herceg-Bosni malo je bilo pismene čeljadi, pa su eto račune u štap urezivali, a to se urezivanje zvalo *rabošenje.*

Rabošilo se je u *raboš* ili *rabuš,* biva onaj je štap bio za narod kao kakva knjiga, te je i dan današnji to *narodna knjiga.* Seoski bi *knezovi* (kaznaci), t. j. glavari ili starešine, u *raboš* porabošili u svomu selu sve kuće po redu, te kad bi kupili *miriju, harač, desetinju,* tu bi urezali u taj štap koliko bi im kogod dao *para* itd. Knez bi sve to prosto urabošio, a tamo bi pred spahijom i pred ostalijem vlastima iz raboša čitao kao iz pisane knjige. Evo ovako je uregjen: odjeljan je raboš na četiri ćoseta, te n. pr. koliko je kuća u selu, onoliko je puta za tri prsta razmaknuto, obrezano oko štapa, te izmegju one dvije obrezotine (kao dva prstena) mjesto je za jednu kuću i tu se urezuje koliko kogod ima dati ili koliko je predao itd. To su ti različite urezotine t. j. za *marijaš* (magjarski novac od 17 karantana s Bogorodičinom slikom) ubode se duga crta sa povratkom, za *dvaeskinju* duga crta bez povratka, za *groš* ubode se vrhom od noža, za pet groša zareže se zarezotina preko cijeloga drveta, za deset groša udari se izrezana zarezotina, za pedeset se zareže preko drveta, za stotinu se izreže preko, za pet stotina zareže se preko unakrst, a za tisuću je pravo izrezan krst. — Raboš dosta služi u narodu te su ljudi rabošili preko godine sve dane i pojedine svece, pa im je to služilo svédno kao *kalendar.* Po rabošu bi znali kad je kakav god i svetac, pa ih se i danas vigja takijeh kalendara, ako i rjegje, a osobito u Bosni. — Ovo je samo natuknuto, a za *raboš* po sebi treba odulja narodoslovna študija, a tako isto za *terezije,* za *kantar,* za *kijac* itd., to jest za mjere.

U prosta seljaka nema *sah'ta,* pa o tomu nije ni zbora, nego mi je spomenuti po debelu, da mu je krasno razdijeljeno vrijeme, t. j. prvi kokoti, drugi i treći, a treći su, kad se svanjiva, to o

uranku. Dolazi *ručanje* doba, *podne* itd. Preko dan se gleda na sunce, a u noći na *babine štape*, na *vlašiće* itd. Ovo sam samo spomenuo kao gradivo, te će se dosta radnika uhvatiti za posao, jer je ovo sasvijem neobragjeno polje, pa ko bolje, široko mu polje.

*

Prije nô zaglavim, valja mi joštera dvije udariti o kući u opće, gdje valja napomenuti, da bolje kuće u Hercegovini imaju *avliju*, njeke *obor, prekuće, plot* itd. Kuće se, osobito u Bosni, u posjecima skoro u ničemu ne razlikuju (v. lik 5), nô su od prilike jednako načinjene i namještene, t. j. I. *kujina* (kuhinja), II. *odaja,* III. *ćiler*, a) *ognjište*, b) *furuna.*

Pčelinjak ili *uljanik* obično je pod *strehom* do izhoda sunca, a to uz samu kuću. *Košnice* (ulišta) su opletene od loze, a u Hercegovini su ulišta zbijena od dasaka kao sanduk ili su izdubena od dubovine, jelovine itd.

Svinj se gradi odalje od kuće, a to radi buha i zaudaranja. Gradi se sasvijem prosto, a to usiječe se od brvana ili oplete od plota. Pokrije se obično sjeninom ili slamom, a prostire se *šušnja (listopadine)* ili slame. U Hercegovini se zgradi *tor* ili *torina* (brlog), a to kao za *brave* (marvu), al' manje. Kada se u Bosni zimi (za *posjek)* hrane ili žire krmci, napravi se *okolac* blizu kuće, te se u nj zatvori kolikogod se hoće krmaka. Tu se na jednomu kraju natkrije, a to je mjesto gdje će krmci ležati. Unutra se metne *korito* jali *kamenica,* te se siplje suha kukuruza, jer bolje tovi ili žiri, a u Hercegovini meću sijerka, kukuruza i hrastova žira, t. j. želuda. O Tominju dne se biju (prije Badnjega dne) te se kaže u Dubrovačkomu:

sveti Toma goni prace doma.

Hudžara (lik 3) je, kao što sam kazao, njeka vrsta spreme. U Posavini je ima gotovo svaki seljak pred kućom, jer mu služi, da u njoj drži bolje ruho itd. *Hudžara* je načinjena od drveta, biva duvarovi su od brvana, a posjeci su na kamenju ili na kladićima te su podignuti za 50 cm. od zemlje, da ne bude u *hudžari* vlage. Donji joj je tavan od hrastovijeh brvana, a gornji (lik 4) od *šašovaka.* Naokolo su unutri namještene *lijenke* (lenke), pa *privjes* ili *primet* (u Dubrovačkomu *vješalo),* a to su motke namještene uzduž i poprijeko, pa se preko njih privjesi odijelo i druge stvari. Na donjemu se tavanu prostre te tu cure noću leže, pa tako i *mladjenci,* ako ih je u tomu domu. — Na tavanu se drže sanduci i

druge sitnarije. — Seljak veli: „Volim imati dobru *hudžaru*, nego dobru kuću". — Tu drži, kako sam spomenuo, svečano odijelo, oružje itd., a da mu ne začagjavi i lica ne gubi. To je, a da kažem po evropejsku, soba za *posjed* ili za *posijelo*.

Još mi je uzgrede napomenuti kulu u *Tutnjevcu*, u Bosni (lik 2), a to kao primjer gragjenja kod Bošnjaka muhamedanaca, jer je toga izobilja. Kula je iznutra krasno urešena, a na haremskoj odaji vrata su vrlo stara, te im je, kako ljudi pričaju, do sto i pedeset godina. Izragjena su majstorski, to je narodna *uklada (rimes)*, te je pribijeno na daske dosta sitnijeh komadića. Komadići su lijepo izrezani od lipova, šljivova i orahova drveta, te nekako ukusno po vratima umetnuti kao kompozicija, i tu su tri boje u majstorskome skladu, biva lipovina pokazuje bijelu boju, šljivovo drvo crvenu, a orahovina crnu. Ovako su isto krasno u nutrima u sobi izragjeni *dolafi* i *rafe*. Ljudi kazuju, da je naimar samo na vratima ostavio do sedamdeset nadnica, a tako je fina rabota.

Tutnjevac je u *Bjeljinskoj nahiji*, te se je u spomenutoj kuli, kako narod priča, sudilo svemu tomu *vilajetu*, a sada eto kula pada i propada po onoj narodnoj:

vr'jeme ruši po kotaru kule . . .

Svukud je kulâ po Herceg-Bosni, Dalmaciji, Lici i Krbavi itd., al' tu je malo umjeća, nô samo tvrde kule za obranu.

*

U „Glasniku Družtva za umjetnost i umjetni obrt" (Zagreb, god. III. sv. I.) napisao je g. dr. I. Kršnjavi raspravu „Gradjevni narodni styl", te je uz krasnu ragju dodao devetnaest slika, a u zaglavku zaželio, da bi se kogod odazvao u ovomu iztraživanju, biva: „a možda naše priopćenje potakne koga i iz drugih krajeva domovine, da našu publikaciju dopuni i nastavi". To sam eto ja skromno prihvatio, a to ne da dopunim, nego da nastavim samo s narodoslovne strane.[1]

U ovoj mi je ragjici dosta valjao točnijem bilješkama vrli prijatelj g. Toma Dragičević, neumorni sabirač narodnoga blaga u Vlasenici. Hvala mu i pohvala!

U Korčuli, o Svisvetijem 1894.

---

[1] Usp. *Bosanska kuća* u „Glasniku Družtva za umjetnost itd." (Zagreb, god. III. sv. II. str. 43—46) od Ferda Hefele.

Nešto o megjumurskom narječju.

Napisao V. Oblak.

1. Kad sam se ono ljetos bavio u Ljutomeru radi dijalekatskih studija, upotrebih zgodnu priliku, da sagjem u susjedno Megjumurje. Hotijah uzgred opredijeliti, koliko ima zajedničkih osobina ovaj dijalekat sa ljutomerskim, i da li praslavenskome *dj* odgovara samo jedna zamjena, ili njih više. I ako su moji zapisi, koje sastavih u Sv. Martinu u Megjumurju, neznatni — pošto sam se zadržao u selu samo ńekoliko sati, — to ipak karakterišu onaj dijalekat u svim glavnim potezima. Sv. Martin u Megjumurju leži do dva sata jugoistočno od Ljutomera, i jedan sat od štajerske megje; skoro ne pola sata južno od Mure, koja čini granicu izmegju Megjumurja i sjeverno od njega nastanjenih ugarskih Slovenaca — Prekmuraca. I ako ovaj dijalekat graniči neposredno sa onim južnih Prekmuraca, od kojih ga samo Mura rastavlja, ipak se razlikuje od njega još znatnije, nego od udaljenijega ljutomerskog dijalekta, jer ga od dijalekta ljutomerskoga ne dijeli ni rijeka ni planina.

Na ovom primjeru vidimo, kako djeluju zapreke pri saobraćaju na samostalni i zasebni razvoj prvobitno bliskih dijalekata; izmegju ovoga dijela Megjumurja i ugarskih Slovenaca nema zaista znatna saobraćaja.

Napomena. Gdje govorim o ljutomerskom narječju, mislim jezik sela Cezanjevci, jedan sat zapadno od Ljutomera, pošto se već i u samom trgovištu Ljutomeru počinje opažati upliv škole. Kao zastupnika prekmurštine uzimam jezik sela Črenšovci, po prilici jedan sat od sv. Martina, a gdje sam mislio sjeverni dijalekat Prekmuraca u planini, i to sela Pečerovce, spomenuo sam izrijekom.

Glasovi.

Vokali.

2. ъ, ь. Karakteristična je za ovaj dijalekat i njegov odnošaj k ostalim susjednim dijalektima zamjena starih ъ, ь. Oni se razviše u *e*. U onim slogovima, gdje ima slovenski i najvećim dijelom

srpsko-hrvatski jezik duljine, dolazi zatvoreno *e*, a u slogovima, kojima odgovaraju u slovenskom i srpsko-hrvatskom jeziku kratkoće, dolazi široko otvoreno *ä*, u nenaglašenim i po tome kratkim slogovima nešto redukovano *e*.

a) *dén*[1], *diénes, piésja* — ali *piäs* — *méh*.

b) *däšč*, *piäs*, *mägla, lähko*, *läži, däska*, *zäbro*.

c) *vénec*, *vrábec, ógen*, *június*, *žälódec*.

d) U jednom slučaju takogje *a: lážem*, *lagáti*.

Teško da je ovo prodrlo iz štokavskoga ili čakavskoga ili iz hrvatskoga književnog jezika, jer nalazimo i u susjednom ljutomerskom i u prekmurskom dijalektu, gdje se takogje ъ, ь razviše u *e*, sasvijem osamljene primjere sa *a* i megju njima upravo *laš*, *lážem* (Cezanjevci kod Ljutomera) *làže, zlágau* (Črenšovci). Ali pošto se takih sporadičnih primjera nalazi i u zapadnoj Štajerskoj, n. pr. u Velenju *làžem, část*, gdje se inače govori *e* za ъ, ь, to ovo *a* nije postalo vjerojatno uplivom kasnijih dolazaka i seoba u obližnje predjele sa srpsko-hrv. juga.

Razlika izmegju *e* i *ä* za ъ, ь osniva se na tome, da se prvo mnogo prije razvilo i odmah u dugim slogovima nastupilo, dok je *ä* mlagjega podrijetla, iznajprije kratko, istom poslije produljeno. *e* je prošlo s toga isti razvoj kao i etimološko *e*.

U *dienes* naslonilo se *e* na *den*. Tako zatvoreno *e* dade se u kajkavštini već iz XVI. stoljeća potvrditi, Vramec Postilla (1586) piše pokraj *deen* i *dien*.

Od susjednih dijalekata slaže se ljutomerski kao i prekmurski sa našim, u oba postade od ъ, ь glas *e*, u oba se pokazuju *e* i *ä* pod istim uslovima, samo što imaju oba češće staru kratkoću, n. pr. *dä̏š*, *pä̏s;* Črenš. *pä̏s,* ali i *mägla*, *däšč*.

3. Etimološko *e* ostaje nepromijenjeno, te nam se pokazuje kao usko zatvoreno *ẻ* ili široko otvoreno *ä* i *e*ᵃ.

a) *šėst*, *vesėlja*, *žiéna*, *éšče*.

b) *jän* (unus), *sälo*, *säla*, *lädu*, *räšeta*, *sästrami, trätji, mäja*, *žälódec*, *näsejo*, *päčejo, pījäjo, grózdjä, séastra, čealo*.

c) nenaglašeno *e: nevésta*, *ne*, *nedéla*.

I razvoj etimološkoga *e* zavisan je o naglasu.

U prvobitno dugo naglašenim slogovima stoji zatvoreno *e: šést*, u prvobitno kratkim ili nenaglašenim *ä*, *e*ᵃ. U pošljednjoj tački

---

[1] Ja označujem dugi naglas sa ', kratki sa `, pošto ne mogu pouzdano razlikovati različne kakvoće naglasa.

razlikuje se ovaj dijalekat donekle od većine slovenskih (kranjskih), gdje je takogjer ono dugo *e*, koje je prije naglas " imalo, postalo *ė*, n. pr. *sèla*. U *vesèlja* postade *e* vjerojatno usljed omekšanoga *l*; upada u oči i *žiena*. Slična je razlika izmegju obadva načina u dijalektu ljutomerskom i u prekmurštini.

4. ѧ. Za staro *ę* vidimo *e*, otvoreno i zatvoreno pod istim uslovima, kao etimološko *e*, u nenaglašenim slogovima nešto redukovano.

a) *péto*, *léča*, *piét*, *pînéz*.

b) *jäzik*, *žät* (sup.) *žäti* (inf.), *präja*, *goväcko*, *miäso*.

c) *déjte*, *gledím*. Osim toga *miésec*.

Nenaglašeno *e* iščeznu pred *o* part.: *príjo* prema *prijéla*.

Iste reflekse *ę* imaju dijalekti ljutomerski i prekmurština.

5. ѣ. Zanimljive su različne zamjene staroga ѣ. U nenaglašenim slogovima pokazuje nam se mjesto njega glas, koji se od *i* samo vrlo neznatno razlikuje, u kratko *e*, koje sasvim naginje na *i*; ovo ja označujem sa *ĭ*. Ali u dugim slogovima ima staro ѣ tri zamjene: *ej*, čije se *j* češće samo slabo čuje, *ie* i zatvoreno *ė*.

a) *člóvîk*, *zápovît*, *sóusît*, *óuzdî* (ovdje), *órî* (orah), *pînéz*, *lėti* (du.), *povîčte*.

b) *diélo*, *miésec*, *briéskva*, *čriešje*, *mliéko*, *dvie*, *dieca* uz *dejte*. Osobito nam se pokazuje *ie* pred *r*: *viéro*, *miera*.

c) *sléjp*, *dejte*, *kléjt*, *kléjšče*, *léjva*, *mréjti*, *čréjvo*, *néj*, *léjpi*, *bréjmä*, *vréjmä*.

d) *céli*, *snėk*, *lėto*, *grė* (greh), *nevėsta*, *tėlo*, *vėnec*, *lėti* (du.).

e) Uz to *gjäzdo*, što opominje na *nazlo* nekojih čakavskih dijalekata, ipak *a*, a ne redovita zamjena ѣ u *nádra*.

U *vidla* iščeznu zamjena nenaglašenoga ѣ, uza što je sudjelovala i analogija drugih participa.

Ovo malo primjera, koji mi stoje na raspolaganje, pokazuje, da se *ie* pojavljuje (do *mlieko*) u onim slogovima, koji jednom imagjahu kratak naglas. Ovo bi se *ie* po tome moglo protumačiti kao u slovenskome *siéla* iz *sèla*. — *ie* za ѣ imao je kajkavski dijalekat već u drugoj polovini XVI. stoljeća, jer Vramec Post. piše često *tielo*, *diete*, *griehe*, *liep*, *szliepa* itd., dakle i u takvim primjerima, gdje se u Sv. M. govori *ej*. Pošto on isto tako kao *deen* uz *dien* piše i *ee* uz *ie* za ѣ, n. pr. *deete*, to nije u izgovoru bilo stalno dvoglasno *ie*, nego od prilike onaj glas, kao u Sv. M., ispor. *dienes*. Za nenaglašeno ѣ ima Vramec još *e*.

U Ljutomeru govori se za *ѣ* u dugim slogovima vrlo usko *e*, u nenaglašenim skoro *i;* ali u južnoj prekmurštini *ej*, ako je dugo, i skoro *i* u kratkim slogovima.

Različit postupak od ostalih slučajeva sa *ѣ* pred *r* pokazuju mnogi slovenski dijalekti, n. pr. u Römerbadu (južno od Celja), gdje se zamjenjuje naglašeno *ѣ* sa dvoglasnim *aj (majsto* itd.), ipak *miera, viera*, dakle *ie* pred *r*.

6. *o*. U kratkim i nenaglašenim slogovima ostaje *o*, u dugim slogovima razvilo se u *o^{u}* t. j. *o* sa slijedećim kratkim *u*, ili rjegje u *u^{o}*, ili je ostalo nepromijenjeno.

a) *bolí*, *čréjvo, zamujeno*, *m^{i}ăso*, *vòda, snòp.*

b) *mólim, óči*, *póle*, *stólom.*

c) *nó^{u}s*, *bó^{u}s*, *mó^{u}st*, *mó^{u}sta*, *kó^{u}s* (Amsel), *ó^{u}lje, ó^{u}zdî*, *snó^{u}pa.*

d) *stu^{ó}li* (l.) uz *stólom*, *nú^{o}gom* (instr.), *kú^{onj}*[1].

e) Pred *r* je nenaglašeno *o* iščezlo: *némrem.*

U prvobitno dugo naglašenim slogovima razvilo se po tome *o* (= etim. *o* i *ą)* u *o^{u}*, gdje ima donjokranjski dijalekat *u* za etim. *ō*. Ali mi nalazimo *o^{u}* i tamo, gdje se u donjokranjskom samo *uo* pokazuje, n. pr. *o^{u}lje*, ili dapače široko *o^{a}: sno^{u}pa.*

U Ljutomeru odgovara *u^{o}* našemu *o^{u}* i *u^{o}*, naprotiv u južnoj prekmurštini samo *o^{u}*.

7. *ѫ*. Karakterističan je za ovaj dijalekat razvitak dugoga *ą*. Pod istim uslovima kao *o* razvi se i *ą* u *o^{u};* po tome podudarilo se u jednom (čitavom) nizu primjera sa etimološkim *o*, gdje se donjokranjski dijalekat ne podudara te ide svojim putem. Ovdje postade pod istim uslovima od *o u*, kao od *ą* glas *uo.*

I široko *o* javlja se u prvobitno nenaglašenom slogu.

Nenaglašeno *o* može biti i zatvoren glas.

a) *pó^{u}t*, *zó^{u}p*, *zó^{u}bi*, *mó^{u}ka*, *só^{u}t* (Gericht), *obsó^{u}jeni*, *só^{u}sit*, *ró^{u}ka,* *tó^{u}žim* i *oblú^{o}ki.*

b) *gósta.*

c) *glòboki, dostígnola* i *církvo.*

I u oba susjedna dijalekta sastavilo se dugo *ą* sa *o* u jedan glas: u Ljutom. u *u^{o}*, u južnoj prekmurštini u *o^{u}*.

Za dugo *o* piše Vramec Post. već nekoliko puta *uo,* n. pr. *szpuol, muoch, muora*, *takuo*, ali za *ą* samo *o* ili *u*. Tačnije istraživanje mora istom pokazati, da li se ovo kolebanje izmegju *o* i *u* osniva na

[1] Sa malim *n* označujem u pošljednjem dijelu prednjega vokala vrlo neznatan nosni izgovor (nosnu resonancu).

uplivu hrvatskoga jezika, ili je to bio glas, koji je stajao od prilike izmegju *o* i *u* i po tome se mogao označivati kako sa *o* tako sa *u*. Toliko se vidi iz Vramca, da u kajkavštini u XVI. stoljeću nijesu se izjednačili *o* i *ǫ* u dugim slogovima, inače bi i on po gdjegdje *uo* pisao i za *ǫ*.

8. ***a.*** Dugo ***a*** postade bez obzira na njegovo etimološko podrijetlo vrlo otvoreno ***a,*** koje se već *o* približuje: *à* n. pr. ***mládi, vápno, gláva, vrábec, hrást, žerjávi, moždáni, já, rođák, pogájati, mejáš, fkráli, gráde, vráti*** (Thür). Ovo se *à* pojavljuje ne samo u prvobitno dugim slogovima, nego i u takovim, gdje se istom razmjerno kasno iz pregjašnjih kratkih slogova razvilo, n. pr. ***krávo, jástrep, nádra;*** u ***lážem*** duljina je starija, kao što slovenski dijalekti potvrgjuju. U ***kráj, brátu, mráz, mráza*** ostaje ***a.*** U ***kraj, mraz, brat*** približuje se u slovenskim dijalektima ***a*** glasu *e* i u nekima postade upravo *e*: ***krej, mrez;*** u prvoj riječi vršilo je i *j* uza to svoj upliv, u pošljednjoj *r*.

U sastavljenim riječima sa ***raz-*** postaje od kratkoga ***a*** glas *e*: ***rèstrgno.***

I ljutomerski dijalekat i južna prekmurština imaju skoro uz iste uvjete *à*, koje po Valjavcu dolazi i u predjelima oko Varaždina, naprotiv ne zna za to južni kajkavski dijalekat (u Prigorju).

9. Nenaglašeno *i (i* i *ы)* iščeznu u slogu *ri*: ***vudro,*** ipak ***prijéla;*** u tom se slučaju možda naslonilo na mušk. *príjo*. Inače je ostalo nenaglašeno ***i,*** n. pr. ***kúpio, zgúbio,*** isto tako u infin. ***pogodìti, sušìti.*** Uz ***véliki*** (n. sngl.) i ***velíke*** (akuz. plur. fem.) takogje ***vélka sȃla.*** — Osim toga *ali*, a ne *ili*.

Govori se ***vmila, bili*** (schlagen), ali u Ljutomeru ***mújvat, muja*** (partic.), ***buja;*** u Črenšovcima ***mújvlen, bújla.***

Pred početnim ***i*** ne stoji *j*: ***íščem. i*** ostaje nepromijenjeno u ***pastír.***

Štokavskome *crkva* i čak. *crikva* odgovara ovdje *cirkvo* (akuz.). U ovom obliku dolazi riječ i u ljutomerskom dijalektu i u ugarskih Slovenaca.

10. Dugo ***u*** ne biva *ü*, čime se ovaj dijalekat bitno razlikuje od ljutomerskoga dijalekta i prekmurštine, jer se u ovima ***u*** razvi u *ü*. U Sv. Martinu govori se n. pr. ***múha, klúč, zgúbio, kúpio, zamújeno, krùh.***

Pred početno *u* stupa *v*: ***vúdro. vupanje.*** Tako isto u Ljutom., i to u obliku ***vujdra*** (partic.), i u prekmurštini.

Nenaglašeno *u* približava se na svršetku riječi donekle *o: brátů* (dat. sgl.).

11. *ṛ*. Izgovor je složnoga *r* isto tako oštar kao i u štokavštini, i nije možda onakav kao u najviše slovenskih dijalekata Kranjske i Štajerske, gdje se pred *r* čuje skoro poluglas.

Naprotiv ima takav čisto slogotvorni izgovor *ṛ* i u oba slovenska susjedna narječja, t. j. u ljutomerskom i u narječju ugarskih Slovenaca. — Osim toga *cirkva* a ne *crkva*.

12. *ḷ*. U naglašenim slogovima razvi se *ḷ* u *u: dúžen*, *dùgi*, *súze*, *vùno*, *bùha, púhi*, u nenaglašenim u *o: jáboka*. Istu razliku nalazimo i u prekmurštini, n. pr. *bùha, dúžna*, ali *jábôkô*, *tômačiti*, ipak: *skuzé*. U Ljutomeru nam se doduše u nenaglašenom slogu pokazuje *ů: jábůka*, *skůzé* uz naglašeno *u*, ali nije isključeno, da se je *ů* istom iz *u* razvilo. Svakako nije ovo *u* staro, jer bi inače u oba dijalekta postalo *ü*. Narječje ugarskih Slovenaca kao i ta okolnost, da je u Megjumurju razvoj glasa *ḷ* u *u* ili u *o* zavisan o naglasu, pokazuje, da *u* za *ḷ* nije prodrlo iz hrvatskoga.

Konsonanti.

13. Prije svega valja spomenuti zamjene za praslavensku skupinu suglasnika *tj, dj*, pošto su one od velike važnosti za odnošaj ovoga narječja prema susjednima. Slovenskome *č* i štokavskome *ć* odgovara ovdje glas, koji se gotovo ne razlikuje od *č*, te stoji dosta bliže *č* nego štokavskome *ć*, n. pr. *noč, iščem*, *zmláčeno*.

Štokavskome *đ*, slovenskome *j* odgovara više zamjena:

a) Najčešće *j: mȁja*, *mejáš*, *prȁja*, *sáje*, *bréja*, *tuji*, *mlajši*, *pogájati, pogájeno*, *vojka, zamújeno*. M. *mlaj* (Neumond) govori se *namlad; žȁden*.

b) *đ* ali tvrđe nego u štokavskome, skoro *dž: hȑđa* (Rost), *hrđaf; rođák*, *vođa, potvrđeni, pokráđeno* (po analogiji glagola IV. razr.). Na kraju riječi prelazi *dž* u *č: ječ*, *ječte*, *povȋč*, *povȋčte*. Množina se isto tako naslonila na jedninu, kao u bugarskim dijalektima: *jašte*, *vište*.

c) *dj: zbudjeni*.

14. Ne da se sigurno odlučiti, koji je od ova obadva refleksa *j*, *dž* u ovom dijalektu prvobitan i stariji, i da li je ovaj dualizam star. To će se moći izvidjeti istom s pomoću dijalekatskih studija sjevernih kajkavskih dijalekata. Za govor u Sv. Martinu čini mi se vrlo vjerojatno, da je praslavensko *dj* prvobitno bilo zastupano glasom *j* i da je *đ* prodrlo istom iz centralnoga i istočnoga kajkavskoga

predjela. Ipak su onda imperativi *ječ, póvîč* neobični, u kojima se kao u izolovanim tvorevinama najlakše mogaše održati prvobitni refleks praslavenskoga *dj* i koji su jedva iz susjednih dijalekata prodrli, pošto se toliko razlikuju od sviju ostalih imperativa. *đ (dž)* u participu i isto tako *dj* u *zbudjeni* smatram ja za sekundarne pojave, koje se osnivaju na analogiji. *dj* dolazi samo u participu; pokraj *đ* nalazimo i *j* u part. n., tako da bi se vrlo lako moglo pomisliti, da ovi pošljednji zastupaju stariji historijski razvijen oblik i da *d* iz ostalih oblika, koji su ga svi imali, prelazi i u particip. Isti upliv oblika sa *d* na particip možemo opaziti i u susjednih slovenskih dijalekata, gdje praslav. *dj* postade *j*.

U Ljutomeru glasi partic. *zmotjen*, u Črenšovcima *osôdjeni, rodjèni, potrdjena, fkrotjena.* Čak i u čakav. dijalektima, n. pr. na Krku, gdje posvuda *j* odgovara štok. *đ*, nalazimo u takvim oblicima *dj* ili *đ*, n. pr. u Staroj Baški *potvrdjeno* uz *potvrđeno*, u Vrbniku *potverdjeno*, isto tako na Lastovu (Arhiv XVI, 437). I u nekim maloruskim i bijeloruskim dijalektima nalazimo *dž* m. *ž* ograničeno na partic., n. pr. *hodžu*, gdje im s druge strane isto tako odgovaraju oblici sa *d*, od kojih prijegje *d* u partic. (Соболевскій, Лекціи по истор. русск. языка[2], 126—127. Очеркъ русск. діалект. и Жив. Стар. II, sveska III, str. 11, 14, sveska IV, str. 18, 34). Takovi oblici kao maloruski *hodú* uz *hodžu* i *hožu* pokazuju osobito jasno djelovanje analogije. Prema istoku, čini se, da u kajkavskom prevlagjuje *dž* prema *j*. U pripovijetkama izdanim od Valjavca iz predjela oko Varaždina prevlagjuje još sasvijem odlučno *j*, naprotiv u narodnim pjesmama iz Vrbovca, koje izdade Plohl Herdvigov, nalazi se *dj (dž)* u velikoj većini. Ovaj dualizam nalazimo već u XVI. stoljeću, n. pr. u Vramčevoj Postili (1586), dä čak oboje u istom obliku, n. pr. *roien, roiena* uz *rogen, rogena,* ipak su primjeri sa *dž* (pisano *g, gi)* u odlučnoj većini. Treba nam istom tačnijih istraživanja i prije svega lokalnih dijalekatskih studija, da opredijelimo, da li je ovaj dualizam u centralnom dijelu kajkavštine star, i o kojim uslovima bijaše ovisan različit razvitak staroga *dj*, da li *j* prodrije istom iz susjednih slovenskih dijalekata ili je protivno, da je *j* staro i prvobitno, a *dž* postalo pod uplivom kasnijih južnih naseljenika i analogije.

15. *đ (dž)* nalazi se u *možđáni, dăžđa* nom. *dăšč.* Isto tako u prekmurštini *däšč, däždža.* Mjesto *j* nalazimo *d* u *met* naslonjeno na ostale prijedloge, koji se svršuju na *d: pod, nad* itd. Sekundarno *tj* i *dj* ostaju nepromijenjeni: *trätji, grozdjä.*

16. *l*. Dijalekat poznaje samo srednje *l*; tvrdo *l* posta na kraju sloga *o*, n. pr. *kúpio*, *zäbro*, u srijedi riječi srednje *l*, n. pr. *čealo*, *tẹlo*, *măgla*. Time se odlikuje ovaj dijalekat od ljutomerskoga, gdje mjesto tvrdoga *l* na kraju riječi (u partic.) nalazimo *a*, i od prekmurštine, gdje postade od njega *u̯*.

Za karakteristiku dijalekta važno je, da se razvi umekšano *ļ* u srednje *l*: *póle*, *nedẹ́la*, *volo*, *zemla*, *ponovleno*. Isto tako u dijalektu ugarskih Slovenaca i ljutomerskom. Staro *lьj* postade ovdje *lj* (ne *ļ*): *zelje*, *vesẹ̀lje* i takogjer *óulje*. Isto tako u Ljutomeru i u prekmurštini.

17. *ń*. Od umekšanoga *ń* posta iza samoglasnika *j* sa slabim nazalovanjem (nosnim odjekom) pregjašnjega vokala (ja pišem za to *ⁿ* pred *j*), na početku riječi isto tako *j* sa malim nazalovanjem idućega vokala, poslije suglasnika obično prosto *j*: *vupaⁿje*, *sviⁿja*, *škriⁿja*, *kamäⁿje*, *kuoⁿj*, *jⁿivo*, *ogjⁿišče*, *zdígjena*, *črieśje*, *ogja*; ipak: *ógen*. Isto tako u Ljutomeru, dok se u prekmurštini sačuvalo *ń*.

18. *ŕ*. Omekšano *r* otvrdnu i pred vokalima i ne postade kao u slovenskom *rj*, dakle *pastiri* (loc.). — *rьj* razvi se paralelno sa *lьj* u *rj*: *pierju*.

Ovo biva i u prekmurštini (Pečerovce), n. pr. *cesara, drvara*; staro *j* osta ipak sačuvano iza *r* i postade *gj*, n. pr. *orgjén* (orjen). Isto tako u Ljutomeru *drvára*, *gospodára* uz *orjen*.

19. *čr̥* se ne razvi u *cr̥*: *črna*, *črf*. Isto u Ljutom. i u prekm. Od *čr* posta *č* u *čez*, ipak *črieśje*, *črejvo*. U Ljutom. *čres*.

20. *m* na svršetku riječi osta konsekventno sačuvano, ne posta *n*, čime se ovaj dijalekat razlikuje od ljutomerskoga i dijalekta ugarskih Slovenaca.

21. *mn* razvi se u *fn*: *fnogi*. U prekmurštini *vnogo*.

v na svršetku riječi posta *f*: *črf*, dok je u zapadnim dijalektima slovenskoga jezika postalo *u̯*, *u*: *čr̥u*. Isto tako dolazi *f* za *v* (u) pred bezvučnim suglasnicima, n. pr. *fkrao*, *ftrága*. Isto tako u Ljutomeru.

22. Skupina *šč* ostaje nepromijenjena: *ešče*, *klejšče*, *iščem*, *dvorišče*. Isto u Ljutomeru i u prekmurštini.

23. *h* se čuje slabo, te može na kraju riječi, i ako rijetko, ispasti: *órî*, *grî*, *kruh*, *meh*, *muha*, *suha*, *hrást*, *hudi*, *hiža*. Na početku riječi iščeznu *h* u *či*, *čeri* (gen. plur.), ali uz to postade uslijed izjednačivanja *š*: *nešče* (irgendein). Isto tako u prekm. *či* i *níšče*.

Na svršetku riječi stupa u lok. plur. *j* mjesto *h*: *brátaj*, *grádaj* itd. U prekm. (Črenšovci) nalazimo *j* mjesto *h* na svršetku riječi ne

samo u lok. plur., nego u opće na kraju riječi, n. pr. *stràj* (strah), *práj*, dok je na početku riječi iščezlo, n. pr. *rást*.

24. *v* je iščezlo u skupini *vs: sä* (vse), *sáki*, u Ljutom. *sákši*, *vsó*. I od *zdv* postade prosto *zd: zdígnôti*.

Naprotiv *vápno*, isto i u Ljutomeru, a ne *apno*.

25. *d* sekundarne skupine *dn (dьn)* iščeznu: *jäno, änoga* itd., odatle prodrije ovaj oblik bez *d* i u *jän*. *d* ostade u *zdraf*.

Za *dl* pojavljuje se naravno *l: fkráli*. Sekundarno *dl*, koje je postalo po ispadu vokala, ostaje naprotiv nepromijenjeno: *vidla*.

t u *tm* razvi se u *k: kmica*.

26. *j* ostaje nepromijenjeno: *júnec*, *žerjavi*, *jän*, dok se razvi u sjevernom govoru ugarskih Slovenaca (Pečerovce) u *gj*.

Na početku riječi moglo je *j* i iščeznuti: *ne änoga*, uz *jän; samo éšče*. U imperativu *pi, p̣ite* mogao bi se lako ispad *j*-a od *ij* osnivati ne samo na disimilaciji, ispor. čes. *ů* mjesto *ův* (Listy filol. XX, 464—468), nego takogje i na analogiji takih imperativa kao *nesi*, *nesite*.

s ne postaje *š* u *sušiti, suša*.

ž u *hiža* kao u Ljut. i prekm. Samo *ženi* a nikako ne *renem*.

z iščeznu u *jà* (ego), u Ljutom. i prekm. naprotiv *jás*.

27. Od starih skupina *pj, bj, vj, mj* razviše se samo *plj* itd., odakle kasnije *pl* itd.: *kapla*, *zemla*, *ulóvleni*, *ponóvleno*.

28. Asimilacija: Zanimljiv je oblik *goväcko*, koji se osniva na analogiji drugih pridjeva.

U *pójas* je kontrakcija izostala.

Deklinacija.

29. Osobito su karakteristični za ovaj dijalekat ovi nastavci:

a) instrum. sngl. žen. (*a*-osn.) na *om: rouko m*, *vodom*, *núogom*. U Ljutom. *-oj*, u prekm. (Črenšovci) *-ov (-óuf)*.

b) lok. plur. mušk. i srednj. roda *ъ/o*-osn. na *aj: brátaj, grádaj, oblúokaj*. I u prekm. je *-aj* obični nastavak za lok. plur. mušk. i srednj. roda. Ali u Ljutom. ima razlika u ovim padežima izmegju muškoga i srednjega roda. Prvi imaju *-ih,* pošljednji *-ah*.

c) dat. plur. imena srednjega roda na *-am* uz *-om: kólam, vrátom,* muškoga naprotiv *-om: bratom, vrátom*. Ista razlika izmegju muškoga i srednjega roda ima i u Ljutomeru.

d) u nom. i ak. pl. srednj. roda počinje uz historijski nastavak *a* prodirati i onaj za muški rod *i: rȁšeti* uz *rȁšeta*, na *kóleni* uz *kólena, sȁla, kóla, drva*.

30. Dat. sing. muš. i sred. roda svršuje se na *-u: kuonju, sinu* (nema *sinovi), brátů.* U tome je razlika ovog dijalekta od ljutomerskoga i dijalekta ugarskih Slovenaca, gdje se ovaj padež svršuje na *-i.*

Lok. sing. ima nastavak *-u* i *-i;* iz primjera ne mogu postaviti pravila, samo se čini, da imenice na grleno suglasno vole *-u: práhu, škrláku, prágů, lȁdu, piérju* i *oblúoki, stuoli, miȁsi, koliéni, pastíri.* U Ljutom. samo *-i,* isto tako u prekm. uz rjegje *-e, -ej.*

Nom. pl.: *zóubi,* a nema *-je; púhi.* Za sing. *oko* vrijedi *oči* kao nom. plur.

Gen. plur. svršuje se i kod imenica na meki osnovni glas na *-ov: juncof, miésecof.* — Stari gen. pl.: *pînéz.*

Akuz. pl. svršuje se kod mušk. roda na *-e: púhe, bráte, gráde.*

Instr. pl. na *-i: brati, kóleni, riȁbri, kúoli, pismi.*

Rijetko *-mi: zobmi.*

Nom. akuz. duala: *dvié léti.*

Nom. sing. starih *n*-osnova ima stari oblik: *bréjmä, vréjmä,* nema *bremen* kao u Ljutomeru.

31. Gen. sing. žen. roda svršuje se na *-e: vòde;* dat. lok. na *-i: vodi, slúgi;* akuz. na *-o: církvo, krávo, volo;* gen. pl. ima stari kratak oblik: *núok.*

Nom. sing. *cirkva, briéskva* i *či.* Gen. plur. *čéri, církvi.*

Guturali ostaju dakle pred *i* nepromijenjeni: *púhi* (nom. plur.), *oblúoki* (lok. sing.), *slugi* (dat. sing.).

32. Gen. sing. složene deklinacije svršuje se na *-oga: änoga;* isto tako u prekmurštini (Črenšovci), u Ljutomeru naprotiv *-ega.*

Nom. akuz. pl. srednjeg roda na *-a* i *-e* (uzeto od žensk. roda): *vélka sȁla, vélka kóla,* ali *písma velíke, ova drva múokre.* — Akuz. pl. muškoga roda: *jä.*

Osim toga: *zákaj.* Lična zamjenica prvog lica u nom.: *já.*

Konjugacija.

33. Treće lice plur. prez. ima dulji oblik, koji se naslonio na ostale oblike sadašnjeg vremena, dakle *-ejo, -ijo,* a ne *-o, -e: pȁčejo, nȁsejo, bíjejo, píjäjo, trpíjo, bolíjo, goríjo, nósijo, toužijo;* ipak: *bodo.* Tako isto u Ljutomeru i u prekmurštini.

Infinitivna osnova glagola II. razr. ima još staro *-nô; o* još nije ustupilo mjesto glasu *i* četvrtoga razreda: *dostígnôti, zdígnôti, rèstrgnola.* I u Ljutomeru i prekmurštini nalazimo još samo *-nô-.*

Infin. je sačuvao svoje *i,* i po tome se razlikuje od supina ne samo naglasom: *žȁti, pogájati, dostígnôti, ulóviti.* — Sup. *žȁt.*

U imperat. valja spomenuti pokraj običnih oblika kao *žčni* (infin. *gnati), pi, pite,* još i stare tvorevine: *ječ, ječte, povîč, povîčte* (isp. § 13.). Uz to kraći oblik 2. sgl. prez. *viš* uze na se funkciju imperativa. Na sing. *víš* nasloni se i plur. *vište,* kao *ječte* na *ječ. viš, vište* u imperativnoj funkciji ne poznaje samo južno-kajkavski dijalekat Prigorja, nego takogje i ljutomerski i prekmurski.

34. Oblik *viš* nije stari staroslovenskome *viždь* odgovarajući imperativ *vič,* kojega bi *č* bilo zamijenjeno sa *š* 2. lica sing. prez., kao što se u velikoruskom *hoš* ovako preobrazilo iz *hoč.* Tome se protivi okolnost, što se u *ječ, povîč* sačuvalo *č,* ali još više to, što je *viš* poznato i u ljutomerskom i u južnokajkavskom dijalektu i u prekmurštini, gdje se ne pretpostavlja *vič,* jer u ovim dijalektima odgovara staroslovenskome *žd* samo *j,* po tome i *jej, povej.* Ja sam već u „Ljubl. Zvonu“ 1888, str. 174 *viš* objasnio kao pokraćeni oblik 2. sing. prez. iz *vidiš* poslije ispada nenaglašenoga *i.* Takovo pokraćivanje ima zaista upravo u ovijem dijalektima — gdje inače iščezavanje nenaglašenih vokala nije pravilo — kod ovoga glagola u partic. praet., koji u S. Martinu i u prekmurštini glasi *vidla.* I u dijalektu vrhpoljskom (kod Vipave) govori se *viš,* njemu odgovara plur. *victe,* jedno i drugo u imperat. funkciji; ovdje dakle singularan oblik nije prodro u plural. Ali je *victe* nesumnjivo 2. pl. prez. pokraćeno iz *vidiste,* kao što pokazuju *tructe* (infin. truditi), *h^u^octe* (hoditi), *γuocte* (gosti), koji su oblici opet postali od *trúdiste, trutste, hodiste, godiste,* pošto se ovdje 2. pl. prez. svršuje na *-ste.* Iz imper. *vidite* razvilo bi se ovdje sa nenaglašenim *i* samo *vitte,* kao što vidimo u infin. *katt* iz *kaditi.* U vipavskom dijalektu po tome preuze nesumnjivo na se 2. plur. prez. funkciju imperativa, s toga nije nikako čudo, što nalazimo u 2. singul. prez. ovoga glagola isto i u drugim dijalektima. Drugačije objašnjava to *viž* Brandt u dodacima k (uporednoj) gram. Mikloš. (Сравнител. морфолог. слав. яз., str. 222). Ipak se njegovo tumačenje ne može održati, kao što već pokazah u „Ljublj. Zvonu“ 1888, str. 174. Ako bi se u nutarnjoj Kranjskoj i u Laščama zaista i govorilo *vъžъ, vъžъte,* kao što Levstik (Slov. Glasnik 1860, 46) tvrdi, dok taj oblik Mikl. Vergl. Gramm. III, 170 smatra za izmišljen, onda je *viž* (postalo iz *viš* s pomoću asimilacije pred zvučnim suglasnicima i od takovih slučajeva kao *viž ga* prešlo u opće u upotrebu), nasloniv se na imperative, dobilo kranje *i (ъ).* Od *viš* valja rastaviti *viđ (vidž),* koje nalazimo u starijih kajkavskih pisaca, n. pr. u Petretića *vigy, vigyte,* u Milovca *vigy,* i koje još dandanas može

lako živjeti u kajkavštini. To je stari imperativ, koji odgovara staroslovenskome *viždь*.

35. Partic. prošli act. II. tvoren je pravilno: *príjo, prijéla, fkráo, bìli, vúdro, kupìo, zgubìo, záklo;* kod glagola II. razr. sačuvalo se i u participu *-no-: rèstrgnola, rèstrgno.* — Particip prošli pasivni *zdigjen, ulóvlen, obso^u^jeni* itd.

36. Od staroga *bądą* čuo sam kraće oblike *bom, bote* i još stariji oblik *bodo.* — 1. sgl. prez. svršuje se uvijek na *-m: mólim, to^u^žim, zdígnem, némrem.* Osim toga valja spomenuti: *gledím* a ne *gledam, popévajo* a ne *popevljem.*

37. I ovdje, kao i u istočno-štajerskim dijalektima i u srpsko-hrv. jeziku, zastupani su glagoli II. razr. jače, nego li u slovenskome, po tome ne samo *dostignôti,* nego i *rèstrgnola.*

Naglas.

38. U naglasu se ovaj dijalekat u velike podudara sa susjednim slovenskim dijalektima Štajerske i sjevernom kajkavštinom. Tako se govori *vòda*[1], *pogòditi,* ali još ne *vóda, pogodíti,* ipak već *jȁzik, sé^a^stra, čé^a^lo.* Štokavskome ˝ ? odgovara kao u kajkavštini ′: *rođák, mozđáni,* isto tako *bolí* prema štok. *bòlî.*

Naglas od *mȁgla, dȁska, dȁžđa* udaljuje se koliko od običnoga slovenskoga, toliko i od srpsko-hrvat., ali se podudara sa naglasom susjednih istočno-štajerskih i ugarskih slovenskih dijalekata.

Karakteristika dijalekta i njegov odnošaj prema slovenskim i hrvatskim dijalektima.

39. U kojem odnošaju stoji sadašnji govor sela Sv. Martina sa susjednim slovenskim dijalektima Štajerske s jedne strane i kajkavštinom s druge strane? Već po geografskom položaju dijalekta možemo suditi, da nam on ne pokazuje ni sve osobine istočno-slovenskih dijalekata, niti se u svim tačkama slaže sa kajkavštinom. Pita se sada, ima li on većinu osobina, koje ga odlikuju, zajedno sa spomenutim slovenskim dijalektima ili sa kajkavštinom, i pristaje li po tome uže uz istočno-štajerske dijalekte slovenskoga jezika, ali ipak sa nekim crtama kajkavštine, ili nosi više tip kajkavštine? Na ovo se pitanje ne može lako tačno odgovoriti, jer smo slabo obaviješteni o geografskoj

---

[1] Da uklonim svako nesporazumljenje, opet primjećujem, da označujem dugi naglas sa ′ a kratki sa ‵, jerbo nijesam siguran, da li sam uvijek pravo čuo razliku izmegju obje vrsti kratkoga i dugoga naglasa.

raširenosti većine dijalekatskih osobina kajkavštine, i po tome ne znamo, da li su nekoje od tih osobina — koje su kajkavštini zajedničke sa susjednim slovenskim dijalektima — ograničene samo na zapadne predjele kajkavskog zemljišta, dakle na susjedstvo čisto slovenskog zemljišta. Takve bi se onda morale kao karakteristične osobine istočnih slovenskih dijalekata, koji ulaze u pogranično zemljište kajkavštine, odlučiti od znakova kajkavštine.

Ta nije nam još jasna ni najkarakterističnija osobina kajkavskoga govora, t. j. *đ (gj* ili *dž)*, ni njen odnošaj prema *j*, koje se uz nju nalazi.

40. Današnji govor Sv. Martina stoji bliže kajkavštini nego li istočno-štajerskim sloven. dijalektima. Prije svega valja se tu obazreti na *đ (gj* ili *dž)* za današnji jezik, koje se javlja uz *j*, makar bilo ovo ovdje prvobitno i nepoznato, strano, te istom kasnije prodrlo iz ostalih kajkavskih narječja; ovim dualizmom razlikuje se naš dijalekat bitno od štajerskih. *l* na kraju riječi prijegje u *o* kao u kajkavskom govoru; dok se u Ljutomeru zamjenjuje sa *a* ili ostaje, u prekm. razvi se u *u*. Ipak ima istočno-štajerskih dijalekata sa *o* mjesto slovčanoga *l*. Dugo *u* ostade u saglasju sa kajkavskim narječjem nepromijenjeno; u Ljutom. i u ostalim istočno-štajerskim dijalektima i u prekmurštini razvi se iz njega *ü*. Isto tako ostaje na kraju riječi *m*, kao u kajkavskom govoru; u Ljutom. i u prekm. nalazimo mjesto toga *n*.

Iz nauke o oblicima valja istaknuti prije svega podudaranje sa kajkavskim narječjima, što se tiče svršetka instr. singl. ženskih *a*-osnova, koji je ovdje *-om*, u Ljutom. i u istočno-štajer. dijalektima *-oj*, u prekm. *-ov*. I dat. jedn. mušk. svršuje se na *u*, tako i u kajkavštini, naprotiv u Ljutom. i u prekm. na *i*, što stoji donekle u svezi sa promjenom *u* u *ü*. S druge strane odijelio se ovaj dijalekat u nekoliko osobina od kajkavštine te ide sa štajerskim dijalektima i prekmurštinom. Tako je ovdje izgovor glasa *e* za staro *e, ę* i ъ, ь zavisan o naglasu, široko *e*ᵃ, *ä* dolazi samo uz naglas ′, što je karakterističan znak sviju slovenskih dijalekata. Isto tako nalazimo *o*ᵘ za dugo *o* (etimol. *o* i *ǫ)* u prekmurštini. Različno postupanje sa slovčanim *l*, mjesto kojega se u naglašenim slogovima pojavi *u*, u nenaglašenim *o*, ima ovaj dijalekat zajednički sa Slovencima, a osobito sa prekm. U kajkavskom govoru čini se da mjesto njega dolazi u nekim predjelima *o*, u nekima *u*. Noviji dulji oblik za 3. lice množ. sadašnjeg vremena na *-eju*, *-iju* skapča na ovom polju isto tako ovaj dijalekat sa štajerskim dijalektima.

Ali još bih nekoliko osobitosti, koje ovomu dijalektu daju osobit tip, smatrao za slovenske svojine, i ako se nalaze u kajkavskim narječjima. Ja mislim, da su one u kajkavštini ograničene samo na zapadno kajkavsko zemljište uz slovensku megju, te vidim u njima osobine istočno-štajerskih sloven. dijalekata, koji su po gdjegdje prešli granicu pravoga slovenskog jezika. Njima pribrajam ja *j* sa neznatnim nazalovanjem pregjašnjega samoglasnika i samo *j* za *ń* i refleks *ѣ*-a.

Po tome naš dijalekat nije čist kajkavski govor; možemo ga doduše ubrojiti u kajkavštinu, ali moramo izrijekom spomenuti, da on spaja pravi kajkavski govor sa slovenskim dijalektima istočne Štajerske.

Megjumurci nazivaju svoj jezik hrvatskim; da li u opće, ne znam. Ja mislim, da ovo nazivanje i u ovom predjelu nije staro, jer znamo, da se kajkavski govor u XVI. i XVII. stoljeću nazivaše općenito „slovenski" jezik. Izraz hrvatski jezik možda je pošljedica crkvene zavisnosti ovoga predjela o hrvatskoj, t. j. zagrebačkoj nadbiskupiji. Hrvatsko svećenstvo ovoga predjela označuje jezik kao hrvatski, i po njemu se vlada narod.

41. Čak i o položaju kajkavštine izmegju tri velike južnoslavenske skupine dijalekata, bugarske, srpsko-hrv. i slovenske, ne slažu se uvijek mišljenja učenjakâ. Da navedem samo dva primjera za to iz pošljednjega vremena, spomenut ću, da Maretić (Život i književan rad Fr. Miklošića, 105) stavlja taj dijalekat u bliže odnošaje sa slovenskim, dok ga Florinskij (Лекціи по славянскому языкознан. I, 360—61) računa u hrvatske dijalekte. Florinskij se osvrće uza to svakako i na povjesničke i etnološke prilike. One se moraju jamačno uzeti u obzir, radi li se o tome, da se jedan dio n a r o d a, čiji jezik sačinjava prelazni dijalekat od dvije skupine srodnih dijalekata, otkaže jednomu narodu. Stanovnici sjeverne i srednje Makedonije razumiju književni srpsko-hrvatski jezik barem koliko i bugarski, koji je istočno-bugarsko narječje, ali je ipak jeziku ovih stanovnika većina tipnih znakova zajednička sa bugarskim dijalektima, te ga s toga stavljamo u bliže odnošaje sa bugarskom skupinom dijalekata. Pošto se ovi stanovnici osim toga osjećaju kao Bugari, to se po pravu računaju u Bugare. Ali gdje se radi o j e z i k u hrvatskih Kajkavaca i njegovom odnošaju k slovenskome i hrvatskome, valja se obzirati samo na jezične momente, a oni nam, mislim, pokazuju, da sjeverno kajkavsko narječje (sjeverno od Save) po srodnosti stoji bliže susjednim slo-

venskima nego li hrvatskima. O tome, da je kajkavština stari prelazni dijalekat od slovenskoga k srpsko-hrv., ne sumnja niko, kako mi danas shvaćamo odnošaje južnoslov. dijalekata; po tome radi se samo o pitanju, stoji li ovaj dijalekat bliže slovenskome ili srpsko-hrvatskome.

Koji su dakle oni karakteristični znaci sjeverne kajkavštine, t. j. ona svojstva, kojima se s jedne strane razlikuje od susjednih slovenskih dijalekata, a s druge strane od hrvatskih? K tome treba se obazreti i na onake osobine, koje su zajedničke kajkavštini sa slovenskim dijalektima i kojima se ona u isto doba razlikuje od hrvatskoga, kao opet i na ona svojstva, kojima se slaže sa hrvatskim i istodobno udaljuje od slovenskoga. Kad bi se izključile ove razlike od karakteristike kajkavštine i kad bismo osobine kajkavštine suzili samo na one pojave, koje se samo u kajkavštini i više nigdje ne nalaze, oduzelo bi se kajkavštini nekoliko vrlo karakterističnih crta, koje joj daju poseban tip budi prema slovenskomu, budi prema hrvatskome jeziku.

Isto tako bilo bi nepravo, kad bismo u karakteristici sadašnje kajkavštine i njezinih odnošaja k slovenskome i hrvatskome izostavili ona svojstva, koja su jednom bila zajednička kako slovenskome tako i srpsko-hrv. Mi smijemo isporegjivati pojave samo istodobnih perioda jezičnih, da odredimo njihovu srodnost. Zaista nije još bilo u XVI. stoljeću u kajkavskom govoru nekih osobina, koje su dandanas za nj karakteristične. Tako se u XVI. i u polovici XVII. stoljeća omekšano *ļ* još ne razvi u srednje *l*, kao što biva danas, jer nalazimo ne samo u Vramca (Kronika 1578) *zemlia, kralia, liudi* itd, nego i u Petretića (Szveti Evangel. 1651) *polye*, *zemlye*, *volye*, *volyum*, *kralyev*, *lyucztvu* itd.; u tom slučaju valja osobito u obzir uzeti, da on *veszeljem* (češće) piše, čime se označuje *lj* za razliku od omekšanoga *ļ*. Isto tako imaju i Krajačević i Milovec *ļ*. U XIII. i XIV. stoljeću bio je broj osobina, koje odlikuju kajkavski govor, još manji; n. pr. tu nije bilo još *o* ili *u* za slovčano *l*, po tome u ovoj tački još ne bijaše razlike izmegju slovenskih, srpsko-hrv. dijalekata i kajkavštine. Ako se pozivamo na starije periode, kad hoćemo da odredimo karakteristiku sadašnjega kajkavskoga govora i njegov položaj ka slovenskome i srpsko-hrv., te neke osobine njegove samo s toga ne uzimamo u obzir, što nijesu stare, što u neko izvjesno vrijeme u tome ne bijaše razlike izmegju slovenskoga, srpsko-hrv. i kajkavskoga govora, što nam smeta, da se odmah vrnemo u VII. stoljeće, kada vjerojatno još ne bijaše

kajkavštine, ili kada na njezinom mjestu vladaše samo malo od slovenskoga i srpsko-hrvat. modifikovan izgovor omekšanoga *d'* za praslavensko *dj*?!

U karakteristične znakove sjevernoga kajkavskoga narječja ubrajam ove osobine:

1. *č* ili glas od njega vrlo neznatno različit, ne srpsko-hrv. *ć*, za praslav. *tj*. Pošto nije nevjerojatno, da se i sloven. i po tome i kajk. *č* (za praslav. *tj*) razvilo iz starijega *ć* u historijsko doba, ovaj znak ne bi došao u obzir za neku stariju periodu (kao n. pr. X. stoljeće, ispor. brizinske spomenike).

2. *đ* t. j. *dž* ili *gj* uz *j* za praslav. *dj*. Što se tiče *gj*, naslanja se kajkavština više na štokavštinu, a u glasu *j* slaže se sa slovenskim, južnim kajkavskim govorom i čakavskim narječjima.

3. *o* za ѫ. Razlika u razvoju staroga ѫ izmegju sloven. i kajk. s jedne strane i srpsko-hrvat. s druge strane, zalazi još u onu periodu, kada su u ovim jezicima još živjeli nosni samoglasnici. Jer sadašnjemu slovenskomu *o* i srpsko-hrv. *u* prethodio je neposredno prije gubitka rinezma donekle različit izgovor staroga *ǫ*. Bitna razlika bijaše još i u tome, da nazalizam dulje življaše u kajkavskom govoru i u slovenskome jeziku, nego li u srpsko-hrv. jeziku, jer u listinama, koje su pisane na zemljištu kajk. govora, čitamo još u XII. i XIII. stoljeću *Dumborou* 1193 (Tkalčić, Monum. hist. episc. Zagr. 6), *Dumbouech* 1209 (23), *Dumbro* 1209 (23), *Dumbroa* 1227 (61), *Dumbrou* 1269 (140), dok je srpsko-hrvat. rinezam iščeznuo bio već u XI. stoljeću. Mogao se ovaj način spomenutoga pisanja u listinama još i duže zadržati nego u živom jeziku uslijed konservatizma, koji se opažaše u prepisima listina; svakako one pokazuju, da je u XII. stoljeću rinezam živio u kajkavštini (isp. Arch. XVII, 79).

4. *e* za ъ, ь. U ovoj tački bijaše već u XIV. stoljeću razlika izmegju srpsko-hrv. i sjevernih i istočnih slovenskih dijalekata, koji su takogje poluglase razvili u *e*. Pošto je broj Kajkavaca, koji govore *e* za ъ, ь, barem jednak, ako ne veći od onoga broja Slovenaca *e*-skupine (koji govore *e* za ъ, ь), to se ovo ne može smatrati za osobinu sjevernih i istočnih slovenskih dijalekata, koja se nastavlja u kajkavštini, nego se mora govoriti o sjeveroistočnoj slovenskoj i kajkavskoj zamjeni poluglasnika.

5. *o* za slovčano *l*. Ovo je kajkavska osobina, koja se nalazi i u nekim istočno-štajerskim dijalektima.

6. *o* za *l* na kraju sloga, koliko je razgranjeno u kajkavštini (možda će se sa tačnijim poznavanjem sjevernih kajkavskih dijalekata ova tačka moći izbrisati), sastavlja ga sa štokavskim dijalektima.

7. Izgovor glasa *ѣ* kao uskoga *é* ili *ej* ima sjeverna kajkavština zajednički sa slovenskim i to istočnim dijalektom, srpsko-hrv. *e* za *ѣ* većma je otvoreno.

8. Razvoj omekšanoga *ļ* u srednje *l* ima kajkavština zajednički sa istočnim i drugim slovenskim dijalektima.

9. U razvitku glasa *ń* u *j* i *j* sa malim nazalovanjem pregjašnjega vokala ili u *jn* ili *n* — sve ove zamjene dolaze u kajkavštini — naslanja se sjeverni kajkavski govor na susjedne slovenske.

10. *ŕ* postade *rj*, u kojem opsegu, ne mogu reći. U tome se slaže isto tako kajk. govor sa slovenskim, tako da ide u opće sa slovenskim, što se tiče omekšanoga *ļ, ń, ŕ*.

11. Na početku riječi dolazi *v* pred *u* kao u istočnim i takogje u nekim drugim slovenskim dijalektima. Ovo se dade potvrditi u kajk. narječju već iz XVI. stoljeća, n. pr. iz Vramca (1578).

12. Instrum. sing. žen. *a*-osnova svršuje se na *-om (-um),* kao u srpsko-hrvatskome.

13. U složenoj se deklinaciji javlja *-oga*, *-omu*, što doduše dolazi i u prekmurštini, ali se ipak ona u tome kao kajk. govor slaže sa srpsko-hrvatskim.

14. Sa imperativom na *-emo*, *-ete* kod glagola I.—IV. razr., koji nalazimo već u starom jeziku (kod Vramca, Petretića), ako bi on u kajkavštini bio općenito raširen, odstupa kajk. dijalekat i od slovenskoga i od srpsko-hrvatskoga.

15. Dulji oblik 3. pl. prez. na *-ejo (-eju)*, *-ijo (-iju)* ima kajk. govor zajednički sa slovenskim.

16. Futur tvori se kao u slovenskom sa *bądą* i partic. prošlim akt. II.

Od manje je važnosti izgovor dugog *a* kao *å*, t. j. nekoga *a*-glasa, koji se približuje glasu *o*. Ovaj isti izgovor nalazimo i u susjednim slovenskim dijalektima. Naprotiv, što se slično izgovara *a* u čakavštini (djelomice na ostrvu Krku, a osobito na dalmatinskim ostrvima) i u nekim koruškim dijalektima slovenskima, ne dolazi u obzir, jer u predjelu izmegju njih, n. pr. u južnom kajk. dijalektu u Prigorju, ne nalazimo ove osobine, koja se dakle u ova tri predjela neodvisno razvila.

I nastavke u pluralu složene deklinacije na *-eh*, *-em*, *-emi* (po analogiji od *teh, tem, temi)* valja navesti, ako su u kajk. govoru općenito raširení, jer u tome se razlikuje kajk. govor od istočno-štajerskih dijalekata; ove oblike nalazimo u slovenskom jeziku istom na zapadu, t. j. u Koruškoj.

Sa tačnijim poznavanjem kajkavskih dijalekata, za što se istom traže opširne studije dijalekatske, moći će se možda jedan ili drugi od ovih znakova isključiti, a možda će još i drugi pridoći, ali sa tijem se odnošaj k slovenskomu i hrvatskomu jeziku ne će promijeniti. Prije svega pokazat će nam dijalekatske studije, da u sjeverno-kajkavskom predjelu nema samo jedan dijalekat, nego čitav niz vrlo bliskih i sličnih dijalekata.

Od spomenutih ovdje znakova, koji odlikuju kajk. dijalekat, većina je zajednička sa slovenskim, i to oni pod 1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 16. Od ovih osobina važne su osobito one pod 1, 3, 4, 10, jer se njima ne samo pojedini slavenski jezici već vrlo rano razilaze, nego se njima kajkavski dijalekat od hrvatskoga razlikovaše već u XII.—XIV. stoljeća, a slagaše se sa slovenskim. U ovim vrlo znatnim znakovima stajaše sjeverni kajk. govor već u staro doba na strani slovenskoj. Svakojako razviše se ove osobine u zasebnom životu slovenskoga i kajk. dijalekta, ali se uz neprekinutu geografsku kontinuitetu ovih glasovnih pojava ipak ne može poreći, da bijaše neposredan savez u njihovom razvoju u slovenskom i kajkavskom govoru. Njihov razvoj nije bio nezavisan u slovenštini i u kajkavštini. Može li se u opće o posebnom životu nekoga dijalekta govoriti, koji se započe u neko izvjesno vrijeme? To se može samo ondje dopustiti, gdje se neki dijalekat nalazi usred sasvijem stranoga i inovrsnoga zemljišta i jezika, a ne ondje, gdje ga slični dijalekti okružuju. Pošto u ovom pošljednjem slučaju nema dijalekta s oštrim i odregjenim granicama, i pošto nijesu dijalekti ništa drugo do li skup jezičnih osobina vrlo različna geografskoga opsega i vrlo različne starosti, to se može govoriti samo o životu, t. j. javljanju ili vremenu razvoja pojedinih dijalekatskih osobina. A kad se počinje pretpostavljeni zasebni život kajkavskoga dijalekta? Zar onda, kad se *gj (dž)* razvilo? No može li se već tu govoriti o nekom kajk. dijalektu, jer tada ne bijaše na ovom zemljištu (po prilici od VIII.—XI. stoljeća) drugoga znaka današnjega kajkavskoga govora, i jer se on od slovenskoga, izuzevši *gj*, razlikovaše samo u minimalnim odstupanjima?

Manje zajedničkih osobina ima sjeverni kajkavski dijalekat s hrvatskim. To su prije svega znaci spomenuti pod 6, 12, 13, i osim toga *gj*, čim se donekle približuje štokavštini. Sjeverni je kajk. dijalekat po tome stari prelazni dijalekat od slovenskoga k srpsko-hrvat., i to vezni član s jedne strane izmegju istočnih štajerskih dijalekata i prekmurštine, a s druge strane izmegju štokavskoga dijalekta i s pomoću južnoga kajk. dijalekta sa čakavštinom.

Južni se kajk. dijalekat naprotiv, u koliko ga u dijalektu s Prigorja poznajemo iz rasprave Rožićeve, uže priključuje na susjednu čakavštinu, nego li na slovenske dijalekte. U njemu nalazimo za *ǫ* samo *u*, za slovčano *l* isto tako samo *u*, za praslav. *tj* ne *č*, nego *ć*; u svima se ovim tačkama dakle južni kajkavski govor slaže sa čakavskim, uslijed čega mu se nameće više hrvatski nego li slovenski tip. Južni je kajk. dijalekat stari prelazni dijalekat iz čakavskoga u sjeverni kajk. dijalekat, i po tome s jedne strane u sjeverne slovenske dijalekte, a s druge strane u susjedne slovenske kranjske dijalekte.

Najbliže stoje u jeziku za cijelo sjeverni i južni ogranak kajkavskoga dijalekta, pa ipak moramo oba dovesti u bliži odnošaj s različnim dijalekatskim skupinama slovenskoga i hrvatskoga jezika, što je najbolji dokaz, da se u južnoslovenskim kao u opće u slavenskim jezicima srodno vrstanje i gomilanje dijalekata vršilo po njihovom geografskom položaju.

Crnogorski prilozi.[1]

a) Iz Gluhog Dola u crmničkoj nahiji.

Napisao Luka Jovović.

1. Povoj i povojnica.

Što se tiče povoja za prvo dijete, kuća — dom — ne daje ništa, što spada u dužnost rodu rodilje, i to svake bez razlike. Tu se ne pita, da li su oni bogati ili ne; stvar se razlikuje samo u tome, što je pribor taj manje ili više skupocjen. Kvalitet postoji, kvantitet po mogućstvu.

Stvar ide ovako: majka gjevojke, čim čuje, da joj se je kćer porodila, privatno dogje isti dan, donese: kolijevku, povoje, pelene i pokrivač, koje je ona već priugotovila, i na iste počela raditi, kad joj je kćer kazala, da je zatrudnjela. Cio pribor koštaće do 20 fior., i to se zove „povoj“. Od svega je najvažniji pokrivač, koji sâm pola košta. On je od vune razno obojene, dug je metar, a širok $^2/_3$ od metra, može bit težak od 3—5 kila. U njemu su rese od pedi duge, po prst nema od jedne do druge.

Dolazak majčin sa tim priborom povoja zove se „povojnica“; ali se povojnicom zove i dolazak sviju žena kod rodilje. „Gje ćeš?“ „„Na povojnicu““.

Svaka žena iz brastva, i prijateljice, kojima se je odilo, spremaju se za povojnicu, čim čuju, da se je pridalo dijete. Većinom nose ovo: pogaču od 8—10 kila, pun pjat priganica, oku vina, cunet rakije, kolačićâ od kile, onoliko koliko je gjece u toj kući, i u brata mu, pa i da je odijeljen, ne iskobe ni novorogjeno dijete;

[1] Jezik se u ovim prilozima ponješto kosi s gramatikom našega književnog jezika; no ja hotimice nijesam dirao u osobine crnogorskoga govora. Ovako će ovi prinosi biti zanimljivi i sa dialektologijskoga gledišta. To vrijedi osobito za crticu: „Preudala se“, koju je g. L. Jovović napisao prema mojoj želji ćirilicom, od prilike onako, kako se priča i govori u Crmničkoj nahiji. I. M.

dalje po 5—10 jajâ, i košuljicu gjetetu. Žene iz brastva ručaju i idu kući, jer odalje konače.

U jutru kad krenu, da ne bi prazne torbe nosili, stavljaju im u njih kolačiće za njihovu gjecu, voća, krtolâ, čega je „stagjun".

Žene se pregone, kojoj ih je više došlo na povojnicu. — Meni je, veli nekoja, dolazilo 25 žena! Rijetko kojoj dogje tridest.

Kad se muško dijete rodi — prida —, u kući, gje ih nema, puca selo iz pušaka u znak radosti.

Do skora u kući — u kojoj se je dijete pridalo — nije se jelo dok pop dogje, očita molitvu i zakrsti vodicu. Čim se dijete prida, nekoji od ukućana išao je po popa. Neoženjeni pak, osobito mladoženja, ispred porogjaja bježali su kroz susjedstvo, da se ne namjere doma onaj dan, kad porogjaj bude; to je za njih bio stidan posao, pošto su ženske sa svijem nisko smatrane, pa i posle porogjaja za čitava dva tri dana nijesu kući dolazili, sve im se je prestavljalo kao nečisto, dočim se je na ženu gledalo kao na skota — ali je postepeno već i to isčezlo.

Kad je žena teška, čuva se, da ne vidi ili čuje, gdje se bravi kolju; jer bi dijete, kad spava, hrčalo;

da ne vidi zmiju, jer bi bilo šareno;

da ne jede meso od stevone (bregje) krave, jer bi gjetetu pod grlo kile izlazile;

da ko ne preskoči preko gjeteta u kolijevci, jer bi zakržljavilo.

Kad je žena trudna, bacaju mjehur od ribe u oganj; ako pukne praskom, biće muško, inače žensko dijete, jer su oni već namijenili.

Od žene trudne ne treba skriti hljeb ni drugo, kad jedeš a ona dogje, no je treba ponuditi, inače dijete toga ne bi jelo.

Kad joj pane na um, da što jede, a toga nema, — da se ne dotakne rukom gje po tijelu u tom momentu, no da se čuva; jer ako je „ponijela misao" na mlijeko, pa slučajno dotakne kosu, biće dijete bijele kose; ako na vino, a dotakne obraz, biće to mjesto, koliko je prstom pritisla, crveno; ako na krmetinu, biće gjetetu ono mjesto dlakavo.

2. Vjeridba. Svadba. Vjenčanje. Bajanje.

Prosidba biva tajno, i to zbog toga, što se stvar može izjaloviti, te bi se mlagjarija sa mladoženjom brukali: „pošao je — bi rekli — da traži gjevojku sprema koje nije".

Ima ih, koji se povuku prosidbom za blago, koje se kod nas miraz zove; a i za ljepotom gjevojke, a najviše da uzme gjevojku od *kućića* i *odžakovića,* poštena i glasita čovjeka — u opšte plemića, jer se, vele, gjeca najviše na ujake „uvrzaju". Ne može, vele, ukoriti niko od koga sam se oženio! Kućići, koji imaju gjevojke, ponose se, jer misle, da će steći vrsne prijatelje od „nikogovića" ili najposle plemića, kao što su i sami. Jedan slučaj ostraga 50 godina bio je u Gluhi Dô: glasiti junak Marko Gjuković, koji je barjakom pred Crnogorcima prvačio na Vraguzi protiv Francuza, imao je četiri kćeri. Ljudi su se glasiti bogme nadmetali, koji će njegovu kćer zaprositi jedno zbog miraza a drugo i najviše zbog njegova glasa. Tu bolijest njihovu osjetio je Marko, pa je vrgao cijenu na njih te su mu morali po sumu novaca za svaku prebrojiti.

Za vjeridbu se odredi dan. Otac, brat ili bratučed mladoženje pogju u kuću gjevojke. Posle ručka zovu gjevojku, te joj daju prstenj, koji se sastoji u novcu od 2 fior. (udovici 4.) Prstenj, pošto se gjevojke većinom stide, uzimlje otac gjevojčin. Drugo mladoženji ne spada ništa u dužnos, da daje odnosno „prćije"; o tome se mora rod brinuti.

Na vjeridbi vodi se razgovor: kad će bit' svadba, koliko svatova i hoće li barjak, koji obično ide na 25 svatovâ.

Rod gjevojčin sabija svatove, a ovi traže mnogo; dogagjalo se zbog svatova, da se stvar izjalovi.

Kad krenu, meću dvije puške, prime vaculete (rupce) i idu. To se zove „glavljenje svadbe".

Posle ovoga, ako gjevojka odreče, bivale su svagje i dvoboji.

Bivalo je slučajeva, da se uzmu „u trbuh". Dvije žene, koje se zavole, a zatrudnjele, ili ljudi, koji se vole, a žene im u tom stanju, uglave i utvrde: ako jedna rodi muško a druga žensko dijete, da se uzmu. Takvih parovâ ima u Gluhi Dô sad dva. Ako slučajno potrefe oboje muško ili oboje žensko, oni su se bratimili — odnosno sestrimili.

Kad „glavendžije" dogju kod kuće mladoženjine, opale opet dvije puške, i kažu, što su i kako su uglavili.

Upravo na negjelju pred samom svadbom jedan od bliskih rogjaka mladoženje uzme malu tikvicu s vinom i zaredi po brastvu i prijateljima, koje su namjerni pozvati na svadbu, te ih zove. Svak pije malo s vrh tikvice, pa mu je opet pripuni — jer bi

mu nestalo. Neki nose i „bukliju“, koje se u nas zove „čutura“. Ovo se zvanje zove „zdravica“.

Na veče svadbe dogju muški iz brastva poranije: kolju brave, cijepaju drva i spremaju. Obližnji brastvenici i susjedi dogju na večeru, a u jutru svi pozvani; oni nose pogaču i oku vina, — ako je gjevojačka svadba, i šesticu. Iz svake kuće dogje po dvoje troje. Prijatelji i kumovi dolaze na veče s pecivom; obično dolaze u mrak, pred kućom svak puca, ulazi i: „sreknje vi veselje, dobro veče“, progovori. Domaći odmah skoče i primaju pecivo i čuturu vina, koja s njim ide, pušku, i posade ga — onoga te nosi — da sjedi. Kad svi dogju, večeraju.

Stari svat od svatova posle večere rasporegjuje program, uredi svatove, gjevere, barjaktara i ostalo. Uz barjak idu dvojica s noževima: ovi se zovu „nožari“. Jedan od nožara je iz brastva, drugi jedan od zetova. Stari svat, barjaktar, gjever i vojvoda iz brastva su.

U jutru, kad krenu, svi pucaju. Jedan od gjevera — lijevi — nosi bukliju i ide pred svatovima — svraća kroz kuće, dajući zdravicu.[1] Desni nosi torbu, u njoj opanke, fino načinjene, za nevjestu, u opancima 2 šestice; dalje u torbi je prstenj i prijesna izvezena pogača.

Barjaktar takogjer ne ide sa svatovima nego pred njima i oko njih, zaskače ih i igra, i nožari skaču uz njega, svi halakćući: „hä!“ „ihä!“

Na sto koračaji, kad se primaknu od prilike, izagju barjaktar i dva nožara iz roda gjevojčina, te ove igrajući sretu. Svaki nožar čuva svoj barjak, da mu ga nožari protivni ne dotaknu, jer bi bilo svagje. U obor svatovi stanu, gjeveri ugju u kuću kod nevjeste, koja stoji u osobitoj odaji sa bratom, koji je čuva od zlijeh gjevojaka, — pošto se je spremila, — da joj koja resu od struke ne zaveže u čvor; jer ne bi mogla, vele, sa mužem biti, a i ako bi to, ne bi imala gjece. Djever ručni — desni — smakne torbu, dadne bratu gjevojčinu jabuku ili dunju, a u zamjeni primi gjevojku, vadi opanke, te ih daje gjevojci, da se obuje, koja do tada stoji u čarape. Prstenj stavi joj na srednji prst od desne ruke, pa je obrne

[1] Zdravicâ kod nas u Crmnici, ma baš mogu reći, nikako nema; i one što su, vrlo su kratke, i varijanti zdravica iz okolnih pokrajina, osobito Primorja, koje su već u srpsko-dalm. „Magazinu“ otštampane. U sjevernim krajevima Crne Gore izobiluju zdravice svake vrsti u množini i veličini.

jedan put od zapada k istoku, daje pogaču, ostavlja gjevojku na amanet bratu njezinu i izlazi s onijem gjeverom pred kuću, opale dvije puške u znak da su svršili gjeverski obred. Svatovi svi tada opale i ulaze u kuću. Odmah sijedaju za „trpezom svečanom", za kojom sjede u čelu s lijeve strane stari svat od doma, koji se ne diže ni kad svatovi ulaze, a pri dnu istom s lijeve strane vojvoda. Pred njima su po dva bocuna od rakije; na onima, te su upravo pred njima, stoje jabuke, a na ostale dva ništa.

Do starog svata od doma posadi se stari svat od svatova, vojvoda do vojvode, i onda megju njima ostali svatovi zauzmu svoje pozicije. Stari svat vadi jabuku iz njedara i stavlja na svoj bocun, a tako i vojvoda; i onda sa starim svatom i vojvodom od doma promijene voće, i svaki svoje rani i počnu piti.

Pogaču, te je gjever donio, uzme stari svat od doma, digne se, stavi je na glavu, pa je objema rukama prelomi preo glave, govoreći (n. pr.): „iz Joka Milova u Pera Savova, i iz Pera Savova u Joka Milova, da se polaze vinom i hljebom, i ovo im najviša mrzav bila". Svaki od svatova treba od te pogače da založi.

Pred svatovima stoje cijela peciva; ako su mesojegje, u mjesto peciva: pršuta i rijez slanine. Do skora su svatovi sami sjekli peciva, za to su morali i sami noževe nositi. Sad pak moraju peciva istom cijela pred svatove izaći, ali ih vrću domaćima, da ih oni sasitne. Ožica nema posla na trpezi. Vina svatovi moraju piti devet puta „devet zdravica", koje broji stari svat od svatova. Na sedmoj — na opomeni starog svata — gjeveri su na noge te dovode gjevojku i stanu za svatovima, da je vide. Na osmoj zdravici domaćin dariva svatove — po vaculet i u njemu šestica, gjeverima dvije. Na devetoj svak je na noge, primaju oružje i kreću. Gjeverima stave u torbi drugu pogaču i pleće mesa. U oboru svi stanu. Stari svat od doma gjevojku blagoslovi: „Pogji s Bogom gjevojko iz ovoga poštenoga i glasitoga roda u taj pošteni i punani dom. Koliko puta kročila iz ovoga roda put toga doma, toliko ti Bog dao dobrijeh godina, da se s tobom pohvali i rod i dom. Imala 9 sinova, najgrgji ti bio kao ja, drugi kao kum, treći kao ručni gjever" itd. nabraja. A neki samo: „Pogji s Bogom gjevojko, kako radila, tako imala!"

Kad gjevojka sa svatovima izlazi, paze domaći da ne povuče nogom preko praga, jer bi — vele — svaku sreću u novi dom prenijela iz roda. Posle blagoslova starog svata, svatovi opale „bataru", zahvale i krenu. Barjaktar od doma počiva, a onaj od sva-

tova radi kao i pre. Gjeveri paze gjevojku, da se kradom ne obrne; ako ugrabi da se obrne, gjeca će se u ujake uvrći. Braća je na to opominju da se obrne, čine je pažljivom: „hajde s Bogom, o Stane!“ i opale puškom. Svatovi pucaju, a domaći izagju svi pred kućom pa ih prate pucnjavom vičući: „hajde s Bogom, stari svate, kume“ itd. Pazi se, koja će strana više olova prosuti.

Pred kućom, u kojoj je gjever zdravicom svraćao, iznijeli su zdravicu: bocun vina, na njem jabuka — dunja — šipak. Prvu zdravicu prima stari svat, uzme jabuku, pije i dodaje drugijema; svi moraju piti. Od skora su imućniji počeli i kave iznositi svatovima. Onaj, koji je uzeo jabuku, opali pušku — znak zahvalnosti, i idu; drugu prima kum, pa tako svi redom.

Zet ide po mladoženju, da dogje u crkvu, tamo primi vaculet. Vjenčanje biva obično. Samo posle vjenčanja kum i mladoženja opale pred crkvu dvije puške. Kad krenu od crkve, mladoženja ide za kumom a pred nevjestom.

Na vratima kuće — na pragu — čeka muško dijete iz brastva od 5—7 godina; nevjesta ga uzme na ruke, unese u kuću i dadne mu vaculet. Muško unosi zbog toga, da bi mušku gjecu ragjala. Svatovi posijedaju, kad ugju, podijele darove sa „zdravica“ i darivaju žene kroz kuću. Onda nastupa opšte veselje, kolo i pjevanje.

Sjutridan rano prije zore nevjesta sa gjeverima ode na vodu da donese. Kad se vrate gjeveri, opale dvije puške, znak da je nevjesta vode donijela. Svatovi se dižu, a nevjesta im polijeva, a oni joj daju po nešto novca. Svekrva učila je nevjestu jošt čim je došla, kako će koga zvati; upoznaje je sa ovim, onim: „ono ti je striko, ono brajo“ (gjever) itd. To biva, ako je gjevojka iz daleko; a ako je iz blizu, to su joj već u rod pokazivali.

3. Smrt. Ukop.

Pošto bude mrtvac u kuću, domaći oglase. Taj oglas biva lelekom. Muški prikupe se njih nekolicina, izagju pred kuću pa na glas svi u jedan mah: „lele mene brate, tato, striko (imenom Milo, Pero!), jutros za tobom ugašenome, pa za dovijek! lele mene, lele“. Žene uz njih začagore: „o moj brajo, (tato!“ itd.), pa se ne razumije ništa, što koja zbori. Na dvije ure — skoro — daljine ovo može se čuti. Taj lelek traje oko 10 minuta, pa ugju u kuću i odrede, koga će zvati. Obično zovu sve prijatelje na strani. U svako selo gje imaju „ilake“ (svojta, surodica) pošlju po jedno momče, da kaže kad će bit ukop, i da dogju. Ovo momče zove

se „poklisar“. U pleme ne zovu nikoga — pošto je svak čuo, i po dužnosti mora doći. Seljani, čim su čuli, skupljaju se na gomile, pa se upute. Kad dogju na sto metara od prilike daleko, skinu kape, pa svi iz jednog grla zaleleču; ukućani izagju pred kuću te se na isti način odazovu. Tako sve redom leleču, seljani pa domaći. dok stignu u obor, pa onda domaći pred njima a ovi za njima ugju u kuću, te se nad mrtvacem biju pestima u glavu. Za tim posijedaju, piju rakije i odlaze. Tako se izredi cijelo pleme. Prije su obližnji — usled korote — prevrćali kape i nosili tako po tri mjeseca, a sad crne: kapu, džamadan (prsluk) i pâs.

Posle podne žene, pred kućom ili nad mrtvacem, tuže i nariču, nabrajajući djela pokojnikova i spominjući vrsne brastvenike.

Do skoro se je pleme dijelilo, osim na brastva, i na „trpeze“. U svaku trpezu zapadalo je po 30 kuća. Ovijema je u dužnost spadalo kad bude mrtvac, da svaki donese po breme drva, i da paze i uregjuju, da sve ide u redu.

Noću stražare mrtvaca, da mačka preko njega ne preskoči, jer se bi potenčio. Kad mrtvaca krenu, pocuknu s nosilima tri put o prag, da ne bude već mrtvaca, a kad budu u obor, slome tikvu, u znak da ne osjeti kuća više štete za njim, no za onom tikvom. Kad se nosila ulecaju — poginju — biće brzo drugi za njim. Ako su te godine iz te kuće bili dva mrtvaca, stavljaju drvo podugačko uz drugoga, da ne bude trećeg. U kući, gje je bio mrtvac, ne legu pilad te godine.

Putem kad nose mrtvaca leleču. Stranci dolaze u krdovima pred (prije s puškama naopako). Leleču kao ono seljani, pred njima je „poklisar“. Posle podne posijedaju na koljivo. Prije je svaki ruča' pred crkvu od ostavštine pokojnika. Sad samo daje se rakija i vino. Pri koljivu, uz trpezu nariču žene dvije i dvije idući izmegju naroda polako, pognutih glava i skrštenih ruku. Druga zbori iste riječi što i prva, s izmjenom srostva. Ako prva rekne „brate“, druga će, ako su kumovi, reći „kume“.

Odiva mora svaka da tuži. Ako ne umije, mora da je našla zamjenicu, koja će u mjesto nje tužiti i govoriti „brate“.

Kad ko umre izvan svoje domovine, rogjaci ili plemenici, koji su se tamo desili, jave svojti, kući pokojnikovoj pismom u crnoj koverti dan, u koji je umaro.[1] Kad pismo stigne, brastvenici pokojnikovi odrede dan, u koji će biti žalovanje; pošlju pokli-

[1] Kod nas se govori samo pot*a*ro, zat*a*ro, um*a*ro, prod*a*ro.

sare jednako po plemena, da jave svojtama i prijateljima kao da je kod kuće ispijenuo. U jutro zorom ispred kuće pokojnikove oglase lelekom kao obično, a pred kuću postave astal (ako je kiša, u kući); na astalu polože· prsluk, gunj, jelek, kapu, nož, levorver (sve to može bit iz kuće ili pozajmneno za taj dan) i pismo sa kuvertom. Tu se leleče, nariče, tuži, i dolaze pokajnice preko cijeloga dana; i sve se to zbiva nad aljinama kao da je tu mrtvac položen. Ako je pokojnik imao ordena, objese ih o prsluku; a ako je bio vojnički ili gragjanski činovnik, polože jošt na astalu znakove vojničkog ili gragjanskog čina, kao: sablju, grb itd. U ostalih 7 plemena crmničkih nose astal sa istim haljinama pred crkvu, pa u mjesto što bi pred kuću lelekali, leleču pred crkvu, gje pokajnice dolaze.

Naricaljke i tužbarice nemaju onog efekta, prosto čitane. Crnogorsku ženu, osobito onu iz Crmnice, treba čuti gje tuži pred narod.

Naricanja kod nas je u Crmnici punano. Ima ih od dvije vrste. Jedno se zove tuženje, kad dvije žene, kao što sam i napomenuo, pri koljivu idu izmegju naroda jedna za drugom polako, i tuže; druga govori ono isto, što i prva, a prekrste ruke u znak skromnosti na prsa. A drugo je prosto naricanje, kad jedna sama nariče. I arije su tuženja i naricanja posve različite. Naricanje je obično, a tuženje nešto osobito, dirne u osjetljivost. To se osobito pazi i sluša, kad žena zatuži, zavije žalostivo: malo će ko ostati, da mu suze ne izlete. Za tuženje se biraju žene, koje imaju jak glas, a najviše one, koje umiju ponajbolje namiještati boleće riječi.

Ja sam pokupio i vjerno prepisao šest raznih tuženja i jednu naricaljku. Morao sam ići čitave dvije ure kod jedne na glasu tužbarice, Stane Živanove Rajčević, pa joj prestavio — pošto nijesam bio u stanju učinjeti, da pomru neke ličnosti, za koje bi tužbarica imala što reći — kako bi tužila: toga, ovoga, onoga u slučaju prirodne smrti, rata itd., i kako je tužila neke.

Tužbarica.

Izgovorena za vrijeme pogreba pok. kapetana Gluhodolskog Marka Matova Knježevića, koji je od domaće ruke 1890. godine poginuo.

Tuži jedna od odiva Knježevića, koja zamjenjuje njegovu kćer:

„Sjeknu munja od istoka,
zagjede me,
„Sjeknu munja, š njom strijela,
pogodi me.

„Pa što stojim da ne zborim,
imam za čem,
„Baš za tvoju dobru glavu,
dobri bane,
„Te si svugje glas poslao
po plemena,
„Po glavnijeh prijatelja,
imaše ih,
„Jer ti, tajko, glasit bješe
na daleko, —
„Da ti dogju u pohode,
kuku röde,
„Sve za hajtar glave tvoje,
oči moje!
„Te si junak poginuo
iznenada!
„Odvoji te od svijeta,
moj svijete,
„Od svijeta i cvijeta,
moj cvijete,
„I od knjaza svijetloga,
zdravo da je,
„I pazara i gradova,
o moj grade!
„I vladike i gospode,
gospodine,
„Od glavara i boljara,
sam glavare;
„I od dara knjaževoga,
za njem bješe,
„Od ordena i medalja,
lozo ljudska,
„I od sëla i plëmena,
što će sada!
„Od straguše i levora,
led mi u dom!
„I od braće i družine,
dobri druže;
„Od tvojijeh gragjevina
pohrgjali',
„I dobara prostranijeh,
dobro moje,
„I vjernoga druga tvoga,
što će jadna!
„I jedine kćerce tvoje,
ona kuka,
„Ona kuka bez prestanka,
kukavica!

„Tajka nije, brata nije,
suze lije.
„Što ti, zmaju, manjkavaše?
glava manjka!
„Na čemu te um ponese,
ràne moje!
„Na šenate i vojvode
serdar Gjuro,
„Komandire i glavare
Rado Pero,
„Na popove pod odežde
pope Mićo,
„I knjaževe perjanike
Risto Gjuro.
„Da l' na dvore nove tvoje;
o moj grade!
„No su dvori neobični,
ne pušti se,
„Gje su zmije i gušteri,
Bog ih kleo!
„Rane će ti vrijegjati,
rane moje!
„Lice će ti nagrditi,
nagrgjenoj.
„Tu melema tebe nema
nikakvoga;
„Jela nije, pića nije,
zasjelo mi!
„No te hoću, srbe, molit',
sestra jadna,
„Da poslušaš kćercu tvoju
bezrodnicu,
„Da rastresneš jakom snagom,
snažni tajko,
„Da razmakneš leden kamen,
kämi mene,
„I studenu crnu zemlju,
kćerca crna,
„Da raširiš bane krila,
krilat orle,
„Pa se digni u visine,
srb i sabljo,
„A na granu od oblaka,
granat junak.
„Tu se vije vita jelo,
ćerca vije,
„A na granu pera venu,
vazda venem!

sare jednako po plemena, da jave svojtama i prijateljima kao da je kod kuće ispijenuo. U jutro zorom ispred kuće pokojnikove oglase lelekom kao obično, a pred kuću postave astal (ako je kiša, u kući); na astalu polože· prsluk, gunj, jelek, kapu, nož, levorver (sve to može bit iz kuće ili pozajmneno za taj dan) i pismo sa kuvertom. Tu se leleče, nariče, tuži, i dolaze pokajnice preko cijeloga dana; i sve se to zbiva nad aljinama kao da je tu mrtvac položen. Ako je pokojnik imao ordena, objese ih o prsluku; a ako je bio vojnički ili gragjanski činovnik, polože jošt na astalu znakove vojničkog ili gragjanskog čina, kao: sablju, grb itd. U ostalih 7 plemena crmničkih nose astal sa istim haljinama pred crkvu, pa u mjesto što bi pred kuću lelekali, leleču pred crkvu, gje pokajnice dolaze.

Naricaljke i tužbarice nemaju onog efekta, prosto čitane. Crnogorsku ženu, osobito onu iz Crmnice, treba čuti gje tuži pred narod.

Naricanja kod nas je u Crmnici punano. Ima ih od dvije vrste. Jedno se zove tuženje, kad dvije žene, kao što sam i napomenuo, pri koljivu idu izmegju naroda jedna za drugom polako, i tuže; druga govori ono isto, što i prva, a prekrste ruke u znak skromnosti na prsa. A drugo je prosto naricanje, kad jedna sama nariče. I arije su tuženja i naricanja posve različite. Naricanje je obično, a tuženje nešto osobito, dirne u osjetljivost. To se osobito pazi i sluša, kad žena zatuži, zavije žalostivo: malo će ko ostati, da mu suze ne izlete. Za tuženje se biraju žene, koje imaju jak glas, a najviše one, koje umiju ponajbolje namiještati boleće riječi.

Ja sam pokupio i vjerno prepisao šest raznih tuženja i jednu naricaljku. Morao sam ići čitave dvije ure kod jedne na glasu tužbarice, Stane Živanove Rajčević, pa joj prestavio — pošto nijesam bio u stanju učinjeti, da pomru neke ličnosti, za koje bi tužbarica imala što reći — kako bi tužila: toga, ovoga, onoga u slučaju prirodne smrti, rata itd., i kako je tužila neke.

Tužbarica.

Izgovorena za vrijeme pogreba pok. kapetana Gluhodolskog Marka Matova Knježevića, koji je od domaće ruke 1890. godine poginuo.

Tuži jedna od odiva Knježevića, koja zamjenjuje njegovu kćer:

„Sjeknu munja od istoka,
zagjede me,
„Sjeknu munja, š njom strijela,
pogodi me.

„Pa što stojim da ne zborim,
imam za čem,
„Baš za tvoju dobru glavu,
dobri bane,
„Te si svugje glas poslao
po plemena,
„Po glavnijeh prijatelja,
imaše ih,
„Jer ti, tajko, glasit bješe
na daleko, —
„Da ti dogju u pohode,
kuku röde,
„Sve za hajtar glave tvoje,
oči moje!
„Te si junak poginuo
iznenada!
„Odvojî te od svijeta,
moj svijete,
„Od svijeta i cvijeta,
moj cvijete,
„I od knjaza svijetloga,
zdravo da je,
„I pazara i gradova,
o moj grade!
„I vladike i gospode,
gospodine,
„Od glavara i boljara,
sam glavare;
„I od dara knjaževoga,
za njem bješe,
„Od ordena i medalja,
lozo ljudska,
„I od sëla i plëmena,
što će sada!
„Od straguše i levora,
led mi u dom!
„I od braće i družine,
dobri druže;
„Od tvojijeh gragjevina
pohrgjali',
„I dobara prostranijeh,
dobro moje,
„I vjernoga druga tvoga,
što će jadna!
„I jedine kćerce tvoje,
ona kuka,
„Ona kuka bez prestanka,
kukavica!

„Tajka nije, brata nije,
suze lije.
„Što ti, zmaju, manjkavaše?
glava manjka!
„Na čemu te um ponese,
räne moje!
„Na šenate i vojvode
serdar Gjuro,
„Komandire i glavare
Rado Pero,
„Na popove pod odežde
pope Mićo,
„I knjaževe perjanike
Risto Gjuro.
„Da l' na dvore nove tvoje;
o moj grade!
„No su dvori neobični,
ne pušti se,
„Gje su zmije i gušteri,
Bog ih kleo!
„Rane će ti vrijegjati,
rane moje!
„Lice će ti nagrditi,
nagrgjenoj.
„Tu melema tebe nema
nikakvoga;
„Jela nije, pića nije,
zasjelo mi!
„No te hoću, srbe, molit',
sestra jadna,
„Da poslušaš kćercu tvoju
bezrodnicu,
„Da rastresneš jakom snagom,
snažni tajko,
„Da razmakneš leden kamen,
kämi mene,
„I studenu crnu zemlju,
kćerca crna,
„Da raširiš bane krila,
krilat orle,
„Pa se digni u visine,
srb i sabljo,
„A na granu od oblaka,
granat junak.
„Tu se vije vita jelo,
ćerca vije,
„A na granu pera venu,
vazda venem!

„Pod njome je dobra voda,
dobri bane.
„Na kraj vode vila sjedi,
gorska vilo!
„U njoj ima svaki lijek,
zli mi vijek,
„I od ranâ i od bolâ,
zabolje me!
„Ranjenici rane miju
ranjeniče!
„A bolnici lice miju,
ja ga nemam!
„Ma te ćerca hoću pitat'
dobri tajko
„Da te pitam, kad ćeš doći?
ne ćeš nigda!
„Ma me ne moj prevariti, —
prevari me!

Posle nastupa naricanje, koje se kod nas zove „gjekanje“.

Odiva, takogjer na skupu za odaljim bratom, i to odiva, koja je udata u drugo pleme:

„Što sam stala pa prestala?
stala s jadom!
„Što za tebe ne govorim,
ja kukala!
„I za tvoje odvajanje?
brate rode!
„Ti od braće i družine,
drug dobrome.
„Kome gjecu ti ostavi?
siročadi!
„Ko će njima vode dati?
ponese me!
„Ko li ognjem ogrejati?
izgore me!
„Što si braću pokupio?
bratska falo!
„Slava nije, svadba nije,
kuku mi je,
„A nije ti krsno ime,
kršni bane!
„Ema ću te stidom pitat,
sestra stidna,
„Kugje si se opremio
oštra ćordo,
„Hö li hodit' put Cetinja,
glasit' bane!
„Na sakupu s glavarima
prvi bješe:
„U ogjelo pod ordene,
moj delijo,
„Ti da primiš dar od knjaza,
za njem bješe,
„Ka si megdan dijelio,
megdandžijo,
„Naokolo Gore Crne,
sestri crnoj,
„Od Bileće do Rumije,
kuku mi je!
„Da pogibe u boj ljuti,
brate rode,
„Ti na bitki knjaževojzi,
knjaz ni zdravo,
„Hćah te nekad zaboravit,
ne ću nigda!
„Ti ćeš tamo braću naći
na okupu,
„S medaljama i sabljama,
sabljo brate,
„I knjaževa kapetana,
striko Savo
„I popove pod odežde,
pope Pero!
„Pope Pero, pope Marko,
o moj tajko!
„Nego popa poznat ne ćeš,
poznat bješe.
„Jer na rame glave nema,
zorna glavo,
„A bez glave zbora nije,
zborandžijo!
„Nego pogji ti kod strika
glasitoga;
„On će tebe prihvatiti,
ima koga,

„Pitaće te za ovamo,
kaži pravo!

Naricaljka.

Što sam ti se
Skamenila?
Kam mi u dom!
Što za rȁne
ne zadijem
bez prebola;
Što ocrnje
dom i kuću,
Sestra kuka.
Koja sestra
brata nema,
bezbratnica,
oči ima,
vida nema,
očni vidu!
Pleći ima,
snage nema,
o moj brate!
Ruke ima,
krilâ nema,
krilat brate!
Na čemu te
želja nosi,
željo moja!
Al' na baba,
al' na brata?
Kuku Pero,
Kuku Pero,
kuku Joko,
braćo jedna!
Kada hoćah
u rod doći, —
ne ću nigda! —
ti me hćaše
dočekati
kao vazda,
za svačem me
upitati;
ko će sada?

Nad glasitom ženom:

„Što za žalost ne zadijem,
zagjelo me,
„Te za tebe ne govorim,
o banice,
„Ka' su bole prijevarne,
prevari te!
„Mnogo si se namučila,
oh do boga!
„Nego da te pitam malo, —
ne umijem, —
„Kad se duhom dijeljaše,
rajska dušo:
„Što ti bješe najžalije
ostaviti?
„Al' se doma odvojiti,
domaćice,
„Od sinova i od snaha,
Solomunko?
„Jesi l' kući razlog dala,
razložnice,
„Sinovima i snahama?
teško njima!
„Jesi li ih zakumila,
sestro moja:
„Da ti kćerce dočekuju
kao vazda,
„Da ne idu plačem doma,
one plaču,
„Jer je majka velje dobro,
o Srpkinjo!
„Sinove ćeš tamo naći,
gjeco moja,
„Okupi ih oko sebe,
dobra majko!

Nad Stijepom Markovijem Gregovićem, kad se je samočetvrti utopio, goneći u barku noću tain pod Bar 1877. u vrijeme opsade Bara, pa su prijatelji iz Crne gore išli na ožalovanje.

„Što sam mukom zamuknula?
ja zamukla!
„Što za žalost ne zadijem
preveliku,
„Ti koju si učinio
o moj kume!
„Kad raširi momče krila,
krilat' bane,
„A pohita kao soko,
soko kume,
„Na posluzi knjaževozi,
uzdanice.
„Uveze se slano more,
o moj bore!
„Punu vjetar od planine,
sam planino,
„Prevrnu se crna barka,
kuka majka,
„Te haždaja, slano more,
proždrije te,
„Proždrije te sa družinom,
majka tužna,
„Ne dade ti isplivati,
zlo mi u dom!
„Glave ne bi, glasa ne bi,
ne bilo me!
„To je knjazu žao bilo,
žali bože.
„Jere si ga poslušao,
kao vazda
„Na posluzi njegovozi,
vjerna slugo,
„Te s' odvoji od svijeta
bijeloga,
„Od svijeta i cvijeta,
cvijet kume,
„Od plemena i komune,
drug dobrome,
„Od oružja i ogjela
junačkoga;
„Od jedina brata tvoga,
pravo nije,
„I žalosne majke tvoje,
što će sada?
„Ciči jutrom i večerom,
ima koga,
„Kad pogleda slano more
sa prozora!

Nad haljinama i knjigom, kad dogje sa strane, da je neko umaro.

„Vran doleće, glas donese,
zli mi glasi!
„Od svijeta dalekoga,
moj svijete,
„Da si glavu izgubio,
moj delijo,
„U Stambolu turačkome,
Stambuldžijo,
„Svoju kuću zatvorio,
žali bože!
„Kom' ostavi dom i kuću?
kući tužnoj!
„Te si bio na tečenje
stečeniče.
„Prevari te carsko blago,
carev grade.
„Ruke savi, oči sklopi
ti za vazda.
„Kape jevo,[1] glave nije,
ne bilo me!
„No si posla' crnu knjigu
mjesto sebe.
„Nego knjiga ne govori,
zli mi govor!
„Knjiga kaže bole tvoje,
muke moje.

[1] *jevo* mj. *evo*.

Nad junakom popom Jokom Učičevićem, koji je g. 1876. poginuo u Sutormanu. Turci ga posjekli. Gluhodolski popovi bili su u boj, i tamo učestvovali kao prvi vojnici. Oni su sjekli, a i njih su sjekli. Četiri su vazda bili u logoru, a po jedan je dolazio — dežurni — u pleme, da odsluži liturgiju. Oni su išli na silu glavarima, i to je jako glavarima padalo u oči pa i samome Gospodaru, kad je iste god. 1876. posjetio „crmnički bataleon“, i za vrijeme ručka počastio svještenstvo gluhodolsko, te su morali sjesti u trpezi s desne i s lijeve strane Gospodaru.

Popovi ti bili su: pop Joko Učičević, pop Jovan Gvozdenović, pop Ivo Mihaljević, pop Mićo Jovović i pop Tomo Jovović. Pop Joko, pop Jovan i pop Mićo posjekli su pet turskih glava, a u potonju su Turci popa Joka posjekli:

„Što za tebe ne govorim
pope Joko,
„Ti junače nepontani (nepomični),
prvi bješe,
„A od vazda i za vazda
svješteniče!
„Kad se sile podigoše
na granici,
„Navriješe u Sutorman
nevjernici.
„Tu si ora' zagazio
kao vazda
„Na Turčina krvavoga,
bog ga kleo,
„Te bi, pope, prijevara,
vojska vara;
„Ugrabi te turska puška,
ne pucala!
„Uzdanice uza sebe
ne bi tebe,
„Da ugrabi, pope, tebe,
kuku mene!
„Posjekoše glavu tvoju,
žali bože!
„Bez glave te donijesmo,
oh do boga!
„Nagrdiše, bane tebe,
oh platili!
„Odvojiše od odžaka
punanoga,
„I od crkve i plemena,
pope bane,
„Od oružja gvozdenoga,
gvozden junak,
„Pa se zore glavom tvojom,
pravo nije!

Ovaj svještenik bio je to jutro (17. Juna) na redu kod kuće. Čim je u zoru začuo puške, pohitao je u Sutorman, na 8 sati stigao, posjekao dvije turske glave i prodaro u prve redove, te ga Turci posjekli. Da je svaki od vojnika to jutro učinio juriš kao pop, Turci su morali bježati, a tako boj je trajao do noći, i tek onda Turci pobjegli. Pop nije znavao raspored vojske, niti znao, da je uregjeno bilo, da se vojska turska navuče u dublje; ali Turci ostaše u prve pozicije.

4. O Božiću.

Pored već štampanog i u opšte uobičajenog rada o Božiću kod nas postoji jošt i to, da se na veče Božića večera iz naćava; da volovi ugju u pojatu preko lemneža; da na Božić čuvaju se, da ko koga rukom ne dotakne jer koliko bi udaraca učinio, toliko bi mu izašlo čirova; da kokoške okupe u obruč i tu da im dadnu zobati, i tako ne će za cijelu godinu po tugjih kuća snositi.

Ako toče badnjaci na vatru, proriču dosta vina te godine; ako je Božić kišljiv, biće rodna godina. „Mutni Božići, puni košići". Ko ubije pticu na Božić, bit će cijele godine.

Drugi dan Božića zovu zetove na gozbiju — s tikvicama da dogju treći dan Božića u veče. Zetovi slabo dolaze, no većinom njihova braća; jer je velika ruga da zet dogje. Po raskrsnica sve stoje ili sjede gomile ljudi te vrebaju hoće li vigjeti kojega od zetova, da ide u tazbinu. Čim ga opaze, dignu viku i smijeh, jave mu u tazbinu, a da izide tast da srete zeta: „ha iznesi, more, kobasicu na prag, pa izmjeri zeta, eto ga; ako je kratka, nadoveži, i objesi mu je o grlu!" Niko se ne ijedi. Neki dolaze noću u tazbinu, neki treći četvrti dan, i to obično oni, koji nijesu jošt praktikovani u šali.

5. Na zadušnoj suboti.

Na zadušnoj suboti bio je običaj u Crmnici, koji sad samo u Podgori postoji, da sveštenici cio narod, koji se je u crkvi skupio, počaste rakijom i po komadom prosfore, koji su „pasimadom"[1] nazivali. Te subote svaki donosi po prosforu za pred dušom svojih umrlih.

Pošto se odsluži služba, narod posijeda pred crkvom kao pri koljivu, piju rakiju i jedu pasimade.

Gje je jedna saborna crkva a više parohija: to se narod podijeli na parohije i posijeda, i svaki pop časti svoje povjereno stado.

Od svega je najinteresantnije to, što nevjeste, koje su te godine dovedene, stoje pri dnu trpeze, i to svaka na noge, na okupu jedna pri drugoj, a na dogled narodu. I dok god traje ova skromna počast, one stoje na noge.

Na svršetku svještenici ovijem nevjestama dadnu po prosforu, da vrate dar, koji su te nevjeste svješteniku, svaka po vaculet, ubrus, pri vjenčanju darovale.

---

[1] Odrezani komad hljeba uzduž cijele pogače, do pô kila težine.

6. Moba.

Po 30 dana na godinu mora kod nas čovjek preko godine ostaviti na mobe. Kad ko nosi šljeme, grede, kamenje za kuću, žito iz polja, gori klačnicu, mora zvati mobu. To se kod nas sve vrši besplatno, samo im vlastitelj rada daje jesti i piti. Moba se kod nas jako praktikuje, zaostala je ta vrlina od starine. Po 150 druga može da se prikupi. Tu je velika graja i vika pri nošnji: „drž, ne ostav'!“ „ha sokolovi!

Pjeva se i šali se; pošto prinesu, ručaju i više puta se zavrgne kolo.

Kad ostanu gjeca sirotna na siromaštini, od cijelog plemena odabere se po 10 ljudi te se podijele i zarede u selu kroz mahale, idući od kuće do kuće, da im kupe žito.

Kažu: „za onu nesreknju famelju toga i toga sramota je, da ih puštimo od gladi; što je ko vrijedan da dâ“.

„Pravo je dat', kako ne“ — odgovori onaj. — I tako skupe po 30—40 bagaša (6—7 stotina kila) frumentina.

Kupi se ne samo za siročad, nego za starce i sakate. Onaj, kome kupe, spremi večeru „kupljačima“. Takvih pohoda biva kroz godinu blizu deset.

Kad kome kuća izgori, istom tako rade, i daju opštinari na skupu pred crkvom: neko žita, neko tigala, neko štica, neko novcem, a neko radom, te mu načine jošt bolju kuću.

7. Oborivanje goveda.

Kad goveda na prečac crkaju, bude glas u selu, da svaki doćera goveda u polje ili na kakvu poveću poljanu. Kad se sva goveda prikupe, onda uhvate dva para volova; i to dva brata dva vola, megju kojima nije bilo drugog teleta: s njima oru dva brata rogjena, megju kojima se nije ragjalo gjeteta. Uhvate jedan s jednog, a drugi s drugog kraja, proždenu jednu brazdu u vidu kruga okolo sviju govedi. Kad zapuče brazdu, onda svi čobani pucaju iz pušaka preko govedi; i goveda prestavljena idu kući. To se zove „oborivanje“. Ima 40 godina, da je to ukinuto — ostavljeno.

8. Skromnos ženskih.

Kad srete muškog, idući na vodu, skine vijedro s glave i izvadi kugjelju, stane dok muški progje pa opet zatakne i krene. Lju-

bljenje u ruku isčezlo, samo postarije jošt nasrću. U kući, kad stranac — prijatelj dogje, ženske ga ljube u ruku. Za vrijeme večere, sijeda gost i domaćin kutnji i sin mu, ako je postariji i priznat. Žene dvore i služe, a večeraju u „drugu trpezu“. U slučaju, kad je gozba, te sjede i ženske, kad počnu muški piti, one ustanu; muški su počeli protivu toga vikati, pa samo neve to pridržaju. Najmlagja od ženskih izuva gosta i umijeva mu noge. Ako je obuća mokra, suši je i ne će leći dok sve spremi.

Sad ima živih, koje za po dvije godine, otkad su došle, nijesu sa mužem ležale, no se to činjelo velika sramota. To je obično bivalo u kućama, gje ima poviše čeljadi; i negda bivalo je i biva, da muž ženu imenom ne spomene, nego „ona“, „vidije li nju“, a tako i žena muža „on“: „gje je on“, kako će „on“, pita „njega“. I sad pola ljudi ne zovu ženu imenom, nego sve tako.

9. Majka svetoga Petra.

Kad se je sv. Petar prestavio i dušom pošao u raj, pitao je tamo za majku, pošto je tamo nije vidio, gje je? A gje drugo, rekoše angjeli, nego u pakao. On se uputi tamo i nagje je. A za boga majko, reče — što si tu, jesi li ikad u tvoj vijek kakvo god dobro učinila?!

— Jesam, sinko, darovala jednoj siromašici jedan kočan kupusa.[1]

— Hajd' — rekoše angjeli — za ljubav svetoga Petra, koji je toliko dobra narodu učinio (dakle po narodnjem mišljenju ima hajtara i milosti na nebesima, koliko im je to ušlo u modi). Okroj to zelje, tanko što najtanje mož', pa diž' iz ovoga pakla, hajd put raja, pa doklen dopreš.

Ona izreza i krenu. Za njom pristanu nekoliko odrpanih siromašica: „a gospogjo ne daj, ne ostavno pomozi, ako znaš, što je ljuta nevolja, e ćemo s tobom“ — i stanu joj se vješati o skutove.

— Odvukujte se od mene, poganulje jedne, nije svaka majka svetoga Petra — odgovori im ona, i uputi se sama.

Taman htede da ugje u raj, a zelje se prekide, a angjeli sa vrata raja zavikaše: „natrag, grešnice jedna, otkud si i došla; čuli smo mi lijepo, kako si se ponovo u kretanje ogriješila!“

---

[1] Jedan korijen u lišće od zelja raštanja.

10. Liječenje smetnutog trbuha s vodom.

Kad ko smetne[1] trbuh, ide jedno od domaćih čeljadi kod žena bajalica, koje su se oglasile u plemenu, da su vješte, i što je najglavnije, uspješne u tome liječenju. Ima ih u plemenu po pet do šest. I megju njima ima boljijeh i gorijeh. Razumije se, da su ove bolje već uobičajile uzimati za svaki pokušaj po šesticu, i to bez garancije, da li će biti bolje ili ne. Ko god ide kod ovih žena, nosi po sir, jaji, rakije ili tako što, da daruje doktora bajalicu; jer kao i svugje, tako i tu: „prazna ruka molitve nema“.

Ova žena stavlja vode u ibrik, i to freške, koja je jako donešena, da je ko iz suda toga pio, u koji je voda donešena, kaže baba, da ne bi mogla ono djejstvo učinjeti, koje inače. Ibrik s vodom turi na oganj i u sebi govori: „Vodo! kumim te tri put koliko je od neba do zemlje, ako je (prestavimo) Marko Perov (mora mu i oca spomenuti) smašio[2] trbuh, nek' mu se povrati“. Pri izgovaranju ovih riječi prekršća rukom po vrhu ibrika istom tri puta.

Kad voda usključa, ne pomiče ibrik natrag, da se ne bi stvar, za koju radi, natraške obratila i izjalovila, no naprijed i u isto vrijeme digne ibrik i nalije vodu u poveći tanjir ili sahan, i iste prve riječi ponovi, a ibrik izvrne u istome sudu dnom na više. Voda — razumije se — usled isparenja ugje ponovo u ibriku, i tanjir ostane suh. Tijem je ceremonija dovršena, i pošto je voda u ibriku ušla, stvar je uspješna.

Ljudi, koji su na putu, a stradaju od tog smašanja, javljaju kući, da nastojavaju, da im se svako 15 dana ta lakrdija pravi.

Žene, koje to rade, kažu, da ne smiju nikome tajnu ispovjediti, jer onda ne bi bile u stanju nikoga izliječiti. Za svaki pokušaj počele su mnoge da naplaćivaju svoj trud sa 10 novčića.

11. Ujed pčele.

Kad koga, osobito dijete, pčela ujede, odma žena, koja se je najbliža potrefila, ujed onaj prekršća ključem od kovčega, iz tri puta ništa ne zboreći.

---

[1] Kod nas se kaže: „smetnuti“, „svrgnuti“, „smašiti trbuh“. Bije na pupku, a dobije se, kad čovjek u brzom hodu nepravilno stane nogom, a nije dobro podvezan.

[2] Kod nas se kaže: smašiti, smetnuti i svrgnuti.

Prvijenstvo imaju oni ključevi, na kojima je krst Solomonov izrezan.

*

Sve do sad navedeno od ovuda nije niko iznosio na javnost. Opisani običaji i vjerovanja prostiru se u 7 crmničkih plemena (3000 domova): od Sutormana do Ljubotinja, od Skadarskog blata do Primorja (Paštrovića), samo što u druga plemena, osim kod nas u Gluhi Dô, za mrtvacem ne skidaju kape.

Ova nahija služi se južnim narječjem, i puno je provincijalizma i barbarizma, turskog i latinskog (talijanskog).

12. Преудала се.

Лазар Николин био је један од оних људи, што их прости народ зове „срећним"; јер за чем се је год заузео да ради, отишло му је за руком као вода, а недаћама отимао се је јуначки, одужио готово све дугове, које му је пок. отац за врат оставио; а подржавао и унапредио јунаштво и гостопримство куће, дакле од једног младића од двадесет и пет година. као што бјеше Лазар, није се могло више ни исчекивати. Но народ као народ, не хоћаше да све то призна његовој вјештини, заузимљивости и енергији, него вељаше: њему је ласно, он се је родио у „црвеној кошуљици", премда су Лазара чујали, не једном, но сто пута, ђе се куне сваштом на свијету, да је то пријесна лаж, и да од тога нема ништа. Само сиромах бјеше од тога највише погинуо, те му кућа изнутра гораше. Жена му имаше болијест, и то неизлечиву, од које већином данашњи њежни пол пати, а то се научним стилом називље „страст": да испипљу и најтање мисли свога мужа.

Прошло је већ оно вријеме и код нас, да се стопаници на питање: „ђе си био?" „Ја сам со сијао" — одговори. Него поради мира и слоге у кући, треба се чистина и рачуна; а то се богме не може свагда, некад недостаје времена, а некад човјека и мрзи парчање. Ето од чега је патио Лазар, казасмо да сви знамо, па ако ће му и жао бити.

Ђе си био?! Куд се вучеш?! А јадан, јадан! ко те не зна, много ли би блага за тебе да', ђаволи су тебе под чаприцом (кожом)! — усула би Јокана на Лазара, који — по готову — на уру ноћи — сваке вечери — кући стизаше. — Што чиниш на

ову уру ноћи по улица, те те сваку боговјетну ноћ вечером чекамо, ка' да си ми на корист одио?!!

— Нека, жено, не удави, преко тврдо ти се молим! Знам ја, што ти мислиш, ма не ухвати мене јошт данас у то либро! — Па да је завара, заокупи говор о другоме.

Једне вечери правдаше се он:

— Био сам са неколико људи, да миримо ону несрећу с женом, опет се затакали (заинатили), то, што зборе једно другоме, боже заступи! Очи ми се мичи! — вели он њојзи, хаљине те купеља, па лом' врат! — те ми око њета, некако га умири, и склописмо их бруке на сто јада!

Лазар — пошто ово изговори, погледа жену из дубље у очи, да увиди, да ли је изабрао предмет повјерења, који је истина у самој ствари постајао, само га је Лазар из далека слушао.

— А збораше ли што она њему? — припита Јокана.

— Она њему?! Куњаше сиромашица дане и године, кад је бог да', и проклет они час био, кад су се саставили! — говораше.

— А брав божи збиља, свака јој ура проклета! А да не бик ја, но му прижђила,[1] да му се капица на главу заврти!

— Тобож би звала суд, па се подијелила?!

— А да што мислиш!

— Вала су ђаволи у вас жене!

— Бого ми није и ђаволико, зашто да је изгони из куће? за који конат?!

Па се опет поврну на прво:

— А колико бик ти ја жеље (зло) рада била, ја бик те свјетовала, да се не мразиш вез преше, судник нијеси, кмет нијеси, брат јој нијеси, па пази своје после, сјутра да скоче дужници, не би ти остало колико би прст замота', ни клинац у греду!

Ово Јокана све на душак изговори, као што је и имала обичај, да му сваке вечери по једну овакву лексију очита. Али није била ни на кривоме путу, јер збиља Лазар бијаше гледан и лијеп као лијепи дан у години: прео паса танак као мрав спрам величине, а у плећима и раменима широк као Черкез, вазда готов насмијати се, па се одигну они густи црни брци као крила од ласте; а отвори се и покажи,

[1] **Прижђити:** сврућити кога у суду, а и иначе.

здрави, чести и као шећер бијели зуби; очи црне, просто играху — као што вас трепташе, — и из далека привлачиваху. Па могаше ли дакле — као што Јокана захтијеваше, непрестано у кући стајати? Не, а чим изађи стријељан је био погледима по улица и са прозора. А он је јошт и у нарави био допадљив, сладак и љепорјечив, право рећи: никоме погледа и слатког осмјејка дужан остао није; па било да он то захтијева, или да га околности на то навуку.

Не ћу боме рећи, да је наспрам сваког једнако расположен био, због чега је и имао злотвора: него опет тешко томе ко њих нема, он и не вриједи: дакле криво је било овим на њега; те нешто из узрока тога, нешто из нарави, а нешто из злоће, дошаптавају Јокани за поступак Лазарев; а жена је жена, само мало па доста, само напомени јој о чему — повјерова.

Милица је у потоњој, угошћивала и вазда добро примала ове потказиваче, који су јој о владању Лазареву рапортирали. Па, дакле, није ни чуда, што је Јокана свога мужа тако студено и хладно дочекивала.

Једнога пазарнога дана придоцнио се сиромах Лазар на његов зли пут, те пошто је сваки окренуо, упутио се и он са Јањом, најљепшом ђевојком у племену. Код кућа чека их и једно и друго, чека, нема; би ура ноћи и прође, нема, док отац Јанин забринуо се за кћер, те јој изашао на сусрету, па ју на сав глас стао звати:

— Јане! О Јаанее!

Чу Јокана — присјети се злу — узрастоше јој груди, поче срце јаче да бије, одуљи јој се и изоштри језик, живо даде команду ђеци да вечерају, па положи малог Андра у кревету, подвеза му главу, и нареди, да јечи, кад му отац стигне, и да рекне: боли ме глава; а Вука од четири године положи покрај ватре, обета му дати сјутра кобасице, само да рече: „изгорио сам се“. А она живо сједе па ста смишљати. По сто јој ријечи из један пут кроз главу појуре, и то све гора од горе. Све се бојаше, да се не расхлади док он дође. Мало за тим Лазар примакао се кући па мисли: јесам ли могао Јањи су мање ријечи више казати? Рекао јој, да је љубим као очи у глави; да ми на сану долази, и да нијесам по несрећи ожењен, не бих ни једну од ње волио са собом имати; приговорио јој, да ме не хвали пред другим људима; да крије ка’

змија ноге, само вала вала не присјетих се, да је припитам: има ли обичај зборити кроза сан? Него је опет све било лијепо, но како ћу ја сад пут црне куће, да ме човјек пита, сјекнуће она отров на мене ка' змија из круга, с врх главе: „ђе си био?! што се скитуљаш?!“ А знам је, ђаволи јој очи извадили! На што ће ми црни живот, кад ми се куће не мили! Лијепо ли је бити бећар — ма ми то сад пада на ум — да дођеш дома до зоре, или да не дођеш, нико ми не би рекао: ђе си, ни што си?! Него опет да се нијесам оженио, не бих имао оне два ђетићка. У једну уру збиља, кад се разаберем, има и она развлог, треба за ђавола и анђела право рећи, ма право опет да ми по ђешто и опрости, а? — пита он себе путем кроз помрчину идући, — обукујем је, храним је, њу и ђецу, браним јој част; а ђавола јој браним, да ти се та част овако радећи брани?! Опет побија свој говор. Е да је простоноћас у појати без ни залала' лежати, но у пустој кући, а није пуста, ни дао бог, док су ми они ђетићи живи. И у тима мислима настави: а имам и ја језик, а муж сам јој, те вјерни!

— Ха да се човјек ђаволу насмије!

А штап, зашто ја не бих узео, па јој онако по црногорски пребра' кости?! У томе се примаче.

— Отвор! — проговори оштро.

— Ето ви тата, зло ви дошло јутро, ка' ви је дошло! — завитеза Јокана из куће, те у часу отвори врата; — оставиће ве, бого ми — настави опет — да ви се жито по селу купи!

— Ти таракаш (обилазиш) проз те улице — навали на мужа, кад праг прекорачи — дијете јучерање! а имаш котар дјеце, зло им дошло јутро и са мном! Ђе ти је добро вече? на зло ми дошло ка' ми је дошло! Не питаш за дјецу, како су ти, а што, да ти је тебе стало?! А бого ми се не надам, да ће они мнађи жив осванути и дочекат' док лијепо раздани! Данас од ићиндије[1] нијесу га крушно[2] на своја уста обидовали (кушали). Питах их: оли баго овога? оли баго онога? Хајде збори ти, ако немаш работе!! Ови старији опет — ка' што имам сто работа, паде дијете ка' дијете у огањ, опржи мало једно уво, а могу ли ја свуђе допријети?! Убио ме бог и кад ме је икад на ови свијет сазда'! Оца што имају или га немају, све им један конат (рачун), да ти си им што донио, како

[1] Трећа молитва мухамеданаца.
[2] Хљеб, месо, тврда јела.

си доша' с пазара! Е, овако се више душкат' (дисати) не може! и уздахну.

— А Андро, јеси ли се добро изгорио, душо моја? проговори Лазар без духа, подижући покривач ђетету с главе, и гладећи га по коси.

— Бого ми, ја, тато, не не ни мало, но ми је запријетила нане, да лежим; а ја да смијем од ње, бик се дига', да те загилим.

— Ха! ха! ха! гроотом се насмија Лазар. Ходи ти, душо моја, код мене, не смије тебе та нана карат'; е ћу ја тој нани ноћас свако ребро по наполи учињети!

Дијете уста, те га пољуби, а Лазар припријетивши жени са климањем главе, оде код Вука.

— Бели ли те добо гава, сице моје?

— Ја бик ибе, нане, не могу више ову кипу дижати!

— Није нана, но ја, кућо моја, а бели ли те оде? а оде? а оде? — пипље га по глави и прсима.

— Не бели ме ниста, но сам гадан!

— Жено! чесова је ово работа ноћас?! С ким спрдњу хоћеш да водиш?!

— Или ти са мном, тако реци јуначки — проговори Јокана — заједно леба више јест' не ћемо на ови конат; па ето ти оне, с којима дружиш! Сјутра хоћу да знам, што је моје! На мој рачун трпљела сам те доста! На твоју душу ја и ђеца!!

Узмучи се Лазар, узмучи, хћеде да јој појури, и да је у оној љутини раскубе као орао кокошку; али се присјети: да, кад би почео, рука нема границе, и да је би могао нагрдити, да не може суду рачуна дати. И каквога му је опет поштења избити жену! Учиње чојски, ни прстом је не дотаче.

— Валај жено, боље ће, — настави Лазар — ја бит' овђен, а жив, а дио у кући, а јошт с тобом, то не ћу, да ме свијет кроз уста плаче, ко ми је крив, е се замакох, и не ћу ве сметати, но колико је сјутра крећем у свијет. Ето ми они пасапорат стари, што бјех добре ради ланик узео, па ме ђаво, до њега ништа, сметну, да не пођеш, по ми жао оставити бјеше, тебе и ту ђецу; ма пошто је овако, идем, па да' бог да се ми никад не видијели, теке да сам ја здраво!

Зора није нашла Лазара у кући, покупио нешто пртљага, и испред зоре у кретању, уз свитак, са сузним очима пољубио синчиће, и опет их полагано прикрио, да их не пробуди.

— З богом, моја ђецо! — јецајући говораше. Тако ми јаки бог помогао, не ћу ве заборавити! Благо мене с вама!

Сврати код стрика Јанка те му препоручи, да их надгледива, да барем леба не желе, — па упути.

Свак се зачуди, кад чу у јутру, да је Лазар отпутовао. Не чуђаху се што оде, но тако ненадно! Неки су му се боме после и ругали — пошто се ствар разбистри — што је за инат женин дигао.

Прође равно 8 година, откако је Лазар пошао у Цариград; шиљао је из три пута по нешто пара; пола од тога је претекло, те је стрико Јанко под интерес дао. Свакијe већ мислио, да ће и дома доћи; — оставити двоје ђеце, а јошт жену онако младу и лијепу, те без шале лијепу — говораху — да се онаквог пара није састављало. А јошт каква се учињела Јокана, пошто јој је муж отишао. Имала да троши — не штеђела, мало присметена да бог опрости, па јој то уз љепоту донијело и проузроковало јошт: дебљину и руменило.

Чека Лазара једне посте, друге, треће; чега нема, нема. Па и Јанку бјеху престала писма долазити.

— Вала сам се снебио (снуждио) за онога ђетића — говораше — бик му писао, да знам ђе је, да иде дома у сургун (путем суда)!

Питај наше, који долазаху отуда: знаду ли што о њему? али се размињиваху у ријечима и доказима.

Они вели: прода' је оџак и крећа' је дома; они: обрнуо је пут Александрије: отворио се је — чуо је — некакви прокоп пут црвенога мора.

Чекај писма, а jä, нема.

Бише принуђени објавити преко новина:

„Лазар Николин Новичић, Црногорац из „Бршганова Дола“, има 30 и кусур година, дигао је у свијет од назад десет година. Потоњом се је јавио писмом из Чанакала ланик пред Никољдан. Длаке је и чапре црномањасте. Кад је пошао, била га је добро ударила науснице; очи је црнијех као угаљ, а и косе. Један је — први — зуб, писао је, извадио клијештима. Љевач је, држи ожицу и ије лијевом; вазда се смије нако кад је што иједак. Желимо знати, је ли жив или не, и ђе је, е крепасмо за њим“.

Јанко Новичић.

Брштанов-Дô, 20. Августа 1858 г.

У три броја један за другим излази та „објава“ — не пријави се нико. Причекаше јошт годину, али бадава. Спремаху му се браћа, да га траже, али куда ће, и где ће? Вас им је свијет једнак.

О Божићу друге године после објаве, јави им пријатељ:

„Лазара сам ланик по Никољудне Вранинуком испратио до вапора (пароброда), бјеше накан за дома да дође. При њему око сто лира турскијех у тврдо; па му опет сврсну и рече: да ће пут Ижмирна, јер је чуо, да се је тамо отворила велика работа. Ја сам га својски — пошто је био закрутан од пара — од тога одвраћао, тако ми леба што смо изјели заједно; али нијесам могао учињети ништа, нако да језик тупим. Обећао ми је био писати отуда, али даће бог. На конат нећеље чујем: да се је брод, у који је Лазар био, разбио, и паса' вас у тропаре[1] и паранџике[1] и' утопио се; а утекао да није нико, без неки мрњари и један наштромо,[2] голи наги, као кад су од мајке отпали. Па кажи већ или не кажи, то ти знаш, и владајте се како најбоље знате“.

Велики плач и кукњава бјеше пред кућу Лазареву, кад стиже писмо у црној куверти. Пола народа — особито својте и суродице — по обичају бјеху по лицу изгребени. Турили бјеху такођер по обичају пред кућу астал, а на њему поставили: капу, прслук, пас, мале пушке леденице и џевердар, па се над тијем и црном књигом туцијаху сами себе пестима у главу; а жене тужаху и нарицаху. Ријетко је те жалости у племену бивало; мало је која кућа била те по двоје а и по троје није дошло на ожаловање. Ма Андро и Вуко што чињаху, имали су себи оружјем кидисати од жалости — да људи дадоше.

А да плаче ли Јокана? Плаче, ками плаче; подбрадила се, истина, црнијем убрусом, али јој очи и срце бјеху насмијани. Мнозина су јој то јутро замјерили: виђи је, рекоше, збиља магаричине, за онаквијем момком је и племену шуто (криво), а ђе она ни сузе не проли, а бого ми не ћаше јој бити срамота, нити јој се ћаше нико на јутрашњу уру наругати, јер је имала за ким.

Но стало је било Јокану, што свијет збори, само кад се Косто држи ријечи.

---

[1] Ситни комади.
[2] Први морнар на броду.

— Опанке је мучно промијенити, а мужа? то је најмања ствар. Умре ли ови, сјутра на мјесто други — причаше Јокана.

Косто ти тај бјеше момчеце једно из сусједства — пуки сиромашак — али је сваког дана ашиковао са Јоканом. Непрестано једно другоме на очи — па није ни чуда; а Јокана, као што рекосмо, најљепшој друга. Једно без другога нијесу никуда ишли; једно креће за у мнин, и друго је спремно, — ако случајно постоји мало брашна јошт у здјели, испразни га у други суд, па креће; ако је једно спремно за на пазар, и друго је; тако у цркву, у дрва итд.

На моби није требало до једно звати, а друго већ иде незвано, као „Тале у сватовима".

Много и премного, па и свашта говорило се у тајности о Косту и Јокани; а сад већ почеше и отворено, али нико не вјероваше, да ће се удати; оставити онакве два сина, који већ бјеху почели и оружје припасивати! Али су жене жене; одавно се је рекло: „дуге косе, а кратке памети". „Стотину ће промијенит' вјера, да учини што јој срце жуди".

„Свакоме злу три дана вијек", па и народ већ преста говорити, пошто око Коста и Јокане чуше једно јутро громогласно пјевање старога попа Бошка: „Исаије ликуј, Дјева имја во чревје"... „Ето — рекоше — је ли истина, да ђе вран гракће, близу је стрвина?"

На „Оцеве" исте године стиже Јанку писмо под рецепис:

Драги стрико живијо!

Не знам, да ли си жив и здрав; но пишем на самотук (незнанство); ако си, пошљи шест коња са Јоканом, ако је и она жива, да освану на бадњи дан под Будву за нешто робе; узмите конопе, а вреће нека. Доклен сам жив, не треба ми послом у земљу цукнути, но да држим ногу преко ноге. Знам, да ћеш се срчити, што ти нијесам писа', али такви је свијет. У хитњи крећем, да приспијем за Божић, но опрости, па ћемо се на уста разговарати.

Поздрављам, твој синовац Лазар.

Сан Франћеско 15. Новембра 1861. год.

Не може се замислити, какву је радост и весеље учињело то писмо. Било је бака, које се кршћаху, кад чуше. „Видиш

— говораху — како он није изгубио црвену кошуљицу!“ Андро и Вуко скакаху као махнити, бацаху капе у вис: „благо нама, ето тата — јутрос и до вијек!“

Ма што је стрепио сиромах поп Бошко, дигла се на њега вика: како је могао без чисте свједоџбе од попа, који је Лазара укопао, вијенце на главу стављати, но само да узме талијер. Препао се — ка' му је црноме невоља, да му се једно јутро под старост брада прије зоре не оструже.

А како је било Косту и Јокани, то не може знати нако само онај, који знаде што је то страх, и ђе му је легло.

А да ли се је Лазар по други пут оженио? управо, и је ли се могао на основу закона и оженити? За сад нека знаду само опет они, који су „Кромчију“ до њених најмањих ситница на памети изучили.

b) Iz Bara i barske okolice u primorskoj nahiji.

Napisao Miloš M. Jovović.

1. Svadba u Zupcima.

Zupci je selo udaljeno 1 uru od Bara, imade 95 kuća. Stanovnici su rimokatoličke vjere, govore čisto srpski jezik, hrabri su junaci i vjerni podanici knjaza Nikole I., bave se zemljoradnjom i stočarstvom, a veći dio ide u Carigrad na tečenje.

Zupci su vrlo dobro sačuvali svoje stare običaje, osobito pri krštenju, vjenčanju i ukopu. Ovdje ćemo samo navesti njihovo vjenčanje iliti svadbu, pošto se ona najviše razlikuje u običajima i zdravicama, koje u Bar ne postoju a ni u druga obližnja sela.

Zupčani se ženu i udaju medju sobom, a vrlo rijetko van svoga sela. Mladić se vjeri ondje, dje mu roditelji narede, t. j. dje se njima svidi. Vjerenica se stidi i krije od svoga vjerenika.

Nošnja nevjeste sastoji se: na glavi bijela marama sa zlatnim i šarenim cvjetovi izvezena; anterija (jaketa) modra ili zelena, pâs takodje, raša (suknja) crvena sa dva ili više šerita, žuta po dnu, i crljene creje (obuće). Pri udadbi ne bojadišu kose kao većinom što čine u Baru.

Svadba bude vazda u ponedjeljak, svatovi se kupe u nedjelju veče, kumpar (kum) dodje najposljednji i donese malu tikvicu napunjenu s vinom a začepljenu grančicom rusmarina: to zovu „zdravica“. Š njom će nazdravit u ponedjeljak veče, t. j. pri rastanku.

Kad su okupljeni, sjednu za sofrom (trpezom) da večeraju, svakome bude označeno svoje mjesto, na koje će i sjutra na objedu stati. Stari svat i veliki svat stoje u čelo trpeze, okrenuti licem pud istoka (prvi je svojta od očine a drugi od materine strane). S protivne strane čela trpeze sjedi bajraktar a pokraj ovih najbliža svojta. Sad stari svat preporuči mir i vikne: „svi na noge, braćo, u ime bože da se prekrstimo“, uzme šišu (flašu) rakije i nazdravi: „U ime svete gospodje kralice nebeske, da ni pomogne tome i ovome svijetu; desnoj i lijevoj bandi (strani), za čem smo kupljeni, da bude dobro — sreknjo“.

Pošto se rakijom obadje tri put oko sofre, stari svat dadne vlast da se započne jesti, govoreći: „a, Bože pomozi! ruke na korist!“

Kad se započne prvo jelo, predadu se dva bukara (bardaka) vina na oba čela trpeze, a za svakim jelom bude po jedna zdravica, dok dovrše sedam, a to su:

1. u božu slavu,
2. u ime sv. Ivana Krstitelja,
3. domaćinu obje strane,
4. Sv. Ocu Papi,
5. Knjazu-Gospodaru,
6. starom i velikom svatu,
7. mladencima.

Ove zdravice pripadaju samo starom svatu i bajraktaru, a drugo nikom, osim ako oni opunomoće koga, da ih izmijeni.

Prvu zdravicu započne stari svat, govoreći: O poštena zasjedo! (ovako nazivlju bajraktara u zdravici), a on mu se odazove: Čujemo ve. Je li ti što došlo? U slavu Boga i u zdravlje domaćinovo, vina i mira...

Stari svat: vazda mu ga Bog da'. Uzdigne se na noge, a tako i svi ostali, skidajući kape s glave.

„U veliku slavu božu, da pomogne Bog i boža slava domaćina i ko mu je u dom. Da mu bude veselje srećno, čestito i dugovječno, kako svakojemu bratu i prijatelju milo bilo. Da se pofale obje strane, a mi svi zdravo i veselo, da svaki čeka u svoje dvorove junačka veselja vidjeti“.

Odgovara zasjeda (bajraktar): „svijet (svijetli) obraz imao!“, i počme pjevati:

Ko vince pije u slavi Boga,
Slava nam boža svima pomogla,
Slava i sina Boga gospoda.

A stari svat nastavlja:

I još ko pije u slavi Boga,
Slava nam boža svima pomogla!

Zasjeda: S nama Bog!

Stari svat: A mi š njim!

(Druga zdravica). Zasjeda zove: O stari svate! Čujemo ve.

Je li ti što došlo? U slavu Boga vina, mira i svakojega dobra. Vazda mu ga Bog da' (odgovara zasjeda).

Sad zasjeda podiže bukar i nazdravlja: (sad se ne dižu na noge):

„U slavu Sv. Ivana Krstitelja, sv. Gospodje kralice nebeske, koja stoji na prestolu kraljestva nebeskoga i svijek svetijek, da ni pomognu tome i ovome svijetu, desnu i lijevu bandu (stranu), domaćina i ko mu je u dom, veselje mu srećno bilo“.

Stari svat pjeva:

Jovana čaša okolo grede,
Sveti Jovane svima pomozi,
Slava nam boža svima pomogla,
Slava i sina Boga Gospoda.[1]

Treća zdravica (stari svat):

„U zdravlje i dobri život ovoga poštenoga domaćina od ovoga poštenoga doma; u zdravlje njegovo, njegovih sinova, njegove braće, bratučeda i njegovoga svakojega plodnog berićeta: da mu gospodini Bog uzviši, uzdrži i napreduje kao mladu travu o Gjurgjevdanu, a junačke glave najbolje, ako Bog da! Bog ni ga junacima gradio, a od svakojega zla branio, veselje mu bilo srećno“.

Bajraktar (zasjeda) proslijedi:

„Vi ste napili domaćinu od ovoga poštenoga doma, a mi ćemo domaćinu od onoga poštenoga doma (djevojačkog), koji će nas sjutra pošteno dočekati: g. Bog pomogo njega, njegove sinove, braću, bratučede, bližnjike, družbenike i njegov svakoji čin i način. Často i oni junake žeinli i djevojke udavali i na dobru sreću šiljali“.

Stari svat pjeva:

Ovo vino crveno
Popilo se veselo,
Neka čuje sve selo,
Da smo zdravo i veselo.

---

[1] Ova se kitica po tri put ponovi.

Četvrta zdravica (zasjeda) Papi:

„U zdravlje našega svetoga Oca Pape, koji je temelj i stupec naše sv. vjere; u zdravlje njegovih Kardinala, Prabiskupa i Biskupa; njegovih popova i fratrova; i u zdravlje svakojega brata kršćanina, koji se časnijem krstom krsti, od istoka do zapada, od zapada do istoka, da svakoga g. Bog pomogne, uzdrži i dane krepost i snagu".

Amin da Bog da! (odgovore svi).

Peta zdravica: Knjazu (zasjeda).

(Ova zdravica je izmijenjena i preinačena, jer dok su bili podanici turskog cara, otrag 19 god., nazdravljali su njemu).

„Vi ste napili i nazdravili našoj sv. vjeri a mi ćemo našem uzvišenom Gospodaru, Knjazu Nikoli I. U zdravlje njegovo i njegovih našljednika i uzvišene Knjaginje Milene, naše milostive majke i svijetlih knjeginjicah, cijele kuće Petrovića i svakojeg vjernog podanika crnogorskog, koji gine za krst častni i slobodu zlatnu".

Svi se dižu na noge, skidaju kapu i po tri puta kliču: živio! — pa zapjevaju:

Ovakome junaku
Visi ćorda o pasu;
Ko će mu je oteti?
Prije će se proteti
Neg' će ćordu oleći.

Šesta zdravica (zasjeda):

„U zdravlju starog i velikog svata od ovoga i onoga poštenoga doma; u zdravlju njihovih sinova, braće, bratučeda, bližnjika i družbenika, i svakojeg čina i načina kutnjega i nadvornjega, da ih Bog uzdrži i uzviši, a junačke glave najbolje, ako Bog da. Često junake čekali i svijetloga obraza pratili, i kud goć odili, svijet' obraz imali".

Odgovara stari svat:

„U zdravlju ove poštene zasjede ovoga poštenoga doma, u zdravlje njegove braće, bližnjika i družbenika, da mu g. Bog uzdrži i uzviši sve njegovo, a junačke glave najbolje, ako Bog da; često na ovakva i ostala mjesta sjedali, a u poštenje se podizali, kud goć odili, svijet' obraz nosili".

Sedma zdravica „kumparu" i mladencima. (Ova se nazdravlja sa tikvicom):

„O zasjedo! Čujemo ve. Je li vi što došlo? U slavu Boga vina i mira i svakojega dobra".

„Vazda mu ga Bog da“, odgovara stari svat, podiže tikvicu i govori: „Zdravi ste svi naokolo, eto mene dodje jedan lijepi plemeniti dar, cvijet od ovijek poštenijek kumova, daklen da pijemo u zdravlje njihovo i njihove braće, bratučeda i svakog plodnog berićeta; da ih g. Bog uzdrži i uzviši u napredku kao mladu travu o Gjurgjev-danu, a junačke glave najbolje, ako Bog da. Česno junaci kumovali i pobratimili se i ljubili se kao sir, pogača i vino, najviša im mrzost ta bila“.

Pjevaju:

Kumovi konji čenicu pasu.
Ako je pasu, neka je pasu;
Neka je pasu, korisni da su.

Druga strana:

Kumovi konji orižnjak pasu.
Ako ga pasu, neka ga pasu;
Neka ga pasu, korisni da su.

Opet:

Kumovi konji bosiok pasu.
— — — — — —
— — — — — —

„A sad za zdravlje i dobar život ovijeh mladijeh mladjenaca, njihovih roditelja, braće i bratučeda, bliženika i družbenika, da ih g. Bog uzdrži i uzviši njihov berićet, pleme i šleme. U zdravje se sastajali, u poštenje živovali, svijet' obraz nosili do vijeka“.

Sad nastaje pjevanje i veselje, koje traje svu noć.

Oko ponoća kumpar podje spavati u drugoj kući, a u jutro podje mladoženja kod njega i posluži ga s kafom, te se u društvu povrate u svojoj kući, dje počmu plesti vijenac (kum ga plete pjevajući).

Kad bude dvije ure pred podne, skupe se svi te doručkuju (sad nema zdravice). Kada dovrše jesti, vikne stari svat: „Na noge, braćo! da idemo na dobar put“.

Ženske se porede pred kućom i pjevajuć prate svatove. Svak primi svoje oružje i izlazi iz kuće, a mladoženja ostane sam u kuću s roditeljima i starim svatom. Najposlije izadje mladoženja na vratim kuće i okrene se licem pud kuće, a na pragu prostru struku a povrh nje faculet (rubac), na koju pane na koljena, i tu primi blagosov od roditeljah s ovim riječima:

„Ajde sinko, bijo ti dobar put; ajde, s tobom došla dobra streća; Bog vi dao mira i sloge“. (Svi svatovi jednoglasno reku amin!)

Stari svat uredi svatove i počmu krećati po mladu, on ide najprvi sa velim svatom, pa ostali, koji su ugledniji, zatim bajraktar pa kumpar sa mladoženjom i dva djevera, koji će da vode nevjestu.

Putem pucaju i pjevaju. Kad se približe kući djevojke, dva djevera se odijele od svatova i pohitaju da predadu vijenac i crevje (par obuće), te čim predadu povrate se opet medju svatovima.

Žene budu poredane pred kućom i pjevaju svatovima pjesmu:

Dobra sreća, svi svatovi!
Zdravo brate, stari svate,
Velijom te Bog pomogo.

Zdravo brate, bajraktare!
Zdravo pero ti nosio,
Družinom se veselio!

Zdravo braćo, dva djevera!
Vaša sneva dvoru sreknja,
A vi zdravo i veselo.

Zdravo brate, mladoženja!
Svi ti denci najmladjizi,
A današnji najbolizi.

Zdravo brate, vojevoda!
U dobar čas tu si sjevo
A u boli (bolji) doma pošo.

Muški budu svi u kući, ne izlazi niko vanka, dok stari svat ne vikne izpred kuće: o domaćine! (prvom mu se ne ozove). Na drugi poziv odgovore: Čujemo ve. Stari svat: svako ve dobro čulo!

Sad izlaze iz kuće pozdravljajući starog svata pa sve ostale redom. Domaći izvedu nevjestu iz kuće, koju roditelji blagosove na kućni prag (kao i mladića, ali ovoj ne kaže se amin).

Nevjestu prifate dva djevera, da je vodu za rame, a pred kućom iznesu svatovima pića i priganica, zatim se upute u crkvu na vjenčanje. Poslije vjenčanja bude pucnjava pušaka i pjevanje do kuće. Pred kućom poredjene ženske pjevaju dobrodošlicu svatovima:

Dobro došli, svi svatovi,
Svi svatovi svi cvjetovi,
Svijetan vi obraz bio.
Amin bože, dobar bože!

Dobra došla, nevo naša!
Medna usta ti imala,
Pa u dvoru mirna bila.
Amin bože, dobar bože! itd.

Kad stupi na prag od kuće nevjesta, onda je dočeka sekrva s bukarom vina i pogačom, govoreći joj:

Dobra došla, dobre streće i srećnom nogom.!

Pošto poljubi bukar i pogaču, ulazi, najprije mašajuć desnu nogu preko praga vratih, i smjeste je u jednom uglu, pokrijevajuć je s zavjesom, a na skutu stave joj muško dijete, da sjedne (kao u Baru).

Sad bude objed, koji je iste forme kao i večera, a takodje budu i zdravice.

Kumpar se najprvi digne s trpeze, poljubi se mladoženjom, onda podje kod nevjeste i daruje joj dar u novcu (najviše 5 for.). Poprate ga s pucanjem pušaka, a za njim razidju se i ostali gosti.

2. Porod.

Ako se rodi muško dijete, ispali se puška u znak radosti, okuplje se dijete i ispravlja mu se nosić, da prav ostane.

Odma se javlja svojti dobar glas. Onaj, koji podje da kaže, dobiva od svake kuće maramu u dar.

Dijete se nosi na krštenje poslije 2 do 6 dana. Kad se iznese preko kućnog praga, ne govori se ništa, s uzroka, da dijete bude mirno, a tako isto i na povratku od krštenja. Kum i kuma darivaju toga dana dijete s novcem, po mogućnosti. Djetetu nadjenu 3 imena; ako se rodi u dan kojeg znatnog sveca, onda bude to prvo ime, s kojim ga zovu.

Poslije 3 dana dodje kuma da okuplje dijete; u vodi stavi prsten zlatni ili srebrni: da bude dijete čisto kao zlato ili srebro. Pošto ga ispere, otare ga s muškim gaćama: da se u naprijed radjaju muški, vodu izlije na korijen šipka, da bude dijete rumeno kao šipak.

Kad se prvom podoji dijete, žena valja da metne u usta pamuka, da dijete bude mirne i krotke ćudi.

Kad prvi put izadje žena poslije rodjenja iz kuće, treba da okrene pogled na more ili rijeku, da bude obilate hrane u mlijeku; nipošto ne valja da gleda u planinu ili brdo, jer će joj nestati mlijeko.

Dok dijete ne napuni godinu, ne valja mu dati jesti jaja, jer bi *degdećalo* (tepalo, jecalo).

Kosa se prvi put ostriže djetetu, kad napuni 1 god., ili treće godine. To pripada kumu od krštenja, da je ostriže, i to samo na tri mjesta: u sredini i sa dvije strane glave. Ta se kosa čuva kao uspomena.

Dan, u kojemu kum ostriže kose djetetu, bude s objedom i veseljem obavljen.

3. Smrt (kod rimokatolika i pravoslavnih).

Ako je bolestnik teško slab, prvo je staranje, da se svakim oprosti i primi duševne okrjepe. Svojta i prijatelji posjećivaju ga sve do posljednjeg časa, noseći mu kakve ponude. Kad bolesnik izdahne, okupaju ga vodom i sapunom, (sapun se taj baci), obuku ga u čiste haljine i polože na *dušeku* (stramacu) na podu, okrenuta pram istoku, i zapale dvije svijeće pored glave. Ženske stoje oko mrca; ako je kućni domaćin, žena njegova stoji podnu nogah, a sinu kod glave. Ženske naricaju na pored, nabrajajuć njegova dobra djela; iza svake rečenice viču sve ženske jednoglasno: kuku! Mrtac se čuva: bilo danju ili noću, uvijek mora da kogod stoji kod njega, jer nije lijepo da mačka prodje preko mrca. Svi, koji dodju na čuvanje, budu počašćeni jelom i pićem. Kad se dodje u kući na sažalovanje, reče se: „zdravo vi glava"; odgovor bude: „zdravo, prijatelji". Kad dodje sveštenik po mrca, prestane plač, dok mu očita duhovne obrede, zatim slijedi najveći jauk i plač, osobito kad ga *skrinji* (sanduku) stave. Pod glavom postave mrcu mali jastučić napunjen s lišćem. Kad ga dignu iz kuće, kucnu skrinjom tri put na pragu vrata (da ne bi ko iz te kuće skoro umro), a neki zakolje pivca ili razbiju kakvu posudu, s istoga uzroka. Ženske doprate mrca do vrati avlije, a muški do groba. Ako je imućan, dadu svakome svijeću da nosi; mrca nose na izmjenice. Ako je put, da se ima proći preko *pazara* (tržišta), dućandžije sve tri vjeroispovjedi dižu se na noge iz počasti spram mrtvom, rimokatolici i pravoslavni skidaju i kape (to isto rade i kad nosu turskog mrca).

Neki ukopaju mrca skrinjom a neki bez nje. Prije nego spušte mrca u grobu, razdriješe vilice i noge, sveštenik ga poškropi krštenom vodom (pravoslavni s vinom). Ako je grobnica prosta, koja se mora dopuniti s zemljom, onda svi, koji su prisutni, ogrću s motikom zemlju. Motiku ne valja primiti iz ruku drugoga, već

je treba spustiti na zemlju pa onda je uzeti. Poslije pokopa pije se na groblje rakija i vino za dušu pokojnika (kod pravoslavnih i koljiva), govoreći: *râčest imao*, (račest valjda dolazi od turskog jezika: *rahat čas*, mirni čas imao!), ili: pokoj imao (pravoslavni: Bog da ga prosti!). Svojta odgovori: „i vama dobri život".

Na povratku s groblja ne valja se svratiti u ničijoj kući, osim ko hoće da podje u kući pokojnika, a prije neg se u svojoj udje, treba isprati ruke.

Sjutri dan ide se ponovo na *zdravu glavu* (sažalovanje), i reče se: „zdravo vi glava, Bog čuvao ostatak", a na izlasku: „ostatku na veselje".

Kad prvom dodje žena u crkvu poslije smrti muža ili sina, bude popraćena s njekoliko žena. Korut se nosi obično za godinu dana. Kroz to vrijeme se ne pjeva niti se ide na kakvo drugo veselje ili zabavu.

4. Badnjak kod pravoslavnih.

Kod pravoslavnih je običaj ložiti onoliko badnjaka, koliko osoba imade u kući, ali jedan je glavni i najdeblji.

Badnjake kidaju jednu uru ili dvije prije zore. Prije nego se počne sjeći, okrene se pud istoka i prekrsti se 3 puta. Pošto se presiječe, ispali se puška, i nosi se kući, te se prisloni uz vrata. U prvi mrak muški unesu badnjake u kući, na vratima s obje strane stoje dvojica upaljenim svijećama. Oni, koji nose badnjake, čestitaju ostalijema u kući: „dobra veče, i sretnja vi badnja veče". „Amin, s vama zajedno", odgovore. Badnjaci se polože svi jednim pravcem, samo se jedan stavi u nakrst. Na kraju badnjaka sjedne domaćin s pogačom u ruke, od koje otkine jedan komadić i postavi na badnjak, a tri komadića založi, zatim pospe vina u prekrst i prilijepi svijeću na badnjak. U ognju nije prosto duhati, već da samo gori. Okolo ognja prostre se slame od čenice i poredaju šipci, dunje i narandže, da se bolje djeca vesele. Dok se badnjak ne prekine, ne spava se; kad se prepolovi, ispali se puška. Takodje se puškara i veseli svu noć, posjećivajući jedan drugoga. Uru prije zore bude liturdjija; kad se izadje iz crkve, narod se celiva: muški s muškim, ženske s ženskim, nazdravljajući: „Ristos se rodio", — „va istinu se rodio". Za mali Božić (Novu godinu) ostave se njekoliko komada badnjaka, koje se istim načinom lože kao na badnju veče.

5. Badnji dan kod rimokatolika.

U osvitak zore ide se sjeći badnjak (od duba ili cera). Najprije se prekrsti, pak se počne sjeći, a kad se prekine, ispali se puška. Obično se uberu dva, t. j. badnjak i badnjačica, koja bude za pola tanja od badnjaka.

Kad se donese pred kućom, ispali se druga puška, i prisloni se uza zid kuće pored vratih. Donese se još njekoliko grančica lovorike, *smiorke* (smr'jeke) i masline.

U prvi mrak (prije večere) loži se badnjak; na vatri ga nose domaćin ili sinovi. Kad dodju na prag od kuće, čestitaju ostalim u kući sretnu badnju veče, polože badnjak na ognju a preko njega u nakrst badnjačicu, zatim ostale grane. Uzme se bukar vina i pospe se u nakrst govoreći: „u ime oca i sina i duha svetoga amen". Vatru valja ostaviti da se sama uždi, jer ne valja puhati. Čuva se sve dok se badnjak prekine, i tada se ispali puška.

Za večeru običava se skuhati razna sočiva, pomiješana ujedno, i *priganja* (uštipke). Do po noći se puškara, zovući jedan drugoga i odzivajući se pucanjem. Neki ne spavaju tu veče u *dušeku* (postelji) već kod vatre, dje ih san zateče u haljinama. Neki vezivaju orlu usta na ovi način: uzmu struk od žuke te zavežu na njemu tri cklana pa ga objesu više ognja, govoreći: „kako se ova žuka šuši, tako se *klun* (kljun) orlu osušio". (Ovo čine da im kokoši ne jede.) Na badnji dan se zabranjuje djeci da ne tuku jedan drugoga, jer će im čiri izaći.

Od badnjaka ostave se dva komada za mali Božić (novu godinu) te se naložе istim načinom kao na badnju veče. Neki ponesu jedan komad na baštinu ili vinogradu radi *berićeta* (napretka). Na badnji dan naprave jedan poveći kruh, koji se zove *krstač*. U njemu zabodu grančicu maslinovu te stoji do malog Božića, onda se načme.

Poslije ponoća počnu zvona zvoniti, narod se sprema u crkvu, a misa započne jednu uru prije zore. Kad narod izadje iz crkve, ljubi se jedan s drugim: muški s muškim a ženske s ženskim, govoreći: „Za mlogo godina u zdravlje i veselje". Odgovor bude: „s vama zajedno".

Sva tri dana Božića šeta se po kućam jedan u drugoga. U svakoj kući počaste pohodioca s kafom, rakijom, vinom i slastima. Žene čine posjete četvrti dan.

6. Veliki dan (Uskrs).

Rimokatolici i pravoslavni jednako slave ovi praznik; mastu se crvena jaja, činu se posjete, po kućama pjeva se i veseli.

Rimokatolici nose na veliku subotu razne stvari da blagoslove u crkvu, kao: kolače, jaja, mladoga sira itd., te se s tizim omrse na Uskrs.

7. Pustolovica.

U ni jednom kraju Crnegore ne govori se toliko o pustolovici kao u primorskoj nahiji, osobito u Baru. Koga god sam do sad o njoj upitao, svaki mi čuda i strašila o njoj priča. Ona je, kažu, ženskoga lika, dugih kosa, a noge su joj kao u koze. Prosti narod vjeruje, da ona ima neko platno, s kojim može obaviti čovjeka i odnijeti, s toga se od nje vrlo plaše. Pojavlja se samo u jesen i zimu, ali posve rijetko.

U okolici barskoj može se čuti, dje viče 2 do 3 puta na godinu, i to uvijek noću; glas mijenja na razne načine: sad kao čovjek, pa kao koza itd. Ako joj se čovjek odziva istim glasom, ona se njemu primiče. Mnogi pripovijedaju, kako su tim načinom imali stradati od nje, da se nijesu u drače sakrili, i tako se izbavili, da ih u platno ne omota i odnese. Narod, kad čuje, da se pojavila, tumači, da će rat.

Ako ćemo istinito doznati, što je *pustolovica*, u stvari nije drugo već neka noćna ptica, malo viša od goluba, kako sam se uvjerio od više pametnih ljudi, koji su je iz bliza gledali. Paroh iz Zatrijepča (blizu Podgorice) kazivao mi je, da su noću dolijećale te iste ptice na prozor, kad bi zameo veliki snijeg, te su onakim glasom zavijevale kao što ih u Baru čujemo. Glas pustolovice može se čuti u daljinu od 2 ure. Jedan Baranin takodje tvrdi, da su na njegov glas dolećele dvije pustolovice pred kućom na stablu te je ispalio pušku, da ih ubije, ali ih nije zgodio; bile su, kaže, koliko srednja kokoš.

Svi ovi istiniti dokazi, da je to ptica prosta, nijesu dovoljni, da uvjere narod prosti i oslobode od te prazne vjere, koju sebi uobražuje pod imenom pustolovice.

8. Vještica i mora.

O vješticama i morama priča se, da ih je prije veće bilo nego sada. Za vješticu (štrigu) kažu, da vadi srca djeci na ovi način:

Noću kad spavaju mala djeca, tad im vještica stavi križić od lozova pruta na strani srca, te srce iskoči na polje, a da se rana ne otvori. Ona pojede srce, a dijete ostane mrtvo („vještica mu je srce popila").

Ako se sumnja na koju staru baku, da je vještica, od predje njezine uzmu jedan konac, koga je svojom pljuvačom oprela, od toga razdijele djeci da drže pri sebi, jer tada ne može nikakvo zlo učinjeti. Neki vele, da mogu vješticu poznati, ako zabodu iglu glavaticu u prag od vrata crkve, jer tada će ostati ona u crkvu sve dok se ne bi igla makla s vratiju.

Neki *zgnječu* (smrvu) kore od jajih na sitne mrvice, jer ako ostanu prepolovljene kore, onda će se duh vještice voziti u njima preko möra.

Čuo sam više puta, kad se vještice spominju, da izgovaraju žene ove riječi: „zla im subota, crijevama se opasale, po dnu möra pržinu kupile, na molovilo se nastapale".

Za moru kažu, da ne može zla učinjeti, već samo muči djecu i mladiće odrasle. Ona dolazi noću i pritisne grudi, da čovjek ne može ni vikati ni braniti se. Ako se spava na pleća, lakše dodje. Ako se prekrižen pâs metne na prsa, tada ne može doći. Neki kažu, da se može mora uhvatiti na ovi način: uzme se *šiša* (flaša) otvorena i okrene se pud one strane, kud se osjeti da dolazi, (jer kažu, da se čuje kao mačka kad preko čovjeka šeta). Duh će tada uljesti u šišu, a pošto se šiša odma zatvori, mora ostaje uhvaćena.

Dok šiša stoji zatvorena, mora će ležati kao mrtva (tijelo one žene); kad se pusti, odma oživi. Ove pokuse samo pričaju da su istiniti, ali niko ne kaže, da je moru do sad uhvatio.

9. Narodna vjerovanja.

Ako kučak zavijeva, kad laje, sluti smrt njekomu od te kuće.

Ako kokoška zapoje, valja je zaklati, jer sluti nesreću onoj kući.

Ako konj posrne te se misli, da ga je ko na oči uzeo, valja mu odma razbiti jaje u čelo. Tako će odma ustati.

Ako mlijeko prekipi u ognju, valja usuti malo vode na vatri, jer bi se pobolјelo vime kravi ili ovci.

Kad se putnik uputi iz kuće da podje u svijet, ne valja da se vraća s puta kući, ako je što zaboravio, jer bi mu se sreća povratila.

Ne valja proći izmedju dvojice, jer će se zavaditi.

*

Grehota je, da starije popije vode prije mladjega. Tome i poslovica postoji: „mladjemu voda, starijemu riječ".

Kad se gradi nova kuća, valja zaklati pivca prije nego se krov metne, jer inače bi za žrtvu umro ko iz te kuće.

Ako se prolije vino ili kafa, onda je dobar znak, a ulje i rakija, nesreća.

Načeti kruh, kad je na *sofru* (trpezu), valja da je okrenut s načetom stranom pud unutrašnjosti trpeze, jer ako se ostavi preokrenut, sluti se glad kući.

Ne valja da mladizi pucaju prstima, jer će im drhtjeti kad ostaraju.

Kad se kuća mete, ne valja dotaći metlom muškoga, jer bi mu se kćeri radjale. Ako se dotakne neotice, onda se pljune metla.

Gnjoja ne valja davati iz tora u petak, jer bi škodilo napretku stoke.

Kad se broji stoka, ne valja s jednim prstom, već cijelom šakom, da se ne bi gubile.

Ako je žaba u kući, sir će biti šupljikav.

Izvadjeni zub valja baciti na krov kuće, da drugi ne bole.

Kad se *česnak* (bijeli luk) sadi, ostavi se onaj prazni vijenac (resta) na jednoj palici zaboden po srijedi, da ga ne bi ko ureko.

Kad se zelje glavato presadjiva, treba obaviti čalmu oko glave, da kupus bude velike glave.

Kosu ne valja bacati na mjesto, dje je mogu ptice odnijeti, jer će češće glava boljeti.

Mati sinu ne valja da lije vode na ruke, kad ih pere, jer će mu se tresti.

Nokte ne valja rezati u utorak, takodje ne valja da se po njima gazi.

Malašnoj djeci ne valja dati moždana da jedu, jer će im dolaziti nesvjestica, kad se popnu na stablo.

Ako trepti desno oko, kažu, da će umrijeti njeko od očine strane, a lijevo, od materine.

Verige (kamostre) na ognjište ne valja ljuljati, jer će se upasti u dug.

Prvo voće kad rodi ne valja da djeca jedu, već starci.

Na mladi mjesec ne valja *lušiti* (likšijat) haljine, jer će se brzo izdrijeti.

Ako se kome pote ruke, valja ih otrti s košuljom od zmije, pa se ne će potiti dalje.

Ako koga boli grlo pa ga drugi popipne, valja da *hukne* (duhne) u prste.

Kad se što u snu vidi, ne valja da se drugome kaže prije neg sunce izadje.

Mnogi običavaju da prekriže usta, kad zijevaju.

Na 1. marča neki izgore u kući rožina i papke, da s tim vonjom odaleče zmije od kuće.

Kad izadje komu čirić na trepavici, onda se kaže, da će skoro roditi nječija žena u komšiluku. Na desno znači muško dijete, na lijevo žensko. Taj čirić zove se inače *ječmic.*

Ako izadju male *mosurice* (sitni čirići) na usne, onda se veli, da se pojelo od onoga, čega je mačka načela te se liječi s komadićem kruha, ugrejana na vatri, pa dotaknuvši čirićima, dade se, da mačka pojede. Tad će nestati. Ovo zovu *mačkinjak.*

Kad *piple* (pile) iz jajeta izadje, ako se vidi, da će krepati, stavi se pod rešeto, da stoji za malo časa, i tad će ozdraviti.

Ne valja šiti na sebe, jer će se zaboravljati, a ako se drži u usta štogod, dok se šije, onda ne hudi.

Ako voda vri, a da nije ništa u njoj, muče se duše u čistilištu, s toga je grehota, da uzalud voda vrije.

Kad se čovjeku štuca, onda je znak, da ga njeko spominje; ako se pogodi ona osoba, prestati će štukavica.

Ako se sumnja na koga, da je što ukrao, pa mu se želi osveta, onda ga zgrče na ovi način: uzmu žilu od vuka te je objesu više ognja; žila će se kroz malo dana osušiti i zgrčiti, a tako isto i kradljivac.

Kaže se, da ima jedna čudotvorna trava, koja se zove *„demirbozan“* (razbi-gvoždje). Za tu travu vele, da š njom mogu otvoriti svaku ključanicu, kad se š njom dotakne; takodje ako konj s bukagijama prodje preko nje, noge mu se oslobode. Ali se vrlo rijetko nadje te trave.

Za papradinu kaže se, da nema cvijet, već samo na Ivanjdan veče da procvati, a to poberu vile i drugi dusi nevidljivi.

Ako ko želi imati cvijet od papradi, valja da sjedne medju njim na Ivanjdan veče pa svu noć da maha s jataganom crnijeh korica oko sebe. Tako se ne će moći vile i vještice približiti, te će dobiti njekoliko cvijetova, kojima, ako ih uza se drži, moći će znati i razumjeti govor sviju živina i ptica.

Ako se opazi u kući zmija, ne valja je ubiti, jer narod prosti kaže, da je to kućna zmija i da je grehota ubiti je.

Kad čovjeku zaigra oko, znak je, da će njeko od svojte umrijeti.

Kad žene spomenu *grdu bolijest* (padavicu) pred djecom, onda potegnu svako dijete za uši i ucvrknu ustima.

Za djetelinu su 4 pera kažu, da je valja okinuti srebrnom *parom* (novcem) pa je metnuti u med za 40 dana; onda, ako se š njom takne djevojka, ona će se strastveno zaljubiti u onog mladića, koji je dotakao.

Izmedju dva Gjurgjev-dana i dvije Gospe nije običaj, da se ženi, jer kažu, da ne će biti sretno vjenčanje.

U utorak i subotu ne valja započeti nikakvu radnju, kao gradivo ili trgovinu, jer ti dani nijesu sretni; obično se započimlje radnja ponedjeljnikom ili četvrtkom.

Katliču (želudac) od kokoši il ptice ne valja da jedan sam pojede, već valja da podijeli svijema, koji su na sofru.

Ako kokoška kvoči, oskube joj se koje pero s repa te se zabode u pepeo; onda će se proći kvocanja pak će i dalje snositi jaja.

Ribji mjehur baci se na vatru. Ako pukne glasno, onda će se roditi muško čedo onoj ženi, kojoj se namijenilo provanje; ako samo oduši a da se ne čuje, onda će rodit žensko.

Zmiju ubivenu ne valja dići više pasa, jer bi čovjek mogao umrijeti, ako je sjenovita.

Ako duga ima obilato crvene i žute boje, kaže se, da će biti berićeta u vinu i ulju.

Ako je na *kobilici* (podtrbušnoj kosti) od kokoši na strijedu jedna malena rupica, tumači se, da će se ubrzo otvoriti grob njekome iz te kuće.

Na Petrovdan objesu se niz konac njekoliko divljih smokava na grani pitome *petrovače* (koja zori o Petrovu-dne). To se radi, da bude puna iduće godine kao što je divlja puna.

Ždrijebetu od kobile, dok je malo, objesi se drvena kašika pod vratom, da ga ne bi ko na oči uzeo (ureko).

Na 1. aprila običaj je, da se vara jedan drugoga, i to ne prima nitko za uvrijedu.

U oči Ivanjdana običavaju rimokatolici zapaliti oganj u veče od suvadine lišća, trave ili kupjene. Svaki od kuće preskoči preko vatre barem tri puta.

Na čistu srijedu običaj je, da svaka kuća ispere likšijom sude, u kojima se kuha, da budu čisti za korizmu.

Na Gjurgjevdan naprave djeca „cecku“. Privežu konop na grani kakvog stabla te se po cio dan cecaju, pjevajući ovu kiticu:

Cecala se barka
Pud svetoga Marka,
Puna barka čenice
I Markove dječice.

Svaka kuća na Gjurgjevdan okiti vrata zelenilom, a tako i *kotrovu* (sud s dvije rukatke, s kojim se pije voda). Djevojke taj dan rano ustaju, da nakite kotrovu; osim toga kažu, ko se kasno ustane toga dana, kroz cijelu godinu će se kasno ustati.

Na Gjurgjevdan mati izlupa djecu, dok su u postelji, sa granom topole, da rastu i napreduju kao topola.

Na Gjurgjevdan ne gotovi se gruh, jer bi se kvario preko cijele godine. Takodje se ne sije brašno, jer se množe buhe u kući.

Izmedju 2 Gjurgjevdana ne snuju ženske postav, jer bi se to platno kroz kratko vrijeme raspalo.

Na 1. od proljeća djevojke privežu na crvenoj ruži žuti konac a uberu crljenu ružu, govoreći: „ja tebe žutilo, ti mene rumenilo“.

Kad se krava oteli, priveže joj se komad krpe crvene na rep.

Ako djevojci zakasni sreća da se uda, onda treba uhvatiti ticu *pliskavicu* (govedarku) te skuvati i uzeti sve njezine kosti, pa ih spustiti dje voda teče: njeke od tih kostiju okrenuće se obratno da idu, a ostale će poći nizdô, kuda voda teče. Kosti, koje podju uzbrdo, valja uzeti i samljeti ili stući sitno, zatim uzet brašna, po malo na četiri kraja, dje mlin vrti, i komadić voska; to se sve zamijesi ujedno i učini se mali kolač, po srijedi šupalj. Djevojka koga mladića kroz taj kolačić pogleda, on će se u nju zadražati i isprosit je.

Na isti način služi i kost od *lakurića* (vampira), ali njega ne treba tući, već s onom kočicom dotać djevojku (ili djevojka mladića), pa je ljubav gotova.

Kad mati dijete prvom podoji, valja da pazi, da mu dade desno njedro, jer ako ga s lijevim podoji, biće dijete *lijevak* (koji jede, piše, sa lijevom rukom).

Ako se uzme zemlje od groba i premaši preko kuće, kad čeljad spavaju, onda će ih uhvatiti mrtvački san te ne će moći ništa čuti, da se i vrata sjekirom lome. Ovo upotrebljavaju hajduci, koji noću kradu.

Svaka kuća rimokatolička drži blagoslovljene grančice (palme), koje se na cvijetnu nedjelju nose u crkvi. To upotrebljavaju s punom vjerom, kad sijeva, grmi, kad je strašna mećava, da potkade kuću s tizim, da Bog ukloni nesreću od te kuće.

Žena valja da čuva, da joj ne kane mlijeko u ognju, kad doji dijete, jer bi nestalo.

10. Od čega se čuvaju žene prije rodjenja.

a) Ako žena *djetinja* (zbabna) zaželi koju stvar od jela ili pića, valja joj odma nabaviti, jer će se inače dijete roditi sa onim znakom na tijelu, i to ondje, dje se dotakne s rukom.

b) Ne valja da upali svijeću, kad ko umre, ni da vidi mrca, jer će dijete uvijek biti blijeda lica.

c) Ne smije jesti ništa, što je s puškom ranjeno, osobito kokoš ili pticu, koju je orao zadavio, jer bi se djetetu pojavljale ranice po životu. Ako u neznanje pojede, treba kosti one ptice izgoreti i s onim pepèlom omazati dijete.

d) Treba da pazi, da preko konopa ne ide, jer je pogibelno za dijete, kad se radja, da mn se crijevo od pupka ne obavije oko vrata te se zadavi.

c) Kokoši, koje imaju gušu pod grlo, ne valja da jede, jer bi djetetu izašle *kìle*, *bàge* (škrofule) oko grla.

f) Ne valja da drob struže ni jede, jer će dijete imati *strup* (perut) u glavi.

g) Pri rodjenju valja tajiti, što je više moguće, da nitko ne zna, jer što više osoba znaju, to će se više mučiti.

h) Ako se za zbabnom ženom maši zemlje, ono dijete će za dugo vremena imati želju, da žvače zemlju ili pepeo. A to liječe na ovi način. Uzmu grudu zemlje i oljušteno kuhano jaje, oboje stave u rešeto na prag od kuće te ponude dijete s tizim; ako prije uzme jaje, znak je, da će se proći zemlje, a ako bi zemlju dijete uzelo, slijediće i dalje jesti ju.

i) Ako žena vidi, da junak izvadi *jatagan* (andžar) iz korice samo do pola, valja da ga zamoli da izvadi cijela, jer bi dijete krivo gledalo, *šaško* (vrlo).

11. Narodno liječenje.

Prosti narod liječi njeke bolijesti bajama i travama. Groznicu liječe na razne načine, kao: provesti kroz šuplji korijen masline onoga, koga hvataju groznice, i ostavit komad kruha na to mjesto, pak će ozdraviti.

Takodje provesti izpod kupjene, kojoj je vrh pronikao u zemlju, ili staviti pod kami tri vrška kupjene pak reći: kad mene pušte groznice, tad ću ja vas pustiti.

Neki zavežu na crveni konac 3 člana pa ga obaviju oko ruke te drže, dok ih groznica pušti.

Drugi opet okupaju dijete na raskrsnicu, lijući mu vodu svrhu njega kroz rešeto, pak će groznica prijeći na onoga, koji prvi prodje tim putem.

Ako ko pane s visoka te se otuče, oderu ovna te mu obuku onu kožu dok je vruća, da s tim ublaže otok i bol.

Ko ima bradavice po rukama, valja da uzme kakvu krpu, koju na putu nadje, pa da š njom otire ruke i da reče tri put: „koliko znam čija je ova krpa, toliko na mene ostalo bradavica“.

Djecama za veli kašalj daju piti krvi od žabe kornjače i mlijeka od tovarice.

Za *protisak* (reumatizam) ugriju na vatri opeku pa je umoče u ocat i obaviju u krpu pa stavu na mjesto, dje boli.

Ako boli neprestano glava, onda kažu: razvila se, te neke žene znadu da je saviju. Privežu glavu maramom preko čela pa na dvije strane prometnu drvene kašike, onda savijaju maramu okrećući kašike, dok mogne bolesnik trpjeti, i tad je razvijena glava pošla na svoje mjesto.

Ako djetetu izadju *bage* (škrofule), onda kakva stara žena iznese ga na prag u veče, kad se zvijezde pojave, pak mu otečeno mjesto prekriži s verigama govoreći: „noćas žlijezda i zvijezda, sjutra ni žlijezda ni zvijezda“.

12. Gatanja o vremenu.

Kad se pojavi obruč okolo mjeseca, na skoro će kiša.

Ako rosa pane tri jutra zasobice, takodje će kiša.

Kad žabe kvrče, slute kišu.

Kad patke mlate krilima u vodi, kiša će u brzo.

Ako *kokot* (pijevac) zapoje u prvi mrak, promijeniće vrijeme.

Ako se mačka liže, jug će okrenuti; ako obrne pleća pud ognja, bura će.

Kad kiša pada, ako se dižu mjehurčići svrhu vode, onda je znak da će još kiše naći.

Kad se opazi u veče crveno povrh mora, znak je lijepom vremenu.

Ako na Gjurgjevdan bude oblačno ili kišovito vrijeme, znak je, da je mršava godina, tako isto, ako je na Božić vedro; s toga kaže se u poslovici: „Bog te uklonuo od vedroga Božića i oblačna Gjurgjerdana“.

Ako grmi u Marač mjesec, ne će biti ljeti puno zmija.

Ako u Novebar padaju kiše, dobra će bit čenica; s toga i kažu: „čenica u glib ka' i prasica“.

Kad je mladi mjesec, ne valja saditi ni presadjivati voća, jer ne će napredovati.

Kad se pojavi zvijezda repatica, kaže se, da će rat.

13. Markova sofra (trpeza).

Imade na jednoj planini (Volovici), jednu uru udaljenoj od varoši Bara, kao otesana trpeza od kamena, koju narod nazivlje „Markova sofra“, na kojoj je Kraljević Marko blagovao. Na istome mjestu ima kao udubljena šaka čovječija, za koje kažu da je rukom udario u kamen.

Na drugome mjestu izdubljena je u kami konjska kopita, te narod priča, da je tu skočio Kraljević Marko sa svojim šarcem.

Narodna jela i pića po Bosni i Hercegovini.

Sabrao učitelj Ivan Zovko.

ardalija: obljubljeno piće kod muhamedovaca u Bosni i Hercegovini, a pravi se od zrelih i zdravih šljiva, koje se polagano na tavane (slojeve) u kaci slažu. Izmegju svakoga tavana meće se drugi tavan trstike, izrezane od kokuruzovine, te se po svemu tome naspe neki tavanić jedne vrste bobica od trave ardala, i to se tako sve izmjenice slaže; napokon, kad je kaca do podukraj (puna), dobro se zalijepi i nakon nekoliko dana otače se ardalija na slavinu (pipu).

ašlamača: jestivo od ašlama (trešanja), koje se napuče (izvade košpice, špice) i poredjaju u tevsiju, pospu šećerom i nešto brašnom, te se to u peći ispeče.

baklava: vrsta pite (tjestenine), u koju se uviju istučene jezgre od oraha, ispeče sve i polije medom, ili šećerom. Samo se sobom razumijeva, da treba i prije i poslije polivanja maslom mastiti.

beg-lokum: tijesto, bolje reći brašno, zakuha se maslom, ispeče u obliku išaranih komadića i zalije medom.

bestilj: probrane šljive uvarivaju se dobro, dok se njihov sok ne zgusne.

bikla: u malo kisela mlijeka uspe se poviše vode, i to se pije po selima, osobito gdje nema zdrave vode, a silno se od vrućine žegja radeći na polju.

bocman: hljeb od šeničnih isjevica (pomija, mekinja), koje dobro nijesu isijane; njim se hrane siromašniji.

beškot: od bijeloga i lijepoga brašna skuvani (umijeseni) kolačići i dobro upečeni, da se kroz više vremena ne pokvare; osobito omiljela brašenica za eškijskih (ustaških) vremena u Hercegovini.

bungur: istučena šenica, opahana, svarena, te začinjena maslom.

buranija: tikva izrezana na dilumiće (komadiće), poredana po tevsiji, malo omlijevljena, ispečena i poljevena maslom i kiselicom (kiśelim, kiselim) mlijekom.

burek: pita, koja se slaže sve na tavane po tevsiji i masti, te sitno isjecanim, nešto malo upr̂ženim mesom s lukom i biberom zajedno, posipa po onijem tavanićima.

buredžici: isto pita, ali savijena, ne razastrta, ispunjena samo usjecanim mesom, izrezana na komade, složena u tevsiju, ispečena i poljevena kiselinom (kiselo mlijeko) i maslom zajedno, u što se još utuca malo bijelog luka (saransaka).

buza: vrsta pića, što ga Arnauti, kad dugju zimi, prave, te ga veoma rado piju oni muhamedovci, koji drugo piće, islamom zabranjeno, ne piju. Malo je naljuto, a može se i šećera metnuti, da ištom sladi. Pravi se od projinog ili katkad kokuruzovog mliva, koje se pomiješa s vodom, uzvari, pokrije, i metne u kraj, da se uskisi.

cicvara: mladi, obično masni sir na tavi rastopljen.

cigančad: samo bjelanca od jaja s vrlo malo bijelog brašna, a veoma mnogo sitnog, kô prah šećera, umućena i zakuhana te veoma oprezno na tihoj vatri u kakvu kolajli sudu pečena, da ne pocrne; a to se sve tako učini, da komadići sliče svojim oblikom raznim stvarima.

ćeškek: istučena, bolje reći ostupana šenica, u koju se metne puno kokošijeg mesa bez kosti te se veoma dugo vari, da se kokošije meso upravo od varenja raspane te se i ne zna gotovo za nj u i onako nabreknutoj i dobro svarenoj šenici. Obično se pravi o božiću kod odličnijeh kuća, te kad treba, vadi se iz kotla, zacrkne (polije uzvarenim) maslom.

ćevap: uvaljano meso s lukom i ispečeno ili svareno.

ćikovi: meso isjecano, u jufki (razvijenoj tjestenini), svareno i začinjeno maslom.

ćimbur: jaja, popržena na maslu i na upr̂ženom luku.

ćufter: grožgje, iscijegjeno, onda ona voda s vrlo malo nešto prosijanog luga uvarivana, da izgleda kao ladetina; za tijem se izlije na tevsije, gdje takova i postane, na komade se izreže i na ljesama po tihu suncu suši.

červiš: upr̂ženo mlivo na maslu, ali najprije vodom, ili mlijekom, ili žumancetom od jaja na bubljice zakuhano; za tijem sitno isjecano meso u kruglice uvaljano te na maslu popr̂ženo — i oboje smiješano, poljeveno mlijekom kiselim ili sirćetom (octom), zajedno s maslom i utučenim saransakom.

česnica: veoma lijepo išarana i od brašna, t. j. od tijesta namještenim tičicama (ptičicama) urešena božićna pogača, koja se

lijepo, da ni najmanje ne preplane (izgori), ispeče i pod božićne svijeće metne, koje su zasagjene u kakvom sudu pomoću razna žita.

čerez: krupno i dobro osušeno, obično crno grožgje.

čorba: ima ih veoma mnogo i različitih.

čurek: veći šenični hljeb, koji se je prije od ekmečija (pekara) jedino o božiću ili bajramu ili većem drugom prazniku pekao i prodavao. Umijesivala se u nj i trava čurekot radi mirisa i zdravlja.

čvaka: s malo masla zakuhano tijesto i pečeno, ali prije kašikom nasjecano i poljeveno medom ili šećerom.

divenica: krv, kokuruzno brašno, sa ukrižanim ovčijim ili govegjim lojem, netopljenim, nego odmah, kad se iz brava ili govečeta izvadi te se ohladi kroz nekoliko dana. To se sve zamijesi, nadije u crijeva i suši nad vatrom te se može i peći i variti, kako ko hoće.

doldurma: razne vrsti sladoleda, koje su od Osmanlinkinja najprije primile naše, obično muhamedanske žene, te ga vole i same raditi i sada, nego li ga skupo za novce kupovati.

dolma: sakazlija (vrsta duge tikve) očišćena, na više komada iskrižana, izdubljena, da se može unutar u izdubinu naditi isjecano meso i pirinač, nešto varen, i s mesom ismiješan — te se to zajedno svari i začini još, ko hoće, i maslom.

ekšija: suhe vresinje (bresinje), svarene u pekmezu.

fingjanuša je isto, što i čvaka, samo je mjesto kašike findžanom (vrsta šolje) na kolutiće nasjecana.

furdešci: drobina od brava ili govečeta, izrezana sitno i lijep umak namješten.

gjanećija: brašno, uprženo na maslu, te vrućom vodom od šećera ili meda zaljeveno.

gjevrek: vrsta kolačića, šupljih, na okrug namještenih, žumancetom pomazanih i posutih raznim mirisnim zrncama od trava. Omiljelo jestivo muhamedanskoj djeci uz ramazan (jednomjesečni post).

gjulbastija: krhko meso, ispečeno na maslu, a poljeveno limunovim sokom.

gjulfatma: brašno s maslom i sitnim šećerom zakuvano, nešto malo našarano parama (crtama), i pečeno, za tijem opet sitnijem šećerom posuto.

gjuzlema: jufke, posute sitno zameljanim u jaju brašnom i pečene te poljevene medom. Mogu se slagati i posipati na tavane, a mogu se smotati u frk (u okrugao).

gologlavac: kokuruzno mlivo, pomiješano sa sitno isjecanim zeljem i vodom na rijetko zamiješano, izlito na teoriju, da se peče, i pomašćeno i prije i poslije pečenja.

grozda: rakija od grošdja, zovu je i grozdovača i grozdovnjača.

grušalina: ono mlijeko, kad se istom krava oteli, te se za razne tjestenine upotrebljuje, a obično se onako ne jede, nego, ako je provareno.

gurabija: isto je, što i gjulfatma, samo je nešto manjeg okruglog oblika.

gustiš: svako dobro vareno mlijeko, koje je od dobre krave, koja daje tako gusto i masno mlijeko.

halva: brašno na maslu dotle uprženo, da počme crniti, te vrelom vodom šećernom ili medavom zaljeveno, a onda, ko hoće, kad se malo hladne, može još sitnijem šećerom posuti.

halvo: pita je isto, što čvaka ili fingjanuša, ali samo se obično polijeva pekmezom od šljiva, a ne medom ili šećerom.

heljdovnica: hljeb od heljdina brašna.

hurda: mlijeko vareno, s kojeg se skine kajmak (skorup) i provari, da postane sitan sir.

hurdenjak: više pomenuti sir, koji se posoli i tako za duže trajanje priredi.

ičija: pečena lijepa pogača, sitno iskrižana, mesnom vodom, najobičnije s varena morca (tukca), poljevena, za tijem maslom još začinjena i komadima morčijeg mesa po vrhu nakićena.

izljevača: u opće svako brašno, obično vodom na rijetko umućeno, na tanko na tevsiju izljeveno i pečeno, te se može različito što čim što čim poljeti n. pr. kiselinom, sirćetom itd.

jajuša: kad su jaja vrlo jeftina izliju se na malo brašna i umute, te peku na maslu; zovu je i jajara.

jamuža: svako još neuzvareno mlijeko, te se obično, kao takovo za razne lijekove upotrebljuje; zovu je takogjer i jemužom.

japrak: zeleni kupus obaren, te u nj, t. j. u njegovo razno lišće uvijeno isjecano s pirinčem pomiješano meso te vareno i poslije malo začinjeno maslom.

ječmenica: hljeb od ječma.

jerišće: jajima ili mlijekom ili oboma zamiješano tijesto, razvijeno, sitno izrezano, osušeno, te kad treba od njeg se pravi tako zvani pilav kô i od pirinča.

jelava: mlijeko istom malo provareno, s kojeg je već kajmak (skorup) skinut.

jufka: isto je kô i jerišće, samo se nešto krupnije izreže.

kadajif: brašno vodom ražigjeno i pečeno na tevsiji, tako da izgleda poput pastve okruglasto ili oblasto. Uz ramazan se najobičnije prodaje te se dalje ovako pripravlja: u maslu se peče i šećerom t. j. vodom šećernom zalije, kad se onako, kako je prvi put pečeno i uragjeno, kupi.

kahva: obično i posvemno omiljelo piće.

kajgana: jaja umućena i vrlo malo brašna u njih metnuto te na maslu pečena.

kajmak: prvo skorup ili povlak s mlijeka, dok se odmah skine; drugo taj povlak osoljen i u mješinu metnut, te rabljen kao izvrstan i masan smok.

kalja: obično kiseo kupus na suhom mesu varen.

kaplama: šeničan hljeb, na kome na vrhu imade još jedan mali hljeb pečen, te se s njime srastô, da izgleda cijeli, kao u neku ruku dvostruk.

karacoca: svako jelo, koje se kako valja ne priredi.

kaša: vareno svako mlivo na samoj vodi, ali, da bude rijetko, a ne gusto.

kavadžak: sok od crvenijeh kavada (pomajdora), uvaren i začinjen maslom ili zejtinom te na umok učinjen.

kavurma: meso, sitno na komadiće izrezano te na poprženom luku na maslu, a u maslu ispečeno.

keške: isto što i ćeškek, samo pod drugijem imenom.

keškevalj: tako se po nekijem krajevima u Bosni, osobito u Hercegovini rekne masnom, finom travanjskom siru, što je u kacama, a siri se obično na Vlašiću (planini kod Travnika). Ovo je ime prešlo od namastirliskog sira, koji je osmanlijske vlade dolazio tamo od Grčke, a Cincari (Grci) su ga obično prodavali te je njemu sličan dosta svojom izvrsnošću i naš travanjski s Vlašića sir.

kinma: meso, uvaljano u brašno, ispečeno u tevsiji, i kiselicom poljeveno.

kišelina: kiselo, ukiseljeno mlijeko.

kolač: općenito ime za sve tjestenine, što se djeci peku i darivaju.

koroman: vidi beškot.

koralva: šećer i orasi uvareni, što obično prave Arnauti, kad dogju, a ne će pravo da očituju, kako se radi, da im ne bi zanat i rad štetovao te tako o pravljenju koralve samo kažu.

kozlačac: glavice od biljke „kozlac“, svarene u nešto malo kakva bilo brašna i posoljeno, te se ne smije žvakati; a rabio se je puno

u vrijeme glada u Hercegovini. Imade jedna priča narodna, koja veli, da je nekakav svetac, kad je vidio, kako se narod pati i muči od gladi umirući — od njega (kozlaca) prekriživ rukom učinio krtolu (krompir), te da je tako postao kompir (krompir).

kukuruza ili *kokuruza:* hljeb od kokuruzna mliva.

kulen-pita: furda (drob) od bravčeta isjecana i u petu metnuta, te ispečeno sve.

kljukuša: vidi ižljevača.

krecelj: rekne se svakom jelu, koje je presoljeno. A to je najprije otale postalo za vrijeme glada, te su se hotično presaljala jela, da budu smočnija i da se više može za njima piti vode, da se bude sitiji.

krvavica: kokuruzno brašno, zamijeseno krvlju i malo ukriškano loja, te pečeno u tevsiji, kao hljeb.

lojanica: kokuruzno brašno, vodom zamijeseno i u njemu više loja ukrižano.

lokum: pravi se kao i gurabija, samo mu je oblik dug, a ne okrugao, te po srijedi jednom parom (crtom) naparan.

lonac: meso se sitno izreže, bijeli se luk na česna (dijelove) rastavi ili se cijele glavice luka vare zajedno s mesom, pa se ulije sirketa, metne još bibera nekoliko, te sve stavi obično u zemljen sud (lonac, otuda i jelu dolazi ime), dobro zalijepi odozgor, da nikud para ne odušuje, te se to tako sve upihtija (uvari).

ljuta: svaka rakija žestoka, ali obično se tako upotrebljuje, da se razlikuje od „mehke".

mandra: kokuruzno brašno se vari, za tijem umiješa dobro, polije se maslom i sirom, ili maslom i kiselinom, ili maslom i medom, ili sirćetom i saransakom uz post.

mâsla: šenično brašno s vodom i s maslom izmiješano te na tavi vareno, ali da bude žitko.

maslačnjak: isto, što i masla, samo valja da uvarivanjem bude gušće.

maslenica: pogaća, maslom i veoma malo vodom zakuhana i pečena.

mastika: poznato piće, kojeg su veoma rado Osmanlije za svog gospodovanja u Bosni i Hercegovini pili, te su smatrali, da im nije u jednu ruku to piće grehota piti, a to su načelo prisvojili i naši nekoji muhamedovci te radije to piju, nego li rakije od grožgja ili šljiva.

mecavica: ništa drugo nego ižljevača ili kljukuša, samo što uvijek mora biti poljevena medom.

mehka: rakija, protivna od ljute.

medovina: uvaren s vodom med.

mješavica: ižljevača, u koju se metne varena navlaš zato zelja.

mlaćenica: izmeteno mlijeko, s kojeg se pokupi maslo te se rado pije.

ocjedina: kad se skorup pretopi, pa onaj talog (mulj), koji se smoči hljebom.

omač: isto je, što i jufka.

ošafluk: suho voće, kao n. pr. šljive, kruške, jabuke, drenjine itd., ali obično, kad je svareno.

ošaf: isto, kao i gori, ali, kad je nesvaren.

pače: dobro svarene bravije pače (glave) i noge, te majošli (na ljuto) sa sirćetom priregjene.

paluza: med i nešesta (šenica, koja se duže vremena kvasi, dok sasma ne omekša, onda se gnječi nogama, da iz nje samo bijelo brašno čisto, bez oljuštine, izigje te se onda osuši i postane suho brašno) zajedno uvareni.

panahija: kod pravoslavnih varena pšenica, posuta šećerom, i još što čim, kako i ako ko hoće, daje se obično na opijelu, poslije čije smrti.

pandur: poprženo sámo bez ićesa kokuruzno mlivo, onda sasuto u pekmeznu ili medavu vodu vruću, gdje se metne još malo ili masla ili zejtina i onda umuti. Po jednoj narodnoj priči ovo je najprvo slatko i najstarije na svijetu.

papaz-jahnija: luk, pirinač s mesom varen. „Papaz" znači: fratar, pop.

paprenjaci: jajima zakuhano mlivo, rastanjeno, na saču pečeno, šafranom pomazano; a ko hoće, još ih i medom zakuhava.

pasteljika: veli se svakoj neuregjenoj tjestenini, a inače su to vrsta kolača kod Jevreja, koje o svojijem svetkovinama prave obično. No prosti naš narod jako zazire od Jevreja te ne bi za vas svijet njihova jela okusio, za to i posprdno spominje „pasteljike", kad ko ne priredi valjano kakvu tjesteninu ili kolače.

patišpanja: dobro umućena jaja i šećer s malo brašna, te ispečeno, što u peći uzraste i našupljika se. Sigurno je ovo jestivo došlo po španjolskim Jevrejima do nas, jer znači: španjolski kruh.

pekmez: uvaren sok od grožgja ili uvarene šljive, ali na žitko.

peksimeti: tijesto, koje je jajima i mlijekom zakuhano, onda rastanjeno, izrezano i na maslu, kao duguljasti kolačići pečeno.

pendeviš: loj, meso i brašno izmiješati, nadjeti u crijevo i peći na tevsiji; veli mu se još i „pengjeviš“.

pereci: uskrsni najobičniji kolači, zakuvani jajima i mlijekom, malo onda obareni u vrućoj vodi, i onda u peći pečeni, te se razaberu i išupljikaju.

pilav: varen pirinač, začinjen maslom (ko hoće, i biberom pospe); može se svariti, da bude žići (regji) ili gušći.

pita: svaka razvijena tjestenina, u koju ako se metne, kad se savije, varenih krompira, zove se „kompirača“; ako isjecane s lukom i biberom tikve, „tikvenjača“; ako varena pirinča, „pirinčnjača“; ako varena graha, „grahnjača“; ako isjecana kisela kupusa s biberom i pirinčom, „kupušnjača“ itd.

pogača: šeničan hljeb, koji nije u kvas, nego u prijes.

pokva: ukvasan ječmen hljeb.

popara: hljeb iskrižan na zalogajiće, osobito kad je tvrd ili bojat (nefrižak), pa poljeven vrelom vodom, da se razmekša, a onda se ocijedi, što nije vode upio hljeb, te se začini maslom i pospe sitnijem sirom.

potkriža: isto je, što i popara, ali se za to pogača skuva i upeče, te se mjesto proste vode mesnom vodom polije, a ko hoće, začini maslom, te se po vrhu mesom najobičnije suhim pokiti.

postupanica: pogača ispisana, koja se kuha, kad istom dijete prohoda, pa žene se sastanu i umaču sada u kahvu njome i jedu, a prije se je i na selu i bez kahve ili s čim drugim, ili onako jela.

povlak: vidi kajmak, i to odmah, kad se s mlijeka skine.

puh-burek: šest se jufka razastre po tevsiji, a izmegju svake se meće sitno isjecano i poprženo meso s lukom i biberom, te se dobro maslom masti.

pura: u Hercegovini se tako govori mandri, kao puri u Bosni mandra.

puriš: ona brašnava voda, što se odlije, kad se pura ili mandra miješa, te se još malo posoli i jede, a najobičnije se daje maloj djeci i djeci u opće.

puši-kaša: odljevena voda od ječmene pure i malo zabonjasena (začinjena) maslom ili zejtinom i istucanim bijelim lukom.

prevrta: razmućeno vodom mlivo, koje se na tavi, na maslu peče.

prijesnac: sir s brašnom i s travom (povrćem) koprom, koji se sitno isjeca, izmiješan, i kao ižljevača na tevsiji se peče.

prosenica: hljeb od prosa ili prohe; za to mu se i veli još i „proha“.

prga: poprženo žito, ječam ili kokuruz obično, istupano te s nešto popržеnom na saču soli izmiješano, te se, kao brašno crno smoči s hljebom, osobito uz korizmu ili časni post.

pršut: govedije meso, crven od buta (meso), na komade izrezano i razugjeno s istučenim saransakom, biberom omazano, da više vremena stoji u toj smjesi, a onda se suši nad vatrom.

presukača: svaki mladi, masni sir.

rahat-lokum: šećer, brašno, bajami (bademi) s drugijem mirodijama izmiješano i kao ladetina priregjeno.

rastarić: brašno vodom zamijeseno i na krupnije mrvice megju dlanima rastrveno, onda od tog čorba svarena.

rašedija: nešesta na maslu pržena, onda šećernom vodom zaljevena, ali tako da se razasipa jelo; veli joj se i „rešedija".

razvaruša: duže se vremena maslo muti onako netopljeno, onda se brašno u nj uspe, ukuva se, raspleska (rastanji) na tevsiji, i peče. Kad se ispeče, zalije se medavom, običnije šećeravom vodom.

recelj: vidi bestilj.

redžel: u pekmezu izrezane i varene tikve, onda neko vrijeme ostavljene, dok otvrdnu. Neki meću i dobrih taze (friških) smokava ili što drugog od voća, ali se tada ništa ne vari, nego se to sámo u pekmezu od slasti otvrdne i zjedri.

rezačije: vidi čerez; veli se još i „razačije" i „rezakije" i „razakije".

ribice: vidi buredžici.

rum: vrsta pića, kog su Osmanlije poput mastike pili, smatrajući ono načelo i držeći ga se, kô i kod mastike. Podavaju mu se sada i nekoji naši muhamedovci.

šagrdan: od pjanaca hotično prozvan rum.

sakrzma: meso, luk, maslo i crvena paprika, vareno.

salata: narod najobičnije upotrebljuje to kod svijeh zeljija, koje su zelene, te se sirketom, zejtinom i soli začine.

salamura: svako jelo po narodnom, koje bi trebalo da bude čvrsto i gusto, a tako nije, dakle, kad nije kako valja priregjeno.

salip: slatka uvarena šećerna voda, u koju se meće trave zvane „salip", i posipa drugom istucanom travom, t. j. njezinim mirisnim korenom, koji se zove „gjengjefil".

sarma: isjecano meso s lukom zajedno, te izmješano s pirinčom i biberom i u lišće bijelog (glavatog) kiselog kupusa na okruglice zavijeno, pa onda vareno.

sir: razne poznate vrsti sira.

sogan - dolma: meso se pripravi kao i kod sarme, pa se glavice luka izvrte i nadiju, i to se sve vari.

somun: običajni ekmečinski (našijeh pekara) hljeb.

skorup: povlak, kajmak.

skorupača: skorup s medom pomiješan.

surutka: prosuručeno (provareno), kad se sir siri, mlijeko, te je to po narodnom lijek za svako čišćenje, i u opće dobro za sve bolesti, kad se pije.

sutlija: pirinač, varen na samom zašećerenom (slatkom) mlijeku.

sjerčanica: hljeb od sijerka, koji se najobičnije jeo u Hercegovini po selima u vrijeme glada, jer narod veli, ako i jest glotan (neukusan, bezslasan), da je od njega insan najsitiji.

statko: po narodnom sve vrste slatka, koje se uvarivanjem i hotičnim priregjivanjem učine, da više vremena mogu trajati — u tom se smislu najobičnije upotrebljuje, a onda i za druge slatkiše.

smokvara: medom se i maslom zakuha kokuruzno mlivo, pa se oveće kruglice naprave, na sredini se prstom ulupe, ispeku na tevsiju u maslu, te opet zaliju medavom vodom.

sul - pita: samo jufke razvijene, da se ništa više u nje ne meće, ispečene i poljevene maslom, pomiješanim s kišelim mlijekom.

šakavci: isjecano meso i pomiješano s pirinčom, uvaljano sve zajedno u bublju (kruglicu) i vareno, bez da se u što zamotava.

šarenik: vidi gologlavac.

šehrija: na gusto svarena čorba (juha) od pastve.

šerbet: med s vodom ili šećer s vodom rastopljen, te to piju najobičnije oni muhamedovci, koji ne kulanišu (ne mogu, nemadu volje, ne će) alkoholna kakva pića. Osim toga šerbet se rekne i onoj šećernoj ili medenoj vodi, koja se uzvari te se zalijevaju tijem razna slatka; napokon šerbet se rekne i onoj vodi, koja se nalije na teljvu (kahveni talog) od prijašnje pečene (skuhane) kahve.

širdin, šiš - ćevap: sitno izrezano meso, nataknuto na male štapiće, a izmegju svakog komadića mesa metne se i komadić luka, i tako se sve vari; ako se još pobiberi i u sirćetli vodi vari, onda je širdin.

šljiva: rakija od šljiva, šljivovica.

šljivo - pita: pravi se isto kô i ašlamača, samo što moraju mjesto ašlama biti šljive.

šurup: svako trajno slatko, koje se miješa i s vodom pije, a ne onako samo.

tarana (tarhana ili *tahrana)*: zakuvano brašno mlakom vodom, koje se pušti dan dva, da kisi, jer je zakuvano kvasom, za tijem se istare megju dlanima na mrvice, onda na rašetu prosije i suši. Mrvice, koje kroz rašeto propanu, služe za čorbu, a koje u rašetu ostanu, krupnije su i zovu se otušci, te se od njih pilav vari. Taranu valja dobro osušiti.

teretelj: istucani orasi, pa u njihovu sitno istučenu jezgru usuto sirćeta, bijelog luka i saransaka. Za osmanlijske vlade omiljelo izjutrašnje jelo poslije nekoliko vremena iza kahve, u koje se hljeb umače, dočim se sada rabi najviše kod katolika i grčko-istočnjaka uz korizmu ili časni post.

tirit: zamijeseno mlivo, megju dlanima izmrvljeno, koje se onda upirži na maslu, pa se polije maslom, kiselim mlijekom, bijelim lukom, ili, ko hoće, mjesto mlijeka kišela i sirćetom. Uz to još tirit znači svako prženo brašno na maslu, u koje će se uliti poslije ili slatke vode ili obične, kako već za koje jelo treba.

titkuš: isto je što i ižljevača, samo se ne reže, kao ova, nego se na prosto rukama isparla (ovdje: iskomada), pa polije kiselicom, maslom i utučenim bijelim lukom.

torotan: najgori suhi sir iz mijeha, (u Hercegovini se sir smeće u mijeh ovčiji ili koziji) kojeg sirotinja kupuje i jede, jer je najjeftiniji.

turšija ili *tušija*: krastavice, kanade, paprike, zeleni grah u sudima preko zime u sirćetnoj i slanoj vodi sačuvan.

ualaci: meso isjecano, u brašno zavaljano i kô kruglice namješteno, te na maslu prženo, a onda, ko hoće, može mlijekom kiselim i maslom, ili sirćetom, maslom i bijelim lukom politi.

ulutma: isto što i patišpanja, ali se ne smije onoliko mutiti, da se ne razabere i ne išupljika, te uzraste.

urmašica: isto se pravi kô i razvaruša, samo se na brdu („brdo“, „brdilo“ je ono, pomoću česa žene tkaju) u duguljastom obliku pravi, po čemu (brdu na ime) joj se veli i „brdeljuša“ i „brdenjača“, pa kad se ispeče, onda se kô razvaruša zalije mednom ili šećernom vodom.

uštipci, *ušćipci*: zamijeseno mlivo te s vrha kašike kaca (kaplje) na vrelo maslo u tavi i tako prži ili peče.

varenik: kao i gologlavac, samo ako mu se još dade malo varena mlijeka, kad se priregjuje.

varenika: vareno mlijeko, protivno od jamuže ili jemuže.

varica: što pravoslavni oko Nikoljdana prave, i to tako, da smješaju razna žita: šenice, kokuruza, graha i još, ko hoće, što šta, i vare, te se na Nikoljdan kusa (jede). Za to se i veli: „Varica varila, Savica hladila, Nikolica kusala“. Ovo je kao sveti nekakav običaj, osobito kod prostijeg naroda.

zerda: pirinač, ili ostupana šenica, u šećeru razvodnjenu varen.

zvrčići: jufka se izreže, smrzga se (sgužva, skuvlja), peče se na tevsiji i polije kiselicom, maslom i bijelim, istucanim lukom.

žmara: kad se maslo pretapa i čisti, pa ostane ona troska, koja se još većma uprži i u ono umače hljebom.

Zivot, jezik i običaji Stupničana kraj Zagreba.

Napisao Stjepan Korenić.

1. Hrana.

Seljaci se u Stupniku hrane u jutro obično zeljem, repom ili žgancima, polivenim prežganom juhom, mlijekom ili sirutkom. Ako nema žganaca, onda „stepu" kukuruznu „melju" (brašno), što naliči gustoj juhi, pa to onda jedu. Imućniji povrh toga jedu u jutro i tučenac sir ili tvrda jaja. Zajutrak uzimlju obično u osam sati. Na posao idu većim dijelom u 6 sati, a oni, koji su marljiviji, idu u polje već u 5 ili čak u 4 sata. Do podne onda ništa ne jedu. O podne pak jedu obično jačmenovu kašu s kruhom, a k tomu još jedno jelo: n. pr. zeleno zelje ljeti, krumpir, repu s pasuljem, ili sirutku s nadrobljenim kruhom, Kruh je pak kukuruzni, sirkov ili hrženi; a većim dijelom od proje. Za južinu, i to samo ljeti, jedu sir ili luk s kruhom, pak zaliju vodom. Zimi nema južine. U večer jedu sirutku s kruhom, ili krumpir na zrnje; uz to i kruh. Dok je bilo bolje, dok su postojale *zadruge,* jelo se je ljeti i meso, osobito kad se je na polju radilo. Ovčetina ili suha svinjetina morala je biti uz variva. A vino se je redovito davalo težacima i družini. No to se sada samo spominje, otkada su se razdijelile zadruge.

Ako je tko u kući bolestan, priprave mu kavu ili prežganu juhu s jajetom. Na nedjelju ili na blagdane, ili kad je kakov silan posao, priprave i jelo od *luka.* Luka naime narežu i metnu ga na maslo, te se peče dok zarumeni. Kad se luk zarumenio, metnu se obično 3—4 jaja i nalije se vode, a kad to sve zavri, baci se šaka ili dvije brašna; i to se zove *„luk pečeni"*. I šalatom se hrane, ali to samo u nedjelju, jer je to delikatesa. Siromašniji se zadovolje ljeti za južinu šljivama i kruhom.

Kad su veliki blagdani, kao n. pr. Božić, Uskrs, Duhovi, hrane se obilno, raznovrsno i fino. Razne gibanice od sira ili oraha,

ne smiju manjkati; pa ni meso: govedina, svinjetina, ili od živadi. Osam dana prije mesopusta (fašnika) treba da bude svaki dan na stolu barem jedan put na dan meso, većim dijelom svinjetina. Inače se kroz godinu vrlo rijetko jede meso, osim ako je tko bolestan ili ako je u kući rodilja. Živad, osobito guske, pure, pak svinje seljak većim dijelom prodaje u Zagrebu, da namiri kućne potrebe, i da porez plati.

2. Kuće.

Sela su ovuda većim dijelom raštrkana, već prema tomu, kako su polja i livade razmještene. Oblik im je većim dijelom podoguljast. Nekada su bila sela Stupnička gradjena većinom uz Savu, no pošto je Sava od godine do godine mijenjala svoje korito, i tako sve više podrovala livade i sela, preseliše se ljudi sa svojim kućama na brežuljke ili dalje od savskoga korita onkraj savske ceste. Svako selo ima svojih osebina u običajima. Kuće su ponajviše od hrastova drveta, skroz jednostavne i bez ikakova izvanjskog nakita. Domaći seljaci grade si kuće većinom sami. Prije nego se počne kuća graditi, dodje gospodar i napravi štapom križ na odredjenom mjestu, a kad se dovrši gradnja, ako je kuća imućnija, pozove „gospona mladoga“ (kapelana), da ju blagoslovi, inače pak sam gospodar poškropi blagoslovljenom vodom kuću, dvorište i štalu. Kako u Stupniku, gotovo jednako su gradjene kuće i u susjednim župama. Svaka je kuća, sa gospodarskim zgradama ili sušama, opasana drvenim plotom, koji je ili pleten ili načinjen od dasaka. U sredini dvorišta obično se nalazi zdenac, koji sami seljaci iskopaju, a zovu ga „*polugač*“, jer se iz njega vuče voda na polugu. Pred zdencem je obično dugo korito za napajanje marve i živadi. Staje većim su dijelom drvene, od jelovine ili od hrastovine. Pokrivene su obično slamom, rijetko crijepom. Uz staju nalazi se „kuružnjak“, t. j. od kolaca ili od jelovih pružica načinjena uska podugoljasta suhotica, u kojoj se zimi i ljeti čuva kukuruz u „klasu“, da se bolje osuši. Kraj kuružnjaka nalazi se „škedanj“; neki ga zovu „suša“. U škednju se ljeti mlati pšenica, hrž, ili se vrši proja i zob. U dvorištu su još podignuti i kotci za svinje, koje ovdje osobito gaje, za kokoši i pure. Seljačke kuće većim su dijelom prizemne i slamom pokrite. Svaka je kuća razdijeljena u tri dijela: u spavaću sobu, kuhinju i u „*zadnju hižicu*“. Spavaća soba obično je prostrana. U njoj je smješteno više postelja, već prema tomu, da li je u kući zadruga ili samo jedna

obitelj. U toj sobi spava vazda uz ostalu družinu gospodar i gospodarica. Ta je soba malne u svakoga seljaka nakićena svetim slikama ili raspelom. Nad širokim stolom visi svjetiljka i vijenac od pšenice ili od hrži. Okolo stola su ponamještene dugačke klupe. Peć je ogromna, većinom sastavljena od tako zvanih „lončića“ (pećnjaka). Okolo peći su ponamještene klupe, na kojima se zimi najradije djeca igraju i mačke griju. Nad svakim se krevetom vide svakojaki zavinuti klinovi, o kojima vise svečani šeširi, čižme, predja, kišobrani itd. Prozori su obično maleni. U toj se velikoj sobi sva družina sastaje; u njoj jede, radi; u njoj tkalci tku, u njoj gospodar odredjuje družini svakidanje poslove.

Polag ove sobe nalazi se kuhinja. Ognjište je većim dijelom na zemlji. Štednjaka nema. U kuhinji se nalaze razne police, na kojima su zdjelice, tanjuri, lonci, žlice itd.

Polag kuhinje je „*zadnja hižica*“. To je mala sobica, u kojoj gospodarica čuva mlijeko, maslo, sir, zelje, i u opće „*kuhu*“. (Sve što se kuha, zove se „kuha“.)

Prostor nad spavaćom sobom, kuhinjom i zadnjom hižicom, zove se „*naiža*“. Na „naiži“ suši se luk, a siromašniji suše i kukuruzu. Imućnija kuća i zadruga ima uz onu općenitu veliku, tako zvanu družinsku sobu, još za svaki oženjeni par i svoju posebnu komoricu, u kojoj on ljeti spava i čuva svoje stvari: odijelo, škrinju, u opće svoj tako zvani „osebunjek“. Momak i djevojka, kad se ožene, dobiju svaki put ovakvu komoricu, u kojoj spavaju na pose. Ovakve komorice, gdje je velika zadruga, kakove su baš u Stupniku tri, sačinjavaju varošinac, te su vrlo milovidne. Kad muž i žena dobiju ovakovu komoricu, zadrže ju za vazda za se i za svoju djecu; i ta komorica je neka vrst osebunjka. Kad izumre dotična obitelj te ostane komorica prazna, samo gospodar ima pravo podijeliti tu komoricu drugomu.

3. Nošnja.

Seljaci se nose u ovoj okolici većim dijelom bijelo. Seljakinje nose bijeli oplećak: to je gornji dio odijela, koje seže do pojasa. Obično je od lanene ili od konopljene tkanine. Taj je „oplećak“ okolo ramena do pod pazuhu protkan raznim bojama, većinom crvenom, a na kraju rukava samo crvenom. Prednji dio oplećka, na grudima, izvezen je različitim koncem: crvenim, modrim, žutim itd. „Kiklja“, koja pokriva donji dio tijela, isto je tako bijela i od istoga gradiva, samo što je straga onaj dio, koji stražnjicu po-

kriva, „*narozan*“ (nabran). I čim je sitnije taj dio kiklje narozan, vele, da je žena ljepše odjevena, osobito djevojka. Pregača ili tako zvani „zastor“ pokriva povrh kiklje prednji dio dolnjega tijela. Pregača je najvažnija. Ona je obično najfinije izradjena, a, može se reći, i vrlo ukusno. Većim je dijelom ili tkana ili izvezena u raznim bojama i likovima. Ta pregača stoji po 10—20 i čak do 30 fr., već prema tomu, kako je izvezena i od kakve je gradje. Tih pregača ne tku i ne vezu žene, već tkalci. No sad već u novije doba umije i svaki muškarac satkati sebi i svojoj obitelji ovakvo platno i izvesti ovakovu pregaču. I žene i djevojke opasane su crvenim suknenim pojasom. Okolo vrata nose, osobito djevojke, crven i bijeli koral, uz to svakojake novce, kao n. pr. srebrne forintače o crvenim vrpcama. Glave pokrivaju najčešće modrim ili šarenim rupcima. Svaka djevojka treba da ima svilen, i to crven rubac. Kose pletenice obično su ljeti spuštene preko ramena, a na kraju su svezane crvenom vrpcom. Dok se djevojka ne uda, nosi rubac jednostavno na goloj glavi; čim se pak uda, nosi pod rupcem sprijeda na glavi tako zvanu „kapicu“, koja je opšivena na kraju sitnim, većinom bijelim i crvenim koralom, koji zovu „biserom“. Na ovu kapicu, koju si same prave, metnu rubac, ali tako, da biser viri van, — da se lašti. Starije žene nose tu kapicu bez biserja. Ako žena ili djevojka tuguje za kim, za mužem ili za ocem itd., ne nosi na sebi ništa crvena, niti pregače niti rupca, već posve bijelo odijelo s modrim rupcem na glavi. Odijelo, što nose žene, u opće je od lana ili od konoplje, koju same siju, predu i bijele; onda ispredeno predivo muškarac tke, a žena sašije.

Žene i djevojke obuvaju opanke. Noge omataju obično u bijele obojke, ispod kojih su „štunfe“ ili „lačice“ (bječve?). U nedjelju i u blagdane svaka žena, na pose djevojka nosi „čižmice“, i to sa visokim petama, narešene sprijeda crvenom vrpcom.

Mnoge djevojke, osobito bogatije, nose zimi i „kožuhe“ (kožune), koji su raznobojno nakićeni i provezeni. Te kožuhe kupuju većinom gotove u Zagrebu ili u Samoboru, ili ih dadu napraviti u posebnoga krojača (kožunara).

Muškarci nose obično bijelo odijelo, od lanene ili od konopljene tkanine. Zimi nose, osobito stariji, kožuhe, neki opet suknene bijele haljine, koje im pravi krojač, nazivan „*sambol*“. Te haljine imadu na ledjima mali haljetak, koji je raznim crvenim motivima iskićen. Obuvaju većim dijelom čizme do koljena, i u blagdan i u djelatni dan. Šešir im je obično crn i jednostavan.

Momci se nose isto tako bijelo, no na „gaćama“ nose bijele „pantalone“, koje su sa strane nakićene i izvezene crvenim portama (potezima). Momci imadu fin šešir s crvenom perjanicom, koju si u Zagrebu kupe u židova. Okolo vrata nose crven rubac, imućniji svilen. Momci drže osobito mnogo do „zobunčića“, koji nose svaki dan i u blagdane; samo što je onaj, što ga nose u blagdane, izvezen sprijeda i okolo vrata crveno, vrlo fino i ukusno, dok je onaj u djelatne dane jednostavan. Obično je taj zobunčić modre boje, i to od sukna, a seže samo do pod rebra. U djelatni dan oprava je posve jednostavna: bijelo odijelo, čizme do koljena i jednostavan šešir.

Djevojke se pak nose u blagdane, kako vele, „črljeno“, t. j. pregača je izvezena crvenim vezivom i izatkana ispremiješanom bojom: crvenom i bijelom. Okolo vrata im je crvena vrpca, razni korali, većinom crveni. Rubac (marama) je svilen i crvene boje, a čizme sprijeda načičkane žutim koncem. „Pojas“ je od crvena ili od crna sukna. Sve je odijelo od lana ili od konoplje. U djelatne se pak dane nose posve bijelo, samo rubac je obično crvene boje.

Djeca do kakovih 7 godina nose dugačku bijelu košulju bez gaća; a od sedme godine nose dječaci gaćice bijele i kratku rubačicu. Opasani su širokim remenom. Djevojčice pak nose „kikljice“ bijele, koje su straga narozane a gornji dio na prsima izvezen crvenim koncem. Djeca, dječaci i djevojčice ljeti su obično bosi.

Starci i starice nose se jednostavno i bijelo bez ikakovih nakita, i crvena veziva. No zobunčić modre boje nose i starci. Odijelo, što ga nose *muškarci* u Stupniku, jednako je odijelu muškaraca u susjednim župama, n. pr. u župi Brezovičkoj, Kupinečkoj, Klarinskoj i Svetonedjeljskoj; dok je ženska nošnja u mjestu Stupniku posebna i različita od ženske nošnje u susjednim župama; samo ona sela, koja graniče sa susjednim župama, ponješto — ali vrlo malo — gube ovu posebnost.

Stas u muškaraca je visok i vitak, dok je u žena osrednji. Muškarci su i žene u Stupniku većinom bjeloputni, a vlasi im crnosmedji. Oči su crnomanjaste i bistre. Inače je Stupničanin lijen i indolentan. Svoga polja ne će da sam obradjuje, već ga daje na „ispol“ seljacima iz Ruda ili iz Okića. Za školu i u opće za naobrazbu malo mari. Premda je u neposrednoj blizini grada Zagreba, to do današnjega dana nema ni jedne kuće, koja bi dala

dijete na dalnje nauke. „Škola je za gospodu, a ne za nas muže“, veli Stupničanin. Inače su dosta bistre glave.

Priložena slika, izradjena po fotografiji prof. A. Korlevića, prikazuje članove zadruge Piškor u Stupniku: staroga gospodara s gospodaricom, dvije mlade „snaše“ s njihovim muževima, djecu, napokon domaćeg „mladog gospona“ (kapelana). Lijeva snaša sa mnogo nakita oko vrata i na glavi odjevena je u svadbenom odijelu. (Vidi sliku.)

4. Otkad maček miše jê?

(Nar. pripovijetka).[1]

Draga braća! Bila vam je u staro doba jedna stara baba, i bila je velika sirota. Nije imala nigde niš, samo jednega sina. Onda mu veli: sinko moj, na, ovo ti je jedno predence konca. Hodi u selo pak donesi za ote konce kruha, ili kaj drugo, kaj buš mogel dobiti. Zeme sin konce, pak otide s konci u selo. Išel je čez polje u selo, i tam je našel pastire, gde su šteli jednega mačka ubiti. Veli njim ovaj dečko: čujete pastiri, najte tega mačka ubiti; ja vam dam jedno predence konca za-jnega. Pastiri su dokončali med sobum, da mu buju dali mačka, da si buju s konci potpletali biče. Dečko je dal njim konce, a pastiri njemu mačka. Dečko je pustil mačka da nek ide kud hoće. Maček se je postavil pred ovega dečka, pak mu veli: čuješ ti, kad buš u kakvoj teškoći, zmisli se na me. — Onda je dečko odišel domom. Dojde domom, pita ga mati: jesi li kaj donesel? On veli: „nisem niš“, pak je pripovedal, kak mu se je pripetilo. Mati brže bolje naprede druge konce, pak mu da, i veli mu: na, hodi brže bolje u selo, pak dej tam ženam te konce, budu ti dale kaj za jesti. Otide on u selo, pak najde pastire, gde su tukli jednega miša. Veli njim dečko: pustite toga miša, ja vam dam jedno predence konca za-jnega. Pastiri su ga već poznali, pak su mu pustili miša. On njim da predence konca,

[1] Ovu sam nar. pripovijetku vjerno zabilježio u Stupniku, kako mi je kazivaše neki seljak. Istaknuti mi je, da u okolici stupničkoj nije skroz kajkavsko narječje, kako se to vidi iz ove pripovijesti. Narod je u neposrednoj blizini Zagreba, te dolazeći tako rekući svaki dan u dodir sa inteligentnijom klasom, izgubio je s vremenom onu čistoću u prvobitnoj kajkavštini. A bez sumnje i škola tomu mnogo doprinaša, da se uvlači malo po malo u sve slojeve naroda štokavština. A ima i nešto čakavštine, navlastito u nekim tradicionalnim formulama, valjda za to, što je jedan dio Stupničana (oni se sami zovu ili Stup*ničani*, ili Stup*nari*, ili Stup*ari*) izvorno čakavski.

pak pusti miša. Ide dečko domom. Postavi se miš pred dečka, pak mu veli: čuješ ti, kad buš ti u kakvoj teškoći, ti se zmisli na me. Dečko otide domom. Dojde domom, mati ga pita: kaj si donesel? On veli: nisem niš donesel. Mati srdita; je, kaj će? Onda ona brže bolje naprede trejto predence konca, pak mu da, i veli mu: na, hodi, pak nosi u selo ženam; buš dobil kaj od žen. Otide dečko, ide u selo, najde pak pastire gde su tukli jenu kaču. Veli on pastirom: najte te kače ubiti, ja vam dam ove konce za-jnu. Pastiri su mu dali kaču, a on njim konce. Ide on domom. Kača se postavi pred njega i reče mu: Čuješ ti! hodi z menum k moje materi; ona ti bu platila, kaj si ti mene smrti oslobodil. Veli on: ne. Kak bi ja tebe nosil? Da te primem, ti bi mene grizla. Veli njemu kača: znaš kak? Ti imaš torbicu, pak ti deni torbicu dele (dolje), ja ti bum zašla u torbicu, pak me buš onda nosil, i ja ti bum put kazala, kud buš išel. Dobro je, reče dečko. Ovaj dečko naredi tak. I onda su putovali kačini materi; i onda su došli k materi kačini. Onda veli kača dečku: Čuješ, stani. Bum te navčila, kak buš došel k moje materi. Ti lepo, kada buš došel tu u ovaj gajik, pazi da ne staneš na koju kaču. Onda, kada buš došel vu hižu, zvadi škrlak z glave, i lepo se pokloni, i ona te bu mahom pitala: kaj ti hoćeš plaće imati, kaj si moju čer smrti oslobodil? A ti naj niš drugo trebuvati, samo ti naj da onu škatulicu, koja je na stolu. U onoj škatulici je jedno zrno. Kad ga buš prijel u ruke i kajgod na svetu si buš zamislil, to ti se bu odmah stvorilo pred tobum. Dobro je. Dojde on u hižu, lepo se pokloni. Mati njega odmah pita: sinko, kaj ti hoćeš plaće imati, kaj si moju čer obranil od smrti? On reče: niš drugo ja ne trebujem, samo mi dajte onu škatulicu, kaj je na stolu. Oho moj dragi! da ti ja dam ovu škatulicu, ti bi se z Boga pozabil. Veli dečko: je, ja ne čum (ne ću) drugač; ako vi meni ne date te škatulice, ja bum vašu čer nazad odnosel sobum. Veli njemu kačina mati: Oho moj dragi, ne dam ja tebi svoje čeri; na, dam ti rajše ovu škatulicu; ali nemoj se ti z Boga pozabiti, kaj buš imal ovu škatulicu. Nu odi z milim Bogom! I dečko je odišel domom svoje materi. Došel je domom, mati ga pita: je li jesi kaj donesel? A nisem, mama, niš drugo, neg ovu škatulicu. A joj sinko! hoću od glada umreti. Kaj bumo sada mi? Mama, mučete, mučete samo; vi se samo lepo prekrižete, i Bogu se pomolete, pak bumo imali sega dost. Stara mati brže bolje se prekriži, a sin ono zrno primi u ruke, obrne ga, i postalo je sega dosta za jesti na stolu, kaj su god teli. Drugi dan si sin

zamisli: e, da mi je ovde jedna lepa hiža, kakve ni car nima! I hiža je odmah postala. Dobro je. Sad sin drugi dan zamisli: e, da mi je carova čer za ženu! I odmah je carova čer bila pri-jnem (pri njem). I on se je ž num oženil. Dobro je. Oni su živeli lepo zadovoljno. E, žena na jeden put zamisli: kak to, da moj muž ima tuliko? Saki dan imamo drugo jelo i pilo, a nigdar niš ne kupi; a tu imamo sega dosta. Tu je bolje, neg pri mojem ocu. Na jeden put ona njega pita: Čuješ ti! de ti zemeš ovo se (sve), kaj mi saki dan imamo tu sakojako oblečilo, to sakojako jelo, a nigdar niš ne kupiš? E moja žena! Te nam da Bog. Drugi ljudi, reče žena, delaju i mučiju se, pak teško živiju; i gospoda imaju sega dost, pak ipak moraju kupiti stvari, a ti ipak nigdar niš ne kupiš. Dej da ti meni poveč, kak je to? E moja žena! ti mene samo zmamlevaš; muči, kaj te briga. I žena simo i tamo, kak to već žene znaju, izmamila je muža, da ji je povedal od kud to jë, da oni živeju tak lepo. Onda žena misli: čekaj ti samo, da ja morem dojti do tvoga zrna; to bu se drugač. Borme muž je otišel nekam z doma; a on siromak zabil je svoje zrno u jednoj halji doma za vrati. Kad je muž odišel z doma, žena brže bolje počela iskati ono zrno. Borme našla ga je. Oho! ne bum ja više s tobum. I ona to zrno obrne, i zamisli si: e, da je meni biti pri mojem ocu i materi! I odmah je postala pri svojem ocu i materi. A njezin muž je ostal u onoj stare kolibici; ni mu niš drugo ostalo, samo sto forinti, kaj je imal pri sebi u žepu. Je, kaj će on? Je, kaj drugo, neg ju mora iti iskat. Spravil se je on na put. He, put pod noge, pak pešice ide on, ide on više danov. Dojde on do jedne velike šume. Je, kaj će? On je moral iti prek čes tu šumu. Ide on, ide; došel je u sredinu te šume. Tu smeri (opazi), gde četiri hajduki sediju, pak nalažu ogejn. On je nje prekesno smeril; već je bil blizu, kad je nje smeril, oni su njega već videli. Je, kaj će on? Ide on mejd nje. Dojde on k njim. Oni njemu si (svi) četiri odmah viču: o zdravo brate! I podaju mu saki svoju ruku. Je, i on njim poda svoju. Oni su mislili, da jim je to brat. Oni su imali jednoga brata, pak jim je zginul; a ovaj je bil čisto spodoben k njiovomu bratu. Onda su počeli pitati jedan drugega: kak ti, brate? Veli on: e, dobro. Pitaju oni njega: kaj si ti preskrbel, od kak se nismo videli? On veli: he, dragi brati! malo. Niš više, neg samo sto forinti. Dobro. I to pita on nje: kaj ste vi priskrbeli? Jedan veli: ja sem, vidiš, ove čižme; kad je obujem, koračim, prekoračim celu milju daljine. Drugi veli: ja sem preskrbel ovu kabanicu. Kad ju

oblečem, mene nigdo ne vidi. Veli treti: vidiš, ja imam ovaj žakel (vreću). Kad si sedem na-jnega, to ti postane takov kojn, da mu para nî. Ov dečko misli: to bu dobro za me; ako bum ja samo mogel to ojd nji dobiti. Dobro, misli on. Na jen put veli jednomu: čuješ, brate, to ti ja ne verujem, da bi ti imal takve čižme, da bi ti mogel tak daleko otijti, i da bi ti imal takvu kabanicu, kad bi ju ti oblekel, da te ne bi nigdo videl. Ovaj reče: na, obuj se. Drugi mu veli: na, obleci kabanicu. On se obuje; kabanicu obleče; proba jemati tam isprejd njih, kaj su imali pred sobum. Oni ne veliju niš; nisu ga videli. On počme othajati se (sve) malo po malo. Otijde on. Počel je on koracati široko. Bil je on taki tam pri onemu caru, gde je bila njegova žena. Došel je on tam k onemu caru. Pita on za carovu čer. Veliju njemu, da je otišla u cirkvu na poruku. Kaj će on? Ide on u cirkvu; ona je već pred oltarom. Njezin mladenec se ispoveda. Počeka on. Po spovedi dojde on pred oltar k mladenki, da je bude pop poručal. Dojde pop pred oltar, da bude poručal. Počme je ispitavati, opominjati, povedati, kakov buju čin napravili. A ovoga dečka starega, njezinoga prvoga muža, nisu videli. Kad je nje pop tak ispitaval, a njezin muž nju za vua (uha) čusk; tak ju je fest šupil. Onda pak njega za vuo čusk (toga novoga mladenca). Mladenec se zdigne, gde je klečal, pak veli: gospone, ja se ne ću poručati z ovum mladenkum. Pita njega mladenka: zakaj ne? Za to, med nami je nekakva zapreka. Mene je tak nekaj šupilo za vuo, da sem skoram dole opal. A ona: niš, samo neka se venčaju. Pop oće poručati, on mladenca pak šupi. Veli mladenec: ja se ne ću venčati. Mene je pak nekaj šupilo. A ona: niš, samo poručati. Pop počme poručati; onda pak popa šupi za vua tak malo. Pop veli: ja vas ne ću venčati; mene je takaj nekaj šupilo. Onda ovaj njezin stari mladenec izvadi kabanicu, da su mogli videti. Onda on veli: a tak, tu si ti! Kaj ti hoćeš dva muža imati? I ti se hoćeš dva puti poručati? Onda se ona prestraši, i pobegne iz cirkve. A ovaj njezin mladenec, on je odišel takaj domom, otkud je bil. A on je bil prek jednoga maloga morja. Sada ovaj siromak, kaj će on? Ove je rastiral. A kak će on do svojega zrna? Počel je on pitati: otkuda je ovaj mladenec? Doznal je on, gde je, da je on prek jednoga morja. Ajd on tam. Dojde on tam. Misli on, kaj će sad biti? kuda ću ja prek? Velika voda. Zmisli se on na svojega mačka. Veli on: joj, da je tu moj maček, i da je tu moj miš, oni bi mogli meni pomoći. On još nî dobro izgovoril, već je tu bil maček i miš. Oni njega pi-

taju: kaj zapovedate, gospon? On njim povê svoju nisretu (siromaštvo), kaj mu se pripetilo. Prime maček miša, pak miša prenese prek vode. Dojdeju oni pred ovu hižu, de (gde) su ovi spali. Kuda ćeju nutri? Maček skoči na oblok, miš za-jnim. Na njiovu sreću, oblok je bil otprt. Zajdeju oni nutri. Sad oni misliju, kak ćeju oni dojti do zrna? Ovi su spali trdno. Ovaj je mladenec imal zrno u zubi pod jezikom. Maček se domisli, skoči na stol; na stolu je bilo u zdelici juhe, kaj su ovi večerali, pak jim je ostalo. Maček je teknul u tu juhu rep, pak je potegnul ovomu mladencu po zubi; onda se je on sraknul i plunul. Kad je plunul, onda je i zrno isplunul. Miš je brže skočil i pobral je ovo zrno, pak beži van. Maček za jnim i odnesel ga je gospodaru. Blizu brega, tu ga je destignul maček Saki ga je štel gospodaru predati, pak su se počeli hrvati za zrno. U otom hrvajnu opalo je zrno u vodu. Kaj ćeju oni? Maček je odišel gospodaru, koji je gospodar od rib, pak ga prosi: čuješ, dej ti zapoveč ribam, naj one sve izijdu van, pak naj saka povê, kaj je denes jela? Meni je jedno zrno opalo u vodu, more biti ga je koja pozobala? Gospodar zapove. Došla je jedna, pak veli, da je ona pozobala. Veli on, da naj ona bluje. Počela ona bluvati. Miš je bil polek. Kad je riba zrno izbluvala, miš odmah pograbi zrno, pak beži ž nim gospodaru. Maček za jnim; pograbi miša, i odmah pojê miša. Od onoga dana, maček vavek miše jê. Gospodar je prijel zrno, i pomisli, da bi on i njegva žena postali tam na njegvi domovini. I postali su. I potlam su lepo živeli; samo ne znam, kak dugo? Ne znam, je li istina, ali nî; tak se pripoveda.

5. Forme općenja.

Kad se seljak sastane s kojim strancem, ili kad se seljaci sastanu medju sobom, obično se pozdravljaju: „Hvaljen Isus i Marija“. Ako dodje u posjete komu, obično ga zapita: „kaj delate?“ Ako pak dodje susjed susjedu, kad ovaj jede, obično mu kaže: „*Bog blagoslovi*“, ili se našali: „*kaj nemate drugega dela, nego morate jist?*“ Djeca pak u svoj okolici većinom kažu svojim roditeljima „*oni*“, n. pr.: „*ćaćek su mi rekli*«, ili: „*mamica su mi rekli*“. Žena mužu kaže: „*ti*“, i on ženi. — Ako pak dodje stranac u kuću, kad ukućani blaguju, vazda ga pozovu k jelu. Ako se nećka, ne će da ide, i veli, da je već jeo, da je sit, odgovore mu: „*nigdar ni šaka puna maka, da ne bi zrno stalo nutri*“. Ako seljak što traži od gospode, uvijek mu služi za uvod rečenica:

„prosim Boga i njih“. Ako ga tko zapita, vazda reče, prije nego će na pitanje odgovoriti: *„lepo zahvalim na pitanju“*. Ako misli, da je ona stvar, o kojoj govori, nelijepa, vazda prije, nego će ju izreći, reče: *„prošćenja pitam“*, ili: *„rešpetom govoreć“*. Prije nego stupi pred gospodina, obično si vlasi poravna, osekne se, iskašlje i pokuca na vratima, i pozdravi ga sa: „Hvaljen Isus i Marija“.

6. Igre.

Stariji i odrasliji ljudi ne poznaju ovdje drugih igara na nedjelju i na blagdane, do kartanja, i to *bez novaca*. Kartaju se dapače i djevojke. Ples je u običaju samo na proštenjima. Poslije službe Božje uhvate se mladići i djevojke u kolo, te uz gusle i tako zvani *„bajs“* plešu ples nalik slavonskomu kolu. Gdje gdje je već u običaj ušla i tamburica kod plesa. Djeca pak i pastiri na paši igraju se tako zvane *„prasičke“*. U sredini se napravi oveća jamica, a okolo nje toliko manjih jamica, koliko je pastira. Jedan tjera batinom kamen u veliku jamu, a ostali pastiri svaki kod svoje jamice stoji, brani svojom batinom, da ne zatjera toga kamena u veliku jamu. No kad to učini, svaki treba da promijeni jamicu. Tko ne uhvati mjesta, treba da tjera „prasičku“, t. j. onaj kamen u jamu. — Osim toga se igraju djeca i tako zvane *„panjuge“*. Iskopaju šest jamica uzporedo. Ako kod bacanja kamenčića dodje ovaj u jamicu na „nepar“, vele, da je kod onoga, čija je jamica, *„panjuga“*. Zatim je poznato *„treškanje“*. Uzmu na dlan devet kamenčića, bace ih u vis, i gledaju, da ih dohvate na granu iste ruke (protivnu stranu dlanima). — Isto se tako igraju i *„konja“*. Jedan prigne ledja vodoravno, a ostali po redu na nje skaču. Gdje gdje se igraju i *„lovice“*. Rupcem naime zavežu oči jednom, a on treba da ostale lovi. Kojega ulovi, onaj ima mjesto njega zavezanim očima loviti. Tada pjevaju:

Jedan, jedan, saki tjedan,
Jedan, dva tri,
Potukli se patri
Na crikveni vrati,
Jedan drugem viče:
Pomoz'te mi, striče!
Kako ću ti pomoći,
Kad ne mogu sam.
Hop, Hop, Hop!
Na prasici klop.

7. Vjenčanje.

Vjenčanju je ovdje većinom uzrok ljubav mladića k djevojci. No ima dosta slučajeva, gdje djeluje i blago, znamenitija obitelj ili rod. Isto se tako rijetko dogadja, da bi se mladić i djevojka

uzimali preko volje svojih roditelja. Miraz, koji dobiva djevojka, sastoji obično od rubenine, škrinje, krave, a i od novaca, akoprem rjedje.

Prije nego dodje do vjenčanja, momkova mati ide u kuću djevojke, te pita djevojčinu mater, da li bi bila voljna dati svoju kćer za njezina sina? Mati momkova obično govori, kako će djevojci biti lijepo i dobro s njezinim sinom, kako će u kući svega imati, i kako će ju sve voljeti Pošto se pak u Stupniku udavaju djevojke vrlo mlade, u dobi 15 do 16 godina, govori mati momkova, da joj ne će biti teško raditi, pošto će ona djevojci pomagati i teže poslove sama obavljati, dok malo ne ojača.

Poslije pita mati svoju kćerku, hoće li poći za onoga mladića? Djevojka na to odgovori materi, ako voli mladića: „slobodno se dogovorite s njegovom materom, ja ga ljubim, i želim se udati, dok ste vi još živi" Tom prigodom podvore momkovu mater što ljepše i bolje mogu. Donesu joj oraha, lješnjaka, priprave pile; i vinom ju počaste.

Kad se je mati momkova povratila kući, ispripovjedi sve, što je obavila. Na to se sin i mati dogovore, kada će ići u *snuboke*. Pošto su se dogovorili, jave djevojci, u koji će dan doći, da se pripravi, da se nakiti što ljepše zna i može, i da si kuću pomete i uredi. Na to otidje sam momak po selu i potraži si jednoga snuboka, koji će ići s jednim ukućanom u „snuboke". U oči onoga dana, kada će se ići u snuboke, zapita u večer snubok momka, da li voli djevojku, koju bi imao za nj prositi? Momak odgovori, da je voli i da je od srca ljubi. Na to počaste snuboka vinom, i on otidje kući, veleći, da će sutra rano opet doći. Drugi dan već okolo 4 sata iz jutra dodje snubok u kuću momkovu, te krene sa još jednim ukućaninom k onoj djevojci. Kad udju u kuću djevojčinu, nadju sve u redu. Soba je pometena i očišćena. Postelje su bijelim plahtama pokrivene, a djeca su iz sobe odstranjena. Prije nego snuboci stupe u kuću, djevojka se sakrila. Otišla je k susjedima, ili se je sakrila u rodnoj kući. Kad su snuboci uljegli u sobu, ostanu stojeći, a domaćina ponudi da sjednu. Na to oni odgovore: „nismo mi posedeći, (t. j. koji rado sjede) nego postojeći". „Lovili smo jednu srnu i zginula nam je; sad ju iščemo. Vidi nam se, da je utekla pod ovaj pošten krov". Na to domaćina odgovori: „če (ako) je zbilja pod ovim krovom, ne bu zginula, bu se vre našla". Pak ih pita domaćina: „a kak izgleda ta srna? je li mozbit (možda) stara ili mlada?" Na što snuboci odgovore: „če bi bila stara, ne bi se za nju bilo

vridno ni truditi. Mlada je kaj proletna travica, lipa je kaj lipa jabuka a tanka je kaj jelva (jela) u gorici". „A kakve su joj oči?" upita dalje domaćina. „Ne pitajte nas", odgovore snuboci, „lipe su joj i miljane, kaj zvizde na nebu". „E znate kako", odgovori domaćina, „ja ću ju dati iskati, če se najde, ne bu ničija nego vaša".

Dok se ovako vodi taj razgovor, priredi mati djevojčina zajutrak. Donese rakije, sira, vina, izprži nekoliko jaja, i ponudi snuboke. Za sve to vrijeme nema djevojke. Pošto su ovako pogošćeni, ustanu i kažu: „s Bogom, dobri ljudi, Bog vam neka plati, najdite nam našu lipu srnu dok se povratimo". i otidu. Kad se vrate u kuću momkovu, jave, da su svoj posao obavili Na to se odjene momak u svečanu bijelu rubeninu i nakićen crvenim vezivom zobunac (lajbek), crvenu torbu metne preko ramena, nakiti šešir i obuče nove čižme. Isto tako odjene svečano ruho momkova mati i još jedna domaća žena. Ova petorica (dva snuboka, momak, njegova mati i druga ukućanka žena) upute se k djevojci. Jedan snubok uzme čuturu vina u torbu, da ne bi putem komu pozlilo. Kad su unišli u djevojčinu kuću, stanu ju snubiti. Momak pristupi k djevojci, koja je u svečanom odijelu dočekala gostove, i pruži joj jabuku, te joj kaže, neka se ne srami; on da ju ljubi te da je na nju vazda mislio. Kod njega, kaže, ne će joj biti zlo. On će joj pomagati u svemu, pa će joj sâm vodu nositi. — Za tim pristupi k djevojci mati momkova, te joj i ona govori, neka se ne boji poći za njezina sina, a da će moći i poslije udaje svoju mater pohadjati. Ako joj mati oboli ili ostari, biti će joj slobodno pomagati ju itd. Ostali snuboci hvale poštenje i ljepotu momkovu, pa i njegovi starci da su dobri i pošteni, i da će joj biti dobro kao i u vlastitih roditelja. Poslije toga se svi snuboci posijedaju oko stola. Domaćina i domaćica donesu na stol vina, kruha i toploga jela. Djevojka ne sjedi kod stola, nego prede, šiva, ili pomaže materi u kuhinji. No momak joj više puta ponudi vina iz čuture. Tako pijući i jedući sprovedu dan. Kad nastane sumrak, pozove „snubok" djevojku k stolu. Momak pristupi k djevojci, te oba stoje kod stola. Snubok se ustane, i zapita momka: „čuješ, dečko, da li ti ljubiš ovu curu? More bit ti rajši imaš kû drugu, nego ovu; da ne bi z ovum grdo živil, če je nemaš rado. Da te nî morda gdo nagovoril na ovu curu?" Na to momak odgovori: „ja ovu curu imam najrajše, zato sam i rekel materi, naj mi ide nju prosit". — Poslije pita snubok djevojku: „Čuješ, da li ti imaš rado ovoga dečka? Morda ti njega jemlješ samo za to, kajti drugi nî došel po te?" Djevojka odgovori: „ja se nikega

nisam nadjala, nego njega, i njega bum zela". Na to snubok nastavi: „tak anda dajte si ruke". Na to si momak i djevojka pruže ruke i držeći se okrenu se tri puta. Poslije toga izadje djevojka i donese momku svilen rubac kao kaparu, a momak obično dade djevojci srebrenu škudu. Na to se snuboci spreme kući. Na rastanku se momak i djevojka prvi put poljube.

Slijedećeg dana idu momak i djevojka sa svojim svjedocima župniku na zapis. Prve nedjelje ozove (oglasi) župnik prvi put zaručnike, kako je već propisano. Za to vrijeme, dok ozovi traju — kroz tri nedjelje, pripravljaju se momak i djevojka za svadbu. Djevojka šiva za momka bijelu rubeninu, u kojoj će njezin dragi na vjenčanje; sebi kupi škrinju ili ladicu, a priredi si još postelju i rubeninu. Momak za to vrieme posjeti djevojku po jedan put na tjedan, te joj svaki put donese na dar jabuku ili mesa, kako već može. No nikada ne smije biti djevojka s momkom na samu; vazda je uz njih njezina mati.

Kad prodju tri tjedna, obavlja se svadba. Dva ili tri dana pred svadbom traži momak „*gudce*" u selu ili gdje dalje. Obično su trojica. Jedan gudi u „bajs", a ostala dvojica u gusle. U večer prije vjenčanoga dana dodju gudci u kuću momkovu, gdje večeraju. Dok gudci večeraju, priprave se kola. Naprave se na kolima sjedala, konji se okite crvenim vrpcama te se svatovi u kolima poredjaju. i to: 1. tri svata, od kojih se jedan zove *zastavnik* (to je pučka riječ u Stupniku), koji zastavu nosi, drugi *svatski starešina*, koji kod stola nazdravlja, a treći *dever*, koji prima i predaje djevojci darove, koje daruju rodjaci ili žene iz sela i okolice; 2. tri „gudca" ili „muzikaša", i 3. mladoženja. To su kao službene osobe, a obično to nijesu rodjaci. U kola metnu po 20 funti govedine, vjedro vina, kokoš ili gusku „pod rezance", pečenoga purana, hljeb kruha i jednu svijeću. To ponesu prema dogovoru momkovih i djevojčinih roditelja prije nego su došli svatovi po škrinju. Kad su uljegli u kuću djevojčinu, netko od ukućana, obično rodjak djevojčin, upita „devera", da li su svatovi donijeli, što su roditelji mladenčevi obrekli. Djever odgovori, da su sve donijeli, što je bilo ugovoreno. Tada se dovezene stvari unesu u komoru (t. j. u malu sobicu, u kojoj će novovjenčanici spavati). Tu pregleda onaj ukućanin, da li je sve u redu. Ako što manjka, treba da se naknadno donese. Sada svatovi „muštraju" (t. j. kušaju) vino, da vide, da li je momkovo vino dobro, kako i djevojčino. Ako je vino lošije, treba da ga svatovi sami piju. Bolje vino pije djevojčin otac sa „zetom", s onim ukućaninom i s ostalim rodjacima.

Pošto su ovako pregledali donesene stvari, udju svi svatovi u kuću i posijedaju okolo stola, i to po redu i časti. Prvi je „zastavnik“, drugi „svatski starešina“, treći „mladenec“, (kajkavci ga tako zovu), četvrti „dever“, a peti je „domaćina“, koji pomaže „svatskoga starešinu“ u nazdravljanju. To je, kako ondje vele, „*svadbena svita*“. Ostali gostovi posijedaju po volji, a gudci na pose. Stol medjutim još nije prostrt. Sad prosi prvi djever, neka se stol prostre. Na to dodje jedna žena, obično ukućanka, i prostre stol; otidje u kuhinju i po redu nosi večeru. Kod večere domaćina poučava djevera, neka pazi na svatove, da se ne bi opili; neka budu pametni kada se upute u crkvu; neka paze, da ne zakasne, da ne bi „gospon prebanoš“ morao čekati, pak da ne budu starci (roditelji mladenaca) tobož krivi. Za sve to vrijeme nema djevojke kod stola, nego je u kuhinji; ona na ime priredjuje s kuharicom jelo i nosi svatovima. Samo mladenac kadkad zalazi u kuhinju, te se s mladom i s punicom razgovara. Ovako svatovi ostanu u kući djevojčinoj do pol noći. Oko pol noći povrate se u kuću momkovu i odvezu sa sobom *škrinju* (ili ladicu) djevojčinu, u kojoj je njezina „oprava“ i ostala rubenina.

U mladenčevoj kući rano u jutro skuha kuharica vino i ponudi svatovima. Poslije toga donese im kisele juhe i klobasa. Mladenac ne smije ništa jesti, pošto ide na svetu ispovijed i pričest. Pošto su svatovi ovako založili, spreme se i idu po djevojku. Prije njihova dolaska djevojka se sakrije u svatbenom ruhu. Sad djever pita ukućane, da gdje je ona srna, koju su pred par dana tražili, i da li su ju našli? Najstariji ukućanin odgovori, da je srna za stalno ovdje, no neka je sâm potraži. Na to djever izadje, pa nakićenu djevojku, držeći je za ruku, dovede u sobu. Ukućanin zapita djevera, da li je to ta prava srna, koju traže, pošto ih u selu i u kući ima više. Na što djever odgovori, da je to ona prava srna, ostale neka budu seljanima i ukućanima.

Sada dovede djever djevojku k mladencu i posadi ju uz njega za stol. Na to domaćina (napijač) nazdravi mladencu i mladenki. Zaželi im zdravlje i „pravičnu“ pamet. Djever uzme „peharček“ s vinom, pa mladencima reče, neka skinu prsten s prstiju. Prstene metne na pladanj i polijeva ih u nakrst, izgovarajući riječi: U ime oca, i sina i duha svetoga. Na to izmijeni prstene, te ih metne mladencima na prst. Kad su mladenci izmijenili prstene, dadu si ruke i okrenu se tri krat u okrug. Domaćina sada nastavi od prilike: Idite sada na sv. ispovijed. Treba da se kršćanski po zapovijedi

sv. matere crkve očistite i s Bogom izmirite. Vi ćete se danas vjenčati i primit ćete sv. sakramenat ženitbe. Treba da se uvijek ljubite i život jedan za drugoga dadete, ako üztreba. Bojte se Boga, i djecu, ako vam je Bog dade, u strahu Božjem odhranjujte.

Pošto je to sve gotovo, spreme se i idu u crkvu. Prvi ide „zastavnik“, koji idući pjeva, pleše i poskakuje, a za njim su gudci; drugi ide „svatski starešina“, treći idu „mladenci“, za njima „posmikalja“. (Tako se zove ona žena, koja preuzima darove od ženâ darovateljicâ. Ona ima i taj posao, da redi mladenku. Negdje ju zovu „posnašicom“ ili „posnaškinjom“). Zadnji ide „dever“. Pošto su prispjeli u crkvu, mladenci se ispovijedaju, a tri svata i posmikalja sjede za to vrijeme u crkvi. Pošto su se mladenci ispovjedili, pričesti ih župnik i vjenča. Poslije vjenčanja zapute se svatovi s mladencima u bližnju krčmu, (pred kojom su gudci bili ostali), da se mladenci malo *„otešćaju“*, da založe pogačice ili kakve gibanice s mesom. Svatovi pak u to vrijeme pjevaju, piju i plešu. Pošto su se mladenci „otešćali“, spreme se svatovi i krenu put mladenkine kuće. Pred kućom ih dočeka „domaćina“ s peharom vina u ruci. Na to kaže jedan od svatova: Hvaljen Isus; nama se ovdje svidja; mi bismo željeli ovdje ostati, što vi na to odgovarate? Domaćina im odvrati: E moji dragi ljudi, teško mi je na to pristati, pošto ste vi, kako se vidi, gizdavi; ja sam siromah u svojoj priprostoj sobici, a ta za vas nije. Tako se „pregovaraju“ i šale pred kućom po prilici četvrt sata Na to domaćina dade svakomu svatu da pije iz onoga peharca. Napokon dozvoli im da unidju (s gudcima). Sada posjedaju okolo stola zajedno s mladencima a na to jedna kuharica dodje iz kuhinje po gudce (muzikaše), koji se za čas vraćaju igrajući pred kuharicama, koje nose juhu. Dok su svatovi okolo stola, gudci posjedaju na pose kod osobitog stola. — Za objeda svatovi obično jedu: govedsku juhu, rezance, kakvu kašu, jačmenovu ili rižu; pečenku, gibanicu i pogačicu. Poslije objeda se pleše obični ples, nalik na kolo, a plešu i mladenac i mladenka. Mladenka zapleše sa svakim svatom. Domaćina nazdravlja ili napija za objeda i poslije objeda. Svi svatovi nazivlju se medju sobom *gospon*, a mladenki kažu *gospa*. U zdravicama se sjeti domaćina najprije „mladenaca“, „stareših“ t. j. roditelja mladenaca; zatim ostalih svatova, napokon „gospona prebanoša“ ili „gospodîna“ i „mladoga gospona“ t. j. kapelana, koji su ih vjenčali i ispovijedali. U mnogim kućama običavaju sada kod ovakovih zgoda nazdravljati i „domovini Horvatskoj“.

Tako se nazdravlja, veseli i pleše cijelu noć. No mladenci otidu prije spavat; ali *nipošto skupa.* Mladenac spava u komori (sobici) mladenke, a mladenka u sobi družinskoj.

Drugi dan u jutro skuha kuharica lonac vina, čim si krijepe želudce. Po tom donese rakije, mrzla mesa, „ladetine", pogačice itd. To je zajutrak. No mladenci ne uzimaju zajutarka zajedno sa svatovima, nego napose u komori. Nakon blagovanja nastave ples i nazdravice. To traje do jednoga sata, kada se počinje objed. Sada ne idu više gudci igrajući pred kuharicama, kad nose juhu. Objed traje po prilici do pet sati. Tada se spremaju svatovi k mladenčevoj kući. Prije odlaska svatovi se ispričaju. Mladenac ljubi punicu, tasta i ostalu rodbinu; tako poljubi i mladenka sve ukućane do maloga djeteta. Mladenka plače rastavljajući se sa rodjenom kućom i ukućanima. Svatovi pak zahvaljuju na jelu i pilu kuharicama, domaćini i družini. Na odlasku zapjevaju:

S Bogom, s Bogom, gospodari,
I ostali stari pari!
Na rastanku Bog vam plati
Na nebeski svoji vrati.
S Bogom, mila moja majko!
Na put idem sada dalko,
Preko brda i doline,
Svomu dragu na ručice.

Domaćina pri odlasku uzme čašu i zazove u pomoć svetoga Ivana Nepomuka (pošto je on patron u Stupničkoj župi), sveta tri kralja i bl. dj. Mariju, neka im budu pomoćnici na putu. U to ime ispiju svi svatovi stojeći po punu čašu vina. Sada se upute kući mladenčevoj.

Kad su već svatovi blizu kuće mladenčeve, zapjevaju:

Veseli se, stara mila majko,
Peljamo ti levku lekoticu.[1]
Lekoticu, mevku (mekanu) posteljicu.

Pred vratima dočeka mladenčeva mati s čašom vina svoju snašicu i pruži joj piti veleći: „Na, pij, moje drago dite. Rasvitlil ti Bog pamet, da bumo jedna drugu rado imeli (sic). Ja te imam tako rado kaj i svoje dite, kô (koje) sam ti dala za tovaruša". Na to mla-

---

[1] *levak* = lak; *lekotica* = mladenka, koja će olakoćivati staru majku u poslovima.

sv. matere crkve očistite i s Bogom izmirite. Vi ćete se danas vjenčati i primit ćete sv. sakramenat ženitbe. Treba da se uvijek ljubite i život jedan za drugoga dadete, ako uztreba. Bojte se Boga, i djecu, ako vam je Bog dade, u strahu Božjem odhranjujte.

Pošto je to sve gotovo, spreme se i idu u crkvu. Prvi ide „zastavnik", koji idući pjeva, pleše i poskakuje, a za njim su gudci; drugi ide „svatski starešina", treći idu „mladenci", za njima „posmikalja". (Tako se zove ona žena, koja preuzima darove od ženâ darovateljicâ. Ona ima i taj posao, da redi mladenku. Negdje ju zovu „posnašicom" ili „posnaškinjom"). Zadnji ide „dever". Pošto su prispjeli u crkvu, mladenci se ispovijedaju, a tri svata i posmikalja sjede za to vrijeme u crkvi. Pošto su se mladenci ispovjedili, pričesti ih župnik i vjenča. Poslije vjenčanja zapute se svatovi s mladencima u bližnju krčmu, (pred kojom su gudci bili ostali), da se mladenci malo *„otešćaju"*, da založe pogačice ili kakve gibanice s mesom. Svatovi pak u to vrijeme pjevaju, piju i plešu. Pošto su se mladenci „oteščali", spreme se svatovi i krenu put mladenkine kuće. Pred kućom ih dočeka „domaćina" s peharom vina u ruci. Na to kaže jedan od svatova: Hvaljen Isus; nama se ovdje svidja; mi bismo željeli ovdje ostati, što vi na to odgovarate? Domaćina im odvrati: E moji dragi ljudi, teško mi je na to pristati, pošto ste vi, kako se vidi, gizdavi; ja sam siromah u svojoj priprostoj sobici, a ta za vas nije. Tako se „pregovaraju" i šale pred kućom po prilici četvrt sata Na to domaćina dade svakomu svatu da pije iz onoga peharca. Napokon dozvoli im da unidju (s gudcima). Sada posjedaju okolo stola zajedno s mladencima a na to jedna kuharica dodje iz kuhinje po gudce (muzikaše), koji se za čas vraćaju igrajući pred kuharicama, koje nose juhu. Dok su svatovi okolo stola, gudci posjedaju na pose kod osobitog stola. — Za objeda svatovi obično jedu: govedsku juhu, rezance, kakvu kašu, jačmenovu ili rižu; pečenku, gibanicu i pogačicu. Poslije objeda se pleše obični ples, nalik na kolo, a plešu i mladenac i mladenka. Mladenka zapleše sa svakim svatom. Domaćina nazdravlja ili napija za objeda i poslije objeda. Svi svatovi nazivlju se medju sobom *gospon*, a mladenki kažu *gospa*. U zdravicama se sjeti domaćina najprije „mladenaca", „stareših" t. j. roditelja mladenaca; zatim ostalih svatova, napokon „gospona prebanoša" ili „gospodîna" i „mladoga gospona" t. j. kapelana, koji su ih vjenčali i ispovijedali. U mnogim kućama običavaju sada kod ovakovih zgoda nazdravljati i „domovini Horvatskoj".

Tako se nazdravlja, veseli i pleše cijelu noć. No mladenci otidu prije spavat; ali *nipošto skupa.* Mladenac spava u komori (sobici) mladenke, a mladenka u sobi družinskoj.

Drugi dan u jutro skuha kuharica lonac vina, čim si krijepe želudce. Po tom donese rakije, mrzla mesa, „ladetine", pogačice itd. To je zajutrak. No mladenci ne uzimaju zajutarka zajedno sa svatovima, nego napose u komori. Nakon blagovanja nastave ples i nazdravice. To traje do jednoga sata, kada se počinje objed. Sada ne idu više gudci igrajući pred kuharicama, kad nose juhu. Objed traje po prilici do pet sati. Tada se spremaju svatovi k mladenčevoj kući. Prije odlaska svatovi se ispričaju. Mladenac ljubi punicu, tasta i ostalu rodbinu; tako poljubi i mladenka sve ukućane do maloga djeteta. Mladenka plače rastavljajući se sa rodjenom kućom i ukućanima. Svatovi pak zahvaljuju na jelu i pilu kuharicama, domaćini i družini. Na odlasku zapjevaju:

S Bogom, s Bogom, gospodari,
I ostali stari pari!
Na rastanku Bog vam plati
Na nebeski svoji vrati.
S Bogom, mila moja majko!
Na put idem sada dalko,
Preko brda i doline,
Svomu dragu na ručice.

Domaćina pri odlasku uzme čašu i zazove u pomoć svetoga Ivana Nepomuka (pošto je on patron u Stupničkoj župi), sveta tri kralja i bl. dj. Mariju, neka im budu pomoćnici na putu. U to ime ispiju svi svatovi stojeći po punu čašu vina. Sada se upute kući mladenčevoj.

Kad su već svatovi blizu kuće mladenčeve, zapjevaju:

Veseli se, stara mila majko,
Peljamo ti levku lekoticu.[1]
Lekoticu, mevku (mekanu) posteljicu.

Pred vratima dočeka mladenčeva mati s čašom vina svoju snašicu i pruži joj piti veleći: „Na, pij, moje drago dite. Rasvitlil ti Bog pamet, da bumo jedna drugu rado imeli (sic). Ja te imam tako rado kaj i svoje dite, kô (koje) sam ti dala za tovaruša". Na to mla-

---

[1] *levak* = lak; *lekotica* = mladenka, koja će olakočivati staru majku u poslovima.

denka pruži svojoj svekrvi vina iz svoje čaše, koju je u ruci ponijela punu od kuće. Mladenka treba da ispije punu čašu, a kad ju je ispila, baci je preko glave. — Kad udju svatovi u kuću, posjedaju. Djever na to ustane i reče domaćini po prilici ovo: Ja imam, gospodine domaćino, jednu prošnju, ako je dobra volja vaša, da ju uslišate. Imam jednoga kramara (čovjek, koji po selima prodaje malenkosti: igle, nožiće, vrpce itd.); da li bi on smio u vašoj vrijednoj kući otvoriti trgovinu? Na što domaćina odgovori: možda taj kramar ima u svojem košu prnjke, a ja prnjaka ne trebam u svojoj kući. Djever odgovori, da ima samu finu robu. Dok se ovi ovako „pregovaraju", ustane „posmikalja" (posnašica) i otide u komoru s materom mladenčevom. Ove dvije donesu na rukama rupce. To su darovi, kojima mladenka daruje svatove, ostale ukućane i seljane, koji dodju tom zgodom u kuću. Za ove darove vraćaju darovani mladenki druge darove. Svekrva donese na dar svojoj snahi „celi par rublja" (t. j. dvie podpune odjeće). Oni se rupci dijele ovako: Posmikalja ih podaje djeveru, a djever ih meće na pladanj te po imenu zove one, kojima hoće da ih daruje, i dijeli im. Kad su rupci podijeljeni, daju mladenki rubeninu i druge darove. Svekrva daruje mladenki potpuno bijelo odijelo, a mladenka daruje na uzdarje svojoj svekrvi opet bijelo odijelo, koje je sama sašila. Poslije ukućana i rodbine dolaze na red ostale žene iz sela i okolice, koje daruju mladenku, i to obično rubeninom. Dok žene daruju mladenku, pjevaju gudci uz gusle:

Hote, vujne, iz kuhinje,
Nos'te, voz'te dare:
Ki oplećak na opleća,
Ki rubaču na ritaču,[1]
Ki fertušek na trbušek,
Ki pečicu[2] na glavicu,
Ki krajcarek, ki cvajarek,[3]
Naj si kupi nunačicu (zibačicu).
Našej deci čudej treba,
Čudej treba, se (sve) do neba.

Pošto su darovi sakupljeni, uzmu ih mladenac i mladenka s posmikaljom i odnesu u komoru, te se odmah povrate k svatovima. Sada svi oni, koji su darovali mladence, posjedaju okolo stola. Djever metne na pladanj tri čaše, te ih natoči do vrha, pa ih daje

[1] Dolnji dio bijeloga odijela. [2] Bijela maramica. [3] Dva novčića.

redom darovateljima. I svaki treba da ispije ove tri čaše, i to u ime sv. tri kralja. Poslije toga se iznese večera: puran, kobase, i drugo meso s gibanicom. Večera traje do pol noći, a i duže. Okolo deset sati idu mladenci na počinak, dok svatovi ostaju i dalje kod stola. Domaćina i djever kažu mladencima, neka se pomole Bogu i neka idu spavat. U komoru, gdje će mladenci spavati, idu s njima mladenčeva mati i posmikalja. Mladenac „sozuje“ (izuje) mladenku i vijenac joj „sname“ s glave. Na to se mati i posmikalja udalje, a mladenci sami ostanu. Koji od mladenaca prvi zaspi, vele, da će prvi umrijeti.

Slijedećeg jutra rano dodje posmikalja u komoru, počešlja i odjene mladenku; no odijelo ovo nije svadbeno nego svakidašnje. Na to otidu obadvije u sobu, gdje su svatovi spavali, te je pometu; na to dodju svatovi, pa za šalu ovo smeće po pet šest puta razbacaju po sobi. Cio taj dan ostanu još svatovi u kući mladenčevoj. Goste se po običaju, nazdravljaju i plešu. Rastaju se istom oko ponoći. Iduće nedjelje pozove mladenac k sebi u goste punicu i tasta, i tim se završi svadba. Običaj je u nekojim kućama, da slijedeće nedjelje mladenka prije i poslije mise pred crkvom dijeli znancima i rodjacima po komadić pogačice.

8. Trudne žene i porod s krstitkama.

Dok je žena noseća, čuva se, koliko joj je iole moguće, teških posala, naročito da ne diže što teško. Ako nosi muško dijete, vele, da ne ćuti u želucu nikakve teškoće te joj je slobodno jesti svako jelo, ne će joj naškoditi. Ako pak nosi žensko dijete, ćuti teškoću, kad uzima neka jela. Prema tomu žena noseća već u naprijed zna, hoće li biti dijete muško ili žensko. Ako ženu, dok je noseća, boli u maternici nakon uživanja kakova jela n. pr. zelja, onda se uzme nešto *zelja*, spari se i metne na žličicu ili na križa, i bol će odmah prestati. Dobro je, da žena uz to uzme i čaj od „gamilice“. U peć, koja ne će da gori, ne smije noseća žena puhati, jer da se djetetu, koje nosi, glava ofuri, i kraste da dobije.

Dok je žena u postelji, pošto je već porodila, hrani se kuhanim vinom, suhim sirom i kruhom. Vele ljudi ovdje, da je to najzdravija hrana u jutro za ovakvu ženu. O podne uzima kokošju juhu i rezance. Kad kuma donese dijete s krsta, donese s njim i čuturu vina, hljeb kruha i kakova mesa te sve dade materi, veleći, ako je dijete žensko: „ovo ti je kudilja i vreteno u kuhinji“; ako je muško: „ovo ti sekira i kosa“.

Za tri ili četiri dana opet dodje kuma u pohode „mladoj materi“, i donese joj u košari rezanaca, vina, žemalja i mesa. I opet dodje tako i drugi i treći put poslije po tri ili četiri dana. Treći pohod zove se *pogačarka*. Tada donese veliku košaru punu raznovrstnih jestvina i vina.

Na „krstitke“ ne pozivlju „stranjskih“, nego se sami ukućani medju sobom goste s kumicom i kumom. Ako je ona pogača, koju je o trećem pohodu donijela kumica mladoj materi za krstitke, napukla, vele, da će biti i na godinu „krstitki“, i da će biti dijete žensko.

9. Smrt, pokop i karmine.

Kad tko u stupničkoj župi teško oboli, gleda, da se na svaki način što prije ispovjedi. Po ispovjednika dodju vazda na kolima. Ako konj, koji je dovezao svećenika, pred kućom, dok svećenik ispovijeda bolesnika, nogom kopa po zemlji, vele, da će bolesnik za stalno umrijeti. Pošto je svećenik ispovjedio bolesnika, i otišao, ukućani pristupe bolesniku, i pitaju ga, nije li možda komu što dužan, da uzmognu oni taj dug isplatiti poslije njegove smrti, „*da ga ne bi na drugem svetu bantuvalo kaj*“. Bolesnik obično sve ispripovjedi, i još naredi, koliko treba „dati meša odslužiti“ poslije njegove smrti.

Kad bolesnik počne umirati, ukućani okolo njega pokleknu, a jedan mu drži u ruci blagoslovljenu svijeću. Pošto je umro, zaklope mu oči, operu ga krpom i oprave. Za tim naprave visoku postelj od blazina, i polože ga tako na odar. U ruke mu metnu čislo, kod glave gore dvije svijeće, a kod nogu stoji posudica s blagoslovljenom vodom, kojom ga škrope oni te ga dolaze „gledati“. Poslije toga otide jedan od ukućana po „*kriše*“. Iz župne crkve donese dva drvena križa i propelo. Na križeve metnu dva bijela rupca, a na raspelo bijelu „peču“ (jednostavno zarubljen rubac), ako je pokojnik starac ili starica; ako je mladić ili djevojka, metnu okolo propela crvenu peču. Lijes („trugu“) kupuju obično u Zagrebu. Uz put kupe si i stvari za „karmine“, n. pr. riže, kaše, bijeloga kruha, slanine, ako je kod kuće nema, i govedine. Pored toga kupe još u Zagrebu za pokojnika „*črnu kapu*“, čarape, modri zobunčić, te ga tim oprave. Kroz noć dodju susjedi i rodjaci, da čuvaju mrtvaca. Pri tom obično se kartaju, no nikada za novce; razgovaraju se o pokojniku i pripovijedaju pripovijesti.

Kad mrtvaca drugi dan polože u lijes, okade ga borovicom. Ako je bio šepav, polože kraj njega u lijes njegove batine (štake). Ako

je bio velik pušandjija, metnu mu u lijes njegovu lulu i kesu duhana. Pošto je svećenik izmolio nad mrtvacem propisane molitve, krenu s njim prema groblju. Kad su već s mrtvacem popošli par koraka, prime se dvije starije žene pod ruke pa pred kućom zapjevaju za mrtvacem:

S Bogom, s Bogom, parec i pajdašec,
Gdo bu sada kaj preskrbel
Dečici i mene?
Nismo mi tak dokončali,
Da se bumo mi rastali.
Mi smo lepo dokončali,
Da si bumo dečicu hranili.
Parec, parec i pajdašec,
Zakaj si me ti prevaril,
Samu s decom sad ostavil?

Poslije ove pjesme, uzme jedna žena škaf (kabao) vode i baci ju za mrtvacem, da si tobože smrt opere nož, kojim je zaklala mrtvaca. Dok mrtvaca pokapaju, pripravlja jedna žena kod kuće „*mrtvim težakom*“ (tako zovu ovdje one, koji ukapaju mrtvaca) gozbu, tako zvane „*karmine*“. Za te karmine pripravi kuharica obično: juhu govedsku s makaronima, rezance na suhu, repu ili zelje, „*pečensku juhu*“ (gulaš), gusku pečenu i gibanicu. Za karmine treba da bude *sedam jela*. Vino dakako ne smije manjkati.

Kad „mrtvi težaci“ dodju s „pokopa“, pred kućom ih već čeka škaf vode i ručnik. Operu si ruke i obrišu. Na to unidju u sobu i posjedaju okolo stola. Kuharica donese na stol juhu. Prije juhe mole svi na glas „Oče naš“ i „zdravu Mariju“. Iza juhe donese kuharica makarone, onda rezance. Poslije trećega jela svi ustanu, jedna žena zapali svijeću, i svi mole na glas pet „Oče naša“, pet „zdravih Marija“ i jednu „vjeru Božju“. Nakon te molitve žena ugasi svijeću i opet posjedaju okolo stola. Poslije ponovnoga trećega jela opet svi ustanu, pa ona ista žena zapali po drugi put svijeću. Sada izmole šest „Oče naša“, šest „zdravih Marija“ i jednu „vjeru Božju“. Poslije ove molitve opet posjedaju okolo stola i nastave jesti. Kad je na stol doneseno sedmo jelo, mole sedam „Oče naša“, sedam „zdravih Marija“ i vjeru Božju. Kad su to izmolili, ustane *gospodar*, ili jedan od najstarijih i najpametnijih izmedju njih s čašom vina te napije pokojniku ovako od prilike: Molitve, koje smo izmolili, neka budu pokojniku na spas. Ako pokojnik ovih molitava možda ne treba, neka ih obrati za nas, i neka se on za nas moli.

Prisutni odgovore: Bog mu dušu pomilovao! Kod ovakvih karmina ostane se po četiri sata, već prema tomu, kako je imućna kuća. Poslije osam dana pokloni pokojnikova rodbina crkvi jednu ili dvije svijeće za pokoj duše pokojnikove te dade za nj moliti.

10. Gjurgjev dan.

Na Gjurgjev dan, rano u jutro, ustane žena i ide „*rosu brati*". Peču (bijeli rubac) vuče po rosi i nabere rose, te ju „izžmikne", pa onu rosu daje kravi, da joj više mlijeka dade. Pastiri pako nastoje, da rano u jutro napasu blago na tudjoj paši, misle naime, da će im onda biti blago debelo. — U večer pred Gjurgjev-danom nalože pastiri na „križanji" borovice, drvlja i šikarja, pospu slamom, pa to sve zapale. Kad počne gorjeti, djevojke stanu okolo vatre i pjevaju:

Lepi Juraj kres nalaže,
Na Jurjevo na večer.
Jednom rukom kres nalaže,
Na Jurjevo na večer,
Drugom rukom venčec vija,
Na Jurjevo na večer,
Tretom rukom meč povija,
Na Jurjevo na večer.
Sfalilo mu malo zlata,
Malo zlata za dva lata,
Na Jurjevo na večer.
Hodi, Jurek, ćaćka prosit,
Da ti dade malo zlata,
Malo zlata za dva lata,
Na Jurjevo na večer.
Hodi, Jurek, mamu prosit,
Da ti dade malo zlata,
Malo zlata za dva lata,
Na Jurjevo na večer.
Hodi, Jurek, bratca prosit,
Da ti dade malo zlata,
Malo zlata za dva lata,
Na Jurjevo na večer.
Hodi, Jurek, sestru prosit,
Da ti dade malo zlata,
Malo zlata za dva lata,
Na Jurjevo na večer.

Poslije ove pjesme skaču djevojke i momci preko vatre. Drže, ako preskoče vatru, da ih ne će tresti „zimica" cijelo ljeto.

Na sâm Gjurgjev dan idu od kuće do kuće tako zvani „*Jurjaši*", t. j. pastiri, noseći zelene grane, te pred kućom pjevaju:

Prošel je, prošel pisani vuzem,
Došel je, došel zeleni Juraj,
Na zelenom konjiću,
Na pisanem voliću.
Nadelite Juraja,
Draga moja mamica:
Dajte nam kuk,[1]
Da nas ne bu vuk.
Dajte nam jajc,
Da nas ne bu rajc.
Dajte nam hrži,
Kaj se doma trži.
Dajte nam hajde,
Kaj se doma najde.
Dajte nam groš,
Da nas ne bu još.
Nadelite Juraja,
Draga moja mamica.
Donesel je puno vam
Uprav tak, kak i nam:
Pedanj dugu travicu,
Laket dugu mladicu.

Gospodarice sada daruju Jurjaše: jajima, sirom ili suhim mesom. Ako pak ne dobiju ništa, onda pred onom kućom zapjevaju:

Lesica[2] vam podrta
A kravica odrta.

Djevojke, koje su uz „Juraja" nastave pjevati:

Kukovačica zakukovala, kirales,
Zelenom lugu na suhom drugu, kirales.
Aj to ni bila kukovačica, kirales,
To je bila mlada nevestica, kirales.
Nevestica po gradu se šeće, kirales,
Po gradu šeće, deverke budi, kirales,
Devet deverkov, koje brajenkov, kirales.
Stante se gori, devet deverkov, kirales,
Devet deverkov, koje brajenkov! kirales,
Juraj je došel, zelen naš Juraj, kirales.
„Eto vam mene zelenom lugu, kirales,
Zelenom lugu na suhom drugu, kirales".

---

[1] Butina od svinjčeta.
[2] *Lesica:* vrata (obično na dvorištu) od pruća ili kolčića.

11. Božić.

Pred Božić većina ljudi u ovom kraju nastoji, da se ispovjedi. Na sam badnjak ne jede nitko ništa do večere. Par dana prije badnjaka nakolju živadi, zakolju svinjče i speku gibanice, naročito poseban hljeb kruha, koji se zove *„božićnjak“*. Za marvu prirede krme u štali, da ne moraju po nju na sam Božić. Drva nasijeku i nacijepaju za sve božićne blagdane. Kako je nastao sumrak, skupe se svi u kući. Kad zazvoni pozdrav Gospi, mole svi na glas angjeosko pozdravljenje. Poslije toga otidje gospodar van, donese slame, a na slami hljeb kruha, te s gorućom svijećom u ruci pozdravi ukućane: hvaljen Isus i Marija! Nešto slame metne pod stol, a nešto na stol — pod stolnjak; na stolnjak pak postavi hljeb *„božićnjak“*. Sada dodje gospodarica, sjedne na slamu, što je pod stolom i kaže: kvok, kvok, kvok! zovući djecu, neka i ona posjedaju na slamu. To čini za to, da joj se tobože bude živad bolje *„rajtula“* (množila). Poslije toga metne još slame u nakrst na stol, žitka razne vrste i goreću svijeću, te se klečeći svi pomole. Večeraju posno jelo: pasulj na kiselo, k tomu repu ili zelje. Poslije večere otide jedan od ukućana u kuhinju, razgrne oganj i vrati se, veleći: „Hvaljen Isus na ovo mlado leto!“ Na to ga ostali ukućani zapitaju: „kako je vani?“ a on odgovori: „hvala Bogu, sve je puno i bogato“. Ako pjetao te večeri prije reda zapjeva, vele, da će biti „steklina“. Kad neoženjen čovjek u kuću udje, zapitaju ga drugi, kako je vani? On odgovori: „jako dobro, čul sem kako negdo bednje nabija po zraku, vina bu dost, bumo se ženili“. Osim toga momci svaki čas izlaze iz kuće i pucaju iz pištolja, a drugi im momci iz sela odgovaraju.

Poslije deset sati spremaju se ukućani k „polnoćki“. Mladići nose pred djevojkama i starcima goreće luči, a putem se pjeva „Narodil se kralj nebeski“. Iza polnoćke bježi jedna djevojka naprijed i, kako je mal' ne pred svakom kućom zdenac, baci u nj *jabuku ili orah;* a baca za to, jer da će joj se njezin dragi odazvati jekom iz zdenca i vjenčat ju buduće godine. Kada pako ukućani čuju glas zvona na podizanje, žure se, da nahrane marvu, jer da je marva vrijedna hrane, pošto je „Ježuša“ topila nekada u štalici svojim dahom. Kad se ukućani povrate sa polnoćke, dočeka ih obilna gozba: klobase, puran, gibanica, vino itd. Sad se vesele i blaguju zajednički. Poslije večere idu stariji spavati, žene pak i mladi ljudi bdiju cijelu noć do „pastirice“, t. j. rane mise, pod kojom se čita evangjelje, kako su došli pastiri iz Betlehemske oko-

lice da se poklone djetetu Isusu. U jutro okolo deset sati nakiti se svaki, kako bolje može, pa podju k misi „poldanici“, pjevajući božićne pjesme i pucajući iz pištolja. Poslije mise djevojke darivaju momcima, koje vole, jabuku ili naranču, kupljenu u Zagrebu.

12. Sveta Tri kralja i Mlado ljeto·

U čitavoj župi stupničkoj ljudi poste u oči sv. Triju kralja, i to radi marve, da im ju sveta Tri kralja očuvaju od zla, pošto su i oni imali konje i jahali na njima. U župnoj crkvi svečano se blagoslivlje voda; u to ime ide jedan od starijih ukućana na „blagoslov vode“ i donese je u staklenki kući. Sâm se prekrsti njome, poškropi kuću, štalu, čitavo „suhoće“ (stanje), pa krene na polje. Ovdje poškropi vinograd, šumu, livadu itd. Na dan sv. Triju kralja kupuju svijeće i daruju ih crkvi u čast svetim Trim kraljima.

Na *Mlado ljeto* rano ustane djevojka ili „sneha“, donese friške vode u sobu, te njom poškropi svu braću i družinu, veleći: „Tak budite friški, vi lenguzi (lijenčine), kak je friška ova voda“. Na to ustanu, te se svi umivaju ovom vodom. Tom prigodom svaki baci u nju nešto novaca, jer da će tako imati kroz čitavo ljeto novaca za svakidašnju potrebu. Na novo ljeto kupuju oni, koji imaju pčele, duplire, te ih daruju crkvi, jer da će im pčelci biti rodni.

13. Uskrs.

U jutro na veliki petak, prije nego se sunce pomoli, izadje gospodar iz kuće, klekne, izmoli krunicu, pet „Oče naša“ i pet „zdravih Marija“ na čast peterim ranama Isusovim. Na taj dan nitko ne radi niti u polju niti u kući. Vele, da je grijeh dirati u zemlju, u kojoj je Isus mrtav počivao. Svi poste, veliko i malo, na taj dan. Samo u večer jedu kisela zelja, uljem začinjena, i komadić kruha. Na veliku subotu priprave gospodarice razne vrste gibanica od sira, oraha i meda; kobasa, pršuta, mesa s lukom, jajima i češnjakom. Sve te stvari metnu u veliku košaru pa poslije podne ih u košari donese djevojka obično na opredijeljeno mjesto, gdje se sakupe sve seoske djevojke, čekajući *„mladoga gospodina“* (kapelana). Čim opaze, da ide, poredjaju se, i žamor prestane. Svaka stoji kod svoje košare. Pošto je mladi gospodin izmolio nad košarama propisane molitve, otkrije svaka djevojka svoju košaru i mladi ih gospodin blagoslovi. Poslije blagoslova uzme brzo svaka svoju košaru, žureći se kući što brže može. Koja dodje prva kući, vele, da će se prva udati i da će njezina kuća imati „fletnije“ (hitrije) težake.

Na sâm vazam (uskrs) svatko se nakiti što ljepše može, osobito momci i djevojke te krenu u crkvu. Poslije mise daruju djevojke momcima, koje vole, pisanice, no i momci daruju djevojke. Tima pisanicama očituje se prva ljubav med momkom i djevojkom. Za to i pazi svaka djevojka, koji će momak darovati koju djevojku i obratno.

14. Narodna vjerovanja i gatanja.

a) O vilama.

Dok je bilo vila, vele ovdje ljudi, da su bila i bolja vremena, nego sada što su. Rodila su dobro polja i vinogradi. Svega je bilo dosta. No sada nema više vila, odbile su se od naroda, poplašile su se od rogova, u koje svinjari na paši neprekidno tule. Vile su visoke, lijepe i bijele djevojke. Kose su im bujne i spuštene preko ramena. Jedna vila da je pred par godina zaspala u Stupniku pod grmom. Pastir ju je neki vidio, kako se je pod grmom silno zažarila od sunčane žege. Na to je otrgnuo jednu granu i pokrio vili lice, otišavši tiho dalje. Kad se je vila probudila, pošla je za pastirom i pitala ga, što želi, da mu uzvrati ljubav? Pastir joj reče, da ne prosi ništa nego jakost, da ga ne budu drugi pastiri na paši tukli, kako su radili to do tada. On naime nema ni oca ni matere, da ga brane. Gospodar, koga sada služi, slabo ga hrani, te je od glada oslabio. Na to mu reče vila: dobro, neka ti bude, što si iskao. I on postade sada najjači od svih pastira u selu. Kad su mu se drugi pastiri u selu rugali, on ih je sve svladao i pošteno ih se sad natukao, bacajući katkada u selu i druge ljude u jarke. Svi su se čudili, odkuda njemu iznenada tolika jakost.

b) O kugi.

Ljudi kažu ovdje, da je kuga mršava i visoka žena, koja hoda po gustim šumama. Kad je gladna, te kad ne može nigdje ništa uloviti, ide po selima, osobito po gradovima, jer da tamo ima debelih ljudi.

Gospodarice na selu, kad dolazi kuga na ljude ili na blago, meću noću pred kuću ili štalu mlijeka u zdjelici. Tako će se kuga napiti mlijeka, pa ne će moriti blaga ni ljudi.

c) O vješticama.

Vještice su, vele ovdje ljudi, bogate mlijekom i sirom, jer noću muzu tudje krave. Vještice se sastaju na raskršćima, gdje se dogovaraju, kamo će. Evo jedne gatke o vješticama.

Jedan dječak reče materi, da ide u službu. Idi, idi, reče mu mati; ja ti ne mogu toga zabraniti; samo pazi, da ne služiš onoga, koji ima crvene vlasi. Dječak ode tražeći službu, pa nadje čovjeka s crvenim vlasima. Ovaj ga zapitao: kamo ideš? Ištem službu, odgovori dječak. Dodji k meni u službu, odgovori čovjek s crvenim vlasima. Hvala lijepa, ja ne idem k vama. Dječak se obrne i otide. Ovaj ga čovjek opet preteče i zapita: kamo ideš? Tražim službu, odgovori dječak. Hoćeš li k meni? Ne, hvala lijepa, ja k vama ne idem. Dječak se okrene i otide. I po treći put se postavi pred dječaka isti čovjek. Zar su ovdje svi ljudi crveni? upita dječak, pošto je opet opazio čovjeka s crvenim vlasima. Ta gdje da nadjem službu? Kamo ideš? zapita ga opet crveni čovjek. Ištem službu, odgovori žalostan. Hoćeš li mene služiti? Hvala lijepa, ja k vama ne idem, odgovori dječak. A zašto ne? Jer mi je, odgovori dječak, mati kazala, da ne smijem služiti onoga, koji ima crvene vlasi. Na to će čovjek: samo ti lijepo ostani kod mene; mi imamo svi crvene vlasi. Dječak napokon ostade kod toga crvenoga čovjeka, koji ga odvede u pakao. Čim je dječak stupio na prag od pakla, opazi svoju krsnu kumu. Ova je bila kobila. Joj, što je tebe doneslo ovamo?, zapita ga kuma. Ti si došao u pakao, da vraga služiš. Nikada se ne ćeš njega riješiti. Nego čuj, i poslušaj me. Jesi li se pogodio s tim crvenim čovjekom? Nijesam, reče dječak. Na to mu reče kuma: pazi dobro, štogod ti bude nudio u ime plaće, sve otkloni, samo uzmi opanke. On će ti dati opanke, koji se ne će nikada razderati. Prije nego ideš spavati, svako veče, popišaj opanke, pa ih u oganj sahrani. On je tako radio. Za kratko se je vrijeme jedan opanak razderao. Na to reče dječak crvenomu čovjeku: moji su se opanci poderali. Kuma mu je medjutim prije kazala: kad se opanci poderu, ne išti za plaću ništa drugo, nego pjene, koja je u kotlu, u kojem vrag duše kuha. Vrag doista upita dječaka: što hoćeš za plaću? Hoćeš li novaca? Ne ću, nego pjene iz kotla, odgovori dječak. Kad je dječak crpao pjenu iz kotla, svi su vragovi vriskali, jer je dječak vadio duše, pa i dušu svoje kume. Ova je došla u pakao, jer je kao vještica ukrala susjedi zdjelu mlijeka, a susjeda ju je proklela.

d) O zvijezdama.

Onih sedam zvijezda na nebu zovu u Stupniku *lastori*. Po njima znadu seljaci, koje je doba noći. Tri zvijezde zovu se *kosci*, jer ide jedna za drugom kao kosac za koscem. Po koscima se ravna

zvonar, kada treba zvoniti na pozdrav Gospi. Zadnja zvijezda od tri kosca zove se *luknarica*. Ona nosi koscima jelo Pošto ovdje težaci jedu najradije u jutro luk, i to rano, po zvijezdi luknarici se ravnaju kada treba nositi težacima jelo na polje. Po ***večernjoj*** zvijezdi ravnaju, se pastiri, volari itd., kada treba goniti blago na pašu, pošto ljudi ovdje i poslije večere tjeraju marvu na tako zvanu ***malu pašu*** ili ***„popasak“***. Kad ***danica*** izadje, dižu se ljudi na posao, no nekoji ustaju i prije izlaska danice. O ***mliječnom putu*** vele ovdje, da kum kumu sijeno krade. Kad se je za kiše pokazao na nebu ***pâs*** (duga), vele, da će biti opet kiše, jer da se je pâs u Savi vode napio.

e) O svetom Iliji.

Za svetog Iliju misli ovdje narod, da svaki svetac u nebu zna za svoj imendan, jedini sv. Ilija da ne zna. Bog mu nije toga dopustio, vele, zato, jer je Ilija goropadan, pak bi sav narod gromom potukao, kad bi mu se molio na njegov imendan. Ilija je naime bijesan na ljude, pošto Boga odviše kunu, te bi rad poubijao sav svijet. Bog mu je medjutim kazao, neka se strpi, da će mu o njegovu imendanu dozvoliti poubijati opaki narod. A pošto je Bog neizmjerno milosrdan, čeka, ne bi li se ljudi poboljšali, pak vara Iliju za njegov imendan. Za to, kad Ilija pita Boga za svoj imendan, Bog mu vazda odgovara: „E moj Ilijo! već je odavna prošao tvoj imendan“. Na to Ilija od srditosti puca po zraku.

Pored toga vjeruju, da grmljavina odatle dolazi, što se kola, na kojima se Ilija vozi, zadjenu o neku zvijezdu; a kad grom udari, vele, da su mu se kola prevrnula, pak da je za to od srditosti udario gromom o zemlju.

f) O snu.

Ako je čovjek sanjao o vatri, vele ovdje, da je dobro igrati na lutriju. Kada tko sanja, da mu je zub ispao, znači, da će mu netko umrijeti u rodu. Ako tko sanja, da se vozi, nešto će mu se pripetiti, trebat će da ide na put. Ako sanja o novcima, znak je, da će plaćati. Onoga koji sanja o ribama, snaći će slijedećeg dana velike brige ili nesreća. Tko sanja o kalnoj (mutnoj) vodi, skoro će oboljeti; ako je sanjao o bistroj vodi, znak je, da će biti zdrav kao lav. Tko sanja, da po zraku pliva, misle, da se širi i raste.

g) O životinjama.

Za ***životinje*** vele, da se znadu upravo onako medju sobom razgovarati, kako i ljudi, samo što nemaju razuma. Razgovarati

se ipak mogu samo na polnoćku. Tu milost su isposlovali „vol i osel“, pošto su oni iskazali dobročinstvo Isusu u štalici, kad se je narodio

Na dan sv. Grgura, vele, da se ptice u šumi goste Svaka dobije „barilec ili čuturu“ vina, i pogaču. Na taj dan se ptice žene.

h) O vremenu.

Svašta se gata i o *vremenu*. Ako je mladj nastao za lijepa vremena, veli narod, da ne će biti kiše cijeli mjesec. Ako kiša pada na veliki petak, treba da se ona kiša čavlom iskopa, jer ne će biti voća ni žira. I ono, što će uroditi, bit će pišljivo i gnjilo. Ako ne daždi i ne puše vjetar, vele, da će šljive okilaviti i popadati. — Kakvo je vrijeme dvanaest dana pred Lucijinom i dvanaest dana po Lucijinom, onakvo će biti cijelo ljeto. Ako je vrijeme lijepo, bit će povoljno ljeto

Ako se živad „kuplje“ i skače po vodi, znak je, da će biti kiše. Ako sunce o zahodu zadje za oblak, biti će slijedeći dan kiša i ružno vrijeme. O tome imaju poslovicu: „črljena večer, posrano jutro“. Ako se ljeti iz Kranjske pokaže crn oblak, bit će u prigorju tuče. Ako je Klek bistar, nastat će skoro ružno vrijeme.

Kad se pojavi potres, vele, da će biti hudo ljeto. Bog naime ljude kara. Kada pjetao pjeva, vrijeme će se promijeniti. Ako se sol topi u kuhinji, bit će kiše. Kada se dim po kuhinji vuče, znak je, da će se vrijeme promijeniti.

i) Različito.

Ako se momak u djevojku zaljubi, vele bake, da ga je sama djevojka ili mati njezina „zacoprala“, davši mu po nekom gibanice, koja ga tjera k onoj djevojci. Ako se djevojka zaljubi prije u momka, vele, da će biti, kad se uda, velika „potepenka“ — da će biti za svakoga, koji ju bude htio imati. Vele:

Kad se kuja kucat stane,
Svega sela psom dopane.

Ako djevojka posti cijeli dan u slavu sv. Andrašu, dok ne ugleda zvijezde, a tada pojede tri pšenična zrna i popije tri kaplje vode, zatim se friškom vodom umije i obriše, pa ako sanja, da je noću došao mladić, koji ju je obrisao i poljubio, onaj će mladić biti doista njezin muž.

Ako mati na djetetu štogod šiva, veli se, da će ono dijete biti tupo i zaboravljivo. — Ako čovjek drijemlje te mu se zijeva, vele, da

ima uroke. Ako hoće žena da dozna, jesu li pravi uroci, uzme 9 žlica vode i metne ih u zdjelu. Iz te zdjele prelijeva vodu žlicom u drugu zdjelu. Ako je sada vode 8 žlica, onda su doista uroci. Poslije toga meće u zdjelu pet gorućih ugljena. Ako ugljeni jako zacvrče i odmah padnu na dno, znak je, da su jaki uroci. Poslije skuha tu vodu i njom tjera uroke. Natare oči, ruke i noge, i odmah je čovjeku bolje. Nakon toga baci vodu pod postelju, i kaže: odlazite onamo, odkud ste i došli!

O Trojacima i o Tijelovu kade babe krave „šmirom“ ili odpacima voštenih svijeća, da tko ne uzme tobože kravama mlijeka.

Ako oni, koji ukopaše mrtvaca, sastanu drugog mrtvaca, kad se s pokopa vraćaju, vele, da će u onoj kući, gdje je bio pokojnik, najprije umrijeti muškarac.

Ako mrtvac gleda na jedno oko, u kući će skoro netko umrijeti.

Ako je mrtvac mladji čovjek, kažu da će skoro umrijeti mladić ili djevojka u istoj kući ili u selu.

Ako se je grob pognuo i zasuo, skoro će netko umrijeti u pokojnikovoj kući.

Kada tko odjene haljinu ili rubaču (košulju) naopako, treba da ju baci odmah na tle i popljucka, jer će biti inače nesretan.

Kada dobar pastir umre, vele, da blago ne će da pase onaj dan, kad ga pokopaju. Za gospodarom ili gospodaricom onoga ljeta mora poginuti krava, konj ili ovca.

Za polnoćke, vele ljudi, da se blago (stoka) medju sobom razgovara. Jedan vol kaže drugomu: „Nas će gospodar još ovoga ljeta prodati. Kod novoga gospodara ne će nam biti ovako dobro“. Ili: „Čuješ! Štefek se bu letos ženil, tebe budu za pir ubili“.

Ako volu suze jedno ili oba oka prije nego ga na sajam vode; ili ako jedan vol na drugoga skače, drže, da će biti na sajmu prodani.

Kada žena doji kravu u večer prije sajma, pa ako krava nikako ne će da dade mlijeka, znak je, da će biti prodana

Ako lastavice nisko lete, bit će naskoro kiše.

Ako se krava ne može oteliti, dadu joj popiti vodu, u kojoj se nalaze mrvice, ubrane sa stola o božiću.

Kravi ne će pucati vime, ako se ono namaže mašću od hladetine, koja se pripravlja o Božiću, o novoj godini, o Trim kraljima, ili o Uskrsu.

Čuje li gospodarica, da kukavica kuka, vele, da će joj postati sir crvljiv.

Zvonjenje u lijevom uhu znači dobar, a u desnom zao glas.

Kada tko vidi bijeloga leptira, znak je, da će biti konoplje bijele; ako pak vidi šarenog leptira, bit će konoplja krastava.

Ako žena ne može roditi, neka se opaše kožom, koju je zmija svukla, pa će odmah i lako poroditi.

Krastava žaba je „coprnjica“ (vještica).

15. Narodna medicina.

Ako koga bode, uspu seljaci sparenu zob u kakvu torbicu, koju postave na ono mjesto, gdje bode. Ako to ne pomogne, uzmu zemlje, spare ju i metnu vruću na isto mjesto. Ako ni to ne pomogne, posluže se mokrom krpicom, koju poliju petrolejem. Ako je jak bodac, uzmu travu „striček“, što se po zemlji vuče; stuku ju i stave na mjesto, gdje bode, bol mora svakako da prestane. Proti bodcu je dobro i toplo laneno ulje. Dobar je i flaštar od meda i vapna, koje još nije bilo mokro.

Bol želuca liječe „crnom meticom“, „konjskom meticom“ i „majčinom dušicom“. To se spari i privine na želudac. Ako ženu boli u „dimju“ (viscera), razbijeli se u vatri nova cigla, namoči se suknena krpa, kojom se cigla zamota, i metne na mjesto, gdje boli. Bolesnik se dobro pokrije, da se spoti.

Proti grizu dobar je kupljeni „klinčac“ i „najgvirc“. To se stuče i u vinu skuha; zatim metne na krpu i postavi na želudac.

Ako tko ne može dobro spavati, te fantazira (mašta), izliječi se ovako: uzmu se tri batva slame od 4 hižna ugla na križ, k tomu nešto tamjana, pa se to metne na crijep ognja, i tim nakade bolesnika, koga treba dobro pokriti gunjem, da se dim ne razide.

Suha bolest (Auszehrung, tabes) liječi se ovako: Skuha se korijenje bijelog i crvenog sleza (Eibisch), pa se ona voda pije, da se žedja gasi. Ako se je suha bolest već razvila, nakvasi se žuta ilovača, naliči na krpu, i privije na žile od ruke i na poplat. To se mijenja po dva puta na dan, i to kroz tri dana. Ako bolesnik ipak i dalje kašlje, onda treba — ići k liječniku.

Groznica se liječi ovako: Uzme se od 77 vrba po jedan list. To lišće se namoči, pa se ona voda pije.

Glavobolju liječe alaunom, koji se pomiješa bjelanjkom od jajeta, a miješa se, dok ne bude kano snijeg. Tim se namaže krpa, koja se metne na čelo i na žličicu. I bit će dobro.

Bol uha. Namaže se lanena krpa voskom, omota se okolo vretena da dobije oblik lijevka; stavi se taj lijevak od krpe u uho, a na gornjem se kraju nažge. Ta krpa izvuče iz uha svu nečistoću.

Ako se tko posiječe, iskopa se gavez i stuče se sa starim salom, pa se to privije na ranu. Kad se rana počne bijeliti, onda se stavi na nju trputac (Sp. Wegerich). Poslije se nabere i osuši lišće od kupine, koje se sitno stuče, pa se tim prahom posipava rana te odmah zacijeli.

Bol zubi. Skuha se korijenje od crnoga trnja i korijenje od jagode, pa se ovom vodom zubi ispiraju. Ili se razbijeli na vatri bijeli luk, pa se metne na šćrbu od zuba, i bol prestane odmah. Dobro je skuhati i češnjak u octu, pa više puta metati u usta ovu tekućinu.

Gušćeri (ako su žlijezde na vratu ili pod lalokom otečene). Najbolje je u jutro dobro natrti žile na ruci slinom. Osim toga treba usuti vrućega pepela u torbicu, koja stoji privezana okolo vrata, dok bol prestane.

Hunjavica. Nažge se kora kruha (ili „gaćnjak“) te se tim dimom kadi nos.

Ako bole pleća. Najbolje je metati po vratu pijavice ili rogove.

Gliste se liječe ovako: U lupinu od jajeta metne se bijelog luka i stolnog ulja, pa se stopi tako, da se luk speče. Zatim se primiješa nešto čadje. Tim se namaže djetetu slijepo oko, pod nosom i na žličici. To se tri puta ponovi. Na čelo se pak metne krpa namazana alaunom.

Gliste liječe i borovim ili kimlovim uljem: njim se maže pod nosom, slijepim okom i na žličici. Dobro je proti glistam i pelinovo ulje. Još se daje djetetu piti i češnjak u mlijeku.

„Fras“ liječi se ovako: uzme se 5 ili 9 zrna kukolja, stuku se i metnu u mlijeko, pa se moče $^1/_4$ sata. To onda uliju u dijete, i odmah „fras“ prestane. Dovoljna je jedna čašica toga pića.

Koze mažu se kravskim mlijekom, a pored toga bolesnik treba da i pije mlijeko.

Vrbanac. Ostruže se gornja kora od bazga, pa se srednja kora privija na vrbanac. U ljekarni se još kupi „vrbančeve masti“, koja se namaže na krpu, i metne na čelo.

Vrbanac će se izliječiti i ovako: stopli se hrženo brašno s paprom, pa se tim ovije glava ili noga — gdje već boli. Kada nestane vrbanca, treba ispirati mjesto, koje je bilo bolesno, svojom vlastitom mokraćom.

Prehlada glave. U ustima se drži toplog octa, dok se može. To jači zube, i povuče iz glave svu nahladu.

Proti padavici je najbolji lijek nekoliko zrna moštarde, koji treba uzimati svakog jutra na tašte.

Jak kašalj liječi zrnje od borovice, satrto i u dobrom vinu skuhano. To treba piti više puta na dan. Dobro je i kimla sa smokvama u vinu popiti. To čisti prsa.

Slabomu sluhu pomaže ulje, načinjeno od zrnaca borovice. Nekoliko se kapljica kapne na pamuk, koji se turi u uho. Ako čovjeku zvoni u uhu, neka kapne u uho nekoliko kapljica ulja od mendula.

Slabe zube jača lišće od kupine, skuhano u vinu, čim se usta ispiraju.

Grlobolja: U vinu se skuha lišće od žalfije, pa se ova tekućina pije više puta na dan; ili se s toplom vodom pomiješa malo meda, pa si bolesnik time ispira grlo.

Proti kamencu treba da se na tašte u jutro pogutne jedna jedrka (srce u košćici) od breskve; ili 8—9 zrna od borovice.

Ako stekao (bijesan) pas ugrize čovjeka, najbolje je smiješati blato (govno) od kopuna s octom, pa tom smjesom mazati ranu.

Ako se koje udo skvrči, najbolje je mazati ga jazavčevom mašću.

Otečeno grlo. U ocat se metne kamelicâ, dost rakije, pa se njima ovije grlo.

Čišćenje pluća. Nabere se lišće od „plućne trave", (pulmonaria, dobije se u ljekarni) koja raste po vinogradima. Skuha se u vinu, pa se ta tekućina pije u jutro svaki dan na tašte.

Proti koliki je dobar ustuk, ako se metne češnjaka u vino, ili još bolje u rakiju, pa se više puta na dan pije.

Tko ima tvrdu stolicu, najbolje će učiniti, ako svaki dan u jutro tare želudac s lijeve i desne strane. To treba činiti više puta.

16. O postanku grada Zagreba.

Ljudi kazuju u Stupniku, da na mjestu, gdje je sada Zagreb, nije bilo nigdje vode ni zdenca. Jednoga dana je onuda prošao neki biskup sa jednim svećenikom i slugom. Kad je putem ožednio, ne našav nigdje vode, dodje do mjesta, gdje je sada Jelačićev trg. Tu stane, udari biskupskim štapom po zemlji, i na jedan put proključa voda. Tada reče svome slugi: zagrabi. Od toga doba zove se ono mjesto Zagreb. Onaj zdenac se zove „Manduševac".

Ženidbeni običaji.

a) Iz Vrbove (kotar Nova Gradiška) u Slavoniji.

Pribrao učitelj Mijo Kurjaković.

Ponajprije valja djevojku izprositi. Njekoč su roditelji malo gledali na volju svoje djece, premda se je našlo i zdušnih roditelja, koji su svojim miljencem po volji činili. Da li se je dvoje mladih sviklo (zavoljelo), poznalo se je po tom, što bi dalo jedno drugomu prsten ili maramu „u zalog", ili kitu smilja, zatim što bi u kolu jedno uz drugo igrali, a njeki bi „ljubovali" (ašikovali) prije vjenčanja po dvie tri godine.

Sada se mladići žene prije i poslije vojničtva, kakve već prilike nastanu. Na zaruke (proševinu, snuboke) polazi s mladoženjom njegov otac i još jedan ili dva starija, odlična seljana. Sa sobom nose punu tikvicu te nazvav božju pomoć, razgovaraju podUže o svojim potrebama. Napokon navrne koji od prosaca govor na današnji posjet. Roditelji i djevojka potvrde, da pristaju na udaju, ako prihvate tikvicu, što rijetko biva prve večeri. Ne pristaju li, tikvica se vrati kući puna. Kad je djevojka ponudu prihvatila, valja ju zaručiti. Mladoženja joj metne u njedra 5—15 ili više forinti u zlatu, srebru, običnije u papiru, a ona njemu maramu. Poslije nekoliko dana, dvije ili tri babe jave djevojci, da će ju pravo zaručiti ili prositi. Tad mora gazda ili otac mladoženjin dati djevojci po mogućnosti 3, 5—15 forinti, ili u zlatu 2—10 dukata. A da uzmognu i tijelo okrijepiti, mora mladoženja ponijeti dovoljno jela i pila, jer „svekar" (tako veli djevojka otcu mu) vrlo malo troši pića i jela.

Sad valja djevojku, kojoj odmah vele „snaša", zaodjeti. U to ime joj svekar kupi pamuka, od kojega će kućanom, rođakom i svatovom satkati darove, a uz to joj se štošta kupi na dar. To se zove „mali vašar".

Sad dolazi „veliki vašar". Svekar će kupiti snaši svilu, cipele, kožuh, ćepe. Pogodi za nju na sajmu ili kod krojača dugačku haljinu, obloženu iznutra krznom, koja se zove „binješ" ili „benješ", a stoji 25—30 for. Nakupuje još i drugih sitnarija, kao: marama,

đerdan, naušnice itd. Na taj dan se skupi najbliža rodbina udavačina: otac, mati, braća i sestre na vašar, a za sve donese mladoženja dosta hrane i pila; obično jedno pečeno krme, pol akova vina, i rakije.

Od onoga dana, kako je djevojka primila kućanski zaruk, koji su svi stariji članovi kuće odobrili, ne radi više svojim roditeljima ni kućanima, već se bavi svojim ženskim poslom. Roditelji ju hrane, nu od svekra i svekrve dobiva jednom ili dva puta preko nedjelje kolač (u prosto, t. j. bez kvasca) i kolačića, a ako je kuća mogućnija, još i po tikvicu rakije ili vina, a i po komadić slanine ili kobasice. Sve joj to nosi mladoženja srijedom i subotom u večer.

Jabuka. Nekoliko nedjelja prije vjenčanja dođe sva udavačina rodbina k njezinoj kući, da se ovdje opet počasti. Mladoženja ponese pečeno krme, vina, rakije i svakojakih pitâ (tjestenine). Trošak je tolik, da svaki mladoženja dade radije i po 20 for. za jabuku, nego da čini trošak. Ako se već ide na jabuku, tad pošalje udavača mladoženji u zamjenu za ovu čast jabuke, nakićene ružmarinom, a obložene pozlatom, daruje svekra i svekrvu, sve ukućane mladoženjine, pa kuma i čaju, koji su te večeri došli takodjer na čast sa svekrom i jednom ženom iz kuće mladoženjine. Ali svi (osim čaje) moraju da plate darove, ili ih natrag povrate. Obično se plaća za peškir 30 nvč.

Iza jabuke ide svekrva k udavači tri puta u tri tjedna s pogačom. Osim pogače ponese sa sobom pečenu gusku i nješto kolača, dočim ostalo jelo i pilo za ručak daju udavačini ukućani. Ako svekrva ne nosi kotaricâ, plati u ime toga udavači 3 forinta.

Ugovor ili riječ. Nedjeljom pred vjenčanje dođu svekar, kum i čajo na ugovor, ponesavši sa sobom i opet dosta zaire. Ugovori se drže radi toga, da se sporazume o danu vjenčanja. Tad mora svekar udavači isplatiti u novcu, ako joj je što obećao, a nije kupio, drugačije joj ne dadu roditelji na vjenčanje. Tom prilikom pokloni mladoženja svojemu tastu „putrance ili pletenjake", to je obuću sa kožnim poplatom bez petâ, a lice je spleteno od uzice. Negdje ga daruje i mestvama (poput lovačkih kamašna). Punici daruje 1 for., a tako i braći i sestrama udavačinim.

Vjenčanje. U oči vjenčanoga dana dođe k mladoženjinoj kući kum, drugi svjedok (stari svat), i čauš ili čajo. U istoj se kući prikupi više susjeda, koji se sa dotičnom kućom uzajmljuju i potpomažu u veselih i žalosnih zgodah, a zovu se „uzovi, uzovnici". Između ovih biraju si kum i stari svat ostale svatove. Djeveri i

djeveruše su obično braća i sestre ili rodjaci mladoženje. Mogu biti i oženjeni, ili udate.

Čajo je poslije kuma najznatnija osoba; on bo zastupa domaćina ne samo u domu njegovu, nego i u domu udavačinu. Da ga svak raspozna, nakite mu kakvu staru, nagrdnu šeširinu peškirom i raznim cvijećem. O vratu nosi kobasicu, suh sir, a navješa si još o vrat na uzicu nekoliko pilića i pataka. Smiješan mora biti na prvi pogled. Uza se nosi sjekiricu, kojom po volji harači živad. Glavna mu je zadaća brinuti se, da ne ostanu svatovi gladni i žedni. On zabavlja goste šalom, koja je više put i preslana. U starija, bolja vremena imali su imućniji gospodari u svatovima još i „prikumka", pa sluge, pisare i kočijaše glavnih svatovâ. Pozove se i svirač i bubnjar, da je bolja sloga na plesu, da se dakle drži stalan odmjeren takt. To nisu baš učeni svirači, jer onaj u frulicu brzo prebire, izvadjajuć naizmjence nekoliko glasova, a bubnjar ga prati bubnjem. Da bude kućegazdi više šale, zabilježi čajo sve nazočne svatove ugljenom u sobi na stijeni ili na komadiću papira. Ovaj papir čuva uza se, te bilježi marljivo na njem pogrješke svatova za pirovanja. Ne bilježi svatova poimence, već razno nakrenutim crtama. Ako je koji gost (svat) preko dana štogod skrivio, tad ga čajo javlja u večer kumu, koji ga kazni globom od 1 dukata (novčić), ili da popije tri čaše vina, ili rakije, ili vode.

Svatovi se razidu, kad hoće, na počinak svojoj kući, da se sutra rano sakupe u mladoženje na zajutrak. Al rijetko biva, da idu spavat, jer se domaćin skrbi, da ih ugodno zabavi, pa tako dočekaju i dan.

U zoru nakite si mladoženja i djever ruke maramama od svile. Kad su si namirili želudac, polaze uz blagoslov oca, majke i ukućana k udavači. Ova već spremljena čeka svojega milka. Došavši svatovi na vrata, ne mogu u dvorište, dok ne plate neki danak (njekoliko novčića) kao ulazninu onome, koji im otvara kapiju. Kad unidu u dvorište, dočeka ih kolo djevojaka sa kojom prigodnom pjesmom, n. pr. ovom:

Narasto ružmarin
Bostanu na vrata,
Bostanu na vrata,
Milo janje moje!
Tudi njemu, dušo,
Mjesto ne dopade (opet)
Milo janje moje!
Već on hoće, dušo,
Da sutra maršira,

Da ga prati banda,
Da ga prati draga.
„Šut', ne plači, draga,
Dok udara banda;
Dosta ćeš plakati,
Kad na vojsku podjem.
Kad na vojsku podjem,
Natrag ti ne dodjem.
Kada dodjem, draga,
Blizu Varaždina,
Stručak ružmarina;
Kada dodjem, draga,
Blizu Vinkovaca,
Poslat ću ti, draga,
Janje od ovaca;
Kada dodjem, draga,
U Beč u stolicu,
Poslat ću ti, draga,
Bijelu knjižicu,
I u knjigi, draga,
Dva šnajdora mlada,
Nek ti šiju, draga,
Sve mrko odilo
Za to tvoje drago
Prebijelo tilo.

Mara Rašković.[1]

Djeveri i djeveruše idu sad k snaši, dočim ostali svatovi udju u drugu sobu, priredjenu za goste. Porazgovoriv se malo, zahtijeva kum, da dodje djevojka. Ovu preuzme sada djever te mora biti uza nju cijelo vrijeme pirovanja. Sakriju li mu ju, tad mora platiti globu.

Prije, nego će svatovi povesti snašu na vjenčanje, isprosi kum od oca, majke i od svih ukućana mladencem blagoslov, ili im sam dade blagoslov. Kum naime natoči čašu vina, sjeti mladence njihove buduće dužnosti i zaželi im u ime svih obiteljsku sreću, okusi vina, pređa mladoženji, ovaj mladoj ili udavači, i tako redom, a što preostane, popije kum. A sada pođu k sv. obredu. Ako je daleko crkva, voze se; inače idu pješice ovim redom: mladoženja sa djeverušom, udavača sa djeverom, kum sa svojim parom, stari svat sa svojim, napokon slijede, ako ih ima, drugi svatovi. Putem se pjeva, a čajo spravlja šale.

Došavši od vjenčanja, upute se svatovi kući udavačinoj, kojoj vele sada i: „mlada kuma“, a mi ćemo ju zvati „snaša“. Ovdje se sada troši većinom na trošak mladoženjin, jer je on morao skoro sve donijeti, pa u snašinu domu dobije samo lonce. Zabava traje do večeri. Primivši ponovno blagoslov od roditelja i ukućana (ili to kum uradi), izidju svatovi u dvorište, gdje ih opet dočeka kolo djevojaka, snašinih drugarica s ovom pjesmom:

Oj ti, kume, dragi kume, diži svatove!
Sunce nisko, blato sklisko, naš dom daleko.
Zbogom ostaj, djevojačka majko!
Mi odosmo, kćerku odvedosmo.

[1] Ime one te mi je kazala pjesmu.

Oj ti, Maro, drugo naša, šetnjo gizdava!
Ti ne žali ćake svoga, od kojeg ćeš ići,
Kad u Ive bolji ćako, kojemu ćeš doći.
Oj ti, Maro, drugo naša, šetnjo gizdava!
Ti ne žali majke svoje, od koje ćeš ići,
Kad u Ive bolja majka . . . itd.
(nabrajaju se braća i sestre.)

Sada ostavlja milo luče svoj dom, gdje se je rodilo, gdje je probavilo nevinu dobu mladosti i gdje se je napokon razvilo nježnim pupoljkom.

Došavši mlada u dvor svoga dragana, nadje kolo djevojaka, da ju pozdrave svatovskom pjesmom:

Čija žurba u ovom dvoru, čije veselje?
Ćako ženi sinka svoga ter se veseli,
I sav mu se rod veseli, ćako najbolje.
Evo nam jezde svatovi, peljaju snašu djeveri.
Svi svatovi, draga braćo! jeste l' svi zdravo?
Idete li svi u skupi gorom zelenom?
Vija li se kita smilja konjem za grivu?
Igra li vam vran zelenko pod djuvegijom?
Pružila se zlatna žica od vedra neba;
To ne bila zlatna žica od vedra neba,
Već to bila lipa seka (Mara) od mile majke —
Pružila se lipom baji (Ivi) oko šešira.
Oj ti, kume, dragi kume, ajde u kolo!
I povedi sve svatove rukom za sobom,
I tu snašu drugu našu, što ste doveli.
Oj ti, kume, dragi kume, daruj nam kolo!
Il s jabukom il s jaglukom il s drugom našom.
Stari svate, dragi brate, daruj nam kolo!
Oj divere, mlad divere, daruj nam kolo!
Djeveruše, eglenuše, darujte kolo!
Oj ti čajo, dragi čajo, daruj nam kolo!
Kočijaši, tamburaši, darujte kolo! —

Iz kola pođe snaša preko prostrtih ručnika i stolnjaka u kuhinju, da potakne po prvi put vatru u svojoj novoj kuhinji. Tuj joj mahom ponude stolac da sjedne, a kada je sjela, metnu joj na krilo malo dijete, obično muškarca, valjda u želji, da stekne i sama za godinu dana takvog golubića. Ona ga miluje i nadari jabukom, obloženom pozlatom, a u jabuku utisne novčić. Sada slijedi gozba. Kako su posjedali svatovi za stol, te se donese kupus, nazdravlja tast svomu zetu, a svekar svojoj snahi, bez osobitih priprava, onako, kako im to srce kazuje. Tako se goste do pol noći.

Tada valja mladence odvesti u ložnicu. Obrednim je meštrom čajo. Prisustvovati smiju po pravilu samo glavni svatovi, medju njima i djeca. Kum im rekne po treći put onu zdravicu, kad ono svi svatovi imaju srknuti iz njegove čaše. Najprije pripomogne mladenac mladoj, da se svuče do košulje, a onda ona njemu. Sad se teško pogode, koje će prije na krevet, jer se drže stare riječi: tko prije na krevet, taj prije i u grob.

Čajo medjutim, kad su se popeli na krevet, da svrši svoju časnu zadaću, pokrije ih ćepetom po glavi, zagrli im ruke oko vrata, i tim je taj obred svršen. Svatovi se časte medjutim do dana. — U jutro do zore valja snaši ustati, a da ne pokasni, brine se djever i čajo. Sad joj treba mahom biti korisnim članom obitelji. Trči odmah na zdenac, gdje su za nju ostavili novčić, — da donese vode i drva, da naloži vatru, i da pomaže štošta.

Kad se je lijepo razdanilo, povede djever snašu pred kuću, da ju vide i upoznaju, ako je iz stranoga sela. Tom prilikom nudi djever starijim prolaznikom čašicu vina, dočim snaša to zasladi kojim poljupcem, pak ju zato daruju novčićima.

Ovo je dan najvećeg veselja. Tuj se časte zvani i nezvani. Jede se i pije od rana jutra do zore. Običaj je, da se samo oko podne ustaje od stola, da se gosti malo pošeću. U tu svrhu obuku se što ljepše, posjedaju na kola, te se izvezu u obližnje selo. U kolima nose zastavu, koju su načinili od svilenih marama. Ako uz put prolaze kraj kuće dobrih znanaca ili rodjaka, ponude im ovi poputbine koju čašicu vina. Tako biva i onda, kad svatovi prolaze na vjenčanje i sa vjenčanja.

Objed se počima taj dan kasno, oko 3 sata. Da bude kućegazdi o lagljem, donese se „čast“ za svakim svatom od njegove kuće: pečeno prase ili krupnije peradi, zatim pitâ[1] i kolača, k tomu i po oku dvije li vina. Čast dodje na stol istom onda, kad jestvine prodju, i to svaki svat meće svoju čast preda se.

Po užini hoće mlada snaša da daruje ukućane, rodjake i svatove. Darove dijeli u snašino ime čajo. Ako je dar u kućaru (komori, kiljeru) ili u drugoj sobi, tad ide po njega sa snašom čajo, djever, mladoženja i sestra ili bliži njezin rod. Prate ih guslari, dudaši, a dar nosi čajo na kakovom štapu ili šibiki. Mlada snaša daruje svekru gaće i košulju, zaovama stan na košulju (oplećak), a braći

[1] Pita se pravi ovako: razvuku više juhkâ, pospu jednu sirom, na to metnu drugu juhku, pospu ju sirom, i tako redom do šest, sedam juhkâ.

mladoženjinoj i ostalim ukućanima po peškir. Od šale obuku svekru i svekrvi mahom darovanu košulju, pa moraju u njima malo poskočiti sa snahom. Od svatova dobije kum košulju, a ostali svatovi i rodjaci po ručnik. Darovi se moraju platiti po mogućnosti, ali se mogu i povratiti. Čajo, svekar, svekrva, djeverovi i zaove ne plaćaju svojih darova. Obred taj se počima drugi dan po vjenčanju za večerom poslije kupusa, traje do 9. i 10. sata, a tad mora mlada snaša za svakog svata malo poigrati sa djeverom, da svi vide, da nije na koju nogu hroma. Najprije igra za kuma. Kad joj je on platio, onda za svekra i svekrvu, pa za sve svatove. Svi joj moraju dati po dukat (novčić), samo je čajo izuzet. Svirači paze na mig kumov, pa kad im on migne, da je mlada dosta igrala za ovog ili onog svata, stanu. Svi upru oči u kuma, kad mladenci igraju za čaju, jer on, mjesto da plati dukatom, oplete snašu i djevera, ako mu se ne izmaknu, — krbačem ili bičem.

Sad se ponovno jede i pije, a pred zoru prate svi kuma do njegove kuće, ako je u istom mjestu i ako nije daleko. Tu je opet „Jovo na novo“, dok ih san ne spopada; tad se rastanu.

Njeki se goste i treći dan, nu sad je to rjedje, jer je zavladalo siromaštvo.

U starija vremena bio je običaj, da kum gosti drugi dan sve svatove u svojoj kući od jutra do objeda, a poslije bi pošli mladoženjinoj kući. Tako je isto bio običaj, da se svatovi treći dan goste kod staroga svata do objeda. Gošćenja ima, kako se vidi, previše; u starije vrijeme bijaše svadba pravi zator kuće.

Pohodjani. Petkom ili subotom u jutro zaputi se mladoženja sa čajom kući snašinoj, da pozove roditelje kćerci u pohode. Tuj se goste do večeri, a tad se vrate njih dvojica kući.

Roditelji idu u pohode nedjeljom po vjenčanju. Sa sobom običaju ponijeti za svako družinče svojih „prijatelja“ velik kolač. Objed sjegura svekrva i svekar što mogu ljepše, da se što bolje pohvale. K objedu se još pozove kum i stari svat, ako su u blizini. Ovdje si nazdravljaju roditelji mladenaca uzajmice bez osobitih priprava.

Za uzvrat pozovu opet majka i otac svoju kćerku, zeta, „prijana i priju“ (mladoženjine roditelje) k sebi na objed, i to odmah slijedeće nedjelje. I ovi ponesu milošće za svakoga člana one obitelji po jedan kolač.

To su od prilike gozbe za pirovanja. Mlada snaša mora biti sada vrlo uslužnom. Ne bavi se doduše toliko kućanstvom, ali njezina je zadaća: jutrom rano ustati, naložiti vatru, donijeti vode, pa jer

se kod nas drži svadba obično u jesen, to mora mlada snaša obuću svih starijih ukućana otrti, t. j. od blata očistiti i opet svakomu na svoje mjesto postaviti. Kad je družina poustajala, valja snaši polijevati svakom družinčetu na ruke, kad se umiva. Poslije očisti sobe i kuhinju, pa pazi na čistoću i oko kuće. Dakako, da joj je vjernim pomagačem njen dragan.

Mlada je snaša dosta stidljiva, ili barem mora se takovom prikazivati, pa da ne ostane gladnom, skrbi se zato njena svekrva sa redušom, koja one sedmice kuha i vodi kućne poslove. Dakle snašu hrane u opće svi i njeguju kao nježnu golubicu, a kako i ne bi, kad im je ponos cijeloj družini i u crkvi i u kolu i svagdje.

Kroz dan obavlja razne poslove sa ukućanima, ali ju gledaju, gdje samo mogu, zamijeniti.

Pod večer mora snaša sa svojim vojnom spraviti u kuhinju drvâ, koliko dostaje za konak, t. j. za večeru i doručak u jutro. Tad ugrije vode pa njome pere svekru, svekrvi i ostalim ukućanima noge. Zatim spravi svim ukućanima obuću i odjeću na mjesto, gdje će se liepo osušiti i provjetriti. Taj posao obavlja mlada snaša do godinu dana; akoprem marljive snaše pokazuju se svojim ukućanima uslužne i dalje: po dvije i tri godine.

Prvih dana poljubi snaša svakoga stranca, koji dodje k njima u kuću, a ovaj ju mora nječim darovati (obično joj daje 10 nč.). Gdjekoje dijele svoje poljupce i po dva i tri mjeseca.

Mlada se ne ima brinuti mahom sa svojim mužem za odijelo. Tim se brine sveudilj njegova majka. A da može laglje početi o svojem gospodariti, pošalje obično svoju svekrvu ili koju strinu, da joj od dobrih seljanaka isprosi koju ručicu lana.

Ne bavi se mlada snaša s početka ni kućanstvom, jer ne redi reda, nije reduša, već to obavljaju svekrva i druge žene, ako ih ima u kući više. A i kasnije, kad preuzme sama gospodarstvo, pripomažu joj i upućuju ju svekrva i ostale ukućanke.

b) Iz Imotske i Vrhgorske krajine u Dalmaciji.

Pribrao učitelj Ivan Ujević.

Momak zavoli djevojku te k njoj dolazi u kuću, na pašu itd., ali sve to dok ne doznade, jesu li njegovi roditelji, strici itd. kajeli (zadovoljni). Ako su zadovoljni, tada mu je i na dalje prosto dolaziti; ako li ne, reku, da se okani. Isto tako i ako ona ili njezini

nisu zadovoljni. Kad su zadovoljni, njegov otac (kadgod i majka) dodju u njenih na „ugovor“ te tu utvrde obetanjem, da će ju on uzeti, pa poslije toga ne smjedu se jedno drugom iznevjeriti. Kad se približi vrijeme ženidbe, njegov otac i majka skuvaju pogaču (u ovoj se prigodi zove „kolač“), kakvu dobru kokoš ili tukca, pa u torbu. Osim toga otac ponese jabuku i u nju zadije banovaca, forinata itd., kako koji može, te idju u njenih na večeru. Kada dodju, dadu sve to njenim, ali se to jede već istu večer za večerom, osim kolača, koji ona sutradan dijeli svojim prijateljicam. Poslije toga njegov otac dade djevojci jabuku, a više puta i prsten. Ovo se zove „prstenovanje“. Nakon večere ugovore dan vjenčanja i koliko ima biti svata. Na rastanku njimam (sic) djevojka daruje po štogod za sve ukućane, n. pr. bječve, pâs, napršnjake itd. U večer, prvo nego li bude vjenčanje, sakupe se svi svatovi u mladoženjina oca na večeru kao i ostala rodbina i prijatelji. — Prvo nego li sjednu za večeru, svaki svat ispali po jednu pušku, te se tako i iz daljega može znati, koliko ima svata. Svatko sjedne, gdje tko hoće, a starješina na vrh stola. — Tijekom večere, on se ustane, podigne bukaru i reče jednomu po jednomu, n. pr.: „Zdrav, stari svate! Evo ti kita svata te ih sjutra vodi po djevojku s pomoću Božjom. Sretno ti i čestito bilo!“ Pa onda svakomu redom, spomenuv svakomu njegovu svatsku čast.

Sutradan, netom svane, zaviče čauš: „Ala svati, pod barjak, da idemo po djevojku!“ — Svatova bude od 5—15. — Najprvi idje „prvinac“, za njim čauš. Ovo je najgori svat. Zametne se kakvom toljagom i sveže štogod na vrh nje, n. pr. rubac ili šta slična. On zameće šale i ludorije. — Za čaušom idje barjaktar, koji nosi trobojnicu, a povrh nje gvozdeni križ, a na križ su nasadjene jabuke. Na svakom razkršću barjaktar križa barjakom, jer da tuda najviše vještice igraju svoje kolo. — Za barjaktarom dolazi stari svat; za starim svatom mladoženja (gjuvegija); za gjuvegijom dva kuma, a za kumovim dva djevera i djeverbaša, koji zapovijeda djeverovim. Sa djeverim idje i jedna djevojka, koju u Imotskomu zovu „jenga“, a u Vrhgorcu „kamara“ (od talijanske riječi „comare“ = kuma?) — Prvo nego su se uputili, stari svat moli Boga, da ih ne bi koja napast pratila. — Svi obučeni u najsvečanije odijelo idju tako do kuće djevojčine.

Kada dodju tamo, onda djeveri stoje pred kućom i kažu: „Ovdje nam je ostala jedna djevojka, po koju smo došli. Poštenu je ostavili, poštenu nam je i dajte“. — Tu se sakupi mnogo cura te jednu

po jednu izvode i govore: „sada poznaji!“ — Oni odgovore: „poštena, dobra i sve, ali ta nije naša!“ — Najzad je izvedu. Onaj, koji je izvede, reče: „ja hoću jabuku za jabuku!“ Onda mu djeverovi daruju od 1—5 for. — Tad je vode u crkvu. Barjak leprša, čauš popjeva: „veselo, veselo, stari svate, dragi brate! Družina ti dobre volje, bez nevolje! Pjevaj, pucaj, druže!“ Onda jedan za drugim, po redu, puca. Kada su se vjenčali, vrate se u djevojčinu kuću. Tu je sve pripravno što se bolje može: jede se, pije, veseli. Ukućani i svojta nazdravljaju starom svatu i ostalim svatovim. — Kad stari svat pije, vjenčana i djeverovi stoje na nogama. Sve što hoće da učine ostali svatovi, valja da reku: „s testirom (dopuštenjem) starog svata!“ Kada dodje vrijeme od polazka, čauš zaviče: „azur (spremni) svati, azur i djevojka! Vrijeme došlo, red je putovati. Tijesni klanci a dugi konaci, tudja zemlja kalauza (provodića) nejma. Kupite se, punci i punice, darivajte mladog gjuvegliju!“ Tad izadje djevojačka majka, daruje zeta, a dariva ga i ostala svojta, njetko bječvam, a njetko košuljom itd. On svakomu po nješto plati. Tad odputuju. Kad svatovi dodju kući mladoženje, čauš pjeva: „veseli se pirova majko, evo ti vodimo zamotana djavla!“ — Netom dodje djevojka, prebaci jabuku preko kuće te klekne i poljubi prag. Kada unutra unidje, poljubi svekrvu (muževljevu majku), njegova otca i ostalu rodbinu. Prvo nego li podju leći, dodje mlada s djeverom te svlači obuću svatovim, koju će ona ob noć izsušiti, a oni je moraju sjutradan izkupiti. U jutro ona donese u bukari vode i otirač, te se svi svatovi moraju njezinom vodom prati te joj nješto baciti u novcu u bukaru. Tako to traje 2—3 dana, kako tko može. (Nadodati je, da prvi dan, dakle još u kući njena otca, darivaju dvije djevojke, ili žene, sve svatove jednim cvijetom, te pripjevaju, n. pr.:

Stari svate, dragi brate!
Daruj mene, Bog će tebe:
Ili kruškom il' jabukom,
Il' pleticom, il' šesticom,
Il' kesicom iz njedara.
Što je da je, nek' j' u zlatu, zlato moje!“ itd.

Tada jim svaki dade po štogod.

Mladoženja idje prvi leći, a kumovi doprate mladu kašnje. Prvo je bio običaj, da je oni svuku do gola, ali se ovo po malo gubi).

Zadnji dan dijeli mlada darove poslije užine. Svakom svatovskom ukućanu daruje štogod, a on njoj priličnu nagradu u novcu.

Nakon 10 dana dodje ju posjetiti njezina rodbina („pohodjani“); ona kašnje idje sama ili s mužem u rod.

Najzad napomenuti je, da seljaci cijene ne baš puno svoje žene, te ih se još nadje, koji reku: „da prostite, moja žena“. — Nu ovo se već gubi.

Majka u opće voli sinove, nego li kćeri; ali ako se je kći udala, a sin oženio, 1% živе u miru sa sinovljevom ženom. Majka voli mužu svoje kćeri nego njoj istoj.

Poslovice: Gledaj konju, je l' debela vrata, a djevojci, kakva joj je majka. — Sadi lozu iz temelja, ženi sina od plemena. — Nek' je od roda, da je gora od groma. — Teško onoj, koja sama dodje! — Dijevom vila, nevom gnjila. — Dok djevojka, dur djevojka; kad nevjesta, baš ni s mjesta. — Vjeruj psu do smrti, a žensku do prve prigode. — Nek je od kuće, da je gora od kučke.

c) Iz Dubašnice na otoku Krku (Istra).

PRIOPĆIO I. MILČETIĆ.[1]

Barem 8 dana prije ženidbe pozivlju rodbinu na pir; gost pozvan n. pr. 5 - 6 dana prije svadbe ne će nikako doći, pa zaklinjali se pozivači koliko im drago, da su to nehote učinili. U to vrieme (naime izmedju onih 8 dana) sliede zaruke ili po našu „obećanje“, obično u četvrtak il subotu u večer. Tu ima malo cerimonija. „Mladi“ u družtvu brata ili strica uzme „škatulu“, koju je kod kuće natrpao sa njekoliko svilenih i pamučnih rubaca, sa njekoliko lakata svakojakih šarenih, crvenih ili žutih osuga (vrvca), i sa zlatom (njekoliko prstenova, naušnica sa „tombulci“,[2] po koji križ, srce, medalja itd.). Otac djevojke vele prijazno primi svoga budućega zeta, zahvali mu što je svoju dužnost učinio i zaželi obojici sreću, dodajući po prilici: kako smo srećno počeli, dao nam

---

[1] Priopćujem ovdje uz male promjene opis dubašljanske ženidbe, kako ga je za mene prema mojim napucima sastavio pred kakovih 15 godina moj rodjak Miho Mužina, sada župnik u Dubašnici na otoku Krku. Od svoje pokojne starice majke doznao je on ono o tajanstvenom *druču*, što je već mladjemu naraštaju, kako sam se sâm uvjerio, posve nepoznato.

[2] Na naušnicama vise nekaki čunjići piramidnog oblika, koje zovu „tombulci“.

bog tako i dovršiti! Mladić daje škatulu „mladoj", koja ju stidno uzme i spremi u svoju škrinju. Zatim bude večera, a pri njoj svakojakih zdravica i pjevanja. Iza večere sliedi „tanac", u kojem vas večer pripada glavna uloga zaručnici. Po tancu svaki svojoj kući, i obećanje je ovršeno.

Zaručniku je iskati sviraće („sopce"), kojim je dužnost da u oči pira za rana jutra dodju k zaručniku, pa da ovdje odsviraju tako zvanu „mantinjadu"[1] Njihov kum („kumpar[2] od sopci", bližji rodjak zaručnikov) na koncu mantinjade izpali pušku ili pištolju u znak veselja. Sada vodi on sopce svim pozvanim na pir, od kuće do kuće, da ih počaste „mantinjadom". To kolanje traje cijeli dan, a često se dogadja, da do večeri ne obadju svih kuća. One, koji su preostali, valja da na dan pirni za rana pohode. Ako koji pozvanik ne dobije mantinjade, ne će doći ni na pir, jer misli, da ga se htjelo uvrijediti. U svakoj kući „kumpar od sopci" pita ukućane, hoće li dopustiti, da im sopu mantinjadu. Svaka kuća rada privoljuje, ako koga ne žaluje. Sopu izpred kućnih vrata, a na svrhi, iza kako „kumpar od sopci" izpali, stupe sva trojica u kuću, a „kumpar" začne domaćim ovako govoriti: „Ovo van je jedna mala mantinjada, pošaljena od našega mladoženje, starin na poštenje a mladin na veselje. Ako san se ja zaludil po mojoj ludosti, vi mene pokarajte po vašoj mudrosti". Dobro se napiju pa hajd dalje. Tako u svakoj kući. Treba da još spomenemo, da „kumpar" mora sopce voditi od zaručnika najprije k zaručnici, zatim k drugim svatovom, ili po našu k „pirovljanom". Tako u oči pira.

U nas se obično žene u ponedjeljak ili u srijedu; ako to biva u ponedjeljak, u subotu je u večer „tanac" u kući zaručničinoj; ako je svadba u srijedu, tada je „tanac" u ponedjeljak. I na tih tancih zaručnica igra glavnu ulogu.

U jutro rano kupe se pirovljani, svaki u svoga pozivača. „Mladoženja" (tako se zove sada zaručnik), kada vidi svoje rodjake sabrane a prije nego se s njima uputi k „nevestici" (tako se sada zove zaručnica), baci se na koljena pred svojimi roditelji i plačući pita ih „prošćenje". Oni, naravno, ganuti odmah dodaju: „bog ti prosti", i, pošto on izcjeluje njih, svu braću i bližnje rodjake, krene k nevjestici. S njime idu svi njegovi pirovljani, sopci sa svojim kumparom (koji se za svega pira od njih ne dijeli), a izpred svih

---

[1] Od talij. riječi *mattinata,* francuski *matinée.*

[2] Po talij. *compare.*

*

zastávnik. Zastava („handera") sastoji od motke, s koje vise najfiniji rubci, i to šareni, svakojake vrvce i cvijeće (obično umjetno), a na vrhu je jabuka. Barjaktar valja da bude do podne brat ili šura mladoženjin, a od podne brat ili svak nevjestičin. Izpred kuće nevjestičine stanu na dvoru.

Stari svat (obično šaljivčina, stric mladoženjin) počne zvati otca (ako ovoga ne ima, zove mater, brata ili strica) od prilike ovako:

„Jure! Jure Milovčić! pokažte se malo!", al nitko ne odgovara. A on opet: „Jure, Jure Milovčić, ki je doma, ej!" Napokon se pojavi njetko (sin) i pita: „Ča zovete, ča?" „Ča van nî otca doma", pita stari svat, „mi bimo radi malo š njin govorit!"

Sin: „Ma në, ne ćete, njega sada nî doma".

Stari svat: „Da kamo je šal?"

Sin: „Ma on van je šal još čera na Riku. Mi smo van bili ubili jednoga volinu i on da gre kožu u stroj ponest, i sve kako da će danas prit; ma slobodno, ako njega čekate, morete poć i ća, zač gljejte, bura je delala i vi ga ne ćete pričkat".

Stari svat: „Ma në, meni je rekal jedan susëd, da ga je vidil; ćete vidit, da će on bit doma, zač vi morebit niste bil doma, kada je prišal; pojte, pojte malo bolje vidit, ćete vidit, da ćete ga nać!"

Sin (ili koji drugi, jer već dodje njekoliko mužkaraca pred vrata): „A ja gren lahko vidit, ma najbrže, da ne će bit niš".

Sin (vraća se): „Nî ga, ja san sve obäšal; san bil dar (čak) i u konobu, i na šufit (talij. soffita = tavan) i po svih kuti, ma moji dragi, ja van pomoć ne moren. Ako jimate mu ča reć, recite meni, a ja ću mu sve pravit".

Stari svat ili koji drugi: „Svagda ši (talij. *sì* = dä); ma danas valja da š njin govorimo. E, ja znan ča je, ćete vidit, da on van se kol ognja tepli. Hote, hote još malo vidit, i recite mu, da nan ni lazno; da inšoma (talij. insomma = napokon) neka se malo pokaže" itd.

Ovakvo tobožnje prepiranje potraje kakav četvrt ure; napokon doleti netko iz kuće i reče od prilike ovo: „još leh (samo) jedan čas se uztrpite, zač sadä nä je prïšal; ma kako je od puta, vas van je potan i trudan".

Mnogi: „Neka je, neka; kakov god je, neka pride vanka".

Napokon evo otca (majke, brata, strica):

„Ma ča biste dunke (talij. dunque = dakle) s manu, ja san van ovö. Ma dragi moji ljudi, ja san dosti zla proval, ter vidite i sami: i bura i bura, i ta nezgoda ni nan dâla pasät (talij. pas-

sare = proći) priko mora, a pak znate, da će se (t. j. teško je) od Njivic (Njivice, selo na Krku) prit krajem, i ja san van zakasnil".

Stari svat: „Moj dragi Jure, mi smo ovde prišli k van, i ja mislin, da ste nan se nadijali; mi vas niš drugo danâs ne pitamo, leh da nan dâste ovakov jedan sinjâl" (talij. segno = biljeg), kažući prstom na zastavu; „mi znâmo, da ga jimate u kuću, i mi ćemo onda poć ćä".

Jure: „A ki će van jimìt za ljubâv božju takôv sinjâl! To je sve nikako črljeno, to sve nakićeno, to je visoko; ma ja neznân, jimamo jüšto (baš, talij. giusto) čagod". (Sada izadje iz kuće jedna od najmanjih pirovljančica). „Nä, mi van dajemo sve ča jìmamo".

Oni sa dvora: „Mi ćemo zêt (uzeti) i tô; ma niste nan dâli vere (u istinu) ovakov sinjal; vidiste, valja da bude vas črljên, kakogöd je i naš". Tada šalju iz kuće na dvor sve djevojke, jednu po jednu sve veću i veću, ali oni sa dvora uviek kažu, da sve primaju no da još traže nješto ljepše. Kada napokon izadju sve pirovljanke, sune iznenada iz kuće čovjek ružno odjeven, obično zagrnut kakvim starim odrpanim kožuhom, i po dvoru raztjera svu svaću (svatju = svatove), a tom prigodom udare svi u smieh i vriskanje.

Dok se ovo zbija, mladoženja valja da svojima izmakne i u kuću uljegne kakvim tajnim ulazom. Ukućani, ako ga opaze, zaprieče mu put; ali on već nadje ili prozor slabo zatvoren ili koji drugi prohod, i to sdogovorno sa zaručnicom. Čim mu podje za rukom, da stupi u kuću, prestane sve ono prepiranje. Mladoženja nosi sa sobom nove postole te obuje nevjesticu, koja ga je bosa čekala.

Napokon nevjestica sadje u dvor, koja je kakogod i mladoženja molila svoje roditelje za prošćenje. Nju sada vode, svu zaplakanu, na rubcu obično dva kuma, koji su uz nju za cielog pira, a mladoženja nikada.

Upute se u crkvu, gdje se zavjere stidno i čedno, pak slušaju sv. misu. Nevjestica, kako izadje iz crkve, cjeluje mal da ne sve prisutne ženske, navlastito znanke i prijateljice.

Svaća (svatovi) se vraćaju uz sviranje sopaca kući nevjestičinoj, gdje bez ikakvih ceremonija sjednu k objedu uz pripravne stolove. Na početku i na svrhi objeda izsopu sopci „mantinjadu", a njihov kum govori svaći opet ono: „ovo van je jedna mala mantinjada itd.", a kum, ako je vragoljast, poslije onih rieči: „starin na poštenje, a mladin na veselje" dodaje: „starin pod postilju a mladin na postilju!" Objed se sprovodi bučno i burno, na sve

strane „tarančuˮ,[1] pjevaju, smiju se, šale se bez kraja i konca. Pjevaju svakojakih pjesama, ali baš prigodne jesu ove:

„Oj kućo vesela!
Saku dobu leta,
Najveć s protuletja.
Ti si pometena
S perom od pavuna,
Ti si sazidana
S kamen' od mramora;
Ti si pokrijena
S perom od javoraˮ itd.

ili:

„Nevestice mlada,
Kâ si na 'von piru,
Bog ti dal živiti
Sto godin u miru!
Bog ti dal jimiti
Sina redovnika,
Sina redovnika
A hćer koludricu!ˮ itd.

Običajna je i pjesma: „Zrasal mi je zelen bor — gospodinu sprid dvoromˮ itd. Ne izostaje dakako ni pjesma „Vrbniče nad moremˮ, poznata svakomu Hrvatu.

Za objeda čuje se i svakojakih napojnica, pjevanih i nepjevanih. Pjeva se obično ova:

Mi hvalimo, mi častimo
Kućne gospodare,
Koji nam ga zadavaju.
Da je dobro vino.
Niš ne krate, niš ne mare,
Da se napijemo;
Leho da mi svi zajedno
Veseli budemo.
Redon, redon redica,
Sturun marun[2] bačvica;
Ma neka reku angjeli,
Ma nebeski vojnici,
Ma Bože budi milostiv
Ma Jivi pijanici!

---

[1] *tarȁnkat, tarȁnkanje:* pjevanje bez ikakova teksta, samo se opetuju neke riječi bez značenja: nina, nena, tara, nena, trajnana itd. To pjevanje prati taktno udaranje nogu. Postanjem jamačno talijanska riječ (tarrocare = prigovarati glasno, neustrpljivo).

[2] Ove dvije nerazumljive riječi preinačuje svak po volji: turun arun itd.

Pij ga druže! (Dokle pije:) Kot (= kako) ga muze!
Pij ga druže! itd.

(Kad čašu ispije:)
— — — svu čašu pomuze . . .
Ki je njemu bližji bratac,
Otari mu suze!

Po objedu sliedi tanac, kolo, gdje opet nevjestica najviše pleše; a prvi ples pripada kumu s nevjesticom.

Ovdje valja spomenuti običaj, koji se evo u najnovije vrieme zatro.

Po objedu dvie sestre ili bratučede mladoženjine, dok bi svaća pošla na tanac, spremile bi u košaru po koju pliticu, 2 žlice i vilice, po koju zdjelu, što namieniše roditelji svojoj kćeri, a vrhu svega toga bi postavile crievo (zvano „mula"), nadjeveno sirom, kruhom i mesom. Takovu košaru uzela bi jedna sestra, a druga preslicu s kudjelom i vretenom, pa kada bi započeo drugi tanac, t. j. tanac mladoženje s nevjesticom, doletjele bi one u sredinu tanca, a svjetina bi počela vikati: *„avä, druč grê, druč grê!"* One bi djevojke ne hajući za tu viku tri puta prošle okolo tancajući s drugimi, onda bi opet odletjele ća uz rezget i smieh svih prisutnih.

Nevjestica, iza kako je iztancala po koji tanac, dieli se od svatova, pa se s kumovi vraća kući, da se oprosti sa bližnjimi susjedi i sa svimi seljani, ako joj je poći u drugo selo. Kada se je već sa svimi pozdravila, vraća se k „starijim" (roditeljem) te na razstanku klekne sa svojim mužem na razastrtoj ponjavi izpred svećenika (ako je tu), koji ih sa njekoliko rieči okriepi i blagoslovi. U pomanjkanju svećenika, izvrše to otac i majka; ali sva se ta cerimonija obično svršava uz uzdisaje i gorki plač s obiju strana. Nevjestica se vješa oko vrata svojih milih roditelja, grli ih i cjeliva, prosi ih za blagoslov, napokòn njima i svim ukućanom izusti posljednji s bogom! Mladoženji pako baš na polazku, a obično na dnu stuba, piti je tako zvanu „napojnicu": mladoženja natoči zdjelicu vina, i držeći ju u ruci, po prilici ovako progovori ondje prisutnomu tastu: „Dragi moj ćaćo! Ja san toliki puti bil u ovoj vašoj kući, i jâ sada vas pitan prošćenje, ako san van se morebit zamȉril ali vas uvrîdil s kakövu besëdu. Vi mi oprostite za se ovo vrime, kô san k vân hodil; a jâ sada pijen na vaše i moje zdrâvlje". Tada nješto izpije a nješto prolije preko glave. Svatovi medjutim valja da se čuvaju,

mladoženjinoj i ostalim ukućanima po peškir. Od šale obuku svekru i svekrvi mahom darovanu košulju, pa moraju u njima malo poskočiti sa snahom. Od svatova dobije kum košulju, a ostali svatovi i rodjaci po ručnik. Darovi se moraju platiti po mogućnosti, ali se mogu i povratiti. Čajo, svekar, svekrva, djeverovi i zaove ne plaćaju svojih darova. Obred taj se počima drugi dan po vjenčanju za večerom poslije kupusa, traje do 9. i 10. sata, a tad mora mlada snaša za svakog svata malo poigrati sa djeverom, da svi vide, da nije na koju nogu hroma. Najprije igra za kuma. Kad joj je on platio, onda za svekra i svekrvu, pa za sve svatove. Svi joj moraju dati po dukat (novčić), samo je čajo izuzet. Svirači paze na mig kumov, pa kad im on migne, da je mlada dosta igrala za ovog ili onog svata, stanu. Svi upru oči u kuma, kad mladenci igraju za čaju, jer on, mjesto da plati dukatom, oplete snašu i djevera, ako mu se ne izmaknu, — krbačem ili bičem.

Sad se ponovno jede i pije, a pred zoru prate svi kuma do njegove kuće, ako je u istom mjestu i ako nije daleko. Tu je opet „Jovo na novo“, dok ih san ne spopada; tad se rastanu.

Njeki se goste i treći dan, nu sad je to rjedje, jer je zavladalo siromaštvo.

U starija vremena bio je običaj, da kum gosti drugi dan sve svatove u svojoj kući od jutra do objeda, a poslije bi pošli mladoženjinoj kući. Tako je isto bio običaj, da se svatovi treći dan goste kod staroga svata do objeda. Gošćenja ima, kako se vidi, previše; u starije vrijeme bijaše svadba pravi zator kuće.

Pohodjani. Petkom ili subotom u jutro zaputi se mladoženja sa čajom kući snašinoj, da pozove roditelje kćerci u pohode. Tuj se goste do večeri, a tad se vrate njih dvojica kući.

Roditelji idu u pohode nedjeljom po vjenčanju. Sa sobom običaju ponijeti za svako družinče svojih „prijatelja“ velik kolač. Objed sjegura svekrva i svekar što mogu ljepše, da se što bolje pohvale. K objedu se još pozove kum i stari svat, ako su u blizini. Ovdje si nazdravljaju roditelji mladenaca uzajmice bez osobitih priprava.

Za uzvrat pozovu opet majka i otac svoju kćerku, zeta, „prijana i priju“ (mladoženjine roditelje) k sebi na objed, i to odmah slijedeće nedjelje. I ovi ponesu milošće za svakoga člana one obitelji po jedan kolač.

To su od prilike gozbe za pirovanja. Mlada snaša mora biti sada vrlo uslužnom. Ne bavi se doduše toliko kućanstvom, ali njezina je zadaća: jutrom rano ustati, naložiti vatru, donijeti vode, pa jer

se kod nas drži svadba obično u jesen, to mora mlada snaša obuću svih starijih ukućana otrti, t. j. od blata očistiti i opet svakomu na svoje mjesto postaviti. Kad je družina poustajala, valja snaši polijevati svakom družinčetu na ruke, kad se umiva. Poslije očisti sobe i kuhinju, pa pazi na čistoću i oko kuće. Dakako, da joj je vjernim pomagačem njen dragan.

Mlada je snaša dosta stidljiva, ili barem mora se takovom prikazivati, pa da ne ostane gladnom, skrbi se zato njena svekrva sa redušom, koja one sedmice kuha i vodi kućne poslove. Dakle snašu hrane u opće svi i njeguju kao nježnu golubicu, a kako i ne bi, kad im je ponos cijeloj družini i u crkvi i u kolu i svagdje.

Kroz dan obavlja razne poslove sa ukućanima, ali ju gledaju, gdje samo mogu, zamijeniti.

Pod večer mora snaša sa svojim vojnom spraviti u kuhinju drvâ, koliko dostaje za konak, t. j. za večeru i doručak u jutro. Tad ugrije vode pa njome pere svekru, svekrvi i ostalim ukućanima noge. Zatim spravi svim ukućanima obuću i odjeću na mjesto, gdje će se liepo osušiti i provjetriti. Taj posao obavlja mlada snaša do godinu dana; akoprem marljive snaše pokazuju se svojim ukućanima uslužne i dalje: po dvije i tri godine.

Prvih dana poljubi snaša svakoga stranca, koji dodje k njima u kuću, a ovaj ju mora niečim darovati (obično joj daje 10 nč.). Gdjekoje dijele svoje poljupce i po dva i tri mjeseca.

Mlada se ne ima brinuti mahom sa svojim mužem za odijelo. Tim se brine sveudilj njegova majka. A da može laglje početi o svojem gospodariti, pošalje obično svoju svekrvu ili koju strinu, da joj od dobrih seljanaka isprosi koju ručicu lana.

Ne bavi se mlada snaša s početka ni kućanstvom, jer ne redi reda, nije reduša, već to obavljaju svekrva i druge žene, ako ih ima u kući više. A i kasnije, kad preuzme sama gospodarstvo, pripomažu joj i upućuju ju svekrva i ostale ukućanke.

b) Iz Imotske i Vrhgorske krajine u Dalmaciji.

Pribrao učitelj Ivan Ujević.

Momak zavoli djevojku te k njoj dolazi u kuću, na pašu itd., ali sve to dok ne doznade, jesu li njegovi roditelji, strici itd. kajeli (zadovoljni). Ako su zadovoljni, tada mu je i na dalje prosto dolaziti; ako li ne, reku, da se okani. Isto tako i ako ona ili njezini

nisu zadovoljni. Kad su zadovoljni, njegov otac (kadgod i majka) dodju u njenih na „ugovor“ te tu utvrde obetanjem, da će ju on uzeti, pa poslije toga ne smjedu se jedno drugom iznevjeriti. Kad se približi vrijeme ženidbe, njegov otac i majka skuvaju pogaču (u ovoj se prigodi zove „kolač“), kakvu dobru kokoš ili tukca, pa u torbu. Osim toga otac ponese jabuku i u nju zadije banovaca, forinata itd., kako koji može, te idju u njenih na večeru. Kada dodju, dadu sve to njenim, ali se to jede već istu večer za večerom, osim kolača, koji ona sutradan dijeli svojim prijateljicam.

Poslije toga njegov otac dade djevojci jabuku, a više puta i prsten. Ovo se zove „prstenovanje“. Nakon večere ugovore dan vjenčanja i koliko ima biti svata. Na rastanku njimam (sic) djevojka daruje po štogod za sve ukućane, n. pr. bječve, pâs, napršnjake itd. U večer, prvo nego li bude vjenčanje, sakupe se svi svatovi u mladoženjina oca na večeru kao i ostala rodbina i prijatelji. — Prvo nego li sjednu za večeru, svaki svat ispali po jednu pušku, te se tako i iz daljega može znati, koliko ima svata. Svatko sjedne, gdje tko hoće, a starješina na vrh stola. — Tijekom večere, on se ustane, podigne bukaru i reče jednomu po jednomu, n. pr.: „Zdrav, stari svate! Evo ti kita svata te ih sjutra vodi po djevojku s pomoću Božjom. Sretno ti i čestito bilo!“ Pa onda svakomu redom, spomenuv svakomu njegovu svatsku čast.

Sutradan, netom svane, zaviče čauš: „Ala svati, pod barjak, da idemo po djevojku!“ — Svatova bude od 5—15. — Najprvi idje „prvinac“, za njim čauš. Ovo je najgori svat. Zametne se kakvom toljagom i sveže štogod na vrh nje, n. pr. rubac ili šta slična. On zameće šale i ludorije. — Za čaušom idje barjaktar, koji nosi trobojnicu, a povrh nje gvozdeni križ, a na križ su nasadjene jabuke. Na svakom razkršću barjaktar križa barjakom, jer da tuda najviše vještice igraju svoje kolo. — Za barjaktarom dolazi stari svat; za starim svatom mladoženja (gjuvegija); za gjuvegijom dva kuma, a za kumovim dva djevera i djeverbaša, koji zapovijeda djeverovim. Sa djeverim idje i jedna djevojka, koju u Imotskomu zovu „jenga“, a u Vrhgorcu „kamara“ (od talijanske riječi „comare“ = kuma?) — Prvo nego su se uputili, stari svat moli Boga, da ih ne bi koja napast pratila. — Svi obučeni u najsvečanije odijelo idju tako do kuće djevojčine.

Kada dodju tamo, onda djeveri stoje pred kućom i kažu: „Ovdje nam je ostala jedna djevojka, po koju smo došli. Poštenu je ostavili, poštenu nam je i dajte“. — Tu se sakupi mnogo cura te jednu

po jednu izvode i govore: „sada poznaji!“ — Oni odgovore: „poštena, dobra i sve, ali ta nije naša!“ — Najzad je izvedu. Onaj, koji je izvede, reče: „ja hoću jabuku za jabuku!“ Onda mu djeverovi daruju od 1—5 for. — Tad je vode u crkvu. Barjak leprša, čauš popjeva: „veselo, veselo, stari svate, dragi brate! Družina ti dobre volje, bez nevolje! Pjevaj, pucaj, druže!“ Onda jedan za drugim, po redu, puca. Kada su se vjenčali, vrate se u djevojčinu kuću. Tu je sve pripravno što se bolje može: jede se, pije, veseli. Ukućani i svojta nazdravljaju starom svatu i ostalim svatovim. — Kad stari svat pije, vjenčana i djeverovi stoje na nogama. Sve što hoće da učine ostali svatovi, valja da reku: „s testirom (dopuštenjem) starog svata!“ Kada dodje vrijeme od polazka, čauš zaviče: „azur (spremni) svati, azur i djevojka! Vrijeme došlo, red je putovati. Tijesni klanci a dugi konaci, tudja zemlja kalauza (provodića) nejma. Kupite se, punci i punice, darivajte mladog gjuvegliju!“ Tad izadje djevojačka majka, daruje zeta, a dariva ga i ostala svojta, njetko bječvam, a njetko košuljom itd. On svakomu po ješto plati. Tad odputuju. Kad svatovi dodju kući mladoženje, čauš pjeva: „veseli se pirova majko, evo ti vodimo zamotana djavla!“ — Netom dodje djevojka, prebaci jabuku preko kuće te klekne i poljubi prag. Kada unutra unidje, poljubi svekrvu (muževljevu majku), njegova otca i ostalu rodbinu. Prvo nego li podju leći, dodje mlada s djeverom te svlači obuću svatovim, koju će ona ob noć izsušiti, a oni je moraju sjutradan izkupiti. U jutro ona donese u bukari vode i otirač, te se svi svatovi moraju njezinom vodom prati te joj nješto baciti u novcu u bukaru. Tako to traje 2—3 dana, kako tko može. (Nadodati je, da prvi dan, dakle još u kući njena otca, darivaju dvije djevojke, ili žene, sve svatove jednim cvijetom, te pripjevaju, n. pr.:

Stari svate, dragi brate!
Daruj mene, Bog će tebe:
Ili kruškom il' jabukom,
Il' pleticom, il' šesticom,
Il' kesicom iz njedara.
Što je da je, nek' j' u zlatu, zlato moje!“ itd.

Tada jim svaki dade po štogod.

Mladoženja idje prvi leći, a kumovi doprate mladu kašnje. Prvo je bio običaj, da je oni svuku do gola, ali se ovo po malo gubi).

Zadnji dan dijeli mlada darove poslije užine. Svakom svatovskom ukućanu daruje štogod, a on njoj priličnu nagradu u novcu.

Nakon 10 dana dodje ju posjetiti njezina rodbina („pohodjani“); ona kašnje idje sama ili s mužem u rod.

Najzad napomenuti je, da seljaci cijene ne baš puno svoje žene, te ih se još nadje, koji reku: „da prostite, moja žena“. — Nu ovo se već gubi.

Majka u opće voli sinove, nego li kćeri; ali ako se je kći udala, a sin oženio, 1% žive u miru sa sinovljevom ženom. Majka voli mužu svoje kćeri nego njoj istoj.

Poslovice: Gledaj konju, je l' debela vrata, a djevojci, kakva joj je majka. — Sadi lozu iz temelja, ženi sina od plemena. — Nek' je od roda, da je gora od groma. — Teško onoj, koja sama dodje! — Dijevom vila, nevom gnjila. — Dok djevojka, dur djevojka; kad nevjesta, baš ni s mjesta. — Vjeruj psu do smrti, a žensku do prve prigode. — Nek je od kuće, da je gora od kučke.

c) Iz Dubašnice na otoku Krku (Istra).

PRIOPĆIO I. MILČETIĆ.[1]

Barem 8 dana prije ženidbe pozivlju rodbinu na pir; gost pozvan n. pr. 5–6 dana prije svadbe ne će nikako doći, pa zaklinjali se pozivači koliko im drago, da su to nehote učinili. U to vrieme (naime izmedju onih 8 dana) sliede zaruke ili po našu „obećanje“, obično u četvrtak il subotu u večer. Tu ima malo cerimonija. „Mladi“ u družtvu brata ili strica uzme „škatulu“, koju je kod kuće natrpao sa njekoliko svilenih i pamučnih rubaca, sa njekoliko lakata svakojakih šarenih, crvenih ili žutih osuga (vrvca), i sa zlatom (njekoliko prstenova, naušnica sa „tombulci“,[2] po koji križ, srce, medalja itd.). Otac djevojke vele prijazno primi svoga budućega zeta, zahvali mu što je svoju dužnost učinio i zaželi obojici sreću, dodajući po prilici: kako smo srećno počeli, dao nam

---

[1] Priopćujem ovdje uz male promjene opis dubašljanske ženidbe, kako ga je za mene prema mojim napucima sastavio pred kakovih 15 godina moj rodjak Miho Mužina, sada župnik u Dubašnici na otoku Krku. Od svoje pokojne starice majke doznao je on ono o tajanstvenom *druču,* što je već mladjemu naraštaju, kako sam se sâm uvjerio, posve nepoznato.

[2] Na naušnicama vise nekaki čunjići piramidnog oblika, koje zovu „tombulci“.

bog tako i dovršiti! Mladić daje škatulu „mladoj“, koja ju stidno uzme i spremi u svoju škrinju. Zatim bude večera, a pri njoj svakojakih zdravica i pjevanja. Iza večere sliedi „tanac“, u kojem vas večer pripada glavna uloga zaručnici. Po tancu svaki svojoj kući, i obećanje je ovršeno.

Zaručniku je iskati svirače („sopce“), kojim je dužnost da u oči pira za rana jutra dodju k zaručniku, pa da ovdje odsviraju tako zvanu „mantinjadu“[1] Njihov kum („kumpar[2] od sopci“, bližji rodjak zaručnikov) na koncu mantinjade izpali pušku ili pištolju u znak veselja. Sada vodi on sopce svim pozvanim na pir, od kuće do kuće, da ih počaste „mantinjadom“. To kolanje traje cijeli dan, a često se dogadja, da do večeri ne obadju svih kuća. One, koji su preostali, valja da na dan pirni za rana pohode. Ako koji pozvanik ne dobije mantinjade, ne će doći ni na pir, jer misli, da ga se htjelo uvrijediti. U svakoj kući „kumpar od sopci“ pita ukućane, hoće li dopustiti, da im sopu mantinjadu. Svaka kuća rada privoljuje, ako koga ne žaluje. Sopu izpred kućnih vrata, a na svrhi, iza kako „kumpar od sopci“ izpali, stupe sva trojica u kuću, a „kumpar“ začne domaćim ovako govoriti: „Ovo van je jedna mala mantinjada, pošaljena od našega mladoženje, starin na poštenje a mladin na veselje. Ako san se ja zaludil po mojoj ludosti, vi mene pokarajte po vašoj mudrosti“. Dobro se napiju pa hajd dalje. Tako u svakoj kući. Treba da još spomenemo, da „kumpar“ mora sopce voditi od zaručnika najprije k zaručnici, zatim k drugim svatovom, ili po našu k „pirovljanom“. Tako u oči pira.

U nas se obično žene u ponedjeljak ili u srijedu; ako to biva u ponedjeljak, u subotu je u večer „tanac“ u kući zaručničinoj; ako je svadba u srijedu, tada je „tanac“ u ponedjeljak. I na tih tancih zaručnica igra glavnu ulogu.

U jutro rano kupe se pirovljani, svaki u svoga pozivača. „Mladoženja“ (tako se zove sada zaručnik), kada vidi svoje rodjake sabrane a prije nego se s njima uputi k „nevestici“ (tako se sada zove zaručnica), baci se na koljena pred svojimi roditelji i plačući pita ih „prošćenje“. Oni, naravno, ganuti odmah dodaju: „bog ti prosti“, i, pošto on izcjeluje njih, svu braću i bližnje rodjake, krene k nevjestici. S njime idu svi njegovi pirovljani, sopci sa svojim kumparom (koji se za svega pira od njih ne dijeli), a izpred svih

[1] Od talij. riječi *mattinata,* francuski *matinée.*

[2] Po talij. *compare.*

zastavnik. Zastava („bandera“) sastoji od motke, s koje vise najfiniji rubci, i to šareni, svakojake vrvce i cvijeće (obično umjetno), a na vrhu je jabuka. Barjaktar valja da bude do podne brat ili šura mladoženjin, a od podne brat ili svak nevjestičin. Izpred kuće nevjestičine stanu na dvoru.

Stari svat (obično šaljivčina, stric mladoženjin) počne zvati otca (ako ovoga ne ima, zove mater, brata ili strica) od prilike ovako:

„Jure! Jure Milovčić! pokažte se malo!“, al nitko ne odgovara. A on opet: „Jure, Jure Milovčić, ki je doma, ej!“ Napokon se pojavi njetko (sin) i pita: „Ča zovete, ča?“ „Ča van nî otca doma“, pita stari svat, „mi bimo radi malo š njin govorit!“

Sin: „Ma në, ne ćete, njega sada nî doma“.

Stari svat: „Da kamo je šal?“

Sin: „Ma on van je šal još čera na Riku. Mi smo van bili ubili jednoga volinu i on da gre kožu u stroj ponest, i sve kako da će danas prit; ma slobodno, ako njega čekate, morete poć i ća, zač gljejte, bura je delala i vi ga ne ćete pričkat“.

Stari svat: „Ma në, meni je rekal jedan susëd, da ga je vidil; ćete vidit, da će on bit doma, zač vi morebit niste bil doma, kada je prišal; pojte, pojte malo bolje vidit, ćete vidit, da ćete ga nać!“

Sin (ili koji drugi, jer već dodje njekoliko mužkaraca pred vrata): „A ja gren lahko vidit, ma najbrže, da ne će bit niš“.

Sin (vraća se): „Nî ga, ja san sve obäšal; san bil dar (čak) i u konobu, i na šufit (talij. soffita = tavan) i po svih kuti, ma moji dragi, ja van pomoć ne moren. Ako jimate mu ča reć, recite meni, a ja ću mu sve pravit“.

Stari svat ili koji drugi: „Svagda ši (talij. *sì* = dä); ma danas valja da š njin govorimo. E, ja znan ča je, ćete vidit, da on van se kol ognja tepli. Hote, hote još malo vidit, i recite mu, da nan ni lazno; da inšoma (talij. insomma = napokon) neka se malo pokaže“ itd.

Ovakvo tobožnje prepiranje potraje kakav četvrt ure; napokon doleti netko iz kuće i reče od prilike ovo: „još leh (samo) jedan čas se uztrpite, zač sadä nä je prïšal; ma kako je od puta, vas van je potan i trudan“.

Mnogi: „Neka je, neka; kakov god je, neka pride vanka“.

Napokon evo otca (majke, brata, strica):

„Ma ča biste dunke (talij. dunque = dakle) s manu, ja san van ovö. Ma dragi moji ljudi, ja san dosti zla proval, ter vidite i sami: i bura i bura, i ta nezgoda ni nan dâla pasät (talij. pas-

sare = proći) priko mora, a pak znate, da će se (t. j. teško je) od Njivic (Njivice, selo na Krku) prit krajem, i ja san van zakasnil".

Stari svat: „Moj dragi Jure, mi smo ovde prišli k van, i ja mislin, da ste nan se nadijali; mi vas niš drugo danâs ne pitamo, leh da nan dâste ovakov jedan sinjâl" (talij. segno = biljeg), kažući prstom na zastavu; „mi znâmo, da ga jimate u kuću, i mi ćemo onda poć ćä".

Jure: „A ki će van jimìt za ljubâv božju takôv sinjâl! To je sve nikako črljeno, to sve nakićeno, to je visoko; ma ja neznân, jimamo jüšto (baš, talij. giusto) čagod". (Sada izadje iz kuće jedna od najmanjih pirovljančica). „Nä, mi van dajemo sve ča jìmamo".

Oni sa dvora: „Mi ćemo zêt (uzeti) i tô; ma niste nan dâli vere (u istinu) ovakov sinjal; vidiste, valja da bude vas črljên, kakogȍd je i naš". Tada šalju iz kuće na dvor sve djevojke, jednu po jednu sve veću i veću, ali oni sa dvora uviek kažu, da sve primaju no da još traže nješto ljepše. Kada napokon izadju sve pirovljanke, sune iznenada iz kuće čovjek ružno odjeven, obično zagrnut kakvim starim odrpanim kožuhom, i po dvoru raztjera svu svaću (svatju = svatove), a tom prigodom udare svi u smieh i vriskanje.

Dok se ovo zbija, mladoženja valja da svojima izmakne i u kuću uljegne kakvim tajnim ulazom. Ukućani, ako ga opaze, zapriečе mu put; ali on već nadje ili prozor slabo zatvoren ili koji drugi prohod, i to sdogovorno sa zaručnicom. Čim mu podje za rukom, da stupi u kuću, prestane sve ono prepiranje. Mladoženja nosi sa sobom nove postole te obuje nevjesticu, koja ga je bosa čekala.

Napokon nevjestica sadje u dvor, koja je kakogod i mladoženja molila svoje roditelje za prošćenje. Nju sada vode, svu zaplakanu, na rubcu obično dva kuma, koji su uz nju za cielog pira, a mladoženja nikada.

Upute se u crkvu, gdje se zavjere stidno i čedno, pak slušaju sv. misu. Nevjestica, kako izadje iz crkve, cjeluje mal da ne sve prisutne ženske, navlastito znanke i prijateljice.

Svaća (svatovi) se vraćaju uz sviranje sopaca kući nevjestičinoj, gdje bez ikakvih ceremonija sjednu k objedu uz pripravne stolove. Na početku i na svrhi objeda izsopu sopci „mantinjadu", a njihov kum govori svaći opet ono: „ovo van je jedna mala mantinjada itd.", a kum, ako je vragoljast, poslije onih rieči: „starin na poštenje, a mladin na veselje" dodaje: „starin pod postilju a mladin na postilju!" Objed se sprovodi bučno i burno, na sve

strane „taranču“,[1] pjevaju, smiju se, šale se bez kraja i konca. Pjevaju svakojakih pjesama, ali baš prigodne jesu ove:

„Oj kućo vesela!
Saku dobu leta,
Največ s protuletja.
Ti si pometena
S perom od pavuna,
Ti si sazidana
S kamen' od mramora;
Ti si pokrijena
S perom od javora“ itd.

ili:

„Nevestice mlada,
Kâ si na 'von piru,
Bog ti dal živiti
Sto godin u miru!
Bog ti dal jimiti
Sina redovnika,
Sina redovnika
A hćer koludricu!“ itd.

Običajna je i pjesma: „Zrasal mi je zelen bor — gospodinu sprid dvorom“ itd. Ne izostaje dakako ni pjesma „Vrbniče nad morem“, poznata svakomu Hrvatu.

Za objeda čuje se i svakojakih napojnica, pjevanih i nepjevanih. Pjeva se obično ova:

Mi hvalimo, mi častimo
Kućne gospodare,
Koji nam ga zadavaju.
Da je dobro vino.
Niš ne krate, niš ne mare,
Da se napijemo;
Leho da mi svi zajedno
Veseli budemo.
Redon, redon redica,
Sturun marun[2] bačvica;
Ma neka reku angjeli,
Ma nebeski vojnici,
Ma Bože budi milostiv
Ma Jivi pijanici!

---

[1] *tarânkat, tarânkanje:* pjevanje bez ikakova teksta, samo se opetuju neke riječi bez značenja: nina, nena, tara, nena, trajnana itd. To pjevanje prati taktno udaranje nogu. Postanjem jamačno talijanska riječ (tarrocare = prigovarati glasno, neustrpljivo).

[2] Ove dvije nerazumljive riječi preinačuje svak po volji: turun arun itd.

Pij ga druže! (Dokle pije:) Kot (= kako) ga muze!
Pij ga druže! itd.

(Kad čašu ispije:)
— — — svu čašu pomuze . . .
Ki je njemu bližji bratac,
Otari mu suze!

Po objedu sliedi tanac, kolo, gdje opet nevjestica najviše pleše; a prvi ples pripada kumu s nevjesticom.

Ovdje valja spomenuti običaj, koji se evo u najnovije vrieme zatro.

Po objedu dvie sestre ili bratučede mladoženjine, dok bi svaća pošla na tanac, spremile bi u košaru po koju pliticu, 2 žlice i vilice, po koju zdjelu, što namieniše roditelji svojoj kćeri, a vrhu svega toga bi postavile crievo (zvano „mula"), nadjeveno sirom, kruhom i mesom. Takovu košaru uzela bi jedna sestra, a druga preslicu s kudjelom i vretenom, pa kada bi započeo drugi tanac, t. j. tanac mladoženje s nevjesticom, doletjele bi one u sredinu tanca, a svjetina bi počela vikati: *„avä, druč grê, druč grê!"* One bi djevojke ne hajući za tu viku tri puta prošle okolo tancajući s drugimi, onda bi opet odletjele ća uz rezget i smieh svih prisutnih.

Nevjestica, iza kako je iztancala po koji tanac, dieli se od svatova, pa se s kumovi vraća kući, da se oprosti sa bližnjimi susjedi i sa svimi seljani, ako joj je poći u drugo selo. Kada se je već sa svimi pozdravila, vraća se k „starijim" (roditeljem) te na razstanku klekne sa svojim mužem na razastrtoj ponjavi izpred svećenika (ako je tu), koji ih sa njekoliko rieči okriepi i blagoslovi. U pomanjkanju svećenika, izvrše to otac i majka; ali sva se ta cerimonija obično svršava uz uzdisaje i gorki plač s obiju strana. Nevjestica se vješa oko vrata svojih milih roditelja, grli ih i cjeliva, prosi ih za blagoslov, napokòn njima i svim ukućanom izusti posljednji s bogom! Mladoženji pako baš na polazku, a obično na dnu stuba, piti je tako zvanu „napojnicu": mladoženja natoči zdjelicu vina, i držeći ju u ruci, po prilici ovako progovori ondje prisutnomu tastu: „Dragi moj ćaćo! Ja san toliki puti bil u ovoj vašoj kući, i jâ sada vas pitan prošćenje, ako san van se morebit zamȉril ali vas uvrȋdil s kakövu besëdu. Vi mi oprostite za se ovo vrime, kô san k vân hodil; a jâ sada pijen na vaše i moje zdrâvlje". Tada nješto izpije a nješto prolije preko glave. Svatovi medjutim valja da se čuvaju,

da koga ne poštrca. Tast mu odvrati po prilici ovako: „Meni se niste nikad zamiril, i zâto neka bog oprosti van obin dvin; a da bi nan samo bog dâl ljubit se, kako smo do sada; a vân ova moja kuća vazda će bit otvorena, kako je i do sada bila“; (sada i on natoči zdjelicu vina) „a jâ sada pijen na vaše i moje i svih, ki su okolo, zdrâvlje!“

Svaća se sada upute k domu mladoženjinu. Sopci sopu, a ako prolaze uz koju kuću, ili selo, sve grne, staro i mlado, da vidi nevjesticu; a ne čine toga uzalud, jer mlada nevjestica dieli svakomu „pira“, t. j. komadić biela kolača (to biva i kada ustaje od objeda i na tanac ide), ter se znadu drobna djeca za svega života spominjati, kako im je ta i ta nevjestica dala „pira“! A eno izmedju onih, koji nevjesticu čekaju putem, oglasi se koja smjela ženska s tanjurom, punim pšenice i ječmika te stane, sipajući ono žito na svaću, ovako glasno govoriti: Hvaljen Isus i Marija! Svatovi prihvate: vazda budi! Ona žena nastavlja:

Dobra svaća prihodìla,
Dobru sriću (nevu) privodìla.
Ča šenìca, to golìca (djevojka),
Ča ozìmac, to golâc (mladić),
Ča bâr, to dâr.
Da biste se ljubili:
Kako kaša z loncen,
Kako magla z dolcen,
Kako tičica s poljen,
Kako ribica z moren!
Rodìlo van, cvàlo van:
Sake dobre srìće,
A najveć dičìce!

Vragoljasta žena još će reći:

A dičice koliko škûlj na rešèto!

Ovako nevjesticu posipavaju više puta, kako već prolazi mimo više ili manje sela. Prvi put to čine, kako se vrati iz crkve, prije nego stupi u svoju kuću, dok je još na dvoru; a zadnji put, kada hoće da udje u kuću mladoženjinu.

Došavši na dvor mladoženjin, svaća se zaustave i sakupe, a barjaktar treba da prodje s barjakom okolo svih svatova — ovo radi barjaktar i prije objeda. Kada to izvrši, nagne barjak do kućnih vrata, gdje stoji jedna ženska, koja mu zatakne kolač na vrh barjaka ozgor jabuke, u koju je zaboden cviet. Sada nastane govorancija izmedju staroga svata i drugih, koji su već smjeliji i okret-

niji, sve po prilici onako, kako i u jutro. Čim su ljudi domišljatiji, duži je razgovor. Evo jednoga:

Prvi (sa dvora): „Jive, o Jȉve Kirȋnčiću, pokȃžite se mȁlo!“

Drugi (iz kuće): „Nȋ ga doma nȅ, šȃl je vȍli napojȉt i ovce zaprȋt“; ili: „šȃl je u vidovice (?) kamiki nastȃvljat i strašȉla vȉsit, zȁč da mu zêci i orebȉce brôsku jȋdu“; ili: „šȃl je na gorȉnčiju[1] na samȃnj“ i t. d.

Prvi: „Ben, ben (talij. bene = dobro), dobro je, ma vidiste, mi van ovdi peljamo nič jako lipoga; dunke valja da se brzo pokȃže. Ča ne vidite, kolȉko nas je, a svin nan je zima, znȃte!“

Drugi: „A kȋ vrag vas je toliko sprȃvil! A kȋ će vas zêt u kȕću? Mi šeguro (talj. sicuro, doista) ne ćemo; a bravo, vi biste nan su kuću šundrali“ (upropastili; talij. sfondare?).

Prvi: „Ne bojte se, nȅ, zȃto! Hȍte vȋ mȃlo stȃroga Jȋva zvat, ćemo mu leh nič reć, leh dvi besede, znȃte!“

Drugi: „Poslȕšajte, poslȕšajte“ .. Iz kućnog prozora čuje se sada glas: „Jive! Jive!“, a njetko iz daleka odgovara: „U! u! čȕjen, čujen! grên (idem), gren! dilje (odmah), dilje!“ kano da je tobože izvan kuće pa da se iz daljine javlja.

„Ča ga ne čujete? će prȋt, će, brzo!“ Napokon se ukaže, i nakon nekog uztezanja, da on ne će primiti tolikog svieta, privoli svemu. Stari svat napokon se ovako glasi:

„Ovde smo van večeras pripeljali ono, ča ste vi želili; ja paran,[2] da ste se vi ovomu nadijali. Mi smo ovu mladicu odbili od jednoga dobroga i zdravoga dubca (t. j. od poštene kuće), ma se ufamo pak, da će se ona opet uhitit drugoga dȕbca i hrastȉća istešo (talij. stesso, jednako) onako dobroga i zdravoga“.

Otac: „Ja san joj kuntenat (talij. contento, zadovoljan), i ja ju rado prijimljen, neka mi bude poslušna, dobra i uztrpljiva, neka ljubi svoga muža, i tako će nan prit u našu kuću za pomoć i za radost i veselje“. (Sada žena sipalica siplje žito i govori: „Dobra svaća prihodila“ i t. d.) „Ala, ȁla, hote gori, hote naprid!“

Ako se desi da je nevjestica noseća, pa ako se za to znade, nadje se koji vragolan te se uvuče u zvonik, pa kad vidi, da su svatovi unišli u dvor, zaškljenca u zvono, što je velika sramota za nevjesticu, mladoženju i za svu svaću. Tada se prekinu svi govori te brže bolje svatovi udju u kuću.

[1] Krčaninu je svaki stanovnik hrv. primorja *gorȉnjac* ili *gorȉnac*, a njegov kraj *gorinčija*. Ove su riječi više porugljive.

[2] Talij. parere = čini se.

Prva unidje nevjestica, a čim prekorači kućni prag, ugleda na tlu razastrtu ponjavu i oblizu nje metlu. Njezina je dužnost da digne ponjavu i da 2—3 puta metlom zamete, u znak da će biti vriedna domaćica i čista kućanka. Čim to opravi, izljubi se sa svimi ukućani, od roditeljâ pa do najmanjega. Zatim je kumovi vode k stolu, a za njom idu sva svaća. Pri objedu za prve stolove sjednu rodjaci mladoženjini, a u večer su tako počašćeni nevjestičini rodjaci. Večera se započne i svrši mantinjadom kano i objed, a uz večeru mnogo se pjeva, smije i taranče. Po večeri sliedi dieljenje darova. I tom prigodom ima nadmudrivanja i prepiranja bez kraja i konca.

Svaka nevjestica daruje po štogod ove večeri svim ukućanom: svekrvu obično košulju, a svekrvi košulju ili „rub“ (tumban, poput šala, kojim žene zamataju glavu), zaovam i jetrvicam 3—4 lakta šarene osuge (vrpce); svakom ili stricem, ako ih imade, po šaren rubac, a kumovom takodjer po rubac. Sve te darove donese sestra nevjestičina zajedno s odjećom njezinom u velikoj košari. A kad se darovi diele, meću se pojedince na tanjur. Tada kumovi zovu „darovnika“ po prilici ovako:

„Jive! (svekrvu). Vidiste, ovdi vaša mlada snaha se je od vâs domìslila, i za van skâzat svoju ljubâv, ona van nî znala čin bolje ugodìt, ako ne darovat van za jedno malo uspomenuće jednu košulju. Pogledajte ju malo, kako je lîpa!“

Svekrv: „Meni je to drâgo; al moji drâgi, jâ hvâla Bögu košûlj jìman dösti; a pak to nî zâ me, tô je preveć zâ me ohölo, meni bi se ljudi leh počeli rûgat, ako bin ju jâ nâ se stävil. A pak, ako ćete, jâ ću ju lähko zêt; za dâr sve se prijìmlje!“ Kumovi: „A ma da biste vi znâl, koliko se je ona müčila; koliki pûti se je ona uböla, šîjuć ju; a sve šold (novčić) po šold je sprâvljala za ju kupit. A pak vi znâte, da saki dâr čëka dâr!“

Napokon stari nakon dužeg rječkanja daruje snahu kojim zemljištem te veselo prima dar. Jednako ju daruje i svekrva. Ostali darivaju nevjestu novcem. I ovdje bude pri svakomu duga prepiranja i svakojakih doskočica, osobito kada se daruju novci: najprije bace po pol novčića ili kakav krivi novac, onda deseticu, dvadeseticu, a najzad skoči bogme i koji forint ili talir. Nadje se kadšto koja zaova, koja donese mladoj kao za dar *krčicu* (kajkavcima je to *krčelica*), ili *metlu* ili *mûn* (držalo na žrvnju), a tada smiehu ni kraja ni konca.

Kada su se već svi darovi podielili, poustaju svi pirovljani pa hajde opet na tanac. Više puta se pleše do biela dana. Tada se svatovi razidju, a još samo koja sestra ili jetrva ostaje uz nevjestu.

Ovoga dana treba da si nevjestica razplete vienac, da izprede kudjelju i da štogod po kući pomaže. Drugi dan ide se „nazdravljati" s novimi susjedi, pa u svakoj kući ostavi malo „pira", a gdje ima djece, daruje svakomu djetetu po kolačić.

Nevjesta se vraća k roditeljem treći dan, prije nikako; pa taj dan odnese u svoj novi dom sve svoje odielo, obuću i nakite.

d) Koprivnička predgradja: Banovac, Bregi, Brežanec, Dubovec i Miklinovec u Hrvatskoj.

Priopćio stud. phil. Rud. Horvat.

Momci se mogu ženiti, kad svrše 17., a djevojke, kad stupe u 16. godinu. Ako se momak gdje zagledao u koju djevojku, javi svojim roditeljima, da bi se ženio. Više puta se momak stidi, da to reče roditeljima svojim, pa ga za to oni sami podsjete na ženidbu, veleći mu, da trebaju težaka u kući. On na to odgovara, da će se ženiti, ako mu dadu djevojku, koju on hoće. Poslije obiteljskoga sporazumka prelazi se na *prošnju* djevojke.

Ova je stvar u rukama žena. Mati momkova, ili njegova rodjakinja, ili koja vješta žena ide u kuću odabrane djevojke. Domaći je ne će zapitati, po što je došla, jer to već znadu, nego će zapodjenuti razgovor o svemu i svačemu. Napokon će reći sama ona žena: „Kad me ne ćete pitati, po što sam došla, moram vam to sama reći". Sada zapita roditelje, bi li htjeli dati svoju kćer za njezinoga štićenika. Pri tom stane hvaliti momka, da je dobar radnik, poslušan čovjek, da ne pije niti se skiće, a ima kraj tih dobrih svojtava još toliko i toliko gotovih novaca, blaga ili zemlje. Djevojčin otac reče na to ovoj ženi, neka počeka par dana, dok se domaći posavjetuju; onda će već poslati odgovor momkovoj kući. Medjutim stanu roditelji djevojčini ispitivati, je li momak zbilja tako dobar i bogat, kako ga je opisala ona žena. Iza nekoga vremena poruče djevojčini roditelji momku, neka dodje k njima po odgovor; ne kane li mu dati djevojke, onda jave njegovim roditeljima, da još nijesu pripravili troška za ženidbu. Momak će na to na odredjeni dan doći sa svojim ocem ili drugim kojim rodjakom u kuću odabrane djevojke. Ovdje stanu djevojčini roditelji pripovijedati momku, kako su se raspitali o njemu i saznali, da on rad kune, da je pijanac i da se rad skiće; ako se momak kani „priženiti" u njihovu kuću, onda mu još spočitnu, kako ne će da radi, a oni

trebaju dobroga težaka. Momak se pri tome crveni i od stida ne zna, što bi rekao. Njegov ga otac uzimlje u obranu, tvrdeći, da nije istina, što kažu zavidni ljudi. Djevojčini roditelji napokon reknu momku: „ako budeš bolji, dat ćemo ti svoju kćer za ženu“. Momak naravski to obeća. Na to zapitaju djevojku, da li voli tog mladića i hoće li za nj poći. To je samo formalno, jer su je već prije pitali za to. Ona dakako odgovori da voli momka, pa se u to ime rukuje s njime. Dogovorivši se jošte, kad će na zapis pred župnika, svršeni su prosci.

Kad je momak s djevojkom drugi put „ozvan“ u crkvi, počnu tražiti *svatove,* koji će činiti službu kod zaruka i vjenčanja. Momak ima svoje svatove, a djevojka svoje. Momak odabere sebi najprije *pozoviča.* To mora biti lijep mladić, rodjak ili prijatelj ženikov. Njegova je služba, da pozivlje goste. Drugi momkov svat je *zastavnik.* Za tu službu biraju visoka mladića. Zastavnik ne ide u crkvu, ali ipak mu je velika služba na svadbi. *Djever* je kum a *prva podsnehalja* kuma mladenčeva. Mladenka sebi bira *podekliča.* To je obično njezina prijateljica ili rodjakinja, a u crkvi je za djeverušu s pozovičem, koji je tu za djevera. *Starešina* je kum mladenkin, a *druga podsnehalja* njezina kuma.

Zaruki se opslužavaju poslije drugoga oziva u crkvi. Na večer toga dana dodje u mladenkinu kuću mladenac sa svojim djeverom i podsnehaljom, a katkada i sa svojim roditeljima. Ondje već nadju osim ukućana starješinu i drugu podsnehalju. Čim udju u sobu i zažele „dobar večer“, dade mladenkina majka prvoj podsnehalji usred sobe tanjur, na koji metnu mladenci svoje prstene. Podsnehalja ih izmijeni, pa daje djevojci momkov prsten a momku djevojčin. Iza toga daje djevojka momku četiri svilena rupca, a momak baci njoj u pregaču dar u srebrnom novcu. S time je službeni dio zaruka svršen. Svatovi se poredjaju uz prostrti stol, da večeraju i da se pozabave. Večera je obilna; gdjekada traje i do jutra, ali se ne pleše. Glavni je predmet razgovora za večere vjenčanje. Vjenčanje se obično odredi već za slijedeću nedjelju. — Izmedju zaruka i vjenčanja treba da posjeti zaručnik nekoliko puta svoju zaručnicu. Prvi put to biva već drugi dan rano u jutro. On donosi zaručnici na dar bocu rakije i nekoliko „pogačica“ na tanjuru. — Dva dana pred vjenčanjem saziva pozovič svatove i goste. On se odjenuo u svečano odijelo. Na šeširu ima prišit vijenac, na prsima kiticu. Iz svakoga mu džepa vire vrpce od bijeloga rupca. Na desnoj ruci ima tri kitice uzduž rukava; nad svakom je ružmarin

i „pantlike", bojadisane crveno, bijelo i plavo. Na rukama ima bijele rukavice, a desnicom drži batinu, lijepo iskićenu narodnom vrvcom. Ulicom ijujuče, da sjeti ljude na svečanost. — Dan prije vjenčanja drži se gozba u kući zaručnikovoj i zaručničinoj. Poslije večere ide zaručnik sa zastavnikom k zaručnici, da im ona prišije vijence na šešire. Zaručnik ponese sa sobom bocu vina i nešto kolača na tanjuru, pa to predaje zaručnici. U to vrijeme pripravlja ona svadbene kitice od ružmarina i „pantlika", koje će drugi dan dijeliti svatovima, a zaručnik joj neko vrijeme pomaže. Iza toga ovjenča zaručnica vijencem šešir svoga zaručnika a ovaj ju daruje srebrnim novcem. I zastavnik dobije vijenac na šešir. Gozba traje ove večeri do 10 sati bez glazbe i plesa.

Vjenčanje se obavlja u nedjelju ili u blagdan poslije velike mise, oko $^1/_2$12 sati. Svatovi su svečano odjeveni. Zaručnica je odjevena u bjelinu, na rudastim i na čelo spuštenim vlasima imade zelen vijenac, na prsima kiticu ružmarina, a u ruci bijel rubac. Tako je odjeven i podeklič; ona nosi u rukama tanjur pokriven crvenom svilenom maramom, a na njoj vijenac od ružmarina vrvcama povezan. Podsnehalje su jednako odjevene, samo nemaju na glavi vijenca, nego šamiju i crn rubac; svaka nosi u ruci svijeću, koju upali u crkvi za vrijeme prisege. Mladenac i pozovič nose crno odijelo, na šeširu imaju prišit vijenac, a na prsima kiticu ružmarina. Djever i starješina odjeveni su jednako, samo nemaju vijenca na šeširu. U kući zaručničinoj sabrani su već od jutra njezini svatovi i rodjaci, pa se goste. Oko 11. ure dodje u njezinu kuću zaručnik sa svojim svatovima i pozovičem, djeverom i prvom podsnehaljom uz pratnju „mužikaša" („primaša, kontraša" klarineta, cimbole i „bajzara"). Podsnehalje postave mladenki vijenac na glavu. Ona na to kopči svatovima kitice na prsi, a svatovi je daruju srebrnim novcem. Starješina iza toga natoči djeveru čašu vina, a ovaj govori roditeljima zaručnice oprosni govor. Pri tom ih opominje, neka se ne staraju više o svojoj kćeri, jer će se za nju brinuti njezin „muž", koga će ona za to štovati. — U crkvu polaze svatovi ovim redom: naprvo pozovič i mladenka, za njima „mladenec" i podeklič, pa djever s drugom podsnehaljom i starješina s prvom podsnehaljom. Za svatovima idu mužikaši, svirajući kroz predgradje i grad. Roditelji mladenčevi i mladenkini ne idu nikada u crkvu, nego su svaki u svojoj kući sa svojim gostima. U crkvi za vrijeme prisege metne podeklič mladencu na glavu onaj vijenac, koji je putem nosila na tanjuru, a nakon prisege

metne ga natrag na tanjur. Idući iz crkve stupaju svatovi ovim redom: mladenec s mladenkom, pozovič s podekličem, dever s prvom podsnehaljom. Mužikaši opet igraju do kuće a pozovič ijujuče.

Iz crkve doprate svatovi mladenku najprije u kuću njenih roditelja. Ondje je ostave, pa zajedno sa zastavnikom i mužikašima idu u kuću mladenčevu, da se prirede za *katane*. Za tu svrhu rabi se 6 ili 8 lijepih konja, koji se opreme ovako. Na hrptu iza sedla prostre se bijel rubac, obrubljen bijelim vrvcama. Ovaj rubac pokriju crvenim tako, da se od bijeloga vide samo uglovi. Prednjim uglom zavežu rubac za sedlo, a stražnjim za konjski rep. Na ostala dva ugla prišiju zelene vijence. Konji imaju jošte iskićene uzde crvenim i plavim vrvcama. Svatovi zajašu sada konje, i to ovim redom. Prva dva konja jaše pozovič s lijeve strane, a zastavnik s desne. Zastavnik drži u ruci *zastavu*. To je lijepo bojadisana palica, koju su podsnehalje iskitile svilenim rupcima. Katkada ih znade biti na zastavi do 50, a različite su boje. Osim rubaca ima na zastavi i svakojakih vrvca. Na vrh zastave utaknuta je jabuka, okićena zimzelenom. Drugi par čine t. zv. *pustosvati*. To su mladenčevi ili mladenkini rodjaci, odjeveni kao mladenac, sa zelenim vijencem na šeširu i kiticom na prsima. Ako su 4 pustosvata, onda čine dva para. Zadnji par čine djever i mladenac; ovaj jaše lijevoga konja, a onaj desnoga. Za katanama voze se u povorci kola. Na prvim se kolima vozi starješina i podeklič. U drugim su kolima obadvije podsnehalje; jedna od njih drži u ruci bocu vina, a druga tanjur s kolačima i pečenu kokoš. U trećim se kolima napokon voze mužikaši, koji igraju putem od mladenca do mladenke. Svati idu po mladenku. Došavši do njezinoga doma nadju zaključana vrata od dvora, a pred kućom su sakupljeni svi gosti i ukućani, osim mladenke. Pozovič prvi skoči s konja, uzme od podsnehalja bocu vina, pečenu kokoš i tanjur s kolačima, bez zapreke otvori vrata od dvora i nosi sve to kao dar kuharicama u kuhinju. Najstariji gost postavi se sada pred vrata od dvora i ne da svatovima da udju. K njemu dodju djever, starješina i zastavnik, a on ih zapita, po što su došli. Starješina odgovara ovako: „Izgubili smo ovcu, koja je danas stupila u naš red, pa je sada tražimo“. Stari gost opet pita: „A jeste li vi pogodili pravu kuću?“ Starješina: „Jesmo, jer smo vidjeli mnogo pastira, koji su iz te kuće izašli“. Napokon veli stari gost: „Otvorit ćemo vam vrata, ako pogodite, što je to: u jutro djevojka, o podne gospodja, a na večer žena?“ Starješina pogadja: „to je ovca, koju mi tražimo!“ Na to otvore svatovima vrata od

dvora. Ali u dvoru ne nadju mladenke, jer se ona zatvorila u sobu, u koju svatovi ne mogu, jer se pred vrata postavila sestra, brat ili tko drugi od mladenkina roda. Mužikaši igraju pred vratima, a svatovi nastoje unići u sobu. Starješina pita: „Gdje je naša ovca, koju tražimo?“ Čuvar odgovara: „Ovdje je unutri zatvorena. Kad je kupite, dobit ćete je!“ Starješina na to pita: „Pa koliko tražiš za nju?“ Čuvar udari veliku cijenu, katkada po sto forinti, pa stane hvaliti svoju ovcu. Starješina obeća tek nekoliko novčića. Nastaje pogadjanje, čuvar mnogo popušta, a starješina po malo pridomeće. Napokon se pogode za 3 forinta. Svi svatovi daju po nešto te starješina čuvaru predaje 3 for., a ovaj otvori vrata. Prvi unidje mladenac i poljubi mladenku. Zastavnik ode s mužikašima po zastavu, koju je ostavio u susjednoj kući. Kad je donese pred mladenkinu kuću, pleše neko vrijeme, pa ju zabode u krov tako, da bude na onom uglu kuće prema dvoru. U sobi se pomalo sakupe svi svatovi, ukućani i gosti. Svatovi počnu plesati kolo uz svirku mužikaša. Naprvo je mladenac, koji drži ljevicom zastavnika, a desno se od njega redjaju mladenka, podeklič, obje podsnehalje, djever i starješina. U sredini kola pleše pozovič. Kraj ulaza u sobu stoje mladenkini roditelji. Kada dodje u kolo starješina prvi put do one strane, gdje stoje mladenkini roditelji, otpusti zastavnika, mužikaši prestanu igrati, kolo se zaustavi, a starješina progovara roditeljima: „Ova djeca prose blagoslova božjega, najprije od gospodina Boga i majke Marije, onda od oca i matere, napokon od svih svatova“. Otac odgovori: „Hvala lijepa!“ a kolo se nastavlja. To se još dva puta opetuje. Iza toga ostavi zastavnik mladenca, pa zaokrene s kolom i zapelja svatove za stol istim redom, kako su u kolu plesali.

Sad se počinje *gozba*. Na stol dolaze mnogovrsna jela. Kada dodje pečenka, počnu podsnehalje pjevati ovu svatovsku pjesmu:

„Sejali smo bažulka“,
s pripjevom:
„Pelinka divojka,
Pelin nam je listoper
Su (sic!) zelena svila“.

Kad ispjevaju ovu prvu kiticu, poljube se najprije podsnehalje, zatim poljube svoje susjede, koji prenesu poljubce duž stola. Svi se svatovi i gosti ljube, samo mladenci nĕ. Za to vrijeme sviraju mužikaši melodiju one pjesme. Poslije nastave podsnehalje pjesmu:

„Pod tom gorom visokom“.

Iza ovoga stiha opet se pjeva pripjev, pa onda istu kiticu opetuju mužikaši, a svatovi se i gosti ljube. To se ponavlja iza svakoga stiha. Eto nastavka pjesme:

„Danas mu je treći dan.
Idemo ga mi dva glet,
Je l' je zišel ili ne.
Trgamo ga kuće tri,
Vijamo ga vence tri:
Jeden tebi na glavu,
Drugi meni na sablju,
Treti bude Mariji,
Vu čem pemo na gosti
K tvemu ocu, materi.
Ti ne sedi kraj mene,
Nego sedi prot mene!
Ljudi budu mislili,
Da je bratec s sestricom;
Neje bratec s sestricom,
Već je Martin s Janicom“.[1]

Poslije te pjesme napuni se stol jelom i pilom i započne se ples. Djever mora sve svatove izvoditi iza stola. To biva ovako. Mužikaši počnu igrati, a starješina veli djeveru: „Gospon dever! Sad vi započnite svoju službu!“ Djever uhvati prvu podsnehalju kod stola, odvede je usred sobe i počne s njom plesati. Kad mužikaši prestanu igrati, reče djever starješini: „Gospon starešina, to je s prvom gospom podsnehaljom prvi put“. Na novo zaigraju mužikaši, a djever pleše drugi put s prvom podsnehaljom. Kad dopleše, javi to starješini: „Gospon starešina, to je s prvom gospom podsnehaljom drugi put“. Zaigra se i treći put, pa tako djever završi ples s prvom podsnehaljom. Isto tako pleše on tri puta po redu s drugom podsnehaljom, pa svakoga puta javlja starješini. S podekličem pleše tri puta, a s mladenkom samo jedan put. Ovo posljednje javi on starješini ovako: „Gospon starešina, to je s mladom gospom prvi put. Sada je preporučam gosponu mladoženji“. Mladenac pleše na to jedan put s mladenkom, pa onda veli starješini: „Gospon starešina, to je s mladenkom prvi put. Sada preporučam svim svatom, da plešu, koliko je koga volja“. Sada zaplešu svi zajedno. Ples se nastavlja do ponoći, a kraj toga se pjeva, nazdravlja, jede i pije. — O ponoći opomene starješina svate, da je sada vrijeme, da odvedu izgubljenu ovcu, koju su našli. Odmah se za tim po-

[1] Ili već kako bude ime mladenčevo i mladenkino.

stave svatovi u kolo, te plešu tri puta naokolo i tri puta mole blagoslov od mladenkinih roditelja, kao onda, kad su se sakupili u sobi. Napokon istim redom posjedaju za stol, da se goste. Prije odlaska pjevaju ovu pjesmu:

„Večeraj mi, Jano (ime mladenkino), za majkinim stolom,
Za majkinim stolom, pod zelenim vencem;
A zutra mi budeš za dragoga stolom,
Za dragoga stolom pod belom pečicom.

Na to se dižu svati i pustosvati, oproste se s gostima i ukućanima, pa se na kolima voze ili pješice idu ka kući mladenčevoj. Naprvo je zastava, a otraga mužikaši. Čim izadju iz dvora, pjevaju putem do kuće mladenčeve ovu pjesmu:

Laku noć, laku noć,
Naši stari (sic!) majka!
Prelepa vam hvala
Za Janicu (ime mladenkino) devojku.
Hajči kočiš konje,
Svi katani svoje,
A ti, Martin, (ime mladenca) svoje,
Da idemo bolje
U dragoga dvore.
Tamo njegva majka
Redom stole redi:
Na stolove svilene stolnjake,
Na stolnjake srebrene tanjure,
Na tanjure pozlatne kupice.

U kući mladenčevoj takodjer su gosti. Tu je sva njegova rodbina, njegovi roditelji i prijatelji. Kako dodju svatovi do kuće, izadju svi gosti iz kuće, a svatovi pjevaju ovu pjesmu:

„Otvarajte nam vrata,
Naši stari majka!
Mi vam pelamo
Dva bela goluba:
Jednoga goluba,
Jednu golubicu.
Golubu je ime:
Oj Martin, Martine!
Golubici ime:
Oj Jano, Janice!“

Majka mladoženjina donese pred kuću bocu vina i hljeb kruha. Mladenki natoči čašu vina, nazdravi joj i rekne, da će je imati

rada kao svoju pravu kćer: „Ako hoćeš, popij; ako ne ćeš, prek glave izlij!“ Mladenka metne hljeb kruha na glavu i nosi u sobu, da žito bolje rodi. Ovdje plešu kolo, mole blagoslov i sjedaju za stol, kao kad su došli u kuću mladenkinu. Poslije jela pjevaju podsnehalje opet: „Sejali smo bažulka...“ Iza te pjesme odvedu podsnehalje mladenku u sredinu sobe, skinu joj vijenac s glave, a šamiju svežu na glavu. Na dvoru sveže mladenac pod vedrim nebom mladenki peču na glavu, da je ne boli glava. U drugoj sobi umije mladenka mladenca, a ovaj nju. Metnuvši ručnik oko vrata podje mladenka iza toga u prvu sobu, kamo su podsnehalje donesle vode, pak tuj umiva svatove, goste i mužikaše, obriše ih, a svak joj baci kaki srebrni novac u zdjelu. Sada se svati rastaju. Starešina, podeklič i druga podsnehalja vraćaju se u kuću mladenkinu, a dever, pozovič, zastavnik i prva podsnehalja ostaju ovdje s ostalim gostima, pustosvatima i mužikašima, pa se dalje zabavljaju. Mladenci spavaju u drugoj sobi, rano u jutro ustaju pa najprije idu k misi. Nakon toga se nastavi gozba u obadvije kuće. Mladenka polazi s mladencem i pozovičem k svojim roditeljima te ondje umiva njih i ostale goste, a svi je daruju po srebrnim novcem. Tada se vrate s ostalim svatovima u kuću mladenčevu, gdje ih pred vratima dočekaju mužikaši. Zastavnik zatakne ovdje zastavu u krov od kuće na uglu prema dvorištu. Taj dan obdržaje se šaljiva gozba, pa se najveći šalivdžija bira za ravnatelja stola. Ovo je posljednji čin kod ženidbe.

e) Pitomača u hrvatskoj Podravini.[1]

Priobćuje vjeroučitelj Valentin Cajnko.

Najprije dodju danju k djevojci, koju momak želi snubiti, dvije žene, veleći: „ako imaš volju za njega, kaži, onda dodjemo mi š njim u večer“. Ako ona rekne: „pa dodjite“, to ih na večer ide pet, i to one dvije žene i dva muškarca, a to su obično otac, brat ili rodjak, te onda mladoženja, ili snubok.

---

[1] Pitomača, jedno od najvećih podravskih sela, po narodnom pripovijedanju nastalo je za neke turske provale. Selo i crkva naime bijahu na današnjoj „Klisi“, gdje imade i sada ostataka opekâ. Klisa je odaljena od Pitomače po prilici pol sata prema jugo-istoku usred polja. Mali je to brežuljak sa dosta dubokim jamama, pa jer je na

Kad stupe u kuću, pozdrave ukućane ili sa „hvaljen Isus“ ili „dobar večer“, te vele djevojci: „kaj nas ne ćeš ni pitati, po kaj smo došli?“ Ona im na to odgovori: „ta valjda znate, po kaj ste

njem sâm pijesak, posve je pust. Klisa zove se u naroda i sv. Jelena, jer bijaše ondje — kažu — crkva sv. Jelene. Danas imade na zapadu od Klise zaista crkva sv. Jelene u selu „Otrovanec“, koje pripada župi Pitomači. Narod priča: Kad su Turci porušili crkvu na Klisi, preniješe ljudi sv. Jelenu u Otrovanec, a sami se razbjegoše po šumama i močvarama, kojih bijaše dosta u blizini. Ovi bjegunci počeše si graditi stanove, pa kako su se ondje „pripitomili“ — nazvaše i samo mjesto „Pitomača“ . . . Ovdje si sagradiše crkvu preko od današnjega župnoga stana a 1783. dogradjena bi i po župniku Vidu Bosiljevcu blagoslovljena današnja župna crkva sv. Vida, dočim na mjestu, gdje bijaše prijašnja, nalazi se stara kuća „Barčan“. Ovdje iskopaše već više puta, kopajući jame, čovječjih kosti, što je znak, da bijaše prema starom običaju oko crkve groblje. Oko ovog mjesta počeše bjegunci, kako narod priča, graditi kuće nakon odlaska Turaka. Tako postajaše s vremenom „Pitomača“ sve veće selo. U Pitomači bijaše nekada, kako se pripovieda, veliko blagostanje, no danas je narod vrlo siromašan, ponajviše zbog dioba nekad imućnih zadruga. No to svoje siromaštvo podnosi narod strpljivo, a hrani se jednostavno: u jutro ili kašom, ili „zafriganom juhom“ ili žgancima; o podne se ne kuha, a „užina“ je sir, ili slanina ili luk s kruhom; na večer bude ili „zelje“ ili repa, ili krumpir, katkad k tomu i „kukuružnjača“. Današnji naraštaj tjelesno je vrlo slab, te i po kućama i po odijelu možeš suditi, da je siromašan (Podravina nije baš tako plodna i bogata, kako ju opisuju oni, koji su ovamo samo zavirili). Narod rado polazi crkvu, dočim su gostione obično prazne. Njekada bijahu ljudi veseliji, pjevalo se dosta, jer narod nije znao za bijedu; dok se danas jedva čuje pjevanje uz žetvu. Napjevi su obično u mollu, donekle slični mađarskim napjevima.

Razlog bijedi nijesu samo diobe zadruga, nego i zlo upravljanje njihovih šuma, koje su većim dijelom iskrčene. Budući da pojedina kuća ne dobija dovoljno drva ni za ogrjev, idu ljudi iz nužde „u kvar“, te plaćaju grdne globe. U početku nisu plaćali tih globa, pa su one sada kod mnogih narasle do ogromnih svota.

Ljudi se ljubazno susreću. Želi li tko koga upitati, kamo ide, pridodat će: „da Bog dâ“. Običajni su im pozdravi: „hvaljen Isus“, „dobar dan, jutro, večer“. Čim se djevojka uda, svi ju „poštuju“ t. j. govore joj „*vi*“, pa i mladja braća.

Od igara najmilije je djeci „koturanje“. Jedan kotura drveni kotač batinom „koturnjačom“, a drugi ga istom udara.

U Pitomači je naglasak prilično pravilan, dok je u susjednom selu Otrovancu znatno različit te naglasuju n. pr. glagole: hoćémo (hoćêmo?), idémo, gledáli. U svim selima župe pitomačke, u Otrovancu, Kladarah i Črešnjavici, izgovaraju samoglasnike posve čisto, dok u Kloštru, Sesvetama i Gjurgjevcu izgovaraju *u* poput štajersko-slovenačkog *ü* n. pr. ***krüh.***

*

došli!“ Na to sjednu razgovarajući. Kad im je već dosta razgovora, vele mladoženji: „badava mi svi, ako ti ne buš prosil“. Na to momak ustane, podje k djevojci, pa sjednuv uz nju, pita ju: „N. (Mara, Jalža) hoćeš li za me ići?“ Ako ona pristaje, odgovori „hoću“, inače: „tražite si drugu“.

Ako joj se momak svidja, ustane mati ili ona pa prostre stoł, metnuvši na nj najprije kruha i soli, zatim mesa, kolača i vina, ako ga ima. Prosci izvade flašu rakije i vina (bogatiji i čuturu). Najprije dadu flašu gospodaru pa on kako već znade nazdravi i preda flašu „gazdarici“. Tako ide flaša iz ruke u ruku, dok ne dodje do mlade, a ona preda mladomu. Tomu vele: „na prsten zapijadu“. Zatim pozove mladoženjin otac mladu k sebi, položi na stol obično 10 for. za „kaparu“, koje joj novce mladoženja metne u fertun (pregaču).

Djevojka u isto vrijeme postavi na stol žepni rubac za mladoženju. Mladenci tada metnu svoje prstene na tanjur pa ih onda izmijene. Iza toga večeraju, te se dogovore kad će na zapis. To biva obično odmah drugi dan. Ako mladoženja mora tom sgodom poći uz kuću djevojčinu, ide on po nju; ide li ona uz kuću njegovu, podje netko od njezinih (obično otac) po njega. Poslije zapisa kod župnika ugovore, kad će biti „veliki zapojki“.

Za velike zapojke zakolje se u mladoženje „svinjče“ (od tri, četiri ili više mjeseci), uzme se vjedro ili pol vjedra vina, pa 1 do 3 flaše rakije, što se nosi k mladoj, gdje su sakupljeni uz njezine rodjake svi oni, koje će zvati „na gosti“. A s mladim dodju samo oni, koji su bili došli u „snuboke“. Iza pozdrava: „dobar večer, prijatelji“, isplati njegov otac preostatak kapare, t. j. 6 for., jer je već platio 10 for.

Sada posjedaju svi za stol te njegov otac uzme flašu s rakijom i nazdravi prijateljstvu. Kad su popili rakiju, piju vino do večere. Ako imadu dosta vina, pozovu i dudaša, pa sprovedu noć u igranki do dana. Kod velikih zapojaka dogovore se, kad će na vjenčanje, i hoće li biti za „mužiku“ dudaši ili cigani.

Dan prije svadbe („pred svati“) idu u večer po „cimer“, a ide budući zastavnik, svatovski starješina i mladoženja (a dudaši ili cigani ih prate). Dudašu svežu za nogu pijevca, kojega on dva tri koraka vuče za sobom. Toga pijevca onda dignu i ponesu mladinoj majci; osim toga ponesu sa sobom čuturu vina i pogaču. Kod djevojke dočekaju ih sakupljene „cure“, koje, držeći se u kolu za ruke, pjevaju:

„Crleno cvetje i modro,
Brala ga Mara[1] djevojka
Za onom gorom visokom;
Meče ga jočku (japi, ocu) na krilce.
Jočko ga s krilca na zemlju:
„Ni Mara moja, ni cvetje,
Mara je tudja za mene“.

Crleno cvetje i modro,
Brala ga Mara djevojka
Za onom gorom visokom;
Meče ga majki na krilce,
Majka ga s krilca na zemlju:
„Ni cvetje moje ni Mara,
Mara je tudja za mene“.

Crleno cvetje i modro,
Brala ga Mara djevojka
Za onom gorom visokom;
Meče ga dragu na krilce,
Dragi ga k sebi privija:
„I cvetje moje i Mara,
Ja sem Maru zaljubil!“

U djevojačkom kolu nalazi se „mala curica“, imajući na glavi rešeto, u kom se nalazi „cimer“ za mladoženju, t. j. ono umjetno cvijeće, koje nosi mladoženja na šeširu. Kad su to ispjevale, daju im čuturu s vinom i pogaču, što one same ispiju i pojedu. Na to dudaši zasviraju te se zapleše. Dok se djevojke goste pogačom, pristupi k onoj maloj curici, koja drži cimer, *podsnehalja* (ova ide s mladom na vjenčanje), uzme cimer i prišije ga mladoženji na šešir, koji mu je skinula sa glave, a zastavnik mu metne na glavu svoj šešir. Kad je cimer prišila na šešir, uzme ga k sebi djevojčin starješina te ga brižno čuva, dočim ostali plešu. Oko desetog sata, kad misle kući, kaže zastavnik: „ja bi kupil mladoženji cimer“, i zato neka mu pruži ruku starješina mladenkin. Kad je to ovaj učinio, pogadjaju se za cimer. Starješina veli: „Gospon zastavnik, da vi znate“ (tom zgodom veli svakomu „vi“, pa bio kako mlad), „kaj taj cimer vredi, dali bi za njega pet forinti“. Zastavnik mu odgovara: „Dati ću vam za njega 50 krajcarov, jer vam se ne šika (pristaje), kak momu mladoženji; da vi vidite, kak vam grdo stoji, vi bi ga dali za 50 krajcarov“. Napokon se nagode (obično za jedan forint) te mu zastavnik isplati pogodjenu svotu i dobije cimer. Sada zastavnik draži starješinu po prilici ovako: „Da ste znali, kak vam

[1] Ili kako je ime mladoj.

se šika, ne bi ga dali ni za deset for.“, a on sada se tobož kaje, što ga je dao tako jeftino. Zastavnik skine mladoženji sa glave svoj šešir i metne mu njegov „cimer“. Na odlasku još pitaju „gazdaricu“, „bi li joj poslali“ štogod „za zelje“, t. j. mesa.

Na dan vjenčanja, kad se svatovi sakupe, „ručkaju“: hladnetinu, čurke, zelje i meso, a piju najprije rakiju, zatim vino. Kod ručka „podvuča“ (poučava) starješina mladoženju i ostale svatove, kako se imadu vladati u mlade. Sada natoči gospodar svatovskomu starješini (to je brat ili rodjak mladoženjin) — jer imade i „domaći“ starješina, koji kod stola neprestance sjedi, dočekuje i otpravlja „svate“ — flašu vina, kojom pozdravi domaćeg djevojčina starješinu po prilici ovim riječima: „Gospon domaći starešina! Z ovim darom vas pozdravlja naš gospon domaći starešina“, a on odgovori: hvala! Odmah na to počmu plesati, dok ne bude doba da krenu u crkvu na vjenčanje. Tada reče svatovski mladoženjin starješina domaćemu nevjestinu starješini: „Gospon! nam je doba, da idemo u crkvu“, a on prihvati: „ajde slobodno!“ Ako se u crkvu voze, onda osobito paze, da ne sjedne jedan drugomu na gaće ili na suknju. Ako li idu pješke, to prvi stupa zastavnik sa zastavom, načinjenom od većih šarenih rubaca, neprestance „tancajući“ pred njima. On mora u opće uvijek tancati, makar sâm. Za njim idu dudaši ili cigani, onda djever, držeći za ruku podsnehalju, a ova mladu, a mlada mladoženju, napokon ovaj svatovskog starješinu. U crkvi stane djever s desne, podsnehalja u sredini, a svatovski starješina s lijeve strane. Za vjenčanja drži djever u ruci goruću svijeću, omotanu žepnim bijelim (obično) rupcem, koju rabi docnije kod križanja kruha. Kojim su redom pošli u crkvu, tim se i vraćaju. Kad se približe domu njezinu, postavi (obično majka joj) pred „pocek“ (kućni prag) lonac vode, koji mlada nogom trkne, da ga razlije, a to čini zato, da joj bude porod lakši. Zatim raskopaju podsjek, da ne bi možda bila pod njim kakova „coprija“, pa da ne predju preko nje. To isto učine i kad idu k njemu. Nadju li štogod, bace u peć. Na to stupi pred mladence domaći starješina sa flašom vina, nazdravljajući mladima, obično ovim riječima: „Bog živi ove mladence, koji su danas u hižni zakon stupili, da jih Bog više godina uzdrži u zdravlju i blagoslovu!“ Bolji govornik dodaje još koju riječ. Djever ih zatim odvede u sobu („v hižu“) na ručak, gdje mladoj, prije nego mladenci sjednu za stol, daje jedna žena u svezanom rupcu kolača ili jabuku a druga maleno djetešce „nakolénče“, koje ona posadi sebi na koljeno, i poda mu u ruke onaj

rubac s jabukom ili s kolači. Kad su sjeli za stol, donese obično njezina majka mlijeka, koje je prije poškropila „šćavom“ (toga mladenci dakako ne znadu). Od toga mlijeka treba da obojica bar dvije tri žlice okuse, da im budu djeca bjelja. Tek sada smiju uzeti hladnetine, mesa, kolača itd. U to vrijeme sviraju dudaši u dvorištu, a zastavnik sâm, držeći u ruci zastavu, „tanca“. Kad su se mladenci i gosti „naručkali“, prate dudaši zastavnika pred kuću, da objesi zastavu. (Iz njegove ruke dočeka ju jedan na tavanu i tuj ju pričvrsti.) Sada podje on sa dudašima u kuću te pleše do objeda, koji je oko trećeg ili četvrtog sata. Kod objeda domaći starješina nazdravi najprije roditeljima mladenaca, zatim rodjacima i ostalim gostima. Odmah iza objeda zastavnik sa podsnehaljom „splesava tance“ (to već u mnogih kućah prestaje), t. j. on se s njom dva tri puta okrene veleći: „ovaj tanec na prikaz Bogu i majki božjoj“, onda: „ovaj tanec japi i majki“, a ovi mu odgovore „hvala!“ Za tim nastavlja: „ovaj tanec gosponu domaćemu starešini“, i tako dok ne spomene svih do najmladjega. Kad je to splesavanje gotovo, kaže djever: „ova djeca, koja su danas u hižni zakon stupila, prose božjega blagoslova, najprvić od Boga i majke božje, onda od jape i majke“. Na što roditelji odgovore: „hoćemo!“ Djever uzme onu svijeću, koju je držao kod vjenčanja u crkvi, zapali ju i počima njom križati pred sobom cijeli „hleb kruha“, i to tri puta, izgovarajući svaki put, kada preko kruha načini križ: „u ime oca i sina i duha svetoga“. Kada učini križ treći put, dodaje k onim riječima „amen“ te zamahne svijećom lijevo i desno, govoreći: „sin, kći“. Ako svijeća namah ugasne, onda će im biti prvo dijete sin, inače kći. Dok djever križa kruh, donese majka mlade svekrvu par „rubača“ (košulju i gaće), a svekrvi oplećak i poculicu. Djever ih zapita: „japo, majko, jeste li zadovoljni s ovim darom?“, a oni: „jesmo“. Kada je to sve obavljeno, nastavi se ples po prilici do pol noći, kada nešto malo založe, pa onda vode mladu k mladoženji. Tu ih dočeka njegov domaći starješina, koji se do tada zabavljao sa njegovim gostima; on ih pozdravi, a djever ih odmah otpravi u komôru (u selu Otrovancu na tavan), da spavaju. Kad ih je doveo u komoru, veli: „ti njoj izuj lijevu, a ona tebi desnu nogu“. Kad je to ona učinila, kaže joj: „a sad ga lupi čižmom po glavi!“ Sada joj mladoženja skine vijenac s glave. U tom ih djever ostavi, te podje s ostalim gostovima spavat. U jutro, kad poustaju, dodje podsnehalja, počešlja mladu i metne joj na glavu „poculicu“ (koja je spletena od raznobojnih svilenih trakova te se

njom razlikuju udate žene od djevojaka u cijeloj pitomačkoj i gjurgjevačkoj okolici.)

Kad je ručak gotov, ide zastavnik po starješinu, dočim se ostali gosti sami skupe. Poslije ručka idu „po pomivanju“ (pozovič dobije u košaru kolača, jednu flašu vina i drugu rakije, a djeveru metne podsnehalja oko vrata ručnik od mlade), djever, svatovski starješina, pozovič, zastavnik, podsnehalja i mlada (mladoženja ostaje kod kuće) k rodjacima, koje ova izljubi. Prije nego poljubi koga, veli mu djever: „Ajd, hodi sim! Ti si musast, da te umijem“. Obriše ga ručnikom, a ona ga na to poljubi. Kad ga je poljubila, dobije on piti, ali ju zato mora darovati novcem (najmanje jednim novčićem). Kad su se vratili sa „pomivanja“ a objed se dogotovio, pošalju kola po njezinu familiju na „prviće“. Poslije objeda opet se pleše, a pod objedom se nazdravlja roditeljima, rodjacima i ostalim gostovima. Ona ista kola, koja su dovezla prviće, voze pod večer mladino „ruho“ t. j. postelju, stolce, ormar, po tri blazine i po tri jastuka („vanjkuša“). Negda je mjesto ormara bila „ladica“, u kojoj su bili ručnici, stolnjaci i plahte, koje je mlada satkala.

Poslije „tanca“ odu svi gosti spavati, pa ako imade ostataka jela, vele u jutro u petak: „idemo kobile digati“, t. j. idemo da potrošimo, što je ostalo. U predjašnje vrijeme obično svi su se vjenčali u srijedu, te se rijetko koji, kako tvrde stariji, vjenčaše u koji drugi dan; dočim to sada mnogi čine u ponedjeljak.

U nedjelju poslije vjenčanja kreću od mladoženje opet k njezinoj kući na „prviće“. Dodje naime njezin otac sa flašom vina, da ih pozove. Kada su tu flašu ispili, ide ih k njezinoj kući opet samo petero na objed, kojom se prigodom samo nazdravlja i razgovara. I time je sve svršeno.

Bude li tko pozvan „u gosti“, pa i odličniji, mlada ga odmah, kako stupi u sobu, poljubi, a on ju mora „dar*u*vati“. To čini obično i kad gost odlazi.

f) Visočane u zadarskom kotaru (Kotari) u Dalmaciji.

PRIOPĆIO ŽUPNIK MATE ZORIĆ.

Kotarani govore o braku: „Kakvi odbir, takvi vez“. Roditelji mladenčevi nastoje, da si on izabere djevojku poštenu i vriednu i da dobije dobru prćiju. U Kotarana dapače biva, da momak u

obće i ne zna o snovanju svojih roditelja oko njegovih zaruka. Roditeljima je ipak glavno, da mlada donese dostatnu prćiju, s toga popitkuju, hoće li ona dognati koju kravicu, par ovaca i štošta drugo; mladić opet pristane, i ako je nije nikada ni vidio, što radja mnogo puta težkih posljedica u porodici. Već prije zaruka treba da se donekle roditelji mladenaca pogode radi prćije i dara, što će ga momak uzvratiti djevojčinim roditeljima. Nakon toga podje otac sa sinom o sutonu k djevojci, da pitaju nju i njezine roditelje, da li privoljuju na udaju. Poslije ovakove privole slijedi vjenčanje ili odvedenje djevojke bez vjenčanja (suložničtvo). Kod ugovaranja se točno navede, koliko će djevojka dovesti stoke i kakav će uzdarak zaručnik dati njezinim roditeljima i članovima njihove obitelji. Za uzdarak se obično daje nekoliko talira i crvenih nakićenih prsluka i koji par crevalja za domaćina i domaćicu. Time su zaruke gotove.

Od tog doba pa do dana ženitbe ne vide se više zaručnici, već ako se slučajno gdje sastanu na sajmu ili u gradu. Ako momak želi, da se odmah vjenčaju, što riedko biva, odašalju poslanike k djevojci, javljajući u koji dan treba da njezini dočekaju njegove svatove, kojih bude velik broj na brzim konjima, koji su pokriti bogatim ćilimima (ako ih sami nemaju, pozaimlju ih). Svatovi se sjaju od skrleta i od kubura, pa igrajući konje, pjevajući i puškarajući idu k djevojčinu dvoru.

Kad su na domaku, zaustave se u redu, ponapiju se rujna vinca iz „bréme“ (suda za vino), koju sa sobom nose i redomice nazdravljaju. Kako dodju svatovi pred vrata djevojčine kuće, mole ukućane, neka im dozvole, da udju u kuću. Sada se rasprede od prilike ovakav razgovor:

Ukućani: Što ste, ljudi, došli, što tražite?

Svatovi: Čuli smo, da je jedna naša ovca u vašem toru.

Ukućani: Kakva ovca?

Svatovi: Nu izvedite ju vanka, hoćemo li je poznati!

Brat djevojčin: Tko se prima moje sestre?

Beg (mladoženja): Ja, koji se tebe ne bojim!

Brat: Evo je! Vidiš, nije ćorava, nije kljasta! Kad ju budeš psovao, ne psuj, da je krmska kćer, neg krmska žena; kad ju budeš tukao, ne tuci je stocem ni kukom, neg kapom po ledjim. Jesi li kader je hraniti i od zla braniti?

Beg: Ima ruke, nek se hrani, jezik, nek se brani! Da je nisam kader hraniti i od zla braniti, ne bih došao poštenim ljudima na poštena vrata.

Brat, izručujući mu je, kaže: Evo tebi tvoje blago, a ti meni daj moje zlato (uzdarje od nekoliko forinata). Tad je beg primi, okrene je oko sebe tri puta, udre šakom po ledjim, te je predaje djeveru, da je vodi iza svatova. Sada udju svi svatovi u kuću, pozdravljajući ukućane i zamećući šale. Djevojka uzjaše na konja sa ostalim svatovim, koji odu pjevajući, dočim u zaručničinoj kući ženskadija žali za nekoliko časova radi njezina odlaska.

U kući mladoženjinoj svatovi slegnu na sve strane kuće, a djevojka ispravlja tri stočića, koje nadje prevrnute, a prevrne ih maja prije povratka svatova.

Zatim je djever vodi okolo vatre: on vatru nogom ćuka, a djevojka je sklanja, dočim u isto vrijeme kuhač siplje sô u vatru. Sve to čine, a ništa ne govore.

Svatovi nadju u mladoženje pripravno vareno i pečeno, a i vina je obilato. Svatovi se goste dva, tri pa i šest, kod bogatih i osam dana.

Na gostbi čuju se mnoge nazdravice. Evo najobičnijih:

1. Zdrav, *debeli kume!* Pomoga ti Bog i nebeski dvor. Rodila ti pšenica bilica i vinova lozica; telile ti se nejake kravice, množile ti se bile ovčice! Na pragu te maja dočekala, na rukama sinke pridržala! Na polju ti rod rodio, u kući ti se blagoslov ugnjïzdio! Zdrav, brate, sa svom družinom!

2. Tebi, brate *beže* (mladoženjo), čaša vina, od Boga blagoslov i mir! Od čaše vina ne bolila glava, od njega se i mirnije spava! Rodile ti rumene jabuke, kršna djeca kano i hajduci! Pij de, beže, tvoje j' vrime. Primio si ugodno brime, zdrav mi, beže, sa svom družinom!

3. Tebi, *nevo*, na tebi je red! Pij ga, nevo, sladak li je kao med. Neva ga je popila, mladog muža dobila. Kad ga budeš ljubiti, nemoj mi ga ljutiti! Da si vazda vesela i ko si nam kosu rasprela. (Uz svadbu neva raspusti kosu.) Eto tebi, nevo, dragog bega, nami vinca i još svega; zdravo, nevo, sa družinom!

4. Zdravo nam, *svatovi*, baš junaci kao lavovi! Vino pili, zdravi bili; svojim kućam zdravo se povratili! Ocidite čaše, poštenje je naše. Zdravo nam, svati, kao naši brati!

5. Jedna, dvi, tri, četiri, pet,
izpit ću ih kao zet

svomu *didu* (tastu) dragomu,
izpit čaše sladkomu:
napij mi se, dide, ti,
veselte se, gosti vi!

6. Kuma *kumi* namigne:
napijmo se, kuma, mi,
doklem naših doma nî!

7. Pij to vino crljeno
u to tilo rumeno!
Ko ne može popiti,
ne moga se pokriti,
ni sebe ni žene
ni diteta kraj sebe!

8. Gdje je voda, tu je led;
gdje su pčele, tu je med:
pij de, brate, tvoj je red,
sladko vince kao med!

9. Šurle bule[1] trajna na,
moja majka milena!
pij ga, brate, pij,
al se ne opij!

Kotarani se ne dižu sa stolica dok traje pir; dočim susjedni otočani na piru umjereno jedu i piju te svatovi po dva puta na dan izlaze iz kuće, da igraju kolo sa djevojkom. Kada Kotarani vode djevojku mladoženjinoj kući, svatovi se ne vraćaju onim putem, kojim su pošli po djevojku, da ne bi tko podbacio koju „čimbu“. Kotarani idu često po dva, tri od kuće sa mladom k njezinim roditeljima *na mir,* jer nisu odveli djevojke s poštenjem, to jest poslije pozakonjenja (vjenčanja). Ako je djevojka odvedena, kako vele, „na liepi način“ (bez otmice), mladoženja sa još dvojicom idu k djevojčinim roditeljima, da se ispričaju, što se nisu odmah vjenčali. Taj se „mir“ završi obilatom gostbom. Ovaj običaj živi u pravoslavnih i u katolika. Kotarani znadu i za otmicu, ali se javlja riedko, a to se prigodi, kada pravoslavni odvede katolikinju, koja ne će da podje za pravoslavnoga, i obratno.

---

[1] Primorski Hrvati često upotrebljavaju riječi „šurle, burle“, pa će valjda biti i ovdje pravo „burle“, a ne „bule“. „Burla“ je talij. riječ (šala), a biće takova i „šurle“ (ciarla?). Obje riječi znače: šala.
I. M.

Kotarkinja prigodom udaje metne na glavu bielu kukuljicu (otrag joj visi do pô života), da joj putem nitko ne vidi lica.

Kod otočana postoje nešto različitiji običaji. U njih nema ugovora o djevojačkoj prćiji ni o uzdarju. Odilazeći djevojka iz kuće, klekne pred roditelje, koji izreku nad njom ganutljivih rieči, blagosivljući je; dočim joj svatovi diele svakojakih darova. Kad je dovedu kući zaručnikovoj, svekrva baci nada nju šaku pšenice sa pendjera, govoreći: Koliko zrna pšenice, toliko ti, nevo, Bog da sretne djece! Netom stupi u kuću, svekrva joj pruži metlu, motiku i preslicu, sjećajući je poljske radnje i kućnog posla. Gostba traje više dana, po mogućnosti obitelji, ali vazda umjerena. Mlada neva ide u pohode svojim roditeljim osmog dana. Otočanka nosi na glavi vienac, a kosu oplete raznobojnim svilenim poštama te ide otkrivena lica. Uza nju stoji druga djevojka, slično odjevena, ali kratkim poštama do šije (u nevjeste su mnogo duže). Ovu djevojku zovu *svatnica,* a njezina je zadaća na piru, da mladoj napravlja pošte, da ide uza nju, i da na objedu i večeri stavlja pred nju jela i pića; napokon da ju sokoli, kad je uzbunjena. Djeverni svat biva vazda mladoženjin brat (ako nema brata, bliži rodjak), koji tom prigodom vodi mladu nevjestu za svileni obrusac, i čuva ju, da je tko ne otme, što mladići mnogo puta pokušaju, onako od šale. Kod Kotarana nema ni djevera, koji je vodi, ni svatnice, koja ju dvori.

g) Praputnik i okolica u hrv. Primorju.

Priopćio J. Bujanović.

Kad mladić isprosi djevojku, dade joj prema mogućnosti *kaparu* u novcu. Ako ga djevojka ostavi, treba da mu plati dvostruku svotu. Utornikom ni petkom nitko ne prosi djevojke.

Na dan vjenčanja idu sopci (sopele ili armonika) najprije k mladoženji, da mu odsviraju tako zvanu *mantinjadu,* što učine docnije i pred kućom *kumpara (kuma) ili debelog kuma.* Mladenac pođe uz svirku k nevjestici, koja dobiva također „mantinjadu“. Sada dolaze svatovi, od kojih svaki sipa na mladu cvijeće ili „bonbone“. U crkvu kreću pješke, ili, po najnovijem običaju, u kočijama. Nevjesticu vodi debeli kum, a mladoženja jednu od njezinih bližnjih rodjakinja. Idući svatovi u crkvu ili iz crkve, bacaju među ljude

bonbone. Ako se vjenčanje obavlja prije podne, onda se već prije objeda pleše. Prvi ples, tako zvani *hrvatski* (primorski narodni ples), pripada mladomu paru, drugi debelom kumu s nevjesticom, dok mladenac pleše s onom, koju je u crkvu vodio. Po tome plešu roditelji mladenaca, onda rodbina, napokon svatovi. K objedu kreću dva po dva. Kada gosti pojedu prva dva jela, čuje se iz vana pjevanje djece: dajte malo pira, k letu ćete imat sina! To pjevaju više puta, dok im se ne donese kakova jela. Kada dodje na stô riža ili *povetica* (vrst kolača), onda se oglase sopele ili armonika. Objed je u nevjestice. Poslije objeda slijedi ples, a za plesom idu svatovi na večeru k mladoženji.

Ako se udaje udovica, pastiri ne će izostati, da je ne pozdrave, tuleći u rogove. Kada dođu svatovi pred kuću nevjestičinu, vrata su obično zatvorena, debeli kum zove ukućane, a iz kuće pitaju: Kî je? Kum odgovara: „Tuji ljudi, ne znamo kade bimo noćas prespali, pak smo pu (= kod) vas videli svetlo, pak smo se k vam navrnuli. Čuli smo, da ste dobri ljudi, primite nas!"

Ukućani: „A ne ćemo në, vi niste zašli, hote dalje!"

Svatovi: „A kamo, škura (tamna) je noć!"

Ukućani: „Bog zna, kakovi ste ljudi".

Svatovi: „Dobri. Imamo jednu janjicu, zove se *šupouh,* vredna je i dobra". Takav se razgovor dugo nastavlja, dok ne reče kum: „Poslali su nas starci sedi, da iščemo prijatelji vredni!" Sad se otvore vrata, pa se pojave roditelji, držeći sud s vinom te pitaju: „Ča je ovo?" Nevjestica: „dno!" Roditelji: „ča j' va njin?" Nevjestica: „vino!" Roditelji: „ča mu j' trebe?" Nevjestica: „solit!" Nevjestica sada baci nješto novca i pije, pa vinom iz ustiju poškropi mladenca, koji to isto učini. Roditelji uzmu sada plašt od platna, naredjen za ovu svrhu, kojim zagrnu mladence i odvedu ih u kuću. Za večere otide mladi par k mladenčevu ocu, da ih blagoslovi. Mladenci kleknu na plahtu pa plačući slušaju njegove pouke.

Mladenci ne zaboravljaju na neka narodna vjerovanja. Tako, kada svatovi idu u crkvu, ne smije nevjestica stati na crkveni prag, jer joj je mogla koja vještica što zla namijeniti na pragu. Ako mladenac prvi klekne pred oltarom, bit će žena gospodarica u kući; klekne li ona prva, držat će on uzde u rukama. Ako je bila druga djevojka u mladoženju zaljubljena, mogla je iz srditosti, što je nije uzeo, zabiti tri čavla pod crkveni prag, pa ako on stane na taj prag, bit će uvijek svadje u njegovoj obitelji. Nakon vjenčanja treba da mladenac sam skine „krunčicu" sa njezine kose, jer inače

„te (t. j. će) živiti u nemiru“. Stariji nekoji drže, da je dobro, da kada se djevojka oblači za vjenčanje, da metne jabuku na prsa, pa da ju poslije vjenčanja zajedno s mužem pojede.

f) Hlebine u Hrvatskoj.

Priobćio Dr. M. Medjumurac.

Prositba. Momak i djevojka obično se već dugo prije vjenčanja poznadu, pak se vrlo rijetko dogadja, da roditelji sami odluče o ženitbi. Zato je prositba stvar samo formalna. Otac, mati i jedan rodjak upute se sa mladoženjom u kuću djevojke, te ju prose. Pristane li djevojka, to joj daje mladoženja dar, naime jabuku, u koju je zataknut novac. U četvrtak, koji je zadnji prije vjenčanja, nosi mladoženja mladoj s onim, koji će biti kod svadbe zastavnik, kolače, pa ostanu ondje na večeri.

Svadba. Dan prije vjenčanja ide mladoženja, noseći čuturu, i praćen glazbom, oko svojih rodjaka, te ih poziva na večeru. Kada se gosti sakupe, ostavi ih mladoženja sa zastavnikom, pa se uputi k mladoj „po cimer“ t. j. vijenac, što će ga on nositi na šeširu. Došav u kuću, pozdrave prisutne, mlada im svuče zimski kaput, pa im onda prišije na šešire nakit. Oni ostaju na večeri.

Na dan svadbe uputi se jedna „podsnehalja“ (djeveruša) rano u jutro k mladoj, da ju povede u crkvu. Zaručnici ne idu bo zajedno na vjenčanje, već svako od svoje kuće, praćeno svojom rodbinom. Zaručnicu vodi djeveruša, a zaručnik ide u sredini medju „starešinom“ i „deverom“. Zastavnik nosi zastavu, načinjenu od svilenih rubaca, a glazba svira. Zaručnica stane u crkvi na ono mjesto, gdje obično stoje djevojke, a zaručnik je obično u sakristiji, te tako pribivaju kod mise. Tek kod vjenčanja pristupi jedno k drugome. Kad se vjenčanje obavi, vraćaju se istim redom kući — zaručnica i zaručnik svako u svoj dom. Kad je blizu objed, nosi „pozovič“ zaručnici pečena kokota, šunku i čuturu vina, da joj to bude ručak, jer ona, premda je jošte u kući svojih roditelja, ipak već treba da živi o trošku svoga muža. Oko 2 sata po podne ide zaručnik sa svojom družinom po mladu. Došavši onamo slože se gosti u kolo. „Starešina“ primi za ruku zaručnika, ovaj zaručnicu, do nje stanu obje djeveruše, zatim djever i zastavnik, onda drugi gosti, te se tri puta u kolu okrenu, pa onda istim redom sjednu

za stol. Prije nego počmu jesti, „križa“ djever kruh. Uzme goruću svijeću i čini njom križ tri puta ovim redom:

. U ime oca
. i sina

. U ime oca
. i duha sv.
. i sina

. U ime oca
. i duha sv. . Amen
. i sina

zatim mahne svijećom lijevo i desno, govoreći: sin — kći, i tako ju ugasi. Kod objeda mladenci ne jedu ništa. Istom, kada dodje na stol pečenka, ustaju oni i idu van (obično u kuhinju), gdje jedu. Oko 5 sati dovezu se tri, četiri rodjakinje mladenčeve po zaručničino pokućstvo. Na pokućstvo posijedaju djeca, te ne će da sadju, dok ne dobiju novaca. Novca im daju „dever“ i zastavnik, a to se zove: „kupovati stvari“. Kad je sve natovareno, sjednu rodjakinje gore, pa pjevajuć voze se kući mladenčevoj. Obično se pjevaju ove pjesme:

Sunce sija med tremi gorami,
Gjuro spava med tremi lubami.
Jedna mu je na krilu zaspala,
Druga mu je po glavi šuškala,
Tretja mu je tiho govorila:
„Zemi mene, Gjuro gospodine!“
„Ne ću, ne ću gizdave devojke,
Ona ima brata prefmanjega“.[1]
„Mom je bratu lahko nagoditi“,
Rekla ona, na noge skočila,
Otišla je u goru zelenu.
Tam je našla zmiju jadovitu,
Omota ju kraj suha topola,
Pak ju šikne s tremi šibicami,
Pak ju pikne s tremi iglicami.
„Puštaj, zmijo, jada i čemera,
Da napojim braca rodjenoga!“
Dojahal je bratac na konjiču,
Veli njemu sestra podmuklica:
„Pij ti, brate, ovu čašu vina!“

[1] Kajkavcima je *hmanji* (ovdje *fmanji*) = nevaljalac.

Odgovara bratac prenesrečni:
„Pij ti, sestro, jer si postareša!“
Opet ona bratu govorila:
„Pij ti, bratec, jer si potrebneši!“
Ispio je jednu čašu vina,
Kak je ispil, mam je s konja opal.
Ona ode k Gjuri gospodinu,
Pak je njemu tiho govorila:
„Uzmi mene, Gjuro gospodine,
Ja sam svomu bratu nagodila“.
Al govori Gjuro gospodine:
„Id od mene, prefmanja djevojko,
„Jer ja ne ću prefmanje djevojke,
„Koja svom je bratu nagodila;
„I mene bi lahko pogubila“.
Tada reče lepota devojka:
„Proklet bio, Gjure gospodine,
Rad kojeg sam braca pogubila!“

„Sprevodi me, Gjuro, do dvora mojega!“
„„Kak bi te sprevodil? ne poznam ti dvora!““
„Moje ti je dvore lehko upoznati.
Moji su ti dvori lepo ogradjeni,
Lepo ogradjeni, s perom pometeni.
U mojem su dvoru tri grma bušpana,
Pod svakojim grmom tiček i slaviček.
Prvi zapopeva u večerno doba,
Dok su se dva dragi za stol posadjali.
Drugi zapopeva u polnoćno doba,
Dok su se dva dragi skupa spat spravljali.
Tretji zapopeva u zoricu belu,
Dok su se dva dragi gore ustajali“.

U večer ustanu gosti od stola te se opet stave u kolo, onim istim redom kao i prije.

Kolo se kreće a jedna djeveruša pjeva:

Trgala sam ružicu od zemlje,
Davala sam dragomu od želje.

Kolo stane, djeveruša ušuti, a starješina govori: „Ova deca prose božega blagoslova, najpredi od gospodina Boga i blažene djevice Marije“.

Kolo se kreće opet, djeveruša pjeva:

Trgala sam ružicu v vrćaku,
Davala sam mladomu dečaku.

Kolo opet stane, djeveruša šuti, starješina govori drugi put: „Ova deca prose božjega blagoslova, najpredi od gospodina Boga, blažene device Marije, od svih svecov i svetic božjih".

Kolo se kreće treći put, djeveruša pjeva:

Trgala sam ružicu rumenu,
Davala sam junaku milenu.

Po treći put kolo stane i starješina prosi blagoslov: „Ova deca prose božjega blagoslova, najpredi od gospodina Boga, blažene device Marije, od svih svecov i svetic božjih, od oca i majke i od sve rodbine". Na to otac i mati zaručnice kažu: „Bog im ga dej!" Poslije blagoslova opet svi sjednu za stol te djeveruše pjevaju poznatu pjesmu:

„Sejali smo bažuljka".

Kad to dovrše, onda zapjevaju:

Oj, dižite se, gospon starešina,
I za njimi cela kompanija;
Pak idemo, kam smo nakanili.
Zafalimo Maričini majki,
Koja nam je čerku odhranila,
I nije ji povenuti dala.
Prosil bi ju, al ju majka ne da;
Ukral bi ju, al ju straža čuva.
Pod oblokom jablanovo drvo,
Pod njim stoje soldati s puškami,
I katani s golemi sablami.
Ja bi kričal kano lastavica,
Mosti bi se majka smilovala,
Pak bi meni svoju čerku dala.

Čim se započne ta pjesma, dižu se svi svatovi i polaze kući mladenčevoj. Sada vodi on svoju mladu za ruku. Došavši u dvorište, pitaju oni, koji su doma: „Kaj ste nam dopeljali?", a družina odgovara: „Mira i božjeg blagoslova!"

Sada sjednu svi k stolu, da večeraju. Čim se počne jelo nositi, zapjevaju djeveruše:

Hajda spat, hajda spat, koji ste pospani!
Ja nejdem, ja nejdem, ja nisem pospana;
Ja si bom, ja si bom dragoga čekala.
Meni on, meni on lepi dar donese;
Lepi dar, lepi dar, svilenoga rupca.

I mladenci se dižu. Sprovadjaju ih starješina, djever, obje djeveruše na tavan, gdje će večerati i spavati. Ondje skine djever zaručnici vijenac s glave, i to nožem, te ga zabode u krov. Njekoč, za vojničke granice, skidahu vijenac bajonetom. Mladenci ostanu gore, a svatovi se dolje u sobi goste, pjevaju, plešu, obično do zore.

Drugo jutro sakupe se gosti, te sa muzikom čekaju, dok mlada izadje. To se zove: *dizati mladu*. Ona ide k bunaru, gdje se umiva zajedno s mužem, pa napunivši škaf vodom, nosi ga u kuću; za tim mete kuhinju i sobu. Tom zgodom prave gosti svakojake lakrdije: bacaju pred nju pepeo, drva itd., a ona se žuri, da to čim brže izmete, jer se po tom vidi, kako će biti marljiva. Kad je taj posao obavljen, gosti se umivaju, nastaje „mivanje“. Mlada drži posudu s vodom te svakoga gosta poškropi, a zastavnik ga ručnikom otare. Svaki je gost dužan da sada pokloni mladoj nešto novaca. Kad su se gosti umili, polaze mladenac, djever i zastavnik po starješinu, koji se takodjer umiva. Gosti zajutarkuju, a mlada ide s jednom djeverušom u crkvu.

Poslije podne idu svatovi mladenčevi, praćeni muzikom, po mladine svatove, te ih dovedu u njegovu kuću. Sada se i oni umivaju. Kada se svrši umivanje, mati mladina dariva rodjake svog zeta; daje im rupce, ručnike i slične stvari. Još slijedi zajednička večera, i tako se svršava svadba. Samo bliži rodjaci dodju i treći dan, osobito ako je kuća imućnija, da potroše, što je ostalo od gozbe.

Trudne žene i porod.

Zabilježio Tomo Dragičević.

a) Čega se čuva žena u Bosni[1] dok je trudna.

Ne smije jesti ni piti:

1. Kokoši ni pileta, što je jastrijeb ubio ili je njemu oteto, jere će se po djetetu znati grebotine i rane.

2. Luka, koji je ronac podgrizao, jere će dijete biti podgriženo, i da po djetetu ne skaču klobučići, iz kojih izlazi žuta voda. Isto tako ne smije jesti jagoda, trešanja, jabuka, niti druge mive (voća), što su načeli crvi, ptice ili nešto drugo, jere će po djetetu biti rane i dijete će biti nagriženo.

3. Hljeba povratnoga, to jest onoga hljeba, koji se dao nekom na put iz kuće pa se opet u kuću nazad povrati, jer će, vele, vrlo teško dijete poroditi.

4. Ribe, jer će biti dijete balavo.

5. Prije Spasova-dne janjećeg mesa, jer bi inače dijete hvatala goropad (padavica).

6. Hljeba od onog žita, što je na požarištu (na krčevini, koja je paljevinom krčena), jere će na djetetu biti uvijek požar (kao ospa).

7. Mnogo ni često rasola od kupusa, jer će djetetu, pa i kad odraste, iz usta slina kao rásô teći.

8. Kad šta kradena pojede, pa ako ruke oda se otare, na onom mjestu imaće dijete biljeg.

9. Mesa od šarena marvinčeta, jer će dijete biti razrogo.

10. Iz nikakva suda, koji je pod obručom, ne smije piti vode, jere će se (sic!) vrlo teško poroditi.

11. Iz tikve ne valja vode piti, jere će dijete biti gušavo.

---

[1] Ovo je sve sabrano u Vlasenici, izuzevši ono, što je u zagradi naročito spomenuto.

*

12. Kada trudna žena jede tunje, biće joj dijete lijepo kao tunja.

13. Ne valja piti vode iz vrela ili bunara, koji presušuje, jere će dijete biti velika fukara.

14. Kad joj nešto pane na um, da jede, ne smije se ufatiti za lice rukom, jere će biti dijete po licu pjegavo.

15. Mesa od grudi ili vimena, jere će ju, vele, boljeti prsi (sise).

16. Zečijega mesa, niti gledati kakovih predstava, jere će dijete biti plašljivo i imaće zečji san. (Djakovo.) U Vlasenici misle, da će dijete biti razrogo, kada se jede zečije meso.

17. Kad jede crvenoga luka, biće dijete napuno, ali će izgledati kao plijesnivo. (Djakovo.)

18. Rakije, jere će dijete biti pijanica.

19. Kušati nikakova jela iz lonca ili druge posude, prije nego provre, n. pr. kušati je li slano, jer dijete ne će za dugo progovoriti, a more za uvijek nijemo ostati.

20. Bilo šta od mozga, jer će se djetetu, vele, ruke znojiti.

21. Kahvenoga zrnja, jer će biti djetetu po tijelu prištovi kao kahveno zrnje.

Preko čega ne smije prijeći:

1. Preko tri medje u polju, jer joj to vrlo škodi.

2. Ako prijedje preko puške, vrlo će se kod poroda patiti.

Lovci podmeću puške, da trudna žena preko njih prijedje, da im lov bolje za rukom ide.

3. Proći ispod konopca ili lijevče, na koje se pranje vješa, ne valja, jer će dijete biti razrogo.

4. Preko ugarka ili maše, jer će joj mlijeko usahnuti.

5. Preko proljevače (sprave, na koju muhamedanci, kad uzimaju avdes itd., vodu prolijevaju), jer bi mogla, vele, lahko nagraisati.

Što i kako ne smije gledati:

1. Kroz sito ili rešeto, jer će dijete, kad se rodi, dobiti ospice.

2. Dvije duge, jer će dvoje djece roditi.

3. Mrtvaca, jere će dijete biti žuto kao mrtvac. (Djakovo.)

Što ne smije raditi:

1. Ništa u njedra metati, osobito jaja ni jabuke, jere će biti u djeteta gute.

2. Čupati ketena (lana) iz zemlje, jere će djetetu kose opadati.

3. Košulje sebi srezati, ako nije od jednog beza; jer miješa li u košulju bez, djeca će joj se svadjati i mrziti jedno na drugo.

4. Medju grmljavinama, t. j. od jeseni do proljeća ni noža ni oštrog gvoždja nada se bacati, jer će joj grom ubiti dijete.

5. Kad prvi put zatrudni, ne valja joj u parjenicu prvi komad od haljina metnuti, budući da meću najprije na dno parjenice najgore rublje (pranje), pa misle da bi i njezina djeca nosila uvijek najgore haljine.

6. Uhvatiti se za vrata i o njima visjeti, jere će joj dijete, koje porodi, uvijek biti na tudjim vratima.

7. Kad se voćke kaleme, ne smije držati voćke, jer će, vele, ako se kalem ne primi, već osuši, ili netko drvo osiječe, njezino dijete umrijeti.

8. Nikakva gnijezda raskopati, jer će joj dijete uvijek suziti.

9. Ništa metati u kacu ili bure, kojem je već jedan put dno mijenjano, jer će čovjeka promijeniti.

10. Tovara sa konja snimiti, jer, ako je kobila, ne će se ona moći nikako rastati sa bremenom; ako je konj, mora on uginuti, kada se ona sa bremenom rastane.

11. Kad se porodi, ne smije do 40 dana ništa u zemlju turati, kao n. pr luk saditi itd., jere će joj, vele, djeca u zemlju ići, t. j. mrijeti.

12. Kad se nešto kolje, onu krv hvatati; a nekoje ne će ni gledati, jer da će im dijete krčati. (Djakovo i Vlasenica.)

13. Ako tka, dok je trudna, biće u djeteta dugačka glava.

14. Kad prodje pokraj mrcine (lješine), ne smije nosa začepiti niti pljunuti, jer da će djetetu iz usta zaudarati. (Djakovo.)

15. Ne će u kecelji smeća nositi, jere će dijete bljuvati. (Djakovo.)

16. Kad mete jednu sobu, ne će u drugu sobu preko praga smeća prebacivati, jer će dijete bljuvati.

17. Davati malu (stoki) soli, jer će vuci stoku poklati.

18. Ništa ukrasti, da joj ne bude dijete kradljivo.

19. Kad grmi, ne smije ruku metnuti na trbuh, jer će se dijete od grmljavine prepadati i izluditi.

20. Nikom ništa u zajam davati, jer će joj dijete uvijek prositi, a nikad ništa ne će imati.

21. Ako se kome, dok je noseća, naruga, onda će se i dijete uvijek nekom rugati. (Zvornik.)

22. Nositi opanaka od govečeta, koje je kurjak ujeo, jer će po djetetu biti rane.

23. Kupiti triješća i na vatru ložiti, jer more ukupiti i na vatru naložiti klin, kojim se drva cijepaju, pa će dijete biti klinato (okilavo.)

24. Kad pregori ugarak, ne valja onaj drugi kraj u vatru okrenuti, što još gorio nije, jer će se teško sa bremenom rastati.

Raznovrsno.

1. Kad se dijete prvi put u trbuhu makne, na koga oni tren mati pogleda, na onoga će dijete biti naliko.

2. Da sazna, je li će roditi muško ili žensko, uzme žuč od kakova marvinčeta, koje se zakolje, i metne na vatru Ako žuč prsne u vis, rodiće muško, a ako se samo prolije, žensko.

3. Ako dodje u dućan ili u čiju kuću, pa nešto zaište, valja joj dati, jer će miši robu jesti.

4. Kad se za trudnom ženom baci zemlje, ugljena itd., jesti će dijete zemlju, ugljen itd.

5. Kad trudna žena unidje u čiju kuću pa netko zasiječe sjekirom u prag, biće djetetu rasječena usnica; ako zasiječe u donji prag, donja, ako u gornji, gornja, ako u obadva, obadvije.

6. Ona se penje na drvo, da joj bude bajagi dijete slobodno.

7. Na Gjurgjevdan prije sunca uzme malo mravinjaka usnicama i pojede, da joj dijete bude valjano kao mravi.

Što čini da se lakše porodi:

1. Napije se vode preko strjelice.

2. Kad se vidi da guja nešto proždire, kao žabu ili pticu, treba guju ubiti i onu stvar od nje izbaviti, pak onim štapićem ženu, kad se poradja, udariti, pa će se odmah s bremenom rastati.

3. Kad se vrlo pati, skine se opanak s lijeve noge njezinog čovjeka, nalije u nj vode i žena se napije.

4. Popije malo zejtina.

5. Ženskinje, kada vidi, da zvijezda preko neba leti, jošt se za vremena, dok se onaj trag vidi, sagne i izpod desne noge uzme što prije u ruku uhvati, pak makar bila zemlja, to spremi i kad počme radjati, metne u čašu vode i vodu popije.

b) Kotari u Dalmaciji.

Priopćio M. Zorić.

Kotarac je ponosan, kad ima muško čedo pred sobom, a pregorio bi sve svoje imanje, da uzmogne dignuti na noge svoju djecu; zadesi li ga nesreća, da mu dijete umre, leleče, čini *podušje* (obični objed ili večera za sve one, koji su učestvovali kod pogreba, a to je obično sva rodbina i veći dio suseljana) kao za najvrijednijeg u kući. Ako mu se djeca ne uzdadu, troši za liječnika, daje popu za molitve, napokon ište i bajalice. Veselje kod rodjenja djeteta ograničuje se na samu kuću, dočim se kod otočana prostire na svojtu i na prijatelje, koje pozovu u goste na dan krštenja, a goste se do kasne noći, ne ustajući sa stolica. Trudna se žena čuva od svakog napornog rada i nekih žestokih jela; ljekarija joj opet ne bi dali, kad bi znali, da će i umrijeti. Ona se ne smije sastajati sa ružnim ženetinam ili sa sumnjivim ženama, kakove su n. pr. vještice. Ona ih i sama izbjegava, ne izlazeći iz kuće, da je ne sretnu zle oči. Na domaku porodjaja muž joj pripravi obilno dobre rakije i vina, a pored toga i jela iz trgovine. Na dan poroda donose ženskinje, susjede i rodjakinje, na dar uštipaka i kolača, govoreći ovo: „sretan porod snašo, sretan dan, sretni bili svi!“ Sada ostanu dugo u kući te čavrljaju.

c) Koprivnica (predgradja) u Hrvatskoj.

Priopćio R. Horvat.

Da tko djeteta ne urekne, prevežu mu oko ruke crvenu vrpcu; a da dobije rudaste vlase, metne se odmah, kako se rodi, prije na kožuh nego što se okupa. Čim je došlo na svijet, dodju k njemu tri žene — sudjenice — pa mu dosude život ili smrt; toga radi vele ljudi, kada se kome što osobito dogodi: „tako mu je sudjeno!“ Sudjenice može vidjeti samo onaj čovjek, koji ima u sebe cvijet od paprati.

Istoga dana, kad se porodilo dijete, nosi ga babica na krst, a s njom ide kuma. Sretnu li na putu najprije ženu, odmah se s djetetom vrate kući, jer bi ono bilo nesretno. Mora li se s djetetom preći preko potoka, pljunut će kuma tri puta u vodu prije, nego li stupi na most ili brv. Dijete dobije na krstu kumovo ime, ako je muško, a kumino, ako je žensko. Kuma plati krstitelju 20 nvč., a djetetu daruje cvanciku, metnuvši ju u povoj. Kuma ima i drugoga troška. Ona mora kupiti kumčetu kapicu i košuljicu, u kojoj

se krsti Onaj bijeli rubac, kojim je kod krštenja djetetu obavita glava, čuva njegova majka uvijek čist, jer će onda biti i njezino dijete čisto. Ako dijete umre, metne mu se taj rubac u lijes. Kad poodraste te se vjenča, postavi mu ga majka u džep, da bude čist kao onda, kada su ga nosili na krst. S krštenja nosi dijete kući kuma, pa se slave krstitke. Dok je rodilja u babinjama, kuma skrbi, da bude hrane u njezinoj kući. Osmi dan poslat će kuma punu košaru pšeničnih kolača, pečenu kokoš i bocu vina. To se sve skupa zove „pogača". Rodilja sada ustane iz kreveta, te radi kod kuće obične poslove. Ipak ne smije izaći na ulicu, na zdenac ili u čiju kuću prije, nego li bude „vpelana" u crkvu, jer tako dugo ide vrag s njom. To „vpelavanje" obično biva 14. dan. Do crkve ide kuma s rodiljom, a tuj umoli svećenika, da ju odvede do oltara. Kad je dijete navršilo prvu godinu, kupi mu kuma košuljicu. To je njezin zadnji dar do vjenčanja.

d) Praputnik u Hrvatskoj.

Priopćio J. Bujanović.

Dok je žena trudna, treba da jede štagod joj tko ponudi, a svatko joj ponudi, ako ona nadodje, kad tko jede (ili pije); jer kažu, da ako tko pred njom sakrije ono, što jede ili pije, da toga dijete, što ga ona nosi, ne će moći jesti do smrti onoga, koji joj je sakrio, iz ničije ruke osim iz njegove. Ako ona znade, tko joj je što sakrio, može mu pribaviti „jarca" (prišt, što se načini pod okom)

Ako trudna žena poželi štagod jesti, pa se u toj želji slučajno takne tijela, to će diete na onom mjestu, gdje se je majka taknula tijela, imati sliku onoga, što je majka poželila. To se zove „znamenka".

Žena ne smije daleko gledati, jer će joj otići mlijeko. Ona ne smije prekoračiti ni konopa ni lanca, nego valja da na nj stane, jer bi teško rodila.

Ako tko čisti motiku kamenom, ne smije ga baciti na put, jer će trudna žena, ako ga prekorači, umrijeti.

Prije nego ju poslije rodjenja svećenik privede k žrtveniku, ne smije raditi van kuće, jer će biti nesretna i ona i dijete. Dok je noseća, ne smije ništa drugomu dati u ruke, nego treba da metne pred njega.

Ako dijete prije sisa iz lijeve nego iz desne sise, postat će ljevak ili ljevakinja.

Mati spravi pupak, što djetetu odpadne (rijetke to rade), kasnije ga odveže, pa će biti dijete pametno.

Kada žena prvi put po porodu dodje u čiju kuću, treba da joj ponude kakova jela, jer će biti inače kuća puna miševa. Kad idu na krštenje, treba da stupaju brzo s djetetom, pa će biti i ono brzo.

Kad se dijete rodi, ne smije mati mnogo piti, jer će i dijete mnogo piti; a ukućani ne smiju dati iz kuće badava nikakove stvari, jer će dijete rado trošiti.

Neki vjeruju i ovo: ako se metne makar novčić u povoj djeteta, kada ga nose na krštenje, krstit će se onaj novčić, a ne dijete. Dijete će biti vrlo bogato, nu duša u paklu.

Žena ne smije, dok je trudna, ni na sebi ni na djetetu šivati, jer bi dijete teško pamtilo, a ona bi teško rodila. Dok se mlijeko nad ognjem topli, ne smije ga ona uzimati, jer će ostati bez mlijeka.

Ako se dijete rodi na večer, bit će proždrljivo, ako u jutro, korisno (ovo se rijetko čuje).

„Postumi“ su vrlo sretni, isto tako djeca, koja su nošena 7 mjeseci. Stariji ljudi drže, da kakav je tko, da se je pod takovom zvijezdom rodio, a kada umre, da mu je zašla ta njegova zvijezda.

Za kumove zovu rodjake ili zaručnike, ako su slučajno u selu. Na objedu, koji je u boljim kućama kao mali pir, a u siromašnijim uvijek dobar, imade 5—6 gostova: otac djeteta i koji rodjak, kumovi, katkada svećenik i primalja. Kad se već, prilično okićeni „vodicom“,[1] kane rastati, metne kuma kakav dar u novcu u povoj djeteta. Prve nedjelje iza krštenja slijedi drugi objed od prilike kao onaj na dan krštenja. Kuma donosi i tada kakav dar: nekoliko povoja, cipele, opravicu, kapu, igračku ili što slična. Ona običaje još jednom obdariti dijete u prvoj godini.

[1] Tako se zove izvrsno primorsko vino, poznato pod imenom „bakarske vodice“.

Smrt.

a) Vrbova u Slavoniji.

Priopćio M. Kurjaković.

Karmine se obavljaju velikim troškom. Mrtvaca obično pomognu sprovesti i sahraniti bliži susjedi uzovi. Već za teške bolesti dolaze uzovi u pohode i na razgovor k bolesniku. Ako mu još većma stešća, ostaje koji susjed i preko noći, da u nuždi pripomogne.

Kad čovjek umire, stave mu u ruku svijeću, a kada umre, otvaraju mahom prozore, da uzmogne, kako vele, duša izaći. Rodjaci začmu odmah svoju pjesmu žalovanku, koju zovu „naricanje". Njom hvale i kuju u zvijezde pokojnika, dočim ga sirota udova sa svojom siročadi oplakuje, jer su izgubili svoga hranitelja. Posebnih naricaljki nema, kao ni plaćenih žena, već svatko izražava tugu riječima, kako mu na srce dodje. Jedna je n. pr. zabrinuta, kako će si uzdržati „grunt", pa plače: „O grunte moj!" itd. — Druga tuguje: „O moj mili mužu, bolje bi bilo da ti gledješ u moju jamu, nego što ja gledjem u tvoju!"

Sprovod se obavlja obično drugi dan po smrti. Uzovi dodju već ranim jutrom te pomognu zaklati koje živinče (vola, ovcu ili što drugo). Nakon zajutarka razdijele si posao tako, te jedni ostanu kod kuće, da načine lijes, a drugi idu na groblje, da iskopaju „raku". Sprovod je obično poslije podne. Odraslijeg mrtvaca isprate djevojke do groba, pjevajući litaniju, inače nitko, ni najbliži rodjaci. Ima dosta slučajeva, da i bogate gazde svoju najbližu čeljad dosta kukavno otprate. Maloj djeci često ni ne zovu svećenika k sprovodu, već ovaj samo blagoslovi grobak, kad ih donesu na groblje. Djevojke poziva k sprovodu jedna njihova drugarica iz pokojnikove kuće. Ako takove ne ima, čini to jedna iz susjedstva. Prije sprovoda nahrane djevojke. Kad mrtvaca povezu iz dvorišta, svi prisutni kleknu na vratima, da izmole molitvicu, a dižući se, svak baci za njim po kamenčić, da se više kući ne povrati. To isto čine i seljani, koji se uz put na cesti dese. — Kad i kad vjeruje narod, da

se je duša pokojnikova vratila kući, o čem se neko vrijeme različito pogovara te se ljudi straše.[1]

Kad je mrtvac odvezen, otvaraju odmah sve prozore, a prisutne stare bake namještaju krevete. Na dan pokopa obično niti se kreveti namještaju niti se sobe čiste. Kad su i sobe očišćene, sjedaju za obilnu južinu. Tikvica im znade više puta i suze izmamiti. Kada su ukopnici mrtvaca zagrnuli, okrijepe se još na groblju pilom, a tada idu pokojnikovoj kući, da se malo pogoste.

Kada dodju kući, skinu sa kolâ, na kojima su se dovezli, točak; i to, ako je umro muškarac, skinu stražnji desni, ako li ženska, lijevi točak. Tako razvaljena kola ostanu i čitav sutrašnji dan.

Umre li odrasla djevojka, pozovu iz sela 6 momaka, da ju nose do groblja ili makar samo kroz selo. Njih drže za njezine djeverove, te dobije svaki na dar po jedan ručnik. Još načine barjak od svilenih marama, da joj bude u ime svadbenoga barjaka, te ga jedan nosi u sprovodu.

Zanimljivo je, da se svako jelo nosi za svakim obrokom u trima zdjelama. Još je čudnovatije, da se za svakim obrokom mole Bogu po tri puta, i kad dodje prva, druga i treća jestvina. Ako se donese

[1] Općenito se vjeruje, da mrtvi straše žive. U Rakovcu su ljudi po bijelom danu vidjali pokojnog natporučnika Turkalja, kako sjedi na stubama, no nitko ga nije smio nagovoriti.

Na madžarskoj strani kod Osijeka čuvahu vojnici noću skladište baruta, no svakoga stražara nestajaše. Već ni jedan vojnik ne htjede da ide na stražu. Neki Ličanin se ipak odvaži. Oko 12. ure pojavi se orijaška ljudina — neki pokojni major. Stražar opali, nego duhu ne bi ništa, već se uze s njim rvati. Duh dotura stražara do zahoda, ali kako bijaše njegovo vrijeme prošlo, morade se vratiti na onaj svijet. Tako se spase stražar. Osobito povjerenstvo nadje u zoru Ličanina, kako tvrdo spava. Ovaj ispripovjedi sve, što je doživio. Povjerenstvo pretraži zahod, u kome nadje veliko mnoštvo oružja i mrtvu momčad te zasuše zlokobni zahod . . . . .

Marija Matasić, koja mi je to ispričala kao golu istinu, kazivaše mi još i ovo. „Bila su mome djetetu dva mjeseca, kada mi je umro muž, za kojim plakah dan i noć. Jedne noći ležim u postelji, a do mene mali Josica. Noć je bila svijetla kao dan, a vrata su bila samo priprta. Na jednom se vrata širom otvore, a ja ugledam pred sobom svoga pokojnog muža u istom odijelu, u komu smo ga i pokopali. On mi se približi, položi ruku na prsa, pak će reći: „Ne plači Marijo, jer ću te zagušiti, ako još jednom dodjem. Svojim plačem ne daš, da mirno počivam!“ Nije više dolazio, a ja sam sa strahom nastojala, da o njem ne mislim, davajući moliti se bogu za pokoj njegove duše . . .“

kašnje još koja jestvina, ne mole se više. Kuharicom bude onog dana jedna ili dvije žene iz susjedstva.

Da je ukućanima ugodnije sprovesti prvu noć, ostane kod njih obično jedno od uzova, i to: ako je umrlo muško, ostane muški, ako li žensko, tad koja žena iz susjedstva.

Gostima nose se na stol po redu jela: hladetina (päče), govedska čorba, govedina sa umakom, krumpir na čorbi, kupus i kuhano svinjsko meso, pečenka i pite.

O smrti čuo sam ovo pričati:

Išao čovjek iz Batrine na kolima u Požegu. U šumi ga zaustave tri žene i nude mu novce, da kupi svakoj maramu. Kako mu je ta narudžba sumnjiva bila, ne htjede je prihvatiti, no ih ipak poveze sa sobom. Iz njihova razgovora sazna, da je jedna ljudska smrt, druga govedja, a treća svinjska kuga.[1] Čovjek protrne, pa kad se obazre, opazi u tih žena kozje noge. Jedna mu reče: kada dodješ kući, pripravi se na smrt. I žene isčeznuše. Kako dodje kući, uhvati ga smrtna groznica, zaište od žene vode, ispripovjedi joj svoje vidjenje, i — umrije.

b) Kotari u Dalmaciji.

Priopćio M. Zorić.

Prigodi li se slučaj smrti kod Kotarana, uz sveobću žalost rodbine i prijatelja, ukućani to najprvo obznane po poslanicim svojti i po najdaljoj krvi i vrijednim prijateljima u sva sela, koji se odazivlju bez oklijevanja. Kad rodjaci i prijatelji stupe u selo, započmu žaliti na vas glas, a ženske raspuste pletenice kose u znak iskrenog sažaljenja. Ukućani ih dočekaju pribrajanjem, imenujući po imenu nadošle, koji plačući kleknu kraj mrtvaca i mole Boga za njegovu dušu. Po tom sjednu i propitkuju o uzroku pokojnikove smrti, dok im se suze ne posuše. Do pokopa malo jedu a manje piju, dočim se domaćin stara oko jela i pića za tako zvano *podušje*. Toga radi šalje jednoga u grad po stvari, koje se ne mogu dobiti u selu, po svijeće, tamjan i pokrov; dok drugi kod kuće kolje i dere ovnove (u imućnijih i vola). Ženske opet ispeku više peći kruha. Kako se pojavi svećenik, svi žale i leleču oko mrtvaca, ljubeći ga u lice i

[1] O kugi kažu Kotarci, da je to stara nevidljiva babetina, koja iz same zavidnosti, što je narod veseo i spokojan, dolazi s kosom, da kosi ljude i da pretvara veselje u žalost. Njezino je mirno boravljenje u pustinji. (Zorić, Kotari.)

mećući mu na grudi kitice cvijeća i zelenila. Kako svećenik započme obred, svi umuknu, zatim dignu i polože mrtvaca na dva prlja (grede) poput ljestava, svežu ga ili omotaju njegovim pasom ako je muško, litarom (pojasom), ako je žensko. Do grobišta ne čuješ drugo van plač, lelek i pribrajanje pokojnikovih vrlina, ali tako ganutljivim pjesničkim načinom, te svakomu izmame suze na oči. Prije nego mrtvaca spuste u grob, svaki mu daje od rodbine i prijatelja zadnji poljubac, a svi leleču, dok ga zemljom ne zaspu.

Na povratku tješi jedna žena drugu, dok muškaraca ne treba mnogo tješiti. Sva se pratnja povrati kući pokojnikovoj, gdje je već pripravno jelo i piće za sve, koji dodju, pa bilo i cijelo selo. Iza kratke molitve sliedi gozba, a napijaju redomice: „na pokoj brata (ili sestre), kog je pravda božja pozvala s ovog svieta", dok se ne razide svak svojoj kući, ako su iz istog sela; dočim oni iz drugih sela ostanu do drugog dana, da budu na sažaljenju.

Dok je mrtvac u kući, ne smije se mesti kuća, ni češljati kosa; jer se metlom goni sreća iz kuće, a mogao bi i drugi umrijeti; radi češljanja opet mogle bi ostati kose mrtve ili bi mogle i odpasti.

Ukućanke osmog dana iza smrti pokojnikove vazda još raspletenih kosa polaze na greb, gdje se bace na tle, dok ne nadodju druge žene, koje ih pridignù, tješe i odprate kući.

Za osam dana ženske zamiene bieli *jačmak*[1] crnim ili modrim, a nose ga godinu dana; dočim toga muškarci ne običavaju.

Otočani nose u takovoj prigodi crnu kapu. Oni žale mrtvoga u kući i izvan kuće dugo vrieme. Muškarci ocrne kape, ženske jačmake i cielo odielo; ali ne čine nikakvoga troška, te se svi, muško i žensko, nakon sprovoda vrate svojim kućam, moleći Boga.

Otočanin je žalostan, ako je pokojnik umro bez svećenika, koga ne puštaju, da se odaleči, dok ne izdahne umirući. Kotaranin je nasuprot hladnokrvan, je li se nije li se pokojnik pomirio s Bogom; dočim bez svećenika ne će pokopati mrtvaca, te će za odsutnosti svoga župnika poći u drugo i u treće selo po svećenika, a bogatiji će pozvati i tri do četiri.

Kotarani vjeruju, da mrtvi hodaju, osobito ako nije svećenik mrtvaca dobro sprovodio, ili ako je bio pokojnik zlobnik. Oni dapače vjeruju, da mrtvi svake noći kucaju na župnikova vrata, da im dopusti hodati po selu. Oni vjeruju i to, da se mrtvi pretvaraju

---

[1] Jačmak je biel rubac za glavu, a njegovi su okrajci najljepše nakićeni, čemu se gospodje po gradovim osobito dive.

u životinje, u vjetar ili u što drugo. Tu vjeru njihovu podržavaju zlobni šalindžije, da ih prestraše, no ponajviše noćni tati, da ljudi ne izlaze noću van kuće.

c) Koprivnica u Hrvatskoj.

Priopćio R. Horvat.

Čim čovjek umre, metnu mu u usta nekoliko kapi octa, da mu ne bi tijelo „curilo". Ako mu je koje oko otvoreno, polože na nj kaki novac. Iza toga prirede „odar". Na stol se metne slamnjača, a na njoj četiri u tu svrhu priredjene plahte, koje na okolo vise do zemlje, pa onda za uzglavlje dva bijela jastuka. Na tako priredjeni odar metnu mrtvaca. Ako je muškarac, odjeven je u bijele gaće i košulju, na prsima ima prsluk, na glavi crnu kapu, a na nogama bijele čarape. Ako je žena, ima crnu „kiklu", bijel prsluk, a na vratu velik bijel rubac, kojega uglovi vise s odra; na glavi ima crn svilen rubac, a na nogama bijele čarape. Mrtvaca pokriju na odru bijelim plaštem tako, da taj plašt mora dignuti onaj, koji želi, da vidi lice mrtvaca. Dok jedni slažu mrtvački odar, ode netko do zvonara i dade mu 10 nvč., da zvoni „cinklek". Zvonar zvoni najmanjim zvonom „klenkačom", i to muškarcu tri puta, a ženi dva puta. Kad je gotov mrtvački odar, sakupe se svi ukućani u sobi i mole za pokojnikovu dušu. Uz odar postave četiri svijeće, a prozore i vrata zatvore tako, da do mrtvaca ne može doći svjetlo iz vana, jer bi se mrtvac napuhnuo. Dok mrtvac leži na odru, ne smije se ložiti peć niti smije ura ići. Zrcalo se pokrije bijelom plahtom, a žena ili mati ili kći pokojnikova ne smije u to vrijeme ništa kuhati. Rodjaci, prijatelji, susjedi i znanci dolaze da pokojnika zadnji put posjete. Svaki prihodnik klekne i pomoli se za dušu pokojnikovu, pa uzme iz čaše sv. vode, koja je kraj pokojnikovih nogu, grančicu zimzelena, te poškropi mrtvaca tako, da načini križ, govoreći: „Daj mu Bog duši pokoj!" — Mrtvac obično leži na odru 24—36 sati. Preko noći treba mrtvaca „verestovati", t. j. čuvati. Na „verestovanje" sakupe se s večera rodjaci, prijatelji i susjedi pokojnikovi, pa pijući vino i rakiju, a jedući meso i kolače, dočekaju uz karte i druge igre ponoć. Poslije jedne ure razidju se svi kući, samo ostanu domaći, da čuvaju mrtvaca do jutra. — Prije nego li dodje svećenik na sprovod, metnu mrtvaca u lijes. U lijesu leži na „hoblinju" (strugotine), koje je pokrito plahtom, a jastuk je takodjer ispunjen hoblinjem. Onim plaštem s odra pokriju mr-

tvaca u lijesu tako, da iz lijesa vire okrajci. Pod noge, ledja i pod glavu mrtvačevu u lijesu metnu po dvije malene unakrst složene svjećice, da ne podje duša pokojnikova na drugi svijet u tmini. Kada sprovod krene iz dvora, baci koja žena za lijesom škaf vode, da se mrtvac ne bi povratio u kuću. U isto se vrijeme iz štale puste konji i krave, da ne bi poginuli za pokojnikom. Na sprovodu se sakupe svi rodjaci i znanci pokojnikovi. Negda su pratile mrtvaca osobite žene „narekače“, naričući za plaću (sada je to rijetkost). To je pravo pjevanje s tužnim tekstom. Poslije blagoslova nad otvorenim grobom baci svećenik i ostali po grudu zemlje u grob. Ako se žena pokojnikova kani udati, treba da u grob baci nešto novaca s grudom zemlje. Ako je u grob spušteno mrtvo dijete, ne smije majka pogledati za lijesom u grob, jer bi joj pomrla i druga djeca. Povrativši se sa sprovoda kući pokojnikovoj, svi se najprije pomole za dušu njegovu, a onda opslužavaju „karmine“. Tu su prisutni svi oni, koji su bili na sprovodu. Jedu i piju „*zadnji del*“ pokojnikov, ali sve u tišini. Treći dan služe se zadušnice za dušu pokojnikovu.

d) Sv. Jakov kraj Bakra u Hrvatskoj.

Iz zbirke[1] akademika T. Smičiklasa.

Ako oko kuće, u kojoj je bolesnik, psi zavijaju ili se gavrani natjeravaju grakćući, stalan je znak, da će bolesnik umrijeti. Kada on umire, pruže mu voštenu goruću svieću u ruku, a uz to jedna ženska moli sliedeću molitvicu: „Jedno je jedinstvo sâm gospodin Bog i ta slavni sv. križ njegov, i ta slavni sv. Martine, moli za nas! Dva su mi stabla... moj sin Jove (?); tri su patriarka: Izak, Jakov i Abram; četiri su evangjelisti božji: Ivan, Luka, Marko, Matej; pet je ranic na Bogu; šest je vodonos kameneh; sedam je žalosti i radosti od sv. Dive Marije; osam je: osmera su nebesa; devet je kori angjelskeh; deset je zapovedi božjeh; jedanajst je neumiljeneh i okrunjeneh; dvanajst je apostoli božjeh; trinajst je sâm gospodin Bog i ta slavni sveti križ njegov, i ta slavni sv. Martine, moli za nas!“ Ova se molitva poslije drugog, trećeg, četvrtog itd. odsjeka ponavlja, ali natražke, tako da n. pr. poslije petoga odsjeka ne ide se na prvi, pak drugi itd., nego na četvrti, treći,

[1] G. prof. Smičiklas predao je akademiji znatnu zbirku nar. pripovijedaka, koje su za nj sabirali prije 20 i više godina gimnazijski učenici po Hrvatskoj i Slavoniji. Gornje pričanje zabilježio je Aug. Glavan.

drugi pak prvi, a poslie šestoga na isti način itd., dok se sva molitva ne svrši. Velik je grieh pogriešiti ju, jer koliko se god puta pogrieši, toliko se „novih vrazi u paklu učini". Ova se molitva moli još pri grmljavini, te u onu kuću, u kojoj se moli, ne će striela udariti. Čim se ova molitva izmoli, obično odmah bolesnik umre. Ako se moli sv. trim kraljem, znat će bolesnik osam dana prije, kad će umrieti.

Čim čovjek umre, ako je muški pa ima bradu, obriju ga, jer da bi na drugom svietu teže muke patio. (Ovo je sada rjedje). Oprave ga što ljepše, da uzmogne na drugom svietu s drugimi „kumparit" (t. j. biti im drug); jer osobito ženske, ako im „kikle" grdo stoje, ili su predugačke ili raztrgane, to na drugom svietu mučno hodaju i uvijek zaostaju za drugimi. Oženjenu sklope ruke te mu na njih metnu „očenaše" (krunicu), da „na nje" moli, a mladiću i djevojci postave u svaku ruku po kiticu cvieća, i, ako znade čitati, metnu molitvenik. Obuju ga lahkimi čizmami, da uzmogne brzo stupati za drugimi. Ako je pokojnik pošteno živio, ostavi ga duša u slici goluba, a može ju samo onaj vidjeti, koji nije griešan. Svaka odleti, čim izadje iz tiela, k sv. Jakovu, gdje ostaje dok se tielo pokopa. Tada otidje na sud. Ako čovjek umre u tudjem svietu, u onaj tren, kad ispusti dušu, dogodi se štogod u njegovoj kući: nješto pade ili zahuče, ili se komu od ukućana sanja, n. p. da ih je pokojnik pohodio, da je bio liepo odjeven, da je debeo ili mršav itd.: to su već žalostni glasi. Ako za stalno znaju, da je već umro, pa ako im se on onako „pričinja", to kažu da pokojnik nješto potrebuje: misu, izpovied, molitve ili druga dobra djela. U takovu slučaju može i osobno doći u kuću, te počme štogod vući po kući, uznemirujući spavajuće, pa ako ga koji pri tom tri puta zapita bez oduška: „što potrebuješ ovdje, dušo božja?", onda on odgovori ovo ili ono. Ali na takovo pitanje nitko se ne usudjuje, jer se boji, da bi od straha zapeo i tim pokojnu dušu u veće muke bacio. Duša pati na drugom svietu obično radi zala počinjenih na ovoj zemlji; n. pr. ako je tko na poljanah ili u vinogradih premjestio medjaš, samo da ima više vinograda, taj na drugom svietu nosi neprestance koliko god može na plećih veliko breme zemlje.[1]

[1] Nekoj ženi u Belovaru na otoku Cresu, koja je cijeli dan umirala, a preminuti ne mogaše nikako, metnuše pod uzglavlje *balančun* (talij. bilancia, vaga), jer je možda za života krivo vagala. Teško se rastaje s ovim svijetom i onaj, koji se je jedared vagao, ako li mu se ne turi pod uzglavlje vaga. I. M.

Kakove su kazne na drugom svietu, to pokazuje ova pjesma („molitva“):

Šetali se tri božji anjeli
Mimo dvora smiljene Marije.
„Smiluj nam se, smiljena Marijo,
I spodaj nam svi ključi od raja,
Da vidimo, kako v raju lipo“.
V raju lipo, lipše bit ne more:
Blazi njemu, koji ga uživa,
Blazi njemu i rodu njegovu!
„Smiluj nam se, smiljena Marijo,
I spodaj nam svi ključi od pakla,
Da vidimo, kako (v) paklu grdo“.
(V) paklu grdo, grje bit ne more:
Težko njemu, koji ga uživa,
Težko njemu i rodu njegovu!
Nutri gore tri mladi junaci:
Prvi gori noge do kolena,
Drugi gori ruke do ramena,
Treći gori telo do očima.
On, ki gori ruke do ramena,
On je ubil otca starca svoga;
On, ki gori noge do kolena,
On je grabil tuje blago sebi;
On, ki gori telo do očima,
On je pustil na vere divojku.
Bolje bilo crikav razoriti!
Crikva bi se nazad zagradila,
Pet put lipša leg' je prvo bila,
A divojka vere spredobila!

Ova molitva (pjesma) i slične joj govore se obično u korizmi. Ako umre mati, otac, sestra ili brat, a ostavi na ovom svietu koga mila, n. pr. mati svoju kćer, otac sina itd., tad dodju po njega, ako im se svidi. Kaže se: došao je po njega brat, ili majka itd. Mrtvi znadu, kako je nam ovdje; tako mati znade, kako joj se diete ponaša i što radi, ali samo ne može znati, kada je gladno. Kada tko umre, zastru sva ogledala, dok ga ne ponesu iz kuće, a to čine zato, da se ne bi u noći izpravio. Ukućani nastoje i oko toga, da ne udje mačka u sobu, gdje mrtvac leži, jerbo bi mu odmah nos odgrizla; s toga se u večer dobro protraži soba prije, nego li ga ostave sama. Ako nosiljka, kad mrtvaca nose, škriplje, znak je, da će odmah za njim koji u selu umrieti. Kadkad dodje smrt zvati čovjeka podmuklim glasom, štono rieč, kao iz bačve, i to onda, kad se nahodi u najtvrdjem snu; a zove ga obično tri puta. Ako

drugi pak prvi, a poslie šestoga na isti način itd., dok se sva molitva ne svrši. Velik je grieh pogriešiti ju, jer koliko se god puta pogrieši, toliko se „novih vrazi u paklu učini“. Ova se molitva moli još pri grmljavini, te u onu kuću, u kojoj se moli, ne će striela udariti. Čim se ova molitva izmoli, obično odmah bolesnik umre. Ako se moli sv. trim kraljem, znat će bolesnik osam dana prije, kad će umrieti.

Čim čovjek umre, ako je muški pa ima bradu, obriju ga, jer da bi na drugom svietu teže muke patio. (Ovo je sada rjedje). Oprave ga što ljepše, da uzmogne na drugom svietu s drugimi „kumparit“ (t. j. biti im drug); jer osobito ženske, ako im „kikle“ grdo stoje, ili su predugačke ili raztrgane, to na drugom svietu mučno hodaju i uvijek zaostaju za drugimi. Oženjenu sklope ruke te mu na njih metnu „očenaše“ (krunicu), da „na nje“ moli, a mladiću i djevojci postave u svaku ruku po kiticu cvieća, i, ako znade čitati, metnu molitvenik. Obuju ga lahkimi čizmami, da uzmogne brzo stupati za drugimi. Ako je pokojnik pošteno živio, ostavi ga duša u slici goluba, a može ju samo onaj vidjeti, koji nije griešan. Svaka odleti, čim izadje iz tiela, k sv. Jakovu, gdje ostaje dok se tielo pokopa. Tada otidje na sud. Ako čovjek umre u tudjem svietu, u onaj tren, kad ispusti dušu, dogodi se štogod u njegovoj kući: nješto pade ili zahuče, ili se komu od ukućana sanja, n. p. da ih je pokojnik pohodio, da je bio liepo odjeven, da je debeo ili mršav itd.: to su već žalostni glasi. Ako za stalno znaju, da je već umro, pa ako im se on onako „pričinja“, to kažu da pokojnik nješto potrebuje: misu, izpovied, molitve ili druga dobra djela. U takovu slučaju može i osobno doći u kuću, te počme štogod vući po kući, uznemirujući spavajuće, pa ako ga koji pri tom tri puta zapita bez oduška: „što potrebuješ ovdje, dušo božja?“, onda on odgovori ovo ili ono. Ali na takovo pitanje nitko se ne usudjuje, jer se boji, da bi od straha zapeo i tim pokojnu dušu u veće muke bacio. Duša pati na drugom svietu obično radi zala počinjenih na ovoj zemlji; n. pr. ako je tko na poljanah ili u vinogradih premjestio medjaš, samo da ima više vinograda, taj na drugom svietu nosi neprestance koliko god može na plećih veliko breme zemlje.[1]

[1] Nekoj ženi u Belovaru na otoku Cresu, koja je cijeli dan umirala, a preminuti ne mogaše nikako, metnuše pod uzglavlje *balančun* (talij. bilancia, vaga), jer je možda za života krivo vagala. Teško se rastaje s ovim svijetom i onaj, koji se je jedared vagao, ako li mu se ne turi pod uzglavlje vaga. I. M.

Kakove su kazne na drugom svietu, to pokazuje ova pjesma („molitva“):

Šetali se tri božji anjeli
Mimo dvora smiljene Marije.
„Smiluj nam se, smiljena Marijo,
I spodaj nam svi ključi od raja,
Da vidimo, kako v raju lipo“.
V raju lipo, lipše bit ne more:
Blazi njemu, koji ga uživa,
Blazi njemu i rodu njegovu!
„Smiluj nam se, smiljena Marijo,
I spodaj nam svi ključi od pakla,
Da vidimo, kako (v) paklu grdo“.
(V) paklu grdo, grje bit ne more:
Težko njemu, koji ga uživa,
Težko njemu i rodu njegovu!
Nutri gore tri mladi junaci:
Prvi gori noge do kolena,
Drugi gori ruke do ramena,
Treći gori telo do očima.
On, ki gori ruke do ramena,
On je ubil otca starca svoga;
On, ki gori noge do kolena,
On je grabil tuje blago sebi;
On, ki gori telo do očima,
On je pustil na vere divojku.
Bolje bilo crikav razoriti!
Crikva bi se nazad zagradila,
Pet put lipša leg' je prvo bila,
A divojka vere spredobila!

Ova molitva (pjesma) i slične joj govore se obično u korizmi. Ako umre mati, otac, sestra ili brat, a ostavi na ovom svietu koga mila, n. pr. mati svoju kćer, otac sina itd., tad dodju po njega, ako im se svidi. Kaže se: došao je po njega brat, ili majka itd. Mrtvi znadu, kako je nam ovdje; tako mati znade, kako joj se diete ponaša i što radi, ali samo ne može znati, kada je gladno. Kada tko umre, zastru sva ogledala, dok ga ne ponesu iz kuće, a to čine zato, da se ne bi u noći izpravio. Ukućani nastoje i oko toga, da ne udje mačka u sobu, gdje mrtvac leži, jerbo bi mu odmah nos odgrizla; s toga se u večer dobro protraži soba prije, nego li ga ostave sama. Ako nosiljka, kad mrtvaca nose, škriplje, znak je, da će odmah za njim koji u selu umrieti. Kadkad dodje smrt zvati čovjeka podmuklim glasom, štono rieč, kao iz bačve, i to onda, kad se nahodi u najtvrdjem snu; a zove ga obično tri puta. Ako

se javi, tada umre poslije nekoliko dana. Ako nose mrtvaca slučajno u petak, to ostave veliki križ nakraj sela, inače ga nose uviek do kuće mrtvačeve. Poslije smrti pokojnici čine procesije, i to iza polnoći. To su jako velike procesije te su svi bez glave, nješto mrmlju i polahko idu. Sretnu li na svom putu živa čovjeka, zlo po njega, jer ga raztrgaju na komade. Toga se sada malo vidja, budući da je sviet jako griešan. Kad žene dodju vidjeti mrtvaca, ako su mu u rodu, plaču nad njim; ako je kojoj netko nedavno umro, tada ga ona ovomu mrtvacu „naruči“: ako je malen, neka popazi na njega, i neka ga pozdravi. Mladiću mrtvacu donesu kiticu cvieća, da ju izruči bratu ili sestri, po prilici ovako: „Kad dojdeš u ono ravno polje, onde ćeš ih naći sveh kulikeh, male i velike. Lepo mi ga primi kako brata svoga, pak se skupa nazdravite itd.“ Ako je udovica, plačući preporuča mrtvacu, neka kaže njezinu pokojniku, kako ona žalostno živi bez njega, bez ikakve pomoći, neka po nju dodje itd. Na dan Svih Svetih dodje svaka duša svomu stanu. Sbog toga užgu u kući njekoliko uljenih svieća, da sviete dušam, koje su sada četrdeset i osam sati slobodne. Kad umru „bedoini“ (vrst „kudlaka“), posieku im glavne mišice na noguh, a u škrinju im metnu kolac od gloga, da ne ustaju iz groba; inače će se, kako odzvoni pol noći, dignuti iz groba pa će krasti i spravljati u svoju kuću ili po vinogradih voće, povrtlje i koješta drugo. To nam kazuje sliedeća pripoviest, što sam ju čuo kod nas pripoviedati o dogadjaju, koji se dogodio na otoku Krku. Umre plovan (župnik), koga zakopaše u „rakvu“ u crkvi. „Mežnjar“ (zvonar) zvonjaše svakog jutra „zdravu Mariju“, ali jednog dana podrani odviše, jer bijaše mjesečina, pa ode u crkvu, i uzadje na „kor“. Čim se uspe gore, pokaže se iz „rakve“ (grobnice) svieća, plovan se uzdigne, izuje čizme te ih ostavi kraj rakve, pa ode po voće. Pošto je odmakao iz crkve, sidje mežnjar i ukrade jednu čizmu, pak ode opet brzo na kor. Plovan se vrati, strese voće u rakvu, i opazi samo jednu čizmu. Pograbi ju, pa počne gnjesti u nju obje noge, na što se mežnjar nasmije. Plovan ga spazi i hotijaše za njim, al mežnjar se prihvati brzo zvona i zazvoni, a plovan se sruši u rakvu. Sutra dan ga nadjoše, kakogod se je svalio, s obje noge u jednoj čizmi.[1] Ljudi znadu za mnogo sličnih zgoda. Manje je u običaju, metjati čavle u zube i pod noge. Pošto su se već sve molitve na mrtvacu ovršile, da i oživi, morali bi ga ljudi zakopati, jer kud bi

[1] Ovo sam i ja čuo na Krku za svog djetinstva. *I. M.*

očima pogledao, sve bi izgorjelo! Nekršteno diete mota se, kad su najveće oluje, medju oblaci do sudnjega dana. Ako se „mogila“ (vršak na grobu) jako ponizi, znak je, da je duša u mukah. Kad bolesnik umire, dadnu mu malo juhe, kruha ili vina, da mu bude poputnina do drugog svieta.

e) Praputnik u Hrvatskoj.

PRIOPĆIO J. BUJANOVIĆ.

Čim je mrtvac odjeven i svijeće oko njega zapaljene, počnu žene naricati, a to naricanje traje, dok je mrtvac u kući, i docnije na sprovodu. Žena za mužem nariče od prilike ovako:

Ava mane, mužu moj! } visoko
A se (sve) dobro moje, Grgo moj! }
A sirota ja do vika! (niže)
A ki će mane sada, mužu moj, (više)
A ni skopat ni zakopat nijdar! (visoko)
A ki će me prehranit, Grgo moj? (niže)
Leh gladovat ću ja sirota, (nisko)
A i za tobun žalit, Grgo moj! (više)
A se dobro moje, mužu moj! (visoko)
A sirota ja nemila do vika! (nisko)
A znaš, kad smo lane odili s Trsata, (visoko)
Pak si mi sirote rekal, da te podbada; (nisko)
A ki bi bil rekal, da ćeš tako umret, (visoko)
A nikad nezamerno srdašce moje! (nisko)
Ava mane, Grgo moj, }
A sirota ja, } govoreć.
A nikad već s tobun besedi ne ću sprogovorit! }

Naricanje ne ide nikakovim redom u dizanju i spuštanju glasa, već kad je žalosnija, digne, a malo zaboraviv, spusti. Riječi sve zateže. Više puta pjeva nisko, pa u polovini digne. Pri tom više puta duboko uzdahne, što čine i druge prisutne žene. Duhovitije žene kazuju uvijek nešto novo, ne opetujući nikada iste misli. Žena, naričući, lama i rukama. One te nijesu u rodu s pokojnikom, ne nariču za njim, već svaka za nekim od svojih pokojnika. Više puta nariču po dvije žene za jedno, a kad se pomoli svećenik, nariču sve. Muškarac nikada ne nariče.

Koprivnica. Smrt je bijela žena, visoka stasa, s kosom u ruci. Ona uvijek plače,[1] pa se po tome i znade, gdje se nalazi i gdje će biti mrtvac u kući. *R. Horvat.*

---

[1] U Dobrinju na ostrvu Krku znade narod za nekake *plačivice* djevojke, koje nose bijelo odijelo, a lutaju po svijetu u gomili. Više nijesam doznao o njima. Možda su te plačivice u savezu sa „smrću“. *I. Milčetić.*

Božićni blagdani.

a) Vrhgorsko-imotska Krajina.

Priopćio I. Ujević.

Pomozi Bože! Evo nam osvanu i željno očekivani *badnji dan;* dan, koji je za sve katolike vele znamenit, pa i za nas, koji živemo na selu.

U Imotskoj i Vrhgorskoj krajini običaj je, da se cijeli taj dan posti, da se pokorno dočeka slavno porodjenje Isusovo, te se pripravlja i u najsiromašnijoj kući glasoviti „bakalar“ za večeru.

Istina je, da težak, koji sav dan radi, ne može biti bez okrjepe, pa se štogod i založi. — Narod se moli Bogu ovaj dan, da bude dostojan dočekati rodjenje Kralja Slave. — Nejma ništa ljepše, što na badnji dan stati, pa gledati, kako se narod miče: jedni idju ovamo, a drugi onamo, u varoš i iz varoša, a to sve, da pribave za svetce potrebite stvari, da ih uzmognu što bolje proslaviti.

Djevojka radi o ruhu, kojim će se božićnih svetaca nakititi; momak slaže kitice bršljana, kojim će svoja vrata i prozore okititi, da svoju kuću od čarih i vještica učuva; stopanjica (domaćica) peče kolače, kojima će djecu darivati, a i kruhe, na koje meće koje osobite znakove, n. pr. križe, pritisne kakovom okruglom izvrnutom čašom na 5 mjesta u spodobi križa itd., da se zna, da su za te dane odredjeni; a napokon ni čovjek ne stoji zaludu, nego svjetla svoju pušku, kojom će božić još bolje proslaviti.

U tomu se počme već i suton fatati, pa dodje vrijeme i od večere. Dok ona bude gotova, starešina s kućanim govori rozarje. Kad svrše molitvu, večeraju. Poslije večere, zafale opet Bogu na daru.

Kada prodju dva tri sata noći, starešina počme, uz pozdrav angjelsku, unositi badnjake. Kad stupi na prag, reče: „Faljen Isus!“ — Kućani odgovore: „Vazda Isus i Marija!“ On nastavi: „Dobro vam došao badnji dan i porodjenje Isusovo!“ Domaći mu svi odvrate: „I s tobom zajedno“.

Tako slijedi do tri puta. Najprvi i najveći badnjak položi se na desnu, a ona druga dva po redu. (Računa se, da tri badnjaka znamenuju presveto trojstvo.) Pošto se nalože badnjaci, običaj je izprazniti po njekoliko pušaka. Jedan komšija dozivlje drugoga i kaže mu n. pr.: „Toma, Andrija itd., na dobro ti došla badnja večer!“, te izpali po jedan hitac. Nu ovaj običaj pucanja počeo se je gubiti, pošto vlasti razoružavaju sela.

Tad se nastavi još koja molitva za mrtve. Po dovršenoj molitvi djeca uzmu vreću slame, pa pospu po kući. Slama znamenuje, da je Isus bio u jaslama. Ona ostaje u kući do na Mladince (do 28/XII.), kada se kuća izmete, a ne prvo. Poslije toga starešina „navisi“ ručak za sjutra. Dok se to vari, kućani pjevaju i vesele se, a i susjedi dodju, te im čine družtvo. (Jedan badnjak ostave za zadnji dan godine, te ga u večer lože, uz molitve kao i na badnji dan, samo što starešina tada govori: „Na dobro vam došlo mlado ljeto i nova godina!“)

Okolo prošle polnoći idju na misu. Svatko nosi po jednu užeženu zublju, i tu pred crkvom meću ih svi zajedno. Dobro na ovo paze, te tko ne metne tu, smatran je vještcem (ili vješticom). No ovo je blizu izčeznulo.

Narod kaže, da je božić dan, komu se veseli i ptica u gori, i riba u vodi; dakle u kratko: svaki živući stvor. Ovaj dan prestaju sve mržnje: protivnik grli protivnika.

Po selima se taj dan narod ustaje nešto poslije polnoći. Kada se ustanu, pozdrave Gospu i izmole još koju molitvu. Tada se grle i tri put u lice poljube, govoreć jedno (čeljade): „Na dobro ti došao Božić i porodjenje Božje!“, a drugo odgovarajuć: „I s tobom (Bog dao) zajedno!“ Ovo čine svi susjedi i svi seljani. Ovo čine i ženskice. Taj dan nema nikakve zamirke, da se i s muškićim ljube, samo što nadodadu: „(Da si) pošten!“, da se zna, da nije kojom rdjavom namirom učinjeno. Ovako čine sva četeri prva božićna dana i na novu godinu, izmjenjivajući, naravno, dotični dan, n. pr.: „(Na) dobro ti došao sv. Stjepan, sv. Ivan!“ itd.

Misa počimlje okolo 4. sata u jutro, a druga slijedi odmah za njom. Tko se nije vidio kod kuće ili u putu, nastavi kod crkve čestitanje i ljubljenje. Ako li koji susjed nije ni tu svog susjeda vidio, idje mu u kuću, kad se s mise vrati. Na misu pako idje svatko, tko može, a mise svršivaju obično okolo 6 sati u jutro.

Kada se vrate s mise i kada se svi izkupe: onda svi ukućani zajedno ručaju. Za ručkom treba da u svakoga gori trojstruka vo-

štana svijeća. Prvo ručka moli starešina za „blagoslov božji" i za „duše naših umrlih". Voštana se svijeća drži na sred stola (sinije), u bukari (drvenoj mjeri od 2 l.) ili poluoki (1 l.), u ječimu (ječamu). Trojstruka svijeća znamenuje presveto trojstvo. Ječam smatraju znakom rodnosti, dakle: željom, da rode polja. Tekom ručka, starešina uzme bukaru te nazdravi svojim ukućanim u kratko: „U čas dobar u ime Isusovo! Bože blagoslovi naša polja, vrtle, vinograde, marvu i sve koteće i leteće, a nami daj, da se za dugo i dugo sastajali u bratskoj slogi, miru i ljubavi! Neka nas požive Bog u dugu vijeku, u malu grijehu!" Drugi odgovore: „Bog te čuo!", te onda piju redom.

Kada svrši ručak, zafale Bogu, pa starešina uzme zalogaj kruha i ugasi svijeću, govoreći: „U ime Otca", te ugasi prvu, „i Sina", pa drugu, „i Duha svetoga Amen", te ugasi treću. Taj zalogaj pojede ili drugom dade, jer da je to „zdravo". Tad idju kud tko hoće.

(Svijeća se užiga obično tri puta na godinu: na božić, na novu godinu, i na „*krstno ime*". Medjutim u ovim se krajevim ne zove „krstno ime", nego svako pleme *služi* jednoga svetca, n. pr. *služi* Miholjdan, Lučin dan itd., te se taj dan ne radi, i to je kao drugi Božić.)

Po podne se igra kolo svih Božićnih dana.

O Božiću ima i nekoliko poslovica. Kada komu slabo rodi vino, kaže: „Ne ću moći na Božić ni svijeću utrnuti". — „Tko nejma u kući na Božić pola žita i pola slame, slabo će proći". „Do Božića Kraljeviću Marko, od Božića jaoh, moja màjko!" — „Božić je jesenski svetac" (= treba štediti!). — „Bolji je kužan, nego južan" (= ako je jug, biti će slaba godina; ako bura, dobra). — „Bože, brate, dobro mi je na te — i dva i tri dana oko tebe — ali, brate, nikad kao na te!" — „Božiću se veseli i ptica u gori i riba u vodi". — „Tko je dužan, i na Božić je tužan". — „Ako je Božić u nedjelju, sij pšenicu u ledinu".

b) Hlebine u Hrvatskoj.

PRIOPĆIO DR. M. MEDJUMURAC.

Badnjak. Na badnjak su u kući pune ruke posla. Gazdarica peče kolače, slaže pečenku za sutra, jer na božić hoće i ona da ima mira; snaša kiti bor, vješa jabuke, pjeni orahe; muškarci cijepaju drva, koliko će trebati na svetke, priredjuju slamu i druge potrebštine, pa svi neustrpljivo čekaju, kad će se smračiti i zazvo-

niti pozdrav Gospi. Čim se oglasi zvono, mladići trče iz staja i pucaju bičevima, da konji budu što bolji i žustriji, a iz kuća, u kojima još ima po koja kubura ili stara diljka, ori se pucnjava. Kad odzvoni, uzme kuće gazda svijeću, te ju u kuhinji zapali ispred peći i krene u sobu. Oprezno i bojazljivo nosi svijeću, pazeć, da se ne ugasi, jer ako se utrne, stalno će njetko u kući umrijeti. Stupiv u sobu pozdravlja ukućane: „Faljen budi Jezuš Kristuš! Na tom mladom letu zdravi, veseli, kak jeni jeleni. Daj vam Bog žerebič, telič, prasič, purič, racič, gosič, picekov, mira i božega blagoslova“. Za njim dolazi drugi muškarac i nosi punu plahtu slame, govoreć iste riječi. Dodje i treći, ili, ako ih nema toliko, prvi, noseć punu drvenu posudu svakovrstnog žita, te govori istu čestitku. Sada se oprema stol. Najprije uzme gazda šaku žita, te ga pospe unakrst po stolu, a u sredinu stavi srebrni novac. Onda stavlja na to slamu, te pokrije sve to stolnjakom. Sada postavi na jedan ugao kruh, koji će se jesti na novu godinu, pa to sve pokrije sa još dva stolnjaka. Na stol se metne posuda sa žitom te se unutar utakne svijeća, koja će gorjeti čitavu noć. Gazda donese sada lanac pa opaše njime noge stola, da bude u kući sloga, pa metne pod stol konjske hamove, ralo od pluga, bič, svoju torbu, da bi na sve te stvari došao blagoslov božji. Kada je to sve svršeno, sjedne društvo k večeri, kod koje ne smije manjkati meda. Jelo nose na stol samo muškarci, a uz svaku zdjelu govore spomenuti pozdrav. Kada dodje na stol grah „na suho“, uzme gazda jednu šaku, te ga baci po sobi, vičuć: „Pico! Kukmasta, šarena, capasta, bela, crna!“, a to za to, da se mladina ne razhadja od kuće. Prije nego počnu jesti, „pûču“ svi po redu ispod stolnjaka slamke, pa koji „ispûkne“ najdužu, onaj će na proljeće sijati lan, da bude dobar. Pobožna gazdarica uzme svete vode i tamjana te obilazi, kadeć i škropeć sve prostorije u kući. U razgovoru, koji se obično vrti oko slutnja o budućoj godini, dočekaju polnoćku, i onda sve, osim jednoga, koji će paziti na kuću, polazi k misi.

Božić. Sa polnoćke trče i žure se mlade mome, koja će brže prispjeti kući, jer ta će biti najmarljivija. Brižne gazdarice, bojeć se, da ne bi koja susjeda uzela kokošima jaja, dodju oprezno, da se ne opazi, k uličnim vratima susjedovim i drmaju njima, govoreći: „U tebe kokodak, a u mene mâk!“ Došavši sa polnoćke, svi jedu malo hladetine, te legnu na slamu, jer te noći ne smije nitko spavati u krevetu. Rano u jutro nosi jedan muškarac „dar vodi“. Uzme

jedan kolač, zatim jabuku i soli, pa to baci u vodu (zdenac), govoreći: „Ladna voda, ja ti dajem dara, a ti meni srečicu i zdravja“.

Stjepanje. Rano u jutro na Stjepanje uhvati gazda kokota i gusaka, te ga napaja rakijom, da bude „kuražniji“. Na taj dan idu jedni drugima u pohode te se primaju gostovi, jer na božić nije slobodno odlaziti od kuće. Onaj, koji prvi dodje u kuću, zove se „poležaj“. Pod njega metnu jastuk, omeću ga kudjelom, a to sve za to, da kokoši bolje sjede, te ga počaste svim najboljim, što u kući imade.

Na *Ivanje* iznosi se slama iz sobe, te se ovija oko voćaka, da bolje rode.

Na *novu godinu* ne smije ni jedan ukućanin u jutro vidjeti svijeće u sobi, već vani, da bude zdrav i svjež. Svijeća se odnese na zdenac i tu se zapali, pak se svi skupe i grabe vodu za umivanje. U vodu baci svatko bilo srebrni novac bilo jabuku, da bude bijel i rumen, zdrav i veseo čitave godine.

c) Bilješke iz raznih krajeva.

Priopćili M. Zorić, I. Milčetić.

Božić je u *Kotarana* pored crkvene sasvim porodična svečanost, jer ne dolaze niti polaze u gostove. U oči božića Kotarac ispeče prase pa ga drži cijelu noć nad badnjakom. Ovo je dug i debeo panj, koji gori za vrijeme božićnih svetaca do Bogojavljenja. Na badnjak ljudi cijelu noć ne spavaju, već jedu i piju do ponoćnice. I otočani imadu badnjak na ognjištu. *(M. Z.)*

U *Dubašnici* (otok Krk) svaki *kmet* (seljak sa svojom kućom i zemljištem) pripravi na badnjak velik *krlj* (panj), koji gori cijelu noć. Gospodarica (domaćica) kuha ove večeri pored ostalih jestvina u posebnom loncu sočivo svake vrsti — samo običaja radi, jer na stol dolaze bolja jela: slane ili friške ribe, bakalar itd. Na božić obuče ili obuje svak nešto novo, još nenošeno; inače se može onomu, koji nema na sebi nikakve nove stvarce, zavući guž u zadnjicu . . . .

U *Kraljevici* (hrv. Primorje) bace onom krlju na ognju nešto jela i vina, nadajući se, da će im sva drveta (voćke) obilno roditi. *(I. M.)*

Prporuša.

Priopćio I. Milčetić.

a) *Dubašnica u Istri.* Kada zavlada velika suša, ide po Dubašnici (na Krku) *prporuša.* Dva se na ime mladića dogovore pa obilaze sva sela. Jedan nosi „vrnju" (košaru), u koju će metati primljene darove, vodeći drugoga (t. j. prporušu), koji je sav tako zaogrnut papraću, da ništa ne vidi. Pred svakom kućom, u kojoj nema žalosti, pjevaju ovu pjesmicu:

Prporuša hodila,
Službu boga molila.
Dajte sira, dajte jȃj,
Da nam bog da mladi dȃž,
Od šenice višnji (ili „vičnji") klȃs!
A ti, bože vični,
Smiluj se na nȃs!

Sada bace ukućani na prporušu „sić" (bakrena posuda za vodu, talij. secchia) ili kabao vode, gdjekoji „ocidnice",[1] pa udijele koje jaje itd. Narod vjeruje, da će pasti kiša nakon trećeg dana, što je prporuša hodila po selima. Čini mi se, da je već nestalo prporuše i na otoku Krku, a bijaše još nedavno poznata svuda po zapadnim stranama hrvatskog naroda, dok je po drugim krajevima živjela *dodola.* Nego i za dodolu već malo gdje znadu. Tako mi piše iz Vir-Pazara g. L. Jovović, koga sam pitao, da li još Crnogorci poznaju koledu: „Koleda, pravo vam reći, ne znam šta je; ako nije ono: kad mala djeca i djevojčice za vrijeme suše ljeti idu po ulica drvenijem krstovima, što sami načine, idu gologlavi vičući: „„mi krste nosimo, mi boga molimo, a u boga prosimo, da ni bog dažda dâ — gospodi pomiluj!"" Toga je kod nas vrlo malo i bilo, a ima 25 godina nikako se ne praktikuje".

Evo kratkog opisa prporuše u dubašljanskom narječju, kako mi je opisa neki seljak pred kakovih 15 godina. „Prporuša rê (gre),

[1] „Ocȉdnica" je voda, kojom operu žene tanjure, zdjele, lonce itd. U Varaždinu kažu tome „šćava", koja se daje svinjama.

kad je velika suša, od selä do selä, od küće do küće na sake vrâta, kadì govori: „Prporuša hodila itd.“ Onträt (onda) hìte nä ǹjega jedan kabâl vòde, kaköve jê. Oni od kuće, kadì pride, al mu daju dvi jâja al slanìne; ali čagöd mu daju za žîvit, tô zàme i jide ća. Prporuša grê sporadi toga, da nas bog pomore z dažjên. Kada prporuša grê òkolo, treti dân je dâž“.

b) *Iz srednje Istre.* Kada zavlada ljeti suša, mladići u Čepićima pomeću na se zelena granja, pa idu pod prozore djevojaka, pjevajući ovu pjesmu:

Preporuči hodili
Iz Prepora grada.
Kuda hodili,
Tuda Boga molili,
Da nam Bog da dažda,
I crljenoga masta,
I šenice bilice,
I svake dobre srećice.
Šenica narodila,
Dica nam prohodila,
I šenicu pojili,
I dicu poženili.
Skupi, Bože, oblake,
Hiti božju kapljicu
Na ovu svetu zemljicu! Amen.

Djevojke po tom bace na prporuše vode. Ljudi kažu, da domala padne dažd. Ovaj je običaj postojao i u zapadnoj Istri, te u Abrigi blizu Tara još ima ljudi, koji ga se sjećaju. Na Poreštini (okolica grada Poreča, talij. Parenzo) još su poznati odlomci gornje pjesme. *(Iz zbirke Stj. Žiže[1].)*

[1] Uredništvo čestite tršćanske „Naše Sloge“ počet će skoro izdavati u podlistku zbirku hrv. nar. pjesama, koju je sabrao po Istri i po kvarn. otocima Stj. Žiža, učitelj u Rovinjskom Selu. Iz te zbirke potječe ono, što se ovdje kazuje o prporuši iz srednje Istre.

Moba i spreža.

(Vrbova u Slavoniji.)

Priopćio M. Kurjaković.

a) Pod imenom *mobe* razumijevaju se kod nas u Vrbovi (Slav.) gospodarski poslovi, koje će mladež obavljati gospodaru besplatno, samo treba, da im to gospodar stavi do znanja. A dolaze najradje zato, da si dadu srcu oduška, da se naime napjevaju i da čuju kojekakvih novica, a što je najglavnije, da se može mladež tom prilikom sastati i srce si dvoriti. Mobu saziva gazda većinom za komušanje (kominjanje, perušanje) kukuruza, koje se obavlja večerom do u kasno doba noći pred svjetlom u kakvoj komori. Mobu[1] saziva gazda i kad je berba. Onda se puca iz kubura, a gazda se mora pobrinuti i za pečeno janje. Prigodnih pjesama za to nema, već se pjevaju obične.

b) *Sprega* ili *spreša* je dobrovoljan usmeni dogovor dviju ili više zadruga, da će si pripomagati pri gospodarskom poslu naročito pri oranju kroz cijelu godinu. Ima bo seljaka, koji nemaju dosta tegleće marve, pa se udruže dvije ili tri zadruge, te dade svaka u zajednicu po koje marvinče, i tako oru „poredom".

Da bude ugovor svečaniji, mora se potvrditi uz pun stol. U tu svrhu odrede ugovarajuće stranke jedan dan, kad će se častiti. Časte se u kući onoga, koji je brojniji zadrugarima, ili kako već odrede. Druga stranka pridonese takodjer hrane i pila. Gozba se počima subotom u večer, al običnije zajutarkom u nedjelju ili u koji drugi blagdan. Gozbi prisustvuju svi članovi obiju stranaka, a nastavlja se uz veselo pjevanje i plesanje do kasno doba noći. Obično pozovu se k gozbi i odličniji ljudi iz sela i starci iz susjedstva. Uz to se pjevaju obične narodne pjesme, jer za tu zgodu nemaju prigodnih pjesama.

---

[1] Krčani ne poznaju riječi „moba", no ona doista postoji, jer susjedi susjedima samo za jelo i pilo pomažu „bȋliti" (komiti) kukuruzu, „trti" (nogama) „hajdu" (heljdu) i proso. Slično i u kajkavaca. *I. M.*

Koleda.

a) Praputnik u Hrvatskoj.

PRIOPĆIO J. BUJANOVIĆ.

Koledva je poznata po svem hrvatskom primorju. Mladići se na Stjepanje poslije mise skupe pred crkvom, gdje ih čekaju „sopci“, igrajući „mantinjadu“. Sada idu od jedne kuće do druge, gdje ima djevojaka. Svaka bi se djevojka uvrijedila, kad je ne bi pohodili. Pošto isplešu dva tri plesa, dobiju dvije tri butilje vina ili dar u novcu (50 novčića do jednog forinta). „Koledvači“ jednoga sela ne idu svi zajedno, nego se razdijele u više „kumpanija“, pa posjete i susjedna sela. Na novu godinu prirede sjajan objed, na koji pozovu i djevojke, koje su najviše priložile. Za objedom slijedi ples. I mladi muževi „koledvaju“, no oni obilaze kuće samo da se napiju vina. I djeca koledvaju: manja sabiraju smokve, orahe itd., a veća novce. Odrasliji imadu sa sobom „vidulice“, te posjećuju svoje vršnjakinje, s kojima plešu. Koledvači pjevaju i neke pjesme, koje su poznate po primorju, a na kraju kažu: „Dajte ča god koledvačem!“ Slijedećega dana koledvaju djevojčice, pjevajući ovu pjesmu:

Vimo, vimo, ki dan danas!
Bog se j' rodil Isus za nas,
Marija ga deva rodi.
Muku j' trpel od Pilata,
Krv je prolel čista zlata.
Ja san čista devojčica,
Marijina Levestica!
Mane j' Isus prsten dara,
Prsten dara, ma darova (?).
Se (své), ča san ga zaprosila,
To san z njega izmolila,
Kako sprosi saka duša
Od našega Spasitelja.
Spasi, Bože, duše naše
Za preslavno ime Vaše!
Sada budi, Bože, faljen
I z Marijun navek, amen.

b) Kotari u Dalmaciji.

Priopćio M. Zorić.

Koleda sastoji se u tome, da nagomilaju mnogo slame ili drva pa ih ispred kuće užgu. Društvo se skupi, zakolju ovna ili janje, pa uz rujno vince jedu pečeno meso, skaču okolo kolede i preko kolede (vatre.) Nakon toga jedan od njih navuče na se odrtu kožu, pa ide sa cijelim društvom od kuće do kuće, vičući: „harač, harač!“ Svak im dadne novčić, dva i više, a oni te novce upotrebe, da se dalje vesele.

c) Istra.

Priopćio I. Milčetić.

Čudnovato je, kako se neki narodni običaji najduže održaše u Hrvata na jadranskom moru, gdje je naš narod najviše izvrgnut utjecanju tudjeg jezika i prosvjete. Tako je s *koledom*, koja još prošloga vijeka bijaše jamačno poznata svima Hrvatima i Srbima. Po hrvatskom Primorju i po Istri danas se pod „koledama“ (koledve, koledvice) obično razumijevaju pjesme, što se pjevaju uz božić i novu godinu, a većim su dijelom pobožne i donekle čestitke. Prava koleda s osobitim obredima još ipak nekako životari na otoku Krku (vidi moj članak u „Viencu“ od god. 1890. br. 7. i 8.). Iz spomenute Žižine zbirke (v. „prporuša“), koja je sada u mene, priopćujem evo jednu koledsku pjesmu, koja se pjeva na Zminjštini (talij. Gimino) u Istri „na viliju“ (lat. vigilia = u oči) novoga ljeta, a varijanta je pjesme, koja se još nedavno pjevaše — koliko sam doslije utvrdio — od Save do Spljeta i do Trsta, prelazeći i u Kranjsku. Pjesma glasi:

Fiolè, fiolè! stani gori,
Novo lito gre.
U vašem je vrtlu jedan cer,
Bog vam živi vašu kćer!
Fiolè, fiole! stani gori,
Novo lito gre.
U vašemu vrtlu je jedna mažurana,
Da je vaša divojka namurana[1].
Fiolè, fiolè! stani gori,
Novo lito gre.
Stani na stolicu,
Popadi kobasicu;

[1] Zaljubljena; talij. innamorata.

'Ko je malo jena,
Popadi dvi;
'Ko su malo dvi,
Popadi tri!
Fiolè sad vas pozdravlja,
Da vam Bog da zdravlja.
Stani gori gospodar!
'Ko neš stati stari,
Stani gori mladi!
Popadi bukâ,
Utoči fiolam
Jedan bukâ vina;
'Ko je malo jedan,
Utoči im dva!
Gospodara pozdravljam,
Gospodaricu kako kraljicu!
Fiolè, sada novo lito gre —
Drugo do k litu novo lito nam ne gre.
Fiolè, fiolè! novo lito naprid gre.

Nadam se, da ću do skora prikazati u ovom zborniku historijski razvitak kolede.

Vjera u osobita bića.

1. VUKODLAK I KRSNIK.

a) Bilješka o vjerovanju u vukodlake na otoku Pašmanu god. 1403.

Priobćio V. Klaić.

Zadranin Pavao Pavlović, koji je na koncu 14. stoljeća i na početku 15. bio načelnik grada Zadra, pripovijeda u svome „Memorialu", kako je u junu 1403. na susjednom otoku *Pašmanu* u mjestu „Othus" umrla neka žena Priba, pak se onda prometnula u vukodlaka i uznemirivala sav otok, dok nije Pavao Pavlović na molbu otočana u julu dozvolio, da joj se grob razkrije i u srce turi klin ili kolac (cugnus, cuneus). Po tome sudimo, da se je ne samo na otoku Pašmanu, nego i u samome gradu Zadru tada vjerovalo u vukodlake.

Zanimljivo je još konstatovati, da je otok Pašman u 15. stoljeću imao samostan Franjevaca, dakle da je bilo svećenstva, koje je moglo praznovjerni puk odvraćati od toga vjerovanja u vukodlake. God. 1460. dne 12. siječnja činio je oporuku „dom Petar sin Mikule Kršavića, a parohijan v Sustipani Luci Velom otoci", u kojoj je medju inim zapisao „fratrom na (otoku) *Uglan* 20 libar"; — zatim „jošće na *Pašman fratrom* 8 spudov vina i 8 k. muke" ... (Kuk. Acta croatica, pag. 87).

Priobćujem sada doslovce pričanje Pavla Pavlovića:

— „*1403.* de mens. Junii in insula *Pasmani* in loco dicto *Othus* quaedam mulier *Priba,* nomine, postquam moriretur, et sepulta esset in eadem insula, per plures ibi existentes visibiliter visa est, et maxime per quamdam aliam mulierem, quam ipsa mortua manu propria verberaverat, et nisi exproclamasset adiutorium et cucurissent gentes, quae prope erant, quasi interficiebat ipsam, qui adcurrentes viderunt eam, et exclamantem verberatam, et excapillatam,

nec viderunt quemquam circa ipsam, sed dixit eis, quod visibiliter, et vidit, et cognovit ipsam, quae mortua plures et plures novitates fecit in domo q. Venturini de Cesena ibi existente, et demum coadunatis pluribus rebus, et massariciis d. domus in loco ubi expiravit in eadem domo imposuit igni, et nisi quidam insularii nocte ibi prope dormientes iam in aurora intrassent domum praedictam et extinguissent ignem combussisset domum cum omnibus rebus, et multas alias novitates fecit per insulam, ita quod prae timore ibi in propinquo homines praesertim nocte non audebant morari, de quo die Veneris Julii prox. seq. me (Paulo de Paulo) ibi existente D. D. Jacobo de Radunch et Blasio de Soppe Rectoribus Jad. per filios d. Venturini s. Petrum et Johannem, et per plures insulanos querimonia porrecta extitit, et petita licentia, ut possent *sepulturam excoperire, et infigere cugnum*[1] *in pectus eius,* quo ad praedicta iam cessaretur, quibus hoc concessum extitit".

Memoriale Pauli de Paulo
(Lucius, de regno Dalmatiae et Croatiae, pag. 436.)

b) Krk i Kastav u Istri.

PRIOPĆIO I. MILČETIĆ.

Kakogod što su viške i more zlobne žene, tako su *kudlaci* (vukodlaci) opaki muškarci. Puk vjeruje, da svàki rod (pleme) ima po jednoga kudlaka i po jednoga *krsnika*. To su dva protivna bića. Kudlak nastoji oko toga, kako će ljudima nauditi, a krsnik, kako će ih obraniti. Oni se umiju prometnuti u svakojake životinje, ponajviše u praze, volove ili konje. Kudlak je obično crne, a krsnik bijele ili šarene boje. Kudlak napada čovjeka noću, da ga plaši, bije, pa i umori; no u tom već priskoči krsnik, te oni zametnu ljuto kreševo. Konačno iznese pobjedu krsnik.

Nema seljaka, koji ne bi vjerovao u vukodlake; dapače malo imade starijih ljudi, koji ga nijesu vidjeli. Neki mi seljak pričaše ovo: „Vraćao sam se noću od „ponikve"[2] kući, kad al eto na nekoj lokvi opazim crnoga praza, koji mi stane na put. Iznenada dotrči šaren praz, pa oni bij se i tuci do zla Boga. Isprva mišljah, podleći će šareni, no konačno ovaj dokotura crnoga u lokvu i ondje

[1] cugnus, cuneus = instrumentum ferreum ligneumve findendis lignis et aliis usibus accommodum. Du Cange, glossarium mediae et infimae latinitatis.

[2] Jezerce izmedju Dubašnice i gradića Krka.

ga zaguši. Drugi dan sretne me moj prijatelj na putu i reče mi: da nije bilo mene noćas, ti ne bi bio više živ! Postavi svoju nogu na moju desnu! Ja učinim tako i čujem, kako zvone zvonovi grada Spljeta. Tada moj prijatelj — krsnik — primjeti: ovo ti zvone uza sprovod onomu noćašnjemu crnomu prazu — kudlaku". — Kudlak najviše jada zadaje ljudima poslije svoje smrti. Ako puk sumnja o nekome, kada umre, da je kudlak, prerežu mu ljudi žile ispod koljena, prije nego ga u grob polože. Misle na ime, da ovako ne će više noću hodati ni svijet kinjiti. Zadnji kudlaci u Dubašnici bijahu Čoporići iz sela Turčić.[1] Ja sam poznavao jednoga od tih Čoporića. Bijaše šepav — pouzdano svjedočanstvo, da je kudlak! Živo se još opominjem, kako sam u djetinjstvu prolazio sa nekim strahom pokraj njegove kuće. On se je ipak za života riješio svoga zloduha, ispovjedivši se. Od toga vremena nema više u Dubašnici kudlaka, jer su ih popovi izagnali. Djed ovoga Čoporića bijaše i po smrti kudlak, te je noću ljude mučio i kvara im činio. Da ga se Dubašljani oproste, raskopaše njegov grob i zabiše noću trnje od gloga u njegovo tijelo. To se desilo u prvoj polovici ovoga vijeka.

Vukodlakom, pričaju Kastavci (Spinčić),[2] postane čovjek, rodjen u nekakoj opni. On dakle nije kriv, što se rodio vukodlakom. Kastavci vjeruju, da se vukodlak pretvara u konja, u žabu, u čovjeka visoka 100 hvati itd.; ipak se on javlja najčešće u obliku mješine, koja se valja po putovima, strašeći ljude. Nekoga mladića proganjaše noću takav mijeh, no on ga udari nogom, a mijeh se prometne u velikoga konja. Mladić ispali sada pištolju, držeći je naopako (kada bi je držao pravo, ubio bi sâm sebe), a konj pade mrtav na zemlju. Drugog dana ležaše na istom mjestu — mrtav starac, bivši vukodlak.

Kastavci poznaju takodjer *kresnike,* koji su za to na svijetu, da brane ljude od vještica: jedan vrijedi za deset vještica. Kada ih kresnik svlada, ne će biti one godine tuče; inače će tuča sve poharati. *Skrstnik* ili *krstnik* (Vrbnik, Spinčić) ugledao je ovaj svijet pod kapicom od kože. Ovu kapicu osuše i dadu djetetu, da je s kakim jelom pojede. On zameće boj s vješticama i s „naturaščinom". Njemu ne mogu nauditi zli duhovi, dapače pred njim bježe, jer ima uza se nož sa urezanim Isusovim imenom. Krsnik ne smije nikomu odati tajne, da je krsnik — inače bi umro.

---

[1] Zabilježeno oko godine 1880.

[2] Iz bilježaka prof. Vj. Spinčića.

U Vrbniku znadu i za *naturašćinu:* to su zlodusi u podobi životinja, pred kojima treba da čovjek bježi, a preteku li ga, umrijeće za nekoliko dana. Naturašćina katkada noću svira i pleše.

c) Praputnik.

Priopćio J. Bujanović.

Ako se dijete rodi pod kapicom, u popovskom odijelu ili samo u košuljici, tada ono postane navršivši 21. godinu *kresnik*. Kresnik se pretvara kao i vukodlak u razne životinje, većinom u bijele, te je ljudima zaštitnik. Kresnik, osobito onaj te je rodjen u popovskom odijelu, razumije svašta, osobito znade liječiti i blagoslivljati. Biti kresnikom nije sramota. Kada vukodlak umre, postane *medovina*. Medovina dolazi u kuće, pojede i popije sve što nadje, strašeći ljude. Ako se medovini zabiju tri čavla u glavu, ne javlja se više.

d) Vrhgorac u Dalmaciji.

Priopćio I. Ujević.

Vukodlaci se mogu probosti samo štapom od crnoga trna. Oni su mješine, napunjene krvlju, bez kosti. Vukodlaci mogu svagdje unići. Oni čine zlo. Moraju ipak doći u svoj grob, kada zvoni u jutro zvono na pozdravljenje. Skitaju se od zdrave Marije do zdrave Marije. Prikazuju se u raznim oblicim, ali jih ne može svatko vidjeti, pa plaše ljude. Kad prodje jedna godina poslije njihove smrti, ne plaše više nego podju sasvim u pakao.

e) Kotari u Dalmaciji.

Priopćio M. Zorić.

O *vukodlaku* vele Kotarani, da je on duša nekog pokojnika te se skita po svietu, strašeći ljude i škodeći njihovu zdravlju. U isto doba misle, da je vukodlak vrag, jer mnogim uzrokuje smrt a mnogim neizlječivu bolest. Vukodlak se javlja u obliku čovjeka ili životinje (pseta, koze, magarca, konja i mačke).

f) Koprivnica.

Priopćio R. Horvat.

Vukodlak je zaklet čovjek, koji je postao pô čovjeka a pô vuka. Vukodlak lovi ljude, pa ih jede, a može da dodje i u kuće.

2. VJEDOGONJA.

Kotari u Dalmaciji.

PRIOPĆIO M. ZORIĆ.

Vidogojom[1] zovu u Kotarima one te znadu prošle i buduće stvari. U vidogoje traže lijeka za bolestnika, pa on nešto moli nad bolestnikom, križajući po cijelom tielu. Vidogoja to radi za plaću. On često odnosi bolest, ali kadkada i navlači iz zavisti ili koristi svoje radi. U vidogoje su zločeste oči, s toga se s njime ljudi nerado sretaju, da ih ne bi očima ustrijelio. Vidogoje ne mogu letjeti ni prometati se kao vještice, jedino su kadri nametnuti i dignuti zlo.

3. MRAK I BUČAN.

Otok Krk.

PRIOPĆIO I. MILČETIĆ.

U Dubašnici na otoku Krku majke straše djecu, ako ne budu dobra, da će ih *bučȃn* odnijeti. Više nijesam saznao o tom tajanstvenom biću. Poznatiji je „*mrȃk*". To je gorostas, koračajući od drveta do drveta i od krova do krova. Zlo onome te prodje ispod njega. Ako zamahneš silom prema njemu, nestat će ga. Velika je lijenština te obično miruje. Djecu grabi i nosi daleko od kuće.

[1] U Boci govore *vjedògonja* i *jedògonja*. Kotarani su ikavci štokavci. Oni govore: vira, lipo; dažd (rjedje kiša), štap („šćap" primorci i otočani), medja, pošao itd. Pravoslavni su po Kotarima jekavci, te govore: vjera, lijepo. U jednih i u drugih se čuje *rist* mj. *nerast*. Kotarani zovu oca obično *ćale,* rijetko *ćako,* kažu *male* mj. majka, *neva* mj. nevjesta. Neva nikada ne će zvati djevera po imenu, već *drago, o drago,* drugog djevera: *mile, o mile;* trećeg: *ranko.* Otočanke zovu svekrvu svekrvom, svekra svekrom, a Kotarkinje uvijek *ćale, male,* rijetko *ćako, majko.* Rodjake, muške i ženske, do devetog koljena zovu bratom, sestrom, odnosno didom, babom, stricem, strinom, ujcem, ujnom, tetkom (tetak, tetka); dok će otočani reći svakomu ono što jest u rodu: svekru svekar itd. Kotarani se obično u rodu i ne žene, a malo kad i u istom plemenu, ako ono broji i trideset obitelji; dok se otočani žene i udavaju u trećem, nerijetko i u drugom koljenu.

4. MALIĆ.

Priopćio I. Milčetić.

„Malić“ je obijestan dječak s crvenom kapicom. On u opće samo straši, a ne nanosi štete. Noću baca kamenje, te ono zviždi čovjeku oko ušiju, ali ne će nikoga udariti. On znade prijetiti; kadkada će se s čovjekom i porječkati, da ga draži. On će, kada ljudi melju uljike u tošu,[1] neprestance otvarati vrata, ma koliko ih puta oni zatvorili.

Malić straši čovjeka, ako zaspi na polju ili u šumi; on će i ribarima, koji ga vide kao neko tele skakati po stijenama, pokraj mora, zaplesti mreže. O njem još vjeruju, da ljudima nosi novaca, pa ga moraju u tom slučaju osobito dobro hraniti. Takovi ljudi zapisaše svoju dušu vragu, jer se ne mogu više oprostiti malića.

O postanju malića pričaju u Puntu na otoku Krku: Hrani crnog „peteha“ (pijevca) sedam godina pa će snesti jaje, koje obavij crnom svilom i nosi ga pod pazuhom devet mjeseci. Tada će se jaje raspuknuti, a iz njega će skočiti — malić (malik) sa crvenom kapicom, koga treba da dobro hraniš, pa će ti donositi iz mora blaga, koliko hoćeš. „Poznam[2] mornara iz Punta, koji redovito plovi sa svojom ladjom („bracerom“) izmedju Rijeke i Punta, poznajući svaki grm „pod otokom“ (tako zovu kraj od rta sv. Jurja do Malinske), pa se samo u najvećoj pogibli zaklanja u neku lučicu kraj sv. Fuske, jer ovdje malić razvezuje konope s kraja . . .“ Malić je okretan poput vjeverice, veseleći se sâm svojim vragolijama. On se javlja visokim, jednoličnim urlikanjem.

U Vrbniku[3] kažu, da *malik* (i *maličić)* prima i podobu zeca. On se javlja kano dječak s crvenom kapicom nakon sunčanog zahoda, a kano zec samo noću. Čovjek za njim trči, a malik se smije.

5. ORBO (ORKO[4]).

Priopćio I. Ujević.

Njega drže oko Vrhgorca za nekakova magarca, kojega isto svatko ne može vidjeti. On se može učiniti malašan kao mačka i

---

[1] *toš* = mlin za uljike.

[2] Ovo mi je iz Punta priopćio g. pop Frane Žic.

[3] Iz bilježaka prof. V. Spinčića.

[4] *Orbo* talij. slijep; *orko* je svakako poteklo iz grčkoga Διὸς Ὅρκος. Po Istri i po Dalmaciji često govore Talijani kletvu (u dialektu): „orco de dio“.

velik kao najveći brijeg. On sam želi, da na nj tkogod uzjaši, pa kada uzjaši, on se učini kao brijeg, te čovjek ne može sjašiti, a on ga odnese nevjerojatnom brzinom s jednoga mjesta na drugo i tu ostavi. Ipak njega mogu usilovati, da ih povrati na ono mjesto, odkle ih je i ponio.

6. PASOGLAVAC.

Priopćio Drag. Hirc.

U sv. Petru kod Ludbrega pričaju, da je pred selom bila nekoć velika močvara (berečina). Dok je Turčin Hrvatskom vladao, bio je nekaki *pasjan,* koji je izgledao sasvim kao čovjek, samo je imao pasju glavu. Hvatao je ljude, no najvolio je ženama odgristi sise. Ljudi su, bježeći pred njime po berečini, bacali pred sobom daske, da lakše uteku.

U Velikom Trgovištu (Zagorje) zovu pasoglavca *pesjak.* „Ima — kažu — jedno oko sredi glave; hudi človek, koj kršćane lovi, jede i ob tom žive“.

U Slatiniku kod Broda na Savi zovu pesjaka *pasjoglavac.* Ima pasju glavu, jedno oko i rep. Jede kršćane i nalazi se u mračnoj zemlji. U Rusiji uvijek topovi pucaju, da ne uzmogne k nama.

U Selištu u Moslavini zovu ga *songlav.* U Babinoj gredi plaše djecu pasoglavcem, a pričaju da su mu noge od vratila; dočim u Strizivojnoj kažu, da ima pasju glavu i konjske noge, i da je jeo svijet.

Jedan seljak iz Gornjih Boraca kod Daruvara pripovijedaše mi o pasoglavcima, da ih ima u mračnoj zemlji, a pred njima da se može čovjek sakriti u konjsko djubre, jer ga drukčije nanjuše. Tu mračnu zemlju čuva vojska, da ne prodju k nama, već u Rusku carevinu. U toj mračnoj zemlji ima dragoga kamenja. Pasoglavci odvedoše onamo čovjeka, nu taj je utekao i odnio dragoga kamenja, i tako se naš narod uvjerio, da ga ondje ima. Toga čovjeka htjede da uzme pasoglava žena, nu jer bijaše posljednja, pobjegne joj.

U Markušićima u Žumberku znadu takodjer za pasoglavca. Velik je kao čovjek, tijelo ima čovječje sa četiri noge. Glava mu je kao u psa a na vrh glave jedno oko.

7. VILE.

a) Kotari.

PRIOPĆIO M. ZORIĆ.

Naš bi se težak odrekao vjerovanja u svako biće, da li o vili nikako pa nikad. Ona je za nj osim Boga i svetaca uzor-biće, lijepa djevojka, moguća (dapače svemoguća), bogata, pitoma, milosrdna i vidljiva onome, kome hoće da se smiluje i da mu dobro učini. Vilino pribivanje jesu visoke planine i prostrane pećine. Vile uzimlju momka, kad ga hoće da imadu za muža, a on tada postane *vilaš*. One dolaze sirotam u pomoć, zalutalom putniku pokazuju stazu, vojniku osnaže desnicu, dijete uspavljuju u kolijevci i t. d. Kod Dragova nalazi se oveće brdo, kojemu kažu *zlatno brdo,* u kojem ima pećina, a u njoj okamenjene cjedotive vode, pak o tom pričaju otočani, da su trublje, kojima su se ondje dozivale vile, da si dijele zlato, Turcim oteto. U Visočanim ima jedan ponor, koji ispod pećine ima sa strane kao neki puteljak, sa kojeg se izlazi ispod zemlje povrh ponora nad drugom pećinom, gdje, kažu, drže vile svoje sastanke, a ponor nazivlju „vilenjak“.

O vilama pripovijedaju otočani ovu priču.

Jednom nadje čovjek, obradjujući svoju njivu, bijelu zmiju. On je udre štapom po glavi, ali ranjena zmija uteče u plot. Iza godine dana ode isti čovjek u Loret (Loretto u Italiji), da izvrši svoj zavjet. Blizu Loreta sretne ga mlada gospodja, koja će njemu: „Poznaš li ti mene?“ „Kako da te poznam, kad te ne vidjeh nikada!“ „Ti me dakle ne poznaš?, reče opet ona; sjećaš li se onog dana, kad si radio na njivi? Nijesi li vidio bijelu zmiju, te si je udario, da je ubiješ? Pogledaj mi oko; nisi li ga ti ranio?“ Čovjek se prestravi, kad je to čuo i opazio ranjeno oko, no gospodja mu brže bolje reče: „ne boj se, ne ću ti se osvetiti, već primi ovu svilenu kanicu (tkanicu, pojas) i podaj je svojoj ženi“. Čovjek primi kanicu i ode za svojim poslom. Vrativši se kući, pridade ženi kanicu, ova je opaše i u isti čas pade mrtva na zemlju.

U Kotaru čuje se ova. Jednom dječko izgonio blago na pašu. U gustom gaju susretne mladu djevojku, koja će njemu: ajde, dječko, kući, pa se vrati pred večer po svoje blago, a ja ću ti ga čuvati. Tako čineći za godinu dana vila će opet njemu: ti lezi i spavaj, ja ću tebi čuvati tvoje blago. Kad bi se dječko probudio, našao bi oko sebe svake fele jića i pića, čim bi se okrijepio. Kad dječko

ponaraste, omili mu mlada djevojka i započe joj govoriti, da bi za nj pošla. Vila privoli, združe se zajedno, uzdignu visoku kulu u srijed Kotara. Od njih da se porodi Smiljanićevo pleme, a u narodu se pjevaju pjesme o junacim Smiljanićima. Tako „ganjaju"[1] po Kotaru babe i „planduje" (sic!).

b) Koprivnica.

PRIOPĆIO R. HORVAT.

To su lijepe djevojke, koje vode svoje kolo po gorama kod voda. Nevina čovjeka rade povedu u svoje kolo pa mu znadu smesti i pamet. Od kako pastiri i kočijaši pucaju bičem, ostaviše nas vile, jer one ne podnose onog pucketanja.

8. VJEŠTICE.

a) Kotari.

PRIOPĆIO M. ZORIĆ.

Vještice su zločeste ženetine, koje se rode pod zlom zvijezdom. Vješticom ili vještakom (vještcem?) može postati dijete, ako pop prigodom krštenja ispusti koju riječ ili koji dio obreda. Zadaća je ovih bića, da zlo čine ljudima, n. pr. kad se digne oluja, vještice iz oblaka siplju krupu; kad se kojoj ženi uznedadu djeca, govore, da ih vještice „izidu". Vještice primaju svakojaka obličja.

Još živi stara čestita i vrlo bogata žena, koja mi pričaše ovo. Jedne noći iza moje udaje čula sam u istoj kući, ali u drugoj sobi, gdje je spavao moj djever, čudno čevrljanje, koje je prestalo oko ponoći. U jutro ne nadjosmo toga mladića a moga djevera. Idemo od susjeda do susjeda, ali njemu ni traga ni glasa. Kad pred noć, vozi se ladja, a u njoj sjedi na krmi pop. Ladja se približi kraju, a ljudi se čudom začudiše, kako je ovaj mladić postao popom; on se iskrca i ode ravno kući, vas uzbunjen. Rodbina uzme da ga pita, što se to zbilo te on dolazi preko mora kano pop, a mladić ispriča ovo: „Kad sam spavao, opazih u sobi pet mladih žena, koje se dogovarahu, kada će i kuda na put, pa odlučiše, da idu na otok Mulat, gdje ih čeka njihovo društvo. Namažu se nekom mašću i nestade ih. Ja pomislih tada: a da se ja namažem, hoću li i ja

[1] Po Akademijskom Rječniku ga*n*ati = gatati, ganka = gonetka.

za njima? To promislio i učinio. Kad se razdanilo i sunce podiglo, nadjoh se gol usred sela Mulata". Seljaci se čude, raspituju, no ništa ne vjeruju, te prijaviše župniku, što su vidjeli i čuli. Nadodje župnik i upozna mladića, koji bijaše njegov kućni prijatelj. Odvede ga svojoj kući, obuče ga u svoje odijelo, pogosti i odpremi na ladji u rodno mjesto.

b) Vrhgorac.

Priopćio I. Ujević.

Koja je djevojkom m o r a, ona je ženom vještica. I one idju noću. Obnoć uzme vještica neku šibu te udari po kominu.[1] Komin se raztvori, izadje lonac pun masti. Namaže se. Tada dodje crn ovan. Ona uzjaši na nj i reče: „Ni o drvo, ni o kame, već u Pulju pod orah!" Ako li se prevari, u zao čas po nju, jer udara i o drvo i o kame. Tamo ih se skupi na tisuće, te vijećaju, čije će srce izjesti, gdje će krupu zametnuti i t. d. Pred krupom letaju gole tamo i ovamo, a krupa za njimam (sic!). Zato u vrijeme krupe ljudi pucaju iz pušaka, u nakani, da njih ubiju, jer misle, da nema njih, da ne bi bilo ni krupe.

Drže ipak, da ne mogu naškoditi čovjeku, koji je prevalio „Isukrstove godine", a mladjemu da mogu svakomu. Drže i to, da one mogu „učarati" dijete, ovcu, kozu, konja i t. d., te da ta stvar mora poginuti. Zato i kažu: „Bože sačuvaj zlih očijuh!" — „Ne budi urok(a)!" i t. d. Neke majke, kad im je dijete težko bolestno, uzmu svijeću te izmjere dijete, koliko je dugo i koliko je široko, te tu svijeću užigaju pred Gospom, da im učuva dijete od čarih i od vještica. Cijene, da ima i muških vještaca, te da znadu svake tajne stvari; zato i kažu: „Zna kao vještac", prem da bi se ovo moglo uzeti i za: „Zna kao vještak" (čovjek, koji se u što razumije).

Proti njima nejma nikakove obrane, nego križ i molitva.

c) Otok Krk, i kajkavci.

Priopćio I. Milčetić.

Viške (vještice) ili *štrige* (talij. strega) zlobne su žene, koje se mogu prometnuti u živa i neživa bića. One su uzrok *neveri,*[2] to

[1] Talij. *comino* = ognjište.

[2] Biće talijanska riječ, jer po Primorju govore i Talijani u dialektu „neverin".

jest oluji, koja obično donosi tuču; toga radi zvone „na neveru", jer kako vještice začuju zvono, gube svoju moć. Prema tome pričaju Dubašljani (na Krku), kako su se viške u davnini, spremajući „neveru", ovako sokolile: „Àla vë, hìtimo, dokle ne počmu lâjat pci (psi) svetoga Polinâra", t. j. pripravimo hitro oluju, dok ne zazvone zvonovi sv. Apolinara.[1] Nije ih lako raspoznati, premda su sve mrkogledje. Viške, prije nego odlete, namažu se nekom mašću, koju čuvaju u loncu ispod ognjišta. Vještica dolazi na svijet pod osobitim znakovima i u osobitim danima. Na koga mrze, onoga i progone *urocima* itd. Kastavcu[2] su vještice žene u bijelom odijelu. One prave tuču, sakate ljude, kradu i t. d Gdjekoji ih je vidio i upoznao, no ih ne smjede odati, da ga ne „prekinu". Neki gledaju krivo — jer ih nagrdiše vještice. U Rakovcu (Kastavsko selo) vide ih na brežuljku Pelinku, gdje lete amo tamo kano svjećice, dok ne odlete u dolinu. One grade tuču te su mnogi našli u zrnu tuče po koju „šćetinu" ili nokat, primijesen od vještica. Tko sretne na putu vješticu, biće cijeli dan nesretan. Ako držiš tom prilikom u džepu stisnutu pest, ne će ti vještica škoditi. Vještica ostaje kod kuće, a samo njezin duh luta po svijetu (Vrbnik).

Mnogo pričaju o „coprnici" i hrvatski kajkavci. Tako kazuju, da ona čuje sve, što ljudi razgovaraju u tri župe. Coprnice grade tuču, pa za to za oluje, po svim kapelicama, koje su na brežuljcima, zvone, da rastjeraju oblake. Na svakom opet brijegu ima netko te puca u oblake blagoslovljenim prahom. Ljudi čvrsto vjeruju, da jedno zrno blagoslovljena praha rastvori u vodu 100 vjedara tuče. Zvonari i oni koji pucaju u oblake obilaze u vrijeme branja (berbe) sve pivnice, moleći koju litru mošta u ime svoje službe. Nitko ih ne će odbiti. Još pred par godina, dok je bilo dosta vina, mogaše takav čovjek skupiti do deset vjedara vina. To pucanje slušam svake godine u vinogradu na Turskom Vrhu (na medji hrvatsko-štajerskoj); a svake godine prilažem za nabavu praha (blagoslivlju ga susjedni slovenski svećenici), jer bi mi inače tuča potukla vinograde . . . Mene drže seljaci za bezvjerca, jer hoću da mu potresem vjeru u pucanje i zvonjenje.

Oko Koprivnice u Hrvatskoj (R. Horvat) vjeruju seljaci, da coprnice, stare i zločeste žene, kupe trave i prave od njih lijekove i masti. Narod ih se boji, jer mogu nanijeti ljudima velika zla.

[1] Župna crkva u Dubašnici.
[2] Iz bilježaka prof. V. Spinčića.

d) Praputnik.

PRIOPĆIO J. BUJANOVIĆ.

Tko se rodi u posljednjoj četvrti mjeseca, postane vukodlak, a ako je žensko dijete, vještica. Svoje posebne moći ne dobijaju ipak do 21. godine. Vukodlaci se promeću u svašta, najobičnije u vola, a vještice u mačke. Vještice dolaze noću kao mačke na čovjeka te ga sišu, a drugi dan mu prsa nabreknu. Ako vještica često dolazi, čovjek će je se riješiti, ako se popne na zvonik, pa si namaže prsa uljem sa zvona, koji je posvećen njegovu imenjaku. Ako se vukodlak ili vještica pojavi kano bijela životinja, nije zlo. No opasno je, ako se pokaže kano crna životinja. Kada bi tko ubio takovu životinju, mrtvac se ne bi našao na onom mjestu, nego kod kuće; a kad čovjeku podje za rukom, da ga sveže, drugovi ga osvete, te čovjeka izbiju, a on ne može pripovijedati, koji su njegovi drugovi. Nema veće uvrijede nego kada žena ženi kaže: „štrigo“ ili „vešćo“. I vještica i vukodlak mogu najviše zla počiniti, kada su kvatre. Ako staneš bos na neka mjesta, osobito na raskršća, možeš oboljeti i umrijeti. To biva od *uroka*, t. j. od masla neke vještice.

Neki čovjek dodje k zloglasnoj vještici, da mu plati dug, grozeći joj se i sudom. Dok je on u sobi sjedio i nješto pisao, skine ona sa krova dasku, udari njom po nozi, nešto izmoli i baci ju na prag. Odlazeći onaj čovjek, stane nehotice na dasku. Za četvrt sata počne mu noga oticati, te su ga kući dva čovjeka nosila. Izliječila ga je druga vještica s pomoću svojih molitava, a on je morao skakati preko motika, sjekira, grabalja, lopata, dasaka i drugih stvari, u koje je vještica hukala, nad njima molila i križala. Vještica može u sobi napraviti grašicu (tuču) u čaši vode, pa ako tko tada otvori prozor, potući će ona devet susjednih sela. U grašici se nalaze tri vlasa. Kada grmi ili kada grašica pada, meću pred vrata stolove i stolce, no tako da noge gledaju u vis.

e) Vrbova u Slavoniji.

PRIOPĆIO M. KURJAKOVIĆ.

Želi li tko, da upozna vještice ili coprnice, običaje ovako raditi. Načini podnožnjak, na komu će stajati u crkvi uz polnoćku u vrijeme podizanja. Taj podnožnjak počne praviti na Lucinje (13. prosinca), pa od Lucinja do božića radi oko njega svaki dan, makar

samo malko zatesao. Na badnjak ima biti gotov.[1] Tako će na polnoćki ugledati sve vještice, u kojih je lice i tijelo nagrdjeno, pa ako je malodušan, pobjeći će vičući i gurajući se iz crkve.

Vještica može oduzeti tudjoj kravi mlijeko, a tko hoće, lako dozna, tko je ta vještica. U to ime uzme zrelu tikvu, koja je čitava (dakle niti rezana niti dubena), no izdubitu, ne misiraču ili buču, bundevu, pa zabije u nju eksera i objesi je u dim, da se suši. Sada će se u onoj ženi obustaviti voda, te će biti prisiljena, da moli za oproštenje i da povrati kravi mlijeko.

9. MORA I POLEGAČ.

a) Krk, Kastav, i hrvatski kajkavci.

PRIOPĆIO I. MILČETIĆ.

Mora je neka vrsta „viške“. I ona prima razne oblike živih i neživih predmeta. Mora siše djeci krv ili mlijeko, a znade im izgristi i pete. U djetinstvu sam[2] čuo pripovijedati od njekog mornara o mori ovo: „Na nekoga moga druga dolazila mora svaku božju noć. Ja na oprezu, pa se jedne noći tiho približim njegovoj postelji, metnem naglo ruku na njegove prsi i uhvatim — što? Tresku! Drži je ja tvrdo u pesti i bodi da je sjekirom presiječem; no mi se ona izmakne i isčezne. Za nekoliko dana opet ja uhvatim tresku, no ne podjoh s njom na „cok“,[3] već raspretam žeravicu i bacim je u nju. Kako se ona dotakne žeravice, porazbaca mi vas oganj i pepeo, i uteče s dimom kroz dimnjak. Za nekoliko dana opet je pograbim na istom mornaru; no ne bijaše treska, već mačka, koju ja teškom mukom zatvorim i zaključam u svoju škrinju, a sve škuljice dobro začepim. Sjutradan začudim se, kako me netko po imenu zove. Uvidjeh, da je u škrinji mora pa joj se ne htjedoh oglasiti. Ona me uze tada moliti i zaklinjati, neka otvorim škrinju, e će inače poginuti. Dobro, otvorim ja polagano škrinju, al kad tamo, preda mnom stoji djevojka s tombulci i rećinami (naušnice) za uši“.

[1] Od prilike isto čuje se i u Varaždinu. I. M.

[2] Župnik M. Mužina, koji mi je već davno ovo i još koju sitnicu o dubašljanskim vjerovanjima saopćio.

[3] Panj, ili bolje čunj, na kom se drva sijeku i tešu. Potječe od talij. riječi *zocco*, *zoccolo*.

Nije lako, ali čovjek ipak može da raspozna vještice i more. Tko bi na božić noćju, misle moji dobri Dubašljani, opasao crkvu, kada je puna ljudi, predjom, no tako da je ne bi nitko opazio — dakle uz samo tlo — i zakopao pod crkvenim pragom žličicu, koju bi sam načinio od bršljana, to ne bi viške i more, koje bi se desile u crkvi, mogle iz nje izaći. Tako ih može svak prepoznati. Taj je pokus ipak, kažu, vrlo pogibeljan, ako bi na ime tko prekinuo predju. Tada bi viške i more ostavile crkvu pa onda jao i pomagaj onomu, te ih hotijaše osramotiti! On se može spasti jedino tako, da otputuje ladjom; jer viške i more mogu prijeći preko mora samo u ljupini od jajeta. To je opet vrlo teško. Viške i more može prepoznati i pop, kada se okrene uz misu k puku i progovori: „molite braćo!“ Ako on u taj čas pogleda na puk, prepozna sve viške i more, jer su one okrenule zadnjicu prema žrtveniku .... Viška ulazi u sobu, ako su vrata zatvorena, škuljicom od ključanice.

Mora (crna mačka) će se okaniti svoga posla, ako se uljem sa zvona načini na vratima spavaće sobe salamunski uzao, ili se za vratima postavi metla (Vrbničani kažu, da je dobra i igla) naopako. Moru možeš uhvatiti, objesivši za vrata teške uteze te se vrata, kada mora uljegne, odmah zaklope. Mora ne može više na polje, pa se tada digne lonac, pod kojim gori svijeća. Sada uhvate moru i odnesu je u kuhinju, gdje oganj gori. Videći mora, šta će s njom biti, udari moliti, da joj se smiluju, pa da ne će više dolaziti. Pošto mora obeća, da će se sjutra povratiti, da moli soli, puste je van. Drugi se dan mora doista vrati kano žena, da prosi soli, pa tako svak dozna, tko je i odakle je.

Jedna[1] je žena uhvatila moru na svom djetetu, pa ne premjestivši ruku (ako se ruke premjeste, mora će uteći), baci je u peć, da se speče. Ali mačka, t. j. mora pobjegne kroz prozor.

Ako se žensko rodi u opni, postane mora. Neki je čovjek slutio, da mu je žena mora; a znajući, da duh takove more izlazi noću iz tijela u obliku mačke, pa da se to može zapriječiti, ako se takovoj ženi, dok spava, metne na usta drven križić, učini i on tako. Duh ženin bijaše već izašao, pa se povrati kano muha, oblijećući oko ustiju. Skine on križić, a duh uljegne u ženu. Muž je sada bio uvjeren, da mu je žena mora, pa je pošteno izlupa. Kastavci ipak misle, da mora gnjete i siše stanovite ljude samo iz ljubavi.

---

[1] Iz bilježaka prof. Vj. Spinčića.

Vrbničani pripovijedaju, da se mora sama izdade, ako čovjek, koga siše, začepi u onaj čas tikvu. Ona će na ime doći drugi dan, da nješto prosi; a bit će sva izgrebena po licu, ako čovjek zastruže češljem po zidu, kada je na njem mora. Mnogi pričaju, da su uzdahnuli, kada im se mora skinula s prsiju, a ona im se lijepo — narugala!

Za moru (u gornjoj Voči govore *muóra)* znadu i kajkavci te o njoj kazuju, da djeci krv siše. U gornjoj Voči (na medji hrvatsko-štajerskoj) znadu i za nekakova *polegača*, koji se baci noću na čovjeka poput pune vreće. *Polegȃč* ne će čovjeku nauditi, ako metne na prsa „kosturu“ (nožić). Neki mi starac ozbiljno pripovijedaše, kako je „polegač“ na njem više puta jahao.

b) Vrhgorac.

PRIOPĆIO I. UJEVIĆ.

Mora ne može biti ženska, koja je već udata. Nje se narod silno plaši, jer da čovjeku izpija krv i da ga oslabi. Pripisuju joj mnogo stvari, n. pr. da može otvoriti svaka vrata; da se oblači u nekim prigodam u najsvečanije ruho; da je nemoguće uhvatiti ju iz blizine, pa ako li se i uhvati, da je treba jednako čvrsto držati: niti popuštati niti jače stiskati, jer da bi se izmakla kao jegulja. Kažu, da kada se digne sa čovjeka (žene, itd.), da ako joj se obeta „dati sjutra soli“, da će doći sjutra u tu kuću po sol. Ako li je baš u sumlji, da li je baš ona, onda se zavežu komoštra[1], te ako jest, da ne umije poći; ako li nije baš ona, onda podje i da se ne odriješe komoštra.

c) Koprivnica.

PRIOPĆIO R. HORVAT.

Mora je nekakva „coprnica“, koja noćju dolazi, da ljude gnjete i sisa. Ako čovjeka pritisne mora, vrlo mu je mučno te jauče. Ako ga tko tada zovne imenom, pobjeći će mora. Tko hoće, da ga mora ne uznemiruje, neka metne pod glavu nož, a ispod nogu na drvetu od postelje neka nariše kredom noge u križ.

[1] Lanac više ognjišta za vješanje kotlova i sudova, u kojima se kuhaju jela.

Narodna vjerovanja s bajanjem.

1. Što narod priča o božanstvu i o svecima; što baje i što radi u ovo ili u ono doba godine (nar. koledar).

a) Koprivnica u Hrvatskoj.

PRIOPĆIO R. HORVAT.

Advenat. Seljaci se svi ispovijedaju i smatraju *advenat* kao pripravu za veliku svetkovinu. Mesa ne jedu u srijedu, petak ni u subotu. Svaki dan u jutro u 5 sati služi se zornica; narod rad polazi crkvu, ako je tamno, s „lampaši" u ruci. K zornici idu stari i mladi, jer to smatraju kao nasljedovanje Isusa, koji je putovao i po noći i po zlom vremenu. Neobično rado pjevaju pjesmice: „Zdravo budi, Marijo", „Poslan bi angjel Gabrijel" i „Ptičice lepo pevaju". Po gradu obilaze dječaci s „betlehemom". To je lijepo iskićena škatulja, u njoj grad Betlehem načinjen od papira ili drva i polje pred gradom, gdje pastiri opaziše angjela, te u štalicu nose razne darove. Škatulja je rasvijetljena svijećicama i na jednoj strani otvorena, da se u nju vidi. Došavši dječaci pred vrata koje kuće, zazvone zvoncem i zapitaju: „Hoćete li vidjeti betlehema?" Na odgovor: „hoćemo", dodju dječaci u sobu, u sredinu postave krišku, a na nju betlehem, pa kleknu iza njega i počnu pjevati božićne pjesmice. Poslije pjevanja daruju ukućani dječake, a ovi odlaze pjevajući: „Gospoda, laku noć! Od Boga pomoć, od majke Marije prelepu laku noć!"

Badnjak. Na *badnjak* sve se pripravlja za Božić, a svi se ljudi neobično vesele. Prema večeru sve mora biti gotovo a svi ukućani u kući. Prije pozdravljenja pripravi se stol ovako. Na stol se metne unakrst čista slama iz ritka, a na nju se prostre bijeli čisti stolnjak, a na stolnjak tanjur. U tom tanjuru ima malo pšenice, raži, kukuruza i graha. To je pomiješano s novcem svake vrste, a na sve se to metne naduvka (Gugelhupf). Na naduvku se metnu tri

jabuke; na njih četvrta, u koju je zataknut pozlaćen ružmarin, nakićen vrpcama. Tako priredjen mora biti stol u svakoj kući. S jedne i s druge strane naduvke na stolu metne se tanjur, u kojemu je već zazelenjelo žito, što su ga o Lucijinu posijali u tu svrhu. U žito se metne jabuka, a u nju se zatakne od papira napravljena kitica. Sa šibicom u ruci čeka kućegazda na glas zvona, da zapali svijeću. Pred vratima pak čeka drugi muškarac sa svežnjem slame u ruci, da je ponese u sobu, čim zazvoni pozdravljenje. Poslije skupne molitve uz pozdrav zvona ukućani sjednu k večeri. Jela imade dosta, ali je sve posno, začinjeno uljem i maslom. Iza večere pravi se božićno drvo, t. zv. „božić“. Nad sredinom stola metne se bor za „tram“. Za grančice bora privezuje se svakojako voće: jabuke, kruške, šljive, orasi i lešnjaci, pozlaćeni ili posrebrnjeni pjenicama. Iz papira prave košarice i lampaše, pa u njih meću orahe i jabučice, ovo privezuju također koncem za grančice bora. Sav bor opletu lančićima, napravljenim od papira. Svaka i najsiromašnija kuća mora u sobi imati bor i na njemu voće preko božićnih blagdana. Ove iste večeri igraju se razne igre; djeca se zabavljaju na slami pod stolom, pjevaju se božićne pjesme, a pjevaju ih starci i djeca, jer se iz prave kršćanske kuće mora čuti božićna pjesma. Oko 10 sati počne se narod oblačiti u svečano ruho. U 11 sati zvoni prvi put k „polnoćki“. Narod kreće u društvu prema crkvi; ako je tmina, nose „lampaše“. U crkvu ide sve osim nejake djece. Kod kuće ipak mora netko ostati, da čuva kuću. Ove noći ne smije ugasnuti svijeća na stolu ni vatra u peći, da uzmogne svaka kuća primiti na stan majku božju, ako se opet zaputi u svijet. U 11 i $^1/_2$ sati zvoni drugi put k polnoćki. Tada je već puna crkva. Uz pratnju orgulja počne narod pjevati pjesmu „Marija se djeva trudi...“ Prodje skoro pol sata, dok se sva ispjeva. U 12 sati se počinje polnoćka. Na koru je glazba, koja prati pjevanje božićnih pjesama pod misom.

Božić. Poslije polnoćke izadju iz crkve najprije momci, da ispale nekoliko pištolja. Narod se stane sada vraćat svojim kućama, a uz put se puca iz pištolja. Pred kućom dočeka pazitelj kuće sve one, koji su bili kod polnoćke, pa ih blagoslovi svetom vodom. On je već prije blagoslovio cijelu kuću, štalu, marvu i sve živo. Sada je druga večera, i to od mrsnih jela: ćurke, hladnetine i raznih kolača. Poslije večere ne ide družina spavati na krevete, jer se kreveti ove noći ne smiju raspremiti, kao što se ne smije ni soba pomesti na Božić i Štefanje. Dva tri sata, što je još vremena

do zornice, prospava se na slami pod stolom. Na Božić mora svaki pravi kršćanin biti kod tri mise, zato idu gotovo svi k posljednjoj zornici, koja se služi u 5 sati u jutro. Odmah poslije zornice idu mladi muškarci u prijateljsku koju kuću „za položaja". Došav u kuću pozdravi ukućane: „Hvaljen Isus i Marija!" Zatim sjedne na slamu, pa čestita novo ljeto ovako: „Na tom mladom letu zdravi i veseli, tusti i debeli, kakti jeleni! Daj vam Bog kokoši, guske, race, piliće, teliće i praščiće!" Ukućani ga daruju rakijom i kolačima, a on mora sve to potrošiti ondje u kući. Da to ne učini, ne bi slijedeće godine bilo sve zdravo u kući, niti bi bilo dosta blaga i pilića. Prije, nego li dodje koji muškarac, ne smije doći u kuću žena, jer bi donesla nesreću. Ako bi ipak došla, onda joj medom namažu glavu, pa je istjeraju iz kuće. Treća je misa u 10 sati. Sada je opet crkva dupkom puna, jer na koru igra gradska glazba božićne pjesme kao kod polnoćke. Osim jutarnjeg posjeta ne polazi na Božić nitko tudje kuće, nego se svatko doma zabavlja razgovorima, pjevanjem i igranjem.

Januševo. Prije zore iznese se iz sobe slama, što je bila pod stolom, pa se metne u štalu za „nastiranje". Sa stola se sve pobere, štogod je na njem bilo preko Božića i Štefanja. Ona čista slama upotrebi se kao omot za voćke, jer će od toga bolje uroditi slijedeće godine. Žito se metne unutar obruča, pa se onda dade zobati mladini; to je zato, da bude mladina rado nesla, i to kod kuće, a ne kod susjeda. Zeleno pak ono žito, što je bilo u tanjuru na stolu, dade se kravama; tako im ne će ništa naškoditi, ne će pojesti otrovne trave, niti će im tko moći oduzeti mlijeka, već će dobro dojiti.

Dan drobne dječice. (Herodešovo). Vrbovim šibama udaraju se ljudi na uspomenu one drobne dječice, koja su poginula radi Isusa. Sa šibom u ruci obilaze ljudi kuće i ulice do 10 sati prije podne. Znadu doći i u tudju kuću, pa svakoga udare malo, rekavši: „Zdrav bio i okretan kao što si sada, a ne bio lijen i ne jeli te nikada komarci!" Starijega pogoste, a djecu daruju i novcem.

Tri kralja. Dan prije tri kralja drži narod za velik post, i ako ga nema u crkvenom koledaru. Ljudi ne jedu cijeli dan do večere, a i onda samo posnu hranu. I marva mora ostati bez krme do 4 sata poslije podne. U predvečerje blagoslovi se pred crkvom u dva velika čabra voda, a narod je u posudama donosi kući. Onih večeri izmedju novog ljeta i triju kralja obilaze dječaci kuće, kažući zvijezdu. Svagda su po tri, a svaki predstavlja po jednoga crnoga kralja. Obu-

čeni su ovako: Na sebe navuku bijelu košulju, lice i ruke namažu sadjom ili ugljenom, a na glavu nataknu krunu, koja je načinjena od papira i pozlaćena. Najviši je u sredini, a drži u ruci zvijezdu, t. j. rešeto, nataknuto na kolac; ona strana rešeta, koja je okrenuta prema sobi, oblijepljena je prozirnim papirom, a na njemu su prikazani sv. tri kralja i druge božićne slike. U rešetu je svijećica, da se sličice bolje istaknu. Uljezavši u kuću, postave se u sredinu sobe, pa stanu pjevati pjesmice: „O sveti tri kralji", i „Nebo daj oku". Na tri kralja u jutro rastepe se božićno drvo, pa se djeci dade, što je na boru visjelo. Prije mise blagoslivlje se tamjan na oltaru, kamo ga je metnuo narod. Povrativši se poslije mise kući, najprije nakade tim tamjanom kuću, a onda i druge zgrade. Umre li tko u kući, nakade tim tamjanom lijes prije, nego li u nj postave mrtvaca. Kadom tamjanovim narod liječi trganje u tijelu.

Korizma. U spomen Isusova posta ne jede narod mesa cijele korizme pa ni po nedjeljama, osim prvoga četvrtka, kada još slavi „mali fašenk". Svake nedjelje od 2—4 sata poslije podne ide narod u samostansku crkvu, gdje obavlja križni put. Zadnja dva tjedna pripravlja se narod na uskrsnu ispovijed. Svatko mora donesti ispovjedniku ispovjednu cedulju, koju dobije od svoga župnika, ako se pred njim iskaže, da polazi sv. misu i da znade kršćanski nauk.

Cvjetna nedjelja. Prije mise je procesija. Narod nosi u ruci rascvjetanoga drenka i „mucice" (t. j. rascvjetane vrbove grančice). Ovo blagoslovi svećenik kod oltara, a narod nosi kući i zatakne u krov, samo jedan komadić baci u vatru. Nastane li kada oluja, baci se u vatru grančica drenka i mucice, da ne bi udario grom u kuću.

Veliki tjedan. U četvrtak u 9 sati prije podne zazvone sva zvona. Iza toga ih zvonar zaveže, te ovako ostanu do subote u 9 sati u jutro. U to vrijeme „škrebetaljka" navješćuje podne, jutarnje i večernje pozdravljenje, pozivlje k misi, na sprovod itd. itd. U četvrtak, petak i subotu izložen je u crkvi „boži grobek". Narod ga hrpimice posjećuje, darujući mrtvoga Isusa. U subotu poslije mise blagoslovi svećenik vatru i upali hrastovu gubu u kadionici. Narod donese u crkvu takodjer gube, zapali je na onoj u kadionici, kući je ponese zapaljenu i ondje baci u vatru. To je uspomena na žrtvu Abrahamovu. U subotu poslije podne u 6 sati slavi se uskrsnuće. Iz župne crkve polazi procesija. Četiri puta blagoslivlje župnik

narod a svaki put pucaju mužari. Poslije procesije i blagoslova vraća se narod kući, da prvi put poslije 40 dana jede mrsna jela.

Uskrs. Na uskrs ustaju žene vrlo rano, da prirede jelo u košaru, pa da ga odnesu k ranoj misi, gdje će ga svećenik blagosloviti. U košaru se obično metne šunka, kobasice, jaja, hren i kruh, te nitko ne smije na uskrs što drugo okusiti prije, nego li zagrize malo toga „posvećenja“. Mora se paziti, da ne bi mačka ili pas okusili posvećenog jela. Droptinice se i kosti pokupe i bace u peć. Običaj je, da se kosti bace u vodu, gdje žabe „regeću“, jer unaprijed ne će više regetati. Neki zakopaju kosti u polju, gdje je posijan kukuruz, da ga vrane ne pojedu. S košarama blagoslovljenoga jela bježe žene iz crkve kući; misle na ime, da će ona imati ove godine hitrije težake, koja prije dođe kući. U spomen one masti, što su je žene nosile na uskrs k grobu Isusovu, daruju se ljudi „pisanicama“. To su kuhana jaja, što su ih na veliku subotu bojadisali i ispisali.

Blaševo. (3. veljače.) Narod polazi sv. misu i daje jabuke blaslivljati na oltaru. Zaboli li kada koga grlo, tad se ova posvećena jabuka na žeravci ispeče i njenim dimom protjera grlobolja. U crkvi se takodjer, složivši unakrst svijeće, mole Bogu, da oslobodi ljude od grlobolje.

Apolonija. (9. veljače.) Ona je zaštitnica zubobolnih. Narod posti u oči sv. Apolonije, a na njezinu svetkovinu polazi misu, ispovijeda se, daruje novac na oltar i cijeli dan jede samo jedan put.

Valentinovo. (14. veljače.) Sv. Valent je zaštitnik ljudi, koji boluju od „nevolje“. Narod ne radi ovaj dan, nego se ispovijeda, daruje novce i svijeće (duplire) na oltar, oko koga klečeći obilazi golih koljena, moleći Boga, da ga oslobodi od nevolje.

Sv. Matija. (24. veljače.) „Matija leda razbija“, veli narod, pa vjeruje, da će još biti leda, ako ga toga dana nema, a da ga ne će biti, ako je toga dana smrznuto.

Gjurgjevo. (24. travnja.) U predvečerje Gjurgjeva dodju krave kući s paše nakićene zelenim grančicama. Kad ih odvedu u štale, snime one grančice i metnu ih na velika ulična vrata. Narod vjeruje, da pred zorom „coprnice“ obilaze ulice, trgajući one grančice. Gdje otrgnu makar i mali komadić, u onoj će kući nestati kravama mlijeka, jer će im ga oduzeti coprnice. Zato svaka gazdarica rano ustaje na Gjurgjevo, da pripazi na grančice.

Markovo. (25. travnja.) U jutro ide procesija u polje, gdje svećenik blagoslivlje žito. Narod ponese malo toga blagoslovljenoga

žita kući, pa ga posuši. Ima li tko trganje u glavi, pali se to žito na žeravici i dimom kade glavu.

Sofija. (15. svibnja.) Ako na taj dan pada kiša, padat će cijeli svibanj. Ako nije toga dana mraz pao, ne će ga biti cijeloga ljeta. Sofija je najveća ciganica po mišljenju naroda, s toga narod jedva čeka, da prodje 15. svibnja, jer se boje za ljetinu.

Medardovo. (8. lipnja.) Kiši li taj dan, kišit će neprekidno 40 dana.

Antunovo. (13. lipnja.) Narod drži sv. Antuna za zaštitnika blaga, svinja i mladine proti kugi. U samostanskoj je crkvi proštenje, gdje se narod ispovijeda i fratre daruje telićima, praščićima, pilićima, racama, guskama, sirom, putrom, jajima, vrhnjem i mlijekom.

Vidovdan. (15. lipnja.) One žene, kojima je umrlo koje dijete, ne smiju jesti trešanja prije Vidovdana. Narod na ime vjeruje, da na taj dan sv. Vid na drugom svijetu dijeli trešnje djeci, pa ne će dati onomu djetetu, kojega je mati jela trešnje prije Vidovdana, nego će mu reći: „Tvoja ih je mati pożdrla!“ Majka treba da toga dana tudje dijete daruje trešnjama i da ga prekriži prije nego li ih sama okusi. Sv. Vid je zagovornik onih, koji boluju na očima. Narod svetkuje taj dan, polazi proštenja i na oltar daruje svijeće i oči, što su ih licitari napravili iz voska.

Alojzijevo. (21. lipnja.) One liljane, s kojima djeca idu na taj dan prvi put k pričesti, upotrebljava narod kao lijek. Obere na ime s njih lišće, metne ga u bocu, u koju nalije finoga ulja, pa time maže rane.

Ivanje. (24. lipnja.) U predvečerje poslije pozdravljenja sastaje se narod na križanju. Svatko ponese sa sobom komad drva, pa tako ondje slože veliku lomaču. Kad se zapali lomača, stanu djevojke s jedne strane, a mladići s druge, te pjevaju ivanjske pjesme, a starci slušaju. Nekada su djevojke pjevale ivanjske pjesme po kućama i za to dobivale novaca. Vatra gori po prilici jednu uru, a onda se narod vraća kući. Svatko ponese sa sobom ogorak svojega drva, pa ga zatakne medju zelje, da budu debele glave.

Ilijevo. (20. srpnja.) Narod drži da Ilija ravna gromom. Nitko ne će toga dana da kući vozi žito ili sijeno, jer bi grom udario u voz ili u štagalj.

Marija Magdalena. (22. srpnja.) Žene ne smiju do toga dana jesti jabuke s istoga razloga, s kojega ne smiju jesti šljive do Vidovdana.

*

Jakopovo. (25. srpnja.) Ako žabe „regeću“ pred Jakopovo, bit će poslije Jakopova kiše, a ljetina ne će biti dobra. Ne regeću li, ne će dugo biti kiše.

Porciunkulovo. (2. kolovoza.) Ovoga je dana u samostanskoj crkvi zagovorno proštenje proti velikoj kugi.

Lovrenčevo. (10. kolovoza.) Od Lovrenčeva postaju večeri svaki dan hladnije. Tako i voda: „Od Lovrenčeva svaka voda zdenča“.

Rokovo. (16. kolovoza.) Sveti je Rok zagovornik onih, koji boluju na nogama ili rukama. Taj dan drži narod za svetak i polazi na proštenja. Kod mise daruje na oltar novce, vlakno, svijeće, ruke i noge, što su ih licitari napravili od voska.

Bartolovo. (24. kolovoza.) Žene iznesu na dvor sve odijelo i svu rubeninu, da bude na suncu, pa će biti poštedjena cijele zime od moljaca.

Svi Sveti. (1. studenoga.) Na groblju se pale svjećice do 10 sati na večer. Kad se vrate kući, večeraju, ali poslije večere ne smije se pospremiti stol, nego na njemu ostane sve jelo, koje nije družina pojela. Narod na ime vjeruje, da se ove noći vraćaju duše preminulih i večeraju po svojim kućama. Na stolu se ostavi i kanta puna vode, da se dušica napije, jer će se drukčije cijele godine žedna mučiti. Dušice ostaju na ovom svijetu cijelu noć, a drugi dan u jutro pribivaju kod mise u crkvici na groblju, gdje ih mi ne možemo vidjeti, a poslije mise vraćaju se u grobove.

Martinje. (11. studenoga.) Taj se dan krsti novo vino. Prijatelji se sastaju u vinogradima, gdje peku gusku na ražnju i piju novo vino iz drvenih čaša.

Andraševo. (30. studenoga.) „Sveti Andraš, curice zamuž daš“. Koja djevojka želi saznati, hoće li se ove godine udati i za koga, mora učiniti ovo. Cijeli dan pred Andraševom mora postiti, a na večer gutnuti tri puta vode i pojesti tri zrna pšenice. Prije nego li podje spavati, metne pod jastuk malo zrcalo i gaće kojeg dječaka. Kada legne, izmoli 6 „očenaša“, 6 „zdravih Marija“ i jednu „Vjeru božju“ na čast sv. Adrašu, da joj u snu dade vidjeti muža. Vidi li u snu mladića, to će biti njezin muž; ne vidi li nikoga, ne će se ove godine udati. Ako vidi u snu smrt, umrijet će ove godine.

Nikolinje. (6. prosinca.) Roditelji plaše cijele godine djecu, da će na Nikolinje doći sv. Nikola, te pokarati zločestu djecu, a nagraditi dobru. U predvečerje sv. Nikole obilaze ljudi kuće, gdje ima djece. Obučeni su ovako. Jedan je sv. Nikola; obučen je u

biskupsko odijelo, koje je za tu svrhu načinjeno od platna. Na glavi ima papirnatu mitru; u jednoj ruci drži štap s križem od papira, a u drugoj veliku knjigu s olovkom. Vlasi i brada su dugi i bijeli, a načinjeni su od kudjelje; veliki zubi napravljeni su iz repe. Drugi je angjeo; obučen je u bijelo odijelo s pozlaćenim krilima od papira. U jednoj ruci ima košaricu sa šećerom i drugim darovima, a u drugoj ruci nekoliko šiba. Treći je vrag; odjeven je u crno, kosmato odijelo. Kapa mu je crvena, lice i ruke pocrnjene, u ustima ima dug jezik, a na glavi rogove. U rukama drži lanac i knjigu s olovkom, a na ledjima nosi koš. Kad dodju pred kuću, u kojoj imade djece, „zaruži“ vrag lancem. Ušav u sobu zapita Nikola u kući svako dijete: je li bilo dobro? Dobro dijete nadarit će angjeo darovima i zapisati u biskupovu knjigu; zločesto dijete zapiše vrag u svoju knjigu, pa ga uhvati, omota lancem i metne u koš. Obeća li dijete, da će biti dobro, pustit će ga iz koša; inače ga odnese, no na ulici dopusti, da uteče. Zločesta djeca, i ona, koja ne znaju moliti Boga, dobiju od angjela na dar šibu. Prije nego polijegaju, metnu djeca svoju obuću na prozor, jer će ove noći sv. Nikola obilaziti još jedanput kuće, pa nagradjivati djecu. Dobra djeca nadju u jutro u svojoj obući darove, a zločesta šibu.

Sv. Lucija. Iz buče (tikve) prave na taj dan glavu ovako. Na jednoj strani izrežu oči, usta i nos, odozgo nataknu kapu, a u buču stave zapaljenu svijeću. Tako se to čini kao strašna ljudska glava. Nataknu je na kolac i donesu do prozora one sobe, u kojoj ima zločeste djece, koja se dakako straše takove spodobe, pa im roditelji priete njome ciele godine. Na Lucijino metnu u 2 tanjura zrnja od pšenice, postave na prozor, da do Božića nikne i onda bude na stolu. — Muškarci počnu praviti od drva stolac na tri noge. Svaki dan radi čovjek nešto o tom stolcu, da bude gotov do polnoćke na badnjak. K polnoćki ponese čovjek taj stolac do oltara, pa onda za podizanja stane na njega, ogleda se po crkvi te vidi sve „coprnice“, koje su u crkvi. Pozna ih po tome, što su za podizanja okrenute ledjima od oltara. No poslije podizanja treba da krene odmah kući, jer bi ga raznesle „coprnice“, kada se budu vraćale kući poslije polnoćke. – Djevojke odaberu na dan sv. Lucije veliku jabuku „zeleniku“, pa je prvi put zagrizu, i tako svaki dan do badnjaka odgrizaju od te jabuke, tako da do ponoćke ostane samo „ogrizak“. Kad djevojka udje u crkvu, baci taj ogrizak medju mladiće, pa koga pogodi, taj će biti njezin muž.

b) Vrhgorac u Dalmaciji.

Priopćio I. Ujević.

Svijećnica. „Kandalora[1] — pola zime fora“.[2] — „Veli Blaž, da je laž, veli gljistina, da je istina“.[3]

Sv. Matija. (24. veljače.) „Na svetoga Matiju svaka ptica zapiju“.

Sv. Grgur. „O svetomu Grguru svaka ptica vije gnjizduru“. — „(Uvijek na istom mjestu) kô Grgur u Korizmi“.

Blagovijest. „Blagovijest, goveda u obijest (imadu paše), riba na mrijest, čobani u nesvijest (zapeče sunce)“. — „Ako na Blagovijest čisto sunce zadje, težak rodnu godinu nadje“. — O Blagovijesti „prva iskra u zemlju“ (počimlje vrućina).

Veliki četvrtak. Ovaj dan govore mnogi slijedeću molitvicu, te se nadaju za sjegurno spasiti: „Dušo grešna, bud' u vjeri krepna! Kada budeš putovati tijesnim klancim, dugim putim, susrest će te duh nečisti; reć će tebi duh nečisti: hodi k nami, naša dušo! Ti mu božja odgovori: nit sam tvoja, nit ću k tebi. Božja jesam, Bogu hoću. Kad sam bila na onomu svijetu, na Božijem cvijetu, govorila sam na blag danak, na veliki četvrtak sto križića, sto molitvica. Sveti križu, spasi mene! U ime otca itd.“. — Tako to ponavljaju stotinu puta.

Veliki petak. Ovaj dan puno piju vina, jer misle, da će se sve, što se popije, pretvoriti u krv.

Jurjev dan. Svi paze dobro taj dan, je li vedro, ili oblačno: ako je oblačno, onda slabo pčele, a dobro ljetni usjevi: kukuruz, proso itd. — Pastiri ustaju ranom zorom, te načinjaju „pišćake“ (pištake, od riječi pištiti — to su kao oni, što nose oružnici za doglase) od jasenovine. Odrežu mladicu, pa po njoj tuckaju i govore: „Poskoč' kora na drvetu, ko mješina na jaretu“. Onda svrnu koru i načine pišćak, te pište po vas dan, da potjeraju vještice[4]

[1] Talij. *candelara.*

[2] Talij. *fuora, fuori* vanka.

[3] Ova se poslovica čuje do Rijeke. *(I. M.)*

[4] *Kotarani* se mnogo raduju Jurjev-danu. Ako im na ime blago dočeka sretno taj dan, znak je, da će se očuvati preko cijele godine. U to ime u oči Jurjeva na večer oškrope i okade tamjanom sve svoje životinje i torove; mnogi prizovu i svećenika, da ih blagoslovi. Kažu li ovog dana lijepo poljski usjevi, znak je, da će biti dobra ljetina. Na večer uspiri svak pred svojom kućom vatru (koledu), nadajući se, da će ih sv. Juraj osloboditi od vještica. *M. Zorić.*

da im ne naškode marvi, mlijeku itd. Svi gledaju, da se ovi dan rano ustaju, jer kažu: „Tko se rano ustane na Jurjev-dan, taj ne će prispati kroz cijelu godinu“ (nego će se rano ustajati).

Poslovice: „Jurjev danak hajdučki sastanak“. „Nema ljeta bez Jurjeva danka; nejma brata, što ne rodi majka“. — O Jurjevu se broje konjma godine; o Jurjevu počme kukati kukavica.

Vidov-dan. Dobro vaditi med.

Sv. Ivan. U oči svetoga Ivana svuda se pale „svijetnjaci“ (prosvjeta). U jutro rano, prvo sunca, gazaju bosi po tom pepelu na križ, te vjeruju, da im se ne će napeti na nogama „naboj“ za onu godinu. Drugi, ako ima blizu vode, urane prvo sunca, te se kupaju, i drže, da ih ne će ufatiti groznica kroz onu godinu.

Sv. Ilija. O njemu cijene, da on upravlja gromovima, te ga se silno boje i većina taj dan ne radi, a osobito o guvnu, jer se boje kakove nesreće.

Sv. Ivan usjekovac. (29. kolovoza.) Onaj dan, u koji on u godini pada, drže za „nesretan“, te taj dan zovu „usjekovanje“. Onaj dan ne će, da „utuku“ (uškope) junca, konja itd., ne će da počmu rezati vinograde, ni u opće ne će da počmu nijedan posao. Taj dan ženskadija iznosi svoju robu na zrak, jer cijene, da se ne će izjesti. Drže još i to, da je Irudica prevezana za jedan stupac, te da u nju neprestano gromovi pucaju, a ona da govori: „Raja li se pčelica, radja li se ženica? Je da l' suda Božijeg?“, jer da ona cijeni, da bi onda njezine muke prestale.

Mala Gospa. „Mala Gospa, crna zima“.

Sv. Frane. „Sv. Frane, nesta u polju hrane“.

Sv. Luka. „Sveti Luka, metni u njedra ruke, ne vadi ih vanka do svetoga Marka“. — „Sv. Luka u jambore lupa“.

Izmedju *svih Svetih* i *mrtvog dneva* zvone po svu noć i kucaju (brecaju), da sakupe sve vjerne mrtve, za koje se onda odsluži misa.

Sveta Kate. „Sv. Kate, upeci u vatru gnjate“ (studeno).

Sv. Andrija. „Sveti Andrija bjelobradija“ (led, snijeg).

Sv. Toma. „Sveti Toma ubi prasca doma“.[1]

---

[1] Ova se poslovica čuje i na otoku Krku. *I. M.*

Mimogred navodim ovdje još ovo nekoliko poslovica, poznatih i dalje od Imotskoga, i jednu pitalicu:

Nije grehota debelu kokoš operušati.
Bježi staru od zada, ma ne od riječi.
Držeći se novoga puta i staroga prijatelja.
Kad stari pas laje, valja vidjet šta je.

c) Kotari.

PRIOPĆIO M. ZORIĆ.

O bozima. Jednom sjedjahu dva brata boga na visokoj hridini kraj dubokog mora; na jednom se zariečkaše i por'vaše. Stariji bog-brat skotura mladjeg boga-brata niz hridinu u more, u kojem osta na dnu za vieke, da uzburkava more, kadgod ga stariji brat hoće da traži.

O sv. Iliji. Čujući sv. Ilija grmljavinu i blistavinu po nebesim, sazna, da se je na pravog Boga digla četa razbojnika, što videći i čujući Ilija, skoči na oblake i rastjera neprijatelje Božje. Na dan svetog Ilije ne će nitko vrć' niti žeti, i da bi jih najveća nužda silila da to uzrade, jer govore: „Ilija drži striele vatrene". Boje se naime groma, da ne sažge njihove hrane, kad bi radili. A na počast svecu Iliji o sutonu svaki sažge pred svojim guvnom veliku hrpu slame, da jih sačuva od striele.

O Bogorodici. Kad su Žudije tražili Gospu, da je progone, ona uteče po noći uz mjesečinu, a Žudije za njom. Trčeći ona preko jedne njive, gdje je bio usijan bučjak,[1] lamanje je bučjaka tako jako štropotalo, da su joj Žudije mogli lako u potragu. Toga radi Gospa da je proklela bučjak izgovarajuć ove riječi: „Kako je žuko srce moje, tako bilo žuko sjeme tvoje!" — po tom da je bučjak žuk.

Zašto ima koza kratak rep. Po zadarskim otocim priča se ovo: Jednom se okladio bog s vragom, da će njemu koza bolje trčati nego vragu ovca. I bog je doista dobio okladu, no tada će vrag bogu: podaj sada ti meni kozu, a ja ću tebi ovcu, pa da vidimo, tko će pobijediti. Koza i ovca počeše trčati, ali ovca prevali dvostruk put, dok se koza jedva uputila. Vrag razjaren skoči i odgrize kozi rep.

Sjetba. Sijač ne će početi nikada sijati na oni dan na jesen i proljeće druge godine, u koji je dan bio sv. Ivan, a to da ne će mu krenuti dobro sjetba i blago. Takodjer ne će početi sijač sijati

---

Pitali nekoga iz Podbablja (Imotski kotar) u jesen: „Odkle si, prijatelju?" A on: „Od Kamena mosta, gdje no svake sreće dosta". Pitali ga u proljeće: „Odkle si, prijatelju?" „Od Kamena mosta, gdje no svake tuge dosta". (Kameni su most sagradili Rimljani g. 117.)

I. Ujević.

[1] *Bučjak* ili *vučjak:* biljka sa sjemenom žukim kano pelin. To je sjeme nalik na bob, žute je boje. Jedu ga kuhano kano varivo, pošto je bilo u moru oko 40 dana, izgubivši žučilo.

prvi petak iza mjesečne mijene, jer mnije, da ne će sjeme niknuti. Najbolji sent[1] (vrijeme, doba) za sijača broje „oko Nikoljine", koji da će činiti berićetnu ljetinu, ko što bi blag i darežljiv prama sirotam.

d) Vrbova.

PRIOPĆILI FR. CINDRIĆ I M. KURJAKOVIĆ.

Gnjev sv. Ilije. Bio u Lici seljak, strastven lovac. Jednom ga u lovu zatekne strašna bura sa grmljavinom. U strahu zguri se pod jednu jelu, kad al pred sobom opazi čudnu prikazu. Ispod neke litice (izdubena kamena) ispadne malo dijete, sasma golo, kao od majke rodjeno, pogleda gore, izvali jezik i pljesne se rukom po zadnjici. U taj mah opali grom, dim se zavitla, a djeteta nestane. Za čas se dijete opet pojavi i isto učini, što i prije. Svaki put udari na ono mjesto grom i svaki put se dijete sakrije pod kamen. Pri kraju se je to pucanje opetovalo strašnom brzinom, a šuma je užasno odjekivala. Čovjek se prene od straha i pomisli u sebi: „Hajde da pokušam, ne bih li ja mogao ubiti to stvorenje". Prekriži se i uspe nešto svoga blagoslovljenoga baruta k naboju u pušku, jer valja znati, da je u Lici običaj nositi uza se posvećeni barut. On dakle nišani i čeka na prikazu, koja se za čas i pokaže: opali, a prikaze nestane. U tom se mahom kao kakvim čudom oblaci rastupe, kiša i grmljavina stane, a on se uputi kući, jer ne mogaše od straha pristupiti k onomu strašnomu mjestu. Idući on tako zamišljen, stvori se pred njim visok ljudeskara duge sijede brade, sav u zelenu odijelu sa neobično velikom puškom o ramenu i reče Ličaninu: „Pomoz Bog! Kako lovina?" — „Bogme nikako, jer ništa ne nosim". — „Al reci mi samo, na što si ono pucao; ne boj se, ne će ti se ništa dogoditi, samo mi istinu kaži!" — Seljak je pod jedno tajio i nije se mogao odlučiti, bi li mu rekao istinu. Napokon se odluči i reče: „Ma pucao sam, al ne znam na što". „Što je, da je, ti si ubio. Al znaj, da si mi tim jako ugodio, jer sam se rasrdio na vraga, što mi je prkosio, i nikako ga nisam mogao pogoditi. Ja sam gromovnik Ilija. Već evo tebi jedan naboj moga praha. Kadgod nabijaš pušku, primetni k naboju svaki put samo po jedno zrnce od ovoga praha, i štogod opaziš okom, ma kako daleko bilo, ubit ćeš". Čovjek se lijepo zahvali i sav smeten

[1] Bit će turska riječ. Govore i *senat*.

c) Kotari.

Priopćio M. Zorić.

O bozima. Jednom sjedjahu dva brata boga na visokoj hridini kraj dubokog mora; na jednom se zariečkaše i por'vaše. Stariji bog-brat skotura mladjeg boga-brata niz hridinu u more, u kojem osta na dnu za vieke, da uzburkava more, kadgod ga stariji brat hoće da traži.

O sv. Iliji. Čujući sv. Ilija grmljavinu i blistavinu po nebesim, sazna, da se je na pravog Boga digla četa razbojnika, što videći i čujući Ilija, skoči na oblake i rastjera neprijatelje Božje. Na dan svetog Ilije ne će nitko vrć' niti žeti, i da bi jih najveća nužda silila da to uzrade, jer govore: „Ilija drži striele vatrene". Boje se naime groma, da ne sažge njihove hrane, kad bi radili. A na počast svecu Iliji o sutonu svaki sažge pred svojim guvnom veliku hrpu slame, da jih sačuva od striele.

O Bogorodici. Kad su Žudije tražili Gospu, da je progone, ona uteče po noći uz mjesečinu, a Žudije za njom. Trčeći ona preko jedne njive, gdje je bio usijan bučjak,[1] lamanje je bučjaka tako jako štropotalo, da su joj Žudije mogli lako u potragu. Toga radi Gospa da je proklela bučjak izgovarajuć ove riječi: „Kako je žuko srce moje, tako bilo žuko sjeme tvoje!" — po tom da je bučjak žuk.

Zašto ima koza kratak rep. Po zadarskim otocim priča se ovo: Jednom se okladio bog s vragom, da će njemu koza bolje trčati nego vragu ovca. I bog je doista dobio okladu, no tada će vrag bogu: podaj sada ti meni kozu, a ja ću tebi ovcu, pa da vidimo, tko će pobijediti. Koza i ovca počeše trčati, ali ovca prevali dvostruk put, dok se koza jedva uputila. Vrag razjaren skoči i odgrize kozi rep.

Sjetba. Sijač ne će početi nikada sijati na oni dan na jesen i proljeće druge godine, u koji je dan bio sv. Ivan, a to da ne će mu krenuti dobro sjetba i blago. Takodjer ne će početi sijač sijati

---

Pitali nekoga iz Podbablja (Imotski kotar) u jesen: „Odkle si, prijatelju?" A on: „Od Kamena mosta, gdje no svake sreće dosta". Pitali ga u proljeće: „Odkle si, prijatelju?" „Od Kamena mosta, gdje no svake tuge dosta". (Kameni su most sagradili Rimljani g. 117.)

I. Ujević.

[1] *Bučjak* ili *vučjak:* biljka sa sjemenom žukim kano pelin. To je sjeme nalik na bob, žute je boje. Jedu ga kuhano kano varivo, pošto je bilo u moru oko 40 dana, izgubivši žučilo.

prvi petak iza mjesečne mijene, jer mnije, da ne će sjeme niknuti. Najbolji sent[1] (vrijeme, doba) za sijača broje „oko Nikoljine", koji da će činiti berićetnu ljetinu, ko što bi blag i darežljiv prama sirotam.

d) Vrbova.

Priopćili Fr. Cindrić i M. Kurjaković.

Gnjev sv. Ilije. Bio u Lici seljak, strastven lovac. Jednom ga u lovu zatekne strašna bura sa grmljavinom. U strahu zguri se pod jednu jelu, kad al pred sobom opazi čudnu prikazu. Ispod neke litice (izdubena kamena) ispadne malo dijete, sasma golo, kao od majke rodjeno, pogleda gore, izvali jezik i pljesne se rukom po zadnjici. U taj mah opali grom, dim se zavitla, a djeteta nestane. Za čas se dijete opet pojavi i isto učini, što i prije. Svaki put udari na ono mjesto grom i svaki put se dijete sakrije pod kamen. Pri kraju se je to pucanje opetovalo strašnom brzinom, a šuma je užasno odjekivala. Čovjek se prene od straha i pomisli u sebi: „Hajde da pokušam, ne bih li ja mogao ubiti to stvorenje". Prekriži se i uspe nešto svoga blagoslovljenoga baruta k naboju u pušku, jer valja znati, da je u Lici običaj nositi uza se posvećeni barut. On dakle nišani i čeka na prikazu, koja se za čas i pokaže: opali, a prikaze nestane. U tom se mahom kao kakvim čudom oblaci rastupe, kiša i grmljavina stane, a on se uputi kući, jer ne mogaše od straha pristupiti k onomu strašnomu mjestu. Idući on tako zamišljen, stvori se pred njim visok ljudeskara duge sijede brade, sav u zelenu odijelu sa neobično velikom puškom o ramenu i reče Ličaninu: „Pomoz Bog! Kako lovina?" — „Bogme nikako, jer ništa ne nosim". — „Al reci mi samo, na što si ono pucao; ne boj se, ne će ti se ništa dogoditi, samo mi istinu kaži!" — Seljak je pod jedno tajio i nije se mogao odlučiti, bi li mu rekao istinu. Napokon se odluči i reče: „Ma pucao sam, al ne znam na što". „Što je, da je, ti si ubio. Al znaj, da si mi tim jako ugodio, jer sam se rasrdio na vraga, što mi je prkosio, i nikako ga nisam mogao pogoditi. Ja sam gromovnik Ilija. Već evo tebi jedan naboj moga praha. Kadgod nabijaš pušku, primetni k naboju svaki put samo po jedno zrnce od ovoga praha, i štogod opaziš okom, ma kako daleko bilo, ubit ćeš". Čovjek se lijepo zahvali i sav smeten

---

[1] Bit će turska riječ. Govore i *senat*.

nastavi put. Došav kući, nije nikomu ništa pripovijedao, al nije ni u lov išao već dugo. Jednoga dana otputi se opet u lov, da se osvjedoči, koliko je istine u riječima onoga starca. Samo on zamakne u šumu, a pred njim zec. On primakne pušku k oku, opali, a zec se svali.

Za čas evo drugoga zeca, eto srne, eno opet zeca. On se čudi i ubija na mjestu zvjerad, koja mu kao naručena dolazi. Nitko sretniji od njega, jer lovac često i u pogibao srće, samo da mu plijen ne izmakne, a sada eto sreće i bez truda. Došav kući, ne kaziva opet nikomu ništa. Jednoga dana bude pozvan u svatove. Na polasku kaže ženi, neka nikomu ne da njegove puške ni drugih lovačkih sprava. Kasnije dodje njegov brat i zaište od svoje snaše bratovu pušku. „Puška je eno na klinu, nu on mi je rekao, da je ne smijem nikomu dati“, kaže žena. „Ne ću ja tebe ni pitati, samo kad znam, gdje je puška“. Dohvati je i ode u lov sa psima. Kad se muž sutra vratio iz svatova, upita ženu slučajno za brata. Kad mu je ova kazala, da je i proti njenoj volji uzeo pušku i otišao u lov, bolno proplače: „O moj brate, tebe nikad više!“ — Uzme ljudî, odu u šumu za potragom, al dodju na mjesto, gdje je sva šuma od jučer daleko u okolo povehnula i sasušila, premda je bilo ljetno doba. A psima, puški i bratu ni traga ni glasa.

Po njihovu nagadjanju brat je u neznanju uzeo iz torbe sav onaj svečev naboj i u pušku turio, i tako ih je sve razneslo.

Goreće sijeno. Vozio vlah sijeno, a sretne ga šokac i upita: „Kako to, danas je sv. Ilija, a ti voziš sijeno?“ — „Ako je šokački, nije vlaški“, odgovori vozač. Bilo je sasvim vedro. Od nekud dodje mali oblačak, udari munju i upali sijeno. Jedva je čovjek mogao ispregnuti marvu, a kola i sijeno izgori sasvim.

Ljudi *siju* u proljeću kukuruz, jedni ranije, a drugi borme i sasvim kasno, kako im već to dopuštaju okolnosti; pri tom razpredaju, kad se sastanu, kakva će biti ljetina, koji će kukuruz u godini biti napredniji, da li raniji ili pozniji, itd. — Jedan mi je gospodar pripovijedao, da svake godine pravi s uspjehom ovaj pokus. Uzme na treći dan poklada dobre sipke zemlje u cvijetni lonac, pak zasadi u jutro jedno zdravo zrno kukuruza, u podne jedno, a na večer jedno, u dovoljnom razmaku. Kraj svakoga zrna zabode štapić sa naznakom, kad je posijano. To drži na toplu mjestu i po potrebi zalijeva. Ima koje će zrnce već za tri dana niknuti, nekoje za 8, a nekoje za 14 dana i više. Sada opet pobilježi, kad je koje zrnce niklo. Jutrašnje zrnce znači najraniju godišnju sjetvu na polju, pol-

dašnje srednju, a večernje najkasniju. Može se dakle dogoditi, da će u večer posijano zrnce najranije niknuti, i prema tomu bi najkasniji kukuruz u onoj godini bio najobilniji. Prema tomu se taj gospodar i ravna kod sijanja.

e) Gorski kotar u Hrvatskoj.

Priopćio A. Dujić.

Baba i vrag. Bog i sv. Petar putovahu skupa po svijetu, pa iznenada opaze, gdje se na nekom brežuljku biju baba i — potari ga sv. križ i crkveno kamenje — sâm pakleni vrag. Hodi, Petre, reče gospod Bog, otidi onamo pa odsijeci vragu glavu, e se tako učini svadji kraj! Sv. Petar posluša, uputi se onamo, zamahne mačem i odsiječe vragu glavu. Ali kako je u onom zoru jako zamahnuo, odsiječe bormeš glavu i babi. Sada se povrati k Bogu. Što učini, Petre? reći će gospod Bog. Ta ja ti rekoh, da odsiječeš glavu samo vragu, a ti je odsiječe i babi. Otidji odmah onamo i metni glavu natrag na babino tijelo! Sv. Petar ode da izvrši nalog. Nu kako se je babina glava daleko otkoturala, a vražja se desila blizu, to sv. Petar postavi vražju glavu na babino tijelo. I od tada kažu ljudi svakoj poganoj i djandrljivoj baki, da imade vražju glavu.

2. Gatanje o prirodnim pojavima, o životinjama, o bilinama, o vremenu i u raznim prigodama života.

a) Koprivnica.

Priopćio Rudolf Horvat.

O tuči. Kad se navuku veliki oblaci, pa se narod boji, da će biti tuče, baci gazdarica bruklu[1] i krušnu lopatu na dvorište a sjekiru „zapiči“ (zabode) u „pocek“ (podsjek, prag); a ukućani mole uz zapaljenu posvećenu svijeću Boga, da ne bude tuče. Ako počne padati, poberu na dvorištu nekoliko komada tuče i bace ih u peć, pa će prestati padati. U tornju zvoni zvonar po redu sa svim zvonovima, da „rastjera oblake“. Narod mu taj trud plaća time, što mu poslije žetve daje žita ili novaca. Ako koji put propusti „zvoniti

[1] Željezo, kojim iznose i unose lonce u peć.

na oblake“, ne dobija od naroda o žetvi ništa. Ako se popovi[1] posvade, napravit će jedan drugomu tuču. Ako mrtvaca voze na kolima ili na željeznici, padat će tuča cijelim putem.

Da budu kokoši dobre. Na „fašenk“ prije ishoda sunca ima se zaklati crna kokoš. Njezine „drape“ (noge) zakopaju u vrtu, da ne budu kokoši „drapale“ u vrtu. Glava se baci k susjedu preko plota, da ne krepaju kokoši ovoga ljeta.

Da čovjeka ne bole zubi ove godine, mora na veliki petak prije ishoda sunca britvom tri puta povući preko zubi.

Da voćke rode, tri puta ih na veliki petak prije ishoda sunca udare tupom stranom sjekire.

Da kuća ne izgori. Ako gdje bukne vatra, uzme gazdarica brzo kruh, pa ga po ljestvama odnese na krov, i ta će „božja hrana“ opčuvati kuću od vatre.

Leptiri. Ako u proljeću najprije spaziš crnog leptira, umrijet ćeš onoga ljeta. Spaziš li najprije žutoga, bit ćeš bolestan, a zdrav ćeš biti, ako najprvo ugledaš bijeloga leptira.

Lastavice. Grom ne će udariti u kuću, u kojoj je lastavičino gnijezdo. Ne vrati li se na proljeće lastavica u staro svoje gnijezdo, bit će čitave godine nesreće u onoj kući. Ako mladić spazi na proljeće najprije dvije lastavice zajedno, oženit će se ovoga ljeta; tako će se i djevojka udati. Spazi li žena najprvo 3 lastavice zajedno, postat će te godine udovica.

Golubi. Djevojka, koja hoće, da ju koji mladić zavoli i oženi, uzme goluba, raspori ga živa, isvadi mu srce, pa ga posuši na suncu. Suho srce istuče kasnije u prah pa ga dade pojesti u kolaču ili popiti u vinu onomu mladiću, pa će on za njom ludovati.

Da kukuruza brzo dozri i bude rodna, na „fašenk“ se prije zore izljušti lanjska kukuruza, koju će posijati na polju.

Mladi mjesec. Kad ga tko spazi, prekriži se, uhvati se za džep i strese novcima u njem. Ako ima novaca, imat će ih cijeloga mjeseca, inače će biti toga mjeseca nesretan. Tada govori: „Pomladi ti mene, kak si sam sebe. Kad tebe zmija ujela, onda mene glava zabolela! Kad tebe zmija ujela, onda mene groznica uhvatila! S božjom pomoćjom . . .“, pa izmoli „očenaš“ i „zdravo Marijo!“

---

[1] Pred nekoliko godina pohara tuča cijeli kraj oko Vidovca blizu Varaždina, pa seljaci vjerovahu, da im je župnik stvorio tuču; toga radi župnik nije smio duže vremena da izlazi iz kuće, bojeći se seljaka. *I. M.*

Mlada nedjelja. Ako koga boli ruka, noga, glava ili što drugo, namaže to na mladu nedjelju pred sunčanim izlazom svinjskom masti, ide za tim do kakova prijelaza, gdje namaže kolac ili „trček“, za koji se mora uhvatiti onaj, tko prelazi. Tko se prvi dotakne namazanog mjesta, dobit će onu bolest, koje se sada riješio bolesnik. -- Na mladu nedjelju u 12 sati uvijek je rasvijetljena crkvica na groblju, makar je nitko nije rasvijetlio; jer tada ondje mole duše onih pokojnika, za koje nitko na tom svijetu ne moli, niti je tko dao za njih služiti sv. misu. — Lovac će najlakše zeca ustrijeliti na mladu nedjelju, ako puca barutom, što ga je prije polaska procesije iz crkve postavio kriomice na oltar, jer ga je blagoslovio svećenik onda, kad je tamjanom kadio cijeli oltar. — Ako čovjek želi, da mu u kući ostane koja domaća životinja, n. pr. pas, mačka, kokoš itd., koju je od nekuda donio, treba da na mladu nedjelju uzme onu životinju, pa njenom glavom tri puta „trkne“ o krušnu peć, a njenim nogama tri puta povuče po zidu krušne peći.

Kad mećeš kruh u mlijeko, ne smiješ ga nožem rezati, nego prstima drobiti, jer bi drukčije krava izgubila mlijeko.

O nošu. Ako na stolu leži nož tako, da mu oštra strana stoji okrenuta gore, bodac će uvijek moriti ono dijete, koje se je, bilo gdje, rodilo u to vrijeme. Nož ne smije ostati na stolu u sobi preko noći, jer će drugi dan biti pravde u kući.

O kokodakanju. U kući će biti svadje, ako kokoš u jutro kokodače prije, nego li je sa sjedala sišla u dvorište. U tom slučaju običavaju žene reći: „Vrag te skokodakal! Već pâk greha išćeš vu hiži!“ Ako kokoš kukuriče kao pijevac, bit će smrt u kući. Da se to prepriječi, valja onu kokoš zaklati i njezinu glavu baciti susjedi preko krova.

Lonac ne smije ostati u kući preko noći prazan a otklopljen, jer će se u nj vrag „nalukavati“ (zavirivati).

O svinji. Da svinju prodaš na sajmu, uzmi u ruke zubače, pa njima potegni po njenom hrptu. Koliko zubaca dodje na svinjin hrbat, toliko će kupaca doći kupovat je, pa će je jamačno jedan i kupiti. Kad se zakolje debela svinja, odmah valja baciti u kotac debel „trček“ (panj), da bude do godine u njem opet debelih svinja. Da se rado pitaju svinje, koje si kupio, moraš im baciti tri „žeravke“ u „šćavu“, kad im je prvi put daješ.

Kad u štalu prvi put vodiš novo kupljenu *kravu,* prostri na „poceku“ od štale ručnik, da krava preko njega prodje, pa joj „coprnice“ ne će moći oduzeti mlijeko.

Kad pas zavija držeći dolje gubicu, umrijet će netko, a bit će vatre, ako gleda u vis.

Idući u crkvu ne smiješ jesti, jer ćeš inače biti ružan mrtvac: curit će voda iz tijela tvoga i silno ćeš zaudarati.

Ako se dijete teško uči, popravit ćeš mu pamet ovako. Uzmi dva hljeba, koji su se slučajno slijepili u krušnoj peći, pa ih razdvoji nad učenikovom glavom. Ovaj neka klekne i neka se prekriži, a onaj, koji povrh njegove glave lomi ona dva hljeba, mora reći: „Kao što se ovaj kruh rasklapa, tako se neka rasklopi i tvoja pamet".

Da muž ne pije vina, neka žena učini ovako. Uzet će posudu vina, pa će je metnuti pod mrtvački odar tako, da bude baš pod mrtvačevom glavom. Čim metnu mrtvaca u lijes, treba da se odmah uzme posuda s vinom ispod odra. Kad bude mladi mjesec, pomiješat će žena ovo vino sa drugim naravnim, pa će ga dati svomu mužu, da ga pije.

Da dobiješ pravo kod suda, valja da imaš u sebe onaj bijeli rubac, kojim je bila mrtvacu podvezana brada, da mu ne budu otvorena usta. „Kao što nije mogao govoriti onaj mrtvac, tako ne će moći ni moji protivnici", misli si (sic!) onaj, koji s rupcem ide na sud. Ovaj se rubac obično meće u lijes do nogu, pa ga valja ukrasti.[1]

Znakovi prije smrti. Narod vjeruje, da se svagda prije smrti ukaže neki znak u onoj kući. Tako n. pr. pukne čaša, na vratima se noću čuje lupa, pukne ormar ili stolac, čuje se kako netko hodi na tavanu, ili kako iz škafa grabi vodu itd.

Da djevojka sazna, hoće li se udati, ne smije ići k polnoćki, nego ostane kod kuće pa podje u drvarnicu, kad zvoni na podizanje. U drvarnici uzme drva, koliko može zahvatiti, pa s tim naručjem ide u kuhinju. Ondje izbroji, koliko je donesla komada, pa ako ih je na par, udat će se, ako je na nepar, ne će se udati.

Kod vjenčanja. Kada mladenci stanu pred oltar, lako saznaju, koje će od njih prije umrijeti. To će biti ono, na čijoj strani na oltaru svijeća slabije gori. Koje od njih poslije vjenčanja prvo progovori, ono će voditi riječ u kući. — Ako hoće mladenka, da bude u kući gospodarila novcem, mora idući u crkvu na vjenčanje metnuti

[1] Neki moj bivši učenik, Varaždinac, kazivaše mi, da je njegova mati jednoć uzalud iskala takav rubac; a budući da joj ga ne htjede posuditi ni neka bliža rodjakinja, u koje je bio, izgubi pravdu!

I. M.

nešto novaca u cipelu, ili poslije vjenčanja darovati nešto novaca na oltar. — Kad se vraćaju s vjenčanja kući, pustit će mladenka, da joj prsten vjenčani pane iza praga. Ako ga podigne „mladenac“, kako je i naravno, jer s njom ide, bit će joj muž pokoran, i sve će biti u kući onako, kako bude ona htjela. — Da žena bude vjerna svome mužu, mladenac će kleknuti pred oltarom poslije mladenke tako, da barem malo njezine „kikle“ dodje pod njegovo koljeno. — Da ne bude mladenka dugo imala djece, treba da odmah poslije roditeljskog blagoslova — kad se vrati iz crkve — pogleda na peć. Koliko je pećnjaka uhvatila prvim pogledom, toliko godina ne će imati djece. — Ako slučajno zvona zvone mrtvome, kad mladenci idu u crkvu na vjenčanje, ne će biti sretni u braku. — Ne uzme li mladić djevojku, kojoj je obećao, nego drugu, osvetit će mu se ona ovako. Na groblju će pobrati nešto zemlje, pa će je medju mladence baciti pred crkvenim vratima, kad budu polazili na vjenčanje. Oni ne će jamačno sretno živjeti, jer će medju njima biti vječne svadje. — Da ne uzmogne nitko mladenki štogod „iscoprati“, kad polazi na vjenčanje, nosi ona u džepu nešto češnjaka. — Mladenka metne poslije prisege 10 novčića na oltar, da joj muž ne bude pijanac; ovako ne će on nikada moći zapiti više od 10 nvč.

Da bude voda zdrava, baca se u zdenac jabuka, i to na božić prije zore.

Da djevojke ne dobiju na licu sunčanih pjega, umivaju se na veliku subotu, kad se odvežu zvonovi.

Vuroki (uroci). Ljudi, kojima su obrve sraštene, mogu čovjeka „vreći“, ako se u nj zagledaju, a ne izgovore ili bar ne pomisle: „Ne budi ti vurokov!“ Od „vuroka“ zaboli čovjeka glava, klone mu cijelo tijelo, a može se dogoditi i smrt. I životinja može dobiti „vuroke“, pa je onda kao pijana. „Vuroki“ se liječe ovako. Starija žena uzme lončić friške vode, pa u nj baci tri žarka ugljena. Prije no baci prvi, prekriži rukom lončić i moli: „Vuroki, ako ste muški, othadjajte pod škrlak (škriljak)! Z božjom pomoćjom, preblažene majke device moćjom!“ Prije nego baci drugi ugljen, učini opet križ nad lončićem veleći: „Vuroki, ako ste ženski, othadjajte pod peču! S Božjom pomoćjom, preblažene majke device moćjom!“ Prekriživ lončić i treći put, opet govori: „Vuroki, ako ste devojački, othadjajte pod partu (vijenac). S božjom pomoćjom, preblažene majke device moćjom!“ Bolesnik pije malo ovako pripravljene vode, natare njom oči i čelo, lijevu ruku i desnu nogu, desnu ruku

i lijevu nogu, a ne smije toga obrisati. Dva put poslije po četvrt sata sve to ponavlja. Na to uzme lončić s preostalom vodom, pa je izlije na dvoru prema suncu, govoreći: „Ne znajuć došlo, ne znajuć otišlo!“ Vraćajući se u kuću, ne smije se ogledati na dvor. To sve valja učiniti prije sunčanoga zapada.

O sovi. Kad sova „huče“, bit će mrtvac u onoj ulici ili u onoj kući, na kojoj sova „huče“.

O bijeloj zmiji. Ona je čuvarica kuće. Čisti je od gamadi i čuva je od nesreće. Ubije li je tko, umrijet će u onoj kući gospodar ili gospodarica.

O gromu. Oblaci se „trknu“ (sudare), pa onda udari strijela. Ako su oblaci crni, udarit će vodena strijela; ako su svijetli, udarit će ognjena. Vodena strijela najradje udari u „grabu“ (jarak), i ništa ne zapali.

O mjesecu. Mjesec ima privlačivu snagu. Ako njegovi traci dopiru na čovjeka, dok spava, dignut će se on u snu i mjesec će ga nositi po krovu kuće i drugih zgrada. Opazi li tko ovakova čovjeka, ne smije ga prozvati njegovim imenom, jer bi se odmah probudio i pao dolje. Drukčije mu se ne će ništa dogoditi, nego će ga mjesec dovesti natrag u krevet.[1]

O vjetru. Ima osudjenih i zakletih ljudi, koji moraju puhati, te tako čine vjetar. Kad se ovakova dva nasuprotna vjetra sastanu, biju se, a mi onda imamo oluju i buru. Ako je pod večer crveno nebo ondje, gdje zalazi sunce, bit će sutradan vjetra. I onda će ga biti, ako je na večer malo zvijezda na nebu.

O zvijezdama. Svaki čovjek ima svoju zvijezdu. Kada tko umre, pane njegova zvijezda s neba. Pokažeš li slučajno prstom svoju zvijezdu na nebu, odmah ćeš umrijeti.

b) Vrbova.

PRIOPĆIO M. KURJAKOVIĆ.

1. Kada djevojka posti na badnjak, a poslije večere salijeva olova u vodu, sudi po obliku olova, za koga će se udati. Jednoj se n. pr. načiniše orguljice, a drugi put vijenac, pa po tom ona kobi, da će biti do godine pod vijencem te će se udati za orguljaša, premda ga nije doslije poznala.

---

[1] Posve isto pričaju i po Primorju. *I. M.*

2. Kad djevojka na badnjak poslije večere zadje pod prozor od tri susjedne kuće, pa onaj razgovor, što u sobi čuje, uporavi zgodno na sebe, saznat će bud što. Tako n. pr. posluša djevojka pod prvim prozorom i čuje, gdje susjeda viče svomu mužu: „Baš je lijepa naša trpeza, može 12 gosti sjediti za njom". Pod prozorom druge kuće čuje ženu: „Mato, Mato, ma traži u starima pantaloni!" Pod prozorom treće kuće čuje u sobi dijete: „Mamo, mamo!" I zaključuje: 1. trpeza znači „svadbu"; 2. zvat će se „Mato", i 3. bit će prve godine, kako se uda, „mama".

3. Kad djevojka na sv. Antuna Paduvanskoga posti i onaj dan sneseno jaje metne u čašu potočne vode, i to samo bjelanjak, to će se od toga načiniti bud kakov znak. Jednoj se načinio u čaši oltar, a pred njim kleči dvoje ljudi. I udala se.

4. Pripovijedaju, da tati noću provaljuju u tudje stanove bez ikakvih poteškoća, ako uzmu metlu, kojom se je pomela soba, u kojoj je ležao mrtvac, pa njom tri puta obidju oko one kuće, kamo kane provaliti. Onda se ne će moći ni jedno čeljade probuditi, ma da ih na zemlju polažu, već ih netko mora u zoru silno drmati.

5. Lupeži umire pse, kamo kane provaliti, ako im bace rog, u koji metnu nešto masti, pa onda izvadjaju svoj lopovski posao.

6. Kad djevojka posti na sv. Tomu, a na večer poslije obične molitve zatakne u postelji obrubu košulje za palac desne noge, može joj se usniti, za koga će se udati. Jedna sanja n. pr., da su u susjednom dvorištu mnogi gosti, a za stolom sjedi mladić medju njezine dvije drugarice. One ju zovu k sebi, a u to se djevojka probudila. Mladića je poznavala samo na oko, i nije htjela nikomu od stida kazati, što je sanjala. A sada, kad se je i zbilja za istoga mladića udala, pripovijedala je njemu prvom taj san.

7. Kad na veliki petak pada kiša, gataju pušljivo voće; a pušljive lješnjake, kad na Ilinje pada kiša.

8. U duhovskoj, petrovskoj i ilinjskoj nedjelji ne rade seljaci u vinogradu nikakva posla.

9. Crljeno jutro — po noći kiša; crljeno na večer — slijedeći dan kiša.

10. Kad je oko mjeseca maglovit kolobar, ona će četvrt biti kišovita.

11. Kad prvi put opaze mladjak, pa slučajno imaju novca (pa makar i novčić) i njim prema mjesecu tresu, imat će čitav mjesec novaca.

12. Da komu prodju bradavice, narežu šibu ili štap, bace u mladu nedjelju prije sunca preko kuće na drum, pa prvi, koji podigne onu šibu ili štap, dobit će bradavice, a onomu će proći.

13. Da se junica ranije natjera, podaj joj svaki dan pregršt zobi, osoljene u vrućoj vodi, pošto se ohladi.

14. Da se kupljeno govedo ne povrati staromu gospodaru, operu mu vodom u tepsiji noge, a pred prag od štale polože tri sjekire, da preko njih udje. Uže sa govečeta treba metnuti preko noći u ormar ili u sanduk u sobi.

15. Da te ne ostavi konj, koga si tek kupio, odreži mu sa čela nešto grive i turi drugomu konju u uho, koga od prije imaš, pak će ga svakuda slijediti kao ždrijebe.

16. Ako želimo, da nam se krmača ne cvila, valja joj dati da pojede u vrijeme naravnog nagona u kruhu 2—3 sačme zečare.

17. Neki ljudi znadu, kakov će biti koji mjesec u dojdućoj godini, da li suh ili kišovit, pak prema tomu udešavaju svoje poslove. Na badnjak poslije večere razreže domaćin glavu crljenoga luka na dvanaest dijelova tako, da su svi dolje sastavljeni, pa svaku česticu nasoli. Koja je rezotina poslije polnoćke suha, te je sol unutri sasvim suha, to će biti i onaj mjesec suh, naprotiv mokre rezotine znače mokre mjesece. Prvi zarez znači siječanj, drugi veljaču, i tako po redu.

18. Da ti svinja ne odbjegne, kad si je kupio, postaviti ju valja zadnjicom u kotac.

19. Teško je tudju odraslu mačku pripitomiti, a da ne ode na staro mjesto. Ovakovu mačku treba nositi kući zastrtih čim god očiju. Kod kuće ju izmjere špagom, dugačkom, koliko je mačka duga od glave do kraja repa; pa se ta uzica utisne kamo pod prag, kuda družina najviše prolazi. Onda mačka ne će odbjeći novoga gospodara.

20. Ima kravâ, koje redovito tèlê mušku telad. Je li gospodar rad, da mu idući put krava oteli žensko, neka žena prvi put iza teobe pomuze kravu u sasvim nov lonac, koji valja prije malo okrnjiti.

21. Da mlijeko ostane uvijek masno, izvadi se od krave prvotelkinje iz posteljice (lože) neki komadić kao žlijezda, žućkast i mastan, a velik kao lješnjak. Taj će se komadić naći u sredini umotan, samo valja oprezno razmatati i metnuti ga na komadić kruha pa dati kravi, da pojede. A ona loža se u kakvom starom sepetu po zahodu sunca baci u potok.

c) Kotari.

PRIOPĆIO M. ZORIĆ.

Kotarac nagadja, ako mu se uštrkaju goveda, da je blizu kiša, a to i po lepršanju gusaka. Ako ptica nisko leti, blizu je kiša i hladno. Grakanje žaba zove kišu; jùtarnja rosa i magla navješćuju gotovu kišu; osjek vode i mora dugu sušu; visok let lastavice sušu; razpjevanje ptica lijepo i ugodno vrijeme; kiša na veliki petak znači, da će biti slaba ljetina, naime „o zelenim hranam". Mala kiša na cvietnu nedjelju — obilata žetva. Kasni snieg — čista i obilna žetva. Iz *presunčićâ*[1] nagadjaju, da će za dugo trajati isto vrieme, na kakvom se pokaže presunčić.

Otočanin nagadja, ako li brodom putuje i koji svećenik, da ne će biti najbolje putovanje.

— Kad se na zapadu pokaže veliko crljenilo iza sunca zapada do kasne noći, narod toli u Kotaru, toli po otocim zlo sluti, da će kroz tu godinu pošastna bolest, velik pomor ili rat, jer da je nebo žedno ljudske krvi. Pojav zvijezde repatice kazuje pomor i rat.

— O mliečnom putu (kumojskoj) pričaju, da je sv. Petar, bježeći izpred Žudija, prosipao putem slamu, da mu se izgubi trag po zemlji, da im ne upade u ruke, a taj put slamnati da se sad zrcali na nebu.

O grmljavini pričaju otočani, da svijet počiva na ogromnim rogovim još ogromnijeg vola, koji kad ogladne i prigiblje glavu da pase, svijet mu izpuzava sa rogova, a to da prouzrokuje grmljavinu. Kotarani vjeruju, da zemlja gori, kada grmi.

— Po Kotaru pričaju o mliečnom putu i ovo. Jednom je sv. Petar rekao bratu Jandriji, da ne će kišiti za devet godina, na što Jandrija odluči ne obradjivati polja. Ali zbilo se, da je bilo obilnih ljetina; tad će Jandrija bratu: što ću ja sad, Petre? Odgovori Petar Jandriji: ako sam ti reko, da ne će biti kiše, nisam reko da ne će biti roda. Uzmi slamu, što su drugi omlatili, pa ju pritresi, bit će ti dosta za prihranu. To Jandrija čineći, izprosipa mu se slama, a trag joj se sad vidi po nebesim.

V o l u j a r i. Dodje lupež, da ukrade volova. Štene (mala zvijezda na stranu) probudi čobana, koji se daje u potragu za lupežem, no ne može ga stignut (zvijezda odaljena trinaesta).

[1] Kolobar ili žuta ograda oko sunca.

*

Kad su sunčanici otvorena vrata, tad je velik vjetar vazda sa one strane.

— Ako odajdu (otidju) vrebci iz sela, nagadjaju na kuživu bolest.

— Ako *kolandra* ne pjeva s proljeća u jutro, — bolest na životinjam.

— Ako putnik sretne *zmiju* na putu — tad sreća; ako li *zeca*, tad nesreća.

d) Vrhgorac.

Priopćio I. Ujević.

Seljaci cijene, da je dobro sjeći goru za japije samo u ponedjeljak, četvrtak i subotu, a ostali dani da su nesretni, te da bi se japija n. pr. mrtek, greda itd. izbišali.

Rezati lozu da je najbolje 5—6 dana oko užbe. Ako četvrtkom sunce zadje za oblak, drže za stalno kišu.

Ako je *kumova slama* (mliječni put — jer drže, da je kum kumu bio pokrao slamu, pa da mu se je prosipala, a Bog, da ga pedipsa, ostavio je na nebu taj znak) gusta i tamna, cijene brzu kišu.

— Ako li ima okolo *mjeseca* ograda (kružnica), paze, s koje će se strane provaliti: ako se provali s juga, kiša; ako li od sjevera, bura.

— Ako *pijevci* ranije pjevaju: promjena vremena.

— Ako je ljeti omarina — kiša.

— Nagla promjena topline — kiša.

— Ako li ptice lete od sjevera prama jugu, kiša; protivno, lijepo vrijeme.

— Ako li stonoge uza zid lizu, kiša.

— Ako je na veliki petak kiša: bit će dobra godina.

— Ako li sretneš misnika, žensko, ili zeca: nesreća; ako jarebicu — smrt; ako zmiju, sreća.

— Ako zvijezde trepte, vjetar.

— Ne vjeruju, da se zemlja vrti, nego sunce oko zemlje.

— Potres (trešnja) ljeti: suša; zimi: veliki snijeg ili bura.

— Onih 5 zvijezda: volujari; a ona na osami šesta: izgubljeni vol; one dvije zvijezde jedna pred drugom: volar se zametnuo ostanom, da traži izgubljenog.

— O vjetru cijene, da izlazi iz jama te često reku: oh da mi je začepiti onu jamu!

e) Gorski Kotar.

Priopćio A. Duić.

Gatanje o mjesecu. Evo što narod u županiji modruško-riječkoj gata o mladu i punu mjesecu. Ako je mlad mjesec (mladj), naš ti narod ne će kositi trave ni drugih rastlina pod živu glavu; jer vele, da blago sijena, koje je košeno mlada mjeseca, ne će podnipošto da jede, o čem da su se već mnogi i osvjedočili. Mora se daklem košnja u opće obavljati o staru (punu) mjesecu. — Ako ćeš sijati kakove rastline, kojim treba da stabka raste (žitarice i dr.), tada sij za mlada mjeseca, pak će ti prirod visoko iztjerati. Ako li siješ ili sadiš prirod, kojem se upotrebljava korijen ili gomolj, to sij ili sadi stara mjeseca, pak ćeš imati osobito debeo korijen ili gomolj. Drveće, voćke i lozu obrezivaj uvijek mlada mjeseca; jer će ti mladica bolje „zebati“ (rasti.)

Ovce se strići moraju mlada mjeseca, pak će opet vune — što mi ga radiš! Svoju kosu treba strići mlada mjeseca, pak će ti onda opet brzo narasti. S toga djevojke i snaše svoje pletenice za mlada mjeseca malo podstrižu, e da im još veće narastu.

Djubar nemoj podnipošto iznašati na djubrište ili na njivu za mlada mjeseca; jer će ti se onda sav užgati i opljesniviti, pak od njega nikakove koristi. Treba daklem to raditi puna (stara) mjeseca.

Kad blago pase travu za mlada mjeseca, to mu je lajno (balega) sasvim žitko.

Siječenje drva za gradju ne smiješ obavljati mlada mjeseca (mladja).

O mladu mjesecu ili o uštapu (o promjenah) nemoj lukšijati (pariti); jer će ti se onda rublje sve isjeći.

Ob promjenah mjeseca zavisi dakako lijepo ili ružno vrijeme.

Rakovica (die gemeine Krabbe) ili rakovača (der gemeine Taschenkrebs), kad je pun mjesec, pune su i one (mesa), dočim za mlada mjeseca su prazne, pak se onda ne love.

Pa i na sam džep upliva mlad mjesec. Ako na ime imaš u njemu srebriša ili drugog sitniša, to samo pogledaj u mlad mjesec, pozveckaj sitnišem, pa se ne boj — cijeli mjesec dana ne će uzmanjkati pare!

Gatanje na Svietnicu. Naš narod na dan „Sviećnice“ svašta gata s vremenom. Na „Sviećnicu“ — proriče on — diže se medo iz svojeg brloga, izilazi na polje, te gleda napram nebu, je li vedro ili oblačno. Ako je oblačno, nastanuti će liepo vrieme, a medo izi-

lazi u šetnju; ako li vidi da je vedro, ide natrag, te se još dublje zamaši (zatrpa) u svojem brlogu, e da nastavi svoj čudnovati san. (Ravna gora). Vjetar, koji puše na Svijećnicu, najviše će vladati cijele godine. Najbolje je, ako je na Svijećnicu vrijeme čvrsto. Oblaci i kiša pokazuju, da će biti vrijeme cijele godine nepovoljno (Krmpote).

f) Hlebine u Hrvatskoj.

Priopćio dr. M. Medjimorec.

Ako se kravama uzme mlijeko. Ako krave ne doje, uzrok je, jer je koja „coprnica“ uzela mlijeko. Protiv toga ovaj je lijek. Uzme se motika, stara, koja već sedam godina nije kopala, te se razbijeli u vatri. Zatim se pripravi blagoslovljena sol, tamnjan, komadić užeta od crkvenog zvona i blagoslovljeni barut (na ime onaj, kojim se je pucalo na uskrsnuće i na tijelovo). To se sve izmiješa i baci na vruću motiku s riječima: „Kak ovo brzo plavne, tak se ti brzo skončala“. Coprnica će od toga oboljeti, i mlijeka će opet dosta biti.

Prije sajma. Prije nego se konj vodi na sajam, lupaju ga žlicama, govoreći: „Tako se nad tobom pravdali“. Zatim ga poškrope „šćavom“, govoreći: „Kuliko škropcev, tuliko proscev“.

Kako se tjeraju vrapci sa žita. Uzmi jaje, koje je prvo mladica iznesla poslije nove godine, te kreni na polje. S tim jajetom valja tri puta obići polje, držeć u ruci goruću svijeću, koja je gorjela na mrtvačkom odru. Govore još molitve po volji, obično „Očenaš“, „Zdravo, Marijo“, „Vjerujem“. Na koncu se iskopa jamica na onom mjestu, gdje se je započelo obilaziti, zakopa se ono jaje, — i vrabaca ne će biti više.

3. Narodno liječništvo.

a) Bolesti i lijekovi po Bosni i Hercegovini.

Sabrao Ivan Zovko.

Pripomenak[1].

Najprva mi je i najglavnija briga bila kod ovijeh zbiraka, da što točnije i potpunije zabilježim narodno pripovijedanje i uvjerenje, koje je u cijelom ovdašnjem narodu što više općenitije, akoprem mi je mnogo što šta upalo u oči, n. pr. kod narodnijeh jela i pila nekijeh, kako se priugotavljaju, kao da se još nije općenito sasvijem na čistu, jer mi se je kod jednog te istog od raznijeh pojedinaca sasma drukčije pričalo, kako se priredjuju, kao što su mi još kod nekijeh istijeh viktualija i razna imena kazivana bila. Zato sam se ja kod svijeh ovakijeh i sličnijeh pojava držao onoga, što mi se je činilo, da je u narodu najopćenitije i najpravije. Primjetiti mi je isto nešto tako i kod narodnog liječništva, na ime, da narod i neke prostije pojave ubraja kao u bolesti, koje i nijesu bolesti u strogom smislu; a još mi je i to istaknuti, da narod veoma cjepidlači, što se vidi najbolje otale, da za svaku malo ne bolest ima poviše svojih narodnih lijekova, kao što još i nekijeh drugih osebina. I kod ovog sam se držao, što je najnarodnije i najopćenitije. Isto mi je ovo izjaviti i za zbirku „Okokućad“, da sam se pomenutijeh načela držao — te mi je i to na pošljedku dodati, da ću priopćiti imenik osoba, od kojih sam što čuo, i tumač nepoznatih riječi, kad i ostale moje zbirke budu dogotovljene i priposlane za štampu. Zbirčice, koje se sada tiskaju, sabrao sam u Ljubuškom, ali najviše u gornjem Vakufu te mislim, da se s nekim iznimkama odnose na cijelu Bosnu i Hercegovinu.

---

[1] *Urednikova napomena.* U prilozima g. Zovka, što ih priopćujemo u ovom svesku „Zbornika“, a u kojima on nastojaše, da prikaže vjerno način narodnoga govora i pričanja, ima mnogo nedosljednosti pogledom na glasove i oblike. Ovdje ondje biće mu se potkrala po koja griješka pera, opet želeći, da budemo na čistu, obratismo se na g. Zovka, da nam razjasni neke pojave. Iz njegovih razjašnjenja priopćujemo evo ono, što je bitno. Prema tome mišljasmo, da će biti najbolje, ako uvrstimo bez promjene sve onako, kako je napisao g. Zovko. Kada dodju na red njegove priče, priopćit će se popis njegovih pouzdanika i što potpuniji tumač riječi, koje nijesu poznate izvan Bosne.

1. Okokućad. Ovu sam riječ najprije čuo u selu Veljacima (kotar Ljubuški), te mislim, ako i nije opće narodna riječ, a ono je možda lokalna, te je pojedini seljanin znade.

2. Ja sam rodom iz Mostara, ali sam prilično dosta putovao po Bosni i Hercegovini. Zato i jesu sve one mješavine ikavskog i ijekavskog izgovora na svom mjestu, jer su zabilježene upravo onako, kako sam ih gdje i sam čuo. Pa u samom mom rodnom mjestu ta se mješavina opaža, jer su većinom još i danas Muhamedovci i Katolici ikavci, dočim su se rišćani više prilagodili ijekavštini, te su danas obično ijekavci. Ovo uopće manje više vrijedi i za cijelu Bosnu i Hercegovinu, osim možda nekoličak iznimaka. Ine pak razlike moga jezika potječu od raznih mjesta, gdje sam šta čuo, i od raznih osoba, od kojih sam čuo i tako dotičnu stvar zabilježio.

3. Riječi: divenica, koren, polivanje, poljeti (politi), regji, rjegji, dvi, pri (prije), bile (ovce) zabilježio sam, kako sam ih i sam čuo. A koliko se još sjećam, pobilježene su stranom u Mostaru, stranom u Ljubuškom, stranom pak u Gor. Vakufu. Istina, da je riječ „korijen“ i „korjen“ mnogo običnija od „korena“, ali se i tako čuje, dočim riječi „bilobara“, „cvitonja“, „lipota“, „mlikota“ čuo sam i zabilježio u Gor. Vakufu. Što pak pitate, da li se u istom mjestu izmjenjuju riječi: *bijel* i *bil* (bio), *riječ* i *rič* itd. — to je istina, da se izmjenjuju, te ih neki onako, a neki ovako izgovaraju. Šta više, u jednom te istom mjestu čuje se *pijer* i *pir, ispirati* i *ispjerati* itd.

4. Drugi padež množine doista kod mnogih od prostoga naroda gubi ono **h**, kao što n. pr. i kod onih riječi, što ih navedoste: *blijedi*, *namješteni*, *šuplji* itd., mjesto *blijedih*, *namještenih*, *šupljih* itd. I tako se dakle ono **h** kadgod čuje, kadgod ne čuje. Kod rakije pak ono **h** u riječi *mehka* doista se čuje.

5. Riječi: *kuvati* pored *kuhati*, *proja* pored *proha*, *ladetina*, *aptovina*, *kijanje*, *rakotina* itd., i na jedan se i na drugi način čuju, dočim riječ *plaho* nije meni bar poznato da se veli i *plao*. Isto se tako na dva načina čuju i one riječi: *koščica* i *koščica*, *najpreći* i *najpreči*, *pogaća* i *pogača*, *kisel* i *kišel*, *šećer* i *šečer*.

6. Uz *ušćipci* čuje se i *uštipci*. Tako je isto i s riječima: *jerišće*, *klišćaca*, *vješćac*, *zašćaklost* itd. Ono *šć* i *št* po mnogijem se mjestima čuju, te u jednim je običnije jedno, a u drugijem drugo.

7. Što se pak tiče bolje oznake raznih trava, to će teško i nikako ići, jer sami oni, koji su mi te lijekove kazivali, ne znadoše

mi reći, kakve su to trave. A i stručnjaci će mi ovamo dobro pomoći u tom, jer je poznato bogatstvo našeg jezika kod raznih trava, tako, da pojedina trava ima kadgod po više raznih imena. No ja mislim, da to nije baš ni toliko potrebno. Tako mi ne znade niko ovamo kazati ni od *zlića* trave, jer da se možda još drukčije zove. *Zlić* je napetak, koji se napinje obično na prstima, te se poslije i rana otvori. Koji su ga bolovali, vele, da muka udre po cijelom tijelu.

Badlji. Mogu biti i u kosi (na glavi) i u trepavicama, da bi od ljutnje sve raskinuo, koliko muke zadaju. Ako su badlji u očima, zagrizi u saransak (bijeli luk) pa onda podvuci. Ako li su badlji gdje god na glavi, onda saransak istucati i smoždìti ušicama od sjekire i metati (mećati) na ono mjesto na glavi, gdje su badlji. Ali najbolje bi bilo njih klišćacima (malim klije̥štima) povaditi, jer dok su one njihove baturice (glavice na dno dlake, kad se istegne, a ta je dlaka badalj), ne ćeš imati mira. Može ono prijašnje i pomoći za neko vrijeme, ali opet oni se pojave.

Bage (kurja oka). Gdje li, šta li, pa kad se uvrijedi, zaboli, kô u zenicu. Što je reći tijesna obuća. Bolje je, da je i široka, nego da učini čovjeka sakatajom (slabim na nogama), da ne može ni kolik do pred kuću, nego šegeta i nabeziva (oboje: šepa, hrama), kô bagav oroz. Ko ima bage, a hoće, da se izliječi, prije izhoda sunca valja da čepa i gnjeca (oboje: gaza) po razbuzenoj (ražičenoj) gnjili, da mu sve žmikće izmedju prsta i svuda ispod tabana.

Baildisavanje. Ništa koliko nenadna žalost i glas ne može čovjeka ošinuti (poraziti). Ima ih, pa se odmah baildišu (izgube). Ko se pritrefi blizu, neka njemu ili kome drugom, kô sebi, turi ruku pod pazuhu, gdje je znojno i onda mu pod nos podkuči, i doći će sebi namah

Bajat. Na zdravu zdravcatu mjestu stane se pomaljati nekakva bajat (otvrdnuće), te će tako neko vrijeme popostati, dok se samo sobom ne povrati i opet ono mjesto postane na tijelu, kô je i prije bilo. Nego, daj ko će čekati, dok se ono samo od sebe povrati i dok svoju gidu (mjeru) ne navrši. Ne će li se to čekati, dok samo sobom bude, a lud bi i bio, ko bi i čekô; onda valja uzeti iz uha smole i malo pram vatrom (sic!) ugrijati, te po onoj bajati namazati, i kô da ju je neko rukom odnio — nestaće je.

Balgan. Uvijek se rače i uvijek ima rakotine, ne more, da je manjak bude (nestane). Nije dobar znak, ko baca plaho balgan

(rakotinu). Ako mu ne pomože ni vrijesak u mlijeku varen, te se ne očisti, tome on mora drugog lijeka tražiti.

Bensaukluk. Nije ga hak (pravo) ni liječiti, kolik ni od frenjka. Kad ga bijes nôsa po raspijetinama (dobričicama = bludnicama), što je tražio, malo je i našô! Baš mu ne bih u prvi mah kazô, kakav je lijek za to dobar, kad bi me ko god upitô, nek se baš kudra (eufemizam za kur..) jedna namuči i napati. Za bensàukluk i njegovo naopako liječenje valja naći trave: treskavca, oputine i mahovine, te sve to u krpi kamenom na kamenu istući i onda kroz istukotinu (istučene trave) propuštati vodu, da se u što iscijedi, i ono zelenilo (na ime: vodu) piti. Kako naopaka bolest, onako naopako i liječenje; ali nije naopako, dok može pomoći i izliječiti.

Bijona. Bijona se da bog sačuva i na zdrave oči vrlo lako može navući. Ervahi (isto) je kô mrena (membrana), tanja je i od opne. Je li ti bog ostavio samu tinu (najtanja membrana), i to se, kô bijelo preko oka navuče, te se ništa čisto ne vidi, nego je sve kô u magli i dvostruko. Koga je strah ili nema prigode, da mu je ko skine s oka iz nuglaca (nugli, nugao, krajevi očiju), neka meće lišće od bokvice (vrsta trave) kod nuglaca, da mu bijonu s oka pritegne i svuče.

Bjesnoća (kad bijesan pas ujede). Graha nohuta megju zubima razgristi, i one pole, gdje pas ujeo, pritisnuti i dobro zavezati, da se gotovo u meso upiju.

Bljedobolja. Duvar (zid), kakav duvar, i još gore ih ima blijedi(h). Kô krpa su blijedi. Evo i jedu, evo i mogu spavati i ne tuže se ni na što, da ih boli, ali uvijek na njima bljedobolja. Neka se vazda, kad idu spavati, nakade ćukurtom (sumporom); neka i smrdi i zaudara, ona bugija (sila) ne će smrditi ni zaudarati, kad pomogne i kad nestane bljedobolje.

Brazgotine. Ako se ko počepura (pobije) s kim, pa ga tako nagrdi, da bi mu se brazgotine za cijeloga života znale, ako to ne će, da mu bude, neka meće travu kopiticu, da mu nestane brazgotina.

Crkavica. Crkavica na prečac umori, a ne okoliša. Na vrijeme valja dati hasti (bolesniku) hašafa (varene suhe kruške, jabuke, šljive), da jede i pije one vode, koliko može i ne može. To ako mu ne pomogne, ne će ništa.

Cvilčići. Para nijedna kolišnja je, pa sve kô da britvom odnese kožu i meso. Malo, što su nešto viši (cvilčići) od puhica (najsitniji osip), pa para nijedna boli i te još kako. S mjesta će oblakšati i uminuti, ako se s lojem od muma (svijeće), kad se udune (utuši), namaže po cvilčićima.

Ćela. Zastarči li (je li stara, od duže vremena) ćelavost, nema joj lijeka. Dok nije zastarčila, neka se maže bjelilom, modrim kamenom i kiselim mlijekom, sve to pomješano zajedno, i mnogi vele, da je pomoglo, ko je to kušô.

Ćilitlema. Uzmu se djetetu, zakloni bože, usta, da ne može ni jesti ni plakati. Ne pomogne li tu ćufurija (neka vrsta kao smole) i od nje ono nakadjenje, ne pomože više ništa.

Ćirma (množina čirova). Jedan se napni (čir), drugi se provali, nikad da ih jednom nestane. Borak travom oblagati, čim koji monta (ovdje: pokaže se, napne), i tako će prestati ćirma.

Ćumur. Kad ubije ćumur (ugalj) u glavu, drugoga mu lijeka ja ne znam, nego prst u grlo, pa se dobro izbljuvati, i odmah će nestati sve one muke u tini tinoviti čas.

Čembrljotina od mačke. Mačije su pandže (šape) pogane te ne valja s lake ruke uzeti, kad koga očembrlja (opandža, ogrebe), jer se more od male boljetice (bole) izleći polagano i velika, te sva ruka zateći. Hvala bogu, od toga je lako lijeka naći. Ono što mu uvijek tutunja (gori, puši) pod nosom (duhan), pa iz duvanjkese uzeti nekoliko onijeh tela (končića, što izgleda duhan kad se iskriža) i priljušit (poviti) na čembrljotinu (ogrebinu mačju).

Čir (govedji). Nijedna duknja (duša) ima kô plakavac (onaj mali bijeli, nešto prozirni mjehurić u bravu, kad se zakolje, što je pun vode). Kad se provali, bljuzne (trgne) iz njega sade (čisto) modra vodurina do posred kuće. Ali muka je čekati, dok se provali; za to krtolu (krompir) vruću zgnječkati i previjati na nj, ne bi li se čim prije provalio.

Čotvor. Kolik lantoš (vrsta od prije turskog bakrenog novca, koji je kalao u vrijednosti 40 para) može skočiti čotvor (čvorka), kad se ko u glavu tukne o što. Privit' odmah macinu travu, ali je najprije valja dobro umelemit' (umekšati, iztući) medju dva kamenčića, da iz nje voda trgne.

Damari. Kad se damari (mišići) stegnu, da se opet raspuste, od prijekog je lijeka kapavica (kišnica) voda.

Damla (kap). Damla će udriti, ko je debel, i za jedžekom (jelom). Ako prva i druga damla pane, ima lijeka; ako li treća, od nje lijeka više nema. Od one dvije strugotina od naćava (naćve su, gdje se hljeb kuva), još ako je stara, vrlo je, da vidiš, dobro, jer će se opet one dvije damle, što su pale, povratiti na svoje mjesto, kô da ništa nije ni bilo.

Debela. Živo meso o insanu puca, a ispod kože pišći nekakva žuta vodurina. Lišće od aptovine, pa oblagati, od debele ništa nema bolje.

Dvór (stolica). Može i on osukati (omršaviti), da se bude kô slamka. Osobito, kad ugida (učesti) pa sve s dvora na dvor. Variti suhe oskoruše u bijelom vinu, te oskoruše jesti, a ono vino mlakušasto piti — najbolje za dvor, da prestane.

Frenjak (ružna bolest, syphilis). Ofrenjčit se može najzdraviji, kad se napije za frenjkljivim vode ili sjedne na mjesto, gdje je on sjedio, dok je još vruće. Zečjakinje (zečija nečist) pržiti na tilovini (vrsta drveta) i nadnosit se i nakadjivati se time.

Glize. Podvratne glize (žlijezde od nazebe) mogu biti ko tičija (ptičija) jaja. — Jezgru od ljiljaka (lešnjaci) gorčuna (gorkih) iskackati (kao istući, da ovodne i voda iz njih udari) i podvijati glize, koje treba najprije podmazati zejtinom od šenšetube (suncokret, pa od sjemenaka njegovih uljem).

Gluhotinja. Gluh insan, kô i top. Orilo, gorilo, on ni mukajet (ne osjeća, ne mari, ne čuje). Od devet kotlova, kad se rakija peče, za nju valja uhvatit' po dvi tri kapi od svakog kotla i to u uho po maličak, po nekoliko kapica (kapljica) ulijevati.

Gnjojenje. Sve kô da pile kljuca i tuče, kad se gdje god na tijelu gnjoji. Uzvariti zejtina i spržiti krpe te umiješavati zejtin i sprženu krpu i ono povijati, gdje se gnjoji.

Grč. Grčeva trava prava je kuga za grč.

Grnjače. Grnjače ili gr'ovnice sve je jedan te isti nalet. Ne da ni dinuti jadnom djetetu, niti li može išta ni proždrijeti. Onako ono ćumija (traje), dok ne dade dragi bog ili da se provali ili od dva dermana (ili umrijeti ili ostati živ) jedan, da se jadno dijete više ne muči i ne pati. Da se to čim prije provali i sazrija, tri put u danu valja omatati dječiji vratić crjevetom od galibarde (vrsta male kokoši), ali uvijek, kad se to hoće da radi, valja ubiti galibardicu te iz nje onako vrućim crjevetom činiti. Onijem crjevetom, kojim si to prije činio, ne može se opet njime činiti, nego valja crijevo iz druge galibardice izvaditi. Najprije bog, pa to, djetetu će pomoći.

Gujine, kad na grlo udru. Saransaka (bijelog luka), pa sve česmo (oni komadići kriščice, kad se guli, pa se na po na se rastavljaju) po česmo nanizati na konac i svezati ispod vrata, te ne će gujine od one njegove kokije (sile, mirisa) više udarati na grlo, da izidju iz insana.

Gujine (gliste). Varena kokuruza, još, ako se gdje potrefi, crvenjaša, dobro nasoliti i ono žvrnjati (jesti). Dobro je i onu vodu osoljenu piti.

Guše. Kakva je to ljepota imati kravije vime (na ime one guše) pod vratom! A kod nekih je to već ne pitaj lijepo. Ja bih tu ljepotu dao za sitnicu (najmanji i onako i u vrijednosti novac), pa i onako, pa bih i po skupe pare platio, ko bi me te grdobe izliječio. A izliječit ju je vrlo lako. Muhoserine (nečist od muhe), gdje ima puno muha, a ima ih u ljetu svagdje, sastrugati i onda se njima zasipati, pa zalit' vodom da se prije proždre.

Ištah (za ištah). Ne more u grlo, kô kad ne more. Ti ga kljukaš (jedeš, mećeš unutra), a ono se natrag povraća. Nemaš ištaha (apetita) ni na što. Niti li će te ni na što fićer (isto apetit, volja) potegnuti. Za nekoliko dana ništa drugo nemoj jesti ni ručku ni večeri, nego teretel, i doći će ti ištah a proći će te svaka nejelica.

Iščašenje. U članku ili glježnju (zglob) kod ruke ili noge lako će se, kad se i ne nada, iščašiti koja koščica, pa onda kô grdna rana boli. Krljad (od dobre kudjelje što ostane, kad se konoplja prede, te se od krljadi gora i lošija i deblja pregja prede) od konoplje grijati i pariti ono mjesto, gdje se je koščica iščašila.

Jaričanje. Od marvinčeta se najprije more ojaričati, da po bradi ili oko usta skoče neke male vrkice (biljezi bijeli, koji ne bole baš toliko, ali ih je nelijepo vidjeti). Dobro je od toga jaričanja, da se amur (kvas od hljeba) raskvasi u vrućoj vodi i onda kroz krpu od ćerećeta (vrsta beza, platna) ižmika (iscijedi) i onom vodom, koliko se god više puta more u danu, da se maže i pere.

Ječmik. Kô tovar kô da imaš na oku, kad se on napne. Trči odmah, ako ima gdje u mahali (ulici) ili u komšiluku rodilja, neka ti zamuze mlijekom iz desne sise u oko.

Kamen. Od jajeve ljupine, ni od šta se prije ne će zametnuti u čučici dječijoj kamen. Pa kako dijete raste, i onaj kamen zajedno raste, dok ne preuzme veliki mah, da se više ne može ni mokriti. Kô ubodenik (koji je zboden nožem) ili kô vô stoji ga dreka i nateželjavina, da se pomokri, ali ne more. Po dvi tri kapi udru od sto muka. Ništa ne može u zlu kožu ućerati kô kamen. Bejturanovo (vrsta cvijeća) sjeme variti u zejtinu i previjati po pripunima (ono mjesto ispod trbuha povrh genitalija), da se onaj kamen razmekša i da se izmokri.

Kangara (bolest, kad tijelo trune i gnjije). U njoj se zoblje duša (čovjek živ na nogama mrije i mrtav je), a ne more se pozobati. Bog sami zna, koji je od nje najbolji i nepofaljivi (neprevarljivi) lijek. Insan se jadni muči i meće mlavu (mahovinu) iz vode, i veli, da je dobro, i mnogim da je pomogla, te su od nje ozdravili.

Kijanje. Dobro je, kadgod, da se kìne, jer se čovjek rastrese, ali kad ona sama doveže, a ne voli se — onda se uhvatiti za nos i usta pa nedihnuti, nek se dobro nadme, da kijavica prestane.

Klapnja. Ha (čim) san na oči, ha odmah i klapnja, pa san ispretrga i uništi, da se poslije ne može više zaspati. Ko je na to naoš (ovdje: običajan), kad pogje spavati, neka potegne dobro uz nozdrve u nos s dlana vode, te mu ne će klapnja dodijavati.

Kost: mrtva kost. Stare čagje, što je god moguće nek bude starija, taman od sto godin i više, pa je zakuvati vodom i na mrtvu kost metati, da se smlavunja (omekša) i omeči.

Kraste: nosne kraste. Mozak izvaditi iz govegje šljučine, kad se zakolje goveče, te ga lijepo ucvrljiti (upeći), da se vas pretvori u ugljen, i tada tijem posipati krasticu u nosu.

Kraste: slatke kraste. Ja nijesam nikakva boljeg lijeka našô, niti li ga ima od kišela (kisela) mlijeka za slatke kraste, kojima su i oveća djeca vrlo naošna (običajna, naginju na nje). Još u to mlijeko utucati sitno modrog kamena, pa s time mazati one kraste.

Krv: užbunjenje krvi. Krv je gora od vraga i natkrilila ga je kud i kamo. Ljudi zbore, da se je i s vragom bolje rvati, nego li s krvuždinom, kad se uzbuni i užbalja (uzmuti). Komorač (vrsta biljke) ništa se s njime nije izmješalo (nije ga natkrililo), ko od toga muči. Ne će mu se ništa drugo, nego neka se svuče sve do gaća i do košulje, i neka spava, leži, sjedi, i što god radi, neka je na komoraču za nekoliko dana, da mu se opet umiri i utinja (smiri).

Krv: ustavljanje krvi. Poreže li se ko čakijom (džepna britva), pa mu brizne krv, nek odmah iz duvara probere čiste paučine, te nek na porezotinu metne, krv će mu se ustaviti.

Krv otvoriti iz nosa. Muhanetan (osjetljiv) se ko nagje, pa čim mu trgne krv iz nosa, kô da će se smamiti i odmah fisnuti (umrijeti na prečac). A ne zna, da je ono zdravo, kad malo oteče krv, ne puno, iz nosa. Odmah je lakši (laglji). Mi bi akaste (hotimice), da smo zdraviji, čobani, otvorali krv zundavicom (vrsta trave, pa se zavuče u nos i miga se i nadraživa, dok ne udre krv), jer je drugim ničim ne valja iz nosa otvorati, nego zundavicom, a valja govoriti ovako: „Zundavice zundava, otvori mi krv! Zundavice zundava, otvori mi krv!“

Kuljavost. Gledo kuljava insana ili zbabnu ženu, na jednoj je deredži (jednako je). Bolje je biti i mršav, nego odviše kabast (kuljav). Kuljavosti ništa gore nema, nego tirjač (vrsta nekakve

gustnine, smole), te često put u danu navratiti se i po malo fekat (malo) fekat laznut' (okusiti, tinuti) jezikom.

Kuga. Nijesu stari ljudi uzalud i od obijesti metali u greb s mrtacom, kad bi koga ukopali, u tasovima (posugje) i u drugim sudovima vino, da nijesu znali i birala (iskusili), da je to od kuge prijeki lijek.

Ljutina. Koga mori ljutina, neka vrhom jezika lazne tri put po malo nesijana luga.

Majasin. Ako krv na donji kraj ne ovariše (udari), hoće odmah na grlo, pa je gore, nego prvo, ili će se osip sitan kô proso izasuti po svemu tijelu. Dobro je, kad se očisti od čovjeka krv, ali kad ne će da prestane, pečeta i čepa izmrviti i istući, pa u crnoj grkoj (bez šećera) kavi popiti.

Metilj. Ja (ili) zelenčavih (zelenih) džanarika (vrsta šljiva), ja zelenčavih pamuklija (vrsta ranih jabuka) gristi i jesti, koliko se more i koliko se ne more, metilj će namah i ubrzo izići.

Micina. Koliko boli i žiga, toliko je ružno i vigjeti (vidjeti). Sitno na erendu (stružaljka, na kojoj se repa, sir i druge stvari stružu) izerendati (istrugati) čukundruka (vrsta repe), i onim 'nako sitnim i vlažnim ranu, onu micinetinu, zavijati i previjati.

Mokrenje. Čovjek i žena, da se najbolje gledaju i paze, ako se jednog od njih ta kabajet (nesreća, mana) doveže; ili ako ga je prije imô, da su, štono riječ, koliko je sinoć vjenčani, nema im više zajedno opstanka, pa se nikad više ne udali i ne oženili. Dok toga mokrenja poda se (u spavanju) ne stane ili u čovjeka ili u žene, ne sastaju ga se oni više, da živu hiljadu godina. Kabajet ta (taj), koga se dovezô, najprije će uništiti, ako ostruga od sedam korenčića, kakvih već bilo, samo neka su različne boje, nekoliko sitnih strugotina i uvijek pred spavanje neka smamulja i svavolji (zbije u grudicu) u sredinu od hljeba i pojede.

Mora. Baš mori i duši, kad se na insana navali. Kô da se sve, vas svijet na te navali, kad ona koga pritiskava. Ama ni u čemu se nema snage, kolik pile, niti se i čim može, da je vas svijet tvoj, maknuti. Ocijedi momka i osuši, koga mori, da nema gajreta (sile) ni u čem. Ko joj je već običan i na koga se ona navrani (navrati, omeči), nikako se drukčije od nje ne će izverajetiti, nego neka u večer, kad pogje spavati, metne pod glavu gô nož i praznu začepljenu bocu, te neka vrh noža i čep od boce sastavi, i kasno će mu više doći, da ga mori i gnjavi. To govore oni, kojima je pomoglo, da im ništa nije tako pomoglo, kad ih je dušila mora,

nego na zemlju metnuti dugu ržovu (ražovu) slanku, što može biti dulja, te preko nje tamo i amo devet puta prići, ne prestajući, nego uvijek motljajući (idući). Ako li se kod koga mu drago bilo puta prestane, onda može biti nešto i goreg. Bolje je to i ne činiti, nego li ne dočiniti (valjano izvesti).

Mršavost. Bilo ih je mršavi' kô smrt. Najedared se pojmili i udebljali, kô što no se veli, krava na Vlašiću. Odebljali kô lovta (lopta). To je od njih učinila niko drugi nego drobina od pipuna (dinja). Drobina od sagrijaša ili od vodena (sagrijaš i voden to su najbolje vrste lubenica ili pipunova) najbolja je za to.

Mukavica (melankolija). Čovjeka, bude vrijeme, obuzme nekakva mukavica, da se i sam sebe prolazi i pasava, i sam je sebi nemio i nedrag. Sve mu je na putu i mala stvar ga užbuni. Omrzne mu vas svijet i sam sebi je mrzak. Nikad ga ne će mukavica ta spopasti, ako ima uza se u džepu ili u kapi ušiveno znojić trave. (Mukavica po drugim narodnim opisivanjima može biti i ipohondrija.)

Naboj. Od skake i udaranje kod djece eto odmah naboja, a time i muke i nemira cijeloj kući. Najbolje zapretati u supru (supragu, vruć lug) glavicu luka, te privijati na naboj, dok u njemu gnjoj ne sazrije, pa će se i sam provaliti i naboj će proći.

Nadmenost. Nadme se ubržo, da sve vjetrovi nekaki po trbušini grogoću i stružu. Ugrijat dobre rakije, pa ono vruće onako popiti — nadmenost će odmah jenjati.

Napetak. Nametne (napne) li se štogod na zdravu, ni časa ne valja počasiti, nego odmah opoganiti ljudskom svojevinom (ekskrecijom, otpatkom). Još je bolje, da onaj, u kog se to napne, vlastitom nečisti opogani i poganšćinu (nečist) na napetak meće.

Nasjeline. Nasjedne se na kakvu bilo hudu stvar. Odmah kod hodže (turski svećenik, učitelj) zapisati tri zapisa, pa jedan baciti u vjetar, kad puše, drugi u vodu, treći u vatru, da nasjeline spadnu i da ih nestane.

Nazile (kad oko zuba meso oteče). Oko zuba desne nateku, da boli kô grdna rana. Ne more se od sijekova ni leći ni sjediti. Gore je nego kad bi ko vilice razglavio. Kutariša (spasa) drugog nema od toga, nego uzvariti čelju rakiju (najbolja prva rakija, koja se uhvati od kotla, kad se peče) i u nju trenuti (usuti) krupne soli i u zrnu bibera, pa svom tom karikatom (smjesom) plakati (isplakivati) i mućati usta.

Nemliječnost. Kad je gledaš, puca od pretilina i od zdravlja, kô puca. Ništa joj ne fali. Gledaju je kućani i paze, kô oči u glavi.

I jede i pije i ničim nije suhotna (oskudna), a u prsima pusto nikad mlijeko. Dijete odojče, dok ne podraste, da se može barem i koliko pitati, uvijek gladno i jadno. Kme, kme (oponašanje dječijeg plača), vazda plače, a vazda dudli i tegli (oboje: sisa) sisu materinu. Ta žena, da joj primakne i pridogje mlijeko, neka dulje vremena pije vodu, u kojoj je razmućena bija (ostrogitina ili onaj crvenkasti lišaj sa stećaka, jer jedino bija od njih može da bude), te će se omlijećiti i biće joj mlijeka.

Nespavalica. Muči se, ne muči se, okreni se, prevrni, nikad zaspati. San na oči ni iz daleka ne će. Uzviri se čovjek, a sto buha kô da pod njim ima. Taman, kô da je na samijem buhama. Od nespavalice najpreči je afijun (po svoj prilici opijum). Metneš ga pod jastuk i odmah glava na jastuk. Zaspeš, kô i zaklan.

Nesvjestica. Nesvjesticu kad ko ima u glavi, pa kad mu nesvijest ili mala snaga dogje, neka ispod pazuhe prstima malo znoja izvadi i ovlaži prste, te nek primiruši. Vratiće mu se odmah svijest. Nije s gorega, neka ima uvijek gdje god u kapi prišivena u krpici koje zrno čurekota (vrsta sjemena).

Obol. Tuhinjati (živolaziti) može se od obola po deset, po dvadeset godina, dok ga jednom na postelju ne prevali. Prevali li na postelju, više ti ga se on s nje ne diže. Nego dok se to nije dogodilo, valja se za ranijeg postarati i potražiti Vrbaske metvice, što uz Vrbas raste, te nju uvijek variti i piti.

Obrezotina. Najprije će zamladiti (zarasti) obrezotina, kad se ko plaho poreže, ako odmah dobro isuši duhan, pa ga izmrvi na manje praha (veoma sitno), onda sa vučjim salom (lojem) dobro izmeca (izgnječi) i onu mecavinu na obrezotinu previja.

Obrunjavost. Od rgje i zlopatnje more čovjek obrunjaviti po licu kô Runje Bosnić (nekakav čovjek, o kom se priča, da je bio vas runjav kao megjed). Za obrunjavilost (obrunjavost) vrlo je dobra *hagda:* dobro se upırži med ili šećer te se na komade, kolik lice što je, izreže te se malo razgrije i meće po licu. Onda se trgne naglo i sve dlačice s lica se otrgnu u onom opečenom i ljepljivom medu ili šećeru. Osobito muhamedankinje to čine, da su ljepše i da im dlačica s lica nestane.

Obumrlost. Ni živ, ni mrtav. Ne čuje se u njemu ni najmanjeg daška života. Više je mrtav, nego živ, a nije mrtav. Da se u tome povrati život, gjulsiju [ružica, t. j. lišće od nje, koje puno u dobru sirćetu (octu) stoji] mu donositi pod nos, da je u mrzgavce (gornja unutrašnjost nosa) poteže (udiše).

Oči: igranje oka Obeseliću se — kad mi nešto reknu, — obeseliću se bijesa, pa mi igralo ili desno, ili lijevo. Ja bih se drage volje tog veselja i te radosti prošô, samo nek mi, brate, ne igra. Taman ću se onliko obeseliti, koliko i raskariti (rastužiti). Kako je kome, meni ništa nema mrže, nego, kad mi oko stane igrati, pa bude dana, te učesti. Ništa drugo ne valja, kad počme igrati, koje bilo oko, nego više obrve dvama prstima poviš onog oka, koje igra, protrljati, te će igranje prestati.

Oči: krvave oči. Ružno je pogledati insana, kad mu nasjedne krv na oči. Kod pjančina i zomina (isto pjančina, ali u najvećem stepenu) to je što drugo. Oni su to i tražili, a šta su tražili, malo su i našli. Nego žalit' je one ljude, koji nijesu tomu krivi svojom, koja ne može pristati ni u račun ni u raboš. Za te ništa nema bolje, ako hoće, da se te nasjeline (kad krv na oči nasjedne) kutarišu (oslobode), nego uzeti pasje kože i dobro je u soli izmuljati (utopiti), te je na okrugla parčeta (komadiće) izrezati i na sljepočice metati, sve izmjenjujuć sad jednu, sad drugu, čim se koja malo na sljepočicama zagrije i zavrući.

Ognjušina (vrsta tifusa). Od ognjušine, ovdje gluho bilo (sic!), najpreći je lijek istući ušicama od sjekire živih raka i po tabanima i rukama bolesniku privijati, i svaki drugi sat na novo promijenuti, da vatrušćina popušta.

Ograma. Ograjisat' se može na paščetije ležište, na čije nokte, na safunjaču (kad se peru haljine, rubenine sapunom, pa se ona voda prokrene) i na mnogo toga. Koga je ta nenadna snašla, valja mu paliti saransak i nada nj se nadnositi, da oni duman (sila, para, miris, dim) u nj udara.

Oguljenost. Poput borove kore imade ih te se ogule po licu i po rukama s proljeća i ovako stoprov (pred) zime. Vrlo je lako namjestiti lijek za to: tri put vodu u zemljenu sudu, loncu ili čemu drugom, samo nek je od zemlje, uzvariti i tri put nek se ohladi, i onako se hladnom od trećega puta vodom prati i čistiti.

Opadanje kose. Kome opada naglo kosa, neka uvijek nosi u kosi i nikad ne baca iz kose kakvu bilo bapku (svaki starinski novac, koji se iz zemlje iskopa), i prestaće mu kosa opadati.

Oprlenje (sic). Na vas mah mogu se od bure oprliti (ispucati) ruke, da se sve iscickaju (izrežu) kô borova kora. — Mokraćom od maloga djeteta nekoliko puta oprati, pri (sic) što će se leći, i oprlenje će popustiti.

Orljanje. Po jadnoj mu trbušini (utrobi) orlja, kô da je u njemu sto harara (kesa) kamenja nabacano. Nije beli od zdravlja. Jadno mu je i kukavno tako zdravlje. Osobito kod jadnog ženska to je prava čemerika (bijeda), jer samo sebi zor (silu) zadaje od muke i stida, kad je to snagje, gdje ih ima više. Kô da je to ona sama sebi dala, što po njoj orljaju crijeva. Nek orljaju, pošnjak (eufemizam: post) im njihov, kad hoće. Ali ništa nema lakše, nego se od toga kutarisati. Sa lišća stresti prije sunca u kakav sud rose i popiti, i orljanju više ni traga ni glasa.

Osakaćenje srčom. Žalosno se može nagrditi i nasakatiti srčom (staklom), ter se i na zlo dati. Dok još nije rana zastarjela, i dok je još na taze (svježa), govegjim (govedijim) lojom (sic) nakagjivati, jer će se od toga najprije zamiriti i zamladiti rana.

Oteklina: obrasna. Koliko čovjeka i ne boli, toliko mu je mučno, što se onaki otekao ne može ni megju ljude pomoliti. Bol bi se nekako i pretrpila, da je to drukčije i da toga nema. Čini mu se kô da vas svijet ništa drugo ne radi, nego u nj gleda i bezjači (blene). Ko hoće, da ga i ta mine, neka zakolje žabu vodenjaču i neka je 'nako vruću raskasapljenu (razugjenu, rasplašćenu) oko otečenog obraza ovije.

Otrnenje. Slamkom (slankom) od ržove (vrsta žita) slame dva tri put privući po otrnjenoj nogi (nozi) ili ruci, umah ne će više biti trnenja (otrnenja).

Pamrav. Sve čuješ haki kane (bjelodano, istinito), da ti nešto u mozgu koprlja, kô da je živo. A i koprlja, zadajem ti riječ. To što koprlja ništa drugo nije, nego pamrav. Izbaci i uništi nijednu mjeru (eufemizam za vjeru), dok ne zastarči, jer možeš lako na živi belaj i muku udriti. Nakadi se pasjom vunom (dlakama) i pamrav ne će imati kada više da ti koprlja u glavi.

Parenje. Ko želi, da se ispari dobro, makar nek nije ni hasta, dobro mu je, ostaće zdrav kô tić, ako se dva tri put dobro ispari na voštini (ostaci, kad se čisti vosak izvadi, pa ono crno, što ostane); dosta će mu bolesti na jednom nestati, koje još nije ni ćutio, a koje bi u starije doba života na bejan (srijedu) izbilo.

Pjegavost. Da ga ne šteti pjegavost, lijep bi bio kô upis (dakle vrlo lijep). Ali pjegavost ga po licu najviše kvari. Nestaće mu i nje, nek se umiva švračijim jajima.

Podbulost. I zdrav insan može lako podbunuti (oteći) na kojem bilo god mjestu, a evo je zdrav i ništa ga ne boli. Da mu ta podbulost splasne (vrati se), najbolje će učiniti, ako studeno i taze

(svježe) lišće od jehovine obulo na (oteknulo) mjesto meće. Vratiće mu se, da ne će ni sam znati, kako.

Podušnice. Čim se krava obalegi (nečist pusti), dok je ona balega (galeba) još vruća, previjati je ispod ušiju, gdje su podušnice.

Pobrekanj. Oteče i napne se žličica, pa bude tvrda kô ne znam šta. Pobrekenji se (otvrdne), da bi mogô buhu ubiti na njoj. S toga je najbolje za nju isjevica (mekinje) od heljdova brašna svariti u sirćetu i tijem oblagati žličicu, gdje joj ona pobrekanj.

Poganac. Kad ko oteče, pa mu onaj otok pocrveni te ga uzme muka. Liječi se pogančevom travom.

Poganica[1] je, kad su razni žigovi po tijelu ili u očima. Baš bome prava poganica. U njoj čovjek nema živa mira. Kad sine, kroz moždane prolazi. Za poganicu nema blagosovljenijeg lijeka, nego li blagosovljenom meduljicom zavarčiti. Grije se meduljica na plamenu blagosovljene kalandarske svijeće, i njom se polagano vlači i tare, gdje poganica sine.

Potkinenje nožnih prsta. Od znoja će se najprvo potkinuti prsti, da se od bola ne može ni oprijeti njima na zemlju. To će s mjesta proći od cerova ugljena, kad se istuče na sitno i tim nožno potkinenje za nekoliko puta pospe.

Potparivanje. Malo će se dijete, istom koje je još u bešici, najprije potpariti (na raznim prigibima tijela, kad se koža potpari ili užeže te zacrveni) megju nožicama ili pod pazuhom ili za uvom. Da se to više ne razjedi (pomnoža, umnoži) i da dijete jadno ne pati, mater će mu najpametnije uraditi, ako gnjilu dobro upeče, te sitno u havanu (mužaru) istuca, istuca (sic), da sitnije ne može biti, i tim prahom posipa.

Požegjina. Ne bi više žegjô ni da se je najeo pečenog mesa. Ne bi ni da se je zasipô sve pregrštima soli. Mlaćenica (kad se mlijeko izmete) će požegjinu najprije umiriti. Ne veli joj se uzalud: „mlaćenica za požegjinu, a požegjina za mlaćenicu".

Pričepak, t. j. kada pričepi goveče t. j. stane nogu: variti trinu (sitnost, izmrvljenost) od sijena i na pričepak metati.

Primrzlost. Često se put čuje i dogodi, kad ukiha (navali) mećava, da se ovaj ili onaj na dvoru (vani) putujući primrzô. Be (sic) ako ga nadju još u snijegu, dobro mu je, da svosve ne zaglavi. Nabasa li ko na nj, valja mu se odmah potruditi naći gdje god, ako biva

[1] Na otoku Krku je poznata *poganica,* a čini mi se, da se pod tim razumijeva nekaki opasni prišt. *I. M.*

hoće, da mu pomogne i u pomoć preteče, kisela ćećevasta (u kog su glavice podjednake i lijepo zaobljene) kupusa i u njegovo ga lišće svega omota. Do kože valja da ga slandra (svuče), kô da je istom od majke rogjen, i tim kupusovim lišćem zavija i omata.

Prišć: crni prišć. Krmeći negjaset (otpatci) daće poparu baš kako valja crnom prišću.

Prištunjenost. Prištunu li vrata kome prste, pa krv izigje pod nokte ili pod kožu, u vruće vučije gjubre nek zaburi (uturi) prišćunjene (prištunjene) prste, ako ne će poslije da pati i da mu prsti sa usjerenom krvuždinom pod noktima ili kožom ružno ne izgľedaju.

Prizebline. Žalosno do žalosne majke boli i muči, kad su prizebline i kad vjetar zagje u koste (kosti). Drugoga kutariša (spasa) nema, nego se pariti na izvoštini (kad se voština čisti i preuregjuje za vosak, pa oni otpatci, što ostanu), kad prizebline u kosti zaburgjijaju (zavrte).

Prhut. Premaše li ko tamo i amo preko glave, a je li prhutljiv, to će mu sve padati iz kose bijele prašice. Ono ne boli, ali nečisti se (onečistava se) glava. Ko nije ni tome belaju rad, buhare (buhinska trava) nek samelje i saspe u vrelu vodu, pa nek se tom vodom po češće put izmiva.

Prozijavica. Prozijava mu se, kô da baje (čara). Uvijek evo usta od pedlja odzijevanja, a niti li mu se drijema niti li kunja. Nadnijeti koprenu (vrsta sita) nad otklopljenu tendžeru ili lonac, nek se rosa po njoj, kad tendžera vrije, uhvati, te prstom dva tri put liznuti one rose, i zijavice (isto što i prozijavica) više ne će biti.

Pržotina. Sačuvaj bože, kad se ko oprži, plaho do kosti boli. Ono oprženo mjesto najbolje je odmah pripeći vatri, koliko se samo više može durati (trpjeti) i pošlje (poslije) svejedno, kô da se nije ni opržilo.

Pupak. Kad se pupak u djeteta odveže i ne će da zamladi (zaraste), mušemu (krpa, umočena u loj za svijeće) za mušemom privijati i na brzo će zamiriti i zamladiti.

Ragjanje. (Kad žena teško ragja.) Mrtve su muke lake, ali žive su, da bog učuvaj, stostručne muke. Po tri četeri dana ima žena što se muče, kô živi mučenik, dok rode. Ragja li žena teško, nek se ne kasni uhvatiti pauka i zavezati ga u borculet (jagluk) te neka jedna ostarija žena kod rodilje bude i drži taj borculet i govori: „Dok onaj rob (novorogjenče, a i mater) halas (prost) bude, onda ću te pustiti“. Tako sve odušak (razmak neki vremena) neka govori, i žena će i dijete biti brzo halas.

Rana (kad se ucrva). Ono je, sačuvaj bože, žalosno i jadno, kad iz živa insana crvi kapaju. Nema ga ko ni očistit' ni prevrnuti, ni okrenuti. Ko hoće, da pred bogom sevab (dobro djelo) učini, ako ništa drugo ne more, neka barem dogje češće puta i neka ga obigje u danu, te neka svaki put, koliko god puta dogje, izgovori: „ja posjekoh drvo šimširovo, sinoć cvalo, jutros palo", da nestane toga jada i tih crva u ranama toga čemernika (jadnika), da barem more mirno bolovati.

Rikavac. On je prava smrt dječija. Dijete tako naspopane (poduzme) ta (taj) nesretni kašalj rikavac, a vele mu još i kukurikavac, pravi je baš kukurikavac, da sve dijete pomodri, kô čivit (modrilo), te se zakocene (zanese, zagje, zacene), da duša jedva u njemu ostane. Odmah gledaj gdje, gdje mu drago, kobilijeg mlijeka, ako si djetetu rad, da ostane duhato (živo).

Safra (vrsta bolesti, kad se kome pozli). Izvratiti naopako gjugum (što se voda nosi sud), ibrik (manji sud za vodu), bucet (drveni mali sud za vodu na selu), što ko ima, pa usuti s naopake strane na dno vode i u nekoliko navrata (puta) gutnuti (gucnuti).

Saradža (vrsta bolesti, gdje trune meso). Krkala (nečist) konjska, pa je dobro, dobro isušiti, te je onda tavlajisati (ovlažiti, malo poprskati vodom), pa opet dobro isušiti, pa opet tavlajisati, i tako nekoliko puta činiti sad jedno sad drugo, i onda to najposlije metnuti na mavi (plavo) ćage (papir) i privijati. Boljeg lijeka od konjske vuštije (isto nečist), kad se tako od nje učini, nema; nada nju nema drugog lijeka.

Siri (sihiri, gjavolski čini). Ništa ne boli, a sve boli; sve boli, a ništa ne boli. Siri su zlo od gorega. Valja odmah dahiru sakupiti, pa šta tu izigje na jandan (očituje se, otkrije se), onoga se treba držati i onako treba raditi, da čim prije nestane sira. [Bile su prije za to stanovite osobe, koje su se dahirom bavile, a to znači sazivanje na okup svi(h) gjavola, pa onda oni izjave onome, koji sakuplja, što treba raditi, da siri s nekog spanu. Dahira se sakuplja ovako: Uzme se velika kalajli ćasa (posuda), te se naspe do pod ukraj, taman do vrha vodom, da ni kap ne može više stanuti, da ni kap se opet ne prelijeva. U tu ćasu, napunjenu vodom, dobro se razrogače (izdreče) oči i nepomično gleda i hukće (nekakove se tajne molitve izgovaraju). Pa koliko ih teško, naime vragove, tako skupiti, to ih je još teže i pogibeljnije rastjerati. Ko ih ne umjet bude rastjerati, svega ga na komadiće raznesu. I radi toga, tobože radi te muke i pogiblji, za skupe su novce te osobe

pojedincima sakupljale dahiru, te tijem trgovanjem najveće je i najpravije bilo i koristilo njihovome džepu)].

Sise. Ženska je bola, i to velika bola, sise. Kad je u žene veliko mlijeko u prsima, pa ga ne more dijete, što se rodi, odoliti da ga podoji, nego se u sisi zgruša i usjeri, eto ti namah bolest od sise. Od te bolesti najprvo će pomoći, kad žena, koju boli sisa, sveže tri mala bremenjčića (bremena) trijesaka od drva i najprije jedno bremence uzme i metne na bonu sisu, kô natovari, te iznese na avlinska (dvorišna) vrata, i baci veleći: „ne boli mene sisa, nego ovo breme". Tako radi i sa ona druga dva bremenca, i sva tri zafrljaci (baci).

Slabunjavost. Iz jutra dobro, kô da mu ništa ne fali (manjka), a čim prevali podne, vas mu udžud (tijelo, snaga) klone, kô da ga se (sic!) ko posiječe. Pri što će mu to biti, jer već je on uvižbâ (upamti, iskusi), neka metne na se na nekoliko mjesta crne kostrijeti (vuna od crne koze).

Slomokos (slomokost). Ništa lašnje (laglje) nego slomiti kost; od nje ništa nema čipije (krhkostije). Gdje se kost slomije, valja odmah slage (zgodno se četeri drveta istešu, kao kalup, kako već zahtijeva dotično mjesto i kost) ujdurisati (namjestiti), i oko kosti ih dobro utegnuti, da sve boli, i za sedam ih dana ne skidati. Tad će kost zarasti, kô što je i bila.

Smitljikavost. Smitljikavos (smitljikavost) će se najprije nametnuti oko nokata i to kad se peru ruke, pa se voda cijedi niz nokte, a ne će, da se otaru. Valja se od smitljikavosti prati vodom od zagašena klaka (kreče), kad se stinja (umiri, staloži).

Spavalica. Čim sjedne, odmah glava u krilo, kô da nije ni lani spavô. Nikad, da se naspava. Uvijek klima glavom kô dovedena mlada. Jeseminove (biljka) kore, pa osušiti i istući, i ovo potprašivati mjesto burmuta kô i burmut.

Speklost. Po pet šest dana, a i više bude ih, pa ne mogu, da oprostiš, na dvor (poradi sebe, napolje). Odmah šljez u zejtin, pa sve uvari i na kavenoj kašici, kolik što bi popušio lulu duvana, jednu za drugom u razmaku, te se njima zasrkuj.

Strava. Za stravu nema boljeg ni baskinlijeg (čestitijeg) lijeka od salitka. Rascvrlji se i ražidi olovo ili kalaj (kositar), pa se u studenu vodu istrese dotični metal onako razigjen, da cvrkne, te se tako namjesti kakva bila spodoba, kad se metal skrutne. Kakva bude spodoba, od onakog je i strava, i onaka je. Tad se salitak zakopa pod avlinski (dvorišni) prag, ali sa one strane, gdje je

sokak (ulica), ni pošto od strane dvorišne, t. j. kućne, jer nema od svega toga nikakve pomoći, kad bude tako.

Struna (trbobolja). Nevidovna (žestoka) je bola i struna. Čovjek se od nje skrkači (smota) u kluvko, da se ne more ni pružiti ni maknuti. Ništa njoj (struni) ne će drugo zamotuljati vratom (uništiti je) nego sitno prosijan lug na koprenu i sirćetom zamiješan, kô kolačić, i samo ga malo na vrelo ognjište metnuti, da malo studen umahinja (mine, izgubi se), te ga ondana (onda) na pupak na sred srijece (srijedce) trbuha prikehati (položiti), a onda dobro ispod kukova stegnuti povojom od muška djeteta, koje je od godine (na ime toliko staro).

Stuživanje. Ko god ima stugu (smućiva mu se, da se pobljuje), jadno ti ga je on zdrav, dok god sve iz sebe ne izbaci i ne ostane čist. Od stuge je šećer i zejtin, pa dobro uvariti i to piti silomice, ako se drukčije ne more, da se insan pročisti i izbljuje.

Sugreb. Upali se i užeže od njega koža, kô da pusto sva izgori nevidjenim plamenom. Sugrebljivu insanu ništa bolje ne će biti, nego ako uzme meda na vatru ne mećana, te nek se njime vas namaže, a onda u sami akšam (mrak), kad se dijeli upravo dan i noć, nek izigje pod strehu, te nek se strunjačom (kostrjetnom) torbom vas istrnjasa (istare), da mu sva koža pocrveni.

Suzenje. Trao se, ne trao (tr'o se, ne tr'o), za fajdu. Vazda nekakvo suzenje iz očiju. Šudar (ubrus), kô da je namočen u vodu, sve mokar. Da je sve lako liječiti, kô suzenje, nikad u bolje. Sedam piljčića (sitnih kamenčića), ali neka su obuljci (okrugli), pritisnuti polako na oko, i držati, dok se ne ugriju, na kapcima, a kad se ugriju malo, odmah baciti. Ne će se to učiniti za nekoliko dana, i oko zdravo.

Štricanje. Halalio (oprostio, poklonio) bi kome i život, ko bi te, da nije od boga gr'jehota, a od poštenih ljudi sramota, s njime rastavio, kad te počme štricati (žigati) sad s jedne, sad s druge strane. Po skupe pare da ćeš kupovati, ako ga ni otklen ne dobiješ, gdje mu drago nagji, ili ako ti ne će niko prodati, nek ti uzajmi zambakova (vrsta cvijeća) sjemena, pa ga sa striješom (talog od vina, koji se suši i prodaje) dobro uvari, uvari (sic), nek se ono nagdi (zgusne), i onijem natirati i protirati (trati), čim gdje čuješ, da ti štricne (žigne).

Šuga. Od šuge drugog lijeka nema, nego ako je to na kojem marvinčetu, zubelejisat' (provrstit' mu zumbom, vrstom aparata) uho; ako je čeljade, dagmalejisat' (vrućim željezom zacvrljiti) ga na desnoj plećki.

Šušljikanje. Kad ko šušljika, te ne može, da čisto riječi izgovara, nek se napije vode iz vranije glave (lubanje), da više ne šušljika.

Tepavost. Dženobet (neposlušnik mali) jedan, što i može, ne će, da čisto govori. Govoriće, da i ne će, samo ti njemu ciganskog hljeba ukradi, pa mu podaj nek izjede, evo mene, ako više ustepa. Ali svakako valja ukrasti hljeba, da ciganka i ne zna, iz njezine torbe, jer ti drukčije ne bi pomoglo, pa joj ti makar poslije za to dao kakvu sadaku (milostinju) za onaj komad hljeba, što si joj pehnô (ukrao). Šta ćeš, sila boga ne moli, muka sve čini, pa nije ni grehota, kad si za muku.

Terlema (vrsta tifusa). Za terlemu, da vatru potegne, istući raka i na tabane previjati, odmah će manje biti vatre i bolesnik će se avertiti (doći sebi).

Tišnja. Mišakinje (mišijih otpadaka) metnuti u čašu s vodom i stisnuv (stisnuvši) oči onako oblimice (saliti u se, da se ni ne žvače, niti li uopće ustima što pri tom sudjeluje) popiti.

Trabuntina. Nekoliko dana trabunja (govori izvan sebe), pa opet na noge. Ali dok trabunja, baš leži u santini (nesvijesti), nit se tiče, nit miče. U debi ili kanti (vrsta drvenog posugja, što služi za maslo ili med) metnuti vruće vode, pa nek prenoći pod strehom, i onom vodom kvasiti sutridan (sjutradan) bolesnika.

Travnjača (vrsta micine). Čim se stane napinjati, uzeti žabu vodenjaču, ter je rasplastiti i na travnjaču onako odmah prevaliti.

Tresenje ruka. Kô u pjana, da ga (vina) nikada nije ni okusio, mogu se tresti i drćati ruke. Zelembaćevom travom nekoliko puta namazati i protrljati, i nestaće te tresavice, kô da je nije ni bilo.

Trnenje zubi. Ne bole (zubi) evo, a ne more se na nje ništa metnuti. U svakom ima, čini se, pedô. Nikad više ne će zubi trnuti, ako se svari melekše (ljubice) i melekšavom vodom plače.

Trudovi. Kad su trudovi u nogama ili rukama, miješati živi kreč i trudovsku travu, te u onu vodu umakati krpice i obvijati po rukama ili po nogama.

Tuknenje. Da kome ne tukne (ne smrdi, zaudara) iz usta ili zuba, neka osinjak (gdje osi — sic! — stoje) obori, pa pokišeli (pokiseli) u vodu i onom vodom muća i plače usta i zube.

Ubregenčenost. Ubregenčit' se (težina i muka u trbuhu) može, kô da je kolac u trbuhu. Debelu tikvu (vrsta tikve) variti u ozimačnoj varenici (mlijeko od proljetos oteljene krave zove se ozimačno mlijeko ili varenika), i to privaljivati po trbuhu, da se trbuh pari i olakšava.

Uboj glave. Za uboj glave nema saglanlijeg (sigurnijeg) lijeka, doliš (do li) jaje od pirgaste kokoši, kojoj su žute noge i gaćaste (noge perušave, pernate), pa ga na vreo sač ili saksiju [sprave od gvoždja, te se pod sačom pita i druge take tjestenine peku a pod saksijom (pekom) samo se hljeb preće (zapretava) i peče] izliti, a onda ga 'nako istor, da je mlakušato (malo mlako, vruće) previti na uboj glave.

Uboj stegna. Gdje se i ne nada čovjek, more, ništa ti lakše (laglje), i vrat slomiti. Za bedreni uboj (bedreni = na stegnu) nema prešnijeg (boljeg, sigurnijeg) iladža, nego rasplastiti (razuditi, razvaliti) ribu, pa je natruskat' (nasut') cjelicom soli i prevaliti na uboj.

Uboj: kad čiftom koga konj udre. Ama do kosti zaboli i zatrne, kad onako zorli (jedro, dobro) udre konj čiftom (nogom). Od čiftelenisanja, da uboj onaj istegne i izvuče, najbolji je ubojni kamen.[1]

Uhaladža. Najprije će se iz sijena, kad se na njemu spava, uhaladža (vrsta životinje) uvući u uho. Onda, kô da je u glavi i u ušima sto gromova, ne znaš: ili više boli, ili više odliježu (odjekuju) gromovi. Devet puta prepjecana rakija, a od devet godina koja je stara, nju će iz uha izmamiti, i tako ćemo je se kutarisati (osloboditi).

Uhobolja. Uhobolja, uhobolja (sic), ko nije od nje patio, i ne zna, što su muke i patnje! Sve sam činio, što god mi je ko kazivô, ali i šta ni da je pomoglo, kamo li, da svosve (sve o sve) progje. Najposlije, šta mi je pomoglo, kad su uhvatili tri repca (vrapca) te mi ih nadnijeli na uho i malo ih stisnuli, da su krepali više uha sva tri, i odmah mi je oduminulo (prošlo).

Ujed plavostrikov. Gore je i otrovnije, kad ujede plavostrik (ženska zmija), nego crnostrik (muška zmija), (plavostrik i crnostrik su mužak i ženka). Žešći je kamo kud plavostrikov otrov, nego li crnostrikov. Koga ujede, jadna mu je majka. Ništa ga drugo ne će izvidati (izliječiti), nego neka se do pasa zakopa u zemlju, te neka stoji tako više sata. Ako mu se u tom ne svane, u drugom čemu ne će, neka se i ne nada.

Ujed poskokov.[2] Je li koga ta nepomenica ujla (ujela), neka je ne pušća živu, neka je drži, i neka joj ocapari (odsječe) pasju

[1] Ubojni je kamen nekako crvenkast, a kad se satare i u vodu metne od njeg voda pocrveni ili bolje da kažem, kamen se ubojni kvasi i struže po gvoždju i onda voda crvena s njega leti u sud.

[2] Vrsta zmije.

glavetinu, pa je megju dvjema pločicama smrska i odmah na ujedinu previje, ako misli ostat' u životu.

Umor. Osobito, kad je umor (teškoća, nejakost, slabost) u nogama, jadno je i teško. Već ta (taj) more računati, da je na kraču (kad ko ne može sam sobom vladati, nego ga drugi moraju podizati) pola, a pola nije. Ako nije, biće i to, ako se za rana (vremena) ne pobrine i ne pomogne. Lukšija (lug u vrućoj vodi) će mu tu pomoći, kô što mu ne će ništa pomoći, samo neka u njoj redovno drži i pari noge.

Urok. Ima zlih i opakih očiju, da mogu ureći, ne samo životinju, nego i čeljade, najskoli dijete. Ako se to opazi, i čim se opazi, neka odmah djetetu, koje je urečeno, zaližu megju obrvama tri put jezikom.

Usta, kad se pišaju. Pljuvalo se, ne pljuvalo, uvijek usta puna pljuvače (pljuvake). Da se usta ne pišaju, trojstruku vodu na sjerčanim (od sijerka) posijama (mekinjama) promijenuti, pa onom trećom vodom, kad se ocijedi, mućati i plakati usta.

Ušmrcivanje. Dijete kad se nauči iz malena ušmrcivati, i veliki će činiti. Da se toga oduči i odustane, valja da mirliše (miriše) u čelinsku (pčelinsku) metvicu.

Uzrigivanje. Ni pečenoga mesa da se je jelo, više se ne bi uzrigivalo. Nikad prestati. Vazda uzrigivanje i uzrigivanje. Koliko je čovjeku teško, što mu usta osunjeve (usmrde, ali samo za usta), toliko ga je stid pred drugim. Odmah će uzrigivanja nestati, bude li se nekoliko zerica (mrvica), za nekoliko jutara, od grabove trulotine izjelo.

Vašćice. Zimi se one pojave po tabanima, izmegju prsta i popeti, da bi svu nogu sadr'o, koliko su zorli (teške, mučne), kad svrbe. Češi, ne češi, drplji, ne drplji: nikakve fajde (koristi), nego još ima i zijana (štete). Smrčeva, ili lučeva smola, a i plamen od luča, pa nad njim nadnijeti petu, taban, prste, gdje se je već zalegla vašćica — njoj je to najveći dušmanin.

Vid kokošiji. Ima mnogo, osobito ko se dade za knjigama, te dobije kokošiji vid i daleko ne vidi, i čim se malo smrači, on ne vidi, kolik ni kokoš dalje od prsta. Na crnoj džigarici oči više puta napariti, da nestane toga kokošijeg vida.

Vilenine. Nije li im ko po kontu (volji), oni će na nj baciti svoje vilenine (nekakve bolesti), pa nek se on boči, ako nema drugog posla. Tada valja više bolesnika uzeti dagaru (mangala, sud, u kojem se zimi vatra drži i iznosi na sred sobe, na ime sama

žera (sic), da se soba još više zagrije), punu vatre od smrekova drveta, te na nju, a više njeg (bolesnika) baciti dvadeset i jedan put, svaki put po sedam zrna soli, nek ona (zrna) na vatri više njeg prašće (prašte, pucaju).

Zabila. Rascopa li ko kome hotice ili nehotice glavu, pa da mu ne ostane zabila (znak), osobito, kad je na čelu ili licu, neka vari u mlijeku sakazliju (duga tikva) i previja na zabilu.

Zaduha. Zaduha je jadna majka. Nit se može uza stranu niti ikako. Čim se malo pogje uz brdo, izigje duša na nos. Zaprla već u kotlacima (mjesto pod vratom, gdje se one dvije kosti, što se zovu ćuprije, spajaju; narod vjeruje, kad već tu dogje duša, lako se više ne vraća nazad, gotova je smrt), nit more natrag ni naprijed. Od zaduhe je najbolja zovina (zovika), svarena u jemuži (istom umuzeno mlijeko) od rigje koze, te svako jutro za nekoliko jutara naštesrce (na tašte, naššesrce) po jedan do dva fildžana (šalica turska) (findžan još drugčije) iskapiti.

Zakotina. Hasle (doista) ima mnogo, koji se čiste i peru, a opet im se zakoti u glavi svaki gamad i jad. Ne zna se: ili ima više gnjida ili ušiju ili šmanjaka (kad se istom uš izleže, malena uš). To je nešto po krvi, pa se čistili ne čistili, sve im je uzalud. I to je bolest, ne more nada nju viša proćerati (protjerati). Sam se sebe čovjek stidi, kad gdje dogje u društvo, a uši po njemu laze i natjeruju se jedna za drugom, kô bravi. Najbolja je od te ušljivosti trava čemerika, bačena u vruću vodu, da se raskisa, pa se s njome često put izmivati po svoj glavi.

Zašćaklost. Ama i krenut' sobom, ama i ne krenut', kad zašćakne (zaštukne) meso u povoru (rbtenica, rtenica). Muka je to, muka. Na onom mjestu, gdje je to zašćaklo, udri privajati, nema druge, zečiju kožu natopljenu prvicom rakijom (rakija, koja prva iz kotla izigje), jer je najžešća.

Zemerice. One će se najprije pojaviti, kad je velika zima, te prizebe insan i napane ga nazeba na putu ili gdje mu drago; onda ga zemerice (žigovi od prehlade) stanu protiskivati ispod vitnih (vitih) rebara i na desnom plećetu (pleću). Saglanlijeg (boljeg) lijeka nema za njih, nego iz kamiša (čibuk, kanmiš) izvaditi zifta (onaj ostatak od duhana, što ostane, kad se puši, u čibuku — ona crnjadina) na modro, debelo ćage (papir) i namjestiti jakiju (privoj), i gdje stane štricati (žigati, sijevati) od zemerica, mećati i previjati na onom mjestu.

Zlić. Pravi je zlić. Kô da otpade i izgori, gdje boli. Šta ti nije, da ti nije, zlićeva trava njemu najprije haka dodje. Zlić je napetak, koji se napinje obično na prstima te se poslije i rana otvori. Koji su ga bolovali, vele, da muka udre po cijelom tijelu.

Želudac. Želuca kod čovjeka ni nema. Želudac samo ima kod kokoščenja (peradi), kô što su škembe (velika drobina) kod marve. Onomu se rekne kod čovjeka želudac, kad se crijevo preko crjeveta premetne i presumiti. Tome je najbolje nekoliko sitnih sačma (gmize, olovna zrnca od najmanje puščice, koja su najsitnija) ždroknuti (pojesti).

Žulj. Dobar je znak žulj, jer je od rada, ali puno smeta u poslu. Kô ima žulja, ima i u kesi. Dok je žulja, dotle se i žive i zna se, da se žive. Ali kad se poprućiva (povrjegjava), može uzujuriti, za to ga je najbolje liječiti vodom, u kojoj se svari grah crvenac, te se onom vodom opira (pere).

b) Kotari.

Priobćio M. Zorić.

Kotaranima je običan liek proti ognjici ledena voda. Kada bolestnik ne može podnieti vrućice. poliju ga ledenom vodom iz kabla.

— Čovjeku te ima upalu pluća ili bodac, dadu da se napije dobrog vina ili rakije. Ako li čovjeku pozli, posluže se pijavicam.

— Za bol glave i droba upotrebe ledenu vodu.

— Izvanjske bolesti lieče slizom i kostrišem.[1]

— Za bolesti vrtoglavice, oslabljenih uda i drugih, njima nepoznatih bolesti, traže lieka u bajalica, kojim više vjeruju nego svim liečnicima ovoga svieta.

U Kotarana su *čarovnici* ljudi i žene, koji znadu čarati s pomoću trave djeteline, s pomoću kostiju prvorodjenog muškarca itd., no najviše umiju štogod spetiti o ljubavnim stvarima. Ako se s rukom dotaknu djevojke ili joj dadnu da popije u vinu ili rakiji premise (?) od djeteline, ona će se zaljubiti u onoga, koga inače ne voli. Čarovnici[2] mogu sa svojim očima naškoditi tudjem zdravlju, ljudim i životinjam.

---

[1] Zovu ga i *mliečnjak* i *blišnjak*, koji upotrebljuju i za izparivanje.

[2] I na kvarnerskim otocima ljudi traže *čarovnike* prigodom teških i dugih bolesti. Pred kakovih 15 godina umrije u Bakru neki „glasoviti“ *čarovnik*, u koga su tražili pomoći iz cijeloga primorja pa i s otoka

c) Vrbova.

Priopćio M. Kurjaković.

Lijekovi pri groznici. Natoči bočicu obične vode, sveži je nečijoj kuji za vrat, pa je domami bolesniku, da skine staklenicu i da popije iz nje onu vodu. Ili: žena, koja je već imala dvojke, provuče bolesnom čeljadetu kroz rukav bočicu vina, a bolesnik ga ispije. Ili: neka netko vagne bočicu s vinom, pa neka dade bolesniku, da ga ispije, ne rekavši, koliko je vagnula.

Jak *kašalj* se liječi, ako se ispare noge u toploj vodi, u kojoj se pomiješaju od prilike dvije pregršti posija i kašika soli.

Proti *difteriji* preporučuju neki da se grotlo maže guščijim perom, umočenim u smjesi od pô čaše zejtina i pô lukšije, zatim da se srkne nešto petroleja.

d) Gorski kotar u Hrvatskoj.

Priopćio A. Duić.

Vračanje (bajanje) oko očiju. Ako je tko kojom nesrećom izgubio očinji vid ili su mu se oči razboljele, eto ti brzo babe „vračare", da ona pomože jadniku. Kod te prilike uzme vračara tri grančice od metle, kojima oči križa a uza to govori: „Tri Marije redom gredu, tri Marije — tri sestrice. Jedna nosi bijelu metlu, jedna nosi crljenu metlu, jedna nosi crnu metlu. Koja nosi crnu metlu, ta otira poganicu: poge — poganico! zaklinjam te živim Bogom, pravim Bogom, istinitim Bogom — odi van iz staroga Antune oka (spominje ime onoga, koga vrača). Ako si iz luga,

---

Krka. Nekoj bolesnoj ženi dade osobit prašak s naputkom: „praška ne smiješ nikomu pokazivati, a kada ga popiješ, da te nitko ne vidi". Ako se tko vratio i rekao, da lijek nije ništa koristio, naš bi čarovnik odgovorio: „zašto ste drugima priopćili tajnu?"

Godine 1882. — čini mi se — slušao sam u Belom na otoku Cresu, kako župnik strašno kori svoje župljane, jer vjeruju vračarima. Tako sam dočuo, da je onda bio u Crniki, na imanju vlastelina Petrisa, glasovit vrač neki Brozović Hrusta, koga su seljani u svojim bolestima i nevoljama više iskali nego popove i liječnike. Premda su otočani dobri katolici, opet oni znadu potražiti i pravoslavnog popa na Rijeci, da bolesnika — dakako za nagradu — blagoslovi, jer misle, da će koristiti blagoslov „staroverski". *I. M.*

iz gomele; ako si iz galebe, iz mora — odi van iz staroga Antune oka!“ Poslije toga sagrize vračara tri luka „češnjaka“, pa onijem „jadom“ pljucka onomu, koga vrača, u oči. Spočitneš li takovomu jadniku vračbu, to će ti samo lakonično odgovoriti: „Utopljenik se i za slamku vata“. *(Sv. Jakov-Krmpote.)*

Oko vrata. Više puta imaju djeca, a i odrasla čeljad oko vrata lube, koje narod nazivlje „gušteri“. Te „guštere“ ovako tjeraju. Vrač si navlaži palac i kažiprst pljuvačkom, pak tare dotičnika po zapešću desne i lijeve ruke, a uza to do tri puta izgovori ovo: „Gušterica — nevjernica, sve si polje izorala! Pijesak jesi posijala, pijesak ne će nići, — a vi („gušteri“) se morate razići!“ Kad je vrač ovo učinio, uštipne dotičnika čvrsto za meso izmedj palca i kažiprsta, a uza to ne smije podnipošto uzmanjkati znamenje križa na zapešću ruke. Ljudi vjeruju, da čeljade mora ozdraviti. *(Gorski kotar.)*

Prigodom novačenja. Poznato je, da se naši momci rada otimlju od puške („izpod leve“), pa traže različite načine, kako da joj se izmaknu. Vračari i ovdje pomažu. Oni imadu osobit lijek, koji momci upotrebljavaju, da se osuše. Učinjen je u njihovoj apoteci po ovom receptu: Vračar uzme nješto mokraće od magareta, u koju uspe čadje, ulije ostike i rakije, stuče još njekolike glavice luka, pa sve to skupa zaluči i smiješa.

Dotičnik mora ovo piti po mjesec dana, a svakim danom po tri porcije. Jesti ne smije ničesa, do li pečena krumpira. Kad pako dodje dan stavnje, onda mu dade vrač tri mrtvačke kosti, koje je izvadio iz tri groba. Prvu kost mora momak metnuti desnom rukom u lijevi džep od kaputa, drugu lijevom rukom u desni džep, a treću opet lijevom rukom u čarapu pod taban od desne noge. Ovako krene pred povjerenstvo. Kada dodje onamo, onda dvije duše, kojima pripadaju one kosti u kaputu, viču „amen“, a ona treća, čija je kost bila pod tabanom, ne može, jer je stegnuta. Jednako viču i dva od povjerenstva „taublik“ (tauglich), a onaj treći ne može, kao ni ona duša pod tabanom, te moj momak mora biti prost od puške. Ima momaka, koji su ovako teško oboljeli, a drugi se nikad i ne mogu pravo oporaviti, pa izgledaju taman kao da su na kaši isprošeni. *(Sv. Jakov-Krmpote.)*

Puštanje krvi (Gorski kotar). Naši koršni gorštaci upilili si u glavu, da se puštanjem krvi može svakoj vrsti bolesti doći haka. Imaš li influencu, suhu ili vodenu bolest, imaš li zubobolju, glavobolju, tifus ili padavicu itd., to nije druge, nego treba puštiti onu

„poganu krv“, koja je uzrokom boljetici, a nabrala se i usjela na kraju žile, pa kad se pušti, sva je crna, crna kao ugljen oliti tinta. I za taj posao ima „vještih“ ljudi i žena. Ali se ipak katkad prebace: pušte previše te „pogane krvi“, ovaj onda zapre, a domari moraju po nj na kolima doći.[1]

e) Hlebine u Hrvatskoj.

Priopćio dr. M. Medjumurac.

„*Mernica*“ zove se bolest u križima. Bolestnik dodje u kuću, gdje se nalazi baka, koja dobro umije liječiti tu bolest te pozdravi: „Faljen budi Jezuš Krištuš! Kumica (tetica, strina), mernica mi je, oćete me smeriti? „Hoću, dragi, hoću“ odgovori baka. Bolesnik legne sada potrbuške na pod i razkrili ruke. Baka izuje desnu cipelu i donese si predju, koju je isprelo sedmogodišnje dijete, te pripravi veliki nož „palasak“, kojim se svinje kolju. Sada mjeri bolesnika predjom od glave do pete, pa onda ruke mu, govoreći: „S božom pomoćjom, s majke Marije milošćom, ja merim mernicu s krizmanoga tela“. Tako čini tri puta, i svaki put zareže nožem u pod kod bolesnikove glave, pa kod ruku i nogu. Kad ga je izmjerila, uzme metlu, pa ga mete po tijelu govoreći: „Kak došla, tak otišla!“ Tada se bolesnik digne i lijepo zahvali.

---

[1] Prekomjerno puštanje krvi bijaše u modi po Hrvatskoj sve do nedavna, dok nije toga zabranila hrvatska vlada. U varaždinskim i u krapinskim toplicama mogao je čovjek vidjeti, kako su veliki baseni crveni od seljačke krvi. Iz Ugarske i Štajerske dolažaše onamo na hiljade ljudi, da si — pomlade krv. Sada hodočaste u Ugarsku, gdje je to dozvoljeno. Medju tim ima seljaka liječnika, koji puštaju krv.

I. M.

Priče o pojedinim mjestima, anekdote i pitalice.

a) O njekim mjestima u Hrvatskoj i Slavoniji.

Priopćio D. Hirc.

Mihalj-svetnja. Tako se zove u bastajskoj općini, u selu Potočanima, zidina u livadi, a o njoj se pripovijeda ovo. U Daruvaru bio neki sudac, komu su se od boli skvrčile noge i ruke, a svuda je badava tražio lijeka. Sanjao je, da ima u potočkim livadama bunar, koji se zove Mihalj-svetnja, na kojem će se oprostiti svega zla. Kaže se u selu, da je taj gospodin doista došao, umivao se i ozdravio. Poslije je naložio, da se tamo naveze kamena, da se sagradi mala zgrada i uzida bunar. No tome se protivio seoski knez, jer da mu gaze travu.

Na taj bunar dolaze svake mlade nedjelje žene i donašaju malu djecu, pa se umivaju. Bila kakova bolest, tu se je *„oproste“* i tkogod dodje, ne će se napiti vode, a da ne ostavi bar mrvicu kruha ili zrno soli.

Ona zidina da je od crkve, kod koje se držao velik „hram“. Crkva se zvala *utorkinja*, jer se hram držao na veliki utorak. O toj crkvi pričaju u Bastajima, da su je razorili Tatari, i da je narod, koji bijaše u crkvi, nastradao. Tu da bijaše i *„velik varoš“*, koji je sizao od Daruvara pa sve do Voćina, te se nije nigdje prekidao, a stajao je ispod planine daruvarske i voćinske. Po šumama vide se i danas jarci i slogovi, kako su nekad orani. Kada se njive oru, izoravaju ciglu, kamen i kovačku trosku, a vide se i velike krečane.

Čudotvorno vrelo Vrtlina stoji kod Plaškoga. Na Ivanje i svaku mladu nedjelju beru djevojke bijele ruže i kreću u prozorje k ovomu vrelu. Tu se umivaju ledenom izvor-vodom, plešu i pjevaju sa momcima, a za bolesnike nose vodu kući.

Šuma Danguba stoji kod sela Brkasova u Srijemu. Narod pripovijeda, da su za turskih vremena tu bile oranice, na kojima su

Turci radili. Gospodar njihov često bi vikao: radite, *ne dangubite!* i po tome se to ime sačuvalo. U toj šumi pokraj ceste ima brežuljak, koji se zove *„tursko groblje"*. Kad cestari popravljaju cestu, iskopaju kosti i po cijeli čovječji trup.

Šuma Opaljenik. Narod priča, da bijaše tu prije selo, koje je izgorjelo, i zato se zove Opaljenik. Tu ima i dol, a na kraju toga dola dva grabrova drveta, pod kojima se skupljaju pastiri. Tu su se jednoč igrali, kopajući nožima, pa tako iskopaše pločicu, na kojoj bijaše urezano: „Ovdje je blagovao Beli paša". Narod zove to mjesto Beli-pašino blagovalište, a dol „Beletašin dol" (Brkasovo).

Gubikapin-dol kod istoga mjesta. Za boja bježali su Turci kroz taj dol i kape im u bijegu padale s glave; zato se zove „Gubikapin-dol".

Obrnovac-dol sa šljivicima dobio je svoje ime ovako. Taj je dol pripadao nekom bogatom turskom begu, a seljaci su ga htjeli od njega kupiti, nu on je rekao, da ga ne bi prodao ni za kakav *„obrnonoc"* (možda obr-novac), i tako je to ime ostalo.

U dolu *Despotovcu* da je prebivao neki despot *Jovan,* a ima tu i vrelo Despotovac.

Marin budžak. O njem pripovijedaju ljudi, da je bio u staro doba nekakav bogat čovjek, a nije imao djece do jedne kćerke, kojoj bijaše ime Mara. Kad je otac umro, budžak ostane Mari i od onda mu ime.

Pašnjak Češće kod Brkasova bio je za turskih vremena u vlasti bogata nekog bega, koji je svoje robove slao onamo, da rade, a Češće bijaše za onda još oranica. Robovima običavaše beg reći: radite marljivo, a ja ću dolaziti *češće*, i tako je ostalo to ime.

Banovina je danas oranica, nu narod pripovijeda, da je tu stajao grad, komu se i danas vide ruševine. U tome je gradu stolovao velik ban, a kada je umro, napraviše mu od kamena lijes, i tu ga usred banovine pokopaše.

O tome mi pripovijedaše seljak Simo Zdinjak iz Brkasova, da je neki čovjek pošao na njivu da ore, nu zape plugom i izvadi čitav kameni lijes, na kojem bijaše urezano: „Ovo mjesto, gdje je pokopan veliki ban, neka bude za uvijek velikoga bana banovina". Tu su dali sagraditi lijepu crkvicu, pokraj koje se križaju.

Kolište kod Koreničana u okolici daruvarskoj. Na tome kolištu pozivali bi Turci kršćane u boj, iz Koreničana stare Žarkoviće, dvanaestero braće, koji su tamo imali svoje krečane (vapnenice), gdje su palili kreč. Turci bi išli k njima na razboj, nu Žarkovići

se uvijek držali hrabreno, dočekujući Turke u svojim busijama. No jednom ih Turci prevariše. Zavuku se sami u one busije, dočekaju Žarkoviće i sve ih potuku, pak podju do njihove kuće i zakolju im oca Gjorgja. Braću sahraniše na tome kolištu u jednu grobnicu. Ima kod Koreničana i „*Turska bašća*“ pod zidinom, što se zove *Stupčanica.*

Sèlo Puklica dobilo je svoje ime, jer se tamo prahom lomi kamen; puno se *puca,* pa zato „Puklica“. (Bastaji kod Daruvara.)

Kneževa voda kod Vrhovaca na Papuku. Bio neki hajduk *Galić* i kod te vode ubio *kneza;* zato se zove „kneževa voda“.

Gradišće kod sv. Petra u općini ludbreškoj oranica je, na kojoj je nekoč stajao, kako narod veli, „jako lijep grad“; a tko bi danas kopao, našao bi silno blago.

O gradu Trakošćanu čuo sam u selu Sestruncu kod Lepoglave pričati ovo. Kad su Turci opsijedali grad, bila u gradu zatvorena žena, i ta je rekla gradskim braniteljima, neka ju puste iz grada, da će ona Turčina rastjerati. I oni je pustili. Podje na kup pijeska, što bijaše pred gradom; i čim je na nj stala, od svakoga je zrnca postao stršen. Kad su se stršeni razletjeli, Turci su počeli bježati, grad se tako oslobodio, a i žena svoga sužanjstva.

b) Iz Hercegovine i iz naše granice.

Priopćio Ferdo Hefele.

Kako je postao aršin. Putujući ja Bosnom i Hercegovinom, kaza mi prijatelj u Mostaru, da u staro doba u Hercegovini ne bijahu u svakoga šavca jednaki aršini, a to zato, što je mušterija često i svoj aršin donosila i na taj primala sukno, čohu (rizu). Aršin načinio bi Hercegovac tako, da bi zašao u grmlje, pa gdje bi vidio rasti prst debelo drvce, odrezao bi ga, pak bi stao stisnutom šakom mjeriti, mećući šaku do šake po kolčiću uz pitanja i odgovore ovako: „*Aršin? Jest. Gdje si rasao? U gori. Tko te brao? Majstor. Zašto? Za aršin. Je li još zašto? Jok.*“ Eto tako se mjerio aršin, pa u koga veće šake, veći mu i aršin. Aršin dijelio se na osam *urupa,* a svaka *urupa* na četiri *grèha* (razmaka). Neki drugi ispravio mi ono, pa reče: Ovako Hercegovac odmjeri aršin: „*Aršin? A! Tko te bra? Majstor. Gdje? U gori. Za šta? Za aršin. Ja šta? (nego za što?)*“.

*

Kako je postao mlin. Oko Kostajnice čuje se pričati, da se čovjek u početku svijeta hranio biljem, korijenjem i zrnjem, koje mu je „tečilo“, pa tako bi sakupio zrnja i za zimu. U to zrnje dovukao se miš i prekosao ga mnogo. Vidivši čovjek skosano zrnje, nije ga bacio, već kušao, a kad tamo, to mu je bilo tečnije od cijeloga zrnja. Od to doba stao je čovjek zrnje tucati kamenjem, pa od to doba i na taj način, veli narod, odpočelo je „izumiće“ mlina.

Kako se ljudi pomogoše za mlinara. Po banovini se pripovieda ovo. Ljudi se njekoč divili, kad su vidjeli prvu vodenicu, pak su mislili, da je to djavo izumio, i da on kola na vodenici tjera. S toga da nije niko htio biti mlinarom. Ljudi uhvatiše zločinca, koji je bio na smrt osudjen, pa mu ponude, da će ga smrtne kazne osloboditi, ako hoće mlinarom biti; na što on pristade, te se gospodar mlina pohvali, da je dobio mlinara. Narod pak digne gospodara na ruglo, veleći mu: „Baš si dobio čovjeka poštenjaka za mlinara!“ S toga vele, da su mlinari na zlu glasu.

Mlinari ponude obično mušterije svojim kruhom, ali se ne smije jesti kruh u mlinici, jer bi, vele, miševi vreće pregrizali. — U Lici mlinar nikada po danu ne jede u mlinici, jer bi, vele, digao narod takova mlinara na zao glas, da se o tudjem hrani, pa bi ga ostavio.

Dodajem još šaljivu nar. pjesmu[1] o mlinarovoj kćeri:

Ćurli danas, ćurli sutra,
Naučih se ćurlikati,
Zaboravih se oženiti.
Odoh k stricu u mlinicu
I isprosih momu mlinaricu,
Kozarevu zaručnicu.
Prsten joj bio gužva oračica,
Lača joj bila vreća prtenjača,
Pâs joj bio uže od tovara.
Kad su momu kući dovodili,
Tu su bila kola od volova
I pod njima sto volova.
Prvi voli podmikuju,
Zadnja kola podškripuju:
„Host jakota, stu bakota,
Nije ovo proja ni pšenica,

---

[1] Nezgrapna forma ove pjesme pokazuje, da se ona ne pjeva, ili da potječe od nevješta kazivača, a ne od pjevača. *I. M.*

Neg' je ovo moma mlinarica,
Kozareva zaručnica".
Kad su momu u kuću uvodili,
Tri su člana brvana istavljali;
Kad su momi večeru spravljali,
Tu su bila tri vola bakovita,
I tri jarca prčevita,
I tri ovna škuljevita,
I jedno silježe, da se u momi bolje sleže.
Kad su momu spavati spremali:
„Ajme, braćo! Netko soju,
Netko pomagaču!
Da pritisnemo momu mlinaricu,
Ove njezine velike bedre
Ugušiše moje medre".
— — — — — — —
— — — — — — —
Kad su momci doručak spravljali,
Tu je bila brašnenica od varićaka
I kajgana od sto jaja.
Kad se moma p — —
Tri su mlina promlila,
I tri pile propilile,
I tri stupe provaljale.
Kad se moma p — —
Devet je njiva nagnojila.

c) Iz Kotara.[1]

Priopćio M. Zorić.

Umrla baba Kosa. Vaso susreta Lešu, pa će Vaso: „Jesi li, Lešo, vidio tamo babu Kosu?" „„Jesam, svetog mi Ilije, dje sjedi kod Dieve Bogorodice i kudjelju prede"". — „Eto ti djavola! i amo je kudjelju prela".

— Umro Jovan. Todo će njemu: „Jesi li ti to, Jovane, ili ti otac?" „„Jesam"". „A što tamo rade Bunjevci (katolici)?" „„Boga mi, na stranu Bunjevci od naših, odieljeni pleterom, zamazanim galebom"".

[1] Ove dvie priče pripoviedaju se u Smokoviću, Poljici, Tribnju i Žegaru (sela hrišćanska) u Kotarima.

Načini narodnog općenja.

a) Kotari.

Priopćio M. Zorić.

Mladi štuje i časti starijeg od sebe, prepuštajući u svakoj prigodi prvo mjesto i rieč starijemu. Ovdje se javlja upravo sliepa pokornost. Glavar sela predloži, da treba ovo ili ono uraditi, pa bilo dobro ili zlo, nitko ne će izostati, nit će mu spočitnuti, ako ima i krivo.

Mužki i ženske obće medjusobno s nekom hladnoćom i čašću, a to biva rad ljubomornosti. Riedko se vidi mužkarca da putuje sâm sa ženskom, ako nisu svojta. To bi bilo kao neko zločinstvo. Suprug medju tim drži svoju ženu kao za kakvu robinju.[1] U otočana toga nema, jer oni štuju jedan drugoga sa *vi*, kako svaki mladji kaže starijemu *vi* časti radi. U porodici su Kotarani ljubežljivi, čega opet nema u otočana.

Kotarkinje, ako se i svaki dan sastanu kod crkve, uz svetčani dan izljube se i po desetak puta, pitajući za zdravlje ciele obitelji.

Gost je mio u obće Dalmatincu, osobito Kotarcu. Kako stupi u avliju, iztrče, malo i veliko, da se izljube, pitajući za zdravlje. Dok traje to pitanje o zdravlju svih znanaca, čovjek bi se sit najeo. Uvode ga u kuću, pruže mu stolac, pa ako je što donio sa

---

[1] Možda se još u većem dijelu našeg naroda može čuti, da muž, govoreći o svojoj ženi, primetne: „da prostite — moja žena". Po našim otocima nije to takodjer nepoznato; no kako sam opazio, danas se te riječi na Krku upotrebljavaju samo u šali. Tako je i po hrv. Primorju. Staro dakle surovo mišljenje iščezava pred novijom ugladjenošću. Na otočiću Olibu i po zadarskim otocima ipak se govori: „da prostite, moja žena". *I. M.*

sobom, spreme kako treba. Tada mu pruže, što se prigodi gotova da založi, dok se sgotove osobita jela i dobavi vina, ako ga nema kod kuće. Ako je gost vriedan i svoj po krvi, ne puštaju ga iz kuće ni prvi ni drugi, već komu je s voljom treći dan uz srdačan rastanak i poputbinu. Gosta odprate do granice sela. Ako nepoznat čovjek ište konak, dragovoljno ga prime i obskrbe jelom i pićem kao svog poznanca. I otočanin bi izgorio kuću, da gosta čim bolje pogosti.

Kotarani pokazuju svoju osobitu srdačnost, ali i nepotrebnu rastrošnost prigodom *sajma*. Tako zovu dan svog crkovnog pokrovitelja, koga štuju nada sve svečanosti. Poslije crkovnog obreda Kotarani se goste uz ogromni trošak, pjevajući i pucajući, dva, tri i četiri dana. Na dan sajma nadodje veliko mnoštvo gostova iz drugih sela, bilo rodbine, bilo prijatelja; a tog dana u svakoj kući bude srdačno primljen i pogošćen i svaki stranac, kao da je najmiliji prijatelj. Kotaranin još zove i župnika u svoju kuću, da mu izmoli večernju za mrtve, a na dospjetku uspe tamnjan, na kojem se okade svi ukućani i gostovi. I otočani svetkuju osobito sajam, ali se umjereno jede i pije te gostba traje najviše dva dana. U njih nema po kućama ni molitava za mrtve.

b) Koprivnica.

Priobćio R. Horvat.

Djeca moraju svagdje svojega oca i majku nazivati „*vi*“, kao što i svakoga odrasloga čovjeka. U Bregima običaje žena govoriti i svomu mužu „*vi*“, isto tako sestra starijemu bratu. Svoju majku nazivlju djeca „mamica“, a babicu „majka“; otac im je „japa“ a djed „japek“; sestra se zove „čeča“ ili „čečoka“. Muž zove ženu svoju uvijek krsnim imenom, koje zategne na *ena* n. pr. Barena, Marena, Katena, Dorena, Janena itd., a žena muža takodjer imenom krsnim, zategnuto na *ina* n. pr. Miškina, Ivina, Matušina, Gjurina, Imbrina itd. Kad se djevojka uda, dobije ime „snaha“; kad rodi prvo dijete, onda se tek zove žena. K stolu ne smije nitko doći prije domaćine, a svi jedu iz jedne zdjele. U nedjelju i u blagdan ne dobije jesti onaj, tko ne zna reći, kakova je propovijed bila u crkvi. Tko dodje u kuću, mora reći: „Hvalen budi Jezuš Kristuš“, a srde se na onoga, tko bi rekao: „dobar dan!“ Na ulici ili na

putu uvijek se ljudi pozdrave kadgod se sastanu. Pozdrav glasi: „Hvalen Bog“, a odzdrav: „Na sve veke hvale vreden. Amen“. Onaj pozdravi, tko je mladji; žena uvijek prva pozdravi odrasloga muškarca. Na putu u crkvu nikada ne vidiš da zajedno idu muž sa ženom. Ona ide s ostalim ženama, a on s muškarcima. Kada već idu zajedno, onda ona korača iza njega, ili on s desna, ona s lijeva.

Igre i plesovi.

a) Vrhgorac.

PRIOBĆIO IVAN UJEVIĆ.

Narodne igre nijesu Bog zna kako raširene, nu ipak ima nekih i medju djecom. N. pr. skupi se sedmero osmero (više ili manje) djece zajedno. Jedan kaže: hajdemo *u cara prositi kćer*. Koji će? Izabere se jedan. Drugoga izaberu za cara. Car sjedne na svomu uzvišenomu mjestu, na kakvu kamenu itd. Preda nj prostru kakvu vreću, haljinu itd. To je mjesto saga. Koji prosi, stupi na taj sag i reče: „Svijetli care! Došao sam prositi tvoju kćer Ivu, (Anu itd.), da je dadeš za moju ženu!“ Druga dva, ili tri, stoje iza prositelja, te mu reku: „Budalo, tako se k caru ne idje! Treba se pokloniti!“ Tad brže bolje potegnu sag, i moj ti prositelj udari više puta nosom o ledinu. Tad nastane sveobći smijeh, a gdjegod dodje i do šaka, kao što se je i meni dogodilo u Imotskom kotaru.

Umećanje (umetanje): skakanje, hrvanje ili jačanje, kasanje i trčanje: to su stare stvari.

Ići na Ćabu: sveže se jedan kraj konopa na jednu stranu kuće, a drugi na drugu, te tko po njem prejaši, dospio je „sretno“ na Ćabu; a koji se ukine, znadu mu ledja.

Odrijeti prča: ufati se rukam za jednu gredu, uzdigne noge gori, prekriži ih preko grede i spusti glavu dolje. To je ta igra.

Dubiti (u Vrhgorcu kažu „pelivaniti“): metne se glava na zemlju, a noge se uzdignu prama nebu, i tako se stoji nekoliko časa na samoj glavi.

Slijepavica.[1] Jednomu se zavežu oči, pa traži druge. Ako li „slijepac“ dodje do kakva pogibeljna predmeta, n. pr. kamena,

[1] Ova je igra, koliko ja znam, poznata svuda po Hrvatskoj i po primorskim stranama. Oko Rijeke zovu tu igru *slipi* (ili slepi) *miš*. Slično je tomu jednostavno sakrivanje, kojemu kažu u Vrbniku (na

stupca itd., da se ne udari, treba mu reći: „vatra!“ Onda on od tole treba da bježi. To traje dok se ne „namiri“ na jednoga, onda ovaj mora biti slijepac. I tako, dok je njima drago. Ovako se radi i *na vuka,* samo što se ne vežu oči. Koji ima tražiti, okrene se za čas, da drugih ne vidi, a oni se kriju za bus, zid itd., dokle ih on nadje.

Pokljukati se: zakvači jedan drugoga srednjakom za srednjak, te koji nadjača i protivnika sebi prevuče: bolji je junak.

Udarati (koljenom) o gredu: ovjesi se rukam, te tko više tukne, dika mu je.

Pipavica. Sastane ih se više, te jednog izaberu za upravitelja. Ovaj idje od jednoga do drugoga, popipa ga za ruku i govori: „Pipavica pipa, na kule, na vile, na djedove štape, na babine gnjate, škucim, bucim, terezijam, te škokac, ter na vojsku!“ — Koga ova zadnja riječ zapane, mora učiniti, što mu se naredi, n. pr. izpiti čašu vode, poljubiti u kamen, itd. To se ponavlja opet, samo s drugoga, ili se svaki put izmješaju.

Kada nastanu jesenske duge noći, onda mladići idju na *sijelo,* gdje ima djevojaka. Tu se gusli i pjeva. Ako li nejma guslača, ili ako je on svršio: onda se igra ponajviše *prstenka.* Izaberu se dva upravitelja, a ovi izaberu igrače mužke i ženske, po 5, 6 ... kako ih ima, svaki sebi. Nadju prsten, te jedan upita drugoga: „Ali voliš prsten, ali 5 *konja?*“ — „Prsten!“ — „Ali prsten, ali 10 konja?“ — „Prsten!“ — „Ali prsten, ali 15 konja?“ — „Prsten“. — „Prsten ili 20 konja?“ — „20 konja!“ „Dobro, meni dakle prsten!“ — Obično igraju u 300 konja (punata). Prsten družina sakrije pod vrećom u jednu ruku od svoje družine. Tad protivnik pogadja i govori: „otvori ti desnu ruku, ti lijevu itd.“ Ako li pogodi na ruku, u kojoj je prsten, te reče: „otvori!“ mjesto: „daj!“, tada se sve stisnute šake broje za konje. Ako li pogodi, pa reče: „daj!“, onda nosi prsten. Ovo se igra za vino, ili da se na silu pije voda, ili o ture (šudar, smotan kao tura duhana), pa dobitnik dade po dlanim svakom protivniku po dvije itd. Tu se pričaju i razne pripovijedke n. pr. kako je bilo bojeva s Turcim; gdje je tko poginuo; kako je bilo gladnih godina, da se je morala i kora jesti itd. Pripovijeda se i o moram, vješticam,

Krku): „remo se igrat *skranjačă*“, a na Rijeci: *škrivajcer.* Djeca se na Krku *jigraju,* no u Dubašnici kažu češće za djecu, da *hunjiču* (hunjîkat). *I. M.*

vukodlacím itd. Nu više puta se tu pripovijeda i zadaje poslovica, zagonetaka, računa itd. N. pr. „Leti jato golubova. Jedan stoji na kući i veli im: Dobro jutro sto golubova! Jedan mu odgovori: Nije nas sto, nego da nas je ovo što i je, i još ovliko, i još pola ovoga i četvrtina ovoga i ti s nami: onda bi nas bilo sto. Koliko ih je bilo?“ (36.) „Nito ti kažem, nito ću ti kazati, istinu ti kažem, dosjetit se ne ćeš. Što je to?“ (Nito u stana, kroz što su provedene žice, kada se tkaje.) — „Dug dugonja do neba, a žena mu do koljena“. (Dim i vatra.) — „Mrtav živo nosi“. (Češalj i uš.) — „Koliko ima papaka u 25 koza?“ itd. itd. — Ako li je lijepo vrijeme, i ne puno studeno: onda se razgovaraju pred kućom, te se čuju negdje svirale, negdje diple, pjevanje djevojaka itd. *Plesova nejma* u običaju, nego samo *kolo.*

b) Kotari.

Priopćio Mate Zorić.

U Kotarima ima malo pravih narodnih igara, jer se većinom ušuljaše tudje iz gradova. Običajno je *bacanje kamena,* a sudjeluju vrlo krepki ljudi i momci. Odaberu velik kamen, koji stoji na zabilježenom mjestu, pa se natječu, tko će drugi kamen dalje baciti i prebaciti. Pri ovoj igri mnogo puta dodje do kavge, šakanja i ubijstva radi utakmice, tko je bolji junak u bacanju. Pravi junak obično zlo prodje.

Igra na bak sastoji u tome, da sa stanovitog mjesta bacaju novčiće k baku (velik kamen). Tko najbliže dobaci, on prvi skupi sve novčiće, ponamjesti ih po baku, uzme drugi kamen, kojim udari tako po baku da novčići ispadnu. Ako se okrenu tako, te gore ostane orao, njegovi su novčići.

Bućanje (od talij. riječi *boccia* = kruglja): ovo je igra muškaraca svake ruke. Svaki od onih, te igra, baca drvenu kruglju te nastoji, da pogodi kruglje postavljene u stanovitoj daljini.

Pločkanje: mjesto krugalja upotrebljavaju se kamene ploče.

Šmirke dječija igra. Djeca učine kolobar po zemlji pa udju svi u nj; jednomu vežu oči pa on trči za njima, no oni ne smiju izaći iz kolobara. Koga dohvati, pogadja mu ime i prezime, pa ako pogodi, tada ovomu svežu oči a onomu ih odrieše.

Kartanje: upotrebljavaju se talijanske karte.

stupca itd., da se ne udari, treba mu reći: „vatra!“ Onda on od tole treba da bježi. To traje dok se ne „namiri“ na jednoga, onda ovaj mora biti slijepac. I tako, dok je njima drago. Ovako se radi i *na vuka,* samo što se ne vežu oči. Koji ima tražiti, okrene se za čas, da drugih ne vidi, a oni se kriju za bus, zid itd., dokle ih on nadje.

Pokljukati se: zakvači jedan drugoga srednjakom za srednjak, te koji nadjača i protivnika sebi prevuče: bolji je junak.

Udarati (koljenom) o gredu: ovjesi se rukam, te tko više tukne, dika mu je.

Pipavica. Sastane ih se više, te jednog izaberu za upravitelja. Ovaj idje od jednoga do drugoga, popipa ga za ruku i govori: „Pipavica pipa, na kule, na vile, na djedove štape, na babine gnjate, škucim, bucim, terezijam, te škokac, ter na vojsku!“ — Koga ova zadnja riječ zapane, mora učiniti, što mu se naredi, n. pr. izpiti čašu vode, poljubiti u kamen, itd. To se ponavlja opet, samo s drugoga, ili se svaki put izmješaju.

Kada nastanu jesenske duge noći, onda mladići idju na *sijelo,* gdje ima djevojaka. Tu se gusli i pjeva. Ako li nejma guslača, ili ako je on svršio: onda se igra ponajviše *prstenka.* Izaberu se dva upravitelja, a ovi izaberu igrače mužke i ženske, po 5, 6 . . . kako ih ima, svaki sebi. Nadju prsten, te jedan upita drugoga: „Ali voliš prsten, ali 5 *konja?*“ — „Prsten!“ — „Ali prsten, ali 10 konja?“ — „Prsten!“ — „Ali prsten, ali 15 konja?“ — „Prsten“. — „Prsten ili 20 konja?“ — „20 konja!“ „Dobro, meni dakle prsten!“ — Obično igraju u 300 konja (punata). Prsten družina sakrije pod vrećom u jednu ruku od svoje družine. Tad protivnik pogadja i govori: „otvori ti desnu ruku, ti lijevu itd.“ Ako li pogodi na ruku, u kojoj je prsten, te reče: „otvori!“ mjesto: „daj!“, tada se sve stisnute šake broje za konje. Ako li pogodi, pa reče: „daj!“, onda nosi prsten. Ovo se igra za vino, ili da se na silu pije voda, ili o ture (šudar, smotan kao tura duhana), pa dobitnik dade po dlanim svakom protivniku po dvije itd. Tu se pričaju i razne pripovijedke n. pr. kako je bilo bojeva s Turcim; gdje je tko poginuo; kako je bilo gladnih godina, da se je morala i kora jesti itd. Pripovijeda se i o moram, vješticam,

Krku): „remo se igrat *skranjačă*“, a na Rijeci: *škrivajcer.* Djeca se na Krku *jigraju,* no u Dubašnici kažu češće za djecu, da *hunjiču* (hunjîkat). *I. M.*

vukodlacim itd. Nu više puta se tu pripovijeda i zadaje poslovica, zagonetaka, računa itd. N. pr. „Leti jato golubova. Jedan stoji na kući i veli im: Dobro jutro sto golubova! Jedan mu odgovori: Nije nas sto, nego da nas je ovo što i je, i još ovliko, i još pola ovoga i četvrtina ovoga i ti s nami: onda bi nas bilo sto. Koliko ih je bilo?“ (36.) „Nito ti kažem, nito ću ti kazati, istinu ti kažem, dosjetit se ne ćeš. Što je to?“ (Nito u stana, kroz što su provedene žice, kada se tkaje.) — „Dug dugonja do neba, a žena mu do koljena“. (Dim i vatra.) — „Mrtav živo nosi“. (Češalj i uš.) — „Koliko ima papaka u 25 koza?“ itd. itd. — Ako li je lijepo vrijeme, i ne puno studeno: onda se razgovaraju pred kućom, te se čuju negdje svirale, negdje diple, pjevanje djevojaka itd. *Plesova nejma* u običaju, nego samo *kolo*.

b) Kotari.

Priopćio Mate Zorić.

U Kotarima ima malo pravih narodnih igara, jer se većinom ušuljaše tudje iz gradova. Običajno je *bacanje kamena,* a sudjeluju vrlo krepki ljudi i momci. Odaberu velik kamen, koji stoji na zabilježenom mjestu, pa se natječu, tko će drugi kamen dalje baciti i prebaciti. Pri ovoj igri mnogo puta dodje do kavge, šakanja i ubijstva radi utakmice, tko je bolji junak u bacanju. Pravi junak obično zlo prodje.

Igra na bak sastoji u tome, da sa stanovitog mjesta bacaju novčiće k baku (velik kamen). Tko najbliže dobaci, on prvi skupi sve novčiće, ponamjesti ih po baku, uzme drugi kamen, kojim udari tako po baku da novčići ispadnu. Ako se okrenu tako, te gore ostane orao, njegovi su novčići.

Bućanje (od talij. riječi *boccia* = kruglja): ovo je igra muškaraca svake ruke. Svaki od onih, te igra, baca drvenu kruglju te nastoji, da pogodi kruglje postavljene u stanovitoj daljini.

Pločkanje: mjesto krugalja upotrebljavaju se kamene ploče.

Šmirke dječija igra. Djeca učine kolobar po zemlji pa udju svi u nj; jednomu vežu oči pa on trči za njima, no oni ne smiju izaći iz kolobara. Koga dohvati, pogadja mu ime i prezime, pa ako pogodi, tada ovomu svežu oči a onomu ih odrieše.

Kartanje: upotrebljavaju se talijanske karte.

Ples. Otočani plešu uz armoniku, uz svirale „na mišinu“, bez pjevanja. Mladja čeljad, mužko i žensko, igraju kolo na javnom mjestu, a o božićnim svetcim prije i potle mise pred crkvom. U Kotarima igraju kolo prije podne i pred večer sve do kasne noći bez ikakova instrumenta; dočim otočani igraju uz armoniku, uz svirale na mješinu i uz ogroman bubanj do sutona na javnom mjestu, a noću po kućam. Kod otočana, koji su odaljeni od kopna, najviše se plešu polke i manfrine (talij. monferina), unesene iz stranog svijeta; dok kod otočana, koji su blizu kopna (Zadra), igra se jedino kolo, u kojem se vrti mužko i žensko, dvoje po dvoje, poskakujući uz pjevanje narodnih pjesama. Ipak kolo se uzdržalo i na onim otocima, gdje se ukorieniše tudji plesovi, ali se igra samo prigodom božićnih dneva i prigodom slavljenja pokrovitelja župe (sajam); dočim tudjih plesova ne izvode na javnom mjestu, već u kući.

U Kotarima se pjevaju uz kolo mnoge pjesme. Evo najobičajnijih:

1. Oj u kolo, mlade dijevojke,
potresite bile vaše dojke!
Oj u kolo, mladi i vi momci,
u kolu su lipe dijevojke!
Oj u kolo, mlade i vi neve,
dovedite u kolo muževe!
U kolu je gizdava divojka,
rumen lica, sestra gromnih dojka;
svako oko nek na sestru gleda,
u kolu smo, ne bojte se leda!

2. Oj Jeleno, Jeleno, goro zeleno!
Lice ti ne venulo i ne venulo!
Plave oči, tankog stasa u Ivaša;
Jeleni je Ivaš jedva do pojasa.
Ne bi l' koga drugog momka primamila?
I tako je Ana momka promienila.

3. Ko bi kolo napojio,
u kolu bi predvodio,
Božju milost još dobio;
Kotarim bi dragi bio,
i kulu mu Bog gradio,
blagoslov bi s njim još bio!

4. Razboli se u Novome Ivo:
kraj glave mu ostarjela majka,

kraj srdca mu Anica sestrica,
kraj nogu mu Milica ljubovca
Stara mu je besidila majka:
a moj Ivo, moje diete drago
kom ostavljaš staru milu majku,
kome diete Anicu sestricu,
kome diete Milicu ljubovcu?
„Ne budali, stara majko moja!
Bile dvore prahu i pepelu,
tebe, majko, jadu i čemeru;
moja sestra mlada i zelena,
pa će naći sebi gospodara,
a ljubovca i milog i dragog“.

5. Vozila se mala barka salka,[1]
vozila se puna divojaka.
Do podne jim lipo vrime biše,
a od podne Božje udariše:
prevrne se mala barka salka,
prevrne se puna divojaka.
Sve su mlade kraju doplivale,
već što nije Anica divojka.
Ana viče iz dubine mora:
ko bi mene s mora izvadio,
dala bi mu bile dojke moje.
To dočuo Jovan čobanine,
pa on skače u dubinu morsku,
on je vadi iz dubine mora.

6. Predi, predi, moja kći,
tanju žicu neg je fi,[2]
udat ću te, dje ćeš ti.
Hoćeš, Mare, za mornara?
Ne ću, majko, za mornara,
jer mornaru glava na kormilu spava.
Predi, predi, moja kći,
tanju žicu neg je fi;
udat ću te, dje ćeš ti.
Hoćeš, Mare, za ribara?
Ne ću, majko, za ribara,
jer ribaru glava na mrižici spava.
Predi itd.
Hoćeš, Mare, za čobana?
Ne ću, majko, za čobana,

[1] Pravo će biti *šajka*.
[2] Od talijanske riječi *filo* = konac.

jer čobanu glava u grobnici spava.
Predi itd.
Hoćeš, Mare, za težaka?
Ne ću, majko, za težaka,
jer težaku glava na motiki spava.
Predi itd.
Hoćeš, Mare, za prosjaka?
Hoću, majko, za prosjaka,
jer prosjak prosi, doma nosi.

Posljednje dvie piesme pjevaju se i po otocim.

c) Kvarnerski otoci.

PRIOPĆIO I. MILČETIĆ.

Verec (gen. verca). To je osobit narodni ples, koji se pleše u Omišlju (na Krku) samo na dan mesopùsta ili na svečanom piru t. j. kada nevjestica nosi krunu. Ja ga nijesam nikada vidio, no pred kakovih 15 godina rekoše mi u Omišlju, da ih ima malo, koji ga znadu dobro plesati. Ples traje do pol sata; duže ili kraće trajanje stoji medjutim do „sopaca". Taj mi ples opisaše ovako. Žene sve stoje mirno u redu na jednoj strani, a na drugoj strani igra samo jedan muškarac uz sopele. Kada on dodje do prve djevojke, koja ima „verec", t. j. koja je prva u plesu, zapleše s njom, a ostale djevojke miruju. Tada pleše sama ženskinja a muškarac miruje; napokon on primi onu, koja ima verec, a ostale idu za njima.

Na kvarnerskim otocima plešu od prilike svuda jednako. Već su se doduše uvukli tudji plesovi, no prvenstvo ostaje ipak narodnom *tancu*, koji u nekim mjestima ima više figura, te je u glavnom isto što *kolo*, poznato gotovo svim Hrvatima i Srbima. Tako n. pr. u Omišlju, Dobrinju i Dubašnici na otoku Krku, i u Belom na otoku Cresu.

U Belom počinje se ples *mantinjadom*, to jest nekim uvodom te se medju plesačima čuje šapat: „sopìle zovû". U tom tkogod zavikne: „Kî je prvi?", to jest, tko je voljan platiti, bit će kolovodja. Za pojedini ples dobivaju sopci 10, 20 i više novčića, već prema tomu, kako se mladići natječu. Najviše troše zaručnici, da ugode svojim zaručnicama, i imućniji mladići. Tako biva na javnim plesovima o mesopustu ili na sajmu. Prva figura je: ***na okolò*** ili ***z mesta.*** Najprije

idu na okolo sami muškarci, jedan za drugim; onda svaki muškarac vodi jednu žensku na okolo u galopu lijevo, pa se okrene desno. Pri tom još muškarac vrti žensku oko nje same, a prvi igra onaj, te je platio ples. Kolovodja dodje napokon na svoje mjesto a drugi za njim, izvedavši figuru nalik na broj 8. U početku uhvati žena muškarca pod ruku: on je izvan kola, a ona u nutri. Udarac noge je znak za okret. U kolu stupa muškarac nješto ispred žene, koju drži lijevom rukom preko ramena. Druga figura: *na mestù i prebiranje*. Muškarci stoje na jednoj, a ženske na drugoj strani, te jedni prema drugim, „prebiru“ (sitno dižu noge), idući naprijed i uzmičući natrag. Žene se vrte oko sebe, a muškarci miruju ili se samo nekako njišu. Po tom lupaju nogama i prelaze na drugu stranu; žene rade obratno, samo što one ne udaraju. To je silna lupa. Pošto je glazbeni ritam neobično živ, plesači razvijaju veliku okretnost tijela, osobito nogu.

Treća figura: *kolò*. Muškarci i ženske se okreću, svak oko sebe na mjestu, onda pojedini parovi zajedno.

U drugoj figuri stane strašna lupa, koju podupiru i sopci, udarajući u taktu po podu ili po osobitoj pomičnoj dasci.

Na Krku plešu najobičnije uz *sopele* (dvije), rjedje uz *mijeh* (mih, meh, miščić, mešćić); a po Cresu i Lošinju samo uz mijeh. Na otočiću Silbi (Dalmacija) obično plešu uz dvije *lire*. Svaka lira ima tri žice od konjske strune, i gudalo.

Lire grade sami od javora, rjedje od oraha ili od murve. Na susjednom otočiću Olibu poznaju samo *svirale* sa dvije cijevi, a to je ono, što se drugdje zove mijeh. Mijeh napuhava igrač s pomoću osobite cijevi. Sviralica, kratka i neznatna, nema na dnu otvora, već niz škuljica, koje otvora i zatvora prstima, i tako svira. Svirac obuhvata i pritiskuje mijeh na svoje grudi, kano da ga grli i ljubi. Svirac ističe još jače takt plesa lupanjem nogu.

d) Vrbova.

PRIOPĆIO M. KURJAKOVIĆ.

Mladost se zabavlja najradje u kolu, gdje uz popijevanje lijepih narodnih pjesama (ljubovnih i junačkih) koračaju sad sporije, sad brže.

Redoviti sastanci mladeži u kolu jesu blagdani. Tad se mladost skupi po podne usred sela, većinom pred crkvom ili kojom

drugom javnom zgradom, te se zabavlja, plešući kolo ili narodni „tanac".

a) *Kolo*. Ovo se izvadja sporije bez umjetnih figura, tako, da se mladež vrti u okolo uz pjesmu, obično sa pripjevom.

b) *Tanac* izvode bržim, no takodjer pravilnim tapanjem nogu, slabo se pomičući s mjesta; a u kolu je iz sela koji momak ili muž kao dudaš, tamburaš ili egedaš. Dakle kako se brzo pjeva, onako se brzo i tapa. Kad ispjevaju kiticu, zamijeni ih svirač svojom jednostavnom melodijom, a oni ne mijenjaju takta.

Evo nekojih pjesama, koje se u kolu pjevaju, s imenima onih, od kojih sam ih čuo.

1. Nikla tikva na buništu,
Čuvala ju jedna prija.
K njoj dolazi druga prija:
„Daj mi, prijo, jednu tikvu!"
„„Ne dam, prijo, baš ni jedne.
Kakvu si mi snahu dala!
Kada mi je u dvor došla,
Odmah mi je manu našla.
Kad je vid'la one nite,
Ona j' mlada govorila:
Kakve s' ono vražje mriže?
Kad je vid'la onaj čunak,
Ona j' mlada govorila:
Kakvo j' ono tamo, 'vamo?
Kad je vid'la ono brdo,
Ona j' mlada govorila:
Kakvi s' ono pasji zubi?
Kad je vid'la plug volova,
Ona j' mlada govorila:
Kakvi s' ono vražji rozi,
Na njima se bajo vozi!""

Mara Rašković.

2. Marešеvi večeraju,
Lipog Ive ne čekaju.
Ivu zove otac, mati:
Hajde, Ivo, večerati!
„Hvala, hvala, otac, mati!
Ja ne mogu večerati.
Večero sam ja kod drage
Suva sira i pogače,
I rakije komovače.
Ako vam se ne vjeruje,
Evo drage maramice,
Što su drage ruke vezle,
Bielim danom pod mehanom,
Tamne noći pred svićicom".
Tamna noći, tamna ti si!
Lipa Maro, lipa ti si!
Lipa borme, da što mi je.
Još da su mi crne oči,
Crne oči i obrve,
Da ja stanem pokraj Save,
Sve bi Turke primamila,
I turskoga Ali-bega.
Ali-beže, gospodine!
Miču l' vam se oskominje
Na jabuke divljakinje?
Ne miču m' se oskominje
Na jabuke divljakinje,
Već se m' miču oskominje
Na djevojke sedmakinje,
Na junake, sve osmake!

Ema Vuković.

3. Svadila se baba i djevojka,
Da bi zašto, ne bih ni žalila,
Već za jedno malo govedarče.
Baba veli: „Moje govedarče";
A djevojka: „Nij' tvoje, već moje".

Ide baba, nosi tikvu vina,
A djevojka nosi kitu smilja.
Al govori malo govedarče:
„Volim babu, dok u tikvi vina,
A djevojku, doklegod je živa!“
Mara Rašković.

4. Kad se ženi komar paša,
On uzima malu muvu.
U petak ju isprosio,
U subotu zaručio,
U nedjelju pir im bio.
Kad su došli u ložnicu,
Diže nogu komar paša
Maloj muvi, da izuva.
Ne će muva, da izuva;
Ona ište komad kruva.
Udara ju komar paša,
Udara ju žutom čizmom.
Usta jeka male muve,
Usta jeka, usta dreka.
Al eto ti mrav na konju,
Nosi kolac na ramenu.
„Muvo moja, seko moja!
Jesam li ti govorio,
Da ne ideš za komara,
Za komara govedara!
Tebe prose bolji ljudi:
Obadovi, stršenovi,
Lepirovi, vezirovi,
Lepirići lepršavi!
Reza Klinčić.

5. Falila se Falisava,
Da se ne će udavati
Ni za staro, ni za mlado.
To dočuo stari djeda;
Britvicom se obrijao,
Motičicom ostrugao,
Iverom se zakitio,
Pa on ide Falisavi:
„Falisavo, seko moja!
Hoćeš biti ljuba moja?
Imam dvore samotvore,
Imam vole vitoroge,
Imam konje samoskoke,
Imam krave petosise,
Imam čizme do kolina“.
Kad je došla Falisava,
Progovara Falisava:
„Bora tebi, stari starac,
Gdje su dvori samotvori?
Gdje su voli vitorogi?
Gdje su konji samoskoki?
Gdje su krave petosise?
Gdje su čizme do kolina?“
Al' govori stari starac:
„Što su dvori samotvori,
Koprive su oko plota;
Što su voli vitorogi,
To su puži po obali;
Što su konji samoskoki,
To su buve po pepelu;
Što su krave petosise,
To su muve po polici;
Što su čizme do kolina,
To su noge izgorile!“
Mara Rašković.

Osim toga sastaje se mladost i u oči blagdana večerom u kolo opet pred crkvom ili pred drugom javnom zgradom, gdje se, žalibože, višeputa bavi i nemoralnim zabavama, jer se za djevojke počupaju, kunu i prijete osvetom. Nu danas ti sastanci ne traju dugo u noći, pošto su zabranjeni, a pohvalno je i to, da se, čim zazvoni pozdravljenje, razilaze kućama pjevajući.

e) Koprivnica.

PRIOBĆIO R. HORVAT.

Kolo. U nedjelju i u blagdan sastaju se poslije „večernice“ djevojke i momci na kolo. Kolo plešu samo djevojke i momci iz istoga predgradja, i to svaki put u drugoj kući. Uhvate se rukom u ruku, te se kreću na lijevo, dok ne otpjevaju pjesmu: „Igra kolo u dvadeset i dva“. Eto cijele pjesme:[1]

„Igra kolo u dvadeset i dva.
U tom kolu liepa Bara (Ivo itd.) igra,
A ta Bara liepa usta ima.
Da me hoće poljubiti s njima,
Volio bih neg' carevo blago.
Ljubi, Baro, koga ti je drago!
Gledjte, ljudi, kak se dvoje ljubi!“

Kad se pjeva predzadnji stih, dodje onaj, te je u kolu, k djevojci, ili obratno, ako je djevojka u kolu, k momku, pa ga povuče u kolo i ondje poljubi, dok se cijelo kolo hitrije okreće, pjevajuć zadnji stih. Koje je dobilo poljubac, ostane u sredini kola, a koje mu ga je dalo, stupi na njegovo mjesto, pa se kolo dalje kreće pjevajući istu pjesmu. To se nastavlja tako dugo, dok nijesu bili izljubljeni svi članovi kola. Tada se svi postave u red poput lanca, te prvak vodi kolo kroz kuću i ostale zgrade, u znak, da se kolo svršilo.

Vanjkušec. „Ja sam telec opal v zdenec“, veli netko iz društva, pa klekne na jastuk. „Koliko klaftri gliboko?“ pita drugi član društva. Prvi rekne neki broj. „A tko će te izvaditi iz zdenca?“ opet pita onaj drugi. Prvi imenuje djevojku, ako je mladić, a mla-

[1] Ovu je pjesmu naštampao Luka Ilić g. 1846. u „Nar. slav. običajima“ na str. 211, a medju kajkavce je dospjela iz Slavonije. Pjesama, koje se samo u kolu pjevaju, ima u opće malo, pa se pjevaju obične narodne pjesme, što pokazuju i one te ih priopćuju u ovom zborniku naši suradnici iz Dalmacije i Slavonije. Po Dalmaciji i po hrvatskom Primorju, n. p. u Novom, pjevaju u kolu i Kačićeve pjesme. Već se i po Slavoniji pjevaju u kolu pjesme, ispjevane od obrazovanih ljudi. Tako je prošle godine izdao Josip Lovretić svoje: „Pjesmice za igru u kolu“ (Djakovo 1896), koje su kolale u rukopisu po Slavoniji, te su ih primali kao narodne. *I. M.*

dića, ako je djevojka. Na to onaj te je imenovan klekne takodjer na jastuk, pa ga poljubi toliko puta, koliko je klaftara pao duboko. Ovaj kleči na jastuku, te nastavi igru, dok se svi redom ne izljube.

Prstenec. Djevojka, obilazeći sve djevojke i momke u društvu, koji su posjedali na klupu pa drže ruke složene kao na molitvu, ima u rukama prsten, pa će svakomu po redu otvoriti ruke, a jednomu utisnuti prsten u ruke. Druga djevojka ili momak stoji na strani, pa pogadja, u koga se nalazi prsten. Ako pogodi, dijelit će on od sada prsten; ne pogodi li, još će „jednu godinu" pogadjati. Onaj, u koga se našao prsten, ide na njegovo mjesto. Igra se može po volji nastavljati ili prekinuti.

Prelec. Poslije Božića sastaje se mladež svaku večer u drugoj kući, da u zajednici obavi neke poslove, da ne mora svak kod kuće paliti svijeću, i da se pozabave. Mladje djevojke prave kudjelju, starije predu konoplju i lan. Momci motaju predju ili pak „čehaju" perje. Pri tom poslu pripovijedaju se pripovijetke, zbijaju se šale, pjevaju se pjesme, a tko umije, svira harmoniku, da ne bi tko u društvu zadrijemao pri poslu. Tu se daje mladomu svijetu prilika, da se upozna i zaljubi. „Prelec" traje pod nadzorom kućedomaćine i njegove žene od večere pa do ponoći. Biva pak to od Božića do Josipova.

Kotačanje. To je običajna igra za one dječake, koji još ne spadaju u kolo. Oni se sastaju na ulici u nedjelju poslije večernice. Svaki ima u ruci „kluku", t. j. kvrgast kolac. Naprave veliko kolo, u kojem je jedan od drugoga dosta daleko. Jedan uzme drven kotač, pa ga zatjera u kolo. Svaki udari kotač, kada pokraj njega prolazi, klukom, i potjera dalje. Kotač ne smije izaći iz kola.

Okokućad.[1]

Domaće ili pitome životinje, njihova hrvatska narodna imena.

Sabrao po Herceg-Bosni Ivan Zovko.

Ovnovi i ovce.

alica, živinče; koje je plaho, debelo.
bikan, golemo i veliko.
brnjaš, *brnje*, po šunjki (šunjci, njušci) brnjasto.
čulin, čule, malenih ušiju.
čupan, čupe, s vunom čupavom.
galan, galica, ni crno ni bijelo po povoru.
garin, *gara*, koje je po šunjki garasto.
golubica, po svemu tijelu bijelo kô snijeg.
grlin, grlica, s dugom vunom na vratu.
jabuka, maleno i tovno.
koke, omalešne glave.
konjara, hitro i brzo.
lisan, *lise*, lisasto oko ušiju.
ljubin, ljube, veoma bijelo po svoj glavi.
mrave, koje ima baš kô mrave po šunjki.
parin, *parica,* što ima frke (znake) kô para po obrazima.
roge, s velikim rogovima.
runje, koje ima veliku vunu, vunasto.
sinjar, *sinje*, vune malo bijele, malo crne.
šaran, *šara*, išarano po prednjim nogama.
šuša, bez rogova.
vilaš, *vilašica*, vilašastih rogova.
vranka, sve vrano.
zrdan, na prvom trupu izbopčenih (izbočenih) kukova.

[1] Ovu sam riječ čuo u Veljacima, selu kotara Ljubuškoga.

Jarci i koze.

baran, *bare*, po glavi crno, a do ramena bijelo.
bile, koje je sve bijelo.
bilobaran, *bilobara*, ozgor bijelo, ozdo crno.
boćan, *boće*, što je malo po trbuhu bijelo.
brigjan, *brigje*, na obrazima bjelasto.
brizan, *brize*, po nosu bijelo.
dilberka, rogovima natrag zavraćeno, zavrnuto.
gavrin, *gavre*, po zadnjem trupu crno.
krilan, *krile*, sa strana ima bijelo poput krila.
lasan, *lase*, lasaste boje, kô lasica.
malica, maleno i neobično jedro.
mazan, razblugjeno, razmazano.
mengjan, *mengje*, što pod vratom ima one poznate glizice, koje narod zove mengjušice.
mize, po koljenima bijelo.
mrkobaran, *mrkobara*, s jedne strane povora bijelo, s druge crno.
perlan, *perle*, po ramenima crno i žuto.
rigjan, *rigje*, koje je sve žuto.
snigobaran, *snigobara*, po ušima i po vratu bijelo.
srne, smegje boje.
šare, sve šarovitasto.
štitalas, *štitalasa*, u koga je kostrijet sa strana dugih čupa (biča), te mu langaraju (mlate).
šušan, *šušulja*, šušasto bez „roziju“ (rogova).
veska, kao da je izvezeno lijepo.
zečak, *zecara*, koje je zečaste boje, kô zec.
zelan, *zele*, plaho zelenkasto.

Volovi i krave.

azdov, živinče okrupno i silovito.
bikota, *bikava*, goveče, koje je bijelo, kô ćage (papir), a rozi mu žuti i oštri.
bilan, *bilava*, bjelkasto samo.
biseraš, *biserka*, skovrčenih rogova.
boćeta, *boćeva*, ispod trbuha bijelo.
cvitonja, *cvitulja*, bijelo na čelu kô cvijet.
čadonja, *čadulja*, čagjavo, kô čagja (čagj).

čaronja, *čarulja*, koje ima nad očima rogove svrnute.
dragonja, *dragulja*, koje je žuto, a na legjima bijelo, te je sretno.
galov, *galova*, koje nije dobro crno.
garonja, *garulja*, dobro crno.
gizdonja, *gizdulja*, gizdavo, svuda šareno, a po trbuhu bijelo.
golub, *goluba*, modrikaste boje, a debela vrata.
goronja, *gorulja*, žute i bijele dlake.
granov, *granova*, granasto, što ima po sebi neke grane.
grozdonja, *grozdulja*, što ima benbele (ona debljina na prvim nogama odmah ispod vrata).
jablan, zeleno, a jakošću snažno.
janjast, *janjava*, bijelo, kô janje s dobrom dlakom.
jelonja, žuto, a po vratu crno.
kaćunja, zeleno i malo bijelo.
kitonja, goveče velikih genitalija.
kitulja, koje ima na čelu golemu dlaku, kô kitu.
kolova, što ima po sebi znakove, slične kolima.
krilonja, *krilova*, krilasto radi bjeline sa strana.
krnjo, *krnjova*, koje nema jednog roga.
kusonja, što nema repa ili mu je kratak.
kvižulja, koje kviži (obzira se), čim što šušne ili klapne.
labud, *labudava*, duguljasta vrata, kô labud.
lipota, *lipava*, u koga je lijepa svojim oblikom šunjka, taman, kô smišljena.
maconja, *maculja*, koje je dobro i samo po glavi žuto.
malota, omaleno i zdravo.
medonja, *medulja*, što nije dobro crno.
milonja, *milava*, koje se umiljava oko insana (čovjeka).
mizonja, *mizulja*, koje je naučeno, da mu se daje iz ruke soli.
mladonja, što se otelilo u mladom mjesecu.
mlikota, *mlikulja*, koje, kad se otelilo, davala mu majka za muzenje puno mlijeka.
mrkonja, *mrkulja*, veoma i svuda crno.
pavun, *pavuna*, stasom lijepo, a hodom kô paun (pavun) holo (oholo).
perona, *perova*, što ima po repu bijelu dlaku, podugu.
petuljan, *petulja*, što se u petak otelilo.
plavota, *plavulja*, što je plavkasto.
pleme, koje je veoma čisto i ne će na nečisto leći.
prutulja, što ima po sebi šare, kô prutove.

ramеša, ramulja, po ramenima bijelo, ako je svuda crno, ili crno, ako je svuda bijelo.

rosonja, rosulja, dok mu još nije ime nadjeveno bilo, a zatečeno, gdje rosu po lišću liska (liže).

rožeta, rogulja, veoma neobičnih, bilo u čemu, rogova.

rudonja, rume, koje je crveno.

sivonja, sivulja, sive boje.

solufa, što ima pokraj ušiju goleme dlake, kô solufe.

sridonja, sridulja, što se u srijedu otelilo.

srimonja, srimulja, u kog su rogovi vrlo naprijed iznešeni.

srmonja, srmulja, kome se dlaka spram suncem (sic!) kô srma tamno-sjajno prelijeva.

stokrava, što nikad nazad ne će da igje, nego uvijek naprijed pred govedima.

svilonja, svilava, meke dlake poput svile.

šaronja, šarulja, sve šareno.

šećava, maleno, a bijelo.

šepo, šepolja, koje šepa (ševa, ramlje) na nogama.

šetava, kojemu se ne zna pravo opredijeliti, kakve je dlake i boje.

šibonja, šibulja, šibasto, kô šipke što ima trakove po tijelu.

šironja, široka čela.

špruljica, dugo, tanko, a mršavo.

šumonja, šunjava, koje se u šumi otelilo.

šundo, šundava, na kom ima svake vrste boje.

šušan, šuša, što je bez rogova, t. j. vrlo malenih, pa mu se i ne broje za rogove.

tribonja, okruglaste glave.

vezulja, koje je išarano lijepo i pravilno, kô vezeno da je.

vilaš, vilašica, u kog su rozi kô vile.

visota, na nogama neobično visoko.

zekonja, zekulja, što je zeleno.

zimonja, zimulja, koje se zimi otelilo.

zlatonja, zlatulja, zlatne dlake.

zviran, zvirluša, koje zvirla na sve strane (gleda, okreće se).

Napomena. *zvonar* ili *zvonara* zove se i kod goveda i kod ovaca i kod koza onaj muški ili ženski individuj, koji nosi pred svima zvono; dočim se za konje veli *bronzaš,* što zvono ili bronzu ima.

Konji i kobile.

alat, alatuša, živinče alataste boje.
at ili *hat,* koje još nije utučeno.
brnjaš, brnja, bijele boje po glavi.
čakar, na kom ima svake boje.
dorat, *doratuša*, doratasti boje.
dundul, kojemu je ime cigansko najprije bilo, a sada uzeto u nježnom smislu.
gavran, crno, kô tica gavran.
gjogat, *gjogatuša*, bijele dlake.
ključo, golemih trbuha.
krhat, dobar, ali star hat.
kulaš, kulašica, lugaste boje.
malin, koje je omaleno.
mrkalj, što je mrke boje.
putalj, *putulja,* putasto po nogama.
rigjan, rigjanuša, rigje dlake.
sivalj, sive dlake.
šarin ili *šarac,* koje je šareno.
vatrica, ustrajno i žestoko.
vranac, mrkaste boje.
zekan, *zeka,* izmješane crne i bijele boje.
zelenko, zelenjaste boje.
žeravko, koje je muško, a ustrajno i žestoko.
ždralin, *ždraluša*, ždrakasti(h) očiju.

Pijevci i kokoši.

biljan, *biljka*, što su bijeli po svem tijelu.
biserka, što joj se sjaji perje kô biser, jer ima po sebi take pjege.
crnjan, *crnjka,* što su crni posvuda.
crvenjak, crvenka, što su crveni svuda.
dvohoraš, od dvo-uhoraš, koji ima dvojstruki uhor.
gaćan, gaćeška, što imadu od perja kô gaće po nogama.
galibarda (mužk. i žens.), što su maleni oboje i lijepi.
gig, giga, što su krupni i visoki na nogama, te ne mogu brzo ići.
grahoraš, grahorka, što im je sitno perje poput graha.
gušan, guša, što imadu guše ispod vrata od perja.

krunašica, što joj kruna na glavi; zovu je i krundulja.
kršanac, tankih je i kratkih nogu, a ne pjeva dobro.
sedlan, sav je bijel, samo po legjima crn.
šarenjak, *šarka,* što su po svem tijelu šareni.
tuban, *tuba,* u kojih je kratak, kusast rep.
zlatan, *zlatka,* svukud su bijeli, samo žuti po vratu kô zlato.
žutan, *žutka*, što su po svem tijelu žuti.

Golubovi i golubice.

bilan, *bilana*, što su po svem tijelu bijeli.
crvenjaš, crvenjka, što su crvena perja.
demteša, koji puno ne guči, a kad guči, kô od dva glasa.
dvokrunaš, *dvokrunašica*, koji imadu po dvije krune.
gaćar, gaćašica, u kojih je perje kô gaće po nogama.
grahoraš, vas bijel, a po njemu kô grah crne mrlje (pjege).
grivnjaš, koji ima grivnju pod vratom.
grličar, koji je sličan grlici.
krunaš, *krunašica*, što imadu lijepu krunu.
kvočar, koji vazda leži, a guči, kvočući kô kvočka.
lugaš, *lugulja*, koji su kô lug lugasti.
mavijaš, *mavulja*. što su mavi(h) perja.
šarenjak, šarenjka, koji su šareni.

Psi i kuje.

aglica, koja je malenih nogu, duguljasta tijela.
bibica, koja nauči človiti (sentati, služiti na 2 noge).
bjelov, što je vas bijele dlake.
cuni, *cuna*, mjesto „crni, crna“, pa nježno rečeno, te su doista crni.
čulo, u kog su odrezane uši.
fina, koja je crna kučica, a rep joj malen.
garov, koji je garav.
gigan, crn, a po vratu žut.
grivo, po vratu grivast; veli mu se i *grivalj.*
maslinče ili *mastinče*, za oboje, ako su maleni i mladi.
mento, koji je po trbuhu bijel, a po vratu i legjima crn.
pekin, koji je po glavi šaren.
pudin, koji je debel, a malen, kô dežmek (vas utio).
putica, koja je po nogama putasta.

runjo, *runjica*, što su runjavi i čupavi.
šarov, šarovite boje.
štiglo, žut po ušima, grudima i repu.
tornjak ili *tornjačina*, veliki oko tora što je pas ovčar.
zelov, očiju zelavi(h).
žutov, koji je sade (vas samo) žut.

Mački i mačke.

bjelo, *bjelica*, koji su svi bijeli.
brigjko, *brigjka*, što mijenjaju vremenom dlaku po boji.
ciganka, koja vazda mauče, da joj se dade, čim koga ugleda.
cimica, što je malena, a ostriženih ušiju.
cimirotka, koja kad se metne jelo sve nogom miga ispod sinije (stô, s kojeg se jede), da joj se štogod dade.
curica, koja je lijepa i čista, te se uvijek liže i čisti.
čakljatuša, koja je velikih i iskočenih koljena.
falekuća, koja je dobra lovica, a domari je hvale.
gara, koja je sva crna.
hamko, *hamka*, što su garasti i bjelkasti.
lovica, koja lovi, a ima crno nebo (nepce) u ustima, što je dobar znak, da će biti lovica od miševa.
lugan, *luga*, lugavi, kô lug.
lugara, koja se po lugu valja i prpa.
mačica, koja je dobra i ne bježi.
nabikuća, koja se samo skita od kuće do kuće, da što god ukrade, a ne će da lovi.
pehan, što će ukrasti iz dva oka.
pirgo, koji je pirgav.
rigjan, *rigjulja*, rigje dlake.
sivo, *sivka*, što su svi sivi.
ujduran, *ujdura*, koji samo leže, a nije im stalo za lovom.
vješćac, *vješćica*, koji nikad ne spavaju nego vazda prežaju, da što ulove.
zirko, *zirka*, što hodaju po šumama i baščama, u opće gdje je što zeleno.

Referati. Biblijografija.

Napisao dr. A. Radić.

Mi smo Hrvati sa svojim zbornikom za narodni život među Slovjenima gotovo zadńi: za nama su jošte samo najbliža naša braća Srbi i Slovenci, za koje želimo, da ovaj zbornik prigrle kao svoj. Bilo sada tomu našemu zakašńeńu uzrok što mu drago, nalaže nam ono u ovom kńiževnom prijegledu posebnih dužnosti. Istraživańe je i proučavańe života narodnoga u drugih naroda daleko pokročilo. Otuda nam dužnost, da naknadimo, što se može, ne bismo li možda one, koji su prije nas počeli, ponešto barem dostigli. Zato će naši prijegledi biti u prvom redu izvještaji, a ne će biti kritike. Svi, koji se zanimaju za stvar, a osobito mlađi, neka vide, što se drugdje radi i kako se radi. Ovaj će obzir opravdati štošta u ovom prijegledu, što inače u ń ne bi spadalo. Savjesne referate držimo uopće potrebnijim i korisnijim od općenitih kritika, bile one pohvalne ili pokudne.

Što su posebice bugarske rasprave gdješto u potankostima iscrpene, učińeno je to s toga, što je bugarsko nama najbliže, pa to želimo imati u svom zborniku sabrano.

Za sada puštamo s vida tuđu neslovjensku kńiževnost, a i iz slovjenske donosimo u ovom svesku samo prijegled perijodičkih izdańa.

***

Prijegled hrvatskoga, srpskoga i slovenskoga kńiževnoga rada na polu narodoznanstva priopćit ćemo u dojdućem svesku. Žalimo, što nam prostor ne dopušta, da već u ovom svesku iznesemo izvještaj o biblijografijskom prijegledu „folkloristike hrvatsko-srpske“, što ga je u polskoj „*Wisli*“ napisao g. *Stanisław Ciszewski,* koji je samo u tom poslu boravio u Zagrebu čitavu godinu dana i s velikim trudom i pomńom sabirao građu gvozdenom upravo marlivošću. Prijegled je svoj vala da samo iz čednosti nazvao bi-

blijografijskim, jer nije samo to, već je g. pisac sabrao u cjelinu sve, što se do 1890. u nas raspravlјalo i izdavalo, pače je i po tuđim kńiževnostima sabrao biblijografiju prijevodâ naših narodnih umotvorina. Budi mu za ńegov trud i zanimańe oko naših narodnih stvari i ovdje izrečena naša hvala.

***

Budući da smo nakanili, da ovaj puta donesemo gole referate, redovito bez ikake kritike, kazat ćemo nekoliko općenitih riječi o sadržaju ili programu izdańâ, o kojima izvješćujemo, dalјe o zadaći, koju sebi postaviše urednici i suradnici ńihovi, napokon o uspjehu, koji su postigli.

I. Najstarija je od ovih izdańa polјska *„Wisła“* (1887.), mjesečnik *„geografijsko-etnografijski“*. Za ńom dolazi bugarski *„Сборникъ“* za *„narodne umotvorine“, nauku i kńiževnost“*, no uredništvo je u uvodnoj raspravi izjavilo, da je to u prvom redu *etnografijski* zbornik u najširem značeńu riječi. (1889.) Brzo se za ńim pojavi *„Живая Старина“*, perijodičko izdańe *etnografijskoga* odjela carskoga ruskoga geografijskoga društva (1890.) i *„Český lid“*, zbornik posvećen *studiju češkoga naroda* — s dva odjela: jednim za kulturno-historijski i etnografijski, drugim za antropologijski i árheologijski odio (1891.).

No pogledamo li sadržaj ovih izdańa i način uređivańa, vidimo, da su unatoč različitim dodatcima u naslovu i izjavama uredništva sva ova izdańa — izuzevši ponešto bugarski zbornik, koji u naučnom odjelu ima rasprava iz svih grana znańa, — gotovo jednaka. Očito je, da je *„Живая Старина“* kušala, a *„Český lid“* uspio, da što više kopira polјsku *„Wisłu“*. Sva četiri izdańa imadu u naslovu *etnografiju:* bugarski bi i ruski zbornik imali biti čisto ili u prvom redu *etnografijski,* u polјskom je etnografija spojena s geografijom, u češkom s kulturnom historijom, antropologijom i arheologijom. No pogledamo li *„etnografijske“* rasprave i građu, vidimo, da je ta „etnografija“ ponešto drugačija od etnografije u tradicijonalnom značeńu riječi: tu nalazimo stvari, koje bi se po dosadašńem mišlјeńu u najbolјem slučaju mogle ubrojiti među etnografijska curiosa. I zbilјa: kako spada u isto specijalno izdańe rasprava n. pr. o tom, hoće li se pisati „Bosna-Serai“ ili „Sarajevo“, i o dječjem brojeńu „elem-belem-bomba . . .“, ili o tragovima priče o Edipu u slovjenskih naroda? To je očito nešto heterogeno, to nije više ona etnografija, koja ide uporedo

s geografijom. S tim se slaže, što je etnografijski odio ruskoga geografijskoga društva stvorio i svoje odjelno izdańe. A gledamo li dale čińenice, vidimo, da se ova nova „etnografija“ odijelila od geografije samo zato, da se spoji s historijom kulture („Český lid“), a čim je jednom pripojena historiji i kulturi, nije čudo, da se uz ńu nalazi i arheologija, arheologija je pak i etnografija privukla k ńoj i antropologiju. Iz svih ovih grana znańa ima u ovim izdańima i rasprava i građe.

Ali i ovo nije bilo dosta. Istraživańe i biležeńe onih curiosa povuklo je za sobom opisivańe čitavoga tjelesnoga i duševnoga života naroda: čim se narod hrani, kake je ćudi, kake su mu škole, uprava itd. itd., — izdańa se pune nekom demografijsko-statističkom, ili prosto statističkom građom. Tako se ta „etnografija“ odijelivši se od geografije opet spojila s jednom granom ńezinom.

Zamučali bismo glavnu osobitost svih ovih izdańa, kad ne bismo spomenuli, da se sva etnografijska i kulturno-historijska građa i rasprave o ńoj tiču samo t. z. prostoga naroda.

Ovdje moramo nešto istaknuti, na što ćemo se kasnije pozvati. Znamo, da je polska „*Wisła*“ geografijsko-etnografijski mjesečnik. No u četiri svoja godišńaka primila je dvije geografijske rasprave (od jednoga pisca) i priopćivala geograf. kroniku (gl. „*Wisła*“, seszyt okazowy, 1891., str. 8.). „*Český lid*“ ima dva odjela, ali i dva urednika: antropologijski i arheologijski dio ima posebnoga urednika, kojemu je odmjerena za ńegovu struku trećina izdańa. Urednik je „*Žive starine*“ izjavio, da „t. zv. folklori“ u etnologijskom i etnografijskom izdańu ne pripada prvo mjesto (gl. referat o „*Ž. S.*“, 1890. I.).

Kako sebi pomišlaju zadaću ovih zbornika, to su uredništva kazala na prvim stranicama ńihovim, a mi smo ih, koliko smo držali za potrebno, priopćili u referatima. Samo je „*Wisła*“ izišla u svijet, a da nije kazala, koja joj je zadaća. No mislimo, da je sve, što je držala za potrebno, kazala u spomenutom „sveščiću na ogled“ („seszyt okazowy“, 1891.), kojim pozivle društvo da joj izdašnije priteče u pomoć. Tu se kaže (str. 1.): „Po cijelom prosvijetlenom svijetu probuđena težńa za poznavańem naroda (puka, „ludu“), ńegova života i osebujnosti potakla nas je pred nekoliko godina, da osnujemo list, koji bi mogao postati riznicom znańa o tim vlastitostima i obiležjima našega plemena, koja ga osobito među ostalima označuju“. Na str. 14. čitamo: „... potreba poznavańa

sebe, svoga naroda i svoje zemļe sve to više prodire u svačiju svijest; sve to više utvrđuje se istina, da se uspješno može raditi za društvo samo onda, kad poznaš svoje najbliže i svoju grudu; u ostalom je svakome žiteļu poznato pravilo, da samo onaj ima pravo na zemļu, tko je ńezinu mapu i inventar uredio i tko ga ima; radimo dakle oko potankoga i svestranoga poznavańa i opisivańa zemļe, jer ćemo se bez toga naći u položaju baštinika bez dokazâ u rukama"... Ako pustimo s vida očitu aluziju u posļedńem pasusu, — u koju mi ne diramo, — bila bi zadaća „*Wisle*" moralno-praktična: poznaj sebe i svoju okolinu, da uzmogneš uspješnije raditi za društvo i za sebe.

Kao karakterističnu priopćismo biļešku urednika „*Žive Starine*" (1890. III. 156.). Upućujemo na ńu u referatu.

Kaki je uspjeh, t. j. odziv u društvu našao bugarski „*Zbornik*", nije nam poznato. Za „*Ž. S.*" kazasmo to na početku referata o ńoj. Po pozivu na pretplatu za III. godište „*Č. L.*" sudimo, da uspjeh nije bio najpovoļniji. Sudimo to po tom, što uredništvo kaže, da ne će više uvrštavati specijalnih rasprava, već da će primati poučne članke za šire općinstvo. „*Wisła*" je naišla na tako slab odziv, da je poslije četvrtoga godišta izdala sveščić na ogled s pozivom na pomoć, jer — veli se tu — „*Wisła*" nije u te četiri godine donosila ni polovine troška.

II. Da se na sve ovo malo osvrnemo!

Sadržaj se nama u ovim zbornicima čini preraznolik. Izuzimļemo bugarski „*Zbornik*", koji se, što se tiče narodoznanstvene građe i rasprava, drži prave granice. „*Wisła*" je sama svojom praksom dokazala, da nije mjesečnik geografijsko-etnografijski: u četiri godišńaka, kako već spomenusmo, primila je dvije geografijske rasprave.

„*Český lid*" s dva svoja urednika također dokazuje praksom, da antropologija i arheologija ne spada baš strogo u jedan zbornik s etnografijom i kulturnom historijom. I zbiļa je antropologijska i arheologijska građa tako heterogena posebice prema ovoj „etnografijskoj", kojom se bavi jedan dio „*Č. L.*", da ju jedan specijalista ne može svladati, pače bez posebnih studija ne može s ńom ništa početi. Istina je, da etnografiji treba pomoći od antropologije i arheologije, ali otuda ne izlazi, da se za nauke, koje jedna drugoj pomažu, moraju, ili da je zgodno osnivati za-

jedničke zbornike.[1] Tu nema drugoga izlaza, nego da se jedna nauka posluži gotovim resultatima druge, koju treba.

Odbijemo li po svem tom iz ovih zbornika geografiju, antropologiju i arheologiju, ostaje za ostali sadržaj u svima naziv „etnografija", a u „*Č. L.* i „kulturna historija". Nijedan ovaj naziv ne držimo opravdanim. Ostali onaj sadržaj nije već s toga etnografija, što se ograničuje samo na t. zv. prosti, neškolovani narod, — to je samo dio etnografijske građe, ali ne samo etnografijske, nego i filosofijsko-vjerske, psihologijske, kńiževne itd., tako da bi svaki od ovih naziva bio jednako opravdan. Kulturna historija to također nije s istoga razloga, jer i kulturna historija treba da obuhvata čitav koji narod i sve grane kulture. U ostalom ovaj bi naziv bio najzgodniji, ali samo s toga, što obuhvata sve, što je čovjek ikada smislio i uradio.

Nijedan od ovih zbornika nema u naslovu, kako vidimo, engleske riječi *folklore,* a dosta se rijetko s ńom susrećemo i na stranicama ńihovim. Razlog je tomu, nema sumńe, pravda: je li *folklore* nauka, je li samo građa, je li metoda. Čitaoci će naći o tom u referatima dvije tri bilješke. Prevlađuje mišlenie, da je *folklore* samo građa za razne nauke. Videći, da u narodu ima građe, koja može poslužiti različitim naukama, da dakle objekat tê „nauke", *folklore,* znańe narodovo, nije jednoličan i jedinstven, nemamo ni mi razloga, da ne pristanemo uz to mišleńe.

U određivańu zadaće zbornicima vidimo prazninu: nekoje nam se postavlene zadaće čine previše praktičnima. Mi držimo, da naučno istraživańe osobito na ovako novom polu ne mora odmah ići za praktičnim cijelima. Često smo zadovolni, ako nađemo: *kako? zašto?* I ovdje bismo u mnogom mogli biti, a bez sumńe ćemo i morati biti „samo" s tim zadovolni. Materijalni neuspjeh „*Wisle*" u prve četiri godine dokazuje, kako je ova grana istraživańa daleko od praktičnih potreba, bile one kakve mu drago. Zato držimo, da ne će nikada uspjeti, da se šire općinstvo privuče u kolo ovoga rada. Odluka „*Češkoga Lida*", da ne će više donositi čisto specijalnih rasprava, već poučne članke za šire općinstvo, pokazuje promjenu prvobitne nakane. Ta promjena po našem sudu ne će povolno djelovati na istraživańe narodoznanstva.

[1] Mi ovdje, razumije se, imamo na umu samo načelno pitańe: spada li antropologija i arheologija u narodoznanstveni zbornik, a nije nam ni na kraj pameti, da prigovaramo štogod „*Č. L.*" Nakladnik i redakcija najbole zna, kako im je zgodnije.

Popuštańe praktičnim potrebama punit će — a već i puni — ove ruke izdańa takovom građom, s kojom čovjek **nauke** ne može ništa početi, već bi se ńom mogla poslužiti filantropija, politička uprava, industrija, pedagogija . . . , ali što nabrajamo imena? Građom se ovom može poslužiti svaki rad, kojemu je stalo do naroda. Mi samo hoćemo da istaknemo razliku u cijeļi: sabire li se građa za naučno istraživańe ili za praktični rad. Držeći na umu ovu razliku, lako ćemo spoznati, da ima građe, koja je vrednija, ili jedino vrijedna za jedan ili za drugi posao. Kao suvišak spomenut ćemo dva tri primjera. Biļeška o tom, kake narod u kojem kraju biline goji, pravi li lonce sâm, ili ih kupuje, pa gdje ih kupuje, može za nauku samo slučajno čemu poslužiti. Naprotiv je svakomu inače ozbiļnomu, no običnomu praktičnomu seļaku i sredńe obrazovanome čovjeku — bilo kakovo zanimańe za dječje brojeńe u igri — prava danguba, pače ludost.

No i ona je građa iz naroda, koja može poslužiti nauci, tako različita, kako već spomenusmo, da joj strukovńak u kojoj nauci često ne zna odrediti vrijednosti. Ako je tako, bojati se je, da se ne bi sabirala *svakojaka* građa, dakle i takova, koja za nauku nema nikake, ili ima neznatnu vrijednost. Čitaoci će naći u referatima oštrih prigovora sabirańu kojekakoga „smeća i slame". Ta bi se neprilika dala ukloniti tako, da svaka nauka sabire u svojim izdańima građu iz naroda, ili da se oko jednoga „zbornika za sveukupno narodoznanstvo" skupi potreban broj strukovńaka. Prvo bi bilo i lagļe i zgodnije, no dosada se prihvaća drugo: „*Wisła*" se hvali velikim brojem stručńaka, a „*Český lid*" ima barem dva stručńaka urednika. Ali što tu vidimo? Mi smo pokazali, kako se sve ostalo više ili mańe zanemaruje, a u zbornicima tim ostaju u većini stvari, koje su bliže religiji (vjerovańa i obredi) i filozofiji (poimańe svijeta), poeziji (priče, pjesme) i umjetnosti (plesovi, ornamentika). Mańe se razmjerno pažńe daje građi, koja je bliže pravu i socijologiji, no socijologija se u posļedńe vrijeme sve to više ističe.

Kako se dakle vidi, iz naroda se skupļa građa poglavito za moralne znanosti i za poeziju. Sad se pita: što će poezija i ove znanosti s ovom građom? Hoće li se poezija obogatiti narodnom poezijom, hoće li ove znanosti „narodno" ovo „znańe" uvrstiti prosto u riznicu svojih resultata? Je li to zadaća sakupļańa ove građe?

Tu nastaje pitańe o vrijednosti „narodnoga znańa" i narodne poezije. U referatima smo istaknuli, što se o tom misli. Dodajemo sa svoje strane, da od zbornikâ, o kojima govorimo, u „*Živoj starini*" ima tragova mišļeńu, koje bi bilo sklono odgovoriti na gorńa pitańa barem djelomice pozitivno. Mislimo spomenutu već bilješku urednika Lamanskoga. Glavna je misao u toj bilješci simpatična i humana, — o tom nema sumńe. No ni mi ne gledamo na narod kao na „hrpu", ne gledamo već s toga, što se u „hrpe" slažu drva i druge stvari; ne gledamo na narod ni kao na „pijane" neznalice, — barem ne bismo rado gledali, — no na žalost gledamo, — jer moramo gledati — na ń kao na praznovjerne neznalice, ali tu se po svoj prilici s ruskim slavenofilom razilazimo. O „svetom" čuvańu narodnih običaja, o kojem govori Rovinskij („*Ž. S.*" 1890. II. 76.), kazali smo svoje mišļeńe u referatu. I uvod u „*Č. L.*" slično nas se je dojmio. Najskeptičnije se — da ne kažemo „najkritičnije" — drži prema vrijednosti „narodnoga znańa" i narodnih umotvorina bugarski „Zborńik". Primjeri su spomenuti u referatima i mi im nemamo ništa bitna dodati.

Usprkos ovim razlikama u mišļeńu o vrijednosti narodnih umotvorina služe ipak narodne umotvorine svim istraživačima, koji se javļaju u ovim zbornicima, poglavito kao puka građa za historiju (ili — kako se rađe kaže — *evoluciju)* religije, prava, socijalnih uredaba, poezije i umjetnosti. Za pravo imadu narodni pravni običaji osim toga i zbiļsku vrijednost kao osnov za pozitivne zakone. Sličnu vrijednost imade i narodna poezija i umjetnost, a gdjekoji su skloni priznati ju, kako smo vidjeli, i nekim narodnim običajima, načinu života itd. Veliku vrijednost narodnih umotvorina za psihologiju narodnu priznaju i ističu svi složno.

Razjasnimo napokon svoje mišļeńe o pitańu: otkuda je, i što znači to zanimańe prosvijetļenoga svijeta za prosti, najniži, najneukiji narod? Nama nijesu dosta riječi: romantizam, demokratizam, probuđena narodna ideja itd. Mi držimo to zanimańe za posļedak starijih i općenitijih ideja. Stvar pomišļamo u kratko ovako. Većini je evropskih naroda nametnuta, među ńih unesena ńima tuđa, već gotova grčko-rimska civilizacija, gotova jevrejska vjera; ni ove civilizacije ni vjere nijesu evropski „barbari" mogli daļe razvijati: morali su je sebi tek prisvajati, dugo, teško. To su mogli samo pojedinci, a ogromna je većina ostala u svom znańu (mi bismo rekli: neznańu), kod svoje vjere. Nastao je jaz među onom na

tuđu „prosvijetļenom“ mańinom i onom „glupom“ većinom. K tomu je došlo (— mi ne tražimo uzroka —) razdijeļeńe na take, koji „imaju“ i „mogu“, i na take, koji „nemaju“ i „ne mogu“, na gospodare i robove, tlačiteļe i tlačenike. Tako je bilo dugo... Ona je „tuđa“, unesena vjera napokon urodila tolikim humanitetom, da su se mjesto gospodara i robova pojavili ļudi. S druge je strane ona mańina prisvojivši si napokon i svladavši tuđu onu prosvjetu (— i to je dugo trajalo —) stala tu prosvjetu kritički istraživati, gledati na početke, na izvor ńezin. Tu je, u istraživańu izvorâ tuđe prosvjete našla i svoju, ostavļenu, zaboravļenu. Kako i komu da ne bude i milo i zanimļivo pogledati: što je ostalo i što je postalo od one samoj sebi prepuštene, samonikle i samostalne prosvjete? Kud je bludio i na čem se zaustavļao u ničije tuđe forme ne skučeni um i duša? Čim su se tješili, čemu su se nadali i veselili tî tisućļetni robovi, tlačenici? Idimo, gledajmo! Sravnimo svoju i ńihovu prosvjetu. Gledajmo: bismo li mi k ńima, ili oni k nama, ali svakako jedni k drugima moramo. Pitajmo ih: jesu li se nažeđali pravde čitava tisućgodišta? Ako jesu, prisluškujmo, — dajmo im pravdu po ńihovu srcu!

Sudimo li pravo, mi vidimo u ovoj pojavi dvije velike stvari: početak prosvjetne evropske nivelizacije i pripravu k triumfu humaniteta. Bilo to samo jedno i drugo što prije gotovo! Tomu će služiti i naš skromni „Zbornik“.

***

Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Издава Министерството на народното просвѣщение. София. Държавна печатница.

Книга I. (1889.). U *predgovoru* (VII—X) se kaže (str. VIII), da će taj Ministarski kńiževni organ izlaziti svaka 3 mjeseca na 40—50 štampanih tabaka, a da *je prije svega etnografijsko izdańe (žurnal) u najširem značeńu riječi.* Dalje se u predgovoru u kratko tumači red, kojim su svrstane u tom zborniku narodne umotvorine. Taj je red ovaki:

I. (Pjesme). *1.* Pjesme perijodičke i religijozne. *a.* Koledne pjesme i slave (blagoslivļańa). *b.* Lazarske pjesme. *c.* Razne religijozne. — *2.* Pjesme iz ličnoga života. — *3.* Pjesme iz obiteļskoga života. *a.* Svadbene. *b.* Tužaļke (za pokojnicima). — *4.* Pjesme iz društvenoga života. *a.* Poļodjelske. *b.* Žetelačke. *c.* Ovčarske. *d.* Lihvarske. *e.* Prosjačke. — *5.* Pjesme iz političkoga života.

II. (Proza). 1. Tumačeńa prirodnih pojava, narodno vjerovańe i gatańe. — *2.* Bajańe, vračańe, ńegovańe i liječeńe. — *3.* Priče o zlim

duhovima, mrtvacima i dr. — *4.* Pripovijetke o crkvenim licima i pojavama. — *5.* Pripovijetke iz obiteljskoga i društvenoga života. — *6.* Priče o licima i mjestima. — *7.* Basne (apolozi). — *8.* Fantastičke i smiješne pripovijetke. — *9.* Poslovice. — *10.* Zagonetke. — *11.* „Skoropogovorke“. — *12.* Djetińe bajke (zabave), igre i dr. — *13.* Narodni običaji.

Ovu je razdiobu primio *Jugozapadni (kijevski) odio carskoga ruskoga geografijskoga društva*, a po ńoj je izdao „Maloruske priče i pripovijetke“ *Mih. Dragomanov* (Kijev 1876).

U prvom se dijelu „Zbornika“ štampaju narodne umotvorine, sirovi materijal (u I. kń. 1—158), u „*naučnom* su *odjelu*“ rasprave. Zbornik ima i „*kńiževni odio*“, u kojem su umjetnička djela (romani, pjesme), pak *kritiku.* Narodne se umotvorine štampaju ipak na trećem mjestu, da se mogu kasnije otkinuti i svezati u velike čisto folklorne zbornike.

Što se tiče smjera, upućuje redakcija na prvu raspravu u „Zborniku“: str. 1—64: *Šišmanov Iv. D. dr.: Važnost i zadaća naše etnografije.* — Prošlo je već više od 70 godina, — veli pisac, — otkako je „jugoslavenski Grimm“, V. S. Karağić, „genijalni taj Srbin“, naštampao prve obrasce bugarske nar. poezije (1822. u „Dodatku k sankt-petersbursk. rječ. itd., — 27 bugarskih pjesama). Otada se izdavalo i izdaje se toga više. Treba se osvrnuti na ono, što smo, — veli pisac, — uradili, i što još treba uraditi. „Takav je kritički prijegled tim potrebniji, što sve više prolazi epoha našega preporoda i oslobođeńa“. Pisac doduše ne podaje takoga kritičkoga prijegleda, kaki bismo očekivali, ali zato podrobnije razlaže važnost bugarske etnografije. I ako pisac — veli — ne će lijevati sentimentalnih suza nad propašću svake droptinice starine, ipak ga nestajańe te narodne starine, običajâ, nošńe — sili, da se ozbiljno zamisli, — u što i zašto, — toga ne kazuje. Sentimentalnih suza ne će s toga lijevati, što ogromna većina stare tê baštine nije i onako originalna, kako je to pokazala uporedna povjest kńiževnosti, o kojoj pisac dalje u kratko govori (s. 6—12). Spomenuvši tri glavna smjera ili škole u tumačeńu narodnih umotvorina (*historičku* ili *migracijoznu* Benfeyevu, *mitologijsku* Grimmovu i *antropologijsku* Langovu) kaže (str. 8), da „*nijedna od ove tri hipoteze ne može sebi prisvajati iskļučive istine*“. U bilješkama je pisac nabrojio radove evropskih učeńaka na tome polju. Sada pisac podaje kao neku povjest slovjenske etnografije u glavnim crtama (str. 12—16). U ńoj pisac razlikuje *patrijotski* perijod, kad su se iz rodoljublja, — da Slovjeni ne zaostanu za Indijcima, Grcima i dr. — gradile kojekake fantazije, pače izmišljali i podmetali tobožńi stari spomenici (Rakovski, Verković, Miloević, „Kraljodvorski rkp.“). No taj perijod, koji bi se mogao nazvati i *estetički*, ima i svijetlih strana: V. S. Karağića. Ali je i on svoje pjesme izbirao, štampao samo najljepše, pa ih i popravljao: zato i jesu klasične, ali klasičnost svoju treba da zahvale više svomu majstoru nego sadržaju (str. 15). Drugi je perijod *filologijski:* filolozi paze na svako slovo u zapisivańu narodnih umotvorina. Piscu nije do toga, osobito dok nema za takovo zapisivańe spremnih ljudi. „*Za nas* — veli pisac — *narodne umotvorine osim važnosti jezičnoga*

*

materijala imadu još važnost i kao kńiževni spomenici" (str. 16). Taknuvši se pisac (str. 16—18) starijih bugarskih „uputa za sabirańe nar. umotvorina" prelazi na *važnost* bugarske etnografije.

Folklore je piscu *ono, što narod zna, narodna nauka* (a ne možda *nauka o narodu),* to mu ime služi samo za označivańe materijala. *Folklore* nije posebna nauka, budući da je izučavańe nar. umotvorina dio u jednu ruku kńiževne povjesti, u drugu narodne etnologije i psihologije, t. j. prirodne i kulturne povjesti kojega naroda (str. 19 nota). Izučavańe bugarskih nar. umotvorina ima za općenitu nauku veliku važnost (str. 20). Po mišlеńu Benfeyevu došli su razni motivi iz Indije u Evropu ili preko Perzije i Arabije, ili preko Mongolije; Persija je opet i Arabija bila u postojanom dodiru s Vizantijom i susjednim državama. „Za nas očekujemo mi od izučavańa . . . narodnoga života uopće prije svega *regeneraciju naše kńiževnosti"* (str. 21, *kurs. orig.).* Kako je poznavańe nar. umotvorina važno za razvitak kńiževnosti, pokazuje pisac (str. 21—25) na Puškinu, Lermontovu, Gogoļu, ńemačkim romanticima i ńem. Hainbundu, Goetheu, Scottu. Daļe će izučavańe nar. umotvorina pomoći, da što prije bude moguće misliti na r j e č n i k b u g a r s k o g a j e z i k a, da se riješi pitańe rhinesma (ę-ą), a možda štogod i o porijetlu Bugara. Napokon ima to izučavańe i p o l i t i č k u važnost — radi Maćedonije (str. 27—29). Zato se neka po svim većim gradovima osnuju *„narodoučni družestva"*. Daļe pisac do kraja tumači, gdje više, gdje mańe, važnost pojedinih odjela nar. umotvorina. Govoreći o *junačkim* bugarskim *pjesmama* obara se na Bezsonova (str. 32), koji je za bug. junački epos kazao, da je „epos hajdukâ". Pisac se osvrće na tvrdńe „nekih srpskih krugova", među koje je spadao i V. S. Karaģić: da bugarske narodne epike nikada nije bilo, već da su one junačke pjesme, što ih Bugari pjevaju, uzete od Srbâ, pa *pobugarene* (veli V. S. Karaģić). Pisac to mišļeńe pobija historijom bugarske nar. poezije, ponajviše po Paviću i Jagiću, a spomińe i jedan važan izvor, kojega nema u Jagića („Građa" itd.): „Desz Wohlgeboren Herrn Heinrichs Herrn v. *Lichtenstein* v. Nicolspurg etc. Reysz auff Constantinopol in 1584 Jar beschrieben durch Melchior *Besolt"*, štampano u: „Etliche Particular Beschreibungen wolmercklicher Geschichte zur Türckischen Histori gehörig" etc. str. 515—531, *Frankfurt n. M. 1595.*, gdje se kaže, da je *„Marco Cralowitzo"* bio „der letzte Despot oder Früst und Herr *Bulgariae"*, i da o ńem „die Landleut noch auf Datto ein Erblich Lied in *crabatischer* sprach singen" — u mjestu *„Gelderbend* (?)", „ein schlecht Dörfflin". Starinu bugarske junačke poezije dokazuju i Hektorovićeve *bugarštice.* Pisac se protivi mnijeńu Miklošićevu, da je *bugarin* = pastir kao i *vlah,* već tvrdi, da je središte pjesama o Marku Kraļeviću Maćedonija, a otuda su se raširile u Srbiju, Bosnu i Dalmaciju do Hrvatske. U šesnaestercu starih hrvatskih bugarštica vidi pisac *bugarski (kurs.* orig.) epski stih (str. 40), koji je, kao i novogrčki politički stih, a možda i romanski aleksandrinac porijetla *vizantijskoga.* Ako se to, — veli, — dokaže, bacit će se više svjetla na zavisnost bugarske epike od vizantijske (str. 41).

Daļe pisac, kako već rekosmo, tumači važnost nar. umotvorina i daje upute za sabirańe. Govoreći o narodnoj muzici ispravlja (str. 58 nota) Kuhačevo mnijeńe (Rad XLI, 94): ***pandzur*** nije u svezi s grčkom „Pandorom“ i „tamburom“, već je jednostavno ***pancijer*** (Panzer, oklop).

Držimo, da će biti dobro, ako ispišemo ovdje izdańa bugarskih narodnih umotvorina, koja pisac spomińe:

1842. Bogoev Iv.: Български народни пѣсни и пословици. (12. jun. pj., preštamp. u Bezsonova.)

1851. H. Najden Jovanovičь: Нови бълг. н. п. Biogr. 12⁰. 54.

1855. Slavejkov P. R.: Болгарскія пѣсни. („Извѣстія“ petrogr. akad. II. odjela.)

— *Bezsonov Pet.:* Болгарскія пѣсни изъ сборниковъ Ю. Ив. Венелинова, Н. Д. Катранова и другихъ Болгаръ. Moskva. I. str. XVIII. (Predgovor) + 156 (*„Srpski i bugarski epos“* do str. 136, daļe *gramatika)* + 268 + IV; II. str. XII + 143 + IV. 46 + VI.

1859. Rakovskyj Georij Stojkov: Показалецъ или ржководство, какъ да се изисквжть и издирвжть най-стари чърти нашего бытия, язика, народопоколѣния, стараго ни правления, славнаго ни прошествия и проч. Одеса. 8⁰. X + 144.

1860. Verkovič Stefan I.: Народне песме Македонски Бугара, Књига прва. Женске песме. Biograd. 8⁰. XIX + 373.

1861. Miladinovci Konstantin i Dimitrij: Бжлг. нар. пѣс. собрани одъ братья — и издани отъ Константина. Zagreb. 8⁰. VIII + 542.

— *Karavelov* Ljuben: Памятники народнаго быта Болгаръ, I. str. VIII + 324. Moskva. (Poslovice i rečenice 1. Biļeške k poslovicam 158. Narodni dnevnik 173. Nar. bug. imena 285. Legende 297. Rječnik 301).

1867. Verkovič Stef.: Древная болгарская народная пѣсня объ Орфеѣ, открытая Стеф. Верковичемъ, сербскимъ и болгарскимъ археологомъ. Moskva. 8⁰. 49.

1868. Д. П. В.: Пѣсни любовны, хороводны, свадбенскы и смѣшны. Braila. 32⁰. 48 (17 nar. pj., str. 36—48).

1871. Lačoglu G. H. N. i *Astardžiev* N. M : Сборникъ отъ разни нар. приказки и пѣсни. I. Rusčuk. 26⁰. 128.

1872. Čolakov Vasil.: Български народенъ сборникъ. I. Bolgrad. 40. XXIV. 356. XVI.

1873. Bъlskov I. R.: Хитръ Петръ. I. Rusčuk. 8⁰. 16; 2. izd.: Хитръ Петръ или отборъ забавителни прикаски за растуха и расмивание, съ прибавление 180 анекдоти. Varna 1881. 8⁰. 136. Russe 1884³. 16⁰. 100.

1874. Verkovič Stef. I.: Веда Словена. Бълг. нар пес. отъ предисторичнo и предхристиянско доба. Открилъ въ Тракия и Македония и издалъ —. Biograd. 8⁰. XVIII. 545. (Predgovor srpski i francuski, 15 pjesama).

1875. Dozon Auguste: Бълг. нар. пѣс. Chansons pop. bulg. inedites. Publiées et traduites par —, traducteur des poesies serbes. Paris. 12⁰. XLVII. 427.

1879. Bogorov I.: Бълг. нар. пѣс. Sofija. 8⁰. 62 (55 pjes.).

— *Marinov* Tončo: Бълг. нар. гатанки. Sofija. (777 zagonetaka, od tih 157 izdavačevih).

1881. Verkovič Stef. I.: Веда Словенахъ, обрядни песни отъ язическо время. Упазени со устно предание при македонско-родопскитѣ Българо-Помаци. II. Spbg. XIV. 583. (Pisac — dr. *Šišmanov* — kaže u biļešci, da je pitańe „jošte prijeporno“, jesu li „Vede“ Verkovićeve ili slovjenske. Obećaje, da će se u dojdućoj kojoj kńizi ovoga „Сборника“ pobrinuti, da čitaoce upozna sa sudbinom Verkovićevih „pjesama predhistorijskoga i pretkršćanskoga doba“. Ovdje podaje biblijografiju onoga, što se o tom pisalo).

1882. Kačanovskij Vladimir: Памятники болгарскаго народнаго творчества. Сборникъ западно-болгарскихъ пѣсень съ словаремъ. Spbg. VI. 559 (= „Сборн. отд. русс. языка и словесности имп. акад. наукъ, XXX.).

1883. Gregoriev M.: Булкитѣ въ народната ни медицина. 8⁰. 33.

1884. S. Iv. B.: Сборн. отъ бълг. нар. пѣс. I. (Junač. pjesme o Kraļeviću Marku. — Otimańe gradova Stalka i Malta. Dva brata Petar i Pavao). Sofija. str. 166. (16 pjes.).

— *Bončov* Nikolaj: Сборн. отъ бълг. нар. пѣс. Varna. str. 192.

— *Ș. Ž. D-ov:* Зайчаръ и неговото население. Sredec. 8⁰. 39.

— *Šapkarev* K. A.: Русаллии, древенъ и твърдѣ интересенъ българский обичай запазенъ и до днесь въ Южня Македония. (Dodatak: opis nekih krajeva juž. Maćedonije i običaj o slugama). 8⁰. 30.

1885. Šapkarev K. A.: Сборн. отъ. нар. старини. Кн. III. Бълг. нар. приказки и вѣрования. Събралъ въ Македония —. Plovdiv. IV. 142.

1886. Jastrebov: Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ Spbg. 298. VIII. (U tom zborniku ima više od 200 bugarskih pjesama).

— *Bзlskov* I. R.: Станиникъ или Коладникъ. Varna. 32 str.

1887. Ljubenov Pet. Cv.: Баба Ега или сборн. отъ различни вѣрвания, нар. лѣкувания, магии, баяния и обичаи въ Кюстендилско. Trnovo. 56 str.

1888. Šiškov S. N.: Родопски старини или сборн. отъ обичаи, суевѣрия itd.

I. 65—96: *Dragomanov* Mih.: „Slovjenske priče o žrtvovańu svoga djeteta“. — Kako je naravno za prvu kńigu ovakoga zbornika, ima pred ovom raspravom „nekoliko uvodnih riječi“ (str. 65—67), u kojima se kaže, da zanimańe za „seļačku“ kńiževnost pada u vrijeme prijelaza od klasicizma k romantizmu, u vrijeme demokratskoga pokreta, religijozne i kulturne reakcije protiv racijonalizma, i narodne reakcije protiv kozmopolitske prevlasti francuske, to osobito u Ńemačkoj. Zato se narodnim umotvorinama podmetalo religijozno-mitologijsko značeńe, u ńima su gledali drevno „očitovańe prirode“, a nacijonalistička je filosofija u ńima tražila posebni duh svakoga naroda. U Slovjenâ i do danas vlada to mnijeńe, dok je u svojoj kolijevci, u Ńemačkoj, gotovo već oboreno. Nauka je dokazala, da u narodnim umotvorinama različitih (nesrodnih) naroda ima sličnosti, koje ili 1) izlaze iz zajedničke srodnosti čovječje naravi, ili ih je 2) jedan narod poprimio od drugoga. Ipak zato nar. umotvorine ne gube značeńa kao materijal za narodnu psihologiju i karakteristiku.

Ima ukrajinska pripovijetka („Харьковскій Сбор.“ 1888), kako je djeva Marija bježala pred Irudom, došla k ženi, koja je imala maleno dijete, bacila to dijete u peć, a ženi rekla, neka kaže Irudu, da je dijete u kolijevci (Isus) ńezino. Dijete je ostalo u peći živo, a kad je ponaraslo, nazvaše ga „*car Paparim*“, koji još živi na Sionskoj planini, pa se s mjesecom pomlađuje i stari; on doznaje od Boga cijenu žitu i blagu i kazuje to ļudima. U Bezsonova („Калики перехожіе“, IV. 117—142) ima 14 varijanata o tom, u kojima dijete ne oživi, nego se ravno prenosi u nebo. U Maloj Rusiji ima i druga pripovijetka (*Čubinskij:* Труды эксп. itd. II. 355—357), u kojoj tri brata idu po svijetu za službom, sretnu starca (Boga), koji svakoga oženi i usreći, a poslije nekoga vremena ih kuša (kao prosjak), jesu li zaboravili na Boga. Dvojica ga otjeraju, treći ga primi, ńegova ga žena obuče, pače, kad starac reče, da će ga se uši (kojih je bio pun) kaniti, ako se namaže mašću od pečena djeteta, — žena baci dijete u peć, a dijete ostade živo, starca nestane. Vrlo je slična bugarska pripovijetka (*Šapkarev:* Сборн. отъ нар стар. III. 18—22). Tu prosjak-Bog kaže,

da će mu rane zacijeliti, ako okusi mesa od muškoga jedinca, a kad okusi, ozdravi, blagoslovi pečeno dijete, koje oživi, a ńega nestane. Drugi je bugarski varijant (*Erben:* Sto prostonárodních pohádek itd., 207—209, preštamp. u *Šapk.* ib. 22—24) još grubiji: tu domaćina — Bugarin gostu (Bogu) zakoļe i ispeče sina, — ali dijete u peći osta živo, zdravo, na glavi mu kruna, o bedru sabļa, u jednoj ruci kńiga, u drugoj klas pšenice, a sve oko ńega sjajno i zlatno. Imadu i dvije srpske nar. pjesme (*Karađ.:* II. 7—10: *Đakon Stefan i dva anđela;* herc. 316—318); „u drugoj su se dobro sačuvale neke crte od bugarskoga ńezina izvora". Vrlo je srodna bugarskim pripovijetkama bretonska (*Luzel:* Légendes chrétiennes de la Basse Bretagne, II. 64—81), ali je zapletena: tu se spomińe djevojka (Tuina), koja strada od maćehe, harambaša ju oslobodi, no neda joj krstiti djeteta, pobjegne od ńega, ode u Rim k papi na ispovijed, papa ju šaļe k pustińaku, ovaj ju drži za napast, no anđeo ga čuvar uputi i naloži, da joj bude otac; on ju dade u službu, gdje se sretno uda, pustińak ju ostavi sa opomenom, neka siromahu, kad zaište u ime božje, ništa ne uskrati. Ona ima dijete, koje se, dok je otišla u crkvu, u vreloj vodi opari do smrti; u to joj dođu gosti, dijete sakrije, dođe prosjak, moli ju, da mu dade izjesti ono sakriveno jelo (opareno dijete): kad tamo, dijete živo. Prosjak (a to je isti onaj pustińak) ipak mahne, da zakoļe dijete, no vrati joj ga zdravo i reče, da ide ravno u nebo, kamo će i ona, kad othrani dijete. — K trećoj grupi spada ruska legenda (XVI. v.: *Kostomarov:* Памят. старинной русс. лит. I. 117—118): i tu predašńi siromah, a poslije bogataš žrtvuje dijete, da izliječi ńegovom krvļu trgovca. Još spomińe pisac pripovijetku gruzinskoga pisca XVII. v. *Orbelijani* i epizodu iz staro-francuske pjesme XII. v. („*Amis et Amyles*" itd., ed. *K. Hoffman* 1882, v. 2935—3241): u prvoj trgovac iz zahvalnosti izliječi krvļu svoga djeteta nakažena sina gostoļubna krčmara, no dijete osta živo, a u drugoj Amyles zakoļe svoja dva sina, da izliječi prijateļa Amisa, no kad se vrati iz crkve, nađe sinove žive.

Sličnost je među ovim pripovijetkama velika i ne može biti slučajna. Izvor im je u biblijskim legendama muslomana i u apokrifnim jevanđeļima. Kad je Faraon tražio dijete Mojsija, baci ga mati Johabet u drva, a on zapovjedi, da se drva zapale, no dijete osta živo (*Weil: Bibl. Leg. der Musulmänner,* 134—135). Apokrifno jevanđeļe (Evang. de Infantia arab. XXIX) pripovijeda: Jedan muž ima dvije žene, svaka bolesno dijete; jedna (Marija) ode Mariji, materi Isusovoj, načini od Isusovih pelena svomu djetetu odjećicu i dijete ozdravi, a drugoj ženi umre. Ova iz osvete baci ozdravļeno dijete u peć, no ono ostade živo. Od ove je dvije pripovijetke — o Mojsiju i izliječenom djetetu — nastala jedna, koje nema, ali joj je trag u ruskim redakcijama. Drugačije su nastale bugarske legende, ukrajinska i srpska: tu se apokrifno pripovijedańe o djeci, koja su izliječena vodom iz kupeļi Isusove, spojilo s pripovijetkama o putovańu Gospoda po svijetu. Najviše se udaļila od izvora: crkv.-slov. (u *Kostomarova),* gruzinska i starofrancuska. No kako putovańe božje po svijetu nije ideja ni jevrejska, ni kršćanska,

ni muslomanska, nego indijsko-buddhistička, kako daļe buddhizam ne zna granice altruističkomu žrtvovańu, — to su sve ove legende nastale pod utjecajem buddhističkih ideja i pripovijedaka, ako nijesu izravno poprimļene (str. 92). Za dokaz pisac spomińe pripovijetku iz *Hitopadese:* kako sluga *Viravara* ubija svoga sina za žrtvu bogińi *Druga*, da tako spase cara, kod kojega služi, od prorečene mu smrti. Ta se pripovijetka nalazi u perzijskim i turskim zbornicima i u svih naroda istočne i sredńe Evrope (pisac cituje izdańa, u kojima se nalaze varijante, str. 94). Narodne se razlike vide u prerađivańu svih tih motiva: u jednoga je naroda zaodjet motiv u ideju gostoļubļa, u drugoga se vidi ļubav k siromasima itd., no ipak treba da budemo na oprezu, jer se može dogoditi, da držimo za narodno, što je od druguda došlo. —

II. 226—268: *Miletić* L. dr.: „Stara sklonidba u današńim bugarskim narječjima". —

II. 326—352: *Šapkarev* K. A.: Ńekoliko riječi na članke g. Draganova u „Izvješću slav. dobrotvor. društva u Petrogradu". — U tih se „ńekoliko riječi" oštro i u polemičkom tonu ispravļaju etnografijske, statističke i slične netočnosti g. Draganova (Bugarina), što ih je taj u spomenutom „Izvješću" (1887 i 1888 god.) priopćio o Maćedoniji i u kojima je među ostalim ustvrdio, da je Maćedonija u etnografijskom pogledu užasna mješavina, a u sporu među Bugarima i Srbima stoji na srpskoj strani. Šapkarev mu spotiče (str. 339) „ńeki interes u iskrivļivańu istine". —

II. 132—184, III. 206—246: *Dragomanov* M.: „Slovjenske priče o rođeńu Konstantina Velikoga". — Pisac priopćuje u prijevodu pričańe iz Rječnika V. S. Karağića (Beč 1852, p. 303, s. v. *Carigrad)* o postanku Carigrada. Spomenuvši u biļešci, da se motiv o iskušavańu čudesno začetoga djeteta nalazi i u jevrejskim i kršćanskim apokrifima (*Gfrörer:* Proph. vet. pseudogr. 205—362, *Migne:* Dict. d'apocr. II. 1257—64; slav. redakcije: *Pypin:* Lož. i otreč. knigi russ. stariny 39 i sl., *Porfirьev:* Apokr. skaz. o vetho-zav. lic. i sob. 289 i sl.) priopćuje bugarsku narodnu pjesmu iz zbornika *Vl. Kačanovskoga* (Памятники болг. нар. творчества I. Спб. 1882) od 147 stihova: Todora Vlahińa, kojoj je od kuge poumiralo 9 sinova, zakopa sina Dimitrija „u dvor" i tako tuži na grobu, da je zemlja progovorila. Vlahińa se čudi, ide u „novu gradinu" (vrt), otkine dva zumbula, metne ih pod desno pazuho i od toga „*pošla je trudna i debela*", a za devet meseci „*rodilo se dete samotvorno*": na glavi mu zlatna „ajmanlija", pod rukama zlatna krila. Nadjene mu ime Jovan. Ļuļa ga i pjeva mu: „da preotmeš caru carstvo". To dočuli dušmani, pa napišu „*caru Kostadinu*" ќnigu, a on pošaļe k Vlahińi dva junaka, da joj otmu „dete samotvorno". Kad ga donesu, car ga dade zatvoriti u tamnicu. Car se razboļe, zove Niku tamničara, neka izvadi djetińe kosti iz tamnice i neka ih odnese materi, „mati me je", veli, „ńegova proklela". Niko otvori tamnicu, a to dijete sjedi na svilnoj posteļi, sveta ga Petka drži za skut, a sveta Nedjeļa svijeću mu svijeti, „dete čati kniga vangelie". Ode caru Kostadinu, iskopa mu oči, odsiječe ruke, kupi mu drvenu zdjelicu: sad neka caruje! Pošaļe po majku i zacari se.

Taknuvši se pjesama, koje su se po ńegovu mišļeńu samostalno daļe razvile iz ovoga motiva (pjesma, što ju spomińe *Veselovskij:* Южно-русс. былины, Спб. 1889, 299, u kojoj se pjeva, kako je kuga izmorila Bosnu; u zborniku braće *Miladinovaca* br. 49, 50, 67, 168; u *Kačanovskoga* o. c. br. 114; u *Čolakova* br. 57; u *Dragneva Jambolčenina:* Бълг. нар. пѣс. и Бълг. книжици 1859, 211, 212; u *Ilieva At.:* Сбор. отъ нар. умотв. itd. I. София 1889, br. 76), i pribiļeživši paralele: kako **Buddha** i **Mojsije** govore poslije poroda slično onome, što je u pj. 67 u *Miladinovaca* („lijepo me povij, majko, da porastem, da car postanem"), priopćuje u odlomku pjesmu iz kń.: *Бълсковъ:* Сътрѣменни книжки itd., кн. III. Зюмбюлъ-цвѣте (Varna 1882, 53—57), u kojoj je ovaj motiv raširen, i ako je ispušteno *čudesno začeće* djeteta: Kći neke udovice, Stanka, moli Boga, da joj dâ poroda, „makar da i, Bože, žabica". Rodi sina i dade mu ime Ivančo. Uspava ga pjesmom: rasti mi, porasti, Ivančo, *da otmeš carstvo i vezirstvo, baštinu i djedovinu.* Komšije-dušmani jave to caru, a car dade dijete zatvoriti. Kad su tamničari htjeli očistiti tamnicu od kostiju Ivančovih, a to ńemu na čelu zvijezda, na grudima mjesec, sjedi i čita: car će s prijestola sļesti, a Ivančo na ń sjesti. — Sličnih pjesama, — kako je sin udovičin oteo carstvo, — ima i u Srba *(Karagić:* Srp. nar. pj. iz Herc. br. 25, *Jastrebov:* Обыч. и пѣс. тур. сербовъ, 1889², 477), no one su samo odraz onih bug. pjesama o ovom motivu, u kojima je ispušteno čudesno rađańe junaka (n. pr. u *Milad.* 49, *Kačan.* 114).

O *„samotvornom detetu"* dobio je pisac još dvije bug. varijante, kad je već dio ove ńegove rasprave bio štampan. U prvoj se varijanti (89 stih.) pjeva: Nekoj majci pogubi vojvoda *Kuruna* sedam sinova, zarobi sedam snaha. Majka moli Boga: pomozi mi, Bože, „od duha trudna da postanem" („іуд духа тьоашка да станам"). Rodi sina, koji se sam prozove *Bogdan* (Бугдан), pogubi *Kuruna*, a *Kurunicu* zarobi. — Druga varijanta (86 stih.) pjeva: Kraļici, — koja „je Dunavu vodu ispila, gori biļe izjela", da bi postala trudna, — svjetuju „biļari", neka uzme *kamen od Dunava*, neka ga na srcu nosi devet mjeseci: rodit će sina, koji će caru carstvo, kraļu kraļevstvo, a banu banstvo oteti: banstvo mu je „babino", kraļevstvo „dedovo", carstvo „baščino". Kada dijete donijeśe caru, progovori i dade caru „pismence", car ga pročita, a dijete sjedne na prijestô. — U istoj je (II.) kńizi ovoga „Сборника" (Нар. умотвор. str. 44—45) štampana varijanta (137 stih.), u kojoj muž hoće ubiti ženu, što nema poroda, no kad je raspore, nađu u ńoj muško čedo, donesu ga caru, ono mu progovara, daje mu „knižlence" da čita, i napokon otme caru carstvo. — Ova pjesma „gubi karakter historijske legende i preobraća se u pjesme obiteļskoga života, u kojima je glavni motiv dugotrajna neplodnost ženina" (str. 155).

Sada pisac spomińe paralele u drugih **slovjenskih** naroda: *češku* priču *(Fricz* [Frič] J. i *Leger* L.: La Bohème historique, pittoresque et litt., 1867, 344) o grobarevoj kćeri, koja je zatrudńela od pepela sažgane mrtvačke lubańe i rodila junaka; motiv u epu *Król-Duch*

poļskoga pjesnika Slowackoga: da je junak epa *Popiel* (= pepeo) začet od praha i pepela mrtvacâ na bojištu, koji je motiv pjesnik morao čuti iz usta naroda; ukrajinsku legendu (štamp. *Revjakin:* „*Osnova*" 1861, XI i XII kń., odj. XIV, 29—30) o rođeńu historijskoga junaka (XVII. v.) *Semena Palije:* Čovjek izorao mrtvačku glavu, donio ju kući, da je ukopa i odsluži joj panihidu; kod večere reče žena: ova glava mora da je mnogo hļeba izjela, a glava odgovara: i još će jesti. Čovjek glavu sažeže, zamota prah u krpicu, kći mu misli, da je to sol, okusi i postane trudna. Rodi sina, kojemu nadjenu ime „Semen Bezbatčenko (bez-oca)". Na ovo je nalik velikoruska priča o *Nazdêju*, popovu unuku. Pop se vraća od bolesnika, vidi gdje gori čovječija glava, sabere pepeo, od kojega mu kći zatrudńe i rodi sina već za nekoliko sati. Taj je sin velik junak.

Ustvrdivši pisac, da su i one (ukrajinske, pa i rumuńske i finske) priče, u kojima junaci nose ime „Popeljuh", „Popjalov" — „pepelko", no u kojima se ništa ne kazuje o čudesnom začeću od *pepela mrtvačke glave*, postale od onakih, kaka je ona iz Vuka i bugarska (str. 149), tvrdi daļe, da je svim tim pričama zajednički izvor, a treba ga tražiti na istoku, u indijskim izvorima (str. 150).

Prije nego prijeđe na traženie izvora tim pričama, spomińe pisac u II. dijelu svoje rasprave (str. 156—165) sredovječne francuske, talijanske i vizantijske priče o *Konstantinu Velikom* i pokušaje učeńakâ, da im se nađe sveza s pričom iz Vukova Rječnika. Po franc. priči (*Moland* i *Hericaut:* Nouvelles françaises en prose du XIII siècle; *Veselovskij:* „Romania" 1877) car (*Muselins* po jednoj, *Floriens* po drugoj redakciji) naiđe šetajući na kuću, u kojoj žena hoće da rodi, a muž joj — zvjezdoznanac — moli Boga, neka joj ne rodi, jer: ako se dijete rodi ranije, umrijet će, ako kasnije, oženit će se s carskom kćerju i oteti caru carstvo. Car dijete otme, raspori, a dvoranin ga jedan, mjesto da ga baci u vodu, dade u jedan manastir, gdje ga izliječe (a liječeńe je mnogo „*kostalo*", otuda mu ime „*Coustant*", „et que *nobles* œvres faisoit", prozvaše ga „*Coustantinnoble*", a tako i ńegov grad!). Car ga poslije vidi, radi mu o glavi, no uzalud: *Coustant* se oženi s carskom kćerju i po smrti carevoj zavlada u Carigradu. — Kao paralelu toj priči priopćuje pisac sličnu priču o *bogatome Marku* (*Čubinskij:* Труды экспедиціи въ западный край, II, 341—343, *Šapkarev:* Бълг. нар. приказки и вѣрованія, Plovdiv 1885, br. 66). — Po talijanskim analistima i vizantijskom crkv. historičaru (IX. v.) Nikiforu Kallistu bio je Konstantin Vel. nezakoniti sin krčmarske kćeri. — Pisac vrlo zbijeno spominje, što su učeńaci (*Veselovskij* u „*Romania*" 1877 i 1885, Žurn. min. nar. prosv., 1889, maj; *Köhler* u Z. f. rom. Ph. II; *Heydenreich:* Incerti auctoris de Constantino magno ejusque matre Helena libellus. E codicibus primus edidit, Lipsiae 1879; *Coen* Achille: Di una leggenda relativa alla nascita e alla gioventù da Constantino Magno, Roma 1882) sudili o svezi ovih priča s onom pričom iz Vukova Rječnika, pa kaže (str. 165), da je u tom pitańu „nauka načinila jedan korak natrag, a ne naprijed", a to zato, što *Köhler* ostavļa otvorenim pitańe o svezi fatalističke azijske

priče s Konstantinom Vel., i što je *Veselovskij* tu svezu najprije tražio, a poslije prihvatio mišļeńe, da su te priče nastale na evropskom zemļištu. *Köhler* (a i *Heydenreich)* dopuštaju, da je u Vukovu priču, koja s početka nije imala nikakoga posla s Carigradom, uzet tema od Vizantijaca. Pisac naprotiv misli, da već a priori sudeći po analogiji sličnih slučajeva treba ovoj priči tražiti izvor u Aziji.

U III. dijelu (str. 166—184) priopćuje pisac najprije armensku varijantu Vukove priče (štamp. u: Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, VII. 2. 77: Черепъ-Царь, slobodno ispripovijedana u „Žurn. min. nar. prosv.“ 1887, maj, od *Veselovskoga)* Priča kaže: U nekoj carskoj prijestolnici ugleda neki trgovac u rijeci čovječju glavu, gdje pliva i govori: „Za života sam ubio sto ļudi, a ubit ću još stotinu“. Trgovac glavu uzme, stuče i prah spravi. Kći se ńegova, budući da je maćeha nije trpjela, hoće da otruje, drži onaj prah za otrov, okusi ga, zatrudńe i rodi čedo, koje je silno raslo. Jednom car izađe i opazi, kako mu se riba iz ribńaka smije. Carevi mudarci ne mogu protumačiti toga čuda, ali to znade trgovčev unuk. On odredi, da se izvadi pod u sobi, u kojoj je živjela careva kći, i tu se nađoše momci, ńezini ļubovnici. Svi ovi i mnogi drugi budu poubijani, mudro momče bude prvi vezir, a po smrti carevoj — car. — Ovo je samo loša preradba perzijske priče iz zbirke *Tuti-name*, koja je opet načińena po *indijskoj* zbirci *Çuka-saptati* (= sedamdeset [priča] papiginih). Pisac se tuži, da su sve ove zbirke slabo ili nikako izdane i s toga učenomu evropskomu svijetu malo poznate. U ove dvije predńe-azijske redakcije (u armenskoj i perzijskoj) stopio se motiv o *čudesnom začeću* junaka s drugim motivom o *nevjernoj ženi.* U perzijskoj se na ime redakciji priča, da se je vezirova ljubovca (tobože) zastidila kod ribolova jedne ribe, jer je ta riba muško! Tomu se druga riba nasmijala, a čudesno rođeno dijete protumači taj smijeh slično kao u armenskoj redakciji. Ovaj motiv daje piscu povod, da traži svezu između ovih priča i indijske priče o nevjernoj ženi cara *Vikramaditya* iz zbirke *Çuka-saptati*, gdje nevjernu ženu izdaje *mudra djevojka.* Spomenuvši *mongolske* i *indijske* priče o čudesnom rođeńu toga *Vikramaditya*, koje je vrlo nalik na rođeńe *Buddhe*, kaže pisac: „U izdancima tih indijskih priča treba tražiti i praoce naših priča o junaštvima čudesnih, osobito čudesnorođenih junaka i ńihovih drugova Pepeļuhâ i dr. . . . . , koji se svi kreću oko osnovne teme u pripovijedańu o *Višnu-Rama-Kršnu*, t. j. *oko čudesnoga začeća*, *čudesnoga rasteńa junaka-Boga i oko ubijańa neprijateļa, koji krade samome junaku ili ńegovu ocu jednu ili nekoliko žena*“. (str. 180—181, *kursiv* orig.) Dakako da bi trebala, dodaje odmah pisac, posebna monografija, da se nacrta genealogija samo slovjenskih legenda. No neosporivo će se moći dokazati izvor tih priča tek onda, kad se nađu varijante-posrednice, a to će se moći tek onda, kad bude dosta istražena narodna kńiževnost sredńe i zapadno-azijskih naroda. Onda će se moći odgovoriti i na sitnija pitańa: je li začeće od glave i pepela razvitak kojega indijskoga motiva, nalazi li se taj motiv u starijim azijskim pričama o junaštvima čudesno začete djece, ili je pak samo

prionuo k ńima, pošto se odijelio od onih priča, koje su se više specijalizovale i prešle od mitâ i pričâ u legende i novele, kaka je n. pr. pripovijest o čudesno rođenom djetetu, koje izdaje nevjernu caricu. Od takih priča mora da se odijelio i motiv o začeću od pepela lubańina u srpskoj (Vukovoj) i ukrajinskoj legendi. Pisac je uvjeren, da velikoruske priče (u kojima je govor o začeću od ribe ili graha) i priče o „*pepeļusima*" pripadaju po glavnom svom sadržaju indijskim pričama o utjelovļeńu božanskih junaka. Otuda se vidi (kaže sam pisac), da je on proti mišļeńu: da su ove priče staroazijskoga, mitologijskoga postanka, već im postanak prenosi u razmjerno kasno, specijalno indijsko, nipošto općearijsko doba.

U IV. dijelu (III. kń. 206—228) izlaže pisac indijske priče o *Čandragupta* (u grč. pisaca *Sandrakottos*, *Androkóttos)*, prvom „svjetskom caru" i osnivaču velike indijske buddhističke dinastije, o čudesnom osnivańu grada *Pataliputrapura*, poredi ih s pričama o spomenutom *Vikramaditya* i tvrdi, da su mnoge priče o *Čandragupti* prešle na *Vikramadityu* (str. 221). U tim pričama nalazi sličnosti sa srpskom pričom o Carigradu (str. 216, 222). U V. dijelu (str. 228—246) nagađa pisac, gdje su i kako su od prilike postale spomińane slovjenske priče i francuska priča o *Coustantu.* Na koncu se ponešto odaļuje od priča o Kostantinu Vel. poredeći ukrajinsku priču o *bogatome Marku* (zbornik *Dragomanova* 329—332, *Čubinskij*, o. c. II, 341—343), — koja je u prvom dijelu nalik na Vukovu pripovijetku o *Usudu,* — s indijskim pričama iz kruga o *Čandragupti* i *Vikramadityi.* Priopćuje *anamitsku* pripovijetku *(Landes:* Contes et legendes Annamites, 1889, br. 60), koja je vrlo nalik na naš *Usud.* Srodnost ovih priča (o *bogatome Marku* i *Usudu)* s istočnoazijskima indirektno potvrđuje, misli pisac, ńegovo mišļeńe o postanku legenda o Konstantinu Vel. „I ovi izdanci pripovijedaka o čovjeku, koji putuje da sazna od Boga svoju sudbinu, čine zajedno s onim legendama dio kńiževnoga i moralnoga kapitala, koji su evropski kršćani pozajmili od nekršćanske, a posebice od buddhističke Azije" (str. 246). —

II. kń., krit. dio, str. 199—227: *Miletić L. dr.:* Сборникъ отъ народни умотворения, обичаи и др., събирани изъ разни български покрайнини, нарежда *Атанасъ Т. Илиевъ* Първи отдѣлъ. Народни пѣсни. Кн. I. София, издание и печать на Х. Стоенчо Х. Тачевъ. 1889. 8⁰. XXVIII + 398. — Istaknuvši u toj svojoj obznani veličinu toga zbornika nabraja mu g. Miletić vrline: pjesme su iskļučivo *obredne*, a ako nijesu sve nove, iz novih su krajeva, pa su s toga znatne i za poznavańe bugarskoga jezika; pjesme ne samo da su točno fonetski zabiļežene, nego je i naglas zabiļežen gotovo u svima, a kako i treba za kritično izdańe, svagdje je zabiļeženo, gdje je i od koga je pjesma zabiļežena. U zborniku se tom razlikuje 36 bug. govora! Neznatne nedostatke (kojim je kriva tiskarna) ispričaje g. kritičar vrlo rado, kad se sjeti, da prvi zbornik bugarskoga narodnoga blaga „slavni Miladinovski zbornik", ne bi bio ugledao svjetla „bez obilne pomoći hrvatskoga mecene Strosmajera" (str. 201).

Na osnovu toga zbornika napisao je g. Miletić dvije raspravice, ili bolje dva niza biljžaka. U I. (str. 202—219) govori o sadržaju, a u II. o jeziku. Govoreći o *koledama* drži, da su mnoge te pjesme samo ostaci ciklusa pjesama „o ženidbi sunca". Dalje se dotiče pitańa o „*bjelobogu*" i „*crnobogu*", u čem pristaje uz Maretića (Arch. f. slav. Ph. X. 142), *kračunu*, imenima mjesecî, nekim epskim junacima (Kostadin, Asen, Dan-ban, Stracimir), među kojima se spomińe (u tom zb. br. 316) i „*Rudoslaf*", a g. ga Miletić dovodi u svezu s *Radoslavom* dukljanske kronike (str. 209). Spomenuvši dvije tri o *šišanom kumstvu* dokazuje nešto opširnije, što znači početak mnogih bug. koleda: „*станянине господине*", pa se tu dotiče pitańa o značeńu riječî *станянинъ* i *станьникъ* u Dušanovu zakoniku: *станьникъ* je najprije značilo „*putnik*, koji dolazi od nekuda i treba da se negdje za vrijeme nastani", a riječ nije bila domaća srpska, inače bi se za ńu i danas znalo[1], kako se zna u Bugarskoj. Tumači još ime „*grad Pergiov*" = *пиргос* (tvrđa), otkuda i ime gradu *Burgas*, dalje *oda-baši* = janičarski poglavica (*orta* ili *oda* je imala 400 duša). Završuje taj odio varijantama poznate pjesme *Ogńana Marija u paklu* i poetskim prispodobama, „u kojima bismo mogli otkriti stare, možda mitske reminiscencije, no danas su samo lijepe metafore" (str. 218). —

III. 70—136: *Ginčev C.:* Nešto o bugarskoj narodnoj medicini. — U kratkom uvodu (str. 70—75), govori pisac s velikom ljubavlju o narodnom životu uopće, a o liječeńu i mišljeńu narodnom o bolestima napose, ističe nazive bilja, po kojima se vidi, kako ga narod pozorno motri, sudi po grčkim, latinskim i turskim imenima bilja i bolestî, da je narod mnogo naučio od Grkâ, Rimljana i turskih „hekima" i „džiraha". Spomińe *biljare* (билери), koji su prije 40—50 godinâ bilje za lijek prodavali od sela do sela, od kuće do kuće: to su bili cincari, a majke su ńima djecu strašile. Pisac je sabrao svoj materijal putujući kao okružni nadzornik. Mora da se dugo bavio oko toga posla, kad ima biljžaka iz god. 1865 (str. 82). Ovdje, kaže, ne priopćuje ni stoti dio narodne bugarske medicine, a nije ni čudo, kad je Bog po narodnoj bugarskoj priči, koju pisac priopćuje, dao svakoj biljci određenu ljekovitu moć. Na koncu uvoda bodri plamenim, zanosnim riječima na sakuplјańe svake ruke narodnoga blaga. U radńi je pisac azbučnim redom pobilježio 187 imena bilja i drugih stvari (barut, brašno, sô itd.), kojima narod liječi i kako liječi, a svagdje gotovo ima obilno biljžaka. —

III. 137—178, IV. 194—230, V. 204—232: *Volkov Th. K.:* Svadbeni običaji slovjenskih naroda. — Antropologija je i etnografija utvrdila čińenicu, da su različite faze kulturnoga razvitka u svih naroda više ili mańe zajedničke. Društvene forme nijesu nastale slučajno, već su se polagano razvile od zametaka, koji su u samoj fizičkoj prirodi čovjeka, pod utjecajem okoline. Otuda u jednu ruku ńihova jedno-

---

[1] I znade se, gl. Vuk, Rj. s. v. *stan* 2), *stanar*, *stanarna*. U mome rodnome mjestu Trebarjevu (kod Siska) zovu se pastirski ljetni stanovi *stanci*, a sve bi to potvrđivalo mišljeńe Miklošićevo i Jagićevo, da *станьникъ* znači „*pastir*". *Dr. A. R.*

Na Krku je *stan* = kuća na kakovu imańu, talij. *stanza?* *I. M.*

ličnost, u drugu raznoličnost, koliko su se razvijale prema mjesnim prilikama. Nauka je izučavańem jezika, mitâ, sujevjerja i religijâ, običajnoga prava — utvrdila u svem tom evoluciju, postupni, lagani razvitak. Isto treba da se kaže i za obiteļski život, koji nas, — veli pisac, — ovdje zanima. Znameniti su naučńaci istraživańem utvrdili, da je obiteļ u sadašńem obliku razmjerno nova: u svih je naroda u kasnijoj ili ranijoj epohi među spolovima bio onaki odnošaj, kaki vidimo u životińâ i nekih divļaka, a francuski ga pisci zovu *promiscuité*. U toj je fazi mati glava obiteļi (Mutterrecht). Potreba vojničkoga uređeńa urodi otimańem ženâ (otmica) i žene postaju robińe. Iz otmice se razvilo kupovańe žena, bogatiji mogu ih kupiti više *(poligamija)*, a drugi ne mogu ni jedne, već se često braća slože i kupe jednu ženu *(poliandrija)*. Tek se kasnije pod utjecajem ekonomskim i vjerskim razvila sadašńa faza, *monogamija* Ipak se dugo drže tragovi starih odnošaja: *jus primae noctis*, velikorusko *snohačestvo, levirat*. Tragovi se tih odnošaja vide i u današńim svadbenim običajima (obredima). U ńima osim ovoga *historijskoga elementa* ima još elemenat *liturgijsko-dramatski, mitologijski* i *simbolički*.

Otuda se vidi važnost izučavańa tih običaja. U slovjenskim se kńiževnostima dosta već o tom pisalo, no slučajno, bez metode. No ima i znatnih radova (Potebnja, Sumcov, Jaščuržinskij, Jančuk). Pisac će više s gledišta socijologijskoga baciti nešto svjetla na sabrani već materijal. Počet će s ukrajinskim svadbenim obredima, a kasnije će se latiti bugarskih itd.

I. *Svadbeni običaji u Ukrajini.* Jedini su izvor za stare ruske Slovjene ļetopisi. Biļeške tih ļetopisa i svadbeni običaji sile pisca na mišļeńe, da je obiteļ u ruskih Slovjena u vrijeme prije ovih ļetopisa *(Cosmas Prag, Al-Bekri)* bila u prvobitnoj fazi, a sami ļetopisi biļeže, da je u ńihovo vrijeme vladala *otmica* i *kupovańe*. Tako pisac ustaje protiv mišļeńa svih ruskih historika i etnografa, pa i novijih, koji se drže stare teorije (osnovane na jeziku): da su ruski Slovjeni kao i drugi arijski narodi imali već uređenu obiteļ, kad su se pojavili u Evropi. Ta je teorija oborena: *sûnus* i *duhitar* značilo je isprva „*muško*" i „*žensko*" (Benfey; *Lavrovskij P. A.:* Коренное значеніе въ названіяхъ родства у славянъ, 26; *Kulikovskij D. N.:* Опытъ изученія вакхич. культовъ itd. I. 135). Riječi ruskoga ļetopisa *(Lêtop. po Ipat. prêp.*, izd. Arheogr. komis., 7—8) o Drevļanima: „браченья у нихъ не биша, но умыкаху у воды дѣвица"; o Radimičima i Vjatičima: „и срамословье в нихъ прѣдъ отци и прѣдъ снохами и бъраци не бываху в нихъ... и схожаху ся на игрища... и ту умыкаху жены себѣ... имяхуть же по двѣ и по три жены"; o Poļanima: „имяху... стыдѣнье къ снохамъ своимъ и къ сестрамъ... не хожаше женихъ по невѣсту но приважаху вечеръ, а заутра приношаху, что на ней владуче" tumači pisac tako, da je u Drevļana vladala u IX. v. (nasilna) otmica, a s obzirom na to, što ļetopisac hvali Poļane, bila je u Drevļana u običaju *poliandrija* „*snohačestvo*", uopće *incestus* (кървосмѣшение). U Radimičâ je i Vjatičâ otmica bila formalnost:

„игрища“ su bila dogovorna i očevidno religijskoga karaktera. Poļani kupovahu žene, a kupovninu (*„на* ней владуче“) isplaćivahu „заутра“. Pisac zabacuje varijantu *„по* ней владуче“, jer se, veli, vjeno (miraz, prćija) nikada ne donosi *poslije* („заутра“) nevjeste. Kupovańe je ženâ, dakako, odavna već u Ukrajini prestalo, ali se otmica, kao i u Bugara i Srba dugo držala: dva ju pisca XVI. i XVII. vijeka (*Lasitzki Joh.*: De russorum moscovitarum religione, sacrificiis, nuptiarum funerum ritu. Spirae lib. civ. vet. Nemetum ... 1582; *Beauplan*: Descr. de l' Ukranie, publ. p. A. Salitzin. 1861) potanko opisuju. Beauplan opisuje i čudan običaj: da djevojka ide u snuboke. Tomu je sličan bugarski brak zvan *pristanka*.

Prije nego prijeđe na stvar, mora pisac upozoriti na organizaciju mladeži u Ukrajini. Momci imadu svoju, a djevojke svoju družinu: *парубоцка* i *дивоцка громада*. Na zajednički sabrani i doneseni trošak priređuju *колядки*, *вечеринки и досвитки*, djevojke predu, svirač svira, pjeva se, šali se, prostre se slama, ugasi svijeća i uz smijeh i šalu usnu svi zajedno, ali usnu nevino. Iznimke su rijetke. To je dozvoļena simulacija onoga, što je u dubokoj starini doista bivalo, to su „игрища“. Tomu je konac, kad momak pođe u snuboke.

Pisac daļe (III 151—178, IV 94—230, V 204—216) opisuje ukrajinsku svadbu, a ostatak je radńe (V 216—232) tumač obredâ, koje pisac spomińe. Materijal je za taj posao crpao pisac iz rukopisnih zbornika i iz ovih djela: *N. Th. Sumcov:* О свадебныхъ обрядахъ преимущественно русскихъ. 1881.; *Kalinovskij:* Описанiе свадебныхъ украинскихъ обрядовъ. *„Харьковскiй сборникъ“* III, 1889.; *Roszkiewicz Olga:* Obrzędy i piesni weselne ludu ruskiego we wsi Solinie, Krakow 1886; *Nikolajčik Th.:* Новыя свадебныя малорусс. пѣсни. *„Кiевск. Старина“* 1883. февр.: *Čubinskij:* Труды этнографическо-статистической экспедицiи въ западно-русскiй край, IV. Спб. 1877; *Jančuk N.:* Малорусская свадьба въ Корницкомъ приходѣ itd., 1886; *Marković Elena:* Свадеб. пѣсн. Елисаветградск. уѣзда, *„Степь“* 1886. Još je pisac upotrebio *„Слово св. Григорiя Богослова“* (*Tihonravov:* Лѣтоп. русс. истор. и древн. IV. 94) i *„Слово нѣкоего Христолюбца“* (ib. 92).

U noti 3) str. 171, III kń. kaže pisac, da ne kani u ovom djelu, ili barem u ovom dijelu, porediivati sadašńih svadbenih obreda s arijskom starinom, no ipak uz put, istina, malo, tumači, a još više traži paralela u divļih naroda, gdješto i u ostalih slovjenskih. Hrvatskih se običaja taknuo na str. III 178 u noti 1) spomińući (po *Sumcovu*) *Ilićeve* Nar. slav. obič. str. 57, a V, 213 spomińe (po *Kraussu:* Sitte und Brauch d. Südsl.) dalmatinski i slavonski običaj: kako nevjesta (mlada) ide po vodu, pa ńom dvori svatove, da se umiju, a oni ju daruju.[1]

Spomenuti tumač obredâ (V 126—232) ne drži pisac (str. 216) konačnim zakļuccima, već samo misli, da će dobro poslužiti kao uputa za sabirańe i potańe izučavańe novih datâ.

---

[1] U Trebarjevu je upravo tako. *A. R.*

Ukrajinska svadba pokazuje čitav niz *dramatsko-religijskih* (liturgijskih) prizora i lica s točno određenim funkcijama. Sve čine prati *kor* (kolo djevojaka), koji ih tumači, pa tako odgovara koru u starodavnom religijskom kultu i u klasičnoj drami. Tri su glavna čina: *snubļeńe* (сватанье), *zaruke* (заручины) i *svadba* (весільлье, „veseļe"), no u sva se tri čina pojavļaju *isti* prizori: simulacija otmice i kupovańa. To je ponavļańe spomen na doba, kad su mladenci prije pravoga braka zajedno živjeli za pokus *(nuits d' epreuve, Probenächte)*. Sadržaj ukrajinskih svadbenih obreda pokazuje sve faze, koje je čovječanstvo u razvoju braka proživjelo. Trag od *promiscuité* ima u obredu *„perezva"*, koji među ostalim stoji u tom, da se načini slamnata figura s ogromnim phallus-om. U nekim se pjesmama poređuje mladožeńa s *bikom*, a mlada s *kravom*. Pisac pristaje uz tumačeńe, po kojem je *bik* = *nebo*, *krava* = *zemļa*, pa to dovodi u svezu s rimskom bračnom formulom: *ubi tu gajus* (= bik), *ego gaja* (= krava). Trag su zajedničkoga (općinskoga) braka u uvodu spomenute *večernice* i *dosvitki*. Trag je toga braka i onaj spomenuti hrvatski običaj iz Dalmacije i Slavonije i slični ukrajinski. Pisac ga tumači svadbenom pjesmom: „metnuše ju na posteļu ... tko je htio, taj je vrtao" (str. 213). Ta je faza braka bila savremena sa sunčanim kultom, budući da su neki obredi jednaki obredima sunčanih praznika (kupalo, jarilo). Potvrdu za *fallički kult* našao je pisac u spomenutim *„slovima"* izdanim u *Tihonravova*. S falličkim je i sunčanim kultom u svezi i spomińani u svadbenim pjesmama *dažd*, koji je (po *M. Mülleru*) u svim prvobitnim mitologijama arijskim resultat spoja neba i zemļe. Najjasniji su obredi, koji su trag otmice i kupovańa. Kupovańa za pravo (po *Vilkenu*) i nije bilo, već se rodbini davao otkup, da se izbjegne rodbinska osveta za mučeńe i ubistvo. Trag od *jus pr. noct.* nalazi pisac u darovima, što ih mlada nosi vlastelinu (помѣщику) i svećeniku. Pisac još te ističe, kako je važno lice u obredima majka *(matrijarhat)*, ńezin brat *(ujak)* i *djever* (ukrajinski *družok)*, koji nije drugo, nego trag iz onoga vremena, kad je stariji brat zamijeńivao kod svadbe mlađega brata u *svem*. Naziv *knez* i *kneginа* za mladence iz kasnijega je kneževskoga vremena[1]. —

III. 179—205, IV. 231—256: *A. T. Iliev:* Bugarska pričańa o divovima nazvanim „elini, židovi, latini". — U I. poglavļu spomińe pisac (na osnovu *Tylor*-ova djela: Prvobitna kultura itd., rus. prijevod Spb. 1872), kako su pričańa o divovima (orijašima) stara i kako im je postanak historijski, a kako su se u nauci dugo držala za istinu. Spomińe starozavjetne divove, grčke gigante, titane, kiklope. Pričańa o divovima ima u svih slovjenskih naroda. U Turaka su spojena s imenima *dev, div*, a to je riječ persijska i znači: „đavo", „div", „čudo-

[1] S kritičkoga gledišta ne možemo razumjeti, kako je mogao pisac (V, str. 222) napisati: „Tragove ovoga posļedńega (falličkoga elementa) vidimo u običaju, kad se pokazuje figura *bika* (тура)...", a na str. 210 piše: „(na nesreću mi nemamo u našim izvorima potankoga opisa toga *tura*, — ali vjerojatno, kako sudimo po nazivu, to će biti nekakova gruba slika bika)". Pisac dakle *samo sudi po nazivu* (koji je našao u svojim izvorima), da je onaj tur (ona figura) *vjerojatno bik*, a daļe već piše *bik*, a *„тур"* stavļa u zaporke. *A. R.*

višteʺ. Jevrejima su se narodi, s kojima su se imali boriti, pričińali kao divovi. Slično je u Slovjenâ: od historijskih *Obara* ili *Avara* postala je češ. riječ *obr*, poļ. *olbrzym*, *obrzym*, slovački *obrín*, *obor*, a sve to znači „*div*ʺ, — naprotiv u Bugara, Srba i Hrvata nema te riječi. Tako je i s riječju *ispolin*, koja je postala od imena naroda σπάλοι (u II. v.), i *študin, šćud*, *čud*, koje u stbg. i živom rus. jeziku znače „divʺ, a ime je naroda *čudskoga (finskoga)*. Tako *tatari* Rumuńima i Slovacima, *turci* Slovacima, *huni (Hünen)* Nijemcima, *dšinevizler (ǵenovezci*, *Genuežani)* Turcima, Maǵari *(ogre)*, *bugari (boulgre*, *bougre)* Francuzima — znače „divoviʺ ili: strašni, čudni, nemili ļudi.

U II. se poglavļu raspravļa o divovima *елини*, koji se u bug.-maćedonskom narječju zovu *елими*, pa se i u Dušanovoj hrisovuļi (Глас. XIII, 370) spomińe „до елимске коукıеʺ, a pisac cituje bug. nar. legendu o zidańu crkve u manastiru Treskavcu (Сбор. за нар. умотв. itd. II, нар. умотв. str. 28—29), u kojoj se pjeva, kako Bogorodica, sveci i anđeli tjeraju „*elime*ʺ: „да истерат *елимите* от цѫрквата .... *елимите* да и изгониме, православна вера да дѫржимеʺ. Po raspitivańu doznao je pisac, da narod bugarski ne samo u Prilipu, nego i u Veleškom, Bitolskom, Kičevskom pripisuje tim „*elimima*ʺ osnutak zgrada, koje su sada razvaline, a zove ńihovim imenom i stara grobļa (grobišta). Po narodnom vjerovańu bili su to ogromni ļudi, tako da su mogli sagnuvši se dohvatiti vode iz dubokih zdenaca. Isto se vjerovańe nalazi i u savremenih (novih) Grka. Slična je biļeška i u Vukovu Rječniku s. v. *Јелин*[1]. *Елими* su, nema sumńe, ἕλληνες = Grci, ali u narod je bugarski došlo to ime, i to s osobitim ovim značeńem, iz crkv. kńiga: kad su Bugari došli u svoju domovinu, *Jelinâ* nije više bilo, — oni su se zvali onda ῥωμαῖοι. Pisac spomińe mjesta iz sv. pisma, gdje je *елин* = poganin. Spomińe i Hrabra, koji piše, da su g r č k a pismena stvorili еллини поганни. U Albaniji je i danas *elin* = poganin. I riječ se „poganinʺ (= *paganus*, seļak) sačuvala u Bugara: *bugani dni* zovu se dani od 24. prosinca do 5. siječńa, a ima pripovijetka, u kojoj se spomińu *buganci*, koji djecu jedu.

U III. se poglavļu govori o gorostasima, koji se zovu *židove* (i *žitove)*. Kod Trnova ima *Židov grob*, u kojem je bio zakopan židov-izdajica, koji je Trnovo izdao Turcima. Narod zna za „*žitovski mogili*ʺ, „*žitovski*ʺ kosti, ima spiļa (пещера) *židovska* (kod sela Iskreca). Narod o „židovimaʺ i priča. Susjednim su Rumuńima *Jidovi* (kao i *tatari)* = orijaši (rumuński: *uriasia* = orijaš), pa pričaju, da je „*žid*ʺ jednom pograbio seļaka s plugom i 12 volova, odnio na svoju goru, pa opet bacio doļe. Halanskij je čuo od jednoga seļaka u Srbiji, da su „*dšidi*ʺ bili jaki i visoki ļudi, a živjeli su prije Kraļevića Marka. Isti je seļak pripovijedao o „*židovskim*ʺ kostima, glavi, grobu. Spomińu se i *židovska grobišta*, *ž. grobļe,* kojih — kažu — ima i u Bosni (Русс. фил. вѣстн. 1890. 1. str. 2). Halanskij (ibid.) spomińe i dvije hrvatske pjesme: „Marko Kraļević i *Neda Ǵidovina*ʺ i „Marko Kraļević i *Ǵidovka*ʺ. *Neda Ǵidovin* ima glavu od „triest i šest okaʺ, a *Ǵidovka*

[1] „Za mnoge se stare gradove po našijem zemļama pripovijeda, da su ih gradili *Jelini*ʺ.

ima takovo vreteno, da je Kraļević Marko posrnuo, kad ga je shvatio samo „vitar od vretena" ńezina, a ima i tri srca. I Rusi imadu (jedinu) pjesmu o „Iliji Muromcu i *Židovinu*", a u ruskim se „duhovnim stihovima" spomińe car *„judejski"* sa silom *„židovskom"*. Pričańa o *židu* ima i u Malorusa. Poradi onoga *Židovina* u ruskoj narodnoj pjesmi razvila se u ruskoj naučnoj kńiževnosti raspra: *A. N. Veselovskij* (Разыск. въ области русс. дух. стиховъ, I. 4; Южнорусс. былины, II. 288; Журн. мин. нар. просв. 1889, Май 38—40, ib. 1890, Май 72) vidi u onom *Židovinu* spomen na židovske *hazare* (kozare), koji su 300 godina (od VIII. do početka XI. v.) držali južnu Rusiju, a ńemu se pridružuje rumuński učeńak *Saineanu*; *M. Halanskij* (Русс. фил. вѣстн. l. c.) dokazuje, da je srpsko *gjidovin* postalo od γίγας (gigant), a od Srba došlo je to u obliku *židovin* k Rusima. Pisac ne pristaje ni uz hazarsku hipotezu Veselovskoga, ni uz ovo mišļeńe Halanskoga, već dokazuje da su ovi *židovi*, o kojima je govor — *Jevreji*, a priče o ńima, kao da su bili orijaši itd., postale su onako, kako su i Ἕλληνες — *Jelini* postali *елини* — orijaši, a *pagani* — pogani — буганци: pričańe se to razvilo iz crkvenoga kńiževnoga naučańa i propovijedańa, u kojem su i *Židovi* i *Jelini* osobiti neprijateļi kršćanstvu. Na *Židove* se je tim lakše prenijelo staro pričańe o orijašima, što su oni prvi ļudi, koje je Bog stvorio. Pisac to dokazuje tim, što u Bugara ima priča i pjesama, koje su slične onima o *židovima*, a spomińu se u ńima imena *evrein, čifutin*, pače jednostavno *bazirgjan* (= trgovac): *evrein* ļude jede, kao što to čine i *buganci*, a i slovenska priča kaže to za *judje* — Židove („*Novice*" 1857, br. 53, 54, a slična je: *Vuk S. Karagjić*, Srp. nar. prip., Cetińe, 1853^2, br. 35).

U IV. poglavļu nabraja pisac, gdje sve po pričańu Bugara (i Srba) ima: *latinskih* grobišta, kula, razvalina, crkvî itd. U okolici oko Stare Zagore pripisuju Bugari stara grobišta, zgrade itd. *latinima*, a Turci spomenutim već *džinevizler*-ima. No samo se u južnoj Bugarskoj razvilo mišļeńe, da su *latini* bili nekaki orijaši. Tako se u spomenutoj okolici oko St. Zagore pjeva o *latinčetu*, što se drugdje pjeva o *žutom jevrejčetu*. Pisac drži, da su ovi *latini* spomen na križare (koje su zvali i Фржви — Francuzi), s kojima su se stari Bugari u početku XIII. vijeka morali krvavo boriti, a možda je to spomen i na cara Henrika, koji je 1206. god. potukao kod St. Zagore bugarskoga cara Kolojana. —

III 247—282, IV 270—279. *Popov G.*: Bugarske junačke pjesme. — U uvodu pokazuje pisac citatima iz bug. nar. pjesama, da narod junačke pjesme drži za istinu. Dakako, da ta istina nije crpena iz ļetopisa i pisane historije, pa je zato razumļivo, što se junacima narodnim daju svojstva mitskih božanstva, što u pjesmama ima anakronizama, historiji nepoznatih careva, geografiji nepoznatih gradova. Uza sve to ima u nar. pjesmama mnogo istinita, a to je sve, što se tiče narodnoga života.

U I. poglavļu (*Junaci nad junacima*, 139—259) razlikuje pisac dvije vrste junaka: jedno su *junaci nad junacima*, a drugo su *prosti junaci*. Među prve idu: *Sekula Dêtence*, *Dête Dukadinče*, *Dête Go-*

lomeše, *Gruica Dêtence*, *Dête Sedmomêšče* i *Dête Malečkovo*. Ovi su junaci prvo u rodu (braća ili pobratimi) *Samovilâ* (самовили) i one im pomažu u nevoļi, drugo, sve su to maloļetna djeca, od tri i sedam n. pr. godina, a toliko puta jači od Kraļevića Marka. Osim toga se na ńima opažaju take crte, po kojima „se razložno može zakļučivati, da se pod ńihovim likovima ukazuju neke prirodne sile“: ***Dêtetu*** je ***Dukatinčetu*** kaldrma (pred stanom) od ***„žutakâ“*** (жълтици). No ovi su junaci u rodu (braća, sinovi, unuci) Kraļeviću Marku, a po tom posrijedi među mitskim i pravim junačkim doba. Daļe pisac pripovijeda kratko sadržaje pjesama, koje pjevaju o ovim junacima.

U II. poglavļu (str. 259—282) govori pisac o ***prosto junacima***. To su ovi: ***Marko Kraļević***, brat mu ***Andrej***, ***Polugun Spečen***, ***Miloš***, ***Jankula*** vojvoda, ***Murčo Gospodarin***, ***Bolen Dojčin*** „i mn. dr.“ To su historijska lica XIV. v., a bore se ponajviše s Turcima, crnim Arapima i Mağarima za kršćanstvo ili za ličnu čast. Glavni je među ńima Kraļević Marko (str. 259—274). Pisac cituje o Marku iz ***Jirečkove*** Povjesti Bugarske, a tako i o vlaškom „gospodaru“ ***Mirči*** (str. 262), protiv kojega je Marko na silu vojevao s Turcima, a tu je i poginuo; o sinu Bajazita I., ***Musi (keseğiji***, str. 267), o Bugarinu hajduku ***Momčili***, koji je poginuo boreći se uz cara Kantakuzena kod grada ***Periteriona (Peritor***, ***Pirlitor***, str. 279). Nabrajajući pjesme o Kr. Marku, ističući vrline (veledušnost, kajańe, brańeńe sirotińe) i mahne ńegove kaže pisac (str. 267), da „lik Markov nije u nas (u Bugara) dostigao onoga ideala, što ga je sazdao srpski junački epos“. Još govori pisac napose o Dojčinu, Milošu i Momčili nabrajajući samo (iz zbornika br. Miladinovaca i Kačanovskoga) pjesme o ńima i ńihov sadržaj.

Na koncu (IV. 270—279) govori pisac o pjesmama ***kosovskim***. Osobito je zanimļiva pjesma br. 177 iz zbornika Kačanovskoga. ***Musić*** Stjepan zove se tu „***Stefan*** od ***Uslika*** grada, koji čuvaše Krajna m u š a t a na Nêmcija“. —

IV. 156—193, V. 187—203: ***Baldžiev Vasil T.***: Studija o našem ženidbenom pravu. — Piscu su izvori za bugarsko ženidbeno pravo: crkveni propisi, tursko zakonodavstvo i ***narodni običaj***, pa se pisac i obazire mnogo na ovo posļedńe. Zabiļežit ćemo glavnije: IV. 178 o konkubinetu u narodnim bug. pjesmama, 187 o impotenciji, 188—189 o nar. običaju, kako djever javļa roditeļima nevjestinim, da im je kći deflorirana dovedena, V. 188 o djeci rođenoj iz incestusa, 190 o krsnom i vjenčanome kumu, 191 (nota) o posinovļivańu i rodbinstvu po mlijeku, 193—194 o pobratimstvu (i posestrimstvu), 195—199 o affinitetu ***(„svatovština“)***. Studija se nastavļa u dalńim svescima, pa ćemo poradi nedostatka prostora u dojdućem svesku priopćiti zanimļive izvatke o zarukama, raznim načinima ženidbe itd. —

IV. 257—269: ***Dragomanov Mih.***: Slovjenske varijante jedne jevanđeoske legende. — Ima bugarska priča (kń. III. ovoga „Сборника“, 3. odio, 178—179): „***Dedo Gospod i dva popa u gori***“. Gospod se pretvorio u starca i siječe u gori drva. Dođe pop, a starac ga pita (videći oblak): „Hoće li biti kiše?“ „Hoće“. „Ako ne će, — odgovori

*

Gospod, — postat ćeš magare". I pop postade magare. Tako se dogodi i drugome popu. Dođe trgovac, koji na pitańe starčevo odgovori: „Gospod zna, hoće li, ne će li (biti kiše)". Trgovac kupi od starca (Gospoda) drva, a ona dva magarca (popa) odvezoše mu ih kući. Kad ih je ošinuo (kako ga je starac-Gospod uputio) postadoše opet popovi. Moral: Popove, koji sve znadu, kaznio je Gospod. Nitko ne zna, što je u Boga. — Slična je ruska priča (*Sadovnikov:* Записки имп. русс. общ. по отд. этногр.-статист. эксп. Югозап. отдѣлъ, II. 336), no drugi joj je moral, kao i bjeloruskoj (*Afanasьev:* Русс. нар. лег., br. 6). Stariju je formu sačuvala gaskońska (*C. J. F. Blade:* Contes pop. de la Gascogne, I. 154—157), koja je prijelaz među bieloruskim i „srpsko-bosanskim" (*Krauss:* Sag. u. Märch. d. Südsl. II. 114—115) tipom. U ruskoj je priči mjesto Boga sv. Nikola, a mjesto popa seļak. Ukrajinska se znatnije udaļuje: tu su dva debela objesna popa, kojim se već ogadio pšenični kruh, pretvoreni u volove, jer se smiju seļaku, što mu volovi ne mogu potegnuti brane. U bjeloruskoj se javļa bogataš i siromah. Bogataš ne će primiti (Gospoda-)prosjaka na konak, pa se zato pretvori u końa. U gaskońskoj se javļa Bog i sv. Petar, bogataš i siromašna mlinarica. Bogataš se i tu pretvori u magare, koje Bog daruje mlinarici, a poslije 7 godina dovede ga k ńegovoj ženi i opet pretvori u čovjeka. U srpsko-bosanskoj vidi krčmar u Gospoda, koji putuje sa sv. Petrom, kesu punu novaca i hoće da ga ubije, no pretvori se u magare, koje 11 godina služi jednome seļaku, a onda ga opet pretvori u čovjeka i dade mu, što je u 12 god. zaslužio kao magare. — Svim je ovim legendama izvor u arapskom apokrifnom jevanđeļu *Evangelium Infantiae* (*Thilo:* Codex Apocryphorum N. Test., *Tischendorf:* Evangelia Apocrypha), u kojem se mnogo čudesna pripovijeda o djetiństvu Isusovu. Tako se (*Thilo*, 87—91, *Tischdf.*, 190—192) pripovijeda, kako je Isus bježeći s majkom Marijom u Egipat povratio čovječji lik jednome muletu, koje su vještice od mladića načinile muletom. No ta je legenda nepotpuna: zašto je mladić pretvoren u mule? Potpuna je druga legenda iz toga jevanđeļa (XL), u kojoj se pripovijeda, kako su djeca pred Isusom pobjegla u jednu kuću, on ih traži, a žene mu odgovaraju, da ih nema u kući. „A što je ono tamo?" „Tri godišńa kozlića" odgovore žene. I zbiļa — djeca postadoše kozlići, no Isus se smilova i pretvori ih opet u djecu. Na to je vrlo nalik prvi dio gaskońske legende (drugi je dio ono gore): tu su djeca pretvorena u svińe. Slična je druga ukrajinska legenda (*Čubinskij:* Труды эксп. itd. I. 49): tu židov hoće iskušati Gospoda, pa sakrije ženu i djecu pod korito i kaže: „Ako si Gospod, pogodi, što je pod koritom?" „Svińe", odgovori Gospod. I zbiļa: prevale korito — svińe. Otada židovi ne jedu svińskoga mesa.

Vidi se, da je narodna fantazija isti motiv različno preradila. Razlika izlazi tim veća, što su i one priče iz judeo-kršćanske kńiževnosti (apokrifna jevanđeļa) također samo varijante izgubļenih ili još nenađenih predńeazijskih priča. —

IV. 280—319: *Karanov* Efrem: Materijal za etnografiju nekih krajeva sjeverne Maćedonije, koji međaše s Bugarskom i Srbijom. — Naslov

bi mogao zavesti čitaoca. Pisac najprije polemizuje s Draganovim, koji je u „Слав. Извѣст". 1888. god. priopćio spomenute već članke o Maćedoniji. Daļe su statističke, historijske, ponajviše pak biblijografske bilješke, kojima pisac dokazuje, da u Maćedoniji živu Bugari. Na str. 288—289 nabrojena su imena sela; na str. 191. govori o krsnom imenu; na str. 292 o nošńi; na str. 306. priopćuje prijepis molitve o „nežitu", „молитва о еже убити врага своего", „молитва идущи на сутъ" (sic, mj. судъ), „молитва с(вя)таго Петра", — sve iz molitvenika od g. 1787. Ako je istina, da žene stare kńige sažižu (str. 304), onda se pisac nema mnogo razloga ļutiti, što su Srbi odnašali kńige u Biograd (str. 303, 304 i dr.): antagonizma će, nadamo se, s vremenom nestati, a kńige će lijepo pohrańene ostati u Biogradu, — a boļe da su tamo, nego u Engleskoj. — Od str. 314—319 govori se o kratovskom govoru. —

IV. 3—10 krit. odio: *Dragomanov* M.: „Живая Старина" itd. — To je obznana i kritika toga ruskoga izdańa. Mi ćemo istaknuti samo općenite misli piščeve o folkloru. „Folklor, t. j. kńiževnost, život narodne mase, ili boļe t. zv. prostoga naroda (plebs), ne može da bude po bivstvu posla („по сѫщество на работата") ni metoda, ni samostalna nauka, već je samo *materijal*, na koji se dosada malo ļudi osvrtalo, — materijal za filologiju, psihologiju, umjetnost, religiju, povjest, pravo, ekonomiju i dr., ili ako skupimo ove posebne nauke u općenitije: materijal za *antropologiju* i *socijologiju*". Odgovarajući na ono, što je Lamanskij reproducirao iz Weinholda, kaže pisac: „Kad bi se čovjek i složio s Weinholdom, da je i nauka o narodu prije svega nauka narodna (nacijonalna) i historijska, koja prije svega izučava određeni jedan narod, a samo poslije toga izučavańa može i mora pristupiti k uporednom opažańu i generalizovańu, to i onda nema razloga . . ., da se protestuje protiv internacijonalnoga, uporednoga smjera. Prije svega, ako se i uzme, da su osnovi narodnostî nešto nepromjenļivo . . ., historijsko izučavańe n. pr. kńiževnosti bilo kojega naroda, pa i usmene kńiževnosti, treba da bude svakako internacijonalno, uporedno.

Ozbiļni, posebice ńemački učeńaci, germaniste, pokazali su nam primjer, da izučavańe treba da bude takovo, mnogo prije, nego što je bila poznata engleska riječ folklore[1]. Osim toga i najnepotpunije poređeńe, koje se ograničuje prispodabļańem raznih pjesama, pričâ i običaja različitih naroda po izvorima, koji su folkloristu pri ruci, ipak ima vrijednost pače i onda, ako se je folklorist prenaglio u svojim zakļučcima, jer se to vidi samo na zakļučcima, a ne baca se krivo svjetlo na sam materijal, kako se to često i često događalo, kad je prevlađivao nacijonalistički smjer i kad se svaka pojava *narodne kńiževnosti* i narodnoga života smatrala za produkat mjesnoga, nacijonalnoga tla, pa su pri tom iz čisto subjektivnih pobuda jedni hvalili, a drugi osuđivali ovu ili onu narodnu bitnost, narodni karakter, duh".

---

[1] *Folk* (cf. ńem. *Volk*) narod, ļudi; *lore* (cf. ńem. *Lehre*) znańe, nauka, dakle *folklore* „narodoznanstvo" (bug. *народознанието*, rus. *народовѣдѣніе*, poļ. *ludoznawstwo*, češ. *lidověda*). *Dr. A. R.*

„U radovima slovjenskih folklorista silno se jošte vide tragovi nacijonalističke škole, koja je uzeta od starih ńemačkih učeńaka, zato su u slovjenskom učenom svijetu sasvim nezgodni svake vrste protesti protiv internacijonalnoga, uporednoga smjera u folklornim studijama, pa služio se tko tim smjerom i nesavršeno“ (kurs. ref.).

Iz ocjene Ždanovļeve studije: *Pjesme o knezu Mihajlu* (gl. ref. o *„Ž. S.“)* vrijedno je zabiļežiti neke misli. Svoj sud o toj radńi (da nije drugo do „dosta slučajno poređeńe nekoliko varijanata različitih pjesama o knezu Mihajlu, koji su više ili mańe jedna na drugu nalik“) obrazložio je ovako: „Možda bi se u nekim od tih pjesama po uporednom izučavańu našao zajednički pralik, no poređeńe treba da se provede strože i sistematičnije, poimence treba da se drže na oku prije svega osnovne osobitosti varijanata, a uza to treba da se varijanti razrede po geografijskoj blizini krajeva, gdje su zapisani. Zatim treba da se varijanti svakoga kraja razdijele na osnovne — i postrane, u kojima su glavni motivi zakržļali, a razvili se drugotni (proces, kojemu se ima zahvaliti, da se varijanti katkada preobraćaju u posve samostalne pjesme), pa onda takove, gdje su potankosti jedne pjesme prodrle u drugu (proces, kojemu se ima zahvaliti, da se varijanti katkada preobraćaju u posve samostalne pjesme), pa onda takove, gdje su potankosti jedne pjesme prodrle u drugu (proces, kojemu se ima zahvaliti, da se zbližuju pjesme različne po osnovnoj temi). Uza to treba paziti na geografijsko rasprostrańeńe ovih drugotnih i trećorednih varijanata i na ńihove potankosti“.

V. 267—310, VI. 239—304. (1891). *Dragomanov* M.: Slovjenske preradbe priče o Edipu. — Osim srpske pjesme *„Nahod Simcun“* ima bugarska pripovijetka (XVII. v., rkp. u ļubļanskoj kńižnici) o *Pavlu Kesarijskom* (izd. Lamanskij u „Журн. мин. нар. просв.“ 153. str. 351; 154. str. 85, 114, a pisac ju preštampava u „Сбор. за нар. умотв.“ itd. VI. 300—301), velikoruske: o *papi sv. Grigoriju*, *Andriji Kritskom* i *Judi Iskariotskom* („Памятн. стар. русс. литер.“ izd. Kušelev-Bezborodko, II. 418—424, 415—417), *ukrajinske* (Čubinskij, „Труды эксп.“ I, V. 888; Dragomanov: „Малорусс. нар. преданія и разсказы“ 130—131, itd.). Imajući pred očima međusobnu sličnost ovih pripovijedaka (pjesama), zatim ńihovu zajedničku sličnost s klasičkom fabulom o Edipu postavļa pisac ovo pitańe: „Imamo li u tim pripovijetkama posla s izravnim kńiževnim preradbama i usmenim odrazima priče o Edipu, ili s pripovijetkama paralelnim toj priči (Edipovoj), sačuvanim s nekim pojedinačnim preradbama u raznih evropskih naroda još od najdubļe starine, kad su ove pripovijetke bile zajedničko pjesničko blago raznih naroda?“ (str. 269). Pisac dokazuje ono prvo. Nije on odrješit protivnik mitologijske škole (Kuhnove, Grimmove, M. Müllerove), kako nije iskļučivo za (Benfeyevu) kńiževno-internacijonalnu ni antropologijsku (Tylor-Langovu). Prva i treća metoda, kaže pisac, pomaže, da se ulovi postanak i prvo uobličeńe priče, a druga objašńuje kasnije preradbe i putovańe priče po narodima (str. 272). Tako pisac i postupa. Spomenuvši, kako su ove priče tumačili Kostomarov i O. Miller („Илья Муромецъ“ itd., 1870), koji ih drže za zajedničko prastaro blago

evropskih naroda, pa duhovnik akademik Petrov i Afanasjev, koji u ńima nalaze tragove slovjenskih božanstva, i napokon Veselovskij, koji (u „Разыск". X. 378—381) tvrdi, da su ove priče došle k Slovjenima preko kršćanske crkve; priopćivši da|e sadržaj svih tih priča (str. 274—294) traži postanak osnove ovim pričama u grčkoj kosmoteogoniji posvema po M. Müllerovoj metodi: Edip je po toj metodi zimsko sunce, otac mu Laios — |eto itd. Edip, Kir, Romul, Mojsije, Isus — sve je to samo odraz sunčanoga mythusa. Naš pisac priznaje (str. 302), da je ovo tumačeńe nategnuto, ali samo s toga, što se ńim hoće da protumače i pojedinosti, koje su se mogle poslije nezavisno razviti (303). Iza toga čitamo (str. 304): „Mi smo pokazali neke kosmičke crte u priči o Edipovim pradjedovima. No uopće Edipova priča, kako danas leži pred nama u epu, a osobito u tragediji, nije ništa drugo, nego *čovječja priča, stvorena s cije|u, da se u ńu proturaju određene moralno-religijske i političke ideje*" (kurs. orig.). Za tim prelazi pisac na analognu priču Edipovoj, — na *priče o Telefosu* (sinu Herakla i Auge), u kojoj se „bo|e sačuvala kosmička osnova". Sličnost slovjenskih priča s pričom Edipovom i Telefosovom nije slučajna, već treba tražiti, kako je grčka priča usmenim kazivańem i kńiževnim primańem došla u slovjenske zem|e (VI. 239). Ne možemo u kratkom referatu pratiti pisca da|e u ńegovu razmatrańu mnogih narodnih i crkvenih priča raznih naroda. „Poređeńe bugarske, srpske i egipatske redakcije — veli pisac (str. 255—6) — govori u prilog domiš|ańu, da je u VI.—VII. v. posl. Krista postojala na grčko-kršćanskom istoku crkvena preradba klasičke priče o Edipu, Telefosu i dr. s dodatkom crtâ iz priče o Perseju".

Na str. 305—310 (VI. sv.) dodao je pisac bi|eške k svojim raspravama u „Сборнику". Tu je u svoje razmatrańe povukao i građu iz Va|avčevih Nar. prip., i to br. 6 i 7 za raspravu o „Rođeńu Konstantina Vel.", a legendu o sv. Julijani (str. 80—90) za Edipovu priču.

Mi ćemo samo o pos|edńoj raspravi piščevoj kazati nekoliko riječi.

Pisac, kako znademo, kaže, da se sve tri metode ili škole, od kojih svaka na svoj način tumači postanak raznih priča i vjerovańa, međusobno popuńuju. Ako po ńegovu miš|eńu mitologijska *i* antropologijska metoda tumači postanak ili izvor priča i vjerovańa, onda je razumno moguće samo to, da je postanak ili izvor kojoj priči i vjerovańu *ili* mitologijski, *ili* antropologijski: oboje kod *iste* stvari ne može vrijediti. Zato ne razumijemo, što pisac piše (str. 295): „Prvobitni div|ački obite|ski odnošaji, koje smo opazili u društvu grčkih bogova, (Kronos se ženi sa svojom sestrom Reom itd.[1]) po svoj su prilici odraz istih div|ačkih odnošaja u prvobitnom čovječjem društvu, koji su tek kasnije priznati kao nemoralni". Ako su one *kosmičke* „fraze" (tako ih zove pisac) o odnošaju neba i zem|e (o Uranu i Geji itd.) odraz odnošaja *čovječjega* društva, onda se pitamo: 1) što to znači „kosmički"? 2) zašto je onda trebalo, da od ovih „fraza" „izniknu *poslije* u vijeku antropomorfizma priče o svezi ńihovih personifikacija"? (ib., 2. pasus), —

[1] Parentesa je moja. *A. R.*

kad je antropomorfizam sadržan već u postanku tih priča, — ta one su odraz *čovječjega* društva. Ovdje je popuštańe antropologijskoj školi nemoguće: aut — aut. U ostalom, moramo priznati, mi smo u čitavom mitologijskom razlagańu piščevu razumjeli samo riječi. Ako je pisac držao potrebnim protumačiti naučne metode, vrlo bismo mu zahvalni bili, da nam je protumačio, kako treba *psihologijski* pomišļati postanak *kosmičkih* priča, ili, kako on kaže, „frazâ". Pisac inače tako jasno piše, — možda bi nas uvjerio, da mitologijska metoda imade realni osnov. Lako je kazati: Uranos je nebo, Gea je zemļa itd., jer nam to kaže grčki rječnik, — ali je teško shvatiti: kako su to sebi pomišļali oni ļudi, koji su te priče stvarali. Je li n. pr. Uranos u svom odnošaju prema Geji poetska metafora, je li personifikacija, je li možda filosofska apstrakcija? Dok nam ne bude posve jasno, je li postanak ovih priča poezijski, religijski ili filosofijski, dok nam ne budu jasni duševni motivi, koji su uzročili postanak ovih priča, mitologijsko tumačeńe ostaje samo hrpa riječî. Pisac je to možda i sam osjećao, pa je stupio na realniju osnovu ustvrdivši, kako smo već spomenuli, da je Edipova priča, kako je mi poznamo, „čovječja" priča.

Na koncu dodajemo, da ne vidimo koristi u gomilańu materijala, koji glavnoga pitańa nimalo ne rasvijetļuje. Zahvalni smo piscu za mnoge zdrave općenite metodologijske upute, kojih i u ovoj raspravi ima, samo žalimo, što i ńih ne možemo poradi nestašice prostora za svoje čitaoce prenijeti.

***

Живая Старина. Періодическое изданіе отдѣленія этнографіи имп. русс. геогр. общества. Выпускъ I. Спб. 1890. — Kako se čita na II—IV str. I. sveska, predložio je u sjednici *etnografijskoga odjela car. rus. geogr. društva*, držanoj 19. prosinca 1889, predsjednik toga odjela *V. Lamanskij:* da se pokrene izdańe pod gorńim naslovom *(„Živa starina")*, koje bi se bavilo narodoznanstvom (народовѣдѣніе), 4 kńige po 10 štamp. tabaka na godinu s ovim odjelima: I. Istraživańa, opažańa, rasprave. II. Sitniji materijal s bilješkama. III. Kritika i biblijografija. IV. Pitańa i odgovori — učeno dopisivańe. V. Smjes. Rad učenih društva u Rusiji i u tuđini itd. Cijena je godišńemu izdańu 5 rub. Kako *geogr. društvo* nije imalo sredstava za izdavańe, izdan je poziv na pretplatu i darove, koji je uspio. Odgovorni je urednik svagdašńi predsjednik etnografijskoga odjela c. rus. geogr. društva (sada *V. Lamanskij)*, a osim pomoćnika predsjednikova, prof. *N. I. Veselovskoga*, i tajnika odjela *Th. M. Istomina*, bliže su redakciji: prof. *A. N. Veselovskij*, akad. *L. N. Majkov*, priv. doc. S. Th. *Olьdenburg* i *A. N. Pypin*. Znatnijih je suradnika nabrojila redakcija preko trideset, a među ńima se spomińe i *V. V. Bogišić*.

U I. sv., str. XI—XLVI, pod naslovom *„Od urednika"* piše urednik *Lamanskij* o ruskim mjesečnicima podajući nekako ńihovu povjest i uspjeh, ili boļe: neuspjeh, tuži se na koješta i piše o koječem (kako činovnici nemaju smisla za nauku, kako Nijemci istražuju Rusiju itd. itd.), a sve to zato, da obrazloži potrebu novoga izdańa, prem da veći

dio onoga o čem piše, nije ni u kakoj svezi s tim izdańem. Na etnologiju i etnografiju prelazi tek na str. XXXVIII. „Za pravo je folkloru, ako se i bavi etnografijskom građom, zadaća, *da stvori novu iskustvenu psihologiju*, novu nauku ne o duši pojedinca, već čovječanstva, svih ļudi i svih naroda, ako se može tako kazati, i da stvori *novu povjest čovječje kulture* od prvoga početka. Folklore skupļa i poređuje razne crte i podatke različitih stupńeva razvoja čovječanstva bez razlike roda i plemena. Naša cijeļ, naša glavna zadaća mnogo je skromnija. Mi želimo po mogućnosti pomoći i bez toga teškoj gradńi veličajne zgrade — etnologijskoga i etnografijskoga opisivańa i istraživańa Rusije“ (str. XLI). Pisac je s velikim zadovoļstvom pročitao, što je berlinski profesor *Weinhold* napisao u Z. f. Völk.-psych. 1890. I., gdje se taj učeńak dobrahno narugao folkloristima i među ost. napisao: „Stvorila su se društva za sabirańe narodne predaje, pojavio se čitav niz žurnala u raznim jezicima, po modnom sportu, koji se izdaje za nauku. Pregledamo li te žurnale, to ćemo se rijetko namjeriti na ozbiļnu radńu, s metodnim istraživańem na naučnom osnovu. Većinom je to dosta mršava zbirka građe i mnogo smeća i slame bačene u vjetar. Još su gore rasprave tobože kritičke,... koje samo to dokazuju, da ńihovi autori nijesu ništa učili... Narodoznanstvu treba mnogo više, nego što gospoda folkloristi misle. Treba poznavati povjest, jezikoznanstvo, antropologiju, psihologiju, povjest prava i nar. gospodarstva, tehniku i prirodoznanstvo, kńiževnost i umjetnost, a prije svega je potrebno za to prosto, zdravo shvatańe...“ S ovim se Weinholdovim mislima složio i urednik francuskoga narodoznanstvenoga izdańa *(„Mélusine“) Gaidoz*, samo brani protiv ńega mišļeńe, da folklore treba da se ne ograničuje na pojedine narode. Pisac obilno cituje Gaidoza (strana XLIII, XLIV), no čini se, da nije na čistu, bi li ńegove misli upotrebio za folklore ili protiv ńega u smislu Weinholdovih prigovora. Ipak mu je Gaidoz dao priliku, da kaže nekoliko svojih misli: da se još ne zna, je li folklore nauka, ili građa, ili metoda; da „tako zvanom folkloru“ u izdańu za etnologijsko i etnografijsko izučavańe Rusije i srodnih joj po krvi i kulturi naroda — ne pripada prvo mjesto; da se ne treba upuštati u otkrivańe tajnovitoga početka mitâ, vjerovańa, pričâ i običajâ, — za to ima vremena. — Na str. XLVII—LII pripośen je *program za sabirańe*, što ga je izdalo c. rus. geogr. društvo. — *Olьdenburg* Sergij napisao je (str. LIII—LXII) nekrolog indijologa I. P. Minaeva (1840—1890) i dodao popis ńegovih djela. — *Ždanov* Iv.: „Pjesme o knezu Mihajlu“ (I. 1—30, II. 3—23). Ime je toga kneza svezano s pjesmama, u kojim se pjeva, kako muž odlazi od kuće, mati mu (svekrva) ubije ženu, on se vrati i ubije od žalosti. Budući da se u različitim varijantama spomińe isto ime (Mihajlo) i selo, došao je Antonović i Dragomanov na misao, da su te pjesme spomen na zbiļski mjestni događaj. Zato pisac traži po historiji Mihajla, misli, da ga je našao, našao i biļešku o udaji ńegove sestre, koju je pratio u tuđinu k mužu. Pjesma je (s imenom Mihajlovim) nastala ovako: 1) najprije je nastala obredna pjesma o tom, kako Mihajlo vodi sestru k mužu u tuđinu; 2) ta se pjesma pomiješala s pjesmama o otmici, a

Mihajlo je postao otimač; 3) pjesma o otmici pomiješala se s pjesmama o otetoj, pa ostavļenoj djevojci; 4) ta se napokon pjesma pomiješala s pjesmama o ostavļenoj ženi, koja u odsuću muževu umire. Poredeći pisac pjesme svih malone evropskih naroda spomińe (po *Verevskom*: Филолог. Зап. 1889, sv. 2) i srpske nar. pjesme iz I. kń. Vukove br. 340—345.[1] (Gl. biļešku o ocjeni od Dragomanova, str. 342). — *Trusman* Jurij: Poluvjerci Pskovo-Pečerskoga kraja (ib. 31—62). To su Esti pravoslavne vjere, no s mnogo poganskih običaja: u crkvu rado ne idu, već kod kuće — idolu služe. Dodane su među ostalim i vrlo zanimive estske zagonetke. — *Priklonskij* V L.: Tri godine u Jakutskom kraju. Etnografijske crtice (ib. 63—83, II. sv. 24—54, III. 48—84, IV. 43—66). — *Sreznevska* O. I. priopćuje pisma i biļeške s puta svoga oca, poznatoga slavista *Sreznevskoga* o luž. Srbima (jedno pismo Hanki, ostalo materi, ib. str. 85—102). — *Savčenkov* I.: Staro i novo u narodnom nakitu i nošńi (Vodotyjske općine, ib. str. 103 do 114). — *Bondarenko* V.: Vjerovańa seļakâ Tambovske gubernije (115—121). Seļaci ti imadu „kokošjega boga“ („куриный богъ“): crn kamen velik kao gusińe jaje, u sredini provrtan i obješen o nit u kokošińaku, da se kokoši boļe plode. Kad koga boli zub, vračarica ga vodi u kokošińak, šapće nešto „kokošjemu bogu“ i dotakne se ńim bolesnika. Čudan je obred liječeńa kuge kod blaga, liječeńe groznice (bolesniku metnu na šiju ham, pa ga polijevaju vodom) i griže (u šumi raskole hrastić, zabiju klin, pa grozničavca provlače kroz pukotinu). O *kukavici*[2] se pripovijeda, da je nešto uradila djeci i tim razļutila Boga, a on ju prokleo. Otada nema mira, mjesta ni gnijezda, uvijek plače, a tragovi se ńezinih suza[3] vide na drveću. Tako će stradati do drugoga došašća (Hristova). Ona je i proročica, pa znade, koliko će tko godina živjeti. Začuje li tko kukavicu na tašte, bit će zla godina.[4] I ostala su gatańa i vjerovańa zanimļiva. — *Risov* J.: Biļeška o litavskoj svadbi (122—123). Ništa osobita, osim što se kupuje korbač *(„kančuk“)*, kojim će mladenac biti ženu, bude li nevaļala. — *Veselovskij* A.: K vińeńu Amfiloha (124—125). Dopuńak je to onomu, što je pisac napisao o tom u svojim Розыск. IV. gl. XVII. — *Sobolevskij* A. (126—127) dokazuje, da su ruska ženska imena G r u š a (Kruška) i D u n j a prava staroruska imena, a tek su se kasnije stala shvatati kao demin. od A g r i p i n a (Agrafena) i E v d o k i j a (Avdotja). — *Veselovskij* A. (128—129) nalazi sličnost među novelom Bokačijevom iz D e c a m e r o n a (X. 3) i legendom o Jovanu Kaliti (ńeg. Розыск. IV. 132). — Na strani 130. preštampane su iz djela *Kapterev*ļ e v a: Патріархъ Никонъ и его противники (Прилож., I.) biļeške iz g. 1651 o nar.

---

[1] Ne možemo prešutjeti nemarnoga citovańa. Pisac ovako cituje (jedno za drugim u dva retka): *„Смерть* драге и драгога, *Смрт* Ивана и Јелене, *Смрт* Омера и Мериме“ (I. str. 23).

[2] Cf. Vuk, Rj. s. v.

[3] Cf. ib. s. v. *kukavičja suza;* i u mom kraju kažu *kukȕvačine suze.*

[4] U mom kraju ne ide čovjek na tašte u šumu, „da ga ne bi kukuvača (v)kâjnila“.

A. R.

običajima. — *II. odio. Majkov* L. priopćuje po rkp. 1803. god. tri „byline": Ilija Muromec s Dobrynjom na Sokolu-korabu (lađi), Dobrinja i Marina, Knez Mihajlo Skopin (1—4). — Gđa. *Sakovič* M. A. priopćuje lirske pjesme seļakâ iz sela Molodova, Grodnenske gub., kot. Kobrinskoga (str. 5—8, II. sv. 141—146). — *Romanov* E. piše o umjetnom jeziku radnikâ, što prave pustene kape u mjestu Dribinu Mogilevske gub. — *Loparske pripovijetke*, zapisao K. K. Ščekodin (17—25, II sv. 158—158). — *Jakutske zagonetke* (26—30). — O narodnim zabavama u Moskvi i drugim gradovima na Duhove. Biļeška iz sjednice sv. Sinoda 1741 g. — *III. odio. Volьter* E. A.: Prijegled radova o litavskoj etnografiji (37—42, II. sv. 177—183). — *IV. odio.* Djetińe igre (1—10). — Litavska pastirska igra „kalute" (str. 13—15). — Litavska vjerovańa (16—18). — Nekrolozi: M. P. *Veske* (1843—1890), učiteļ finskih jezika u kazanskom sveučilištu i pisac mnogobrojnih studija o finskoj etnografiji; O. *Kolberg* (1814 do 1890), poļski etnograf, poznavalac narodne glazbe i sabirač pjesama; Hr. *Pful* (rođ. 1825), luž.-srpski filolog i pisac luž.-srpsko-ńem. rječnika (1865); *Mikucki* S. P., rođen Litvin, docenat u varšavskom sveučilištu. —

II. svezak. Srpsko-lužički narodni kalendar i vjerovańa. Priopćeno iz spisâ I. I. *Sreznevskoga* (55—62). — *Rovinskij* P. (datovano iz Cetińa) opisuje krvno kolo, kod kojega je bio (27. kolovoza 1890) u Grbļu. „Ja sam s drugima — piše — bio pozvan, da budem pri tom počasni svjedok. Uza to mi je kao Rusu bila iskazana osobita počast: mene su posadili čelo stola kod objeda i uopće su mi dali takovo mjesto, da mojoj pažńi ne bi izmakla ni najmańa podrobnost". Od str. 68—74 opisao je pisac, što je vidio u pojedinom slučaju (Zec proti Bojkoviću). No slika — veli — ne bi bila potpuna, da ne dodade nekoliko riječî o krvnoj osveti. Tu pisac cituje raspravu R. Vesnića: Die Blutrache bei den Südslaven. Stuttg. 1889. 8° 70, koji veli, da je u Čehâ i Poļakâ katoličko svećenstvo pomoglo uništeńu krvne osvete, a kod Srba nije tako; tomu je — veli — kriva niska obrazovanost srpskoga duhovništva: kad se srpska crkva miješa u krvnu osvetu, svećenici ne učestvuju kod toga kao sluge crkve, nego kao glavni ļudi svoga plemena. Ovo je sve — veli Rovinskij — istina, samo se to mora, kako treba, rasvijetliti i to ovako: „Katoličko svećenstvo nikada nije bilo narodno; zato se nije nikada držalo narodnih običaja, već ih je prije uništavalo ne štedeći pače same narodnosti" itd. (str. 75). Zato srpskoga svećenstva ne treba koriti, već mu treba hvaliti „za sveto čuvańe narodnosti sa *svim (kurs. ref.)* ńezinim običajima i uredbama" (str. 76). S nešto malo logike mogao bi čovjek zakļučiti, da katoličko svećenstvo treba koriti, što se u Čeha i Poļaka nijesu sačuvali „svi" običaji, među ńima i krvna osveta. No pisac toga ne zakļučuje, pa onda ne znamo, čemu na ovome mjestu spomińe nenarodnost katoličkoga svećenstva. Pisac daļe sam pripovijeda (po Vrčeviću), kako su u Grbļu g. 1842. iz šale trojica ubijena, a šestorica rańena, pače je ubijen i (svakako *srpski)* svećenik, koji je jednome od ubijenih nosio posļedńu utjehu. „To je razuzdanost, koja je došla

do nekakoga opojeńa krvļu . . . no narodni je duh i tu našao izlaz . . . Takova ubistva u gomilama nemaju ništa zajedničkoga s krvnom osvetom. No i ona gube smisao tamo, gdje država prima na se čuvańe života i imetka tuđega“ (str. 76). Ne razumijemo pravo. „Ubistva u gomilama“ nemaju nigdje smisla, a česa što nema, toga ne može ni izgubiti. Otuda, što država mora čuvati imetak i život, vidimo, da za to nije dosta „narodni duh“ i da taj duh nije uvijek tako svet, da bi se morao „sveto čuvati“. Kršćansko je svećenstvo, ako je bilo obrazovano i svjesno svoje zadaće, bez razlike, je li bilo katoličko ili pravoslavno, *jednako* radilo, što se tiče uništavańa narodnih običaja (gl. Жив. Стар. 1890. I. 2. odio, str. 34). Svakome je jasno, da se svećenstvo, što je više neuko, to više identifikuje s narodnim praznovjerjem i običajima. A ako mi na zapadu imamo nenarodnoga svećenstva, imadu Bugari i Srbi pravoslavne fanarijote. Žao nam je i prostora i vremena za dokazivańe, kako ovakovo pisańe nema ništa zajedničkoga s ozbiļnom naukom i kako je danas već prilično veliki anakronizam. — *Braun* Th. A.: Mariupoļski Grci (u Ekaterinoslavskoj gub.). Pisac drži one od tih Grka, koji govore tatarski, potomcima starih krimskih Gota. (78—92). — *Sobolevskij* A.: Biļeške o vlastitim imenima u velikoruskim bylinama (93—107). Ne spomińe Jagićeve radńe (Arch. f. sl. Ph. I.). *Čurilo* nije od Κύριλλος (Jagić veli, da jest), cituje (iz akad. rj.) *Čurilovac*, a mi imamo i *Kurilovec* i prezime *Kuril; Solovej* je „bez sumńe“ od apelativa (slavuļ, rus. *соловей*), dok Jagić misli na *Solomana* (iz apokrifa); *Latygorka* mu je u svezi s plemenom *Lotyšâ* (Jagić to izvodi od kamena *(a)latyrja* — jantara). Glasoviti prah protiv buha našega *Plenkovića* s otoka Jelse nije još poznat u Rusiji: pisac zna samo za *Plên* i *Plin* iz srpskih ļetopisa XIII. v. — *Lamanskij* V. priopćuje pisma P. I. *Preisa* Kutorgi, Sreznevskomu, Šafaŕiku i dr. pisana g. 1836—1846. Ima ih 5 iz Zagreba, a pisana su 1841 i, razumije se, zanimļiva (108—136, III. sv. 3—47, IV. 3—42). — *Sokolov* M.: Zašto se dan u oči Ivańa zove „kupaļnica“ i drži usudnim? (137—138). — *II. odio.* Velikoruske narodne legende (iz vremena Pugačevļeve bune, 139—140). — *Mladenov* I. D.: Bugarske narodne pjesme i pripovijetke (4 junačke pjesme i 7 pripovijedaka iz Prilipa, str. 147—157, III. sv. 157—160, II. godišń. I. 31—88). — Jakutska vjerovańa i pripovijetke (169—176, III. sv. 165—179, IV. 139—148).

III. sv.: Patkanov S.: Starodavni život Ostjakâ i ńihovi junaci po bylinama i pričama (85—116, IV. 67—108). — *Potebnja* A.: Etimologijske biļeške (117—128). *Bijela* Rusija tumači pisac prema: *bijeli* svijet, *bijeli* car — *Slobodna* Rusija. Ovakovo tumačeńe, kao i ostala, koja pisac iznosi, ne spadaju u područje etimologije. — *Majkov* L. poređuje ļetopisnu biļešku (XVI. v.) s bylinom o osvojeńu Sibirije (str. 129—135) i priopćuje zaklińańa donskih kozaka (str. 135—136). — *Petrov* A. L. priopćuje svadbene obrede ugarskih Rusa s biļeškama O. A. *Petruševića* (137—156, IV. 122—130). Karakteristična je biļeška redakcije III. 156: „U toj dosta nespretnoj i često naivnoj raspravi osobito je milo neobično pazļivo, brižno i puno ļubavi piščevo držańe prema „živoj starini“, narodnomu običaju i životu. Pisac se ne drži prema

narodu kao prema hrpi praznovjernih, prostih i pijanih neznalica, koja je svojim survivals,[1] preživjelostima interesantna za prosvijetļena i obrazovana čovjeka, jer su tê preživjelosti živi dokaz i potvrda razvojne (evolucijone) teorije, koja mnoge savremene ļude napuńa ponosnom i radosnom sviješću, kako su se iz čovjeka-živine po metodi transformizma napokon stvorili sadašńi zapadni Evropljani i najboļi svijetli tipovi Evropljana-Rusâ"... — Iz spisâ pok. *Minaeva* priopćuje S. Olьdenburg slobodne prijevode iz buddhističkoga zbornika Džataka, u kojem se pripovijeda o prerađańu Buddhinu (161—164, IV. 118—121). — *Olьdenburg* S. priopćuje biblijografiju o „Šemjakinu sudu" (183—185). — U odjelu *Smjes* ima biļežaka o postu, ruskoj higijeni XVI. v., što treba raditi koji dan u mjesecu (po rkp. XVI v., od M. I. *Sokolova)*, o djetińim igrama, o poštivańu ikona u staro vrijeme, o svečanosti *„Ripej" (= Семикъ*, sedmi četvrtak po Uskrsu), o pogrebnim obredima Latyšâ, o rus. Kalmycima itd. *Lamanskij* raspravļa o *Bijeloj Rusiji* (245—251).

IV. sv.: Žukovskij V.: Musulmanstvo Rustema (persijskoga Kraļevića Marka). Iz persijske kńižice za narod priopćuje, kako je Rustem postao musulman. — *Petrov* A.: Molitve i zaklińańa ugarskih Rusa po rkp. 1707 god. (122—130). — *Marr* N. priopćuje prijevod armenske pripovijetke o lisici i vuku (149—155). — *Lamanskij* priopćuje prigodom skore pedesetgodišńice Šafařikova „Slovjenskoga narodopisa" (1842—1892) ńegova pisma Sreznevskomu iz g. 1841—2 s nekoliko uvodnih riječi (str. 164—174). — Adjunkt-profesor harkovskoga sveučilišta I. *Sreznevskij* razgleda i popravļa Šafařikov „Slowanský Národopis" (Prag 1842, str. XII. 187 i karta) i „Slow. Zeměvid". Šaf. bijaše nabrojio 5 (pet) *milijuna* Srba i 801.000 Hrvata; pisac ga ispravļa (str. 184—5): „uzalud on (Šafařik) ubraja Istrane, ugarske (sic) Primorce, sjeverne jadranske otočane, kao i Bijele Krajince, Čakavce k Srbima. „Sve su to Hrvati... Broj će se promijeniti... odbivši (od Srbâ) 240.000 i dodavši ih Hrvatima, izaći će 1,100.000 (1,095.000)" Hrvata (str. 185). Pisac obećaje, da će svoju razdiobu slovjenskih jezika u svoje vrijeme potańe dokazati (str. 183). Ako misli i ovo brojeńe potańe dokazivati, bit će to doista zanimļivo. — U *V. odjelu* (Smjes) ima prinosa o nar. praznicima: Đurđev-dan, Uzašašće, Trojičin-dan, rusaļna nedjeļa; seļačke igre, o snu u narodnom vjerovańu i dr.

II. godišńak. I. sv.: Sobolevskij A. I.: Nacrt ruske dijalektologije (3—24, II. 3—26, III. 3—30, IV. 3—61). — *Syromjatnikov* S. N.: Baltijski Goti i Guta-saga (I. 25—48). Gotland je otok u Baltijskome moru, a stanovnici se ńegovi (Švedi) zovu Gutar; priča o ńihovu dolasku na taj otok zove se Guta-saga. Priopćuje se u prijevodu. — Pisma *Sreznevskoga* materi iz g. 1839—1842, s uvodom *Lamanskoga*

---

[1] Tako su engleski učeńaci nazvali neke običaje i obrede, koje drže za tragove (često simulaciju) nekadašńega realnoga života. Taki je n. pr. survival simulacija otmice u svadbenim obredima. Rusi su to preveli „культурныя *переживанія*". *A. R.*

(49—51, 52—77, II. 27—70, III. 43—105, IV. 62—96). — *Manšura* I. priopćuje tri maloruske pripovijetke (Iz groba ustavši mrtvac pretvori se u vraga, Soldat i obješeńak, „Smêl i Duž“ (Smioni i veliki [čovjek]) i vjerovańa o junacima. — *Polívka* J. podaje „Prijegled radova oko češke etnografije u posļedńem desetgodištu“ (I. 98—104, II. 146—152). — *Evsêev* M. E.: Mordovska svadba (II. 98—116). — *Kallaš* Vl. po primjeru poļske „Wisła“ i dr. evropskih narodoznanstvenih izdańa, koja u posebnom odjelu preštampavaju iz starih kńiga zanimļive stvari, podaje pod naslovom „*Iz starih kńiga*“ (II. 139—142) takih stvari iz Tatiščevļeve Ruske historije (Moskva 1768). — *Isti* podaje biblijografiju priče o Leonori (ib. 142—145) i „Šemjakinu sudu“ (145). — Na str. 162—167 ib. priopćena je „игра со вьюномъ“, koju igraju momci i djevojke uz lijepe pjesmice. — *Bobčev* S.: O pobratimstvu i posestrimstvu. Crtica iz običajnoga prava Bugara (III. 31—42). — *Šustikov* A.: Troičina (okolica u Vologodskoj gub.). Opis života (II. 71—91, III. 106—138). Ocrtan je materijalni život, zatim obiteļski, vjerski i politički, pa uprava, običaji i narav, predaje, vjerovańa, vračańe i zaklińańe (ovo troje: III. 120—130), svadba (ib. 131—135), narodna obrazovanost i zdravļe (135—138). — U II. odjelu ima o naricańu (jaukańu) za pokojnikom (III. 139—145), o zaklińańu oružja (puške) 146—147, o kupovańu i prodavańu blaga (147—148), vračańu od groznice, o „kureńu“ (pod vimenom) steone krave, o pregovarańu od sušice (149—151). — Igra „v tura“. Djevojke se uhvate u kolo i pjevaju: „A *tur* svoje ženice broji... Čemu *tur* ženice broji?“ Daļe se u pjesmi *tur* ne spomińe, a *Moškov* V. (koji to priopćuje), kaže, da seļaci ne znaju ništa o *turu* (III. 165—170). — *Galьperin* S. kritizuje (IV. 104—120) „Zakon i običaj na Kavkazu“ M. M. Kovalevskoga (Mosk. 1890. I. II.). Žao nam je, da ovaj put ne možemo ni u kratko priopćiti zanimļive ove kritike. — *Jarockij* K.: Crte iz života Rusinke holmskoga kraja po pjesmama (IV. 125—134).

***

„Český Lid“. *Sbornik věnovaný studiu lidu českého v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a na Slovensku.* (**„Češki puk“.** *Sbornik posvećen izučavańu češkoga puka u Češkoj, Moravskoj, Sleskoj i Slovačkoj).* Izlazi svaka dva mjeseca u svescima od 6 tabaka vel. 8⁰. Urednik antropologijskoga dijela dr. Lubor *Niederle*, docenat antropologije u češkom sveučilištu. Urednik kulturno-historijskoga dijela dr. Čeněk *Zíbrt*. (Pretplata 4 for. na godinu. Izdaje F. Šimáček u Pragu).

I. sv. 1. str. 1—3. Uvod redakcije. U tom je uvodu u kratko izložena važnost, potreba, program i uređeńe toga izdańa. Bez obzira na to, što sve tuđe kńiževnosti imadu sličnih pothvata, potreban je „Č. L.“ s toga, što će češko narodoznanstvo (*lidověda*“) pokazati, koliko je istine u tom, da se je češki narod otuđio slovjenskomu duhu i kulturi, — što mu se prigovara s jedne strane, — a koliko opet u tom, da mu je kultura tuđa, — što mu se prigovara s druge strane. Urednici ne sumńaju, da proučavańe i poznavańe naroda mo-

ralno podiže. „Upoznavajmo češki puk dok je jošte vrijeme. Upoznavajmo, kako ńegova duša neprevejana dahom moderne civilizacije... na staru živi, duboko ćuti, a ćućeńu svomu daje oduška u značajnim obredima i običajima, pjesmama, zabavama, čitavim svojim životom“. Cijeli će svijet pozdraviti s radošću pomno izučavańe češkoga puka, jer će se tim doprinijeti češka grivna k poznavańu razvoja čitavoga čovječanstva. Posebna će zadaća biti „Č. L-a“, da uredi sabirańe građe za izradbu „budućega velikoga „ļudoznanstva“[1] češkoga naroda („lidovědy českého národa“)“. Kako je češki narod grana slovjenskoga stabla, ali zemļopisnim položajem i povješću dio sredńe evropske, pače zapadno evropske skupine, držat će to redakcija na umu, pa će prema tomu voditi biblijografiju. Slobodi mišļeńa otvara redakcija širom vrata u svom izdańu, a tako i stvarnoj kritici.

Svakomu je svesku „Č. L-a“ dodana posebna kartica, na kojoj je sadržaj sveska u francuskom jeziku.

Samostalne će veće rasprave izlaziti odjelito u „*Kńižnici „C. L-a*““. —

Pobiļežit ćemo ovdje znatnije radńe:

I. godišńak (1.—2. 1891, *3.—6.* 1892). *Tyršová* Renata: Češko narodno vezivo na zemaļskoj jubilarnoj izložbi (1. str. 4—15, 2. 143 do 155). — *Bartoš* F.: Vjerovańe i običaji moravskoga pučanstva kod gospodarstva (1. 15—21, 2. 125—131, 3. 228—233, 4, 335—339). Opisuju se vjerovańa i običaji kod blaga, živadi, pčela i t. d. Na str. 18—19 priopćeno je iz zbirke starih propovijedi („Coelum vivum“, Opava 1704) sedam molitava ili zaklińańa, što ih pastir moli, kad prvi put u godini tjera blago na pašu. — *Koula* I.: O slovačkoj nošńi (sv. 1—5, s mnogo slika). — *Hostinský* O.: O našoj svjetovnoj narodnoj popijevci (sv. 1—3). — *Hraše* I. K.: Zbor češke braće u Náchodu (sv. 1). — *Matiegka* J. dr.: Grobovi s kosturima skvrčenih nogu u Češkoj (sv. 1—3). — *Vykoukal* F. V.: Iz seoske kuhińe (sv. 1—4). — *Kosťal* J.: Vodeńak u češkom pričańu (sv. 1 i 3—6). Sabrano je iz zbiraka, časopisa i svojih biļežaka češko pričańe o vodeńaku [„u Jihoslovanů „vodar““ (?)]. — *Vávra* Jos.: Iz berounske kńige o preslušavańu svjedoka (svezak 1.). Priopćuju se iz te stare (1569—73) kńige „oni slučajevi, iz kojih se vidi, kako je narod bio razdražļiv, radi sitnica se svađao, tukao i tužakao“. — *Pittnerová* Vlasta: Iz žd'arskih gora (sv. 1—2). U uvodu opisuje okolicu i plodine, koje se goje, zatim opisuje: stan, hranu, rodbinstvo. — *Kellnerová* A. (piše) *Královcová* Marie (pripovijeda): Stari običaji iz moje mladosti u okolici Domažlica (svezak 1. i 5.). Opisuje se kršteńe (1 str.) i svadba (5 str.). — *Černý* Adolf: Pogled na lužičku folkloristiku (sv. 1—3). — *Nováček* V. J. dr.: Razvodi međa nad Polepima (Polepy). Iz spomenice kolinske (XVII. v.). — *Štěpánek* F. S.:

---

[1] U češ. jeziku imade i riječ *národ* i *lid; lid* znači „ļudi“, „svijet“, „prosti narod“, a *národ* je „čitavi narod“. Hrvatska je riječ *puk* slabo poznata u narodu, u kńiževnosti je gotovo arhaizam, a u značeńu se nimalo ne razlikuje od riječi *narod.* Zato ćemo gdje nam ustreba, upotrebļavati riječ *narodoznanstvo.* „*Ļudoznanstvo*“ je za nevoļu, da prevedemo: „*lido*věda českého *národa*“. *Dr. A. R.*

Češko narodno bajańe o štucańu (svega 11 redaka). — *Tille* V.: Narodne pripovijetke o vladaru pozvanom (na vladu) od żeļeznoga stola (svezak 2., 3., 5.). U češkim kronikama: Kozminoj (Cosmas, † 1125), Dalimilovoj (nàpis. među 1308—1314) i kasnijima priča se, kako je Libuša poslala nezadovoļnike k seļaku Přemyslu, da ga izaberu za kneza. Rekla im je, da će ga naći kod *żeļeznoga stola*. Kad su došli, reče im Přemysl, da su došli prije vremena, zato će biti u zemļi često glad i žeđa. Zatim izvadi iz likove torbe sira i kruha i stane na ralici (plugu) jesti: to je bio *żeļezni* stol. Přemyslova otka (račve) potjera pet mladica, a iz ńih procvate pet oraha. Četiri usahnu, a peti ostade. Iz toga Přemysl prorokuje o svom rodu. — G. 1888 slušao je pisac u Moravskoj ovu pripovijetku: „Ugri prije nijesu imali kraļa, pa dobiše pismo s neba, da će dobiti kraļa: tko će osmoga srpńa objedovati na żeļeznom stolu, taj će biti ugarski kraļ. I tako svi bogati Mađari dadu sebi načiniti żeļezne stole i svi su taj dan izišli pod vedro nebo i na tim stolovima objedovali. I seļak je Ščefan također objedovao na żeļeznom stolu: okrenuo je plug żeļezom gore, a drvom doļe, pa kad mu žena donese objed na poļe, reče sluzi: „I ja ću objedovati na żeļeznom stolu". A anđeo s neba nosi krunu i meće mu je na glavu. Seļak se boji, mahne otkom, kojom stružu s pluga glinu, pa je na ugarskoj kruni do današńega dana znak: po jednom je križiću onom otkom dohvatio, tako da je onaj križić do danas nakrivo. No anđeo mu je ipak postavi na glavu, tako da mu je nitko nije mogao s glave skinuti, dok se nijesu svi Ugri sabrali, krunu mu s glave skinuli, za kraļa ga primili. Poslije nije dugo kraļevao. Vodili su protiv ńega boj i tako su ga ubili. Tako su dospjeli pod „rakusku" (austrijsku) vladu". Ima na vlas slična pripovijetka poļska, samo što se u ńoj ne spomińu ni Ugri, ni ime kraļu (Stjepan). Pisac drži, da po tom pričańe Kozmine, Dalimilove i dr. kronikâ nije izvorno, već spada u onu evropsku građu, kojoj „dosad uzalud" tražimo izvore u povjesti, mitologiji i u raznim krajevima Azije. Priča se obrađivala i u beletristici talijanskoj i ńemačkoj. Ńemačku je beletristiku o tom sabrao *A. Kraus* (Athaeneum VI. 1889. 262). — *Vycpálek* Jos.: Češki plesovi (svezak 2). (5 plesova s notama, tekstom i kratkim tumačem, kako se pleše). — *Winter* Zikmund dr.: Svjedočanstvo mrtvoga (svezak 2., str. 155—160). Iz sudbenih zapisnika priopćuje pisac primjere neke ruke božjega suda, koji je bio u običaju u sredńem vijeku: ubojicu bi doveli k ubijenomu, da postavi prst na ranu (čelo, prsa itd.), pa ako se pokaže krv, kriv je, ako se ne pokaže, nije kriv, — no nijedno nije ipak bez drugih dokaza vrijedilo, osobito ovo posļedńe. Grimm je već (Rechtsalterth. 930) upozorio na Shakespearova Richarda III. (II. 2). — *Rezek* A. dr.: Nekoliko biļežaka k Nováčkovu člančiću (o razvodima međa, svezak 2). Kaže, da imadu kod kot. suda u Vinogradima (kod Praga) gruntovne kńige i dr. biļeške o vinogradima sve od g. 1434. pa do danas. S mnogo su strana zanimļive. Odgovori staraca o međama „pravo je drago kameńe mišļeńa narodnoga". Treba misliti i na povjest vinogradarstva u Češkoj. Jedino historijsko istraživańe može dati odgovor na pitańe: „kako je i kada postalo ono, što danas čini osnov naroda, osnov kojega hreka

ili stabla narodnoga“ (?). — *Novák* Jan V.: Riječ o zadaći posla oko poslovica (svezak 2). Treba 1. pregledati starije zbirke i nadopuniti ih rečenicama iz starijih spisa čeških (Aleksandride, kronike Dalimilove, iz spisa starih gramatikâ itd.); 2. ispisati rečenice čeških rječnika; 3. pregledati zbirku Čelakovskoga i dr. novije, popisati ih na kartice s tačnom naznakom izvora; 4. sabirati novu građu s tačnom oznakom dijalekta i mjesta. Tako bi izašla velika zbirka, kakom se ponose drugi zapadni narodi, pa i neki slovjenski. — *Houdek* V.: Moravska kńiga o zaklińańu duhova (svezak 3). Priopćuje neka zaklińańa iz rkp. kńige prve polovice prošloga vijeka. U češkoj je kńiževnosti poznata jedina štampana kńiga te ruke: *„Zakljnač aneb* (ili) *bič d'ábla“* itd. 1733. — *Bartoš* F.: Neki podaci o „škřítku“ po sadašńem mišļeńu moravskoga puka (svezak 3., 2 str.). *„Skřítek“* (křitek, křístek, křistel) je nekaki kućni božić. O ńem ima djelo dra. Č. *Zíbrta:* Skřítek v lidovém podání staročeském. — *Božić* („Vánoce“, sv. 3., str. 294—301, 4. 399 do 414, 5. 498—501). Iz zbiraka, što su redakciji „Č. L.“ na molbu ńezinu stigle, priopćuju se ovdje božićni običaji, vjerovańa i t. d. — *Adámek* Karel Václav: Seoski dom u okolici hlineckoj (sv. 4. str. 339 351, s tri slike i dva tlorisa). — *Jakubec* J. dr.: Prinos k dijalektičkomu našemu nazivļu (svezak 4., 5. i 6). „U kratko ćemo nacrtati — veli pisac — koji faktori i uzroci mijeńaju i zaustavļaju značeńe riječî u običnom govoru“. Ograničuje se na svoje selo Libunec (među Turnovom i Jičínom). — *Hruška* J. Fr.: Narodne popijevke iz Chodska (sv. 4., 5. i 6., s notama). — *Pátek* Ferd.: Češka folkloristička literatura do 1890. god. (sv. 3. str. 301—303., 4. 415—417, 5. 493—497, 6. 591—597). Djela i građa poredana je po strukama: mitologija *(„bájesloví“);* običaji; pripovijetke *(„pohádky“);* bajke i priče *(„pověsti“);* pjesme (i popijevke); vjerovańa *(„pověry“);* narodne svečanosti (svadba, žetva, ples, igre); riječi i poslovice; simbolika (što znači narodu biļe, ptice, boje); narod (opisi naroda iz pojedinih krajeva); narodni govor; nošńa, vezivo i ornamentika; obrt i umjetnost; pisanice; kuhińa; selo i kuća; robota (tlaka); zadruga; zagonetke; djetiństvo; ptičji govor; varia. U svakoj je struci poredana građa po alfabetnom redu autorâ. — *Matiegka* J. dr.: Prinosi k poznavańu tjelesnosti pučanstva u sjeverozapadnoj Češkoj (sv. 5. i 6.). Priopćene su skrižaļke o mjereńu đačkih lubańa (s tumačem). — *Kulda* B. M.: Uspomena sabiračkoga moga rada (svezak 5. 438—441). Pripovijeda, kako ga je Sušil naputio na sabirańe pripovijedaka i igara, koje je kasnije (1854 i 1870) izdao. — *Havelková* V.: Neki ostaci staroga domaćega obrta (sv. 5. 447—452). Opisuju se vrčevi, tańuri, lule, bičaļa iz olomučkoga muzeja (iz god. 1653 i 1689). Dodane su slike. *Jirásek* A. na jednoj str. (sv. 5. str. 452 3) priopćuje bajku o divļim ženama i o *„větřici“* (vjetreni vrtlog, u kojem se vije i diže prašina — *vitlice?).* Divļe su žene *(divoženky)* stanovale u gorama, dok ih nije zakleo nekaki pop, ali samo na stotinu godina. Bile su ružne. Glavu su imale kao četvrtinku, a noge petom naprijed okrenute, kao stupe. Među Stašovom i Rohoznom vodile su često kolo. Ako im se tko smijao ili ih samo vidio, platio bi to glavom, ako nije

pobjegao. U podzemnom svom sijelu imale su stô, stoce i peć. Jednom je jedna zvala momka od oraňa, da joj načini metlu, a za ńu mu dala kolač koliko kolo od ornica. Taj bi kolač jeo, a ostavļao samo komadić, iz kojega bi opet narasao čitav kolač, dok mu pastir nije jednom pojeo kolača do mrvice. Kad su se jednom dvije umivale, uhvate ih susjedi. Jedna pobježe, pa vikaše za uhvaćenom: „Ančo, nohu o nohu nemej, jáhle v trojí vodě neper, ne povídej, nač je černobejl“.[1] Sestru joj, kažu, ustrijeliše. — Kad čovjek spava, izađe mu katkada duša na usta, pa ide po svijetu u vjetrenom vrtlogu. Na taki vrtlog treba pļunuti, da čovjeka „ne opuhne“ (u nas kažu: „ne potpuhne“). Jednom momak vozeći se bacio u vrtlog nož, a noža nestalo. Kad je kasnije u gostioni objedovao, donese mu krčmar šķļocu (kébu), — a to je ńegov nož. „Ta to je moj nož!“ „Vi ste mi ga dakle bacili u bok!“ odgovori krčmar. Krčmarova je duša bila u vrtlogu. — *Nováková* Tereza (sv. 4.) razlaže, kako živi narod u općinama, gdje su u istočnoj Češkoj pomiješane vjeroispovijesti. — *Od Božića do Uskrsa* (sv. 5. i 6.). Pod tim je naslovom sabrana građa o nar. običajima itd. od Božića do Uskrsa, što ih je redakcija na svoju molbu dobila od množine raznih lica. —

II. godišňak (*1.* i *2.* 1892., *3.*—*6.* 1893). — *Woldřich* J. N. dr. (sv. 1.) opisuje nekolika gradišta u južnoj Češkoj: kako su građena, kaki su opkopi, kake su tamo nađene kosti, posuđe itd. — *Bartoš* F. (sv. 1. str. 13—17) opisuje babine u Moravaca. — *Klvaňa* Jos. (sv. 1. i 2.): O narodnoj nošńi moravskih Slovaka („na moravském Slovensku“). — *Holuby* Jos. L'.: Slovensko (slovačko) pjevańe ptica (sv. 1.): kako narod meće u riječi ptičje glasove. Guska n. pr. kaže: „Pekná som! Švárna som!“, a gusak joj odvraća: „Ale dávno to! dávno to!“[2] — *Smutný* V. (sv. 1.—3.): O slikanom pokućstvu na Polabļu. — *Šimák* J. V. (sv. 1.): priopćuje prijepis liječničkoga izvješća iz g. 1749. o nekom luđaku, kojega je oblast držala za protestanta. — *Janáček* L. (sv. 1.) piše o melodijskim figurama u narodnoj popijevci. — *„O mesopustu“*. Pod tim su naslovom priopćeni pokladni običaji sabrani od množine lica. — *Zíbrt* Č. dr.: Jašeńe „kraļeva“ o Duhovima u zemļama češko-slovačkim (svezak 2. str. 105—116). Ima u svih evropskih naroda starodavni običaj, da se mladež preobuče kao kraļ, kraļica i ńihova pratńa, da posebnim obredima glume vjenčańe kraļa s kraļicom, traže kraļici mladenca, idu u povorci od kuće do kuće sabirući darove, slaveći ili grdeći domaćinu i kućnu čeļad. Na koncu love kraļa, koji bježi, i bacaju ga (ili mjesto ńega nadjeveni lik) u vodu. — Pisac cituje evropsku literaturu o toj stvari i dvije stare ras-

[1] „A., ne peri (ne mij) nogu o nogu, ne peri prosa u tri vode, ne kazuj, čemu je „černobýl“.“ Kao dijete sam često čuo, kad bih noge prao, ili ruku pod glavu metnuo, da su mi djeca govorila: „Ne peri nogu ŏb nogu, ne meći ruku pod glavu“, — pa sam se toga i bojao. *A. R.*

[2] U nas je općenito poznat potpunije taj razgovor: Gusak ide sprijeda, za ńim stare guske, a straga mlade. Mlade živahno i sitno šapću: „Lepe smo, mlade smo“, stare krupnije i laganije; „I mi smo negda bile“, a gusak se samo kadikad na to izdere: „Davno je to bilo!“ — U nas sjenice pjevaju ļeti: „Sici guń, sici guń!“, a zimi: „Krpaj guń, krpaj guń!“ *A. R.*

prave (1651. i 1707., obadvije u kr. kńižnici u Berlinu), „kojih djela ni Pabst ni drugi ńemački pisci u svojim raspravama o toj stvari ne spomińu“. Sinodalna zabrana u Slovačkoj od g. 1585. i 1591. zove taj običaj starim. „Dodademo li k tomu, da se dosada poznati narodni obredi (kod toga običaja) ruski, jugoslovjenski, češki itd. u glavnom slažu s narodnim obredima ńemačkim, francuskim, engleskim i dr., bit će potpuno jasno, da ti obredi nijesu mogli niknuti u kasno historijsko doba, a onda da su se raširili od naroda k narodu, nego da treba ńihov osnov, izvor, pomaknuti ća u zagonetnu tamu najstarijih vjekova“. „Istini je prilično“ — veli pisac — „tumačeńe, da su ti obredi na Duhove preživjela proslava prirodnoga pojava, promjene proljetne prirode u ljetnu“ (s. 107). Pisac ne misli, da je u tim obredima sadržano traženje mitskoga kralja „Ječminka“ ili kralja Svetopuka (Svatopluka), kojega je poslije bitke 907. god. bez traga nestalo, a uzaludno je također nastojańe, da se nađe ime slovjenskoga božanstva, koje bi išli ovi obredi. „Dalje se od onoga, što je rečeno, ne da ići, ne ćemo li zabluditi u stvorene fantastičke ideje po uzoru stare mitologijske škole“ (str. 108). Dalje se govori o tom običaju, kaki je sada i kaki je prije bio u Slovačkoj, Moravskoj i Češkoj, a dodani su (s. 116—129) opisi toga običaja iz raznih krajeva Češke. — *Houdek V.:* Hanački[1] posjed (sv. 2. i 3.). Opisuje se opći pogled na selo, zatim dvorište, a osobito kuća i ostale zgrade sa svim nazivima. Pisac se domislio zanimljivoj etimologiji: trijem pred kućom zovu Hanaci *žudr,* a već iz XV. vijeka ima oblik: *žoldr.* To je lat. *solarium*, a prešlo je k Moravcima preko ńemačkoga *Sölle*· (i *Sölder).* Pisac nekako sumńa, je li *stodola* od ńem. *Stadl* (otuda i naš *štagalj,* Mikl. E. W. s. v. *stodolja),* pa ako jest, kada je tuđa ta riječ zamijenila domaće *gumno.* „Trebalo bi znati historiju tê terminologije kod svakoga pojedinoga dijela zgrade“ (sv. 3., str. 389). Posve se slažemo, da bi to bio zanimljiv i koristan studij. — *Nováková T.* piše (sv. 3.) o slikanom posuđu i drugom nakitu (svadbenim kiticama) u Litomyšlskom kraju. Zanimljivo je, što priopćuje (399 nota), kako su se u dijalektu toga kraja pomaknuli zatvorni glasovi: *b* na *d, p* na *t,* a *m* na *n: bič — dyč, piju — tyju, pěkná mísa — tekná nýsa.* — *Niederle L.* priopćuje (ib.) resultate antropologijskih istraživańa prof. *Anatola P. Bogdanova* o najstarijoj rasi središńe Rusije, pa konstatuje, da se ti resultati u glavnom slažu s ńegovim (Niederl.) istraživańima na osnovu pojedinačkoga materijala (češkoga), na ime: da su Slovjeni, kao i Germani i Gali, bili iznajprije svijetloga, dugoglavoga tipa, a današńa ńihova kratkoglavost da je drugotna. — *Novák J. V.* iznosi neke pabirke iz vremena tlake. — *Matiegka J. dr.* (sv. 3. i 4.) raspravlja o predhistorijskom upotreblјavańu oruđa i oružja otkoljenoga (otrgnutoga, a ne brušenoga) od kosti i rogova, dodaje nešto i o otrovnom oružju. Tumač je dodanih slika zanimljiv, pa kako sličnih stvari imade i u našem muzeju, mogao bi biti poučan za naše stručńake. — *Soukup J.* (sv. 3.) opisuje češki običaj (o Božiću, na Tri kralja, o pokladama): hodańe

[1] *Haná* je plodna dolina među Moravom i Hanom u Moravskoj.

s kobilom (*„chození s klibnou“*). Tomu dodaje dr. *C. Zíbrt* raspravu o tom (ib. str. 349—370) navodeći obilnu literaturu, a među ostalim spomińe hrvatski običaj iz Dubrovnika, što ga je zabiļežio Vuk, Rj. s. v. *čoroje*. Iz Rusije ima primjera za hodańe „s kobylkami“ već iz g. 1636, a da je običaj vladao u zapadnoj Evropi već u V. v., pa u čitavom sredńem vijeku, dokazuje pisac očito izvacima iz homilija, zakļučaka crkv. sabora itd. Slažući se s Veselovskim zakļučuje pisac, da je to preživjeli poganski običaj proslave sunca, ogńa, kao što su i ostali običaji s obrazinama (maškarama). Toj je raspravi dodao pisac oveću biļešku o svetkovini luđaka (festum stultorum, fatuorum, innocentium), što su je đaci priređivali o Božiću (obično na dan drobne djece) izabravši sebi biskupa i načinivši životińske obrazine. — *Jirásek Al.* opisuje život nekadašńih „furmana“ (foringaša) i nazive kod kola i końâ. — *Zíbrt Č.* dr. priopćuje inicijale slovačkoga kancijonala iz g. 1692., koje je slikao čovjek samouk (Strezenický). — *Isti* (sv. 4. str. 453—469) dopuńujući svoje djelo „Staročeské výroční obyčeje“ (Prag 1889) raspravļa o „iznašańu smrti“. Najstarija je vijest iz Češke o tom običaju iz g. 1366, kad je praška sinoda zabranila taj običaj opisavši ga dosta potanko. Običaj stoji u tom, da se u korizmi, na nedjeļu „laetare“, „iudica“ ili cvjetnu načini slamnata spodoba smrti, pa je mlade djevojčice uz pjesme nose po selu, sabiru darove i napokon razderu i bace u vodu. Slovaci kažu, da iznose *„Morenu“* („Murienu“, „Muriendu“, Mumuriendu“), gdješto ju (pa i u Moravskoj) zovu „kysel“. Slovenci kažu tomu „babu rezat“. Spomenuta je i literatura o tom običaju u drugih naroda (u Rimļana *Argei, scirpei straminei quirites* i dr., Talijana, Špańolaca), a obilno su nabrojena vrela za Češku od 14. do 19. v. i za sadašńost od raznih sabirača (str. 469—472). U 5. sv. (549—560) govori o tom običaju kod drugih Slovjena (u Poļaka od god. 1420). U juž. Slovjena ima samo nešto slično kod Slovenaca: u Tržiću napune momci bačvu kameńem, pa je s kakoga brda skotrļaju u potok, da se razbije, a tomu kažu „vehtro babo kotalicati“; ili pak slamnato djevojče (*„tatrman“*) bace u rijeku, da razbije led (*Pajek:* Črtice itd., str. 3, i 233). Na koncu se nabrajaju samostalna djela o tom običaju i pokušaji tumačeńa. (Poļski kroničar Dlugosz, † 1480, držao je taj običaj za spomen na bacańe krivih bogova poslije primitka kršćanstva). Proti mitologijskom tumačeńu (Krek, Potebnja, Veselovskij, Hanuš, Brandl) ustao je Kallaš i Brückner (Arch. f. sl. Ph. XIV.). Prvi (Положенiе неспособныхъ къ труду стариковъ въ первобытномъ обществѣ, II, Moskva 1889, 27—29) drži, da je to simulacija nekadašńega zbiļskoga bacańa, žrtvovańa ļudi. — *Koula J.* podaje (sv. 4.) sliku i opis kipa od terakote negdje iz početka ovoga stoļeća, koji predočuje mladi slovački par u svečanom odijelu. Našao ga u dvorcu Milotice, pôdrug sat od Kyjova (u Moravskoj). — *Klvańa* Jos. opisuje (ib.) prilažući obiļe slika pisanice. — *Janáček* Leoš raspravļa o glazbenom osnovu moravskih plesova (ib.) — *Mančal* Jar. (sv. 4. 5.): O lanarstvu u humpolečkoj okolici (kotar Č. Brod). — *Zítek* J. opisuje (sv. 4. 5.) koledovańe u juž. Češkoj. — *Šolta* Ant.: Primjer u drvo urezane češke ornamentike na po-

kućstvu (sv. 5). — *Smutný* V. podaje obrazac nar. umjetnosti iz kićenoga rkp. molitvenika god. 1813. (sv. 5.). — *Václavek* M. opisuje s nekoliko redaka dodavši sliku valaški žrvań (sv. 5.). — Pod naslovom *Uskrs* sabrani su običaji i dr. o toj svetkovini (sv. 5. str. 598 do 612, 6. 697—703). — *Kusílek* Em. pabirči (sv. 5. i 6) po dijalektologiji oko Žleba. — *Niederle* L. referuje (sv. 5.) o rekonstrukciji tjelesne visine predhistorijskih plemena. — *Čermák* Kl. priopćuje (sv. 6.) pravila družbe „zvačâ, muzikantâ, djeverâ i mladenaca" g. 1725. potvrđena u Časlavi. U ńima je sačuvana slika tadańih društvenih običaja i svadbenih obreda. — *Vycpálek* Jos. nastavļa priopćivańe čeških plesova (s notama i tumačem). — *Kameníček* Fr. dr. priopćuje (sv. 6.) izvatke iz zaklińačke kńige, koju je u prvoj polovini ovoga stoļeća sastavio ježuvit Petar Edwardus. — *Mančal* Jar. podaje (ib.) prinose za poznavańe zanatlijske ornamentike.

***

Wisła. Miesięcznik[1] gieograficzno-etnograficzny. (Pod kierunkiem literackim Jana *Karłowicza)*. — Urednik i izdavač A. Gruszecki. Glavno skladište u kńižari M. Arcta (I. god. u kńiž. A. Gruszeckoga). Varšava.

I. (1887; str. 366)., *Zawiliński* Roman: „O načinu skupļańa etnografijske građe (materijala)". Naputak je to dosta zbijen, osobito u nekim stvarima. Isti je pisac napisao „Wskazówki do zbierania właściwości ludowych" (Naputak za sabirańe narodnih osobitosti. Krakov 1886). — *Czyński* Edward: „Etnografijsko-statistički nacrt brojnosti i prebivalištâ poļskoga pučanstva". — *Karłowicz* J.: „Čarańe i vještice u Poļskoj". Rasprava ima dva dijela: I. U naše doba. II. U staro doba. — *Mátyás* Karol: „Poļska narodna drama („kolęda")". Opisuje se i priopćuje drama, koju je — misli se — sastavio neki orguļaš, a glume ju seoski momci iz sela Sosnowicâ (župa Pobiedr, među Krakovom i Zatorom) na dan sv. Stjepana (drugi dan Božića). To glumļeńe zovu „kolęda". Poslije glumļeńa plešu i pjevaju koledne pjesme. — *Ulanowska* Stefania: „Među krakovskim narodom". Opisuje se selo Filipowska Wola (kotar Chrzanovski u nekadašńoj kneževini krakovskoj). — *Zakrzewski* Adam opisuje pod naslovom „Iz zelene Pušće" pleme *Kurpâ* (poļ. nom. pl. *Kurpie*, gen. *Kurpiów)*, koji nastavaju (po današńoj upravnoj razdiobi) u dijelu gubernije łomžińske i płocke. Ima ih 88.800 (g. 1875). — Primjeri *litavskih popijevaka* (lit. tekst s notama). — *Pobłocki* G.: Kašupski rječnik (116—). — *Karłowicz* J. (u povodu tvrdńe Lubbockove, da u poļskom jeziku ima naziv „zimny dziad") pita: znade li se što u Poļaka o kakovom „zimnom" rodbinstvu?[2] — *Matusiak* Szymon: „Kaki su narodi stanovali u najstarije doba na ušću Visle?" (179—187, 223—233, 254—263, 290—298, 323—345;

---

[1] I. je godišńak izišao u devet sveščića, a ostali za tri mjeseca u jednom svesku, dakle 4 sveska na godinu. Paginacija je u godišńaku jedna i ne prekida se. Citujemo samo godišńak i str.

[2] U nas se kaže „*mrzli* brat, *mrzla* sestra" = brat, sestra od druge matere. Za oca se i mater (*očuha* i *maćehu)* tako ne kaže. *A. R.*

štampano je i u posebnoj kńizi). Rasprava je većim dijelom lingvistično-kombinatorna: pisac tumači razna imena narodâ, rijekâ i mjestâ. Koliko vrijede kombinacije, teško je kazati, no neke su kombinacije dosta zgodne, a neke vrlo nategnute. Istaknut ćemo neke. ***Mentonomon*** (Plin. XXXVIII. 11) i ***Bannonia*** (id. IV. 27) krivo je čitano grčko: Βεν τὸ ὄνομα i Βαν τὸ ὄνομα t. j. „***Ven*** (***Van***) imenom", a to ***Ven*** je ista zemļa ***Win*** u Jornanda (c. 4), otuda Slovjencima ime ***Vindi, Vendi, Veneti*** itd., a riječ keltska *wend, wand, wond*, ***vin*** znači „voda, more", srodna je s lat. ***unda*** i litavskim *wandů*, tako da bi ***Vindi*** itd. značilo „pomorci (primorci)". Tako se i Slovjeni kod Jadranskoga mora zovu *Veneti*. Mnogo pisac etimologiše i kombinuje o imenu rijeke Labe. Rimļani su — tvrdi — preveli slovjensko (poļsko) ime rijeke („Bijela", poļ. ***Biała***") u ***Alba***, pa je otuda nastalo ńem. ***Elbe*** i poļ. ***Laba***. Zanimļivo je protumačena sveza među ńemačkim (***Eger***) i češkim (***Cheb***, ***Chub***) imenom iste rijeke (i grada): ***Eger*** je postalo od ***ager***, a ***Chub*** od ***campus***, a jedno je i drugo prijevod slovjenske riječi ***poļe***. Oko tê rijeke živjeli su Κάμποι (Ptol. II. 11), „Poļaci". *Hawela* (pritok Labe) = ***Albula*** („Labica"), ***Alstera-Elstera*** = Albis terra, imena ***Morava***, ***Moldava***, ***Mura*** postala su sva od ***murus***, ***mōrus***, ***murillus***, ***mullus*** = crn. *Obotriti*, ***Abotridi***, *Abatareni* itd. (kako se zovu polapski Slovjeni), to su „Alboterriti" (iz „*bijele zemļe*"), pa s tim pisac poređuje Porfirogenitove Βελοχρωβάτοι. *Veleti*, Οὐέλται itd., to su „***Beliti***" = Bijeli + (lat. nastavak) ti (?). *Gdańsk(o)* ima ime od *Gotâ*. ***Kašubi*** (poļ. ***Kaszubi***) je također postalo od ***Gottoni*** (= Goti). Ušće su Visle nastavali od pamtivijeka Slovjeni, Poļaci, a tu su nad ńima (prije 320. god. pr. Kr.) zavladali Goti. Na koncu pisac opravdava svoju metodu: mi danas prevodimo tuđa imena, a tako su radili i stari (Herodot i dr.). Govoreći o Labi pokazao je pisac nove, koliko je nama poznato, tuđice: *lasta(vica)* (poļ. *jaskółka)* je grč.-lat. (hirundo) *astica*, *asticola* (lasta gradska); *labud* (poļ. *łabędź)* je *albens* (scil. olor, bijeli labud); *orao* je *aërius*, *aërilus* (falco, zračni), a *sokol* je *sacellus* (sveti); *jastrijeb*[1] je *asterius* (zvjezdasti) +* *rẹb.*[2] — *Czyński* E.: Općenite misli o teritorijalnom razmješteńu Poļakâ (243—245). — Narodni nazivi klisurâ, jamâ, poļâ itd. i pričańa o ńima (245—253, 283—290). — *Sarnecki* M.: Vrači u Ukrajini (263 do 271, 299—303). — Iz narodne humoristike (kako su se tobože u soli zakotili crvi, a lijek bi bio za to, da se Visla objesi na plotove i posuši na prah). — *Zawiliński* R. priopćuje tri pripovijetke beskidskih gorštaka (*Tri brata*: kako putuju i straže, a s drveta nešto viče, da mu je zima; *Mišji kraļ*, koji objeduje na żeļeznom stolu (plugu), ne će prepoznati svojih roditeļa, mati ga prokune i izjedu ga miševi; *Mlinareva kći)*. — U I. godišńaku nema nikake kritike ni biblijografije izuzevši 1. sveščić, u kojem je *Bystroń* J. obznanio tri djela. —

II. godišńak. (1888, str. 899). *Orzeszkova* El.: „Ļudi i cvijeće nad Ńemnom" (1—15, 675—703). Spisateļica poslije općenitoga uvoda o narodu priopćuje imena biļa u Bjelorusâ, opisuje lov posebnih rije-

---

[1] U hrv. bi prema drugim slovj. jezicima trebalo da bude *jastreb*.

[2] Gl. Mikl. E. W. s. v. *rembŭ*. *A. R.*

čnih lepira[1] za ribolov, crta s nekoliko redaka vračaricu i opširnije dvije ļekarice. — *Zawiliński* nastavļa štampańe pripovijedaka beskidskih gorštaka (15—28). — *Karłowicz* J. priopćuje po „Revue des traditions populaires“ smiješnu zgodicu iz života kraļa Stanislava. Čemu, tomu se ne možemo domisliti: ne znači baš ništa. *Isti* tumači (str. 84) u nekoliko redaka riječ *folklore*. — *Gloger* Z.: „Putovańe Ńemnom“. Opisuje narod, okolicu, kameno oruđe itd. Dodane su slike (30—84, 147 - 305). — *Rostafiński* Józef piše (85—95) o imeli (poļ.: jemioła): što o ńoj piše Plinije star. (XVI. 98), kako druidima nema svetijega biļa itd. Na str. 94. spomińe (nepotpuno, vaļa da po Kreku) srpsko vjerovańe o imeli[2] i jednu lužičko-srpsku pjesmicu. Način je pisańa (osobito u početku) poetičan, gotovo nekako sentimentalan. — *Gerson* W. priopćuje p. n. „Ratułow“ s nekoliko riječi sliku kovne lule, kake se prave u tom selu. — *Ulanowska* Stef.: „Božić u goranâ „Zagórzanâ“ (Zagoraca, iz beskidskoga sela Ponicâ), str. 98—119. Naš se *polaznik, polažajnik* (kajk. *pȍložaj)* zove poļ. *podłaznik,* koji dolazi *„na podłazy“*, t. j. da čestita blagdane (str. 104). - *Witkiewicz* S.: Vrata gorštačke kuće u Zakopanom (str. 120—1, sa slikom). — *Chełchowski* Stan.: „Građa za etnografiju naroda iz okolice Przasnysza“ (u pļockoj gub., na granici istočne Pruske). Nabrojena su djela, koja rade o tom kraju (svega 5 studija), u kojem stanuju *Mazuri* (pravi) i *Kurpi* (u svem oko 60.000). Radńa sadržaje 1. općenitu karakteristiku naroda (broj, tjelesni ustroj, zanimańe, gospodarstvo, kuće, prosvjeta), odijelo; 2. popijevke („dumki“, 16 popijevaka s notama), str. 123—151. — *Ciszewski* St. tumači neke narodne nazive klisurâ, jamâ itd. (152—153). — *Isti:* „Narod kao tvorac jezične terminologije i nekih plemenskih naziva“ (166—179). Izgovarańe poļ. glasa *ł* kao *ŭ* *(gŭova* mj. *głowa)* prozvao je narod *„podwałczenie“; „na twardo“* (tvrdo) se govori *bił* (bio) n. pr. prema izgovoru *biuł*. Ļudi iz jednoga kraja zovu druge „Pihačima“, što końe tjeraju riječju: picha! — *Dowojna-Sylwestrowicz* Mieczysław: „Teksty szlachty żmujdzkiej“ (154 do 165, 312—324). Ovi su „teksti“ popijevke, što ih pjeva żmujdzko plemstvo (sredńe ili mańe obrazovani stalež), koje je nastalo miješańem krvi litavske i poļske. Mješavina je i u jeziku: gubi se sredńi rod (litavski ga jezik nema), naglas je drugi itd. Neke su popijevke narodne mazurske, rijetko koja podsjeća na narodne litavske. — Od str. 186—196: „Poszukiwania“ (pitańa). To je stalni odio u „Wiśli“, u kojem pojedinci pitaju ļude „dobre voļe“, da im odgovore na pitańa, koja ih zanimaju. Tu je među ostalim (191—193) zanimļivo istraživańe (i pitańe o drugim primjerima) o dječjoj igri, koja se u nas zove ili *lovȉca* ili

---

[1] Zovu ih *„jacica“*, Karłowicz misli od ѧтн, pa poređuje poļ. *jętka,* češ. *japati.* Meni se čini, da bi *jacica* moglo biti * *jaskica* (dem. od *jask[ółk]a)* * *jaštica* = hrv. *lastica,* jer ovi lepiri („vodeni cvijet“) imadu straga dvije dlake upravo kao lastin rep. *A. R.*

[2] Vuk. Rj. s. v. *mela:* „Na kojoj bi se lijesci našla mela, pod onom lijeskom ima guja s dragim kamenom na glavi, ili još Bog zna kakovo drugo blago pored ńe (tako pripovijedaju: jer se mela rijetko nalazi na lijesci“). *A. R.*

(nad Siskom) *devetâk:* djeca se postave u kolo, jedan „broji“ (kažu u nas) ovako n. pr.: „elem-belem-bomba-risi, sisi-gutlin-tala-risi, an-ton-kapa-ron, živa-raka-trika-traka — vija-vuja-von — kakti-zagre-bački-zvon“. U varšavskoj okolici „broje“ ovako: „ele mele *entek, draj kurek p(r)ętek, s(n)opu,* snopu, ele mele bob“. Pisac poļske biļeške *(A. W.)* traži (po primjeru engleske biļeške u *The Academy*, 1886 god., br. 759, u kojoj su u sličnom engleskom „brojeńu“ nađena imena prvih 20 brojeva walijskoga jezika) u podcrtanim glasovima poļskoga „brojeńa“ početne glasove indoevropskih brojeva. Ako je što istine u tom nagađańu, možda bi što razjasnilo naše ime *devetâk*, a zanimļivo je, da je početak našega „brojeńa“ jednak svršetku poļskoga: elem-belem-bomba: ele-mele-bob. Od stiglih odgovora (356—365) najkarakterističniji je ovaj poļski za hrvatsku verziju: „en en enta nos wi wi gęba nos *eka taka pika taka wojewoda wont* poszła baba w kąt“. Slično je hrvatskomu „*an-ton*“ poļski početak druge jedne verzije: „*ane tune*“. Još sam čuo ovako: „jeden doden diva diksa“ . . . (daļe ne pamtim); cf. „Wisła“ II. 611 („dziworum diksum“). — Kritika bibliografija i tekuće vijesti (str. 198 - 244). — *Od redakcije* (245—246). Među ostalim kaže se tu, da će se surova građa s vremenom priopćivati u posebnoj „Kńižnici Wisłe“, da ostane više mjesta za teoretske rasprave i obrađivańe građe. Obećaje, da će rastepenu po dnevnicima i drugim listovima građu sabrati, pa mańe vrijedno u izvacima, a vrednije u cijelosti štampati. Opravdava se i opširni bibliografijski prijegled. — *Cinciała* A. dr.: „Prvi dodatak narodnim poslovicama iz kneštva češinskoga“ (306—312). Taj je pisac izdao (Češin, 1885): „Poslovice, pripovijesti i ļepši jezični obrati naroda poļskoga u Sleskoj itd. („Przysłowia, przypowieści i ciekawsze zwroty językowe“ i t. d.). — *Ziemba* J. S.: Nekoji božićni običaji iz okolice Dąbrowe (325—334). — *S.* Andrzej: „Nešto iz statistike“ (335—349, 767—773). Priopćuje iz „Сборника свѣденій по Россіи“, što ga izdaje središńi odbor kod rus. ministarstva unutrašńih posala, važnije podatke. Po tom je „Zborniku“ bilo u Rusiji (1885) 7,675.000 Poļaka. Pisac drži, da ih ima $8^1/_2$ milijuna. — *Grabowski* Bronisław: „Prosjačka pjesma o bitci pod Bečom god. 1683“ (350—357). Nije ju čuo baš od prosjaka, nego od jedne gospođe. Priopćuje ju s notama. — Pitańa (356—369). — Kritika itd. (370—430). — *Karłowicz* J.: „Narodna glazbala na glazbenoj varšavskoj izložbi g. 1888 (431—435). — Izvadci iz kńiga i izdańa (438—444). — *Krzywicki* L.: „Antropologija u historijosofiji i socijologiji“ (445—467). — *Ciszewski* St.: „Pripovijetke iz Tisuć i jedne noći u preradńi našega naroda“ (467—474). Nitko se nije osvrnuo na one nar. pripovijetke, koje su razmjerno nedavno postale pod utjecajem kojekakih štampanih pripovijedaka. Pisac priopćuje poļsku preradbu pripovijetke „O Aladinovoj lampi“. — *Nałkowski* Wacław: „Geografijska kronika“ (475—522). Zadaća je članku, da upozna (šire) općinstvo s napretkom općenite geografije, t. j. geografijske teorije (matematičko-fizičke i antropologijske geografije). — *Turczyński* Juljan: „Pohod[1] u dubinu Tatrâ“ (512—547). Pripovijedańa

[1] Mislim kazati „izlet“ (ausflug). Ako nije mnogo boļe, gore nije. Možda bi se moglo kazati i „pošet“. *A. R.*

je više od opisivańa. Jedno je i drugo lako, više zabavno. — *Talko-Iłgowski-Hryncewicz* J. dr.: „Antropologija uopće i s obzirom na naš kraj" (547—562). Uz Englesku, Belgiju, Ugarsku itd. ima pisac i „Chorwato-Serbju" (554). Da nije divinatorna anticipacija? — *Polívka* J.: „Češka folkloristika. Biblijografijski prijegled" (563—583). — *Karłowicz* J. priopćuje „dokaz, da Maksa Müllera nije nikada bilo", a isto tako i dokaz, da ni Napoleona nije bilo. „Dokaz" taj o Napoleonu napisao je 1835. g. J. B. Pérès († 1840), a onaj o M. Mülleru dublinski studenti. 1886. god. napisao Andr. Lang dosjetļivu raspravu, da Gladstona nikad nije bilo. Svi ovi „dokazi" idu za tim, da pokažu apsurdnost mitologijske (Müllerove i Coxove) škole. — *Pławińska* Wanda: „Kako je kraļ Sigismund istraživao more" (603—4). To je nar. anegdota. — *Weryho* Wł.: „Iz narodne medicine" 604—607). Priopćena je u kratko upotreba od 31 biļke. — Pitańa (608—620). — Kritika itd. (621—652). *Karłowicz:* Żegota Pauli (653—662). Brani toga sabirača narodnih połskih pjesama od nekih napadaja. — *R. L.* i *H. J.:* „Kako da se sačuva narodna nošńa (663—667), a tomu dodaje *J. K(arlowicz)* svoje mnijeńe (668—9). — *Nadmorski* dr.: „Geografijski nazivi" (703—728). Vrijedno je zabiļežiti, k čemu vodi piščevo raspravļańe (izostavivši 1.): 2) Svi slovjenski nazivi moraju zadržati izvorni slovjenski oblik u poļskom pravopisu. 3. Nazivi evropski i američki, koji se pišu latinicom, upotrebļuju se u domaćem obliku i pravopisu (str. 728). To nas veseli, samo ne znamo, kako pisac opravdava svoje pisańe *Serb* (716), *Celowiec* (715). Zar je to samo pravopis poļski? Što će postati od *Zagreba:* Zagrzeb? A od *Hrvatske? Cherwatska, Chorw...*, *Chorwatja* ili će ostati *Kroacja* (ili stara *Kroacya)? Serajewo* (str. 715) se ne govori, nego *Sarajevo.* — *Janczuk* Mikołaj priopćuje („Szopka w Kornicy", 729—53) božićnu narodnu glumu („*szopka*" ju zovu, drugdje *wertep*, *jasełka*, jaslice) iz s. Kornice (siedlecka gub.) u kojoj stanuju Rusini. — *Ruppertowa* Teodora opisuje (754—761) život maloga (seļačkoga) plemstva (płocke gub., przasnyski kot.). Na kraju kaže, da se u „simpatičnom" tipu toga maloga plemića vidi „sila". Nemarno gospodare (754), drže, da su Bog zna kako visoko nad seļakom: „Plemić, čim se rodi, već zna pravo, a što ti, mužetino!" (759). „Plemenitašica je za čudo neuredna" (757), ali na zabave ide elegantno odjevena (761), ima i šešir (stoji 8—10 rub.!) i rukavice i suncobran (757). Rođaka popa gule, a pop župu (759) itd. Gdjekoji svrši dva, četiri razreda, a za nekoliko se godina ne razlikuje od onih, koji imadu elementarnu obuku. Što je tu simpatično i kaka je tu sila, ne razumijemo. — *Bystroń* J.: „Poļske narodne pripovijetke, srodne sa sredovječnom legendom o sv. Grguru" (762—766). Priopćuje kratki sadržaj epske pjesme sredńe-gorńońemačkoga pjesnika Hartmanna von der Aue: *Gregarius auf dem Steine* [Kneževska kći imala s bratom dijete, bacila ga u škrińici u more, našli ga ribari, predali opatu, on ga okrsti *Grgur;* dijete odraste, pođe tražiti mater, nađe ju i oženi se s ńome; prepoznadu se, on se dade prikovati lancima na klisuru, a kļuče od ńih bace u more. Kad je umro papa, glas s nebą odredi ńega za papu. Kļuče nađu u

ribi.], a zatim poļsku versiju, koju je izdao *Kosiński* Wł. u poļskom zborniku „Zbiór wiadomości do antropologji krajowej“ VII. Karłowicz dodaje popis ńemu poznatih varijanata poļskih i litavskih. — *Isti* priopćuje biļeščicu o poļskoj „sniježnici“ (Schneewitchen). — *Siarkowski* Wł. priopćuje nekoliko pravnih običaja (774—779). Vrijedno je pribiļežiti: naše *likovo* (ili *likov)* glasi poļski „*litkup*“. Je li u svezi s *kup*(ovańem) ili s poļ. *lik* = „broj“ (sr. ko-*lik*, to-*lik)?* — Dvije litavske pjesme o Chotkiewiczu (lit. Katkus, Katkáwicz). — *Krzywicki* Ludwik: „Naučni resultati američkih etnografa-socijologa, osobito Morgana“ (783—864). Rasprava je napisana u povodu poļskoga prijevoda Morganova djela „Prvotno društvo“ („Społeczeństwo pierwotne“ Warsz. 1887). Pisac više cijeni američke učeńake od „kabinetskih“ evropskih. Budućnost pripada ńihovoj doktrini, a ne „utvarama mašte ili izvađańima iz iskrivļene građe, kake su bezbrojne radńe Spencerove“ (804). Pisac ne podaje samo resultata, već i kritiku, pa i popravke. Nezgodno nam se čini upotrebļavańe ovakih riječi za prvotno društvo: „Ono (t. j. plemensko vijeće) je moglo uložiti svoj veto na izboru“ (788). „Jednakost, sloboda i bratimstvo (égalité . . .) bili su osnovi takoga plemenskoga društva“ (789). „Uživańe je bilo naskroz nadahnuto duhom komunizma“ (ib.). Uz ovake termine čini ti se i najtreznije učeńačko razlagańe kao nekaka nova socijalna mitologija. — *Karłowicz* Jan: „Pripovijetka o Madeju“ (804—814, III, 102—131). Ovom raspravom počińe pisac u „Wisłi“ niz svojih uporednih studija o poļskim pripovijetkama. Odabrao je Madeja zato, što je poznat i da na ńem pokaže metodu. Pripovijedci je u kratko ovaki sadržaj: Otac vraćajući se s puta ugrezne u blatu. Vrag mu pomaže pod uvjetom, da mu zapiše ono, „česa nije doma ostavio“, ili „za što ne zna, da će naći kod kuće“. To je novorođenče, koje dorasavši ide u pakao po zapis. Putem naiđe na razbojnika (Madeja, Remjana), koji ga moli: neka u paklu pita, što ga tamo po smrti čeka. Vrag daje zapis istom na prijetńu, da će ga rastezati na posteļi pripravļenoj za razbojnika. Doznavši razbojnik za muke, što ga čekaju, čini pokoru: utakne u zemļu svoju razbojničku kijaču, klekne uz ńu, ona prolista i razraste se u jabuku (jabuke na ńoj — duše su poubijanih). Poslije mnogo godina riješava onaj vragu negda zapisani razbojnika grijehâ i razbojnik umire. Poļskih varijanata ima devet. Kołłątaj je držao Madeja za Herodotova skitskoga kraļa Madýesa, Mickiewicz ga poredio s mudracima i pokornicima indijskim, umjetnički je obrađen riječju i kistom. „*Madej*“ je kršćansko ime Amadej, a u pripovijedańe je narodno došlo to ime od obiteļi Amadejâ, iz koje je neki Felicijan, kako priča Długosz, god. 1330. ubojnički napao ugarskoga kraļa Karla i ženu mu Jelisavetu. Ime je „Remjan“ Jeremija: narod je ńegovu pokoru shvatio kao pokoru razbojnika. Pripovijedaka sličnih Madeju imadu Česi i Slovaci, Lužičani, Rusi, Slovenci (*Krek:* Slov. nar. pravljice in pripov. Maribor 1885, br. 26; *Valjavec:* Nar. prip., str. 193—197) i Hrvati (*Stojanović:* Puč. prip. Z. 1867., 6, 35; *Mikuličić:* Nar. prip. 116). [Spomenutih hrvatskih pripovijedaka nije pisac imao pri ruci]), a imadu ih i neslovjenski narodi: Litavci i Francuzi. U VI. poglavļu („Pojedini mo-

tivi. Općeniti zakļučci".) tvrdi pisac: „vrag" je „pogansko božanstvo"; „pakao" je „onaj svijet" (poganski); „zapisati vragu" znači „žrtvovati bogovima"; „putovańe u pakao" jest „putovańe u prebivalište pokojnikâ"; „traženе natrag zapisa" nije drugo nego „nastojańe, da se bogovi smile". Primjeri su: Kńiga sudaca (IX.); Ifigenija, Prokrustova posteļa, pa pripovijest o Somadevi, stari Väinämöjnem iz „Kalevale"; Aaronova palica, Dante, pa opet primjeri indijski, gdje se pretrgava nit... U mitologijsko se tumačeńe pisac ne upušta: sabirajmo građu, a zakļučci o rodoslovļu i početku pripadaju budućnosti. [Resultati ove rasprave nijesu ni u kakovu razmjerju s pretenzijama, s kojima je pisana. Pisac je izrijekom kazao, da će pokazati metodu. Spomenuvši za primjer sličnosti motiva kćer Jeftemovu, Ifigeniju, Aaronovu palicu, Danteov silazak u pakao . . ., sve do Indije, kaže, da se tu nit pretrgava. Mi držimo, da taj mora biti oštar duhovidac, tko među Madejem i ovim primjerima vidi neprekinutu nit, pa bila i tańa od paučine. Ne razumijemo metode, koja u specijalnom istraživańu spomińe kao paralelan motiv Dantea samo frazom: „I besmrtni je Dante prekoračio zloguki prag, „„gdje svaku nadu treba zaboraviti"". Ovako daleke paralele (Ifigenija, Aaronova palica) mogu metodi samo škoditi. U ovom posebnom slučaju mi barem ne vidimo upravo nikake paralele. Ako je spomenuta Aaronova palica, zašto nije spomenuta plužna otka Přemyslova, koja prolista, a zašto je ispušten na vlas sličan motiv iz t. zv. pripovijetke o „Edipu?" (Za sličnost sr. bug. „Сборникъ" itd., V. 287 i „Wisła", III. 114). [Po našem je mnijeńu *Madej* = *Asmodej*, poznati vragzavodnik. Potańe dokazivańe ostavļamo za drugi put]. — *Gloger* Z.: „Božić u galicijskom Radłowu" (815—817). — *Karłowicz* pod naslovom „Gryžyńska brijeza" (817—821) skupļa podatke i paralele o priči, koja je svezana s brijezom uz crkvu „pod Gryžynom, nedaleko Kościana": dijete udarilo majku, pa je po smrti pružalo ruke iz groba, dok mu nije majka ruku ošinula šibom, koju je onda zasadila na grobu, a iz ńe porasla brijeza. — *Gerson* W.: „Nádjeli[1] vratâ i prozorâ poļskih kuća" (sa slikama, 922—28). — U odjelu „Pitańa" (830—850) ima daļih prinosa o „zimnom dziadu", o Poļacima u Ugarskoj (u županiji trenčinskoj, oravskoj, liptovskoj i spiskoj svega 83.053), o „mętowańu" (brojeńu kod igre „devetaka"), žmujdzkoj kući, o „dożywociu" (što sebi otac ostavi do konca života razdijelivši djeci imetak) i o slikovnom pismu. — Biblijografija, kritike itd. (951—98).

[1] *Nádel* kažu kajkavci onomu oblogu, kojim se oblažu ili uokviruju vrata i prozori, pa i onomu, na što se nasadi sjekira ili nategne pila. I Vuk ima *nadjeļati* u tom značeńu. *A. R.*

(Nastavit će se).

Nekrolog.

Dr. Vatroslav Oblak.

Napisao I. Milčetić.

Žalosna me dužnost sili, da pišem nekrolog o pokojnom prijatelu i suradniku našega „Zbornika“, koji evo istom na bijeli dan izlazi.

Oblak se rodio 15. svibńa 1864. od oca zlatara u Celu u Štajerskoj, gdje je polazio ńemačku pučku školu i gimnaziju do 7. razreda. U 8. razredu pojaviše se u ńega prvi znakovi sušice, baštińene od majke, te je godinu dana izostao iz škole. Kada je opet nastavio svoje nauke, istjeraše ga iz svih austrijskih sredńih učilišta kano pokretača osobitog zločina. Učenici su naime ispjevali u crkvi pučku himnu slovenski, a ne ńemački, kako im bijaše naloženo! Mladi Oblak nađe sada utočišta u Hrvatskoj, položivši ispit zrelosti na zagrebačkoj gimnaziji pa s hrvatskom svjedočbom krenu u jeseni g. 1886. gotovo bez ikakovih sredstava na bečko sveučilište, gdje je baš tada započeo svoje djelovańe profesor V. Jagić, član naše akademije. Živa bijaše ńegova žela, da uči slavistiku. Jagić postade ńegov učitel i zaštitnik. Pod Jagićevim nadzorom napredovaše Oblak tako krasno, da se učitel ponosio svojim učenikom. Godine 1890. dovrši Oblak svoje nauke, stekavši u Beču doktorat filozofije. Kako je sušica počela jače da oslablјuje ńegov organizam, Jagić ga nagovori, neka se zaputi u Macedoniju, gdje vlada blaže podneble, sa austrijskim stipendijem, koji mu bješe isposlovao, a ne u Moskvu, kamo sam želaše da pođe.

Oblak je proboravio u Macedoniji od konca listopada 1891. do početka ožujka 1892., i to najviše u Solunu, gdje je izučavao macedonska narječja. Kako je nastupilo lepše vrijeme početkom ožujka, ostavi Solun i zaputi se u bugarska sela. Za nekoliko dana već ga — sumńajući, da je austrijski uhoda — uhvatiše turski žandari i odvedoše natrag u Solun. Ovom je prilikom jadni Oblak, ukočen od zime, jahao 12 sati, nevješt jahańu! Cijelu je noć sproveo u

zatvoru. Austrijski konsul se nije nikako zań zauzeo kod turskih vlasti, te mu nije htio izdati putnog lista za Atos, već ga lijepo savjetova, neka što prije ostavi Tursku. Put u Macedoniju još je više oslabio Oblaka. On nije među tim klonuo duhom već je ļeti iste godine proputovao glavnije dalmatinske otoke, da prouči čakavska narječja. Sa Korčule pisa mi 3. srpńa 1892. između ostaloga ovo: „Obhodil sem do zdaj Hvar, Vis, Lastovo in zdaj sem na Korčuli, kjer še ostanem jeden teden. Podam se po tem na Brač. Na Hvaru bil sem po vsih vasih, romal sem kot pravi Ahasver od župnika do župnika. Z uspehom svojega potuvanja sem do zdaj popolnoma zadovoljen. Povsod sem bil prav gostoljubno sprejet in inteligenca mi je pomagala, kolikor mogoče. Bilo je mnogo bolje, nego sem pričakoval. Samo poti na Hvaru so strahoviti, mnogo slabejši, nego v Turčiji. Na Lastovu sem bil celi teden; sprva nisem mogel nič opraviti in zabilježiti, ljudstvo se me je izogibalo, ker so mislili, da sem prišel od „guberna“ polje ogledat. Lastavsko narečje je jako zanimivo... V kratkem grem na Krk“.

Pošto je obašao sela otoka Krka, posjetio me na Rijeci. Tada sam ga prvi i posļedńi put vidio, uvjerivši se, kako je bila opravdana slutńa Jagićeva, da taj daroviti mladi čovjek ne će dugo živjeti. Veselio sam se ńegovu dolasku — dopisivao sam s ńime više godina – ; nastojao sam, da mu pribavim i štogod zabave, da mu pokažem zanimļivosti Rijeke i najbliže okolice. Oblak za sve to hajaše i ne hajaše: on ne htjede sa mnom da razgovara nego o hrvatskoj dialektologiji! Docnije sam ga više puta zvao k sebi u Varaždin — a bijaše često u blizini — ; no on jedva i odgovaraše na takove pozive, pričajući mi samo, s kojim uspjehom putuje, i pitajući me često o nekim pojavima narječja čakavskog i kajkavskog. On obilažaše g. 1894. i 1895. južnu Štajersku, Korušku, Međumurje, Prekmurce. Dialektologija obuzimaše sve ńegove misli: druga zabava bijaše ńemu prilično nepoznat pojam.

G. 1895., u kolovozu, spremaše se ponovno, da pohodi Prekmurce, ugarske Slovence, a nakon toga izleta żeļaše zaći u Hrvatsku, da posjeti barem koje selo između Varaždina i Veleškovca, misleći, da će ondje naći najčišću kajkavštinu. Među ugarskim Slovencima ostade kratko vrijeme, jer ga je bolest otjerala kući u Ceļe. Javļajući mi to 29. rujna, tješi se, što ńegov put ne bijaše bezuspješan, jer se uvjerio, da se južno narječje ug. Slovenaca (u ravnici na međumurskoj granici) slaže sa sjevernim narječjem u brdima, koje je izučavao prošle godine. Budu li mu dopustila sredstva i zdravļe, doći će buduće godine u Hrvatsku. Bijaše to pusta nada, jer putovao više nije. Početkom školske godine 1896 nastavio je svoj rad u Gracu, ali ga bolest baci u krevet te ode kući u Ceļe Dne 10. III. 1896. javļa mi, da će mi poslati za „Zbornik“ članak o nekom međumurskom narječju, nastavļajući: „Pregleda o etnografski in folklorističńi literaturi in doneskih pri Slovencih, kakor vidite, pri najbolji volji ne morem sestaviti, in tudi za bližnjo bodočnost ga ne morem obljubiti, ker ne vem, kako bo z zdravjem“.

Dne 19. ožujka napokon mi je poslao obećani članak, želeći da mu se šaļe korektura istoga u Ceļe, žaleći, što ne može napisati prijegleda o etnogr. studijama u Slovenaca: „ker sem vedno bolan; vsa dela, celo najpotrebnejša zaostajajo, časih moram celo predavanja opustiti". Jagić žeļaše, da se Oblak habilituje na bečkom sveučilištu pa da bude ńegov nasļednik. Radi slaba zdravlja, i radi toga, da se što prije dokopa profesure, habilitovao se Oblak na gradačkom sveučilištu za docenta slavistike. Ovdje je dobivao i neku nagradu kano lektor slovenskog jezika. Tako je sproveo u Gracu posļedńe tri godine svojega života. Budući da je stekao priznańa svojim kńiževnim radom, zauzimańem Jagićevim bi predložen ministarstvu od filozofskog fakulteta u Gracu za izvanrednog profesora slavistike. Za koji dan bilo bi uslijedilo imenovańe, no ga je na žalost pokosila smrt u Ceļu 15. travńa 1896. Dan prije smrti pisa Jagiću, da će mu skoro kucnuti zadńi čas te ne će doživjeti svoga imenovańa, koje bi ga bilo izbavilo materijalnih nevoļa. Iz Graca je došla k sprovodu osobita deputacija u ime filoz. fakulteta, što nije malenkost, ako se uvaži, da je bio Oblak samo privatni docenat i — Slovenac. Iz Beča je prispio Jagić, da okiti grob svoga najučenijeg i najvjernijeg učenika. Jagić je pokrenuo misao, da se Oblaku podigne čedan spomenik na ńegovu grobu u Ceļu.

S Oblakom je prerano ugasnula zubļa, koja bi bila svojim svjetlom rasvijetlila mnoga tamna pitańa znanosti slovjenske. Najboļe ga karakterizuje Jagić: „Ńegova naučna revnost ne poznavaše granica, ńegovo veseļe oko stvarańa bijaše neizmjerno; u slabom tijelu bijaše jak duh sa żeļeznom voļom" (Archiv für slav. Philologie. XVIII. Band, s. 634).

On se bavļaše najviše oko slovjenske gramatike, osobito oko južnoslovjenskih narječja, kojih nije poznavao nitko boļe od ńega. Malo po malo se širio krug ńegova znańa te zahvataše i druge srodne znanosti, naročito povijest kńiževnosti. Nije bio samo kabinetski učeńak poput ńegova glasovitog zemļaka Miklošića, već je svoje znańe, crpeno iz pisanih spomenika, nadopuńivao vlastitim motreńem i biļežeńem po selima slovenskim, hrvatskim i bugarskim. Tim svojim radom pribavio si je uvažeńe svih stručńaka.

Jagić mu je otvorio još kano sveučilišnom slušateļu stupce svoga „Archiva". Zadńih godina nije bio nitko marļiviji suradnik Jagićeva „Archiva" nego što bijaše Oblak. U tom časopisu je priopćio velik broj rasprava filološkog sadržaja, kritika, bibliografskih vijesti i drugih sitnica. Evo znatnijih ńegovih priloga: „O povijesti nomin. deklinacije u slov. jeziku" (XI. 1888. i XIII. 1891.); „O poluglasima u južnoslovj. jezicima", „O slovčanom *l* u slovj. jezicima", „Narječje Lastovsko" (XVI. 1894.); „Nekoliki odlomci iz bugarske slovnice" (XVII. 1895); „O podrijetlu Kijevskih i Praških odlomaka", „Neke biļeške k najstarijoj južnoslovj. povijesti" (XVIII. 1896.).

I ako je pisao najviše na ńemačkom jeziku, opet ne slijeđaše stope svoga velikog zemļaka Miklošića, koji je — izuzevši neke

sitnice na hrv. jeziku — sva svoja djela sastavio ńemački, odgojivši i svoju djecu ńemački. Miklošić obrađivaše slovjenske jezike hladno, hladno, poput kakova anatoma, koji reže lešinu čovječju u dvorani za sekcije bez ikakova osjećańa prema pokojniku; dok Oblak osjećaše, da je Slovenac i Slovjenin. Na mene se obratio Oblak prvi put — mislim g. 1878. — s molbom iz Beča, da mu posudim u naučne svrhe neke svoje vrlo velike rijetkosti iz slov. protestantske kńiževnosti XVI. vijeka. Pisao mi je — ńemački. Meni to ne bješe pravo, jer držah i držim za neprikladno, što mnogi slovj. kńiževnici opće jedni s drugima na tuđem, ńemačkom jeziku. Od toga vremena dobivah od ńega slovenske, a on od mene hrvatske listove. Da je volio svoj materinski jezik, pokaza i time, što je bio suradnik Ļubļanskog „Zvona" i „Letopisa" Slovenske Matice. U „Letopisu" nalazimo g. 1887.: „Trije rokopisi slov. iz prve polovine XVII. veka"; g. 1889.: „Starejši slov. teksti"; god. 1890. i 1891.: „Doneski k historični slov. dialektologiji"; g. 1892.: „Popravki in dostavki k slov. dialektologiji"; g. 1894.: „Protestantske postile v slov. prevodu" (ovdje pokazuje, kako je hrvatski jezik uplivao na prijevode slov. postila); g. 1895.: „Drobiž iz starejše književnosti slovenske" (ovdje prikazuje posļedńu slov. protestantsku kńigu od g. 1784., izdanu za slov. protestante u okolici Podkloštarskoj u Koruškoj, onda protest. „agendu" od g. 1585.). Već se odavle vidi, da je dosta neobrađena povijest slovenske kńiževnosti izgubila s Oblakom veliku svoju nadu.

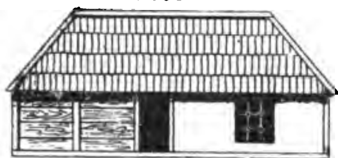
U IX. svesku bugarskog „Сборника" (517—581), što ga izdaje bug. ministarstvo za bogoštovļe i nastavu, a uređuje učeni dr. Šišmanov, naštampana je Oblakova rasprava (prevedena u Sofiji na bugarski jezik): „Приносъ къмъ блъгарската граматика", gdje razmatra najvažnije dijelove bugarske fonetike i morfologije, iznoseći mnogo novih podataka, sabranih po Macedoniji.

O istoj od prilike stvari radi — samo je predmet potpunije i sistematičnije obrađen — velika rasprava: ***Macedonische Studien***, koju je izdala god. 1896. carska akademija u Beču („Sitzungsberichte" filol.-hist. razreda, Band CXXXIV. VIII) a Jagić nadgledao tisak. Pisac je prije umr'o, nego li je ova ńegova radńa ugledala svjetlo, što žali prof. Jagić, jer mu je jamačno izbjegla po koja pogrješka, koju bi bio pokojnik pri korekturi sâm ispravio. Ovo je sada najboļi prilog k dialektologiji Macedonije. Oblak obećaje (s. 8.), da će izdati drugi dio macedonskih studija, u kom će razjasniti najvažnije glasovne pojave, onda odnošaj proučenih narječja prema drugim macedonskim dialektima i odnošaj ovih prema bugarskoj i srpsko-hrvatskoj (Oblak se redovno služi ovim nazivom za naš jezik) skupini dialekata. Pusta žeļa! Da nadopuni donekle tu prazninu, priopćuje Jagić kao dodatak Oblakovoj raspravi (s. 128—156) izvatke iz zanimļivih listova, što mu ih je Oblak pisao iz Macedonije g. 1891. i 1892. Oblak spomińe u svojim pismima i pitańe, da li je Macedonija po jeziku bugarska ili srpska, postavļajući se na posve ispravno stanovište: „Macedonci neka sami

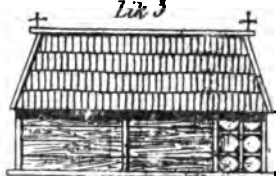
odluče, hoće li biti Bugari ili Srbi, a filologija može samo da ispituje: stoje li osobine maced. narječja bliže bugarskoj ili srpsko-hrvatskoj skupini narječja?" (s. 4.).

Tko pozna Jagića i Oblaka, lako će razabrati, da je bio posleđni vjeran učenik prvoga, jer svuda nalazimo isto naučno mišleńe, jednaki način raspravlańa, dapače i sličan slog, osobito frazeologiju. Za to se Oblaku, kao mladu čovjeku, ne može prigovarati, jer svaki valan učitel utječe na duševni razvitak svojih učenika.

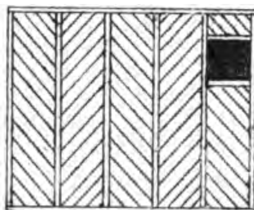
Da je Oblak duže živio, bio bi postao jamačno korifej u slavistici.

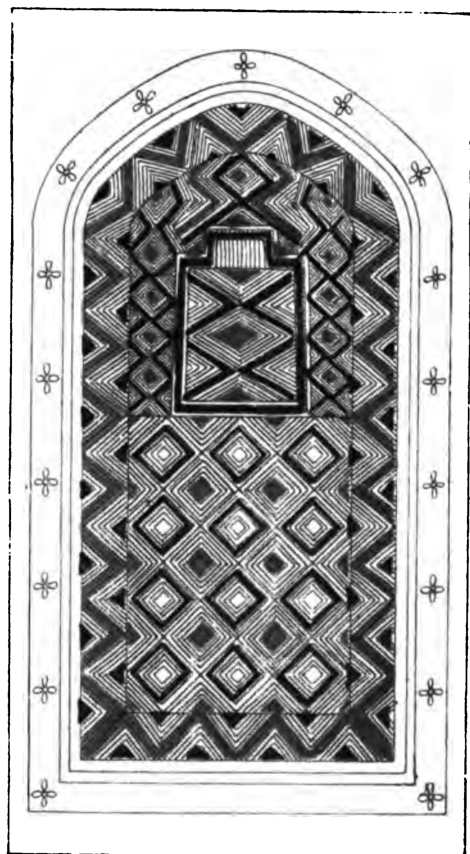
Lik 1

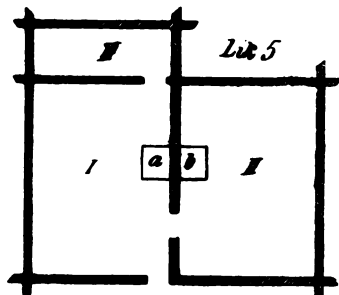
Lik 3

Lik 4.

K liku 2.

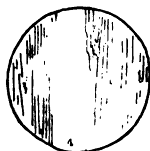
Lik 6

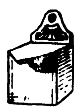
Lik 7

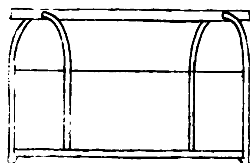
Lik 9

Lik 8

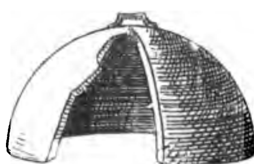
Lik 11

Lik 13

Lik 10

Lik 12

Lik 14

Lik 16

V. J. Margetić Zagreb.

Narodna kuća ili dom s pokućstvom u Dalmaciji, u Hercegovini i u Bosni.

K strani 27—43.

Lik 16. Lik 17. Lik 18. Lik 19. Lik 20. Lik 21. Lik 22. Lik 23. Lik 24.

Lik 25. Lik 28. Lik 29.

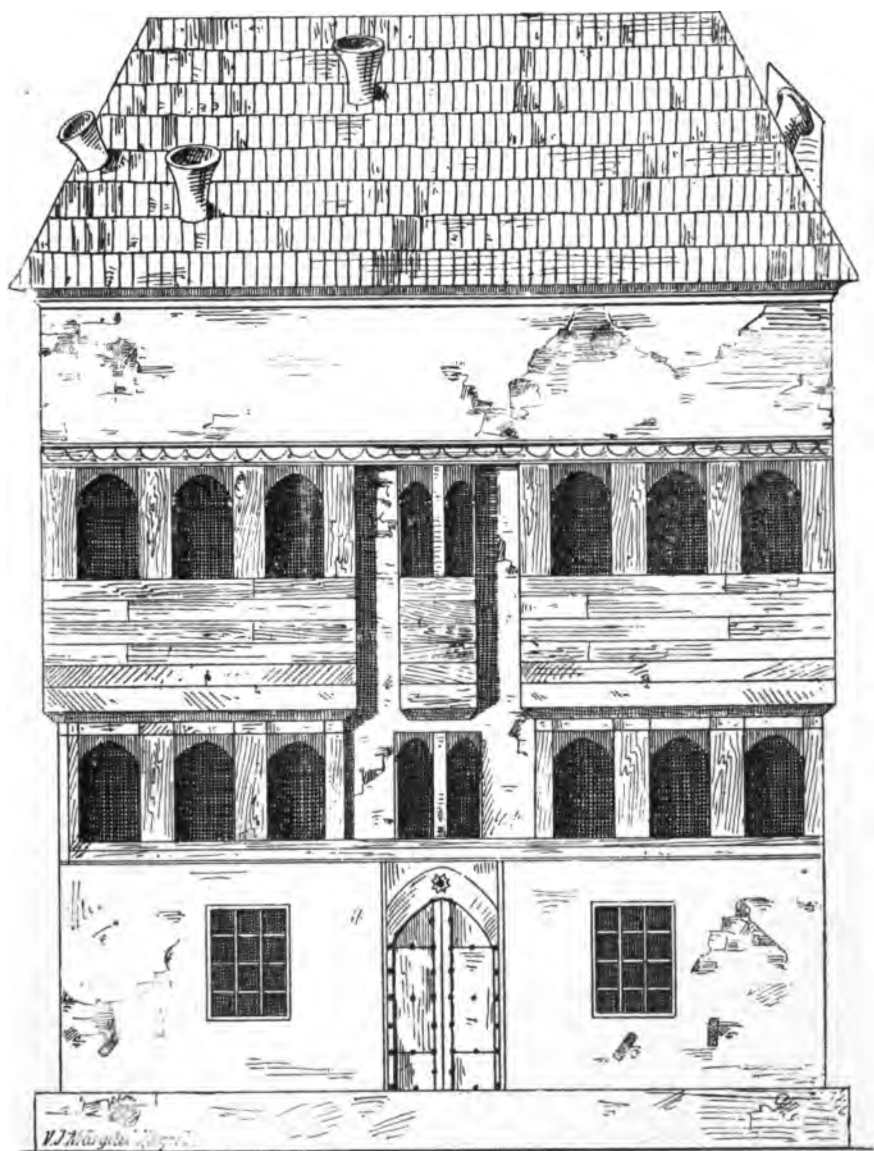
Lik 26. Lik 31. Lik 30.

Lik 27.

Narodna kuća ili dom s pokućstvom u Dalmaciji, u Hercegovini i u Bosni.

K strani 27—43.

Lik 2.

Kula (zdvora) u Tutnjevcu u Bosni.

K strani 43.

Zadruga Pišpor u Stupničkoj župi (s kapelanom). K strani 124. Po fotografiji A. Korlevića.

ZBORNIK

ZA

NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA.

NA SVIJET IZDAJE
JUGOSLAV. AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

SVEZAK I.

UREDIO
PROF. IVAN MILČETIĆ.

U ZAGREBU 1896.
KNJIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE).
TISAK DIONIČKE TISKARE

Cijena 2 for. 50 nvč.

Poziv na pretplatu.

Da se olakoti nabava akademijskih publikacija, davat će jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i **buduće godine 1897.** sva svoja izdanja **uz godišnju pretplatu od**

deset forinti a. vr.

Jugoslavenska akademija izdat će **god. 1897.** u svemu **barem** 10 knjiga; između ostalih: **Rječnik** hrvatskoga ili srpskoga jezika, svez. 17.; **Ljetopis** svez. XI.; **Monumenta ragusina** svez. V.; **Folklorističk**i **zbornik** svez. II.; **Stari pisci hrvatski** svez. XXI.; **Zbornik novije književnosti hrvatske** svez. I., te **četiri** knjige **„Rada“**. Bude li dopuštala sredstva akademije, ona će drage volje hrvatsku knjigu obogatiti još kojom publikacijom.

Pretplate neka se šalju ili upravi jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, ili akademijskoj knjižari dioničke tiskare u Zagrebu.

Knjige će se p. n. pretplatnicima izdavati mjeseca srpnja i prosinca u akademijskoj knjižari, a onim izvan Zagreba slati će se poštom, te će pretplatnici sami plaćati poštarinu.

Imena pretplatnika štampat će se u **„Ljetopisu“**.

Tko sabere deset pretplatnika i **pošalje pretplatninu**, dobit će badava po jedan primjerak svih knjiga, koje izađu god. 1897.

Sve prijatelje akademije i hrvatske narodne knjige molimo, da nastoje prikupit što veći broj pretplatnika.

U ZAGREBU, mjeseca prosinca 1896.

Jugoslavenska akademija
znanosti i umjetnosti.

POZIV.

Općeno je poznato, kako u narodu našemu uslijed kulturnih prilika i neprilika sve više propada pravi narodni život, narodni običaji i vjerovanja. Za to jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti drži, da to sve treba za vremena sakupiti i na svijet izdati, dok još nije sasvim propalo. Poradi toga odlučila je ona izdavati

FOLKLORISTIČKI ZBORNIK

u kojem će se štampati opisi života, običaja i vjerovanja naroda hrvatskoga i srpskoga, slovenskoga i bugarskoga, i poziva ovim sve prijatelje narodne folklore, da joj šalju građu za pomenuti zbornik. Jugoslavenska će akademija primati sa zahvalom svaki prilog, a što bude vrijedno za štampu, štampat će u rečenom svom zborniku i svaki će štampani prilog primjereno honorirati.

Uza svaki prilog, što ga tko jugoslavenskoj akademiji za njezin folkloristički zbornik pošalje, treba da pisac točno naznači, u kojem je kraju ili selu čuo ili vidio ono, što priopćuje. Isto tako treba spomenuti, da li je ono, što se navodi, jednako rašireno po svem onom kraju ili selu ili možda već propada, te se nalazi samo u gdjekojoj porodici ili kući, ili to drže samo još starci i bake.

Da bi priložnici znali, kakovu upravo građu misli jugoslavenska akademija donositi u pomenutom svojem zborniku, za to se ovdje navode natpisi za sve folklorističke priloge.

I. Narodni život u tješnjem smislu.

Hrana, kuća, nošnja, igre, plesovi, radnje (kojih u drugim krajevima nema ili su drukčije). Forme općenja (među mlađima i starijima, među muškinjem i ženskinjem, među domaćima i gostima ili strancima).

II. Narodni običaji i vjerovanja.

1. Porod, vjenčanje, smrt. (Ne treba ograničiti se samo na to, da se reče, što narod čini u ta tri najznatnija odsjeka ljudskoga života, već treba opisati i priprave za njih, n. pr. što čine i čega se čuvaju žene, dok su trudne; kako se prosi i vjeri djevojka itd.)

2. Različni godovi preko godine (n. pr. Božić, Uskrs, Bogojavljenje, Đurđev dan i dr. Treba navesti, što se čini na same te dane i prije njih i ne samo, što ljudi čine, već i čega se čuvaju).

3. Narodne priče o Bogu i o svecima (kao o sv. Iliji, Nikoli, Bogorodici i dr.), o duši, o drugom svijetu itd.

4. Narodni kalendar (t. j. koje kućne i poljske poslove misli narod da treba raditi u ovo ili ono doba godine, o ovom ili onom prazniku, uz ovu ili onu mjesečevu mijenu itd.).

5. Gatanja o vremenu i u opće o budućnosti (po kojim znacima pogađa narod, kakvo će biti vrijeme, kakva li ljetina, n. pr. po tom, kako ptice lete ili pjevaju, po tom, je li n. pr. na veliki petak lijepo vrijeme ili je kiša; što se drži, ako čovjek polazi na put pa sretne najprije svećenika? itd.).

6. Pričanja o prirodnim pojavima: o grmljavini, o vjetrovima, o pomrčini sunca i mjeseca, o potresu, o suncu i mjesecu, o danici i o drugim zvijezdama, o mliječnom putu (kumovskoj slami). Imena pojedinih zvijezda kao: „vlašići", „volujara", „štapci", „plug i volovi" i priče o njima, ako ih ima.

7. Pričanja o životinjama i biljkama (kojima se tumači njihovo postanje, život i svojstva).

8. Priče o postanju i prošlosti sela, varoši, gradina, brda, jezera, ponora itd.

9. Narodna medicina (kojim lijekovima liječi narod različne bolesti ili samo baje).

10. Vjerovanja i pričanja o bićima, kojih nema (n. pr. o kugi, o vilama, vukodlacima, vješticama, vjedogonjama itd.).

11. Narodno tumačenje sana.

12. Gatanja i bajanja u različnim prigodama života (n. pr. kad tko što izgubi, kad se zaljubi itd.).

III. Dijalektologija.

Opisi naših narječja u gramatičkom i leksičkom pogledu. Nitko neka ne zaboravi uza svoj dijalektologički prilog točno navesti geografičke granice narječja, što ga prikazuje. Jugoslavenska će akademija osim opisâ pravih narodnih narječja primati vrlo rado i opise dogovornih i umjetnih govora, kamo pripada n. pr. kozarski, poslovički, osaćanski i gegavački jezik (koje spominje Vuk u svojem rječniku i prof. dr. T. Maretić u „Radu" jugosl. akad. knj. 108. str. 185—186.).

Svi prilozi za „folkloristički zbornik" neka se šalju upravi jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagreb.

U ZAGREBU, mjeseca prosinca 1896.

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.